

เจดีย์เมืองแพร์ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21-ปัจจุบัน

โดย

นางสาวนันทพร พุ่มมณี

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ แบบ 2.1 ระดับปริญญาดุษฎีบัณฑิต

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2560

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

เจดีย์เมืองแพร์ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21-ปัจจุบัน

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาตรีบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ แบบ 2.1 ระดับปริญญาตรีบัณฑิต

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2560

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

STUPAS OF OF PHRAE PROVINCE SINCE 16TH CENTURY TO PRESENT

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for Doctor of Philosophy (ART HISTORY)

Department of Art History

Graduate School, Silpakorn University

Academic Year 2017

Copyright of Graduate School, Silpakorn University

หัวข้อ เจดีย์เมืองแพะตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21-ปัจจุบัน
โดย นันทพร พุ่มมณี
สาขาวิชา ประวัติศาสตร์ศิลปะ แบบ 2.1 ระดับปริญญาตรีบัณฑิต
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก รองศาสตราจารย์ ดร. รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้รับพิจารณาอนุมัติให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ ดร.จุไรรัตน์ นันทานิช)
พิจารณาเห็นชอบโดย
..... ประธานกรรมการ
(ศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ชัย สายสิงห์)
..... อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก
(รองศาสตราจารย์ ดร. รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง)
..... ผู้ทรงคุณวุฒิภายใน
(รองศาสตราจารย์ ดร. เชษฐ ติงส์ญชลี)
..... ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก
(ศาสตราจารย์ สายันต์ ไพเราะญจิตร)
..... ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก
(รองศาสตราจารย์ ดร. เนื่ออ่อน ขวัญทองเขียว)

55107901 : ประวัติศาสตร์ศิลปะ แบบ 2.1 ระดับปริญญาตรีบัณฑิต

คำสำคัญ : เจดีย์, รูปแบบสถาปัตยกรรม, เมืองแพร์

นางสาว นันทพร พุ่มมณี: เจดีย์เมืองแพร์ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21-ปัจจุบัน อาจารย์ที่
ปรึกษาวิทยานิพนธ์ : รองศาสตราจารย์ ดร. รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ทางด้านประวัติศาสตร์และ
พัฒนาการทางด้านรูปแบบสถาปัตยกรรมของเจดีย์ในจังหวัดแพร์ ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 จนถึง
ปัจจุบัน โดยอาศัยหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี รูปแบบสถาปัตยกรรม

ผลการศึกษาพบว่า อิทธิพลของศิลปะที่ส่งผลให้กับเมืองแพร์นั้น ได้รับ
อิทธิพลศิลปะล้านนาเป็นหลักตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ร่วมด้วยอิทธิพลศิลปะมอญ-พม่า และ
อิทธิพลรัตนโกสินทร์ ผสมผสานกับศิลปะท้องถิ่น และความต้องการของบุคคลทางศาสนาที่มีความ
สำคัญจนเกิดเป็นเจดีย์สกุลช่างเมืองแพร์ ที่มีลักษณะเฉพาะหลายกลุ่ม เริ่มต้นโดยเจดีย์ทรง
ระฆังกลมแบบล้านนา มีลักษณะคล้ายกับพระธาตุหริภุญชัย ซึ่งมีอายุในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่
21 จากนั้นพัฒนารูปแบบเป็นเจดีย์ทรงระฆังในผังแปดเหลี่ยม ลักษณะส่วนรองรับระฆังชั้น
บัวถลานิยมสร้างอย่างแพร์หลาย ตังมีพระธาตุช่อแฮเป็นต้นแบบ และมีสีบทอดรูปแบบจนถึงสมัย
ปัจจุบัน นอกจากเจดีย์ทรงระฆังแล้ว เมืองแพร์ยังพบลักษณะของเจดีย์ทรงปราสาทยอดแบบ
ล้านนาในกลุ่มของวัดศรีชุม และพระธาตุหลวงเนิ่ง

ในขณะเดียวกันช่วงพุทธศตวรรษที่ 24-25 นั้น ปรากฏลักษณะเจดีย์ทรง
ระฆังรูปแบบศิลปะพม่าผสมมอญ จัดกลุ่มในกลุ่มของศิลปะสมัยอมรปุระ-มันทเล มีรูปแบบเป็น
เจดีย์ทรงระฆังและเจดีย์ทรงวิหารยอดแบบที่บตัน ซึ่งพบเฉพาะในเขตอำเภอเมืองและอำเภอลอง

ในปัจจุบันอิทธิพลศิลปะรัตนโกสินทร์ เกิดเจดีย์รูปแบบหลากหลาย ทั้ง
รูปแบบที่สืบทอดศิลปะแบบล้านนาดั้งเดิม รูปแบบเป็นลักษณะล้านนาประยุกต์ และมีการเพิ่ม
รายละเอียดตกแต่งที่มีลักษณะของศิลปะรัตนโกสินทร์ เช่น จระนำ ลวดลายปูนปั้น การประดับ
กระจก ลักษณะใหม่ที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ คือ กลุ่มเจดีย์ขนาดใหญ่และการปรับเปลี่ยนประโยชน์ใช้
สอย โดยการเน้นส่วนฐานใหญ่ขึ้นจนสามารถใช้งานภายในได้ และเนื่องจากมีการพัฒนาทางด้าน
วัสดุ เทคนิคการก่อสร้าง ส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลจากสายของเจ้าอาวาส ครูบาสายนักพัฒนา ซึ่ง
โดยรวมแล้วลักษณะของเจดีย์เมืองแพร์ในช่วงรัตนโกสินทร์คือลักษณะของศิลปะแบบล้านนา
ประยุกต์

55107901 : Major (ART HISTORY)

Keyword : STUPA, CHEDI, ARCHITECTURE, PHARE

MISS NANTAPORN POOMMANEE : STUPAS OF OF PHRAE PROVINCE SINCE
16TH CENTURY TO PRESENT THESIS ADVISOR : ASSOCIATE PROFESSOR DR. RUNGROJ
THAMRUNGRAENG

This dissertation aimed to study the connection between history and the development of art from the 16th century AD to the present time by examining historical, archeological and architectural-styled evidences.

It has been found from the study that the main artistic influence which has affected the art in Phrae area from the past to today is Lanna art. There have also been Mon, Burmese and Rattanakosin styles, together with local appreciation and significant religious persons' preference. The Phrae-styled stupas, thus, have created with characteristics of each category. The styles began with Lanna bell-shaped stupas that seemed similar to Phrathat Hariphunchai pagoda in the late 16th century AD; then developed to the octagonal bell-shapes ones with the preference of having Bua Thala bases imitated from Phrathat Chohae pagoda. This architectural feature has been passed down until today, as well. Apart from the bell-shaped stupas, stupas with Lanna-styled spikes on top of the structures in the category of Wat Srichum and Phrathat Luang Nueng pagoda are found.

Later in the 19-20 century AD remained bell-shaped stupas having Burmese-Mon style, which can be categorized as Amarapura-Mandalay art. This architectural feature has been shown by the bell-shaped and the solid-spiked vihara forms, which exist only in Amphoe Mueang and Amphoe Long areas.

At present occur various forms of stupas because of Rattanakosin-styled influence. There are both traditional and adapted Lanna styles; the Rattanakosin feature like a niche at the end of each stupa, stuccoworks and glass decoration are increased. Moreover, the new features developed at this time are to construct huge groups of stupas and to enlarge the stupa bases in order to use the internal areas. All characteristics have been caused by the development of materials and constructional technics, together with the ideas of senior monks who are the developers. Generally, the characteristic of stupas in Phrae area in Rattanakosin period can be counted as the adapted Lanna style.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยความกรุณาและความช่วยเหลือจากบุคคลและหน่วยงานต่างๆ ซึ่งได้เอื้อเฟื้อข้อมูล ให้คำปรึกษาและให้กำลังใจ ตลอดระยะเวลาการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้ศึกษาขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงได้แก่

ศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ อาจารย์และผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะผู้จุดประกายความสนใจในศิลปะ-สถาปัตยกรรมล้านนา และอาจารย์ผู้สอนระหว่างการศึกษา และคำแนะนำซึ่งเป็นประโยชน์ต่อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

รองศาสตราจารย์ ดร.รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่ให้คำแนะนำแนวทางและข้อมูลอันมีประโยชน์เป็นอย่างมาก ตลอดจนความเป็นกันเองของอาจารย์และการให้กำลังใจระหว่างการทำ ทำให้วิทยานิพนธ์นี้ผู้ศึกษาเขียนด้วยความสนุกและไม่เครียด รวมทั้งคำแนะนำในเรื่องการทำงาน ขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

คณาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะที่ได้ให้ความรู้ในขณะที่ผู้ศึกษาเรียนและคณาจารย์ภาควิชาสถาปัตยกรรมไทย ที่ให้ความรู้ทางวิชาชีพในช่วงที่ศึกษาในระดับปริญญาตรีเป็นพื้นฐานให้สามารถต่อยอดจนถึงระดับปริญญาเอกได้

หน่วยงานและบุคคลในท้องถิ่นในสายงานศิลปะวัฒนธรรมจังหวัดแพร่ ที่กรุณาให้ข้อมูลภาคสนาม นำสำรวจและสัมภาษณ์จากบุคคลที่เกี่ยวข้องทั้งหมด ตั้งแต่นักวิชาการท้องถิ่น เจ้าอาวาส สล่าท้องถิ่น มหาวิทยาลัยรามคำแหงสาขาวิทยบริการจังหวัดแพร่ ท้ายสุดนี้ขอขอบพระคุณ คุณพ่อ คุณแม่ และน้องสาวที่ให้กำลังใจในการทำวิทยานิพนธ์ และลูกศิษย์ผู้ช่วยในการเก็บข้อมูลภาคสนาม ตลอดจนการจัดทำรูปเล่มให้ถูกต้องสมบูรณ์

นันทพร พุ่มมณี

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ฉ
กิตติกรรมประกาศ.....	ช
สารบัญ.....	ฌ
สารบัญลายเส้น.....	ฐ
สารบัญภาพ.....	ท
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	7
1.3 สมมติฐานของการศึกษา.....	8
1.4 ขอบเขตของการศึกษา.....	8
1.5 ระเบียบวิธีการศึกษา.....	9
1.6 ข้อตกลงเบื้องต้นและคำจำกัดความที่ใช้ในการศึกษา.....	10
บทที่ 2 ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของเมืองแพร่.....	12
2.1 กำเนิดเมืองแพร่: ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน.....	12
2.2 ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองแพร่กับอาณาจักรสุโขทัย.....	32
2.3 ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองแพร่กับอาณาจักรล้านนา.....	44
2.4 ความสัมพันธ์เมืองแพร่กับอาณาจักรอยุธยา.....	59
2.5 ความสัมพันธ์เมืองแพร่กับอาณาจักรพม่า.....	61
2.6 ความสัมพันธ์ของเมืองแพร่กับกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์เมืองแพร่สมัยกรุงธนบุรี.....	69
บทที่ 3 สถาปัตยกรรมเมืองแพร่ตามยุคศิลปกรรมล้านนา.....	80

3.1 คติพระธาตุเจดีย์ล้านนา ศรีธา ความหมาย และความสัมพันธ์กับชุมชน	80
3.1.1 การก่อตั้งชุมชนในดินแดนล้านนาและเมืองแพร์	80
3.1.2 พุทธศาสนาในดินแดนล้านนาและความสัมพันธ์ของพระธาตุกับชุมชน	89
3.1.3 ตำนานพระเจ้าเลียบโลก ตำนานพระธาตุ	92
3.1.4 การจำลองแนวคิดคตินักบวชและพระธาตุศักดิ์สิทธิ์บนยอดดอย	95
3.2 รูปแบบทางสถาปัตยกรรมเจดีย์แบบล้านนา.....	101
3.2.1 เจดีย์ทรงระฆังกลมแบบล้านนา: เจดีย์วัดหัวข่วง (ปลายพุทธศตวรรษที่ 21- ต้นพุทธศตวรรษที่ 22)	103
3.2.2 เจดีย์ทรงระฆังล้านนาแปดเหลี่ยมสกุลช่างเมืองแพร์: พระธาตุช่อแฮ พระธาตุจอมแจ้ง สายวิวัฒนาการพระธาตุดอยสุเทพ (ปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22)	130
กลุ่มที่ 1 เจดีย์ทรงระฆังล้านนาแปดเหลี่ยมสกุลช่างเมืองแพร์ (ไม่มีฐานบัวยกเก็จรองรับ) พระธาตุช่อแฮ: ต้นแบบเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมแบบเมืองแพร์.	130
กลุ่มที่ 2 เจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมแบบล้านนาสกุลช่างเมืองแพร์ (มีฐานบัวยกเก็จรองรับ) เจดีย์นางแก้ว นางแมน, พระธาตุจอมแจ้ง	144
3.2.3. กลุ่มเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมแบบเมืองแพร์: กลุ่มเจดีย์ในอำเภอเมือง (ปลายพุทธศตวรรษที่ 22 - พุทธศตวรรษที่ 23).....	166
3.2.4 เจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมแบบล้านนาสกุลช่างเมืองลอง: พระธาตุศรีดอนคำ (ปลายพุทธศตวรรษที่ 22-พุทธศตวรรษที่ 23).....	190
3.2.5. กลุ่มเจดีย์ทรงปราสาทแบบล้านนาและศิลปะพื้นบ้าน (ปลายพุทธศตวรรษที่ 21-พุทธศตวรรษที่ 23).....	206
กลุ่มที่ 1 เจดีย์ทรงปราสาทยอดเดี่ยวแบบล้านนา : เจดีย์วัดศรีชุม พระธาตุหนึ่ง	206
กลุ่มที่ 2 เจดีย์ทรงปราสาทเรือนชั้นซ้อนในผังเหลี่ยม: พระธาตุน้อย (ภาพที่ 85)	238
บทที่ 4 เจดีย์เมืองแพร์ตามยุคศิลปกรรมมอญ-พม่า	245
4.1 ความสัมพันธ์กับพม่าและรูปแบบทางศิลปกรรมเจดีย์ทรงมอญ-พม่าในล้านนาและเมืองแพร์	245

4.2 การแบ่งกลุ่มรูปแบบสถาปัตยกรรมมอญ-พม่าในพุทธศตวรรษที่ 25.....	252
4.2.1 เจดีย์ทรงระฆังแบบมอญ-พม่าศิลปะมณฑล.....	252
4.2.2 เจดีย์ทรงวิหารยอดอิทธิพลศิลปะอมรปุระ-มณฑล.....	267
4.3 การวิเคราะห์รูปแบบและการกำหนดอายุพัฒนาการของศิลปะมอญ-พม่า.....	277
บทที่ 5 เจดีย์เมืองแพร่ตามยุคศิลปกรรมรัตนโกสินทร์ถึงปัจจุบัน	283
5.1 ประวัติศาสตร์ความเป็นมาในเขต 8 อำเภอและรูปแบบสถาปัตยกรรมเจดีย์	283
5.2 การแบ่งกลุ่มรูปแบบทางสถาปัตยกรรมเจดีย์ในเมืองแพร่พุทธศตวรรษที่ 25-ปัจจุบัน	313
5.2.1 เจดีย์ทรงระฆังในผังแปดเหลี่ยมสกุลช่างเมืองแพร่ การสืบทอดรูปแบบพระธาตุช่อแฮ และพระธาตุจอมแจ้ง อ.เมือง	315
กลุ่มที่ 1 เจดีย์ทรงระฆังในผังแปดเหลี่ยมสกุลช่างเมืองแพร่ (ส่วนฐานไม่มีฐานบัวยก เก็จ)	315
กลุ่มที่ 2 เจดีย์ทรงระฆังในผังแปดเหลี่ยม สกุลช่างเมืองแพร่(ส่วนฐานมีฐานบัวยกเก็จ)	335
5.2.2 เจดีย์ทรงระฆังในผังแปดเหลี่ยม การสืบทอดรูปแบบพระธาตุศรีดอนคำ อ.ลอง	345
5.2.3 เจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนาสกุลช่างเมืองลงระยยะหลัง(ส่วนรองรับองค์ระฆังในผัง วงกลม)	354
5.2.4 เจดีย์ทรงระฆังรูปแบบอื่น	362
5.2.5 เจดีย์ทรงปราสาทยอดเจดีย์	376
กลุ่มที่ 1 เจดีย์ทรงปราสาทยอดเจดีย์ในผังแปดเหลี่ยม	376
กลุ่มที่ 2 เจดีย์ทรงปราสาทยอดเจดีย์ทรงระฆังในผังกลม	394
กลุ่มที่ 3 เจดีย์ทรงปราสาทยอดเจดีย์ในผังแปดเหลี่ยมการสืบทอดพระธาตุหลวงนิ่ง อ. สูงเม่น พระธาตุศรีดอนใจ วัดเขื่อนคำลือ อ.สูงเม่น	395
5.2.6 เจดีย์ทรงปราสาทขนาดใหญ่ รูปแบบมหาเจดีย์และการปรับเปลี่ยนประโยชน์ใช้สอย	398
5.2.7 เจดีย์ทรงมอญ-พม่าระยยะหลัง	413

5.3 ปัจจัยและอิทธิพลที่ส่งผลต่อรูปแบบสถาปัตยกรรมเจดีย์เมืองแพร่.....	424
5.3.1 ลักษณะการเกิดขึ้นของรูปแบบสถาปัตยกรรมเจดีย์.....	424
5.3.2 อิทธิพลและกลุ่มบุคคลที่ส่งผลต่อรูปแบบสถาปัตยกรรม.....	427
5.3.3 ปรัชญาการก่อสร้างสถาปัตยกรรมเจดีย์สายครูบ้านักพัฒนา ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25-ปัจจุบัน.....	431
บทที่ 6.....	452
บทสรุป.....	452
รายการอ้างอิง.....	458
ประวัติผู้เขียน.....	460

สารบัญถ่ายเส้น

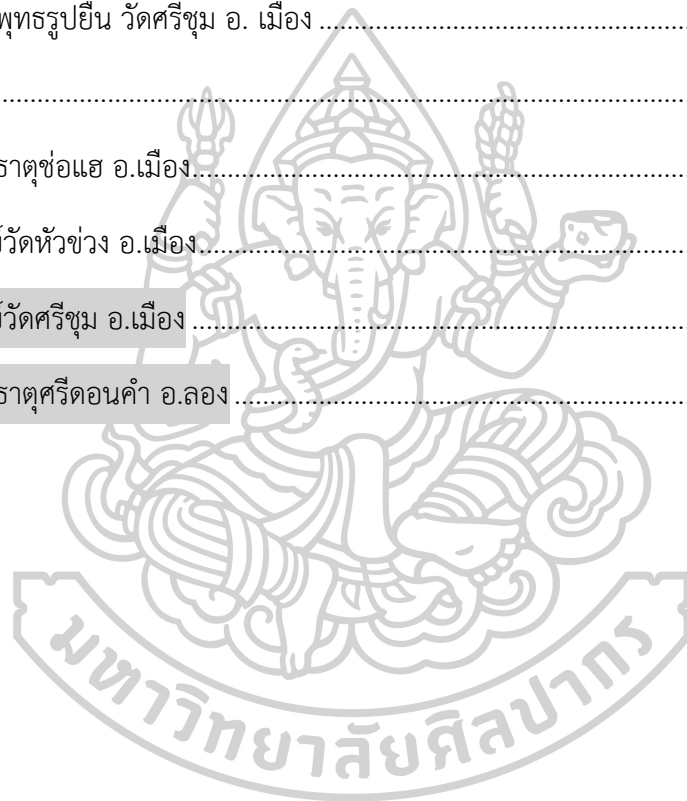
หน้า

ไม่พบรายการสารบัญภาพ

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1 ตราสัญลักษณ์ประจำจังหวัดแพร่	28
ภาพที่ 2 ภาพถ่ายทางอากาศของเวียงแพร่ในปัจจุบัน	30
ภาพที่ 3 จารึก พร.1 จารึกวัดบางสนุก หลักที่ 107 จารึกวัดตรอกสลอบ	33
ภาพที่ 4 พระพุทธรูปยืน วัดศรีชุม อ. เมือง	40
ภาพที่ 5	41
ภาพที่ 6 พระธาตุช่อแฮ อ.เมือง	55
ภาพที่ 7 เจดีย์วัดหัวข่วง อ.เมือง	55
ภาพที่ 8 เจดีย์วัดศรีชุม อ.เมือง	56
ภาพที่ 9 พระธาตุศรีดอนคำ อ.ลอง	56

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

เมืองแพร่เป็นเมืองโบราณขนาดเล็กที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาอย่างยาวนาน ตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำยม¹ จากการศึกษาหลักฐานทางโบราณคดีแสดงให้เห็นว่าเมืองแพร่ถือเป็นเมืองหนึ่งที่มีความสำคัญในอาณาจักรล้านนาตอนล่าง สันนิษฐานว่าเมืองดังกล่าวน่าจะมีอายุรุ่นเดียวกับเมืองเขลางค์และเมืองหริภุญชัย² เมืองแพร่ตั้งอยู่ในบริเวณที่เป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญในการคมนาคมติดต่อระหว่างหัวเมืองโบราณในภาคเหนือและภาคกลางตอนบน มีการรับ-ส่งและแลกเปลี่ยนอิทธิพลทางวัฒนธรรม วิถีชีวิต รวมถึงการเมืองการปกครองอยู่ตลอดเวลา ปัจจัยดังกล่าวจึงนำไปสู่การผสมผสานลักษณะทางวัฒนธรรมและหล่อหลอมความเป็นท้องถิ่นของเมืองแพร่ได้เป็นอย่างดี

เมืองแพร่พัฒนาจากชุมชนขนาดเล็กจนกลายเป็นชุมชนขนาดใหญ่และก่อกำเนิดขึ้นเป็นเมืองที่มีความอุดมสมบูรณ์ทางทรัพยากรธรรมชาติ จึงทำให้เมืองแพร่มีสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมต่อการตั้งถิ่นฐานและการดำรงชีวิต³ สิ่งเหล่านี้เป็นพื้นฐานปัจจัยสำคัญที่ทำให้เมืองแพร่เป็นเมืองขนาดเล็กที่มีความเข้มแข็ง ประกอบไปด้วยศิลปวัฒนธรรมที่งดงาม มีเสน่ห์ และมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวจากหลักฐานโบราณคดีบ่งชี้ให้เห็นว่าพื้นที่จังหวัดแพร่ในปัจจุบันพบเมืองโบราณจำนวนมาก โดยเฉพาะในบริเวณลุ่มน้ำ

¹คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดแพร่** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2542. จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542), 4.

²ปัจจุบัน คือ จังหวัดลำปางและจังหวัดลำพูน ดูเพิ่มเติมใน กรมศิลปากร, **ประชุมตำนานพระธาตุภาคที่ 1** (ธนบุรี : โรงพิมพ์เจริญสิน, 2513), 104.

³คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดแพร่**, 4-9.

ยมพบหลักฐานการตั้งถิ่นฐานการอยู่อาศัยมาตั้งแต่สมัยยุคก่อนประวัติศาสตร์⁴ ต่อเนื่องมาจนถึงสมัยประวัติศาสตร์ หลักฐานทางศิลปกรรม สถาปัตยกรรม มีจำนวนเพียงพอที่จะเป็นตัวอย่างในการศึกษาพัฒนาการและลำดับยุคสมัยได้ แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า จารึกที่กล่าวถึงเมืองแพร์โดยตรงนั้นพบเป็นจำนวนน้อยมาก ดังนั้น จึงจำเป็นจะต้องมีการศึกษาจากหลักฐานด้านเอกสารทางประวัติศาสตร์ประเภทอื่นๆ อาทิ พงศาวดาร และตำนานทางศาสนา เป็นต้น การศึกษาประวัติศาสตร์เมืองแพร์ มีความจำเป็นที่จะต้องใช้อุบายทางประวัติศาสตร์ของเมืองใกล้เคียง เช่น เมืองพะเยา เมืองเชียงใหม่ เมืองเชียงราย เมืองน่าน เมืองสุโขทัย และเมืองอยุธยา เป็นต้น และที่สำคัญยังมีการศึกษาเปรียบเทียบระหว่างหลักฐานทางศิลปกรรม ประเภทสถาปัตยกรรมที่พบในเมืองแพร์กับรูปแบบสถาปัตยกรรมที่พบในเมืองโบราณใกล้เคียงที่มีอายุร่วมสมัยกัน ซึ่งหลักฐานเหล่านี้ล้วนเป็นประเด็นที่มาของงานศึกษาวิจัยนี้

หลักฐานทางประวัติศาสตร์ระบุว่าเมืองแพร์มีตัวตนและตั้งอยู่ระหว่างอาณาจักรใหญ่หลายอาณาจักร ดังปรากฏชื่อเมืองแพร์อยู่ในจารึก พงศาวดาร ตำนานพื้นบ้าน และตำนานทางศาสนา ฯลฯ หลักฐานที่เก่าแก่ที่สุดปรากฏในตำนานพระธาตุลำปางหลวงเรียกชื่อเมืองแพร์ว่า “พลรัฐ” หรือ “พลนคร”⁵ และมีเรื่องราวปรากฏในพงศาวดารโยนกว่า เมื่อราว พ.ศ.1658 ขุนเจืองได้มาคล้องช้างที่เมืองแพร์ซึ่งเจ้าเมืองแพร์ คนหนึ่งนามว่า “เจ้าพรหมวงศ์” ได้ยกธิดาให้แก่ขุนเจือง⁶ สะท้อนให้เห็นว่าเมืองแพร์น่าจะเป็นเมืองที่เกิดขึ้นมาแล้วตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 17 ซึ่งเป็นช่วงเวลาเดียวกันกับที่มีการตั้งบ้านเมืองขึ้นในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หลายแห่ง แต่ในขณะเดียวกันหลักฐานและเอกสารทางด้านประวัติศาสตร์ของเมืองแพร์โดยตรงกลับพบน้อยมาก ความสัมพันธ์ของเมืองแพร์กับอาณาจักรใกล้เคียงมีทั้งความสัมพันธ์ทางด้านพุทธศาสนา วิถีชีวิต การเมืองการปกครอง และการที่เมืองแพร์ได้รับอิทธิพลจากอาณาจักรใหญ่อื่น ๆ ที่ร่วมสมัย ผลัดเปลี่ยนเข้ามามีอิทธิพลและครอบครองเมืองแพร์ รวมถึงการติดต่อสัมพันธ์กันระหว่างอาณาจักร

⁴ดังพบหลักฐานทางโบราณคดี คือ เครื่องมือหินกะเทาะ สันนิษฐานว่าน่าจะกำหนดอายุอยู่ในสมัยหินเก่า อายุราว 7,000 กว่าปีมาแล้ว ดูเพิ่มเติม องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร์, ประวัติศาสตร์เมืองแพร์ (ฉบับ พ.ศ. 2550) (แพร์ : องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร์, 2550), 6-7.

⁵ดูเพิ่มเติมใน “ตำนานพระธาตุลำปางหลวง” ใน ประชุมตำนานพระธาตุ ภาคที่ 1 (ธนบุรี : โรงพิมพ์เจริญสิน, 2513), 68-69.

⁶พระยาประชาภิจักรจักร(แช่ม บุญนา), พงศาวดารโยนก (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2515), 235.

ไม่ว่าจะเป็นแคว้นหรือรัฐชั่วยายุราว พ.ศ. 1400 –1836⁷ อาณาจักรสุโขทัย อายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ 19 – ปลายพุทธศตวรรษที่ 20⁸ อาณาจักรล้านนาระหว่างปี พ.ศ. 1839- 2101⁹ กรุงศรีอยุธยา 2893 - 2310¹⁰ ในบางช่วงเวลาที่เมืองแพร่เข้มแข็งก็มักจะแยกตัวเป็นนครรัฐอิสระไม่ขึ้นตรงกับอาณาจักรใด จนสุดท้ายเมืองแพร่อยู่ภายใต้การปกครองของกรุงรัตนโกสินทร์ถึงปัจจุบัน¹¹

ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองแพร่กับเมืองโบราณในอาณาจักรล้านนา จากการศึกษาพบว่าไม่ปรากฏหลักฐานทางด้านศิลปกรรมที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองแพร่กับแคว้นหรือรัฐชั่วยายุที่สามารถระบุอายุได้อย่างชัดเจน แต่ปรากฏหลักฐานเอกสารทางประวัติศาสตร์ คือ ตำนานเมืองลอง ซึ่งกล่าวถึงพระนางจามเทวีเสด็จผ่านเมืองลองและระบุตำแหน่งการสร้างพระธาตุเจดีย์ไว้ในอนาคต สันนิษฐานว่าเป็นบริเวณพระธาตุศรีดอนคำในปัจจุบัน ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองแพร่และเมืองอื่น ๆ ที่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์รองรับนั้น เริ่มขึ้นในช่วงที่เมืองแพร่มีความสัมพันธ์กับอาณาจักรสุโขทัย จากหลักฐานทางโบราณคดี พบพระพุทธรูปศิลปะสุโขทัย หลักฐานด้านลายลักษณ์อักษร พบจารึกพ่อขุนรามคำแหง หลักที่ 1 ปรากฏชื่อ “เมืองแพล” “...เบื้องตีนนอน รอด เมืองแพล เมืองม่าน เมือง... เมืองพลัว พันฝ่งของเมืองชาวเป็นที่แล้ว ปลุกเลี้ยง ผูกลูกบ้านลูกเมืองนั้น ด้วยธรรมทุกคน...”¹² โดยสันนิษฐานว่า “เมืองแพล” น่าจะมีฐานะเป็นบ้านเมืองหนึ่งในอาณาจักรสุโขทัย สันนิษฐานว่าน่าจะมีอายุตั้งแต่ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 19 ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองแพร่กับอาณาจักรสุโขทัยปรากฏความสัมพันธ์อีกครั้งหนึ่งในสมัยพญาสิทธิเท ดังปรากฏในจารึกที่เขียนไว้ว่า พญาสิทธิเทเป็นผู้ซ่อมแซมและบูรณะเจดีย์พระธาตุจอมแจ้ง พระธาตุช่อแฮ ในขณะที่เสด็จมาประทับเมืองแพร่ และได้กวาดต้อนผู้คนเมืองแพร่กลับไปด้วย ดังปรากฏในจารึกวัดป่าแดง พ.ศ. 1902 “.....ศักราช 721 (พ.ศ. 1902) “.....ให้กระทำวัดในป่าแดงให้ท่านอยู่ที่ในปีเดียนั้นแล มหาธรรม

⁷ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ : ทรัพยากรชัย – ล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2549), 16.

⁸ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะสุโขทัย : บทวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดี จารึกและศิลปกรรม (กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551), 18-20.

⁹ สุรัสวดี อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา (กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2553), 116.

¹⁰ ดูเพิ่มเติมใน สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา : งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2550), 11-17.

¹¹ ดูเพิ่มเติมใน ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะล้านนา (กรุงเทพฯ : มติชน, 2556) 18-19.

¹² จตุพร ศิริสัมพันธ์, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2548), 51.

ราชาผู้ปู่เอาพลไปเมืองแพล อยู่ได้เจ็ดเดือน...จากแพลแล้วให้เอาคนสิบห้าเรือน...วัดป่าแดงนี้ จึงอาราธนามหากัลยาณเถรมา.....สีพื้นด้วยฝูงซีผ้าขาวบรรจุพระเจ้าเรามาได้”¹³ ข้อความดังกล่าว สอดคล้องกับตำนานทางศาสนาของวัดในเมืองแพร์หลายวัดที่กล่าวถึง พญาลิไทเป็นผู้สร้างและซ่อมแซมวัดเป็นจำนวนมาก ทั้งพระธาตุช่อแฮพระมหาธรรมราชาลิไทเสด็จมาประทับอยู่เมืองแพร์ เป็นระยะเวลา 7 เดือน¹⁴ ใน พ.ศ.1902 และได้มีการสร้างและบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ในพระบรมธาตุช่อแฮ พร้อมทั้งขนานนามพระบรมธาตุใหม่ว่า “โกสัยธชัคคบรรพต” สอดคล้องกับตำนานพระธาตุช่อแฮ พระธาตุจอมแจ้ง¹⁵

หลักฐานทางด้านศิลปกรรมที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะสุโขทัยที่ปรากฏในเมืองแพร์พบเพียงประติมากรรมพระพุทธรูปที่มีลักษณะของศิลปะสุโขทัย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20 ได้แก่ พระพุทธรูปปางมารวิชัย พระพุทธรูปปางประทับยืนพระอัฐารส วัดศรีชุม อ.เมือง จ.แพร์¹⁶ ส่วนสถาปัตยกรรมในช่วงระยะเวลาดังกล่าวได้เสื่อมสลายไปตามกาลเวลา หรือถูกบูรณะปฏิสังขรณ์จนปรับเปลี่ยนรูปแบบจนไม่เหลือร่องรอยลักษณะเดิม

ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 20 เมืองแพร์เริ่มมีความสัมพันธ์กับอาณาจักรล้านนาในสมัยพระเจ้าติโลกราช ราว พ.ศ. 1986 สามารถยึดครองเมืองแพร์ได้ เมืองแพร์จึงถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนา¹⁷ อิทธิพลทางวัฒนธรรมล้านนาจึงเข้ามาสู่เมืองแพร์อย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งอิทธิพลทางด้านพุทธศาสนา และรูปแบบทางสถาปัตยกรรม โดยเฉพาะรูปแบบของเจดีย์ได้แสดงให้เห็นถึงพัฒนาที่ต่อเนื่องเป็นสายวิวัฒนาการของเจดีย์ล้านนาในรูปแบบต่างๆ ได้อย่างชัดเจนในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 เช่น เมืองเชียงใหม่ ในสมัยของพระเมืองแก้วราว พ.ศ. 2043 มีการซ่อมแซมวัดทั่วล้านนา รวมถึงวัดในเมืองแพร์ด้วยเช่นกัน ซึ่งรูปแบบทางศิลปกรรมมีลักษณะของศิลปะล้านนาเป็นต้นแบบทางพัฒนาการจนก่อให้เกิดการผสมผสานอย่างลงตัวจนกลายเป็น

¹³ ศุภย์มานุษยวิทยาสรินธร, จารึกวัดป่าแดง แผ่นที่ 1 เข้าถึงเมื่อ 11 กรกฎาคม 2555. เข้าถึงได้จาก http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=206.

¹⁴ ดูเพิ่มเติมใน “จารึกวัดป่าแดง หลักที่ 9” ในจารึกสุโขทัย (ศุภย์สุโขทัยศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก อัดสำเนา, 2520), 87.

¹⁵ สรัสวดี อ๋องสกุล, **พื้นเมืองล้านนา ฉบับวัดพระเกิด** (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง, 2539), 12, 59.

¹⁶ สายันต์ ไพรชาญจิตร, **โบราณคดีล้านนา** (กรุงเทพฯ : สมาพันธ์, 2540), 299.

¹⁷ สุรพล คำรท์กุล, **เจดีย์ช้างล้อมกับประวัติศาสตร์บ้านเมืองและพระพุทธศาสนาปางกวังคี่ในประเทศไทย**, (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2554), 247.

เอกลักษณ์เฉพาะของศิลปกรรมเมืองแพร่ โดยเฉพาะสถาปัตยกรรมประเภทเจดีย์ที่ปรากฏในเมืองแพร่ เจดีย์ที่เก่าแก่ของเมืองแพร่หลายองค์ได้รับลักษณะของศิลปกรรมล้านนาอย่างเห็นได้ชัด ได้แก่ เจดีย์วัดหัวขวง อ.เมือง เป็นเจดีย์ทรงระฆังกลมพื้นเมืองแบบล้านนาคลายกับพระธาตุหริภุญชัย จ.ลำพูน ซึ่งเป็นลักษณะที่นิยมสร้างมากในล้านนาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 หลังจากนั้นเมืองแพร่ได้ปรับเปลี่ยนส่วนรองรับองค์ระฆังจากชุกฐานบัว 3 ฐานซ้อนกัน เป็นชั้นบัวถลารองรับองค์ระฆังเหลี่ยม ไม่มีฐานบัวยกเก็จ เช่น พระธาตุช่อแฮ ซึ่งถือเป็นพัฒนาการเจดีย์สายพระธาตุดอยสุเทพ และเป็นรูปแบบที่ได้รับความนิยมในเมืองแพร่ ซึ่งผู้ศึกษาขอใช้คำว่า “เจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมสกุลช่างเมืองแพร่” ซึ่งต่อมากลายเป็นต้นแบบของการสร้างเจดีย์ในเมืองแพร่ เช่น พระธาตุหลวงไชยช้างค้ำ เจดีย์วัดพระบาทมิ่งเมือง และอีกกลุ่มเจดีย์เมืองสอง เป็นสายวิวัฒนาการพระธาตุศรีดอนคำ อ.ลอง ซึ่งกลับมานิยมฐานบัวยกเก็จอีกครั้ง แต่เน้นส่วนรองรับองค์ระฆังเป็นชั้นบัวถลาและมีขนาดเล็กลง ส่วนเจดีย์ทรงปราสาท (ช่วงระยะเวลาที่ร่วมสมัยกับอาณาจักรล้านนา) ในเมืองแพร่พบว่าไม่เป็นที่นิยมมากนัก พบเพียง 2 องค์ ได้แก่ เจดีย์วัดศรีชุม และพระธาตุหลวงเนิ่ง และซุ้มโฆง ซึ่งปัจจุบันหลงเหลือเก่าแก่ที่สุดที่วัดหลวงเพียงแห่งเดียว

ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองแพร่กับอาณาจักรอยุธยา ในขณะนั้นเมืองแพร่อยู่ในฐานะสมรภูมিরะหว่างสองอาณาจักรคือ ล้านนาและอยุธยา ซึ่งผลัดกันมีอำนาจเหนือเมืองแพร่ โดยเมืองแพร่อยู่ภายใต้กรุงศรีอยุธยาครั้งแรกใน พ.ศ. 2003 สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ¹⁸ จนสิ้นรัชกาลจึงได้กลับมาอยู่ใต้อำนาจของอาณาจักรล้านนาอีกครั้ง ในช่วงที่สองเมืองแพร่ยังคงเป็นสมรภูมিরะหว่างสงครามของสองอาณาจักรเช่นเดิม เพียงแต่ว่าในครั้งนี้เป็นสงครามแย่งชิงความเป็นใหญ่ระหว่างกรุงศรีอยุธยาและอาณาจักรพม่า จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2306¹⁹ พม่าได้ยกกำลังเข้ายึดครองอาณาจักรล้านนา และในที่สุดกรุงศรีอยุธยาพ่ายแพ้เสียกรุงให้แก่พม่าในปี พ.ศ. 2310²⁰ หัวเมืองในอาณาจักรล้านนาต้องตกอยู่ภายใต้อาณาจักรพม่ารวมถึงเมืองแพร่ด้วย ดังนั้นรูปแบบศิลปกรรมของพม่าจึงเริ่มเข้ามามีบทบาทในบางส่วน แต่ไม่ส่งอิทธิพลต่อศิลปกรรมเมืองแพร่มากนัก

¹⁸ สมหมาย เปรมจิตต์, พระคัมภีร์ล้านนา โครงการปริวรรตคัมภีร์ล้านนา (สถาบันวิจัยสังคม : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2545), 158.

¹⁹ องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ (ฉบับ พ.ศ. 2550), 84.

²⁰ สันติ เล็กสุขุม, งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน ศิลปะอยุธยา (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2550), 17.

ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองแพร์กับกรุงธนบุรี ปรากฏใน พ.ศ. 2313 พระเจ้ากรุงธนบุรี (สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช) ยกกองทัพขับไล่พม่าที่เมืองเชียงใหม่ พญาเมืองไชย (พญาแพร์ในขณะนั้น) ทราบข่าวจึงได้เข้าสวามิภักดิ์²¹ เมืองแพร์จึงอยู่ภายใต้การปกครองของกรุงธนบุรี ต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เมืองแพร์อยู่ในฐานะหัวเมืองประเทศราชของกรุงรัตนโกสินทร์ ความสัมพันธ์ในช่วงแรกยังคงเกี่ยวเนื่องกับสงครามระหว่างพม่าเช่นเดิม แต่ในที่สุดกรุงรัตนโกสินทร์ก็สามารถขับไล่พม่าออกจากอาณาจักรไทยได้ หลังจากนั้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ปรับเปลี่ยนระบบการปกครองของล้านนาเป็นระบบเทศาภิบาล จนท้ายสุดให้จังหวัดในหัวเมืองทางเหนือขึ้นตรงกับกรุงเทพมหานคร²² ส่วนอิทธิพลของกรุงรัตนโกสินทร์ที่ปรากฏในเมืองแพร์ ในช่วงแรกจะเน้นการฟื้นฟูและบูรณะวัดเก่าภายในเมือง กำหนดอายุอยู่ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 23 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 24 เช่น พระธาตุหลวงไชยช้างค้ำ วัดพระบาทมิ่งเมือง มีการสร้างเจดีย์ใหม่ นิยมสร้างตามรูปแบบพระธาตุช่อแฮ เช่น เจดีย์วัดมหาโพธิ์ เป็นต้น เรื่อยมาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 25-ปัจจุบัน เมืองแพร์เริ่มรับอิทธิพลศิลปะรัตนโกสินทร์เข้ามาผสมผสานกับศิลปะล้านนา มีการสร้างวัดใหม่เพิ่มมากขึ้น ซึ่งในช่วงระยะเวลาดังกล่าวลักษณะศิลปกรรมของเมืองแพร์ถือว่ามีความหลากหลายทางด้านรูปแบบ ทั้งแบบที่รักษารูปแบบอิทธิพลศิลปะล้านนา รูปแบบอิทธิพลศิลปะจากรัตนโกสินทร์ หรือแม้กระทั่งรูปแบบที่ผ่านการประยุกต์ จนเกิดเป็นรูปแบบใหม่ มีการปรับเปลี่ยน เพิ่มพื้นที่การใช้สอยอื่นในเจดีย์ เช่น พิพิธภัณฑสถาน หอเอนกประสงค์ เป็นต้น ทำให้เจดีย์มีขนาดใหญ่ขึ้น เช่น พระธาตุถิ่นแถมหลวง อ. เมือง จ.แพร์ และพระธาตุสุโทนมงคลคีรีสามัคคีธรรม อ.เด่นชัย จ.แพร์

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 เมืองแพร์มีความสัมพันธ์กับชาติตะวันตกทั้งอังกฤษ อเมริกา และฝรั่งเศส เนื่องจากได้รับสัมปทานป่าไม้และบ่อพลอย จึงทำให้มีความสัมพันธ์กับกลุ่มชาวพม่า ซึ่งเข้ามาในฐานะของแรงงานรับจ้างของอังกฤษ เนื่องจากขณะนั้นพม่ากลายเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ ภายหลังมีการอพยพมากขึ้นจนเกิดเป็นชุมชนขนาดใหญ่ มีการสร้างวัดเป็นศูนย์กลางชุมชน ดังปรากฏวัดจองเหนือ(วัดสระป่อแก้ว) วัดจองกลาง(วัดจอมสวรรค์) จองใต้(วัดต้นธง) อ.เมือง ซึ่งมีลักษณะของอิทธิพลศิลปะแบบมอญ-พม่าอย่างชัดเจน ภายหลังเกิดเหตุการณ์กบฏเงี้ยวเมืองแพร์ ในวันที่ 25

²¹ สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, 312.

²² คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดแพร์, 89-91.

กรกฎาคม พ.ศ. 2445 ซึ่งเป็นเรื่องของความขัดแย้งทางการเมือง มีการบุกทำลายสถานที่ราชการหลายแห่ง จนท้ายที่สุดนำไปสู่การสังหารพระยาไชยบูรณ์(ข้าหลวงเมืองแพร่)ที่ถูกส่งมาจากรัตนโกสินทร์ และท้ายที่สุดจากเหตุการณ์นี้ทำให้เจ้าหลวงพิริยะเทพวงศ์ (เจ้าหลวงเมืองแพร่องค์สุดท้าย) ต้องหนีออกนอกเมืองไปอยู่ที่เมืองหลวงพระบาง อันเป็นผลให้สายเจ้าผู้ครองนครเมืองแพร่สิ้นสุดลง²³

ประเด็นของงานศึกษานี้ คือการศึกษารูปแบบทางสถาปัตยกรรม โดยศึกษาจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ และหลักฐานทางโบราณคดี เมืองแพร่มีประวัติความเป็นมาอันยาวนาน และตั้งอยู่ในชัยภูมิที่ดี กล่าวคือ เมืองแพร่ตั้งอยู่ท่ามกลางอาณาจักรใหญ่หลายอาณาจักร จึงทำให้เมืองแพร่มีโอกาสที่จะตกอยู่ภายใต้การปกครองและรับการถ่ายทอดอิทธิพลในด้านต่าง ๆ ได้ง่าย ไม่ว่าจะเป็นด้านการเมืองการปกครอง ศาสนา และศิลปวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งศิลปกรรมที่มีความเกี่ยวเนื่องในพุทธศาสนา สิ่งเหล่านี้ทำให้เกิด “ความหลากหลายทางรูปแบบศิลปกรรม” ผ่านการดำเนินไปของช่วงเวลา ประกอบกับวิวัฒนาการและภูมิปัญญาการสร้างสรรคศิลปกรรมของช่างเมืองแพร่ ส่งผลให้มีการพัฒนาและปรับเปลี่ยนรูปแบบศิลปกรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะของตนเอง กล่าวโดยรวมแล้วการศึกษานี้มุ่งการสำรวจ และรวบรวมข้อมูลพัฒนาการทางสถาปัตยกรรมที่มีความเกี่ยวเนื่องในพุทธศาสนา โดยเน้นสถาปัตยกรรมประเภทเจดีย์ จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และหลักฐานทางโบราณคดี รวมถึงอิทธิพลทางด้านรูปแบบ ได้สะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลในด้านต่าง ๆ ที่ส่งผลให้กับเมืองแพร่ในแต่ละยุคสมัย รวมถึงคติการสร้าง การประดับตกแต่งและพัฒนาการทางด้านวัสดุ จำแนกประเภทและจัดหมวดหมู่ โดยศึกษาเปรียบเทียบจากศิลปกรรมในพื้นที่ใกล้เคียงและอาณาจักรใหญ่ที่เข้ามามีอิทธิพล เพื่อเผยแพร่ข้อมูลดังกล่าวให้แพร่หลาย และเป็นประโยชน์ในการศึกษาทางประวัติศาสตร์ศิลปะต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. ศึกษาและสำรวจรูปแบบสถาปัตยกรรมประเภทเจดีย์ จากเอกสารประวัติศาสตร์และหลักฐานทางโบราณคดี เพื่อจำแนกประเภท และการกำหนดอายุ
2. ศึกษารูปแบบสถาปัตยกรรมเจดีย์ และเขียนแบบเก็บข้อมูลทางด้านสถาปัตยกรรม

²³ศรีศักร วัลลิโภดม, นครแพร่ จากอดีตมาปัจจุบัน ภูมินิเวศวัฒนธรรม ระบบความเชื่อ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น, (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2551), 231.

3. ศึกษาอิทธิพลที่ส่งผลต่อรูปแบบทางสถาปัตยกรรม เช่น ประวัติศาสตร์ การเมืองการปกครอง สังคม เศรษฐกิจ ความความสัมพันธ์ระหว่างเมืองแพรร่วมกับอาณาจักรอื่นๆ ได้แก่ สุโขทัย ล้านนา อโยธยา พม่า กรุงรัตนโกสินทร์จนถึงปัจจุบัน
4. ศึกษารูปแบบเฉพาะและเป็นเอกลักษณ์เพื่อนำเสนอ “สถาปัตยกรรมสกุลช่างเมืองแพร์”

1.3 สมมติฐานของการศึกษา

เมืองแพร์เป็นเมืองสำคัญที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาอย่างยาวนาน รูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่ปรากฏร่องรอยในเมืองแพร์นั้น ล้วนแต่ได้รับอิทธิพลมาจากอาณาจักรที่มีอายุร่วมสมัยและตั้งอยู่ใกล้เคียงกัน และที่สำคัญพบว่ามีกรรมผสมผสานลักษณะความเป็นท้องถิ่นจนปรับเปลี่ยนรูปแบบเป็นลักษณะเฉพาะของตนเอง การรับอิทธิพลทางสถาปัตยกรรมแต่ละรูปแบบนั้นขึ้นอยู่กับช่วงเวลาอาณาจักรใดเข้มแข็งและมีอำนาจ ปัจจัยหลักในการรับรูปแบบศิลปกรรมของเมืองแพร์มีปัจจัยหลัก 2 เรื่องคือ 1. การขยายอำนาจทางการเมือง และ 2. การเผยแผ่ความเจริญทางด้านพุทธศาสนา อย่างไรก็ตามเมื่อศึกษาพัฒนาการและรูปแบบทางสถาปัตยกรรมในเบื้องต้น ผู้ศึกษามีสมมติฐานว่า เมืองแพร์ในแต่ละยุคสมัยมีลักษณะรูปแบบสถาปัตยกรรมที่มีลักษณะแตกต่างกันไป สันนิษฐานว่าน่าจะเกิดจากการเลือกรับอิทธิพลบางอย่างและการนำรูปแบบอิทธิพลทางสถาปัตยกรรมดังกล่าวมาปรับใช้ และจะต้องมีช่วงหนึ่งที่เมืองแพร์สามารถสร้างสรรค์รูปแบบจนก่อให้เกิดเป็นลักษณะศิลปะที่มีเอกลักษณ์เฉพาะของเมืองแพร์ตามแต่ละยุคสมัย สิ่งเหล่านี้จะเป็นส่วนที่สามารถศึกษาได้ถึงพัฒนาการทางศิลปกรรมของเมืองแพร์ได้เป็นอย่างดี

1.4 ขอบเขตของการศึกษา

1. ศึกษารูปแบบสถาปัตยกรรมประเภทเจดีย์ ซึ่งมีเอกลักษณ์และรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่มีความโดดเด่น และน่าสนใจ กรณีศึกษา
 - 1.1 เป็นวัดที่ปรากฏหลักฐานทางสถาปัตยกรรมที่สมบูรณ์พอที่จะศึกษาร่วมกับหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี และมีความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์สามารถเชื่อมโยงและอ้างอิง จากหลักฐานเอกสาร บันทึก จารึก และตำนานทั้งของเมืองแพร์และอาณาจักรใกล้เคียง
 - 1.2 เป็นวัดที่มีความสำคัญและน่าสนใจ และที่สำคัญยังได้รับการซ่อมแซมขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน วัดเก่า วัดร้าง

2. พื้นที่การศึกษา จังหวัดแพร่ในปัจจุบัน ประกอบด้วย 8 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมือง อำเภอสูงเม่น อำเภอลอง อำเภอสอง อำเภอวังชิ้น อำเภอร้องกวาง อำเภอเด่นชัย และอำเภอหนองม่วงไข่
3. ช่วงระยะเวลาการศึกษาตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 21- ปัจจุบัน

1.5 ระเบียบวิธีการศึกษา

1. การทบทวนวรรณกรรม รวบรวมข้อมูลที่ใช้ในการศึกษา โดยแบ่งข้อมูลเป็น 2 ประเภท

- 1.1 ข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์ ของเมืองแพร่และอาณาจักรใกล้เคียง หลักฐานชั้นต้น ได้แก่ จารึก จดหมายเหตุ พงศาวดาร ตำนานทางศาสนา ภาพถ่ายเก่า หลักฐานชั้นรอง หนังสือ งานศึกษา งานวิจัย และบันทึกการบูรณปฏิสังขรณ์ที่สามารถอ้างอิงรูปแบบและอายุได้อย่างชัดเจน

- 1.2 การสำรวจข้อมูลภาคสนามเบื้องต้น ได้จากการสำรวจภาคสนามโดยอาศัยข้อมูลจากเอกสารที่ค้นคว้าเป็นจุดเริ่มต้น การศึกษาเริ่มจากการสำรวจภาพรวมสถาปัตยกรรมประเภทเจดีย์ที่พบในเมืองแพร่ และทุกเมืองที่มีความสำคัญและเป็นชุมชนโบราณดั้งเดิม โดยวิธีการสเก็ตและถ่ายภาพ เขียนลายเส้นรูปร่างของเจดีย์ นอกจากนี้ ยังมีข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ ทั้งจากหน่วยงานราชการและเอกชน ชุมชน และวัด

2. จัดหมวดหมู่ข้อมูลเบื้องต้นที่ได้จากการทบทวนวรรณกรรม

เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาข้อมูลภาคสนามโดยละเอียด และศึกษารูปแบบงานสถาปัตยกรรมเจดีย์จากจังหวัดใกล้เคียง ที่สามารถใช้หลักฐานทางโบราณคดีในการอ้างอิงการกำหนดอายุสมัยได้ โดยการศึกษาใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมเจดีย์ล้านนาได้มีผู้เชี่ยวชาญจำแนกไว้เป็นหมวดหมู่แล้ว เป็นจุดอ้างอิงเริ่มต้น เช่น การจำแนกรูปแบบของเจดีย์ตามสายวิวัฒนาการและช่วงเวลา และนำมาประยุกต์กับการศึกษารูปแบบทางสถาปัตยกรรมเมืองแพร่

3. ศึกษาข้อมูลภาคสนามโดยละเอียด

ศึกษารูปแบบสถาปัตยกรรมเจดีย์ โดยขอบเขตการศึกษาในช่วงแรกได้แก่ วัดที่มีความสำคัญและมีประวัติศาสตร์ภายในเขตอำเภอเมือง ที่สามารถอ้างอิงหลักฐานทางเอกสารทางประวัติศาสตร์ เพื่อจัดประเภทและแบ่งกลุ่มตามรูปแบบสถาปัตยกรรมที่ปรากฏในปัจจุบัน จากนั้นขยายขอบเขตการศึกษาไปยังกลุ่มอำเภออื่นๆ ที่เป็นเมืองโบราณและความสำคัญใกล้เคียงหรือรองลงมาจากอำเภอเมือง เช่น อำเภอลอง (มีเวียงลอง เวียงโบราณที่มีความเกี่ยวข้องกับเมือง

ลำปางและตำนานพระนางจามเทวี เวียงไฮ่สร้อย เวียงต้า) อำเภอสอง เมืองสองหรือเมืองสอง(มี เวียงสองและเวียงเทพ ที่มาของลิลิตพระลอและมีชุมชนโบราณขนาดใหญ่) อ. วังชิ้น (มีเวียงตรอก สลอบ เวียงเทพซึ่งมีความสัมพันธ์กับสุโขทัย) อ.สูงเม่น (มีเมืองมานด่านใต้) จากนั้นขยายขอบเขต ไปยังเขตอำเภอที่เหลือ ซึ่งเป็นอำเภอที่เกิดขึ้นใหม่ และมีการสร้างเจดีย์รูปแบบใหม่ ได้แก่ อ.เด่น ชัย และ อ.หนองม่วงไข่ จ. แพร่

รูปแบบการเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์ บันทึกประวัติและความเป็นมาทั้งทางด้าน ตำนาน และหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์ เขียนลายเส้นรูปแบบทางสถาปัตยกรรม โดยละเอียด เพื่อศึกษาลักษณะและพัฒนาการของเจดีย์ ในส่วนของเจดีย์ที่มีอายุอยู่ในช่วงพุทธ ศตวรรษที่ 25 จนถึงปัจจุบัน จะทำการสำรวจข้อมูลภาคสนามและเน้นการสัมภาษณ์เป็นหลัก เนื่องจากอยู่ในช่วงระยะเวลาที่บุคคลเกี่ยวข้องในการก่อสร้างสามารถหาข้อมูลและข้อคิดเห็นได้

4. ศึกษาวิเคราะห์รูปแบบงานสถาปัตยกรรม

วิเคราะห์ตำแหน่งที่ตั้ง โดยพิจารณาด้านรูปแบบ รูปทรง องค์ประกอบ วัสดุการก่อสร้าง และรายละเอียดการประดับตกแต่ง ร่วมกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ทั้งที่เป็นเอกสารและ หลักฐานทางโบราณคดี โดยเฉพาะหลักฐานทางสถาปัตยกรรมที่ยังคงหลงเหลืออยู่ รวมถึงศึกษา เปรียบเทียบรูปแบบสถาปัตยกรรมในจังหวัดใกล้เคียง เพื่อที่จะสามารถจำแนกกลุ่ม ประเภทและ พัฒนาการของสถาปัตยกรรมเจดีย์ โดยมีการแบ่งกลุ่มตามรูปแบบสถาปัตยกรรม ช่วงระยะเวลา และอิทธิพลที่ส่งผลต่อรูปแบบสถาปัตยกรรมในช่วงระยะเวลาดังกล่าว

5. สรุปผลการศึกษา

1.6 ข้อตกลงเบื้องต้นและคำจำกัดความที่ใช้ในการศึกษา

1. จังหวัดแพร่ หมายถึง พื้นที่ทั้งหมดของจังหวัดแพร่ในปัจจุบัน ประกอบด้วย 8 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมือง อำเภอลอง อำเภอเด่นชัย อำเภอสอง อำเภอหนองม่วงไข่ อำเภอวัง ชื่น อำเภอร้องกวาง และอำเภอสูงเม่น
2. เมืองแพร่ หมายถึง แหล่งชุมชนตั้งแต่โบราณตั้งอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำยม โดยเรียกชื่อ ชุมชนตัวเองว่า เมืองแพล ,พละ ,พลนคร ,เวียงโกศัย, เมืองแพร่ ซึ่งมีชื่อปรากฏตาม หลักฐานทางประวัติศาสตร์ เช่น จารึก พงศาวดาร และตำนานทางศาสนา เป็นต้น

3. แหล่งชุมชนโบราณในเมืองแพร่ขอใช้คำว่า“เวียง” เช่น เวียงแพร่ หมายถึงเวียงโบราณ
ในเขตอำเภอเมืองรูปหอยสังข์ที่มีคันดินล้อมรอบ “เวียงเทพ เวียงสอง” หมายถึงแหล่ง
ชุมชนโบราณในอำเภอสองที่มีแนวคูน้ำคันดินล้อมรอบ

บทที่ 2

ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของเมืองแพร่

2.1 กำเนิดเมืองแพร่: ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน

“เมืองแพร่” ตั้งอยู่บนพื้นที่ราบลุ่มทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำยม แต่เดิมบริเวณนี้ปรากฏร่องรอยการอยู่อาศัยของมนุษย์มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ หลักฐานทางโบราณคดีบ่งชี้ว่าอาณาเขตของจังหวัดแพร่มีเมืองโบราณตั้งอยู่เป็นจำนวนมาก²⁴ โดยเฉพาะในแถบลุ่มน้ำยมไหลมาจากเทือกเขาผีปันน้ำจังหวัดพะเยาลงมาสู่พื้นที่ลุ่มน้ำยมในเขตจังหวัดแพร่และไหลลงไปยังเขต อำเภอสรีสัชชาลัยและจังหวัดสุโขทัยตามลำดับ ซึ่งพบว่ามีเมืองโบราณกระจายตัวอยู่โดยตลอด ทั้งที่เป็นเมืองขนาดเล็กและเมืองขนาดใหญ่มีหลักฐานทางโบราณคดีที่บ่งบอกว่าเป็นเมืองที่มีการอยู่อาศัยมาตั้งแต่ก่อนสมัยประวัติศาสตร์และสืบเนื่องมาจนถึงสมัยประวัติศาสตร์²⁵ ซึ่งเมืองแพร่เป็นหนึ่งในเมืองโบราณที่มีความสำคัญ และมีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์มาอย่างยาวนานและต่อเนื่อง ดังพบหลักฐานงานศิลปกรรม สถาปัตยกรรม และประติมากรรม ซึ่งหลักฐานเหล่านี้มีจำนวนเพียงพอที่จะศึกษาประวัติศาสตร์และพัฒนาการของเมืองแพร่ได้เป็นอย่างดี

ลักษณะภูมิประเทศของเมืองแพร่เป็นพื้นที่ราบลุ่มกับเทือกเขา เช่น เทือกเขาผีปันน้ำ ตะวันออกล้อมรอบแอ่งที่ราบระหว่างหุบเขาอันอุดมสมบูรณ์ด้วยลำ “น้ำยม” ไหลผ่าน บนที่ราบกว้างใหญ่ของแอ่งหุบเขาลักษณะเหมือนมีภูเขาเป็นกำแพงล้อมรอบ เหมาะกับการตั้งถิ่นฐานและการเพาะปลูกหรือเรียกว่าแอ่งกระทะ ซึ่งมีลำน้ำยมไหลผ่าน มีต้นกำเนิดในเขตอำเภอปง จังหวัดพะเยา ไหลเข้าสู่เมืองเชียงใหม่และเข้าเมืองสองในจังหวัดแพร่ ซึ่งเส้นทางนี้เป็นเส้นทางสายหลักในการติดต่อและรับส่งอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากอาณาจักรอื่น นอกจากนี้ยังมีลำ “น้ำางว” จากจังหวัดลำปางที่ไหลมาบรรจบหุบเขาในเมืองแพร่ ลำน้ำที่มีความสำคัญอีกเส้นได้แก่ “น้ำอิง” ซึ่งไหลผ่านกว๊านพระยา ก่อนที่จะเข้าตอนบนของแม่น้ำยม ซึ่งพบร่องรอยการตั้งชุมชนโบราณอย่างต่อเนื่อง รวมถึงลุ่ม

²⁴สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่, โบราณคดีล้านนา (กรุงเทพฯ : สมาพันธ์, 2540), 297.

²⁵คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, เมืองและแหล่งชุมชนโบราณล้านนา (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย สำนักงานเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2539), 231.

น้ำน่าน ซึ่งคือจังหวัดแพร่ น่าน พะเยา ในปัจจุบัน สภาพภูมิประเทศของเมืองแพร่เป็นเมืองที่อยู่ในหุบเขา ตั้งอยู่ริมแม่น้ำยมด้านตะวันออกเป็นที่ราบอันกว้างใหญ่ รูปร่างของเวียงแพร่ มีลักษณะเป็นรูปวงรีไม่สม่ำเสมอ สันฐานคล้ายหอยสังข์ มีกำแพงเมืองเป็นคันดินและคูน้ำชั้นเดียว ขนาดความกว้างของเมืองประมาณ 900 เมตร ยาวประมาณ 1500 เมตร²⁶ ลักษณะคล้ายคลึงกับเมืองหริภุญชัย ซึ่งมีสันฐานเป็นรูปหอยสังข์หรือรูปวงรีเช่นเดียวกัน สันนิษฐานว่าระยะเวลาของการสร้างเวียงแพร่น่าจะอยู่ในช่วงเวลาใกล้เคียงกันกับเมืองหริภุญชัย

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนเมืองแพร่ในช่วงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ (แผนที่ที่ 1) พบหลักฐานทางโบราณคดี คือ เครื่องมือหิน (ขวานหินขัด หรือเสียมตุ่นบริเวณตอนเหนือของอำเภอสองและอำเภอลอง พบโบราณวัตถุขวานหินชนิดต่างๆ “เสียมตุ่น” ที่บ้านต้าเวียง ตำบล อ.ลอง และพบที่บ้านแม่คำ บ้านสวรรคณิเวศน์ อ.เมือง และเครื่องมือสำริดขวานฟ้าผ่า ที่อำเภอลองและวังชิ้น ส่วนใหญ่พบร่องรอยของมนุษย์โบราณตามริมน้ำ²⁷ หลังจากนั้นร่องรอยการตั้งถิ่นฐานได้หายไป จึงต้องอาศัยการศึกษาจากตำนาน พงศาวดารและเอกสารจากอาณาจักรใกล้เคียง เนื่องจากไม่พบเอกสารตำนานที่กล่าวถึงเมืองแพร่โดยตรง

การศึกษาถึงการตั้งถิ่นฐานในเมืองแพร่จึงมีความจำเป็นที่จะต้องใช้ตำนาน เอกสารหรือพงศาวดาร ที่มีการกล่าวถึงเมืองแพร่ ดังนี้

ตำนานสิงหนวัติที่เล่าถึงการอพยพคนจากดินแดนทางตอนเหนือลงมาทางใต้ผ่านเมืองแพร่ลงไปยังที่ราบภาคกลางถึง 2 ครั้ง โดยเมื่อชาวอุมงค์เสลาอพยพหนีภัยสงครามจากพระเจ้าพรหมราชกษัตริย์เมืองโยนกนาคนันท์ ลงไปยังทะเลทางทิศใต้ และครั้งที่สองในสมัยพระเจ้าชัยสิริ ลูกชายของเจ้าพรหมราช อพยพหนีสงครามไปตั้งหลักแหล่งที่เมืองกำแพงเพชร²⁸ โดยกลุ่มหนึ่งเคลื่อนย้ายจากแม่น้ำกกทางเมืองเชียงราย เชียงแสน ผ่านลงมาทางเมืองพะเยา แพร่ น่าน ลงสู่แม่น้ำยม-น่านทาง

²⁶หมายถึง เวียงแพร่ในอำเภอเมืองในปัจจุบัน แต่ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าสร้างขึ้นตั้งแต่เมื่อใด ดูเพิ่มเติมใน สายันต์ ไพรชาญจิตร, “เรื่องโบราณคดีของเจดีย์วัดศรีชุม ตำบลในเวียงอำเภอเมือง จังหวัดแพร่”, โบราณคดีล้านนา (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมาพันธ์, 2540), 297-298.

²⁷คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดแพร่, 65.

²⁸พระยาประชาภิจักรจักร(แช่ม บุนนาค), พงศาวดารโยนก, (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2516), 155.

อุตรดิตถ์ ถึงบริเวณทุ่งยั้ง คลองโพ²⁹ จากตำนานดังกล่าวแม้ว่าจะยังไม่สามารถระบุช่วงเวลาการตั้งถิ่นฐานของเมืองแพร่ได้อย่างชัดเจน แต่ก็ยังเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงความเคลื่อนไหวของเมืองแพร่ที่มีผู้คนอพยพย้ายถิ่นฐานจากทางเหนือลงมายังทางใต้

หลักฐานจารึกใบลานจากตำนานวัดหลวงเมืองแพร่ กล่าวว่า “พ่อขุนหลวงพล” ได้อพยพผู้คนจากแคว้นหิรัญนครเงินยางมาตั้งถิ่นฐานบริเวณสบห้วยแม่แคมตั้งแต่ พ.ศ. 1371³⁰ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มีการสร้างบ้านแปลงเมืองขึ้นแล้วในอาณาจักรและบริเวณใกล้เคียง กลุ่มผู้คนที่อพยพมากับขุนหลวงพลนั้นเป็นชาวไทลื้อและไทเขินส่วนหนึ่งมาจากเมืองเชียงแสน ไชยบุรีและเวียงพางคำลงมาสร้างบ้านเมืองบนพื้นที่ราบริมฝั่งแม่น้ำยมและตั้งเมือง “พลนคร”³¹ ตำนานวัดหลวงเมืองแพร่นี้มีช่วงระยะเวลาสอดคล้องกับบันทึกพงศาวดารโยนก ซึ่งกล่าวถึงการเคลื่อนย้ายประชากรจากทางเหนือลงมาที่เมืองแพร่ ความว่าพญาลาวจักราชกษัตริย์แห่งแคว้นเงินยางเชียงแสนส่งพระโอรสชื่อ “เจ้าลาวกอ” ลงมาปกครองแคว้นกวางประมาณ พ.ศ. 1250-1300³² (สันนิษฐานว่า แคว้นกวางหรือแคว้นกวางนั้นน่าจะเป็นบริเวณเขตอำเภอร่องกวางในปัจจุบัน)

หลักฐานอีกชิ้นที่พูดถึงเมืองแพร่คือตำนานพระธาตุลำปางหลวง ที่กล่าวถึงเมืองแพร่ในสมัยที่บ้านเมืองน่าจะพัฒนาขึ้นเป็นนครรัฐหรือชุมชนเมืองแล้ว ได้มีการกล่าวถึง พญาสามันตราของค์หนึ่งนามว่า “พญาพละ” เสวยสมบัติในเมืองอันตั้งอยู่ใกล้เมืองลัมภะกับปะนนคร (เมืองลำปาง) เกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา อยากได้พระธาตุศักดิ์สิทธิ์กลับไปบูชาที่บ้านเมือง จึงได้เสด็จมาพร้อมเหล่าเสนาให้จัดราชวดีครอบบริเวณที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ แล้วให้กระทำการขุดหลุมพระธาตุอยู่หลายครั้งแต่ไม่สำเร็จ ทั้งยังมีการฆ่าบุคคลผู้กระทำความผิด 4 คนให้อยู่ในหลุมเพื่อเฝ้าและรักษาพระธาตุไว้ และสั่งให้ปลูกไม้ขจาวไว้บริเวณกลางหลุม 1 ต้นและโดยรอบทิศ 4 ต้น เพื่อหวังว่าในการขุดหน้าจะกลับมาขุดอีกครั้งและจึงเสด็จกลับเมืองไป ลำดับเหตุการณ์หลังจากนั้นในตำนานพระธาตุลำปางหลวงได้กล่าวถึงเจ้าเมืองแพร่อีกครั้ง คือในสมัยเจ้าเมืองหาญแต่ต้องขออนุญาต

²⁹ สุจิตต์ วงเทศน์. *กรุงสุโขทัยมาจากไหน*, (กรุงเทพฯ : มติชน, 2548), 50.

³⁰ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดแพร่*, 12-15.

³¹ บังอร ปิยะพันธ์, *ประวัติศาสตร์ชาติไทย การปกครอง สังคม เศรษฐกิจ และความสัมพันธ์กับต่างประเทศก่อนสมัยสุโขทัยจนถึง พ.ศ. 2475*, (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2538), 45-48.

³² *ประชุมพงศาวดารเล่ม 34 ภาค 61*, (กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา, 2512), 62.

พระเจ้าติโลกราชสร้างองค์พระเจดีย์ประดิษฐานเหนือองค์พระธาตุ และกระทำการขุดหลุมและขุดไม้ ขจาวของ “พระยาปละ” ซึ่งในตอนนีชื่อของเมืองแพร์ถูกเรียกอีกชื่อว่า “ปละ”³³ (ในบางตำนานถูก เรียกว่าพระยาพละ)

ชื่อบ้านนามเมือง เรื่องราวการตั้งเมืองและการพัฒนาของเมืองแพร์ปรากฏ ในตำนาน พงศาวดารและจารึกหลายแห่งด้วยกัน ในระยะแรกเริ่มราวพุทธศตวรรษที่ 16-17 เมืองแพร์มีชื่อ เรียกว่า “เมืองพล” หรือ “พลนคร”³⁴ ซึ่งเป็นกลุ่มเมืองหนึ่งอยู่ในแคว้นเซลิียงและมีความสำคัญกับ แคว้นทริภุญชัย จนมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 ชื่อเมืองพลนครเปลี่ยนคำเรียกเป็น “เมืองแพล” จาก ที่ปรากฏในจารึกสุโขทัยหลักที่ 1 (พ.ศ.1826-1835)³⁵ และหลังจากที่มีการสร้างพระธาตุช่อแฮ ด้วย ความศรัทธาของชาวเมืองที่มีต่อพระธาตุช่อแฮ (ตามการประกับผ้าแพร์ไหมรององค์พระธาตุ (จน เปลี่ยนจากชื่อพลนครเป็นเมืองแพล ซึ่งในสมัยโบราณคำว่า “แพร์” ใช้ “ล” เป็นตัวควบกล้ำ และออก เสียงเป็น “แพล-แป้-แพ” และในที่สุดใช้ “ร” เป็นตัวควบกล้ำ ชื่อเมืองแพร์พบเก่าสุดใน จารึก พร.8 จารึกพระกัญจนมหาเถรสร้างพระไตรปิฎกเมื่อ พ.ศ. 2380³⁶ ซึ่งชื่อเมืองแพร์น่าจะเริ่มใช้ในสมัย รัตนโกสินทร์³⁷ ส่วนชื่อเรียกว่า “เวียงโกสัย” หรือ “โกศัยนคร” นั้น พงศาวดารเงินยางเชียงแสนนั้น กล่าวว่าเป็นเมืองแพร์เป็นชุมชนที่เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 12-13 จากชื่อของยอดดอยที่ตั้งของพระธาตุช่อ แฮ ชื่อว่า “ดอยโกสัยชัศบรรพต”³⁸

³³ สงวน โชติสุขรัตน์, *ตำนานพระธาตุลำปางหลวง ในประชุมตำนานล้านนาไทย* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, 2555), 557-558.

³⁴ กรมศิลปากร, *“ตำนานพระธาตุลำปางหลวง” ในประชุมตำนานพระธาตุ ภาคที่ 1*, (ธนบุรี : โรงพิมพ์เจริญสิน, 2513), 68-69.

³⁵ จตุพร ศิริสัมพันธ์, *ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย* (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2548), 51.

³⁶ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, *จารึกพระกัญจนมหาเถรสร้างพระไตรปิฎก* เข้าถึงเมื่อ 21 กรกฎาคม 2561. เข้าถึงได้จาก http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=1777.

³⁷ สุรพล ดำริห์กุล, *ช่วงเมืองและวัดหัวข่วง : องค์ประกอบสำคัญของเมืองในดินแดนล้านนา*, (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549), 66.

³⁸ กรมศิลปากร, *ประชุมตำนานพระธาตุ ภาคที่ 1*, (ธนบุรี: โรงพิมพ์เจริญสิน, 2513), 105.

แผนที่ที่ 1 แผนที่แสดงการตั้งถิ่นฐานบ้านเมืองบริเวณตอนเหนือในกลุ่มแม่น้ำต่างๆ

เวียงแพร์และชุมชนโบราณในเมืองแพร์

เมืองแพร์หรือจังหวัดแพร์ในปัจจุบันพบหลักฐานเวียงโบราณกระจายอยู่หลายแห่งและในหลายเขตอำเภอ ลักษณะของเวียงมีขนาดเล็ก ปรางค์ร่องรอยแนวคูน้ำคันดินล้อมรอบ ส่วนมากตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำและลำห้วย เวียงขนาดใหญ่มักตั้งอยู่ริมแม่น้ำยม ซึ่งมีเมืองโบราณที่น่าสนใจหลายเมือง ได้แก่ (แผนที่ที่ 2)

เวียงแพร์ ปัจจุบันอยู่ในอำเภอเมือง ซึ่งเป็นศูนย์กลางของจังหวัดแพร์ในปัจจุบัน ร่องรอยของกำแพงเวียงแพร์ที่ปรากฏในปัจจุบันเป็นแนวคันดินส่วนใหญ่ยังเหลืออยู่ค่อนข้างสมบูรณ์มีบางส่วนที่ถูกทำลายไป แนวกำแพงเมืองดังกล่าวนี้มีความสูงประมาณ 5 เมตร กว้างประมาณ 10 เมตร ในตัวคันดินมีอิฐขนาดใหญ่และหินปะปนอยู่ สันนิษฐานว่าก้อนอิฐและหินเหล่านี้จะเป็นสิ่งที่ใช้ยึดดินไม่ให้พังทลายได้ง่าย โดยแนวคันดินนี้ล้อมรอบเมืองทุกด้านเพื่อเป็นแนวป้องกันน้ำที่ไหลมาจากแม่น้ำยมเข้าท่วมเมือง จนทำให้พื้นที่ตัวเมืองซึ่งอยู่ภายในเมืองมีลักษณะเป็นแอ่งกระทะ ในปัจจุบันทางจังหวัดแพร์ได้ปรับปรุง ภูมิทัศน์แนวกำแพงเมืองบางส่วนทำเป็นทางเดินและสวนสาธารณะ หรือตามงานบุญประเพณีทางพุทธศาสนาจะมีการทำบุญตักบาตรรอบแนวกำแพง สำหรับคูเมืองนั้นกว้างประมาณ 15 เมตร โดยแนวของคูเมืองนี้จะโอบล้อมแนวกำแพงเมืองด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ทิศตะวันออก และทิศตะวันออกเฉียงใต้ไว้ ส่วนด้านที่เหลือไม่มีคูเมือง แต่จะอาศัยลำน้ำแม่แคม ที่ไหลเลียบบำเพ็ญเมืองเป็นคูเมืองธรรมชาติซึ่งมีระยะทางยาวประมาณ 1000 เมตร ประตูเมืองแพร์ในสมัยโบราณมี 4 ประตู คือ

ประตูชัย เป็นประตูใหญ่และประตูสำคัญ อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเมือง

ประตูศรีชุม อยู่ทางด้านทิศเหนือติดกับวัดศรีชุม นำไปสู่ทำนน้ำติดกับลำน้ำยม

ประตูยั้งม้า (ประตูเลี้ยงม้า ยังแปลว่าหยุดพัก)

เป็นประตูเล็กๆ อยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นประตูที่ชาวเมือง

นำม้าออกไปเลี้ยง และเป็นจุดพำนักม้าก่อนที่จะเข้าเมือง

ประตูमार อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้เป็นประตูสำคัญ เนื่องจากเป็นประตูที่ชาวเมือง

นำศพออกจากเมือง

บริเวณที่ตั้งประตูเมืองทั้งสี่พบว่ามีแนวก่ออิฐอยู่บริเวณช่องประตูและบนสันกำแพง ซึ่งสันนิษฐานว่าส่วนที่เป็นช่องประตูเมืองในสมัยโบราณคงจะก่อเป็นกำแพงอิฐเพื่อให้มีความมั่นคง แข็งแรง ปัจจุบันกำแพงเมืองแพร่ถูกเจาะเป็นช่องทางการสัญจรเพื่อความสะดวกในการสัญจรหลาย แห่ง โดยเฉพาะด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือใกล้กับประตูยั้งม้า ถูกเจาะเพื่อเป็นเส้นทางเชื่อมกับถนน ยันตรกิจโกศลซึ่งเป็นถนนสายหลักในยุคหลังมาตั้งแต่ พ.ศ. 2482 จึงมีชื่อเรียกว่า ประตูใหม่³⁹

หลักฐานทางโบราณคดีจากการขุดค้นที่วัดศรีชุมพบเศษภาชนะดินเผาจากแหล่งเตา หลายแห่ง คือ ชนิดเคลือบและไม่เคลือบ แบบเซลิ้งจากแหล่งเตารุ่นเก่าเมืองศรีสัชชาลัย จ.สุโขทัย เศษภาชนะดินเผาเนื้อดินแบบธรรมดา จากแหล่งเตาพื้นเมืองล้านนา เครื่องถ้วยล้านนาจากแหล่งเตา พาน แหล่งเตาเวียงกาหลง วังเหนือ เศษเครื่องถ้วยจีนเคลือบสีเขียว ผลิตจากแหล่งเตาหลงฉวน สมัย ราชวงศ์หยวน⁴⁰ นอกจากนี้ ยังพบแว่นดินเผา

เมืองสรองหรือเมืองสอง⁴¹ ตั้งอยู่ที่บ้านต้นผึ้ง ต.บ้านกลาง อ.สอง บนฝั่งแม่น้ำสองหรือ ฝั่งน้ำกาหลง เมืองสองเป็นชุมชนโบราณขนาดใหญ่ ปรากฏร่องรอยคูน้ำคันดินสามชั้น ตั้งอยู่บนเนิน กลางที่ราบทางทิศตะวันออกของแม่น้ำสอง ฝั่งเมืองเป็นรูปวงรี สันฐานคล้ายเมล็ดถั่วแดง ความ กว้างประมาณ 400 เมตร ความยาวประมาณ 900 เมตร เมืองแบ่งแกเป็นสองส่วน ส่วนแรกอยู่ทาง ทิศเหนือ มีแนวคูเมืองเหลืออยู่เฉพาะทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือและทางทิศใต้ และอีกส่วนอยู่ ทางทิศใต้ของแนวกำแพงเมืองและคูเมือง มีสภาพสมบูรณ์มาก

ด้านทิศเหนือของตัวเมือง ส่วนแรกเป็นที่ลุ่มต่ำมีแม่น้ำสองเก่าไหลผ่านซิดแนวกำแพง เมือง พื้นที่เมืองส่วนนี้สูงจากพื้นที่ราบทั่วไปประมาณ 6-15 เมตร ภายในเมืองโบราณไม่มีวัด หรือ โบราณสถานขนาดใหญ่ แต่พบรอยอิฐก่ออยู่ช่วงต่อระหว่างเมือง ส่วนแรกและส่วนที่สอง

นอกเมืองโบราณทางทิศตะวันออก มีซากเจดีย์เก่าแห่งหนึ่ง เดิมเรียกว่า “พระธาตุหิน สัม” ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นพระธาตุพระล่อ ปัจจุบันมีการสร้างเจดีย์ใหม่ครอบทับเจดีย์เดิมแล้ว

³⁹ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิม พระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดแพร่*, 80.

⁴⁰ ปวิรรต ธรรมปริชากร, *ศิลปะเครื่องถ้วยในประเทศไทย* (กรุงเทพฯ : กราฟิคฟอร์แมท, 2539), 62-64.

⁴¹ คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, *เมืองและแหล่งชุมชนโบราณในล้านนา*, (กรุงเทพฯ : ห.จ.ก. โอเดียนสแควร์, 2539), 231.

หลักฐานทางโบราณคดีที่พบบริเวณเมืองโบราณส่วนที่สอง ได้แก่ เศษภาชนะดินเผาเนื้ออ่อน ไม่เคลือบและเศษภาชนะดินเผาเนื้อแกร่ง ไม่เคลือบแบบพื้นเมืองล้านนาจากแหล่งเตาพะเยา

จากการพิจารณาขนาดและที่ตั้งทางกายภาพของเมืองสองซี้ให้เห็นว่าเมืองโบราณแห่งนี้ตั้งอยู่ในจุดยุทธศาสตร์ที่มีความเหมาะสม เป็นเมืองที่ควบคุมเส้นทางคมนาคมในกลุ่มแม่น้ำยมจากเมืองแพร่ขึ้นไปยังพะเยาผ่านเชียงรายและน่าน

เมืองสอง⁴² ตั้งอยู่ที่บ้านไฮสร้อย ต.ปากกาง อ.ลอง จ.แพร่ เมืองแห่งนี้เป็นชุมชนโบราณมีคูน้ำคันดินล้อมรอบสามชั้น ร่องรอยคูน้ำคันดินสามารถเห็นได้ชัดเจนทางทิศตะวันตก พบเขตคันดินคูเมืองและซากเจดีย์วัดหัวขวงร้าง พระธาตุแหลมลี พระธาตุภูทับเป็นพระธาตุศักดิ์สิทธิ์ของตำบลไฮสร้อย ซึ่งปรากฏชื่อพระธาตุเหล่านี้ในตำนานพระธาตุศรีดอนคำ ความว่า

“...พระมหาสังฆราชา อยู่วัดฟอนสร้อย เชียงใหม่ เดินทางมาบิณฑบาตและได้มาไหว้มหาธาตุเจ้าขวยปู ภูทับ แหลมลี...”⁴³ โดยพระธาตุสององค์นี้สร้างมาก่อนพระธาตุศรีดอนคำ แต่ในปัจจุบันพระธาตุแหลมลีและพระธาตุภูทับ ได้รับการบูรณะสร้างขึ้นใหม่จนไม่เหลือเค้าโครงเดิม

หลักฐานทางโบราณคดีที่พบ ได้แก่ เศษภาชนะดินเผา เนื้อธรรมดาและเนื้อแกร่ง และภาชนะแบบเคลือบ มีทั้งแบบสังคโลกสุโขทัย และแหล่งเตาแบบล้านนา

เมืองตรอกสลอบ⁴⁴ ที่ตั้ง ต.วังซัน อ.วังซัน จ.แพร่ เป็นชุมชนที่มีคูน้ำและกำแพงล้อมรอบริมน้ำยมทางฝั่งทิศตะวันตก ปัจจุบันแนวคูน้ำคันดินได้ถูกทำลายลงหมด เนื่องจากมีการสร้างถนนที่บริเวณชุมชนโบราณ และภายในชุมชนมีวัดตั้งอยู่ ชื่อวัดบางสนุก

หลักฐานทางโบราณคดีที่พบ คือ จารึกวัดตรอกสลอบหรือจารึกวัดบางสนุก เป็นศิลาจารึกอักษรไทยแบบสุโขทัย ซึ่งแสดงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองแพร่และอาณาจักรสุโขทัย⁴⁵ จาก

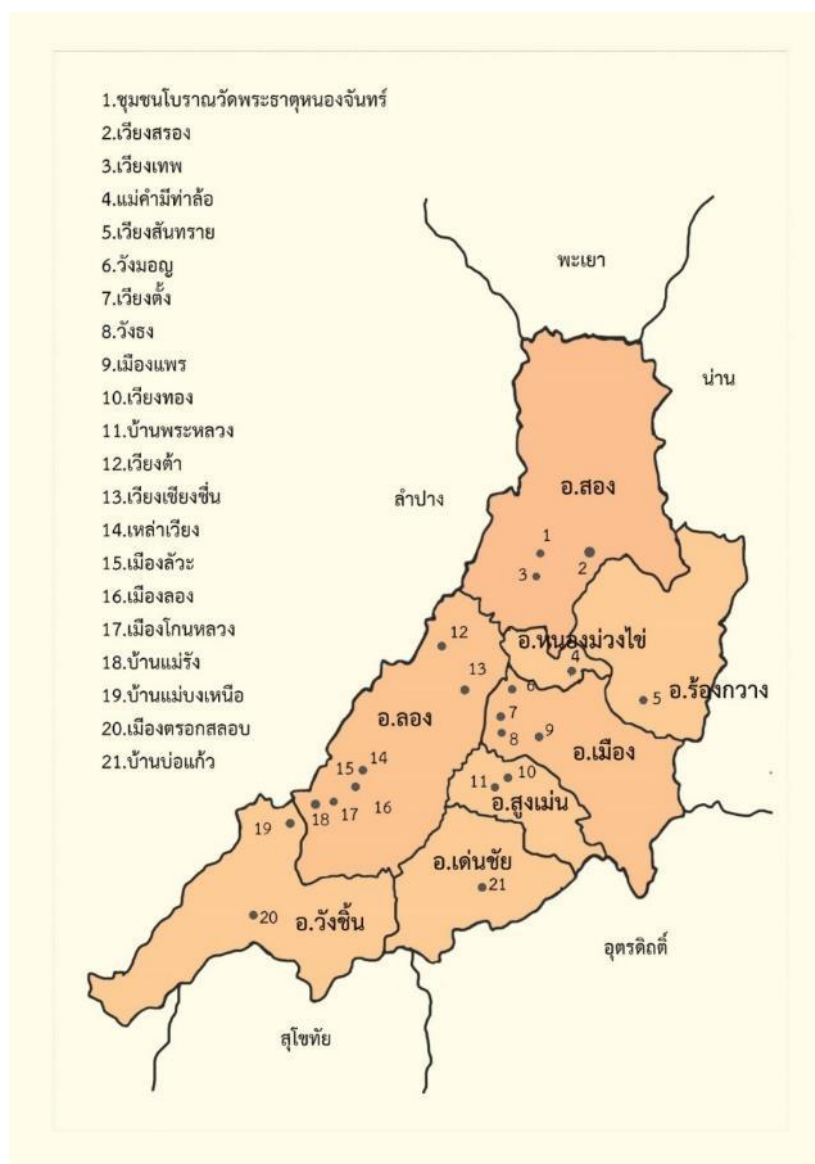
⁴² ศรัศักร วัลลิโภดม, อิง ยม น่าน ความสัมพันธ์ทางภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมระหว่างสุโขทัย แพร่น่านและพะเยา, เมืองโบราณ 14, 2 (เมษายน – มิถุนายน 2531) : 46.

⁴³ สงวน โชติสุขรัตน์, ตำนานพระธาตุศรีดอนคำ ในประชุมตำนานล้านนาไทย (กรุงเทพฯ : ศรีปัญญา, 2555), 561.

⁴⁴ ศรัศักร วัลลิโภดม, อิง ยม น่าน ความสัมพันธ์ทางภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมระหว่างสุโขทัย แพร่น่านและพะเยา, 45.

⁴⁵ หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น จังหวัดแพร่, ข้อมูลชุมชนโบราณในจังหวัดแพร่ เล่ม 1, (แพร่ : โรงเรียนนารีรัตน์ จังหวัดแพร่, 2544), 55.

การศึกษาพบว่าจารึกหลักนี้ น่าจะกำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 19⁴⁶ นอกจากนี้ยังพบไหบรรจุพระพิมพ์ เนื้อชินเป็นจำนวนมาก ลักษณะเป็นพระพุทธรูปยืน การแต่งกายเป็นศิลปะแบบลพบุรี แต่พระพักตร์เริ่มมีลักษณะเป็นแบบท้องถิ่น

แผนที่ที่ 2 แสดงที่ตั้งชุมชนโบราณในจังหวัดแพร่

ที่มา : พิชราภรณ์ พันธุ์รัตน์ ข้อมูลชุมชนโบราณในจังหวัดแพร่ เล่มที่ 1, 55.

⁴⁶ศรีศักร วัลลิโภดม, อิง ยม น่าน ความสัมพันธ์ทางภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมระหว่างสุโขทัย แพร่น่านและพะเยา, 45.

ชุมชนบ้านเวียง อยู่ในเขตอำเภอร่องวางในปัจจุบัน เป็นที่ตั้งของพระธาตุปูแจ พระธาตุศักดิ์สิทธิ์ พบกระดานหินสลักตำนานที่วัดปงยางคก จังหวัดลำปางเขียนไว้ว่า พระธาตุปูแจ บรรจุกระดูกส่วนตาคุ่มข้างขวาของพระพุทธเจ้า ซึ่งแสดงความสัมพันธ์กับเมืองลำปางในขณะนั้น อีกด้วย

เมืองเวียงเทพ ตั้งอยู่ที่บ้านร่องถ่าน ต.ห้วยหม้าย อ.สอง เป็นชุมชนโบราณขนาดใหญ่ มีคูน้ำคันดินล้อมรอบหนึ่งชั้น เป็นชุมชนหนึ่งที่ถูกทิ้งร้างมานานกว่า 100 ปี บริเวณเมืองมีสภาพเป็นป่า มีต้นไม้ขึ้นหนาแน่น หลักฐานทางโบราณคดีที่พบ ได้แก่ เศษภาชนะดินเผา ชนิดเนื้อธรรมดาและเนื้อแกร่ง ซากเจดีย์ภายในกำแพงคูน้ำคันดิน ปัจจุบันเหลือเป็นเนินเตี้ยๆ

เวียงสันทราย ตั้งอยู่ที่บ้านเวียงเหนือระหว่างต.น้ำเลาและต.บ้านเวียง อ.ร่องวาง เมืองนี้ปรากฏร่องรอยชุมชนขนาดใหญ่ คูน้ำคันดิน หลักฐานทางโบราณคดีที่พบ คือ เศษภาชนะดินเผาที่กระจายอยู่เหนือผิวดิน พบแบบชนิดเนื้อแกร่ง และชนิดเคลือบ ปัจจุบันมีการสร้างบ้านเรือนใหม่ทับไปในชุมชนเดิม

บ้านพระหลวงธาตุเนิ้ง ตั้งอยู่ที่ ต.พระหลวง อ.สูงเม่น ชุมชนแห่งนี้ไม่ปรากฏร่องรอยคูน้ำคันดินล้อมรอบ แต่พบโบราณสถานสำคัญ คือ พระธาตุหลวงเนิ้ง ซึ่งมีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงปราสาท ตั้งอยู่ในวัดพระหลวง รูปแบบของเจดีย์สันนิษฐานว่าน่าจะได้รับอิทธิพลศิลปะล้านนา อาจสามารถกำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 21

เวียงต้า⁴⁷ ตั้งอยู่ที่บ้านต้าม่อน ต.เวียงต้า อ.ลอง จ.แพร่ บริเวณที่ตั้งชุมชนเป็นที่ราบลูกคลื่น อยู่ใกล้ภูเขา มีกำแพงดินล้อมรอบ 3 ชั้น โอบล้อมเป็นรูปครึ่งวงกลมรอบภูเขาที่เรียกว่า ผาเจ้านอกเขตกำแพงมีวัดที่สำคัญ ได้แก่ วัดต้าม่อน ซึ่งมีภาพจิตรกรรมฝาผนังเล่าเรื่องชาดก และวัดเวียงต้า เป็นวัดเก่า หลักฐานทางโบราณคดีที่พบ ได้แก่ ขวานหินขัด กล้องยาสูบดินเผา และเศษภาชนะดินเผาทั้งชนิดเนื้อแกร่งและชนิดเคลือบ

ความน่าสนใจของเวียงหรือชุมชนโบราณในจังหวัดแพร่ที่บางแห่งเป็นชุมชนร้าง คงเหลือแต่แนวคูน้ำและคันดินล้อมรอบบางแห่งถูกเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา และบางแห่งยังคง

⁴⁷ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดแพร่, 69-71.

ความเป็นเมือง มีชุมชนขนาดเล็กอาศัยอยู่จนถึงปัจจุบัน และยังคงเหลือร่องรอยโบราณสถาน หรือร่องรอยของการอยู่อาศัยเดิม และบางแห่งพบจารึกหรือพงศาวดารที่เขียนถึงชุมชนนั้นๆ สิ่งเหล่านี้สามารถบ่งบอกถึงควมมีตัวตนของชุมชนโบราณที่พบในบริเวณจังหวัดแพร่อย่างชัดเจน ดังเช่นชุมชนโบราณที่ได้กล่าวมาข้างต้น สำหรับขอบเขตของการศึกษารูปแบบสถาปัตยกรรมประเภทเจดีย์ที่พบในจังหวัดแพร่ได้มีการศึกษาถึงความเป็นมาและสภาพแวดล้อมของชุมชนโบราณโดยรอบนั้นด้วย

ข้อสันนิษฐานที่มาของเมืองแพร่ แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองแพร่กับอาณาจักรละโว้โดยเริ่มแรก มีความสำคัญในเรื่องการค้า บริเวณลุ่มน้ำยมน่าจะจะเป็นเส้นทางคมนาคมเส้นทางหนึ่งที่ละโว้ใช้ติดต่อไปยังดินแดนทางเหนือในแถบแคว้นทริภุญชัยและโยนกตลอดจนบ้านเมืองในแถบลุ่มน้ำโขงตอนบนรวมถึงบ้านเมืองในที่ราบลุ่มน้ำ่านและในแถบฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงอย่างเมืองหลวงพระบาง และเป็นเส้นทางสำคัญที่ละโว้น่าจะใช้ในการติดต่อและแลกเปลี่ยนสินค้ากับจีน⁴⁸ หลักฐานทางโบราณคดีที่ชี้ให้เห็นความสำคัญของเส้นทางคมนาคมนี้ และการมีตัวตนของเมืองที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว ได้แก่ เครื่องมือหิน ภาชนะดินเผา แวดินเผา พระพิมพ์ เป็นต้น⁴⁹ ซึ่งหลักฐานดังกล่าวสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นโบราณวัตถุสมัยทวารวดีและแบบลพบุรี สามารถกำหนดอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 14 ซึ่งพบบริเวณเมืองโบราณสำคัญตามลำน้ำยม เช่น เมืองน่าน พะเยา เชียงแสน และหลวงพระบาง⁵⁰

หลักฐานที่เป็นข้อสนับสนุนถึงความมีตัวตนของเมืองแพร่ได้ว่า อาจจะเป็นบ้านเมืองที่เกิดขึ้นมาแล้วตั้งแต่สมัยทวารวดีหรือร่วมสมัยกับเมืองทริภุญชัย คือ ลักษณะสัณฐานของผังเมืองแพร่ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอเมืองมีรูปร่างคล้ายหอยสังข์(แผนที่ที่ 3) มีการก่อกันดินขนาดใหญ่เป็นกำแพงเมืองและมีคูน้ำล้อมรอบ ลักษณะดังกล่าวมีรูปแบบคล้ายกับเมืองโบราณในสมัยทวารวดี คือ เมืองทริภุญชัย (แผนที่ที่ 4) ซึ่งเวียงโบราณอื่นในเมืองแพร่ก็พบลักษณะการก่อกันดินเป็นกำแพงเมืองเช่นเดียวกัน อีกแห่งหนึ่งได้แก่เวียงโบราณในเมืองลอง เวียงไฮสร้อย หลักฐานทางโบราณคดีดังกล่าวมีความสอดคล้องกับตำนาน พงศาวดารที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ของแคว้นละโว้-ทริภุญชัย ที่ปรากฏใน

⁴⁸ จุฬารักษ์ ดำริห์กุล, *ศรีสัตนาลัยมรดกทางวัฒนธรรม*, (กรุงเทพฯ : ครุสภาลาดพร้าว, 2537), 4.

⁴⁹ สายันต์ ไพรชาญจิตร, “เรื่องโบราณคดีของเจดีย์วัดศรีชุม ตำบลในเวียงอำเภอเมือง จังหวัดแพร่” ,*โบราณคดีล้านน* , 314-317.

⁵⁰ ศรีศักร วัลลิโภดม, *อิง ยม น่าน ความสัมพันธ์ทางภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมระหว่างสุโขทัย แพร่น่านพะเยา*, 45-46.

ตำนานพระธาตุศรีดอนคำ⁵¹ พระธาตุสำคัญที่เมืองลอง ซึ่งมีตำนานเกี่ยวข้องกับพระนางจามเทวีพระราชธิดาक्षัตริย์ผู้ครองเมืองละโว้ซึ่งเป็นพระมเหสีของพระยารามัญผู้ครองเมืองอยุธยา(เมืองรามบุรี) ถูกเชิญให้ไปครองเมืองหริภุญชัย โดยทรงเสด็จทางชลมารคตามเส้นทางลำน้ำยมขึ้นไปทางตอนเหนือก่อนออกเดินทางพระนางได้ทูลขอพระบรมธาตุจากเจ้าเมืองละโว้เพื่อนำไปประดิษฐานที่เมืองหริภุญชัย ระหว่างการเดินทางได้หลงมาถึงบริเวณที่ตั้งเมืองหนึ่งมีชื่อว่า “เวหาทภาสิต” เกิดความไม่มั่นใจจึงตรัสว่า“ลองขึ้นไปก่อนเถอะ” จึงกลายเป็นที่มาของเมืองลองจนถึงปัจจุบัน และในครั้งนั้นได้แบ่งพระบรมสารีริกธาตุส่วนหนึ่งบรรจุไว้ใต้ดินเพื่อรอผู้มีบุญบารมีมาสร้างเจดีย์บรรจุพระธาตุภายหลัง⁵² ซึ่งปัจจุบันสันนิษฐานว่าเป็นตำแหน่งของพระธาตุศรีดอนคำ โดยชาวบ้านเรียกว่าพระธาตุหัวอ้อในอดีต โดยเรียกชื่อจากสภาพภูมิประเทศที่เป็นร่องน้ำและป่าอ้อ

⁵¹ สงวน โชติสุขรัตน์, “ตำนานพระธาตุศรีดอนคำ (หัวอ้อ)” ในประชุมตำนานลานนาไทย, (กรุงเทพฯ : ศรีปัญญา, 2555), 384.

⁵² เรื่องเดียวกัน, 582.

แม้ว่าจากตำนานเมืองแพร่จะมีอายุร่วมสมัยกับอาณาจักรหริภุญชัยคือราวพุทธศตวรรษที่ 14 แต่จากการศึกษาหลักฐานทางโบราณคดีที่ระบุความมีตัวตนของเมืองแพร่นั้นสันนิษฐานว่าน่าจะมีอายุไม่เกินพุทธศตวรรษที่ 17 ดังปรากฏหลักฐานสอดคล้องกับเรื่องเล่าในพงศาวดารโยนก พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน และประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 กล่าวไว้ว่าเมื่อราวพ.ศ.1658 ขุนเจืองได้มาคล้องช้างที่เมืองแพร่ซึ่งเจ้าเมืองแพร่คนหนึ่งนามว่า “พรหมวงศ์” จึงยกธิดาชื่อนางแก้ว กษัตริย์ให้⁵³ ดังที่กล่าวมาจากหลักฐานดังกล่าวสามารถแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนในพื้นที่ภาคเหนือได้เป็นอย่างดีว่ามีการติดต่อสัมพันธ์กันมานาน และเมืองแพร่ก็คงเกิดขึ้นมาแล้วตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 17 โดยในสมัยเริ่มแรกนั้นคงมีชื่อว่า พลรัฐ หรือ พลนคร⁵⁴

ในระยะแรกเริ่มเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 16 – 17 นั้น เมืองพลรัฐคงเป็นกลุ่มเมืองที่อยู่ในแคว้นเซลิยง เนื่องจากตั้งอยู่ในเขตที่ราบลุ่มน้ำยมโดยการเกิดขึ้นของเมืองแพร่และเมืองเซลิยงในลุ่มน้ำยมน่าจะเป็นผลพวงมาจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมขนาดใหญ่ในภูมิภาค ประกอบกับการที่จีนปรับเปลี่ยนนโยบายการค้าผ่านคนกลางหรือกลุ่มรัฐขนาดใหญ่มาเป็นการเดินทางติดต่อค้าขายโดยตรงกับกลุ่มบ้านเมืองในภูมิภาคตะวันออกเฉียงใต้ จึงทำให้มีบ้านเมืองเกิดขึ้นทั้งกลุ่มเมืองในหมู่เกาะคาบสมุทรมหานครหรือผืนแผ่นดินใหญ่ และต่อมาได้มีการขยายการค้าเข้าสู่ดินแดนในภาคพื้นทวีปเพื่อรวบรวมสินค้าประเภทของป่าและอื่นๆ ทำให้เมืองต่างๆ เริ่มรวมตัวกันเป็นชุมชนเมืองและเกิดเป็นบ้านเมืองหรือนครรัฐที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ตามที่ราบลุ่มแม่น้ำต่างๆ ในที่สุด⁵⁵

ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองแพร่กับแคว้นหริภุญชัย⁵⁶ ดังปรากฏหลักฐานในเอกสารที่กล่าวถึง พระยามังราย กษัตริย์แห่งแคว้นโยนกได้ยกทัพเข้ายึดเมืองหริภุญชัยไว้ในตอนต้นพุทธศตวรรษที่ 19 พระยาธิบยา กษัตริย์แห่งแคว้นหริภุญชัย ได้หนีไปอยู่กับพระยาเบิกซึ่งเป็นพระอนุชาครองที่อยู่เมืองเขลางนคร ต่อมาได้รวบรวมไพร่พลทั้งจากเมืองเขลางนครและเมืองแพร่ ซึ่งขณะนั้นมีพระยาบอน พระโอรสของพระยาธิบยาครองเมืองแพร่อยู่ ได้ยกทัพใหญ่เพื่อจะมาตีเอาเมือง

⁵³พระยาประชาภิจักรจักร (แช่ม บุนนาค), พงศาวดารโยนก, พิมพ์ครั้งที่ 6, (กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, 2515), 235.

⁵⁴ดูเพิ่มเติมใน “ตำนานพระธาตุลำปางหลวง” ใน ประชุมตำนานพระธาตุ ภาคที่ 1, (ธนบุรี : โรงพิมพ์เจริญสิน, 2513), 68-69.

⁵⁵สุรพล คำวิฑูร, ช่วงเมืองและวัดหัวช่วง : องค์ประกอบสำคัญของเมืองในดินแดนล้านนา, (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549), 64.

⁵⁶สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา (กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พรินติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2553), 93.

หรือถูกขัง การสงครามครั้งนั้นกองทัพพระยาธิบัพพะพัชร์และพระยาเบ็ญจและพระยาบอนเสียดชีวิตในการรบ ทำให้เมืองเขลางค์นครถูกผนวกเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนา ส่วนพระยาธิบัพพะพัชร์ไปอยู่เมืองสองแคว⁵⁷

หลักฐานทางด้านโบราณคดีของเมืองแพร่ การสำรวจหลักฐานทางโบราณคดีในเมืองแพร่นั้นยังมีไม่มาก และยังไม่ได้รับการสำรวจในพื้นที่อย่างครอบคลุมและละเอียด การขุดค้นทางโบราณคดีครั้งยิ่งใหญ่ของเมืองแพร่คือ การขุดค้นที่วัดศรีชุม อำเภอเมืองแพร่ โดยกรมศิลปากรเมื่อปี พ.ศ.2539 พบหลักฐานทางโบราณคดีนั้นเริ่มมีผู้คนเข้ามาอยู่อาศัยตั้งชุมชนตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-20 เป็นอย่างน้อย โดยพบหลักฐานเป็นเครื่องถ้วยแบบเคลือบสีที่ผลิตขึ้นจากเตารุ่นเก่าของเมืองศรีสัชชนาลัย⁵⁸ หลักฐานทางโบราณคดีชิ้นสำคัญที่ระบุถึงตัวตนของเมืองแพร่คือในศิลาจารึกหลักที่ 1 พ่อขุนรามคำแหงมหาราช พ.ศ.1835 พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ระบุชื่อ “เมืองแพล”⁵⁹ เป็นเมืองในอาณานิคมของสุโขทัย หลังจากนั้นเมืองแพร่มีความสัมพันธ์ทางพุทธศาสนาแน่นแฟ้นในสมัยพญาสิทธิ ซึ่งปรากฏเป็นจารึกและตำนานการสร้าง และบูรณปฏิสังขรณ์วัดในเมืองแพร่เป็นจำนวนมาก แต่ในช่วงนี้กลับไม่พบหลักฐานทางด้านสถาปัตยกรรมที่มีลักษณะอิทธิพลศิลปะสุโขทัยหลงเหลืออยู่ในปัจจุบัน

จนกระทั่งเมืองแพร่เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่อีกครั้งในปี พ.ศ. 1986 เมื่อพระเจ้าติโลกราชกษัตริย์ล้านนากองทัพมาตีเมืองน่าน และได้แบ่งทัพส่วนหนึ่งให้พระราชเทวีผู้เป็นพระชนนียกมาตีเมืองแพร่ โดยครั้งนั้นกองทัพจากเชียงใหม่สามารถยึดเมืองแพร่เอาไว้ได้ โดยท้าวแม่คุณ (พญาท้าวแม่คุณ) ซึ่งเป็นเจ้าเมืองแพร่ในขณะนั้นยอมสวามิภักดิ์ต่อพระราชเทวีและพระเจ้าติโลกราช นับตั้งแต่นั้นมาเมืองแพร่จึงถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนา⁶⁰ หลักฐานสำคัญทางด้านเอกสารที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรล้านนากับเมืองแพร่นั้นพบหลักฐานคือ ศิลา

⁵⁷ กรมศิลปากร, “ตำนานสิงหนวัติ”, *พงศาวดารภาคที่ 61*, (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรโสภณ, 2479), 145-146.

⁵⁸ สายันต์ ไพรชาญจิตร, “เรื่องโบราณคดีของเจดีย์วัดศรีชุม ตำบลในเวียงอำเภอเมือง จังหวัดแพร่”, *โบราณคดีล้านนา*, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมาพันธ์, 2540), 316.

⁵⁹ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, จารึกพ่อขุนรามคำแหง. เข้าถึงเมื่อ 21 กรกฎาคม 2561. เข้าถึงได้จาก http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=47.

⁶⁰ พระยาประชาภิจักรจักร (แช่ม บุนนาค), *พงศาวดารโยนก*, พิมพ์ครั้งที่ 6, (กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, 2515), 326-327.

จารึกอักษรฝักขามที่ใช้ในวัฒนธรรมล้านนา เช่น จารึกพรหมจินดาและเจ้าสมุทรมงคลูจี พ.ศ. 1999 จารึกวัดศรีบุญเรือง พ.ศ. 2039⁶¹ และจารึกวัดบุพพาราม พ.ศ. 2072⁶² ซึ่งจะกล่าวโดยละเอียดในความสัมพันธ์ของเมืองแพร่กับอาณาจักรล้านนา นอกจากนี้ยังปรากฏรูปแบบทางศิลปกรรมหลายประเภทที่ได้รับอิทธิพลจากล้านนา ทั้งรูปแบบทางสถาปัตยกรรม เจดีย์ วิหาร ชุมโฆง การประดับตกแต่ง ลวดลายปูนปั้นและพระพุทธรูป

การเปลี่ยนแปลงอำนาจการเมืองในเมืองแพร่ เมื่อล้านนาตกอยู่ใต้อำนาจของอาณาจักรพม่า พ.ศ. 2101⁶³ เมืองแพร่ก็ตกอยู่ภายใต้อำนาจของอาณาจักรพม่าด้วยเช่นเดียวกัน โดยพม่าส่งขุนนางมาปกครองล้านนา ซึ่งเป้าหมายของพม่าในขณะนั้นคือการโจมตีอยุธยา เมืองแพร่ได้กลายเป็นฐานทัพและกำลังเสริมของพม่าในการโจมตีอยุธยา สำหรับรูปแบบศิลปกรรมแบบพม่าที่ปรากฏนั้นไม่ชัดเจนมากนัก พบเพียงงานประติมากรรม พระพุทธรูปและการประดับตกแต่งทางสถาปัตยกรรมสำหรับเจดีย์และวิหารที่ปรากฏอิทธิพลศิลปะมอญ-พม่า เกิดขึ้นในช่วงรัตนโกสินทร์ราวพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมา เป็นช่วงที่พม่าตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษและได้รับสัมปทานกิจการค้าไม้และขุดบ่อพลอย กลุ่มคนพม่าเข้ามารับจ้างจากชาวอังกฤษ กลุ่มคนเหล่านี้กระจายอยู่ตามดินแดนทางภาคเหนือทำให้เกิดชุมชนพม่ากระจายอยู่โดยทั่วไปและมีการสร้างวัดเพื่อเป็นศูนย์กลางของชุมชน จนภายหลังมีเรื่องราวทางการเมืองเข้ามาแทรกแซง ทั้งส่วนของรูปแบบการปกครองเมืองแพร่ จากกรุงเทพมหานคร กลุ่มของคนเงี้ยวที่เข้ามารับจ้างทำงาน และกลุ่มของเจ้านายเมืองแพร่เอง เกิดเหตุการณ์ที่เปลี่ยนแปลงระบบการเมืองการปกครองของเมืองแพร่ครั้งใหญ่ คือ “กบฏเงี้ยวเมืองแพร่ พ.ศ. 2445”⁶⁴ มีความสำคัญทางหน้าประวัติศาสตร์เมืองแพร่

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 – ปัจจุบัน เมืองแพร่อยู่ภายใต้การปกครองของกรุงรัตนโกสินทร์⁶⁵ มีความหลากหลายทางศิลปวัฒนธรรมที่ลี้ลับไหลเข้ามาในเมืองแพร่ รูปแบบทาง

⁶¹ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, จารึกวัดศรีบุญเรือง. เข้าถึงเมื่อ 21 กรกฎาคม 2561. เข้าถึงได้จาก http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=1493.

⁶²ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, จารึกวัดบุพพาราม. เข้าถึงเมื่อ 21 กรกฎาคม 2561. เข้าถึงได้จาก http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=1948.

⁶³สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา**, 116.

⁶⁴เรื่องเดียวกัน, 447-455. และดูเพิ่มเติมใน สุรพล ดำริห์กุล, แผ่นดินล้านนา : รวมบทความทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี สังคม และวัฒนธรรมของล้านนา (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2545), 249-255.

⁶⁵สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา**, 385-478.

ศิลปกรรมบางประเภทเลือกรับรูปแบบศิลปกรรมจากกรุงรัตนโกสินทร์ได้แก่ รูปแบบของโบสถ์และวิหารมีลักษณะศิลปะไทยแบบพระราชประเพณี สำหรับสถาปัตยกรรมพระเจดีย์นั้นเมืองแพร่ยังคงเลือกสืบทอดรูปแบบความเป็นศิลปะล้านนาอย่างเหนียวแน่น เพียงแต่มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบบางส่วน และการเลือกรับศิลปะจากหลายแหล่ง ร่วมกับแนวคิดในการปรับเปลี่ยนประโยชน์ใช้สอย และการพัฒนาด้านวัสดุและเทคนิคในการก่อสร้าง สิ่งเหล่านี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นเอกลักษณ์ของศิลปะแบบเมืองแพร่อย่างชัดเจน

ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของเมืองแพร่และข้อมูลทั่วไปในปัจจุบัน

ภาพที่ 1 ตราสัญลักษณ์ประจำจังหวัดแพร่

ตราประจำจังหวัดแพร่

เป็นรูปม้ายืนเทินโบราณสถานที่สำคัญคือพระธาตุช่อแฮ

คำขวัญของจังหวัดแพร่

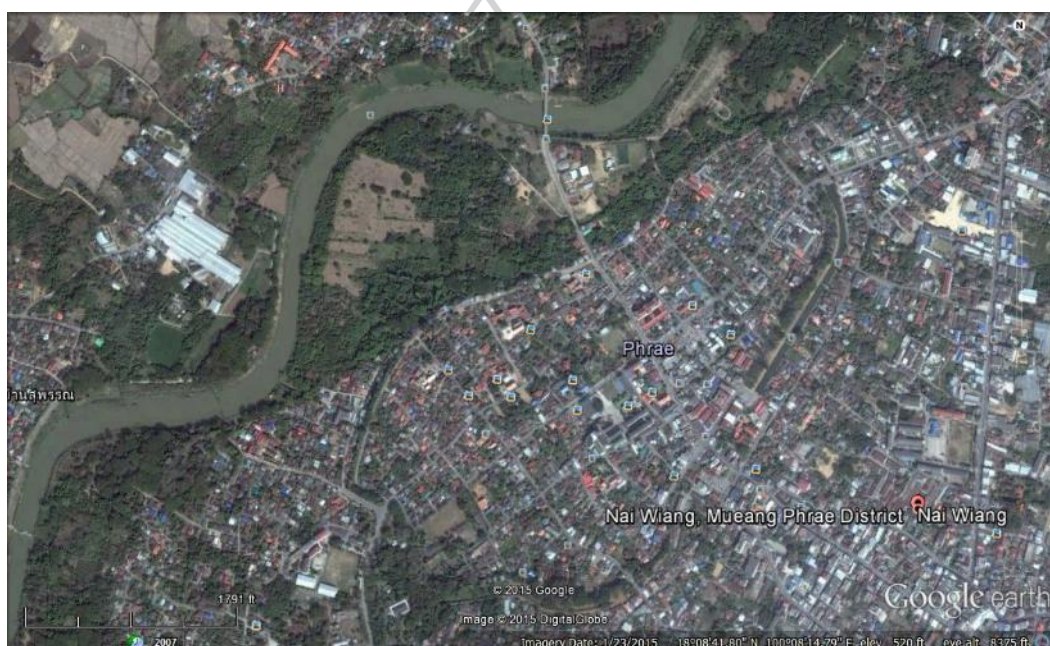
หม้อห้อมไม้สัก ถิ่นรักพระลอ ช่อแฮศรีเมือง ลือเลื่องแพะเมืองผี คนแพร่นี้ใจงาม

ทิศใต้ ติดต่อกับจังหวัดอุตรดิตถ์และจังหวัดสุโขทัย

ทิศตะวันตก ติดต่อกับจังหวัดลำปางและจังหวัดสุโขทัย

แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 8 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมือง อำเภอลอง อำเภอสูงเม่น อำเภอสอง อำเภอร่องขาว อำเภอวังชิ้น อำเภอเด่นชัย และอำเภอหนองม่วงไข่ ประชากร ส่วนใหญ่เป็นชาวไทย ล้านนาและชาวไทยภูเขา ประชากรโดยรวมประมาณ 454,542 คน (ข้อมูลจังหวัดแพร่ปี พ.ศ. 2557)

ลักษณะภูมิประเทศ (ภาพที่ 2) พื้นที่จังหวัดแพร่มีทั้งที่ราบและภูเขา อำเภอเมืองซึ่งเป็นที่ตั้งเมืองแพร่มาตั้งแต่สมัยโบราณตั้งอยู่ในที่ราบลุ่มตอนกลางของจังหวัด ที่ราบสำคัญมีอยู่ 2 บริเวณ

ภาพที่ 2 ภาพถ่ายทางอากาศของเวียงแพร่ในปัจจุบัน

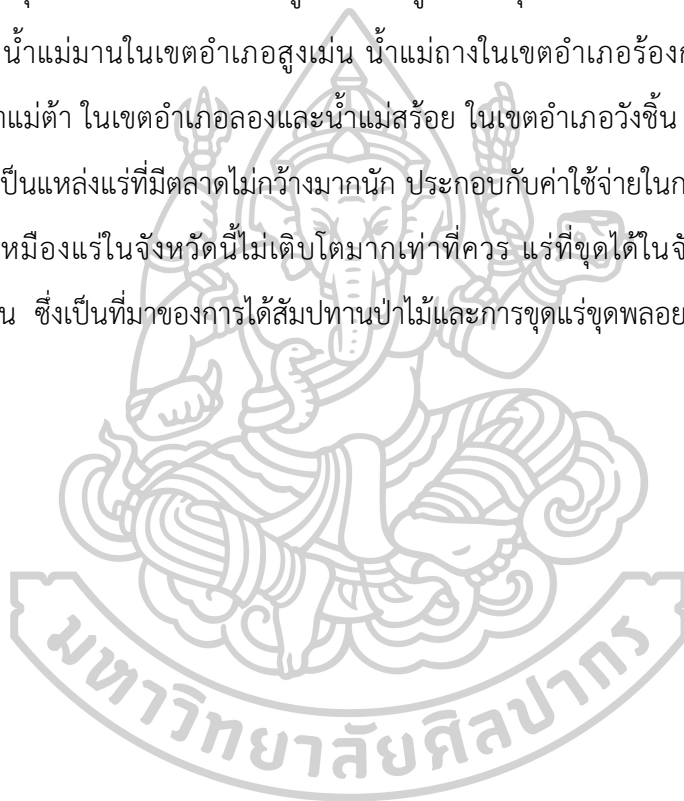
ที่มา: เข้าถึงเมื่อ 18 กันยายน 2558. เข้าถึงได้จาก <http://www.google.com/msps>.

ได้แก่ แอ่งที่ราบทางตอนเหนือ มีแม่น้ำยมเป็นแหล่งน้ำสำคัญวางตัวตามแนวตะวันออกเฉียงเหนือ-ตะวันตกเฉียงใต้ ครอบคลุมพื้นที่บริเวณอำเภอร่องขาว สูงเม่น และเด่นชัย และอีกบริเวณหนึ่งอยู่ทางตะวันตกเฉียงใต้ ครอบคลุมพื้นที่อำเภอลองต่อเนื่องกับอำเภอวังชิ้น

ลักษณะภูมิอากาศ เป็นแบบฝนเมืองร้อนหรือแบบทุ่งหญ้าเมืองร้อน จากลักษณะพื้นที่ของจังหวัดที่เป็นแอ่งคล้ายกระทะและมีภูมิประเทศเป็นภูเขาจึงทำให้สภาพอากาศแตกต่างกันมาก อากาศร้อนจัดในฤดูร้อนและหนาวจัดในฤดูหนาว สภาพอากาศแบ่งได้เป็น 3 ฤดู คือ ฤดูร้อนเริ่มตั้งแต่เดือนมีนาคม ถึงเดือนพฤษภาคม ฤดูฝน เริ่มประมาณเดือนมิถุนายนถึงเดือนตุลาคม ในเดือน

สิงหาคมมีฝนตกมากที่สุด ฤดูหนาวเริ่มในเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนกุมภาพันธ์ อากาศหนาวจัดในเดือนพฤศจิกายน

ทรัพยากรทางธรรมชาติ ทรัพยากรที่สำคัญที่สุดได้แก่ ป่าไม้สัก ซึ่งเป็นป่าไม้เบญจพรรณ ป่าดิบเขาและป่าเต็งรัง ไม้ยืนต้นที่สำคัญได้แก่ ไม้สัก ไม้ประดู่ ไม้แดง ไม้เต็ง ไม้รัง เป็นต้น แหล่งน้ำตามธรรมชาติที่สำคัญของจังหวัดแพร่ได้แก่ แม่น้ำยม เป็นแม่น้ำที่ใหญ่และสำคัญของจังหวัด ต้นน้ำเกิดจากเทือกเขาผีปันน้ำในเขตอำเภอปง จังหวัดพะเยาไหลผ่านทิศเหนือจากอำเภอสอง ลงมาผ่านทุกอำเภอของจังหวัดลงสู่ทิศใต้เข้าสู่จังหวัดสุโขทัย ยังมีแม่น้ำสายเล็กๆ ที่ไหลลงสู่แม่น้ำยมเช่น น้ำแม่ฆานในเขตอำเภอสูงเม่น น้ำแม่ถางในเขตอำเภอร้องกวาง น้ำแม่สอง ในเขตอำเภอสอง น้ำแม่ต้า ในเขตอำเภอลองและน้ำแม่สร้อย ในเขตอำเภอวังชิ้น จังหวัดแพร่ มีแหล่งแร่หลายชนิดแต่เป็นแหล่งแร่ที่มีตลาดไม่กว้างมากนัก ประกอบกับค่าใช้จ่ายในการดำเนินการผลิตสูง จึงทำให้กิจการเหมืองแร่ในจังหวัดนี้ไม่เติบโตมากเท่าที่ควร แร่ที่ขุดได้ในจังหวัดแพร่ ได้แก่ โดโลไมต์ และหินปูน ซึ่งเป็นที่มาของการได้สัมปทานป่าไม้และการขุดแร่ขุดพลอยในอดีต⁶⁷

⁶⁷ ศูนย์วิจัยและพัฒนาโครงสร้างมูลฐานอย่างยั่งยืน มหาวิทยาลัยขอนแก่น, สำนักนโยบายและแผนการขนส่งจราจร, ข้อมูลภูมิศาสตร์และกายภาพ จังหวัดแพร่, เข้าถึงเมื่อวันที่ 19 มิถุนายน พ.ศ. 2559. เข้าถึงได้จาก http://traffregion.otp.go.th/mis/Geography/geo_location.aspx?rid=16&pid=54&zid=0&tab=3 .

2.2 ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองแพร์กับอาณาจักรสุโขทัย

ราวช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ก่อนการสถาปนาอาณาจักรสุโขทัย อิทธิพลวัฒนธรรมขอมในสุโขทัยและศรีสัชนาลัยเริ่มเสื่อมลงภายหลังจากพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สวรรคต ประกอบกับทางด้านตะวันตกอาณาจักรพุกาม ซึ่งเป็นศูนย์กลางอำนาจของพม่าได้เสื่อมลง ในระหว่างนั้นพ่อขุนผาเมืองและพ่อขุนบางกลางหาว ร่วมกันกำจัดขอมสมาดโฆลญลัฟงที่เมืองสุโขทัยและศรีสัชนาลัยสำเร็จใน พ.ศ. 1792⁶⁸

ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองแพร์กับอาณาจักรสุโขทัยเริ่มในสมัยของพ่อขุนรามคำแหงในราชวงศ์พระร่วง ซึ่งเป็นพระราชโอรสของพ่อขุนบางกลางหาว (พ่อขุนศรีอินทราทิตย์) พระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์ต่อจากพ่อขุนบาลเมือง ผู้ทรงเป็นเชษฐาใน พ.ศ. 1822 ซึ่งเป็นยุคที่อาณาจักรสุโขทัยมีความเจริญรุ่งเรือง การแผ่ขยายอำนาจทางการเมืองของพ่อขุนรามคำแหงใช้วิธีการผูกมิตรกับบรรดาเจ้าเมือง โดยการร่วมกันสาบานเป็นพี่เป็นน้องกัน ประกอบด้วย พญาจำเมือง เจ้าเมืองพะเยา พญามังราย เจ้าเมืองเชียงราย และพ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองสุโขทัย⁶⁹

สำหรับเมืองแพร์ในตอนนั้นสันนิษฐานว่าน่าจะอยู่ในฐานะหัวเมืองชั้นนอก โดยขึ้นกับอาณาจักรสุโขทัย ดังปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ซึ่งกล่าวถึงความสัมพันธ์กับอาณาจักรสุโขทัย และระบุชื่อของเมืองแพร์ใน “ศิลาจารึกหลักที่ 1” ของพ่อขุนรามคำแหง จารึกเมื่อ พ.ศ.1835 ปรากฏชื่อ “เมืองแพล” (ชื่อของเมืองแพร์ในสมัยสุโขทัย) แสดงให้เห็นว่าเมืองแพร์เคยมีความสัมพันธ์กับอาณาจักรสุโขทัย (พ.ศ.1822-1841) โดยน่าจะมีฐานะเป็นบ้านเมืองหนึ่งของอาณาจักรสุโขทัย ความว่า

“...เบื้องตีนนอน รอด เมืองแพล เมืองม่าน เมืองน...เมืองพลัว พันผึ่งของเมืองชวาเป็นที่แล้ว ปลูกเลี้ยง ผุงลูกบ้านลูกเมืองนั้น ด้วยธรรมทุกคน...”⁷⁰

นอกจากนั้น ยังพบจารึกอีกหลักเขียนด้วยอักษรสุโขทัยและภาษาบาลี ค้นพบโดยพระครูอดุลรัตนญาณเจ้าอาวาสวัดบางสนุก (ภาพที่ 3) เป็นจารึกหลักที่ 107 หมายเลข พร. 1 จารึกวัด

⁶⁸สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะสุโขทัย พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2555), 11.

⁶⁹สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะเชียงใหม่และศิลปะสุโขทัย (กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534), 148-150.

⁷⁰จตุพร ศิริสัมพันธ์, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 51.

บางสนุก⁷¹ ซึ่งตั้งอยู่บริเวณริมห้วยสลอบที่ไหลออกมาสบกับลำน้ำยม อำเภอวังชิ้น ในปัจจุบันมีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดสุโขทัย จึงสันนิษฐานว่าบริเวณ อ.วังชิ้นนี้ เคยเป็นเมืองตรอกสลอบมาแต่เดิมอย่างแน่นอน ข้อความในจารึกกล่าวถึงเจ้าเมืองตรอกสลอบและขุนนาง ชักชวนให้ประชาชนร่วมกันทำบุญสร้างเจดีย์บรรจุพระพิมพ์ รวมทั้งสร้างพระธาตุและอุทิศคนให้เป็นข้าพระ ความว่า

“.....เจ้าเมืองตรอกสล(อบ) แลแซงนุณแผ่ใจรักมักบุญธรรม เป็นขุนผู้ใจดีชวนลูกเจ้าลูกขุนมูลนายไพร่ไททั้งชาวแม่ชาวเจ้า ทั้งหลายพิมพ์รูปพระด้วยเหล็กด้วยดินได้.....พันร้อยแปดอัน พระธาตุอันหนึ่งสอง พระงาสอง ทั้งชั้นหมาก....”⁷²

ภาพที่ 3 จารึก พร.1 จารึกวัดบางสนุก หลักที่ 107 จารึกวัดตรอกสลอบ
ที่มา : คลังข้อมูลจารึกดิจิทัล ภาพจากหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร

ซึ่งการกำหนดอายุจารึกหลักนี้ ผู้เชี่ยวชาญให้ความเห็นว่าน่าจะมีอายุราว พ.ศ. 1882⁷³ มีข้อสันนิษฐานว่าเมืองนี้น่าจะมีอายุ 600 ปีมาแล้ว ชื่อของเมืองคือเมืองตรอกสลอบ⁷⁴ ซึ่งในปัจจุบันพระ

⁷¹คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4, (กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี, 2515), 133.

⁷²ประเสริฐ ฤณ นคร, จารึกล้านนา ภาค 1 เล่ม 2: ภาพจารึกจังหวัดเชียงราย น่าน แพร่ พะเยา (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2534), 201.

⁷³ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, จารึกวัดบางสนุก ด้านที่ 1, เข้าถึงเมื่อ 17 เมษายน 2558 . เข้าถึงได้จาก http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_image_detail.php?id=242.

ธาตุตามที่ปรากฏในจารึกนั้นได้ถูกรื้อและสร้างครอบทับใหม่เป็นพระธาตุพระพิมพ์ใน พ.ศ. 2516 ส่วนรูปแบบเดิม จากประวัติของวัดและการสัมภาษณ์ชาวบ้านในพื้นที่ระบุว่า พระธาตุองค์เดิมนั้นคงเหลือแค่ส่วนฐานที่ก่อสร้างที่นิยมในสมัยสุโขทัยนิยมสร้างด้วยศิลาแลง ซึ่งมีความเป็นไปได้กับงานศึกษาของศาสตราจารย์ ดร.สันติ เล็กสุขุม ได้กล่าวว่างานก่อสร้างบางแห่งใช้ศิลาแลงถือเป็นส่วนรองรับน้ำหนัก แล้วจึงใช้อิฐก่อสร้างเป็นตัวอาคารซึ่งโดยมากจะเป็นเจดีย์ขนาดเล็ก นอกจากนี้ ยังมีการขุดพบพระพิมพ์บรรจุในไหซึ่งมีลักษณะร่วมสมัยศิลปะสุโขทัย-ลพบุรี⁷⁵

ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองแพร์กับสุโขทัยเป็นไปได้ด้วยดีจนกระทั่งสิ้นสมัยของพ่อขุนรามคำแหง พญาเลอไทขึ้นครองราชย์แทนใน พ.ศ. 1841 อาณาจักรสุโขทัยไม่มีความเข้มแข็งดังก่อนเนื่องจากเกิดปัญหาการแย่งชิงราชสมบัติภายใน และปัญหาภายนอกจากกรุงศรีอยุธยาที่มีความต้องการผนวกและยึดครองเมืองสุโขทัย เมืองแพร์ในขณะนั้น จึงตั้งตนเป็นนครรัฐอิสระ ในสมัยพญาลิไท(พระมหาธรรมราชาที่ 1) พ.ศ.1890 - พ.ศ. 1911 พระองค์ทรงรวบรวมอาณาจักรสุโขทัยให้กลับมาเป็นปึกแผ่นได้อีกครั้ง โดยการปราบเมืองเล็กที่ตั้งตนเป็นอิสระรวมถึงเมืองแพร์ด้วย พระองค์ได้ยกทัพไปเมืองแพร์และประทับอยู่เมืองแพร์นาน 7 เดือน ดังปรากฏใน

“จารึกวัดป่าแดง⁷⁶ พ.ศ. 1949” แผ่นที่ 1 พบบริเวณฐานพระเจดีย์วัดบวรนิเวศ กรุงเทพมหานคร กล่าวถึงการเสด็จมาเมืองแพร์ของพระพญาลิไท เมื่อ พ.ศ. 1902 แล้วประทับอยู่ที่เมืองแพร์นานถึง 7 เดือน จากนั้นจึงได้เกณฑ์คนจำนวน 15 ครั้วเรือนกลับไปด้วย โดยระหว่างที่ประทับในเมืองแพร์สันนิษฐานว่าพญาลิไทได้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในเมืองแพร์ให้มีความเจริญรุ่งเรือง⁷⁷ ความว่า

“.....ศักราชได้. 721 (พ.ศ.1902) ในปีนั้น...ก็ในปีเดียวนั้นแล.....ให้กระทำวัดในป่าแดงให้ท่านอยู่ก็ในปีเดียวนั้นแล มหาธรรมราชาผู้ปู่เอาพลไปเมืองแพล อยู่ได้เจ็ดเดือน.....จากแพลแล้วให้เอาคนสิบห้าเรือน... วัดป่าแดงนี้ จึงอาราธนามหากัลยาณเถรมา.....สีพันด้วยฝูงชีผ้าขาว

⁷⁴พัชรภรณ์ พันธุ์รัตน์, ข้อมูลชุมชนโบราณในจังหวัดแพร่ เล่ม 1 อำเภอสูงเม่น เตนชัย ลงองวังขึ้น (แพร่ : เมืองแพร่การพิมพ์ 2543), 55.

⁷⁵ศรีศักร วัลลิโภดม, อิง ยม น่าน ความสัมพันธ์ทางภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมระหว่างสุโขทัย แพร่น่านพะเยา, 218.

⁷⁶ศุภย์มานุษยวิทยาสิรินคร, จารึกวัดป่าแดง แผ่นที่ 1. เข้าถึงเมื่อ 11 กรกฎาคม 2555. เข้าถึงได้จาก http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=206.

⁷⁷สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, 102.

บรรจุพระเจ้าเรามีได้...ศักราชได้ 723ปีฉลู เราจึงได้รบท่านเถิง สุโขทัย...กลอย...ท่านมีพยาธิมหากลับปี
ยามเถร...แลเราจึงคิด."

ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองแพร่กับเมืองสุโขทัยในสมัยพญาลิไท ส่วนใหญ่เป็น
ความสัมพันธ์ในเรื่องของการเผยแพร่พุทธศาสนา พระองค์เป็นผู้มีบทบาทในการอุปถัมภ์พุทธศาสนา
ลัทธิลังกาวงศ์ สอดคล้องกับภาพลักษณ์ของพระองค์ในฐานะ “พระมหาธรรมราชา” ความสัมพันธ์ที่
แนบแน่นโดดเด่นในเรื่องของพุทธศาสนาระหว่างสุโขทัยและล้านนานั้นปรากฏใน “จารึกวัดพระยืน
จังหวัดลำพูน พ.ศ.1913”⁷⁸ ด้านที่ 1 กล่าวถึงพระเจ้ากือนา มีความสนใจในพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์
จึงส่งทูตไปนิมนต์พระสุมนเถระพระอาจารย์จากเมืองสุโขทัย ให้นำเอาพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์จาก
สุโขทัยมาเผยแพร่ในดินแดนล้านนา ซึ่งสมัยนั้นตรงกับสมัยของพญาลิไท ซึ่งพระองค์ก็ให้พระสุมน
เถระนั้นไป เผยแผ่และได้นำพระบรมธาตุไปสู่เมืองนพบุรีศรีนครพิงค์ด้วย จากเหตุการณ์ครั้งนี้แสดง
ให้เห็นว่าเมืองสุโขทัยได้ส่งอิทธิพลทางพุทธศาสนาให้กับอาณาจักรล้านนา รวมถึงเมืองแพร่ด้วย
ตำนานศาสนาของเมืองแพร่หลายวัดปรากฏชื่อพญาลิไทเป็นผู้บูรณะปฏิสังขรณ์อาคารทางศาสนา
เจดีย์และโบราณสถานเก่าแก่สำคัญในเมืองแพร่หลายแห่ง ดังจารึกวัดเขากบ

“จารึกวัดเขากบ พ.ศ. 1962”⁷⁹ พบที่ อ.เมือง จ.นครสวรรค์ กล่าวถึงการทำนุบำรุง
ศาสนาของพระเจ้าลิไทที่ซ่อมแซมบูรณะวัดในอาณาจักรสุโขทัย และเมืองทางภาคเหนือได้มีการสร้าง
เจดีย์เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในเมืองแพร่ เมืองฝาง(สวางคบุรีจังหวัดอุดรดิษฐ์) บนฝั่งแม่น้ำน่าน
เมืองลำพูนและเมืองตาก ความว่า

“.....จึงคลายังสุโขทัย (ศรี) ลัชนาลัย กระทำสมภารบารมี.....พระมหาธาตุคลาดยัง
ฝาง แพล ระพูน ตาก เชียง.....รอดดิงดงโปรดช้าง นครพัน.....”

ซึ่งในเมืองแพร่พบตำนานพระธาตุช่อแฮเขียนถึงความสอดคล้องกันในช่วงที่พญาลิไททรง
ประทับอยู่เมืองแพร่นั้น ทรงทำนุบำรุงพุทธศาสนาให้มีการสร้างและบรรจุพระบรมสารีริกธาตุใน

⁷⁸ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, จารึกวัดพระยืน. เข้าถึงเมื่อ 21 กรกฎาคม 2561. เข้าถึงได้จาก
http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=188.

⁷⁹ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, จารึกวัดเขากบ. เข้าถึงเมื่อ 22 กรกฎาคม 2561. เข้าถึงได้จาก
http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=215.

พระบรมธาตุช่อแฮ พร้อมทั้งขนานนามว่า “โกสิยชัคคูปพพเต” หรือ “โกสิยชัคคুবรพต”⁸⁰ แต่ทั้งนี้ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของพระธาตุช่อแฮในปัจจุบันมีการบูรณะและเปลี่ยนแปลง จนไม่เหลือเค้าโครงของลักษณะของศิลปะสุโขทัยในขณะนั้น

นอกจากนี้ ทางด้านวรรณกรรมทรงเรียบเรียงหนังสือสำคัญไตรภูมิพระร่วง พ.ศ. 1888 ซึ่งพระองค์ทรงนิพนธ์ขึ้นในช่วงที่พระองค์ปกครองเมืองศรีสัชชนาลัย ในช่วงตอนท้ายของรัชสมัย พ.ศ. 1905-1911 พระองค์ทรงเสด็จไปประทับที่เมืองพิษณุโลกเพื่อเตรียมรับศึกใหญ่จากกรุงศรีอยุธยา แต่ในที่สุดไม่สามารถต้านทานทัพของกรุงศรีอยุธยาได้ พระเจ้าอู่ทองสามารถยึดสุโขทัยได้และให้ขุนหลวงพะงั่วมาปกครองพิษณุโลก พญาสิทธิต้องออกผนวชเพื่อบิณฑบาตขอเมืองคืนจากพระเจ้าอู่ทอง และประทับที่พิษณุโลกจนสิ้นรัชกาล⁸¹

ใน พ.ศ.1922 ในสมัยของพระมหาธรรมราชาที่ 3 (พญาไสลือไท) พ.ศ. 1943-1962 การศึกษาประวัติศาสตร์ในช่วงนี้จึงต้องหันมาให้ความสนใจกับกรุงศรีอยุธยา ซึ่งขณะนั้นกำลังสร้างความยิ่งใหญ่และขยายอำนาจครอบครองสุโขทัย ในขณะเดียวกันที่ทางตอนเหนืออาณาจักรล้านนาก็เริ่มสร้างอาณาจักรและแผ่อิทธิพลเข้ามาเช่นเดียวกัน เมืองแพร่จึงถูกดึงเข้าไปเกี่ยวข้องในเรื่องสงครามระหว่างทั้งสองฝ่าย กล่าวคือทางฝ่ายสุโขทัยปกครองโดยพญาไสลือไทซึ่งประทับอยู่ที่เมืองพิษณุโลก กรุงศรีอยุธยามีพระบรมราชาธิราชที่ 1 ขุนหลวงพะงั่ว และฝ่ายล้านนาตรงกับสมัยของพญาเกือนา ทางด้านล้านนา หลังจากพญาเกือนาเสด็จสวรรคตแล้ว ล้านนามีข้อขัดแย้งในการเลือกกษัตริย์ ระหว่างเจ้าแสนเมืองมา(ลูกชาย) และเจ้ามหาพรหม(น้องชาย) กรุงศรีอยุธยาเห็นความอ่อนแอจึงเห็นเป็นช่องทางที่จะขยายอำนาจ จากการศึกครั้งนี้ไม่มีฝ่ายใดชนะ ทำให้พระเจ้าไสลือไทมีความคิดต่อต้านอยุธยา⁸² พระเจ้าไสลือไทพยายามที่จะแยกตัวเป็นอิสระ พระองค์ทรงพยายามหาแนวร่วมในการทำสงคราม โดยทรงเสด็จมาประทับที่เมืองแพร่เป็นระยะเวลา 7 เดือนและชักชวนเจ้าเมืองแพร่ เมืองงาว เมืองน่าน เมืองปัวร่วมสาบานและรวบรวมกำลังเพื่อต่อสู้กับกรุงศรีอยุธยา ดังจารึกปู่สบล พ.ศ. 1935

⁸⁰ประเสริฐ วัฒนคร, **จารึกล้านนา ภาคที่ 1 เล่มที่ 1** (กรุงเทพฯ : มูลนิธิเจมส์ เอช ดับเบิลยู ทอมป์สัน, 2534), 69-70.

⁸¹แสง มณวิฑูร, **ชินกาลมณีปกรณ์**, จัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์ นางทองคำ สุวรรณิชกุล (พระนคร : โรงพิมพ์สามมิตร, 2515), 105.

⁸²พระยาประชาภิจักรจักร (แหม่ม บุนนาค), **พงศาวดารโยนก**, พิมพ์ครั้งที่ 7, (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2516), 299.

“จารึกปู่สบล พ.ศ.1935”⁸³ พบที่วัดช้างค้ำ อ.เมือง จ.น่าน จารึกเมื่อ พ.ศ. 1935 ตรงกับในสมัยพระเจ้าไสลือไทกับพญาคำตันแห่งเมืองน่าน เรื่องราวได้กล่าวถึงการกระทำสัตย์สาบานระหว่างพระยาสิไทกับปู่พระยาเป็นเจ้า กล่าวถึงความสามัคคีระหว่างเมืองแพร่ เมืองงาว เมืองน่าน และเมืองพลัว ว่าถ้าเมืองหนึ่งเมืองใดมีอันตรายเกิดขึ้น เมืองนอกนั้นจะต้องให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ความว่า

“.....สารสัตย์ดังนี้ ผิปู่พญาเจ้ารักกูด้วยใจจริง กังวลอันตรายมีในเรา และท่านช่วยปลดปล่อยมั่งด้วยรีพลแห่งท่านผิจักมีวิทยุริพยายไต่ว่า เรามักมากทำให้เรามาก เรามักน้อยท่านให้น้อย อนางบ้านเมืองเราทั้งหลายและ เมืองแพร่ เมืองงาว เมืองน่าน เมืองพลัว ปู่พญาตูดตั้งเดียว อันตรายมีราชสีมาเรา ปู่พญาเป็นเจ้าเห็นว่ามีในราชสีมาท่านแล.....”⁸⁴

จากนั้นทรงแต่งตั้งไปหาเจ้าเมืองเชียงใหม่ ในขณะนั้นคือพระเจ้าแสนเมืองมาให้ยกพลไปร่วมทัพใกล้เมืองสุโขทัย การศึกครั้งนี้ไม่ได้เป็นอย่างที่คาดไว้ด้วยเจ้าเมืองสุโขทัยไม่ยอมเข้าร่วมและแผนแข็งเมืองพิชฌุโลกรั่วไหล สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 ขุนหลวงพะงั่ว จึงยกทัพไปกดดันหัวเมืองใหญ่ไม่ให้ความช่วยเหลือ ทัพเมืองแพร่ซึ่งคงยกไปสมทบที่สุโขทัยจึงถูกตีแตกไปด้วย เนื่องจากหัวเมืองทางตอนเหนือบางเมืองไม่ให้ความร่วมมือ สันนิษฐานว่าเป็นเมืองน่านซึ่งทำให้ชาวแพร่และชว่น่านในครั้งนั้นแตกคอกัน

ความพยายามครั้งสุดท้ายของพระเจ้าไสลือไท คือการศึกแย่งชิงอำนาจระหว่างเจ้ายี่กุมกามซึ่งครองเมืองเชียงรายเชียงแสนโอรสองค์โต กับเจ้าสามฝั่งแกนโอรสองค์เล็กของพระเจ้าแสนเมืองมาโดยที่พระเจ้าไสลือไทเข้าร่วมกับเจ้ายี่กุมกาม จึงเกณฑ์ทัพขึ้นผ่านเมืองแพร่ เมืองงาว ซึ่งก็ไม่ประสบผลสำเร็จเช่นเดียวกัน และฐานะของเมืองแพร่ขณะนั้นน่าจะแยกตัวเป็นอิสระจากสุโขทัย เนื่องจากเมื่อพิจารณาจากกฎหมายลักษณะโจร ที่ตราขึ้นในสมัยของพระเจ้าไสลือไท ปรากฏว่าไม่ได้ระบุชื่อเมืองแพร่ เมืองงาว เมืองน่าน เมืองบัว ไว้ในอำนาจบังคับใช้ของกฎหมาย⁸⁵ จึงคาดว่าเมืองแพร่คงจะแยกตัวเป็นนครรัฐอิสระ

⁸³ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร,จารึกคำปู่สบล, เข้าถึงเมื่อ 7 มกราคม 2558. เข้าถึงได้จาก http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=225

⁸⁴จตุพร ศิริสัมพันธ์, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 51.

⁸⁵เรื่องเดียวกัน, 340.

ความเข้มแข็งของเมืองแพร่แสดงให้เห็นในเหตุการณ์ใน พ.ศ. 1954 พงศาวดารเมืองน่าน⁸⁶ กล่าวว่า พระยาแพร่สองคนพี่น้อง นามว่าพระยาเถรและพระยาอุ้นเมืองยกทัพไปตีเมืองน่านในสมัยของพระเจ้าศรีจันทะและได้รับชัยชนะ พระยาเถรขึ้นครองเมืองน่านก่อนและล้มป่วยด้วยโรคไข้เลือดออก ตามด้วยพระยาอุ้นเมืองได้ครองเมืองน่านเป็นระยะเวลา 1 ปี หลังจากนั้นเจ้าหญิงพระอนุชาของพระเจ้าศรีจันทะขอความช่วยเหลือจากทัพเมืองเซียง และสามารถยึดเมืองคืนกลับมาได้ และจับเจ้าอุ้นเมืองไปไว้ที่เมืองเซียงและถึงแก่กรรมที่นั่นซึ่งจากเหตุการณ์นี้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันดีระหว่างเมืองน่านและเมืองสุโขทัยด้วย

หลักฐานทางโบราณคดี หลักฐานทางด้านศิลปกรรม และศิลาจารึกในสมัยสุโขทัยที่เกี่ยวข้องกับเมืองแพร่นั้น ต่างเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นว่าเมืองแพร่มีความสัมพันธ์กับอาณาจักรสุโขทัยมาตั้งแต่ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 18 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นอย่างน้อย ด้วยเมืองแพร่และเมืองสุโขทัยตั้งอยู่บนพื้นที่ราบลุ่มน้ำยมสายเดียวกัน และจากหลักฐานการขุดค้นทางโบราณคดี ที่วัดศรีชุม อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ เมื่อปี พ.ศ. 2539 มีการขุดค้นเพื่อศึกษาชั้นดินบริเวณฐานเจดีย์วัดศรีชุม ในชั้นทับถมทางโบราณคดีชั้นที่ 1 เป็นชั้นการอยู่อาศัยในระยะแรกก่อนการสร้างเจดีย์ พบหลักฐาน คือ เครื่องถ้วยแบบเซียงทั้งแบบเคลือบและไม่เคลือบ ผลิตจากแหล่งเตารุ่นเก่าเมืองศรีสัชชาลัย จังหวัดสุโขทัยซึ่งพบเป็นจำนวนมาก ถัดขึ้นมาในชั้นดินที่มีการก่อสร้างเจดีย์แล้วพบเครื่องถ้วยแบบเซียงร่วมกันกับเครื่องถ้วยจากแหล่งเตาล้านนา ซึ่งมีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-22 เช่น เครื่องเคลือบจากแหล่งเตापาน จังหวัดเชียงราย และกลุ่มเครื่องถ้วยเวียงกาหลง-วังเหนืออีกด้วย⁸⁷

ตำนานการสร้างวัดที่มีความสัมพันธ์กับสุโขทัย

ตำนานพื้นเมืองแพร่ กล่าวว่า วัดศรีชุม สร้างมาตั้งแต่เมื่อ พ.ศ. 1322 และข้อมูลจากกรมศิลปากรผู้สูงอายุในเมืองแพร่เล่าว่า บริเวณที่ตั้งวัดเดิมเป็นดงไม้สักอยู่ใกล้แม่น้ำ เป็นสถานที่ร่มเย็นมีนักพรต(ฤาษี) มาบำเพ็ญตบะ สมาธิภาวนาและช่วยจัดหายาสมุนไพรรักษาชาวบ้านที่เจ็บป่วย ต่อมา

⁸⁶พงศาวดารเมืองน่าน, จัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์งานบำเพ็ญพระราชกุศลออกเมรุ พระราชทานเพลิงศพ พระเทพนันทาจารย์(บุญชู ฐมมสารมหาเถร) อดีตเจ้าคณะจังหวัดน่าน เจ้าอาวาสวัดพญาภูพระอารามหลวง 1 เมษายน พ.ศ.2543, (เชียงใหม่ : ธนุขพริ้นติ้ง, 2543), 51.

⁸⁷ห้างหุ้นส่วนจำกัดนาคทัศน์ก่อสร้าง, รายงานการขุดค้นและบูรณะ เจดีย์วัดศรีชุม ต. ในเวียง อ.เมือง จ. แพร่, (ม.ป.ท.,ม.ป.ป.), ไม่ปรากฏเลขหน้า. และสายันต์ ไพรัชญาจิตร, “โบราณคดีพระเจดีย์วัดศรีชุม ตำบลในเวียง อ.เมือง จ.แพร่”, โบราณคดีล้านนา, (กรุงเทพฯ : สมาพันธ์, 2540), 308-317.

เจ้าเมืองและชาวบ้านได้ร่วมกันสร้างวัดขึ้นเรียกว่า “วัดฤๅษีชุม” หมายถึงที่ชุมนุมของนักพรต ต่อมา สำเนียงเพี้ยนไปเป็นวัดศรีชุม ปัจจุบันยังมีรูปฤๅษีตั้งอยู่ 3 ตน อยู่ตรงหน้าวิหาร ซึ่งเป็นสัญลักษณ์การชุมนุมของนักพรตและนักปราชญ์ทั้งหลาย⁸⁸

ส่วนตำนานพื้นเมืองแพร่ได้กล่าวถึงการสร้างวัดศรีชุมว่าสร้างขึ้นราว จุลศักราช 587 หรือราว พ.ศ. 1768 พระมหาอุปราชแห่งสุโขทัยได้เสด็จมาสร้างพระธาตุช่อแฮ เมื่อเสด็จแล้วได้มาพำนักที่คุ้มเจ้าหลวงเมืองแพร่ และทรงเห็นทำเลที่ตั้งทางทิศตะวันตกของคุ้มเหมาะสมกับการสร้างพุทธสถาน จึงโปรดให้สร้างวัดศรีชุม⁸⁹

วัดศรีชุมสร้างขึ้นตามลักษณะวัดในสุโขทัย หลักฐานทางด้านศิลปกรรมที่ยังหลงเหลือ และสามารถแสดงถึงอิทธิพลของศิลปะสุโขทัยได้นั้น คือ กลุ่มพระพุทธรูปอิทธิพลศิลปะสุโขทัยที่พบในเมืองแพร่ กำหนดอายุราวศตวรรษที่ 19-20 ซึ่งตรงกับสมัยของพระมหาธรรมราชาที่ 3 (พระยาไสลือไท) พ.ศ. 1890 จนถึง สมัยพระมหาธรรมราชาที่ 4 (บรมपाल) พ.ศ.1942-1981 ได้แก่ พระอัญญาரச (ภาพที่ 4) พระประธานในอุโบสถ มีลักษณะเป็นพระพุทธรูปปางประทับยืนสูง 18 ศอก พระหัตถ์แนบพระองค์ส่วนศีรษะชำรุด และซ่อมแซมใหม่หลังจากเหตุการณ์กบฏเงี้ยวเมืองแพร่ ซึ่งคดีการสร้างพระอัญญาரச์นี้นิยมสร้างในสมัยสุโขทัย นอกจากนี้อาจารย์ประยูร อุลุชาลภูเก กล่าวไว้ว่า พระพุทธรูปยืนวัดศรีชุม มีลักษณะแบบพระพุทธรูปสุโขทัย แต่การวางพระหัตถ์แนบลำตัวสองข้างเป็นลักษณะแบบท้องถิ่นเมืองแพร่⁹⁰ นอกจากนี้ยังพบพระพุทธรูปปูนปั้นประดิษฐานในซุ้มจระนำ 4 ทิศ ของพระธาตุหลวงหนึ่ง เจดีย์ทรงปราสาทที่วัดพระหลวง อ.สูงเม่น มีพระพุทธรูปประทับยืน ลักษณะพระพุทธรูปรูปร่างอ่อนช้อยงามดั่งเช่นศิลปะสุโขทัย ได้แก่ ทิศตะวันออกปางประทับยืน ด้านทิศเหนือปางประทานอภัยทิศตะวันตกปางลีลา และทิศใต้ปางแสดงธรรม⁹¹

“วัดพระร่วง”(ภาพที่ 5) เอกสารประวัติวัดกล่าวว่า เป็นวัดที่เก่าแก่มิมาตั้งแต่โบราณเชื่อว่าสร้างขึ้นปี พ.ศ.1931-1942 ที่มาของชื่อวัดนี้จากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ทราบว่ามีก่อนวัดนี้

⁸⁸สาयन्त ไพรชาญจิตร, “โบราณคดีพระเจดีย์วัดศรีชุม ตำบลในเวียง อ.เมือง จ.แพร่”, **โบราณคดี ล้านนา**, 301.

⁸⁹ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, จารึกวัดป่าแดง แผ่นที่ 1 เข้าถึงเมื่อ 11 กรกฎาคม 2555. เข้าถึงได้จาก http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=206.

⁹⁰ศักดิ์ชัย สายสิงห์, **ศิลปะล้านนา** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2556), 259.

⁹¹สาयन्ต ไพรชาญจิตร, “โบราณคดีพระเจดีย์วัดศรีชุม ตำบลในเวียง อ.เมือง จ.แพร่”, **โบราณคดี ล้านนา**, 302-303.

เดิมมีผู้คนเรียกว่า“วัดพญาฮ้วง” ฮ้วง ซึ่งเป็นสำเนียงภาษาพื้นเมือง ตรงกับภาษาไทยว่า ร่วง ดังนั้นถ้าจะเรียกชื่อวัดนี้เป็นภาษาไทยกลางก็คือ“วัดพญาร่วง” ซึ่งคำนี้จะตรงกับคำที่ชาวล้านนานิยมเรียกชื่อพ่อขุนรามคำแหงว่า“พญาร่วง” คือ“พญาฮ้วง” นั่นเอง (ร่วง แปลว่า รุ่งเรือง) ซึ่งน่าจะเป็นไปได้ว่า ผู้สร้างวัดพระร่วง น่าจะเป็นพญาไสลือไทซึ่งสร้างขึ้นเฉลิมพระเกียรติยศ ถวายแด่พ่อขุนรามคำแหงตามที่ชาวล้านนานิยมเรียกพระนามว่า “พญาร่วง” ซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ปู้⁹²

ภาพที่ 4 พระพุทธรูปยืน วัดศรีชุม อ. เมือง

⁹²องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ ฉบับ พ.ศ.2550, (แพร่: ห้างหุ้นส่วนจำกัดเมืองแพร่การพิมพ์, 2550), 48.

ภาพที่ 5

“พระธาตุช่อแฮ” ตำนานพระธาตุช่อแฮได้กล่าวไว้ว่าสร้างขึ้นระหว่างจุลศักราช 568-588 (พ.ศ. 1879-1888) ในสมัยพญาลิไทเสด็จมาประทับอยู่เมืองแพร่เป็นระยะเวลา 7 เดือน พระองค์ทรงสร้างและบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในพระบรมธาตุช่อแฮ พร้อมทั้งขนานนามพระบรมธาตุใหม่ว่า “โกสัยชัคคบุตรพต”⁹³

“พระธาตุจอมแจ้ง” ตำนานพระธาตุกล่าวว่า พระธาตุจอมแจ้งถูกสร้างขึ้นในคราวเดียวกับพระธาตุช่อแฮ พ.ศ. 1879-1888 พญาลิไทได้ทำนุบำรุงศาสนาซ่อมแซมบูรณะปฏิสังขรณ์เมื่อเสด็จมาถึงเขตนครโกศัยในช่วงเวลาใกล้สว่าง (ภาษาเหนือเรียกว่าจวนแจ้ง) จึงเรียกต่อนั้นว่า “พระธาตุตอยจวนแจ้ง”⁹⁴ เจดีย์อีกองค์ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับพญาลิไทตามตำนานคือ เจดีย์ร้างภายในวัดพระธาตุจอมแจ้ง ตามตำนานเล่าว่าครั้งในสมัยที่พญาลิไทเสด็จมาบูรณะพระธาตุจอมแจ้ง พระองค์ก็ได้บูรณะเจดีย์องค์นี้ซึ่งมีขนาดย่อมกว่า โดยการสร้างเจดีย์องค์ใหม่ครอบทับลงไป เมื่อ

⁹³ กรมศิลปากร, **ประชุมตำนานพระธาตุ ภาคที่ 1**, พิมพ์ครั้งแรก, (พิมพ์ในงานศพนางเอิบ อูมาภิรมย์ วัดมกุฏกษัตริย์ สิงหาคม 2513), (ธนบุรี: โรงพิมพ์เจริญสิน, 2513), 109.

⁹⁴ กระทรวงมหาดไทย, “ตำนานพระธาตุจอมแจ้ง” **ประวัติศาสตร์มณฑลไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดแพร่**, (แพร่: ม.ป.ป), 109.

สร้างเจดีย์เสร็จแล้ว ปรากฏว่านางสนมของพญาลิไท 2 นาง ได้เสียชีวิต จึงตั้งชื่อเจดีย์องค์นี้ตามชื่อของสนมว่า เจดีย์นางแก้ว นางแมน ถึงแม้ว่าหลักฐานดังกล่าว จะไม่สามารถพิสูจน์หรือยืนยันอายุทางประวัติศาสตร์ได้อย่างชัดเจน เป็นเพียงตำนานแต่ชาวเมืองก็เชื่อว่าเป็นผลงานการบูรณะของพญาลิไท

“วัดหลวง” ตามตำนานเมืองน่านกล่าวว่า พ.ศ.1902 พญาการเมืองเจ้าเมืองน่านได้เสด็จไปช่วยพระยาโล่ปัตติกันธิ เจ้าเมืองสุโขทัยสร้างวัดหลวงอภัยและได้รับการแบ่งปันพระบรมสารีริกธาตุมาจำนวนหนึ่ง จากนั้นได้นำมาสร้างพระธาตุแช่แห้งซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของเมืองปัว⁹⁵ ซึ่งเมื่อตรวจสอบชื่อของวัดหลวงอภัยแล้ว ไม่พบชื่อนี้ทั้งที่สุโขทัยและศรีสัชชนาลัยแต่กลับพบชื่อวัดหลวงนี้อยู่ที่เมืองแพร่ ประจวบกับระยะเวลาตามที่ตำนานเมืองน่านกล่าวไว้ ตรงกับช่วงที่พญาลิไทกำลังจะนำกำลังพลไปเมืองแพร่ และพญาการเมืองนำทัพมาเสริม ซึ่งเป็นไปได้ว่าการปฏิสังขรณ์วัดหลวงนี้น่าเกิดขึ้นในสมัยของพญาลิไท อีกทั้งลักษณะของพระเจดีย์หลวงไชยช้างค้ำยังปรากฏลักษณะของช้างล้อม 4 เชือกล้อมรอบฐานเจดีย์แปดเหลี่ยม ซึ่งลักษณะการทำฐานช้างล้อมเจดีย์เป็นที่นิยมของศิลปะสุโขทัย

ในปัจจุบันถึงแม้ว่ายังไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่าประวัติศาสตร์กึ่งตำนานเกี่ยวกับวัดเหล่านี้จะเกี่ยวข้องกับพญาลิไทจริงหรือไม่ แต่หลักฐานดังกล่าวน่าจะเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นว่าเมืองแพร่ในอดีตน่าจะรับอิทธิพลทางด้านพุทธศาสนาและวัฒนธรรมมาจากเมืองสุโขทัย โดยเฉพาะในสมัยพญาลิไทผู้มีบทบาทในการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา ซึ่งหากวิเคราะห์ธรรมเนียมการสร้างพระเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุตามหัวเมืองใหญ่ที่สำคัญ จะเห็นได้ว่าพญาลิไทพยายามจะสร้างความสัมพันธ์และผูกใจหัวเมืองทางตอนเหนือโดยใช้พระพุทธศาสนาเป็นตัวเชื่อมในการสร้างความสัมพันธ์ให้แน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้น ดังนั้นอิทธิพลทางการเมืองที่เมืองสุโขทัยมีต่อเมืองแพร่และเมืองอื่นๆ จึงเป็นไปได้ในลักษณะการสร้างพันธมิตรโดยใช้ศาสนาเป็นสื่อกลาง โดยเหตุผลสำคัญคือการเร่งสร้างพันธมิตรเพื่อเตรียมรับมือกับอาณาจักรอยุธยาที่เริ่มแผ่ขยายอำนาจสู่แคว้นสุโขทัย⁹⁶

ด้วยเหตุนี้จึงเชื่อว่าเมืองแพร่และอาณาจักรสุโขทัยมีการติดต่อสัมพันธ์กันมาอย่างยาวนานถึงแม้ว่าบางครั้งเมืองแพร่จะตั้งตนเป็นอิสระบ้างในบางช่วงที่อาณาจักรสุโขทัยอ่อนแอลงแต่อย่างไรก็ตามสุโขทัยให้ความสำคัญกับเมืองแพร่ในฐานะเป็นเมืองศูนย์กลางที่สามารถเชื่อมต่อไปถึง

⁹⁵ตำนานเมืองน่าน , 48-49.

⁹⁶สายกลาง จินดาสุ, “การศึกษาอิทธิพลทางวัฒนธรรมภายนอกที่ปรากฏในเมืองแพร่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-21 (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547), 41.

อาณาจักรล้านนาตอนเหนือสุด และส่งอิทธิพลให้กับเมืองแพร่ โดยเฉพาะทางด้านศิลปวัฒนธรรมและพุทธศาสนา นอกจากนี้ ยังได้พบจารึกอักษรไทยสมัยสุโขทัยหลายหลัก จารึกส่วนใหญ่มีเนื้อความเกี่ยวข้องกับการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดในเมืองแพร่ ซึ่งอิทธิพลทางวัฒนธรรมของเมืองสุโขทัยยังคงมีอิทธิพลต่อศิลปวัฒนธรรมเมืองแพร่จนถึงราวพุทธศตวรรษที่ 19-20 และพบว่าอิทธิพลทางวัฒนธรรมบางประการยังสืบทอดมาจนถึงยุคหลัง แม้ว่าเมืองสุโขทัยจะตกอยู่ภายใต้อำนาจของกรุงศรีอยุธยาแล้วก็ตาม แต่เมืองแพร่ยังคงเป็นเมืองขึ้นของเมืองสุโขทัยเช่นเดิม จนในสมัยของพระเจ้าติโลกราชเมืองแพร่ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนา และก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมครั้งใหญ่อีกครั้ง

2.3 ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองแพร์กับอาณาจักรล้านนา

ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองแพร์กับดินแดนทางตอนเหนือในอาณาจักรล้านนา พบว่าเมืองแพร์มีความสัมพันธ์กับเมืองต่าง ๆ ทั้งเมืองหริภุญชัย เมืองลำปาง เมืองพะเยา และเมืองน่าน ทั้งในเรื่องการค้า ศาสนา และวัฒนธรรม ก่อนการสถาปนาอาณาจักรล้านนา เมืองหริภุญชัยถือว่าเป็นเมืองที่มีความเจริญและสำคัญทางด้านการค้ามาก่อน จึงอยู่ในความสนใจของพญามังราย ผู้เป็นกษัตริย์แห่งหิรินครเงินยางเชียงราว เมื่อ พ.ศ. 1804 การก่อตั้งอาณาจักรเริ่มขึ้นเมื่อพญามังราย ได้รวบรวมหัวเมืองที่กระจายอยู่ และยกทัพไปตีเมืองต่างๆในแคว้นโยนกเพื่อรวบรวมเป็นอาณาจักรเดียวกัน และใน พ.ศ.1805 ได้ทรงสร้างเมืองเชียงรายขึ้นเป็นศูนย์กลางของอาณาจักร ต่อมาพญามังรายได้ขยายอาณาเขตลงมาสู่พื้นที่ราบลุ่มน้ำปิง โดยยึดครองอาณาจักรหริภุญชัยเอาไว้ได้ใน พ.ศ.1835 หลังจากนั้นในปี พ.ศ.1839 พระองค์ทรงสร้างศูนย์กลางอาณาจักรแห่งใหม่ขึ้น โดยสถาปนาเมืองเชียงใหม่แทนเมืองเชียงรายเดิม เพื่อให้เป็นศูนย์กลางแห่งใหม่ของบ้านเมืองในแถบลุ่มน้ำปิง และได้สร้างเมืองเชียงแสนขึ้นในสมัยของพญาแสนภู ใน พ.ศ.1868-1877 เพื่อให้เป็นศูนย์กลางของล้านนาทางตอนบนคู่กับเมืองเชียงใหม่ซึ่งเป็นศูนย์กลางล้านนาตอนล่าง⁹⁷

การขยายอาณาเขตของล้านนาเริ่มต้นปลายพุทธศตวรรษที่ 19 ดินแดนล้านนาได้พัฒนาจากนครรัฐมาสู่รัฐแบบอาณาจักร โดยใช้วิธีการแผ่อำนาจไปยังเมืองบริวารโดยสร้างเครือข่ายทางระบบเครือญาติ และสร้างความเชื่อและความศรัทธาในพุทธศาสนาาร่วมกัน และพยายามที่จะขยายอิทธิพลและอาณาเขตออกไปโดยรอบของอาณาจักร โดยเริ่มขยายไปล้านนาตะวันออก และเริ่มให้ความสนใจในเมืองที่มีความสำคัญทางด้านต่างๆ เช่น ด้านการค้า เมืองที่อยู่ในเส้นทางการค้าขายหลักเมืองที่สามารถขยายพื้นที่หรือเป็นรัฐกันชน และบ้านเมืองที่สามารถใช้เป็นฐานทัพในการศึกสงคราม ซึ่งหนึ่งในนั้นมีเมืองแพร์รวมอยู่ด้วย การขยายอาณาจักรล้านนาเริ่มชัดเจนขึ้นในสมัยของพญาคำฟูเจ้าเมืองเชียงใหม่ทรงเสด็จมาประทับที่เมืองเชียงแสนและเข้าร่วมเป็นพันธมิตรกับเมืองน่านยกทัพไปตีเมืองพะเยาและสามารถรวมแคว้นพะเยาได้ พญาคำฟูยกทัพไปตีเมืองแพร์ ซึ่งถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของสงครามระหว่างอาณาจักรล้านนาและเมืองแพร์เป็นครั้งแรก ดังที่ปรากฏหลักฐานในพงศาวดารโยนก ความว่า

⁹⁷ สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, 145.

“.....จุลศักราชได้ 702 ปี (พ.ศ.1883) พระยาคำฟูยกกองทัพไปตีเมืองแพร์ ชาวแพร์ยกกำลังออกสู้รบเป็นสามารถหักเอามิได้เจ้าพระยาคำฟูก็เลิกทัพกลับโดยทางเมืองนครเขลางค์”⁹⁸

ในการศึกครั้งนี้พญาคำฟูไม่สามารถยึดเมืองแพร์ได้สำเร็จ แสดงว่าเมืองแพร์ในขณะนั้นมีความเข้มแข็งและตั้งตนเป็นรัฐอิสระ หลังจากนั้นเมืองแพร์และเมืองน่านก็ไม่ได้ได้รับความสนใจจากล้านนาอีก จนกระทั่งราวปลายพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นช่วงยุคทองของล้านนา มีความเจริญรุ่งเรืองมากนับตั้งแต่สมัยของพญาเกือนา พ.ศ.1898 -1928 โดยเฉพาะในสมัยของพระเจ้าติโลกราช พ.ศ. 1984-2030⁹⁹ ซึ่งถือได้ว่าเป็นช่วงที่ล้านนามีความเจริญมั่นคงและเข้มแข็งมากที่สุดในช่วง พระองค์มีนโยบายขยายอำนาจทางการเมืองมาสู่ดินแดนด้านตะวันออกโดยหันมาสนใจเมืองแพร์และเมืองน่านอีกครั้ง จึงยกกองทัพมาตีเมืองน่านและแบ่งทัพเป็น 2 ส่วน ส่วนหนึ่งเข้าปิดล้อมเมืองน่าน พญาอินตะเจ้าเมืองน่านหนีไปขอความช่วยเหลือจากเมืองเซลิยง ส่วนอีกทัพหนึ่งทรงให้พระมหาเทวี(พระชนนี)ยกทัพไปตีเมืองแพร์ และใน พ.ศ.1986 ท้าวแม่คุณเจ้าเมืองแพร์ (บางตำราเรียกท้าวแม่คุณ) ไม่ออกมาต่อสู้คงตั้งมั่นอยู่ในเมือง ทัพล้านนาต้องนำปืนปู้เจ้ายิงเข้าไปมาในเมือง ท้าวแม่คุณจึงออกมาสวามิภักดิ์ในเดือนมีนาคม¹⁰⁰ เมืองแพร์ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนาในฐานะหัวเมืองประเทศราช และพระมหาเทวีโปรดให้ท้าวแม่คุณปกครองเมืองแพร์ต่อไป และใน พ.ศ.1982 พระเจ้าติโลกราชสามารถยึดเมืองน่านได้¹⁰¹ สาเหตุสำคัญที่ทำให้ล้านนาต้องยึดเมืองแพร์และเมืองน่านไว้นั้น น่าจะเป็นเรื่องการค้าหนทางการขยายอำนาจของอาณาจักรอยุธยา ซึ่งเริ่มแผ่อำนาจจักรวรรดิความยิ่งใหญ่หลังจากที่สุโขทัยหมดอำนาจลงซึ่งในอดีตนั้นเมืองแพร์และเมืองน่านเคยเป็นเมืองในอาณาจักรสุโขทัยมาก่อน เมืองแพร์ตกอยู่ภายใต้อำนาจของล้านนาตั้งแต่ พ.ศ. 1986 จนถึง พ.ศ. 2088 เมืองเชียงใหม่เกิดการจลาจล กรุงศรีอยุธยาแยกกองทัพเข้ามาตีเมืองเชียงใหม่ได้สำเร็จ ในสมัยของสมเด็จพระไชยราชา เมืองแพร์จึงตกอยู่ภายใต้การปกครองของกรุงศรีอยุธยาไปด้วย

เมืองแพร์ฐานทัพล้านนา

⁹⁸พระยาประกาศกิจกรจักร (แฉ่ม บุนนาค), พงศาวดารโยนก, 288.

⁹⁹ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะล้านนา (กรุงเทพฯ : มติชน, 2556), 12-15.

¹⁰⁰สมหมาย เปรมจิตต์, ตำนานสิบห้าราชวงศ์ : ฉบับสอบชำระ (เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2540), 56-57.

¹⁰¹สร้อยศรี อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, 103.

ในช่วงระยะเวลาดังกล่าว เมืองแพร่กลายเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญทางการบริหารระหว่างล้านนากับกรุงศรีอยุธยา ทั้งสองอาณาจักรผลัดกันเข้ามามีอิทธิพลต่อเมืองแพร่และสู้รบอยู่บ่อยครั้ง โดยเมืองแพร่เป็นที่ตั้งในการเกณฑ์ไพร่พลและจตุรวมพลในสงคราม การศึกเริ่มขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1994 กองทัพของพระยาอุธิษฐิระ¹⁰² ผู้รักษาเมืองพิษณุโลกทรงผิดหวังจากสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์ทรงเป็นพระสหายกัน ได้ให้คำสัตย์ว่าหากพระบรมไตรโลกนาถขึ้นครองราชย์ จะให้พระยาอุธิษฐิระเป็นอุปราชกินเมืองครึ่งหนึ่ง แต่เมื่อพระบรมไตรโลกนาถทรงเสวยราชสมบัติ แต่ไม่ได้ทำตามทีกล่าวไว้ ใน พ.ศ. 1994 พระยาอุธิษฐิระจึงส่งสารถึงพระเจ้าติโลกราชแห่งล้านนาเพื่อขอเข้าร่วมรบด้วย โดยเดินทางข้ามเขาพิง(ปัจจุบันคือ ช่องเขาปลิวเป็นอาณาเขตกั้นระหว่างจังหวัดแพร่และจังหวัดอุตรดิตถ์)มาประชุมพลที่เมืองแพร่ ทางพระเจ้าติโลกราชเข้าใจว่าพระยาอุธิษฐิระ เป็นเจ้าเมืองพิษณุโลกและกำลังเอาใจออกห่างกรุงศรีอยุธยา จึงให้ความร่วมมือกับล้านนา กองทัพล้านนาจึงเริ่มเคลื่อนตัวจากเมืองแพร่ ไปสู่บริเวณทุ่งยั้งกลางพล (สันนิษฐานว่าเป็นเมืองพิชัยในปัจจุบัน)¹⁰³ แต่สงครามครั้งนี้ไม่สำเร็จเนื่องจากหัวเมืองต่างๆ ทางตอนเหนือไม่ให้ความร่วมมือพระเจ้าติโลกราชจึงต้องถอยทัพกลับไป

พ.ศ. 1999 พระบรมไตรโลกนาถเริ่มการศึกอีกครั้งโดยการตีเมืองเถิน ทางฝ่ายล้านนา หมื่นโลกนครยกทัพจากเชียงใหม่ลำปาง และเกณฑ์ไพร่พลจากเมืองแพร่เข้าร่วมและมาตีกองทัพของพระบรมไตรโลกนาถทางด้านตะวันออก ผลของสงครามครั้งนี้พระบรมไตรโลกนาถไม่ประสบความสำเร็จจึงได้ถอยทัพกลับไป พ.ศ. 2003 กรุงศรีอยุธยายกทัพไปตีเมืองเชียงใหม่ผ่านทางช่องเขาปลิวอีกครั้งและเข้ายึดเมืองแพร่ไว้ได้ในช่วงระยะเวลาสั้นๆ หลังจากนั้นกองทัพล้านนาจึงเปิดศึกแย่งเมืองแพร่คืนในปี พ.ศ. 2004 พระเจ้าติโลกราชเคลื่อนทัพจากเมืองแพร่เข้าล้อมเมืองพิษณุโลก ซึ่งอยู่ในความดูแลของกรุงศรีอยุธยา ผลของสงครามครั้งนี้สามารถตีเมืองสุโขทัยได้ในระยะเวลาสั้น แต่ภายหลังถูกพระยากลาโหมจากเมืองกำแพงเพชรยึดกลับคืน¹⁰⁴ การสงครามที่ยืดเยื้อครั้งนี้ ทำให้สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถต้องยกทัพมาตั้งรับที่เมืองพิษณุโลก และโปรดให้ตั้งพระบรมราชาธิราชที่ 3 รักษาการณ์ที่กรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. 2006 เมื่อล้านนาทราบข่าวจึงเกณฑ์ไพร่พลมาที่เมืองแพร่และ

¹⁰² พระยาประชาภิจักรจักร (แหม่ม บุนนาค), พงศาวดารโยนก, 328.

¹⁰³ องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ ฉบับ พ.ศ. 2550, 52.

¹⁰⁴ ประชุมพงศาวดารเล่ม 1 (ประชุมพงศาวดาร ภาค 1 ตอนต้น), (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506), 135.

ยกทัพเข้าล้อมพิษณุโลก เป็นการศึกครั้งใหญ่ต่อสู้กันอย่างรุนแรงระหว่างเจ้ายุทธศรีแม่ทัพล้านนาชน
 ช้างกับพระอินทราชาพระราชโอรสของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งฝ่ายพระอินทราชาเป็นฝ่าย
 เหลียงพล้ำถึงแก่ชีวิต กรุงศรีอยุธยาเป็นฝ่ายเสียเปรียบ พระบรมไตรโลกนาถสามารถฝ่าวงล้อมออกไป
 ได้ สงครามครั้งนี้จบโดยล้านนาถอยทัพกลับและยึดเมืองเซียงไ้ได้ และให้หมื่นโลกนครเป็นผู้ครอง
 เมือง¹⁰⁵ พระเจ้าติโลกราชปูนบำเหน็จให้เจ้ายุทธศรีครองเมืองพะเยา โดยมีเมืองงาว เมืองน่าน เมือง
 ปัว และเมืองแพร่เป็นเมืองส่วยอยู่ในบังคับของเมืองพะเยา¹⁰⁶

หลังจากผ่านสงครามกับล้านนาหลายครั้ง สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงตระหนักและ
 เห็นความสำคัญของเมืองแพร่ ว่าเป็นเมืองที่สามารถเปิดช่องทางในการขยายอำนาจขึ้นไปทางเหนือ
 จึงเกิดสงครามชิงเมืองแพร่ขึ้นอีกครั้ง โดยยกทัพมาทางช่องเขาพลึงตามเดิม ส่วนทางล้านนาส่งหมื่น
 โลกนคร(หมื่นโลกสามล้าน)เกณฑ์ทัพจากเมืองลำปาง พะเยา และน่านมาช่วย การศึกครั้งนี้ถือว่าเป็น
 เป็นสงครามชิงเมืองแพร่ครั้งใหญ่ ทางฝ่ายพระเจ้าติโลกราชเมื่อเสร็จสิ้นสงครามจากสิบสองปันนาจึง
 ส่งกองทัพมาเข้าร่วมกับหมื่นโลกนครและพระยาอุธิษฐิระที่เมืองแพร่ กองทัพกรุงศรีอยุธยาเสียเปรียบ
 จึงถอยทัพลงมา และมอบหมายให้หมื่นโลกนครรักษาเมืองเชียงใหม่ หลังจากสงครามครั้งนั้นเมืองแพร่
 จึงว่างเว้นจากสงคราม จนกระทั่ง พ.ศ. 2017 กรุงศรีอยุธยาเริ่มสงครามอีกครั้ง โดยให้ทัพพระยา
 กลาโหม (สันนิษฐานว่าเป็นพระยากำแพงเพชรที่สามารถยึดเมืองสุโขทัยคืนได้) ยกทัพตีเมืองเชียงใหม่
 และสามารถยึดได้ แต่ในท้ายที่สุดพระเจ้าติโลกราชยกทัพมายึดเมืองเชียงใหม่กลับมาคืนได้ หลังจาก
 สิ้นสุดสงครามครั้งนี้แล้ว ทั้งสองฝ่ายตกลงยุติสงครามต่อกัน ดังพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ ความ
 ว่า

“.....คักราช 847 (พ.ศ. 2018) มหาราชมาขอเป็นไมตรี.....” ¹⁰⁷

บ้านเมืองแพร่จึงเข้าสู่ยุคแห่งความสงบ ปลอดภัยจากสงครามจนสิ้นสมัยของพระเจ้าติโล
 ราช พ.ศ. 2030 และสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พ.ศ. 2031 เมืองแพร่เริ่มฟื้นฟูบ้านเมือง
 หลังจากที่ได้รับ ความเสียหายจากสงครามมาเป็นเวลานาน พระเจ้าติโลกราชช่วงหลังสงบศึกมี
 นโยบายเน้นหนักไปทางด้านพุทธศาสนา ในช่วงนี้ถือว่าเป็นช่วงยุคทองของล้านนานับตั้งแต่สมัยพระ
 เจ้าติโลกราชมาจนถึงรัชสมัยของพระเมืองแก้ว พ.ศ. 2038-2068 มีการสร้างและซ่อมแซม

¹⁰⁵ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*, (เชียงใหม่ : ซิลค์เวอร์มบุคส์, 2543), 86-94.

¹⁰⁶ องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, *ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ ฉบับ พ.ศ.2550*, 60.

¹⁰⁷ *ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษกเล่ม 1*, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2542), 133.

โบราณสถานทางศาสนาหลายแห่ง ประกอบกับหัวเมืองล้านนา ยกให้เมืองเชียงใหม่เป็นผู้นำ ดังเห็นได้จากจารึกวัดศรีบุญเรือง ที่เจ้าเมืองหลายสายร่วมกันสร้างวัดศรีบุญเรือง¹⁰⁸

การสงครามเริ่มต้นอีกครั้งในสมัยของเจ้าเมืองคำชายฟ้าเข้ามาปกครองเมืองแพร่ พ.ศ. 2049 ได้นำไพร่พลชาวล้านนาและชาวไทใหญ่เข้ามาอยู่ในบริเวณเวียงสันทราย อำเภอร่องกวางซึ่งน่าจะเป็นชาวไทใหญ่กลุ่มแรกที่เข้ามาในเมืองแพร่ และมีการเพิ่มจำนวนประชากรมากขึ้น¹⁰⁹ สงครามระหว่างอาณาจักรล้านนาและกรุงศรีอยุธยาเริ่มขึ้นอีกครั้ง โดย พ.ศ. 2050 พระเมืองแก้วเกณฑ์ทัพหัวเมืองล้านนา รวมทั้งเมืองแพร่และน่านใกล้เดินทางมาตีสุโขทัยแต่ไม่สำเร็จใน พ.ศ. 2053 เจ้าพระยา กลาโหมยกทัพมายึดเมืองแพร่อีกครั้ง เพราะหากได้เมืองแพร่มาจะทำให้กรุงศรีอยุธยานั้นสามารถยึดเอาหัวเมืองอื่นของล้านนาได้ สงครามยืดเยื้อเป็นเวลา 3 ปี ล้านนายกทัพมาคานกรุงศรีอยุธยาไว้ได้ ความเสียหายจากสงครามครั้งนี้ เมืองแพร่ได้รับความเสียหายอย่างมากทั้งเรื่องประชากรที่ลดลง และชาวเมืองถูกกวาดต้อนไปเป็นเชลย ดังนั้นกรุงศรีอยุธยาจึงเลิกสนใจในเมืองแพร่และหันไปสนใจเมืองลำปางแทน ดังนั้นจึงมีผลให้พัฒนาการทางด้านศิลปกรรมในเมืองแพร่หยุดชะงักในช่วงระยะหนึ่ง ไม่มีการสร้างวัด เหลือเพียงการหล่อพระพุทธรูปขนาดเล็ก ซึ่งมีลักษณะเป็นฝีมือของช่างท้องถิ่น

เมืองแพร่ในยุคเสื่อมของอาณาจักรล้านนาและการแทรกแซงของอาณาจักรล้านช้าง

ความขัดแย้งภายในของอาณาจักรล้านนาเป็นความขัดแย้งเรื่องการแย่งชิงบัลลังก์ โดยเริ่มใน พ.ศ. 2081¹¹⁰ สมัยของเจ้าชายคำโอรสของพระเมืองเกษเกล้าก่อกองทัพประหารกับพระบิดาและสถาปนาพระองค์ขึ้นเป็นกษัตริย์ แต่ครองราชย์ได้เพียง 5 ปีก็ถูกลอบปลงพระชนม์ ขุนนางเชียงใหม่ได้เชิญพระเมืองเกษเกล้ามาปกครองอีกครั้ง แต่ทรงถูกลอบปลงพระชนม์เช่นเดียวกัน การเมืองภายในของเชียงใหม่เริ่มรุนแรงขึ้น ขุนนางของเมืองเชียงใหม่แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม โดยกลุ่มแรกคือกลุ่มขุนนางภายในที่ให้การสนับสนุนเจ้าเมกุฎี เชื้อสายพญามังราย เจ้าเมืองนายจากรัฐไทใหญ่ และอีกกลุ่มร่วมด้วยเจ้าเมืองเชียงราย เชียงแสน เมืองพาน ให้การสนับสนุนเจ้าไชยเชษฐาธิราช โอรสของพระเจ้าโพธิสารผู้ปกครองอาณาจักรล้านช้างและพระนางยอดคำพระธิดาในพระเมืองเกษเกล้า ในระหว่างที่

¹⁰⁸ประเสริฐ ญ นคร, **จารึกล้านนา ภาค 1**, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิเจมส์ เอช ดับเบิลยู ทอมป์สัน, 2534), 252 -254.

¹⁰⁹องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, **ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ ฉบับ พ.ศ.2550**, 61.

¹¹⁰ประชุมพงศาวดาร เล่ม 9 (ประชุมพงศาวดาร ภาค 9 และภาค 10 ตอนต้น), (กรุงเทพฯ : ศรุสภา, 2507), 321.

ล้านนาเกิดความแตกแยกภายในนั้น สมเด็จพระไชยราชาธิราชกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งขึ้นครองราชย์ตั้งแต่ พ.ศ. 2077¹¹¹ เห็นโอกาสที่จะสามารถยึดครองอาณาจักรล้านนาได้จึงยกทัพขึ้นมาหลังจากที่พระเมืองเกษเกล้าสิ้นพระชนม์แล้ว พวกขุนนางได้ยกพระนางมหาเทวีจิระประภา พระมเหสีหม้ายของเจ้าชายคำชื่นปกครองเชียงใหม่ พระนางใช้วิธีการยอมรับอำนาจของกรุงศรีอยุธยา และยอมทำตามข้อตกลงต่างๆ เช่น การส่งเครื่องราชบรรณาการ อาณาจักรล้านนาจึงตกเป็นประเทศราชของกรุงศรีอยุธยา¹¹² ในสมัยของพระนางนั้น เมืองแพร่ยังถือว่าอยู่ในอาณาจักรล้านนาอยู่ แต่ในขณะเดียวกันเมืองแพร่ก็อยู่ภายใต้ของกรุงศรีอยุธยาไปด้วย พระไชยราชาธิราชทรงเสด็จประทับที่เชียงใหม่ระยะหนึ่งเมื่อเห็นว่าเหตุการณ์สงบแล้วจึงเสด็จกลับ

จนกระทั่ง พ.ศ. 2088 เชียงใหม่เกิดการแย่งอำนาจภายในอีกครั้ง ขุนนางเชียงใหม่อีกฝ่ายไปทูลเชิญพระไชยเชษฐาธิราชจากเมืองหลวงพระบางมาเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ พระไชยราชาธิราชทรงไม่พอใจเป็นอย่างมากจึงยกทัพมาขัดขวาง แต่ไม่สามารถเอาชนะได้ จึงครองเมืองอยู่ระยะหนึ่ง โดยมีพระยานครล้านช้างและพระยาหัวเวียงล้านช้างเป็นขุนนางสำคัญจากหลวงพระบางตามติดตามมาด้วย และทรงตั้งทัพหลวงชั่วคราวที่เมืองแพร่ เนื่องจากเป็นศูนย์กลางในการเดินทางสามารถไปได้หลายที่ พระองค์ปกครองเชียงใหม่ได้ 3 ปี จึงเสด็จกลับ เนื่องจากพระยาโพธิสารแห่งล้านช้างเสด็จสวรรคต และพระองค์ทรงเป็การเมืองภายในเชียงใหม่ โดยเสด็จกลับใน พ.ศ. 2091 พร้อมทั้งนำพระแก้วมรกตกลับไปหลวงพระบาง¹¹³ ความสัมพันธ์ระหว่างหลวงพระบางกับเมืองแพร่มีความสัมพันธ์อันดีต่อกันดังเห็นได้จากพระองค์ทรงแต่งตั้ง “พญาแพร่สามล้าน” ให้ไปปกครองเมืองเชียงใหม่ โดยให้พระยานครล้านช้างและพระยาหัวเวียงคุมกองทัพไปส่ง แต่เมื่อถึงขุนนางเชียงใหม่ไม่ยอมรับจึงเกิดการต่อสู้ปะทะกัน พญาแพร่สามล้านหนีออกมาได้ เมืองแพร่ในครั้งนั้นจึงแยกตัวออกจากอาณาจักรล้านนา หนีไปสวามิภักดิ์กับหลวงพระบาง¹¹⁴ ทางด้านเชียงใหม่ยกพระเจ้าเมกุฎีเป็นเจ้าครองเชียงใหม่องค์ต่อไป

¹¹¹ประชุมพงศาวดารเล่ม 1 (ประชุมพงศาวดารภาค 1 ตอนต้น), 142.

¹¹² สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, 248-252.

¹¹³ องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ ฉบับ พ.ศ. 2550, 69.

¹¹⁴ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะล้านนา, 212.

พ.ศ. 2101¹¹⁵ เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งยิ่งใหญ่ในอาณาจักรล้านนา พระเจ้าบุเรงนอง กษัตริย์พม่ายกทัพมายึดเชียงใหม่และได้รับชัยชนะ อาณาจักรล้านนาจึงตกอยู่ภายใต้อำนาจของพม่า ตั้งแต่นั้นรวมถึงเมืองแพร่ด้วย เมื่ออาณาจักรล้านนาล่มสลาย พม่าเข้ามาแทรกแซงและเริ่มขยายอำนาจเข้าสู่ล้านนา ซึ่งทุกเมืองยอมรับอำนาจของพม่าทุกเมือง ยกเว้นหลวงพระบาง จึงเกิดสงครามในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช สงครามเสร็จสิ้นลงเมื่อพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชเสด็จสวรรคต ใน พ.ศ. 2114 พญาแสงสุรินทร์ขว้างฟ้า อัครเสนาบดีขึ้นครองอำนาจแทนและแพ้สงครามพม่าอีกครั้ง เมื่อสงครามครั้งนี้จบลงบ้านเมืองเข้าสู่ความสงบในระยะหนึ่งหัวเมืองต่าง ๆ ในอาณาจักรล้านนาที่ได้รับความบอบช้ำต่างเริ่มฟื้นฟูบ้านเมือง สะสมไพร่พลอีกครั้งหนึ่งรวมถึงเมืองแพร่ด้วย

ความสำคัญทางด้านเครือข่ายความเป็นล้านนาการเมืองการปกครองและพุทธศาสนา

อาณาจักรล้านนาได้เข้ามามีอิทธิพลในด้านการเมืองการปกครองมากขึ้น เริ่มจากในสมัยพระเมืองแก้วครองเมืองเชียงใหม่ ทรงใช้นโยบายการหมั้นเวียนเจ้าเมืองระหว่างหัวเมืองล้านนาด้วยกัน เช่น พ.ศ. 2049 ได้ให้ท้าวเมืองคำซ้ายไปครองเมืองแพร่ และให้เจ้าเมืองแพร่สร้อย(พญาสร้อยสุริยะ)ไปครองเมืองน่าน พ.ศ. 2059 ให้เจ้าเมืองแพร่คำยอดฟ้าไปครองเมืองน่าน จนได้ตั้งเป็นพระยาแสนสงครามครองเมืองเชียงใหม่ และย้ายกลับมาครองเมืองน่าน¹¹⁶ ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองแพร่กับเชียงใหม่ในขณะนั้นอยู่ในฐานะเมืองประเทศราช¹¹⁷

นอกจากความสัมพันธ์ทางการเมืองแล้ว เมืองแพร่ได้รับอิทธิพลทางด้านพุทธศาสนาจากล้านนาอย่างเข้มข้น เริ่มตั้งแต่สมัยพระเจ้าติโลกราช ซึ่งเป็นสมัยที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาก พระองค์ทรงจัดให้มีการสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้นในปี พ.ศ. 2020 ณ วัดโพธารามมหาวิหาร(วัดเจ็ดยอด) นับเป็นการสังคายนาครั้งที่ 8 ของโลก ซึ่งก่อนหน้านั้นได้มีการสังคายนามาแล้ว 7 ครั้งในประเทศอินเดียและศรีลังกา โดยเรียกการสังคายนาครั้งที่ 8 ที่นครเชียงใหม่ว่า “อัฐฐสังคายนา” และถือว่าการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งแรกในดินแดนไทย พุทธศาสนาในดินแดนล้านนาเจริญรุ่งเรือง ทั้งทางด้านปรัชญา พิธีกรรมและวรรณคดีทางศาสนาจนพระองค์ได้รับการเฉลิมพระปรมาภิไธยว่า “พระเจ้าศิริธรรมจักรวติโลกราชามหาธรรมมิกราช พระเจ้านครพิงค์เชียงใหม่”¹¹⁸

¹¹⁵ สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, 253-263.

¹¹⁶ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, 108.

¹¹⁷ กระทรวงมหาดไทย, ประวัติศาสตร์มหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดแพร่, 21.

¹¹⁸ องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ ฉบับ พ.ศ.2550, 63.

ความสัมพันธ์ที่โดดเด่นของเมืองแพร์กับล้านนาเด่นชัดในเรื่องของศิลปวัฒนธรรม นับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา หลังจากที่เมืองแพร์อยู่ภายใต้การปกครองของล้านนาแล้วนั้น ศิลปกรรมล้านนาเริ่มเข้าสู่เมืองแพร์อย่างชัดเจน โดยเฉพาะสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนา ได้แก่ การสร้าง การบูรณะซ่อมแซมวัดและสร้างเจดีย์ ตลอดจนขนบธรรมเนียมและประเพณีล้านนาต่างๆ

หลักฐานทางประวัติศาสตร์ของเมืองแพร์ที่บ่งบอกถึงความสัมพันธ์กับล้านนานั้น พบจารึก 4 หลัก เป็นจารึกอักษรฝักขาม 3 หลักและอักษรธรรมล้านนา 1 หลัก ได้แก่

- 1) จารึก พร.5 จารึกพรหมจินดาและเจ้าสมุทรมงคลบุรี¹¹⁹ พ.ศ. 1999
- 2) จารึก พร.6 จารึกวิหารวัดศรีบุญเรือง¹²⁰ พ.ศ. 2040
- 3) จารึก พร.9 จารึกวัดบุพพาราม¹²¹ พ.ศ. 2072
- 4) พร.10 จารึกวัดสมเด็จ¹²² พ.ศ. 2416

จารึกอักษรฝักขามที่พบในเมืองแพร์นั้น มีอายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 20-21 เมืองแพร์มีความสัมพันธ์และได้รับอิทธิพลการใช้ตัวอักษรตามจารึกล้านนา¹²³ ซึ่งเนื้อหาตามจารึกเหล่านี้ล้วนกล่าวถึงการซ่อมแซม บูรณะปฏิสังขรณ์วัดในพุทธศาสนา จากจารึกเหล่านี้แสดงให้เห็นความสัมพันธ์กับอาณาจักรล้านนาอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่พระเจ้าติโลกราชผนวกเอาเมืองแพร์เป็นส่วนหนึ่งของล้านนา

จารึก พร.5 จารึกพรหมจินดาและเจ้าสมุทรมงคลบุรี (จารึกที่โรงเรียนแพร์พิริยาลัย)พ.ศ. 1999 ไม่ปรากฏสถานที่พบตรงกับรัชสมัยของพระเจ้าติโลกราช พ.ศ. 1984 - 2030 ความว่า

“.....(ผ้าขาว)ทอง กับทั้งเจ้าหมื่น(หัวหมื่นหรือเจ้าหมื่น) และ(คนชื่อ)มู(ผู้เป็น)หมอข้าง และผ้าขาวพยุ เขาทั้งหลาย หากรงการ(เริ่มงาน) สร้างวัดนี้ จ่ายเงินลี้้น 205 บาท

¹¹⁹ประเสริฐ ฒ นคร, จารึกล้านนา ภาค 1 เล่ม 1: จารึกจังหวัดเชียงราย น่าน พะเยา แพร์, 251.

¹²⁰ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, จารึกวัดศรีบุญเรือง. เข้าถึงเมื่อ 21 กรกฎาคม 2561. เข้าถึงได้จาก http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=1493.

¹²¹ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, จารึกวัดบุพพาราม. เข้าถึงเมื่อ 21 กรกฎาคม 2561. เข้าถึงได้จาก http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=1948.

¹²²ประเสริฐ ฒ นคร, จารึกล้านนา ภาค 1 เล่ม 1: จารึกจังหวัดเชียงราย น่าน พะเยา แพร์, 258-260.

¹²³สายกลาง จินดาสุ, “การศึกษาอิทธิพลทางวัฒนธรรมภายนอกที่ปรากฏในเมืองแพร์ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-21”, 4.

พระมหากษัตริย์ มีใจศรัทธาพอกพระเจ้า(การปิดทองพระพุทธรูป) ตนยีนภายซ้าย(ด้านซ้าย ขวา ขององค์ พระประธานในวิหาร) ท่านเจ้าสมุคมังคละรุจี พอกพระเจ้าตยีนภายขวาคนผู้ใดเข้ามาที่นี่ เยียะ(ทำ) อนุโมทนาด้วยเทอญ.....”

กล่าวถึงการบูรณะซ่อมแซมและรายจ่ายของวัดศรีบุญเรือง จ. แพร่ มีการปิดทอง พระพุทธรูปองค์ด้านซ้ายและขวาของพระประธานในวิหาร¹²⁴

จารึก พร.6 จารึกวิหารวัดศรีบุญเรือง พบบริเวณศาลหลักเมืองแพร่ในปัจจุบัน ซึ่งตาม ทักษาเมืองแล้วเป็นบริเวณสะดือเมือง และก่อนที่จะสร้างเสาหลักเมืองไม่ตามแนวคิดในช่วง รัตนโกสินทร์นั้น เมืองแพร่ได้ใช้จารึกนี้เป็นหลักเมืองเดิม ข้อความบรรทัดที่ 1 ระบุพ.ศ. 2040 เป็น สมัยของพระเจ้าเมืองแก้วหรือพระเจ้าพิลกปนัดดาธิราช พ.ศ. 2038 -2068 ความว่า

“.....เจ้าแผ่นดินทั้งพระ(สังฆ)แม่...ลูก (กับประชา) ยินดีนักหนาแล้วก็จะ ให้อสร้าง รับเอามา เจาเมืองแพร่จึงชวนชาวเจสั้งชะทั้งหลาย กับนักบุญทั้งหลาย..... ดารไวในทาม กลางวิหารศรีบุญเรืองทำบูชาอวยบุญสม”

กล่าวถึง เจ้าเมืองแพร่พร้อมสังฆะในเมืองแพร่ ร่วมหล่อพระพุทธรูปด้วยทองคำ มีการ สร้างวิหาร สร้างปราสาท และเจดีย์ เจ้าเมืองแพร่ได้นำเกศาธาตุไปบรรจุและกระทำพิธีบูชาพระธาตุ วัดศรีบุญเรือง

จารึก พร.9 จารึกวัดบุพพาราม สถานที่พบวัดร้างนอกกำแพงเมืองแพร่ด้านเหนือ ข้อความจารึกบรรทัดที่ 1 ซึ่งตรงกับ พ.ศ. 2072 สมัยของพระเจ้าเมืองเกษเกล้า (พ.ศ. 2068 - 2081 ช่วงครองราชย์ครั้งที่ 1) ความว่า

“.....เจ้าเมืองแพร่ร่วมกับเจ้านางเมืองประกอ -บด้วยปราสาท สัทธาพร้อมกันจึง สร้างวัดบุพพาราม แล้วจึงให้อ หมื่นนาหลังจอมสวรรค์เอาบุญโกฐาส.....พระราชโองการให้อญาณ ดิสสราชบัณฑิตทูลพระราช โองการมาไล่หัวเจ้าเมืองแพร่ ว่าให้อคนห้า ครั้วนาพันข้าวกับ พระพุทธเจ้าวัดบุพพาราม 5,000 วัสสาเจ้าเมืองจึงให้อหาคนได้ 5 ครั้วนี้”¹²⁵

¹²⁴โครงการวิจัยการปริวรรตและชำระจารึกล้านนา, “พร. 5 จารึกที่โรงเรียนแพร่พิริยาลัย (จารึก พระมหากษัตริย์และเจ้าสมุทรมงคละรุจี) พ.ศ. 1999,” ใน **จารึกล้านนา ภาค 1 เล่ม 1: จารึกจังหวัดเชียงราย น่าน พะเยา แพร่**, 251.

¹²⁵ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, จารึกวัดบุพพาราม. เข้าถึงเมื่อ 22 กรกฎาคม 2561. เข้าถึงได้จาก http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=1948.

กล่าวถึง พ.ศ. 2072 เจ้าเมืองแพร์อุ้นกับเจ้านางเมืองได้ร่วมกันสร้างวัดบุพพาราม เพื่ออุทิศส่วนบุญแด่พระเจ้าแผ่นดินผู้บวชเป็นพระสงฆ์อยู่ในโรงดิน พระเจ้าแผ่นดินได้มีพระบรมราชโองการให้เจ้าเมืองแพร์อุ้นทูลเกล้าฯ พระจำนวน 5 ครั้ว และที่นาจำนวน 1,000 แปลง แก่พระพุทธรูปวัดบุพพารามนี้ตราไปถึง 5,000 ปี ข้อความต่อจากนี้เป็นรายนามผู้บริจาคเงินและที่นา ความว่า

พร.10 จารึกวัดสมเด็จ พ.ศ. 2416 ข้อความจารึกบรรทัดที่ 1 ซึ่งตรงกับ พ.ศ. 2416 เป็นรัชสมัยของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ พ.ศ. 2416 – 2440 และอยู่ในช่วงเดียวกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ พ.ศ. 2411 – 2453 ความว่า ¹²⁶

“.....(ครู)บาทหลวงเจ้ามหาเทพวังโส เป็นเค้าแลสาธุ...กาวีละแล+ทูลหลวงอุป. แลพุทธธรรม ไช+ทูลหลวงเจ้านนชัยแลทูลหลวงเจ้า ..อุปนันทรอง...ครูบาเจ้าพินทาแลครูบาบาน . ทูพระในวัดสมเด็จ.....ชู้ตนชู้องค์...ภายนอกหมายมืองค์สมเด็จจมหาราชหลวง เป็นเค้า.แก้วไหลมาองค์เป็นเจ้า...ดเป็นเค้าภริยา.องค์เป็นเจ้าชัยราชาเป็นภริยา (ลูกเต้า) ชู้คนแลเจ้า.....ภริยาแม่เจ้าแก้ววรรณแล (แม่) เจ้า... ต่อม แก้วเป็นแม่เค้า ..”

กล่าวถึง ครูบาทหลวงเจ้ามหาเทพวังโส ซึ่งเป็นประธานฝ่ายใน และองค์สมเด็จจมหาราชหลวงเป็นประธานฝ่ายนอก ร่วมกันสร้างพระอุโบสถ ด้วยกิจแห่งศรัทธาใช้เงินทั้งสิ้น 344 บาท

“ปฐมมหาศรัทธาทั้งหลายทั้งสองคณะสองคณา ภายในหมายมิมหาสาธุครูหลวงเจ้าเทพวังโสเป็นเค้า และสาธุเจ้ากาวีละ และตุ้หลวงอุปละ และธรรมชัย และตุ้หลวงนันใจ และตุ้หลวงอุปนันตะ รองเจ้าครูบาปินตา และตุ้พระในวัดหลวงสมเด็จทุกต้นทุกองค์ คณะภายนอกหมายมืองค์สมเด็จจมหาราชหลวงเป็นเค้าพร้อมด้วยราชเทวีชื่อแก้วไหลมา และองค์เป็นเจ้ารามบุตรเป็นเค้าพร้อมภริยาและเจ้าชัยราชาและภริยาลูกเต้าทุกคน และเจ้าพญา...พร้อมกับภริยาแม่เจ้าแก้ววรรณ และแม่เจ้าจอมแก้วเป็นเค้าพร้อมลูกเต้าทุกคน เจ้าเสาร์และแสนเตปสมศักดิ์เป็นช่างตัดไม้ พร้อมกับครูบาเจ้าและธรรม ไวกัจจุพระวรพุทธศาสนาจนจ่ายदानเสีย 399 แถบแล”

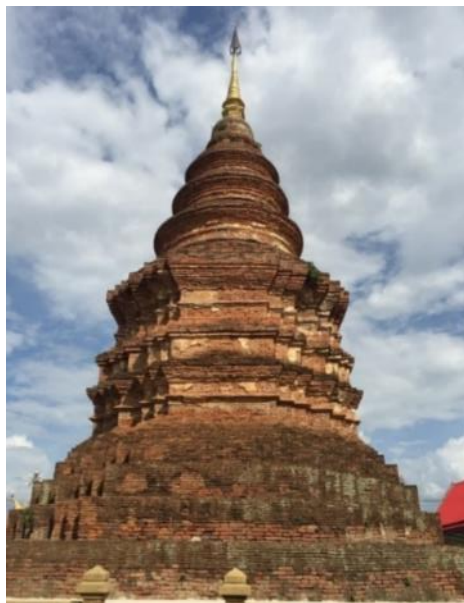
¹²⁶ประเสริฐ ฒ นคร, จารึกล้านนา ภาค 1 เล่ม 1: จารึกจังหวัดเชียงราย น่าน พะเยา แพร่, 258-260.

ซึ่งวัดสมเด็จที่พูดถึงนี้ปัจจุบันคือวัดหลวง ซึ่งเป็นวัดสำคัญกลางเมือง ชื่อของ “วัดหลวงสมเด็จ” ตามประวัติวัดหลวงระบุว่า พ.ศ. 1879 เมืองแพดกเป็นประเทศราชของกรุงสุโขทัย พญาสิทธิเสด็จมาสร้างและบูรณะศาสนสถานในเมืองพะ ทรงบูรณะพระธาตุหลวงไชยช้างค้ำ ที่วัดหลวงไชยวงศ์แล้วโปรดพระราชทานนามวัดว่าวัดหลวงสมเด็จ¹²⁷ และกลายเป็นวัดสำคัญกลางเมืองของเมืองแพร่ มาถึงปัจจุบัน ในพ.ศ. 2053 พระสร้อยสุริยะเจ้าเมืองแพร่ เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ได้ออกบวชจำพรรษาอยู่ ณ วัดหลวงสมเด็จนี้ด้วย

อิทธิพลทางพุทธศาสนาเหล่านี้ได้แผ่ขยายไปสู่เมืองต่างๆในความดูแลของอาณาจักรล้านนา วัฒนธรรมล้านนาในช่วงเวลานี้จึงเข้ามาสู่เมืองแพร่อย่างเต็มตัว แทนที่แนวคิดและศิลปะแบบสุโขทัยเดิม ดังจะเห็นจากหลักฐานทางด้านศิลปกรรมต่างๆ ทั้งด้านสถาปัตยกรรม เจดีย์ วิหาร และประติมากรรม พระพุทธรูป จนเกิดการผสมผสานอย่างลงตัวจนกลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของเมืองแพร่ อิทธิพลของศิลปกรรมล้านนาที่ส่งผลต่อรูปแบบทางสถาปัตยกรรมในเมืองแพร่

อิทธิพลของล้านนายังคงสืบเนื่องมาจนถึงสมัยปัจจุบัน ช่วงที่ศิลปะล้านนาส่งอิทธิพลต่องานสถาปัตยกรรมเมืองแพร่อย่างชัดเจนที่สุดอยู่ในช่วงระยะเวลาที่ร่วมสมัยกับยุคทองของล้านนา ซึ่งในช่วงระยะเวลาดังกล่าวงานศิลปกรรมของล้านนามีความหลากหลายทางด้านรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นเจดีย์ทรงระฆังกลม เจดีย์ทรงปราสาท และศิลปะล้านนาระยะหลังได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบองค์ประกอบ และการประดับตกแต่งที่เพิ่มขึ้น ซึ่งเมืองแพร่ได้มีการรับอิทธิพลศิลปะล้านนาและผสมผสานรูปแบบศิลปะของตนเองจนกลายเป็นรูปแบบเฉพาะตัวของงานศิลปกรรมเมืองแพร่

¹²⁷ หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น จังหวัดแพร่, ประวัติและลักษณะสถาปัตยกรรมในเมืองจังหวัดแพร่ (โครงการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมในเมือง คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีและการพลังงานแห่งชาติ)

ภาพที่ 7 เจดีย์วัดหัวข่วง อ.เมือง

ภาพที่ 6 พระธาตุช่อแฮ อ.เมือง

“เจดีย์วัดหัวข่วง อ.เมือง” (ภาพที่ 6) มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมพื้นเมืองแบบล้านนา ประวัติการก่อสร้างไม่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ชัดเจน แต่จากหนังสือประวัติวัดเขียนตามตำนานทางศาสนาของพระธาตุช่อแฮ ตำนานพระธาตุจอมแจ้ง พระธาตุปูแจ กล่าวว่าสร้างขึ้นในช่วงสมัยเดียวกัน ลักษณะของเจดีย์หัวข่วงในปัจจุบันเป็นเจดีย์ทรงระฆังกลมพื้นเมืองแบบล้านนา ส่วนฐานเป็นชุดฐานบัวคว่ำ-บัวหงายซ้อนกัน 2 ฐาน ส่วนของรับองค์ระฆังชุดฐานบัวซ้อนกัน 3 ฐาน มีลักษณะคล้ายคลึงกับพระธาตุหริภุญชัย จ. ลำพูน ซึ่งเป็นลักษณะที่นิยมสร้างมากในล้านนาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา ประวัติวัดหัวข่วงในช่วงหนึ่งเขียนว่า ในสมัยของพระเมืองแก้ว พ.ศ.2053 กษัตริย์เมืองเชียงใหม่ โปรดให้มีการบูรณะซ่อมแซมวัดหัวข่วงมงคลชัย ซึ่งอยู่ในช่วงเดียวกับการซ่อมแซมบูรณะวัดหัวข่วงทั่วดินแดนล้านนาในปี พ.ศ. 2053¹²⁸ ซึ่งสันนิษฐานว่ามีความเป็นไปได้ที่รูปแบบปัจจุบัน อาจจะสร้างในสมัยพระเมืองแก้ว

“กลุ่มเจดีย์พระธาตุช่อแฮ อ.เมือง” (ภาพที่ 7) หลังจากนั้นเมืองแพร่ปรากฏรูปแบบของเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนาอีกครั้ง แต่มีการพัฒนาปรับเปลี่ยนองค์ประกอบสถาปัตยกรรมบางส่วน คือ ส่วนรองรับองค์ระฆังจากชุดฐานบัว 3 ฐานซ้อนกัน เป็นชั้นบัวถลารองรับองค์ระฆังเหลี่ยม เช่น พระธาตุช่อแฮ พระธาตุจอมแจ้ง กลุ่มเจดีย์นี้เป็นพัฒนาการงานช่างต่อจากสายพระธาตุดอยสุเทพมีลักษณะเด่นคือส่วนรองรับองค์ระฆังเป็นชุดบัวถลาซ้อนกันตั้งแต่ 7 ชั้นขึ้นไปในผังหลาย

¹²⁸ประวัติวัดหัวข่วง, วัดหัวข่วง อำเภอเมือง จังหวัดแพร่, (แพร่ : เมืองแพร่การพิมพ์ ม.ป.ป.), 3-9.

เหลี่ยม ด้วยความโดดเด่นทางสถาปัตยกรรมจนเกิดเป็นลักษณะเฉพาะ ผู้ศึกษาขอเรียกเจดีย์ทรงนี้ว่า “เจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมสกุลช่างเมืองแพร่” และที่สำคัญยังกลายเป็นต้นแบบให้กับเจดีย์หลายองค์ ในเวลาต่อมารูปแบบเจดีย์ดังกล่าวเป็นที่นิยมอย่างมากในเขต อ.เมือง และ อ.สูงเม่น เช่น พระธาตุมิ่งเมือง วัดพระบาทมิ่งเมือง เจดีย์วัดหลวง ซึ่งเป็นวัดเก่าแก่อีกแห่งในเวียงแพร่ โดยมีเจ้าเมืองและเชื้อสายเป็นผู้อุปถัมภ์ มีพระธาตุหลวงไชยช้างค้ำ ส่วนฐานและส่วนรองรับองค์ระฆังอยู่ในผัง 8 เหลี่ยม เป็นพระธาตุสำคัญและมีขนาดใหญ่ พบมีการประดับช้างที่ฐานบัวถลาชั้นสุดท้าย มีลานประทักษิณในผังสี่เหลี่ยม และเจดีย์วัดพระนอน เจดีย์วัดพระร่วง เจดีย์วัดศรีบุญเรือง เป็นต้น

“กลุ่มเจดีย์ทรงระฆังล้านนายุคหลัง พระธาตุศรีดอนคำ อ.ลอง” (ภาพที่ 8) พระธาตุศักดิ์สิทธิ์ประจำเมืองลอง และมีการก่อตั้งเป็นชุมชนในช่วงเดียวกับชุมชนเวียงแพร่ มีลักษณะแบบสถาปัตยกรรมจากล้านนามากกว่ากลุ่มเจดีย์ทรงระฆังที่พบในเมือง ด้วยมีการปรากฏฐานบัวยกเก็จและส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นบัวถลาในผังแปดเหลี่ยม องค์ระฆังและบัลลังก์เหลี่ยม และภายหลังเป็นต้นแบบให้กับการสร้างเจดีย์ในเขต อ.ลอง

ภาพที่ 9 พระธาตุศรีดอนคำ อ.ลอง

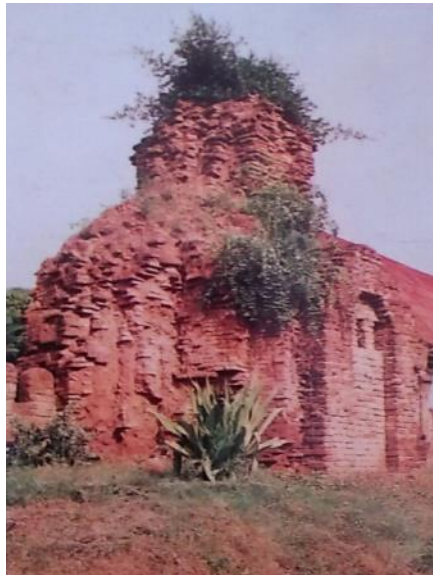

ภาพที่ 8 เจดีย์วัดศรีชุม อ.เมือง

“กลุ่มเจดีย์ทรงปราสาทยอด” พบจำนวนไม่มากเมื่อเทียบกับเจดีย์ทรงระฆัง โดยมีลักษณะของศิลปะล้านนาในยุคทองจนถึงศิลปะล้านนายุคหลัง ได้แก่ เจดีย์วัดศรีชุม อ.เมือง (ภาพที่ 9) และวัดพระธาตุหลวงเนิ่ง อ.สูงเม่น (ภาพที่ 10) ซึ่งมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมประกอบด้วยฐานบัวยกเก็จเชื่อมต่อกันด้วยหน้ากระดาน ในลักษณะสูงชะลูด รองรับด้วยฐานเชิงในผังกลมซ้อนกัน 3 ชั้น เรือนธาตุประกอบด้วยจระนำ 4 ทิศภายในไม่หลงเหลือพระพุทธรูป ส่วนยอดเป็นเจดีย์ทรงระฆังซึ่งมีลักษณะสูงชะลูดเช่นเดียวกัน ซึ่งน่าจะอยู่ในกลุ่มของเจดีย์วัดปู่เปี้ย เวียงกุมกาม อำเภอสารภี จังหวัด

เชียงใหม่และพระเจดีย์วัดผ้าขาวบ้าน เมืองเชียงใหม่จังหวัดเชียงราย ซึ่งสร้างในระยะเวลาไล่เลี่ยกัน คือราวครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 21¹²⁹ ส่วนอีกองค์ได้แก่ พระธาตุหลวงเมืองเวียงจันทน์ วัดพระหลวง อำเภอสูงเม่น ซึ่งอยู่ห่างออกไปจากอำเภอเมืองเล็กน้อย ซึ่งเป็นเจดีย์ทางปราสาทยอดที่มีฐานกว้างกว่า ไม่นับรูปแบบแนวสูง ส่วนกลางเป็นเรือนธาตุมีจระนำ 4 ทิศประดิษฐานพระพุทธรูปยืนภายใน ส่วนเรือนธาตุมีลักษณะเอียงเล็กน้อย ชาวบ้านนิยมเรียกว่า“พระธาตุเนียง” ซึ่งคำว่าเนียงแปลว่าเอียงนั่นเอง

ภาพที่ 11 ซุ้มโขงวัดหลวงก่อนการบูรณะ
(ด้านหลัง) อ.เมือง ที่มา : ฉัตรชัย รัตนวงศ์

ภาพที่ 12 ซุ้มโขงวัดหลวงในปัจจุบัน
(ด้านหน้า)

เจดีย์ทรงปราสาทยอดแบบผสมเรือนชั้นซ้อน ประเภทซุ้มประตูโขง คือ การทำส่วนยอดที่เป็นแบบเรือนชั้นซ้อน มีการจำลองผนัง ช่องวิมาน ปราสาทจำลองประจำมุมและประจำด้านผสมกับชั้นหลังคาลาด และมีการประดับตกแต่งด้วยปูนปั้นรูปสัตว์ในตำนานทางภาคเหนือ ซึ่งนิยมสร้างในอาณาจักรล้านนาช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 21¹³⁰ ซุ้มโขงนี้พบเก่าแก่ที่สุดที่วัดหลวง อ.เมือง (ภาพที่ 11-12) ยังคงลักษณะดั้งเดิมไว้แต่ก็ไม่สมบูรณ์ คงเหลือแค่อิฐก่อมีรูปร่างเท่านั้น ปูนปั้นประดับลวดลายหลุดลอกหมด คงเหลือแค่ปูนฉาบบางส่วน นอกจากนี้ยังพบซุ้มโขงที่พระธาตุช่อแฮ และพระ

¹²⁹สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ: ทริภุญชัย-ล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ , 2549), 106.

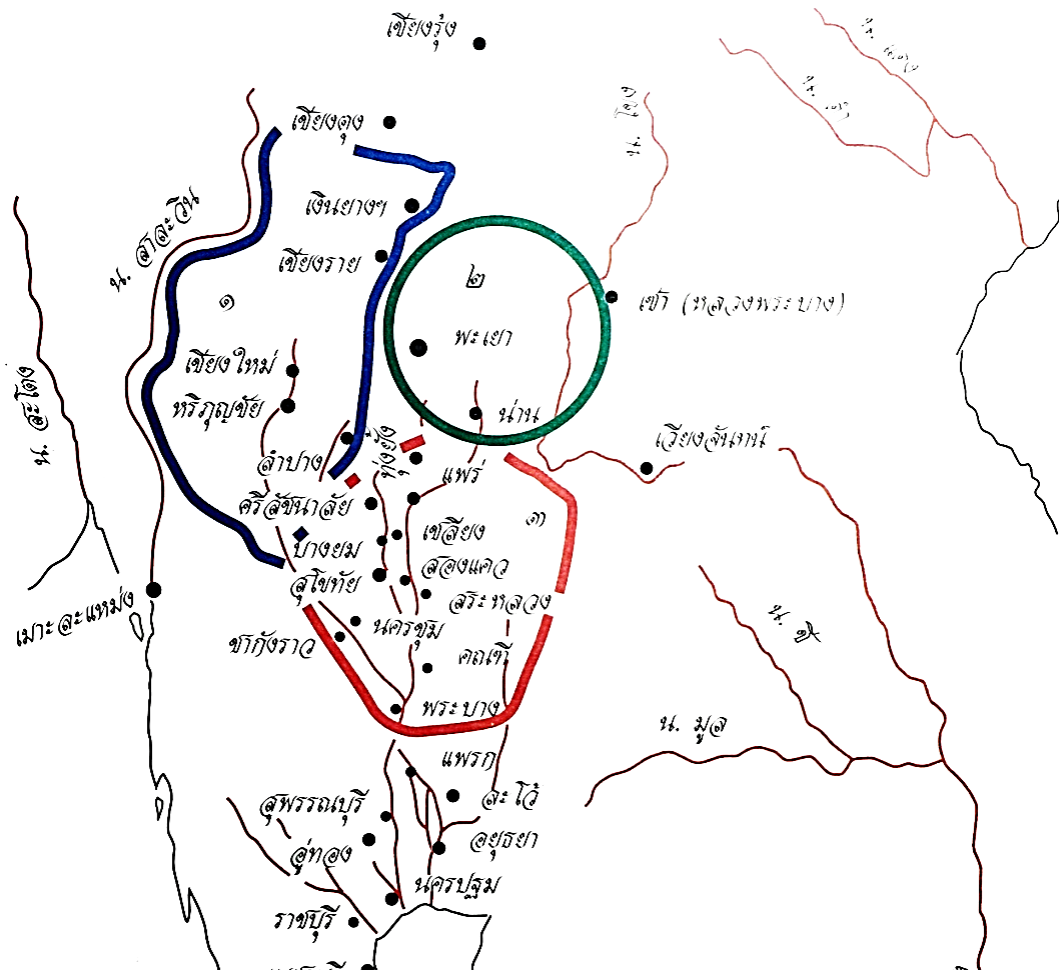
¹³⁰ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะล้านนา ฉบับปรับปรุงใหม่, (เอกสารคำสอนรายวิชาศิลปะในประเทศไทย ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 -21), ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา 2554), 94.

ธาตุดอมแจ้ ซึ่งลักษณะของโขงทั้งสองนี้ได้รับการบูรณะตลอดเวลา จนไม่สามารถศึกษารูปแบบดั้งเดิมได้ โดยเฉพาะซุ้มโขงของพระธาตุดอมแจ้มีการปรับเปลี่ยนได้รับอิทธิพลศิลปะพม่าเข้ามา

ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองแพร์กับล้านนายังคงสืบทอดต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ถึงแม้ว่าเมืองแพร์จะไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนาแล้ว ความนิยมการสร้างเจดีย์แบบล้านนาก็ยังคงอยู่ เพราะความสัมพันธ์ทางพุทธศาสนาและวัฒนธรรมจากล้านนาที่แน่นแฟ้นเป็นระยะเวลายาวนาน เช่น กลุ่มเจดีย์สมัยใหม่อายุระหว่างช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 24 ได้แก่ เจดีย์วัดร่องซ้อ เจดีย์วัดเมธังกราวาส เจดีย์วัดพงษ์สุนันท์ ยังปรากฏเจดีย์ทรงระฆังล้านนามีฐานบัวยกเก็จและส่วนรองรับองค์ระฆังในชั้นบัวกลาที่เพิ่มสูงขึ้น แต่มีการประดับตกแต่งเพิ่มเติมจากอิทธิพลอื่น เช่น ศิลปะพม่าและศิลปะรัตนโกสินทร์ เป็นต้น

2.4 ความสัมพันธ์เมืองแพร์กับอาณาจักรอยุธยา

แผนที่ที่ 6 แสดงแคว้นสำคัญ 3 แคว้นในภาคเหนือหลัง พ.ศ. 1824

ที่มา : ประวัติศาสตร์เมืองแพร์ ฉบับ พ.ศ.2550 (แพร์ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดเมืองแพร์การพิมพ์ 2550), 59.

เมืองแพร์ในช่วงรอยต่อสงครามระหว่างอาณาจักรสุโขทัยกับกรุงศรีอยุธยา

ในช่วงสมัยอยุธยา ตอนต้น ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองแพร์กับอยุธยา ยังไม่มี ความสัมพันธ์เด่นชัดโดยตรง เนื่องจากเมืองแพร์ยังมีความเกี่ยวข้องกับอาณาจักรสุโขทัยอยู่ ถึงแม้ว่า สุโขทัยจะยอมอ่อนน้อมเป็นประเทศราชของกรุงศรีอยุธยา ในสมัยของพญาไสลือไทเมื่อ พ.ศ. 1921 แต่กรุงศรีอยุธยาก็ไม่ได้เข้ามายุ่งเกี่ยวกับการจัดการบริหารราชการแผ่นดินภายใน สุโขทัยยังคงมี อำนาจปกครองหัวเมืองทางตอนเหนือคือ เมืองแพร์ เมืองจาว เมืองน่าน และเมืองปัว อย่างที่เคย ปฏิบัติมา ดังนั้นพญาไสลือไทจึงยังคงมีบทบาทเกี่ยวข้องกับหัวเมืองทั้ง 4 จนกระทั่งกรุงสุโขทัยหมด อำนาจอย่างเด็ดขาดในสมัยของพระมหาธรรมราชาที่ 4 ต่อมาในปี พ.ศ. 1982 กรุงศรีอยุธยาได้เข้า

มาปกครองโดยตรงในสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และทรงเสด็จมาประทับที่เมืองพิษณุโลก เพื่อต้องการเมืองเชียงขึ้นหรือเมืองเซียง ซึ่งตอนนั้นอยู่ในบังคับของพระเจ้าติโลกราช การสงครามครั้งนี้มีระยะเวลาถึง 10 ปี จบลงด้วยการที่กรุงศรีอยุธยาได้อาณาจักรสุโขทัยโดยสมบูรณ์ ช่วงเวลาที่มีการเปลี่ยนถ่ายอำนาจกันนี้ อาณาจักรล้านนาภายใต้การนำของพระเจ้าติโลกราช เริ่มเข้ามาแย่งชิงอำนาจและมีการทำสงครามกับกรุงศรีอยุธยาหลายครั้ง เมืองแพร่จึงเปลี่ยนสถานะจากเดิมซึ่งเป็นเมืองอยู่ใต้บังคับของอาณาจักรสุโขทัยมาเป็นเมืองที่อยู่ในบังคับของกรุงศรีอยุธยา และเป็นรัฐอิสระในบางช่วงจนท้ายสุดเมืองแพร่ได้รับความสนใจจากทั้งสองอาณาจักร สลับกันตลอดเวลาระหว่างอาณาจักรล้านนากับกรุงศรีอยุธยา

เมืองแพร่ในช่วงรอยต่อสงครามระหว่างกรุงศรีอยุธยากับอาณาจักรล้านนา

กรุงศรีอยุธยาในสมัยพระบรมไตรโลกนาถเข้ามาปกครองเมืองแพร่โดยยกทัพเข้ามาทางช่องเขาพลึง ทรงตรากฎหมาย“กฎหมายเทียรบาล” ในปี พ.ศ. 2001 ให้เมืองแพร่เป็นเมืองประเทศราช ประเภทมีกษัตริย์ปกครอง ต้องส่งส่วยดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองแก่กรุงศรีอยุธยา ตามกฎหมายตราสามดวง¹³¹ ความว่า “ตั้งพระราชอาชญาไอยการฝ่ายกษัตริย์ แต่ได้ถวายดอกไม้ทอง ดอกไม้เงินนั้น 20 เมือง คือ เมืองนครหลวง เมืองเชียงใหม่ เมืองตองอู.....เมืองเขมราช เมืองแพร่ เมืองน่าน.....”¹³²

เมืองแพร่กลับมาได้รับความสนใจอีกครั้ง เนื่องจากเป็นรอยต่อระหว่างสองอาณาจักร และเป็นรัฐกันชนระหว่างกัน กรุงศรีอยุธยาจึงมองเห็นความสำคัญของเมืองแพร่ที่จะกลายเป็นจุดสำคัญในการสร้างฐานที่มั่นคงสำหรับการแผ่ขยายอาณาจักร ซึ่งแนวคิดนี้อาณาจักรล้านนาก็เห็นเช่นเดียวกัน ต่อมาการแข่งขันการสร้างอำนาจทางการเมืองและขยายอาณาเขตระหว่างอาณาจักรล้านนาและกรุงศรีอยุธยานั้นเริ่มมีความเข้มข้นมากขึ้น หลังจากที่พระเจ้าติโลกราชขึ้นเป็นกษัตริย์เหตุการณ์ภายในบ้านเมืองใน พ.ศ. 1985 เจ้าท้าวฮอย(อนุชาของพระเจ้าติโลกราช) ผู้ครองเมืองฝางและหมื่นเทิงสามไข่หาญเจ้าเมืองเทิงไม่พอใจล้านนาจึงแข็งเมืองต่อต้าน ทำให้ทางกรุงศรีอยุธยาซึ่งมองเหตุการณ์ไว้ก่อนแล้วเห็นโอกาสที่จะขยายอำนาจจึงยกทัพไปสมทบกับเจ้าท้าวฮอยในสมัยสมเด็จพระบรมราชาที่ 2 (เจ้าสามพระยา) กองทัพของพระเจ้าติโลกราชนำทหารมาสกัดได้ทัน โจมตี

¹³¹สถาบันพระปกเกล้า, ลูกหลวง, เข้าถึงเมื่อ 24 กรกฎาคม 2561. เข้าถึงได้จาก <http://wiki.kpi.ac.th/index.php?title=เมืองลูกหลวง>.

¹³²สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, 250-251.

ทัพของกรุงศรีอยุธยาแตกพ่ายที่เมืองลำปาง สมเด็จพระบรมราชาที่ 2 ในขณะนั้นทรงประชวรจึงถอยทัพกลับ ดั่งพระราชพงศาวดารที่เขียนไว้ว่า

“.....ศักราช 804 (พ.ศ. 1985) สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าเสด็จไปเอาเมืองเชียงใหม่และเข้าปล้นเมืองมิได้ พอทรงพระประชวรและทัพหลวงเสด็จกลับคืน.....”¹³³

หลังจากสงครามครั้งนั้นล้านนาเชียงใหม่เล็งเห็นความสำคัญของหัวเมืองชั้นนอกซึ่งได้แก่เมืองแพร่ เมืองน่าน ในฐานะของเมืองกันชน จึงยกทัพไปยึดเมืองน่านและสามารถยึดเมืองแพร่ได้ ในปี พ.ศ. 1986 แต่ทางฝ่ายกรุงศรีอยุธยายังไม่ยอมรับและยังถือว่าเมืองแพร่เมืองน่านยังเป็นเมืองในขอบเขตของตนอยู่ จึงยกทัพขึ้นมายึดเมืองแพร่คืนหลายครั้ง หลังจากนั้นฐานะของเมืองแพร่จึงเป็นที่มั่นในการทำสงครามทุกครั้งที่มีการสู้รบ ล้านนามักจะรวมทัพแพร่และน่านเข้าตีกรุงศรีอยุธยาการศึกษาครั้งใหญ่ระหว่างสองอาณาจักรผ่านไปหลายครั้ง ความสัมพันธ์ของเมืองแพร่ในฐานะสมรภูมিরะหว่างล้านนากับอยุธยานั้นยังคงดำเนินต่อไป ภายหลังกองทัพเปลี่ยนบทบาทเป็นของฐานทัพล้านนาอย่างเต็มตัวในการโจมตีกรุงศรีอยุธยา

ถ้าจะกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองแพร่กับกรุงศรีอยุธยาโดยตรงนั้น ในเรื่องของวัฒนธรรมและรูปแบบทางด้านศิลปกรรมมีความเกี่ยวข้องกันน้อยมาก อิทธิพลของกรุงศรีอยุธยานั้นไม่ถูกส่งผ่านมาเมืองแพร่เนื่องจากอยู่ในช่วงของสงคราม และความสัมพันธ์ของเมืองแพร่กับกรุงศรีอยุธยานั้นมีความเกี่ยวพันกันทางอ้อม อีกทั้งเมืองแพร่อยู่ในฐานะเมืองประเทศราชในเวลาอันสั้น เมืองแพร่จึงยังคงสืบทอดศิลปวัฒนธรรมล้านนาอย่างต่อเนื่อง สงครามระหว่างพม่ากับกรุงศรีอยุธยาเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยมีกองทัพล้านนาเป็นกองหนุนรวมถึงเมืองแพร่ด้วย การเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในเรื่องของสงคราม เริ่มเมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชขึ้นครองราชย์หลังจากสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชสวรรคต พ.ศ. 2135 ทรงทำสงครามยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชาแม่ทัพของพม่าจนได้รับชัยชนะ ผลของสงครามครั้งนี้ทำให้เมืองหงสาวดีล่มสลาย อาณาจักรล้านนารวมถึงเมืองแพร่จึงกลับมาอยู่ภายใต้อำนาจของกรุงศรีอยุธยา¹³⁴

2.5 ความสัมพันธ์เมืองแพร่กับอาณาจักรพม่า

ความสัมพันธ์เมืองแพร่กับอาณาจักรพม่า

¹³³ ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนภิเษก เล่ม 1, 57.

¹³⁴ ดูเพิ่มเติมใน สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, 253-270.

อาณาจักรพม่าเป็นอาณาจักรใหญ่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของล้านนา มีความรุ่งเรืองและกำลังแผ่ขยายอำนาจเข้ามาในดินแดนไทย โดยเริ่มในปี พ.ศ. 2101 พระเจ้าบุเรงนองกษัตริย์แห่งราชวงศ์ตองอู ทราบเรื่องความวุ่นวายและการแย่งอำนาจกันภายในอาณาจักรล้านนา เห็นเป็นโอกาสจึงยกทัพเข้ามาตีเมืองเชียงใหม่ และมีความตั้งใจจะใช้ล้านนาเป็นฐานทัพและเสบียง โดยมีเป้าหมายเข้ายึดกรุงศรีอยุธยาต่อไป และเดินทัพผ่านล้านนาเพื่อเข้ายึดอาณาจักรล้านช้างต่อไป ซึ่งในขณะนั้นเมืองเชียงใหม่อยู่ภายใต้อำนาจของกรุงศรีอยุธยา รวมทั้งเมืองแพร่ด้วย ทัพพม่าเริ่มบุกยึดเชียงใหม่ก่อนในสมัยของพระเจ้าเมกุฏิสุทธิวงศ์ โดยที่กองทัพของกรุงศรีอยุธยาก็ไม่สามารถช่วยเหลือและต้านทานกำลังจากกองทัพพม่าได้ ในช่วงนั้นชาวเชียงใหม่ร่วมด้วยเจ้านายและชาวเมืองต่อสู้กับกองทัพบุเรงนอง สามารถต้านทานได้เพียง 3 วัน สุดท้ายก็ยอมแพ้ทัพพม่าอย่างไม่มีเงื่อนไข¹³⁵ อาณาจักรล้านนาจึงตกอยู่ในบังคับของพม่านับแต่นั้น ประวัติศาสตร์ในช่วงนี้ล้านนาตกอยู่ภายใต้บังคับของพม่าเป็นระยะเวลากว่า 216 ปี (พ.ศ. 2101-2317) แต่พม่าไม่สามารถรวบรวมล้านนาและหัวเมืองต่างๆ ให้เป็นปึกแผ่นได้ เนื่องจากล้านนาประกอบไปด้วยรัฐอิสระหลายรัฐ ดังนั้นในช่วงใดที่พม่าเกิดปัญหาเรื่องการปกครองหรือเกิดความอ่อนแอภายใน นครรัฐที่มีความเข้มแข็งก็จะแยกตัวเป็นอิสระ เช่น พ.ศ. 2138 เมืองน่านพยายามแยกตัวเป็นอิสระเรียกว่าช่วงพื้นน่าน พ.ศ.2143 เชียงรายพื้นเมือง พ.ศ. 2157 เมืองลำปางพื้นเมือง รวมถึงเมืองแพร่ และเมื่อใดที่พม่ากลับมาเข้มแข็งก็จะเดินทัพมาปราบนครรัฐอิสระเหล่านี้ให้อยู่ในความปกครองเช่นเดิม ดังนั้นการปกครองที่พม่าใช้กับล้านนานั้นจึงต้องปรับเปลี่ยนให้เข้ากับการเมืองท้องถิ่นอยู่ตลอดเวลา ช่วงสามารถแบ่งเป็น 2 ช่วงได้

การปกครองของพม่าช่วงแรก พ.ศ. 2101- 2207 พม่ายังไม่สามารถปกครองล้านนาได้อย่างเข้มแข็ง วิธีการที่ใช้ปกครองล้านนาและหัวเมืองเหนือขณะนั้นคือ กำหนดให้เป็นเขตการปกครองตนเอง แต่ให้ขุนนางของพม่าพร้อมด้วยทหารจำนวนหนึ่งอยู่เป็นข้าหลวงกำกับเมือง โดยที่ยังให้เจ้าเมืองล้านนาทำหน้าที่เหมือนเดิม โดยเมืองเชียงใหม่ให้พระเจ้าเมกุฏิสุทธิวงศ์ปกครองตามเดิม มีการแบ่งเขตเป็นมณฑลเรียกชื่อตามชาติพันธุ์เช่น ล้านนาเรียก“ยวนหรือโยน” ไทยใหญ่เรียก“ฉาน” ส่วนมอญเรียก“ตะเลง”¹³⁶ พ.ศ. 2102 พระเจ้าเมกุฏิสุทธิวงศ์ เสด็จมาเมืองแพร่ประทับอยู่เป็นเวลา

¹³⁵ สรัสวดี อ๋องสกุล, **พื้นเมืองเชียงใหม่**, (กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, 2556).

¹³⁶ สรัสวดี อ๋องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา**, 257.

12 วันและแต่งตั้ง“พญาเชียงเสือ(พญาลือไชย)” เจ้านายในราชวงศ์มังรายเป็นเจ้าเมืองแพร่คนใหม่¹³⁷ ในช่วง 3 เดือนแรกของการปกครองโดยพม่า เมืองแพร่และเมืองน่านยังแข็งเมืองไม่ยอมรับอำนาจของพม่า ภายหลังจากบุเรงนองสามารถปราบพญาแพร่สามล้านและพญาลือไชยได้ และพาชาวเมืองบางส่วนอพยพไปอยู่เมืองหลวงพระบางเพื่อเป็นการตัดกำลัง หลังจากนั้นทัพพม่าได้รวบรวมทัพจากหัวเมืองล้านนารวมถึงเมืองแพร่เข้าโจมตีกรุงศรีอยุธยาโดยล้อมไว้ 4 เดือน และสามารถยึดกรุงศรีอยุธยาได้ในปี พ.ศ. 2112 ในสมัยของพระมหินทราธิราช และแต่งตั้งพระมหาทรรมราชาธิราช(สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 1) จักรราชวงศ์พระร่วงแห่งเมืองสุโขทัยและพิษณุโลก เจ้าเมืองพิษณุโลกเดิมเป็นเจ้าเมืองกรุงศรีอยุธยา หลังจากนั้นพระเจ้าเมกุฏิสุทิวังค์เริ่มเข้มแข็งจึงชวนเจ้าเมืองเชียงแสน และพญานครลำปาง ผู้รับต่อต้านอำนาจของพม่าแต่ไม่ประสบความสำเร็จ พระเจ้าบุเรงนองตัดอำนาจของพระเจ้าเมกุฏิสุทิวังค์โดยการแต่งตั้งพระนางวิสุทธิเทวี (พระราชธิดาของพระเมืองเกษเกล้าและเป็นชายาองค์หนึ่งของพระเจ้าเมกุฏิสุทิวังค์ เชื้อสายพระยามังราย) ขึ้นมาปกครองเชียงใหม่แทน โดยมีนัยยะว่า กษัตริย์ที่เป็นหญิง จะสามารถควบคุมให้อยู่ในบังคับของพม่าได้ หลังจากพระนางวิสุทธิเทวีสิ้นพระชนม์ลง พม่าได้ส่งมังนรธาซ่อโอรสของพระนางวิสุทธิเทวีกับบุเรงนองขึ้นครองเมืองเชียงใหม่ ช่วงที่บุเรงนองปกครองล้านนาเป็นช่วงที่สงบสุขจนกระทั่ง พ.ศ. 2124 บุเรงนองสิ้นพระชนม์ อาณาจักรพม่าเกิดความวุ่นวาย พม่าจึงสถาปนาพระเจ้านั้นทบุเรง(มังเอ็ง) พระโอรสของบุเรงนอง และดำรงตำแหน่งอุปราชเสด็จขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์องค์ต่อไป

พระเจ้ามังนรธาซ่อเจ้าเมืองเชียงใหม่ เปลี่ยนมาสวมมิกัดกับกรุงศรีอยุธยา เหตุการณ์ภายในหัวเมืองเหนือเกิดสงครามภายในเล็กๆ ขึ้นเนื่องจากเจ้าเมืองเหนือทั้งเมืองฝาง น่าน ลำปาง ไม่ยอมรับอำนาจของพระเจ้ามังนรธาซ่อ ส่วนเมืองแพร่ที่เป็นเชื้อสายพญาเชียงลือไม่เข้าร่วมด้วยและวางตัวเป็นกลาง สงครามระหว่างกรุงศรีอยุธยากับพม่าสิ้นสุดใน พ.ศ. 2148 เมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จสวรรคตขณะที่เดินทางไปตีเมืองอังวะ และสมัยพระเอกาทศรถนั้นไม่มีนโยบายทำสงครามขยายอำนาจ สงครามจึงยุติไประยะหนึ่ง จนกระทั่ง พ.ศ. 2199 สมเด็จพระนารายณ์ปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาและมีนโยบายขยายอำนาจ จนในที่สุดพระองค์ยกทัพไปตีเมืองเชียงใหม่ได้สำเร็จ โดยที่พญาแสนหลวงไม่สามารถป้องกันเมืองได้ ดำเนินพื้นเมืองเชียงแสนได้กล่าวไว้ว่า หลังจากที่สมเด็จพระนารายณ์ยึดครองเชียงใหม่ได้ให้ “พญาแพร่” มาเป็นเจ้าเมือง

¹³⁷ พระยาประชาภิจักรจักร (แหม่ม บุณนาค), พงศาวดารโยนก, 333.

เชียงใหม่เป็นระยะเวลา 14 ปี ซึ่งในช่วงระยะเวลานี้ล้านนาและเมืองแพร์อยู่ภายใต้อำนาจของกรุงศรีอยุธยา¹³⁸

การปกครองของพม่าช่วงที่สอง พ.ศ. 2207-2317 พม่าปรับเปลี่ยนรูปแบบการปกครองใหม่ โดยการส่งเชื้อพระวงศ์พม่าเข้ามาปกครองโดยตรงร่วมกับเจ้าเมืองและขุนนางท้องถิ่น มีนโยบายประโยชน์จากล้านนาเพิ่มขึ้น เจ้าเมืองล้านนาได้ปกครองเมืองตามเดิมแต่ไม่มีอำนาจเต็มที่เกิดความไม่พอใจและความขัดแย้งอำนาจกันขึ้น ในช่วงนี้พม่าแยกเขตการปกครองเชียงใหม่ออกเป็นเขตสำคัญและใช้เป็นฐานมั่นคงในการทำสงคราม พ.ศ. 2177 อาณาจักรพม่ากลับมามีความยิ่งใหญ่ ได้ยกทัพมาตีเมืองเชียงใหม่และล้านนารวมทั้งเมืองแพร์อีกครั้ง พ.ศ.2204 กองทัพของกรุงศรีอยุธยาในสมัยพระนารายณ์มหาราชเข้าขับไล่พม่า เหตุการณ์สงครามระหว่างสองอาณาจักรใหญ่นี้ยังคงดำเนินมาอย่างต่อเนื่อง การเมืองภายในเชียงใหม่หลังจากพระเจ้ามังนระราชอเสด็จสวรรคตมีการแย่งชิงราชสมบัติ ระหว่างพระไชยทิพย์โอรสคนรอง และพระช้อยโอรสคนเล็กซึ่งครองเมืองลำปาง ซึ่งภายหลังพระช้อยได้ราชาภิเษกเป็นกษัตริย์ภายใต้การสนับสนุนของพญาเจ้าบ้าน เมื่อพระองค์ขึ้นครองราชย์ทรงแต่งตั้งให้พญาเจ้าบ้านเป็น พญาเชียงใหม่¹³⁹ ซึ่งพญาเชียงใหม่จะมีบทบาทสำคัญมากในการสงครามครั้งต่อไป หลังจากพระช้อยเสด็จสวรรคต เกิดการแย่งอำนาจอีกครั้งระหว่างพญาพลศึกซ้ายสงครามเจ้าเมืองน่านกับพญาเชียงใหม่ซึ่งมีสิทธิ์ชอบธรรมมากกว่า แต่ปรากฏว่าขุนนางเชียงใหม่กลับทูลเชิญพญาพลศึกซ้ายสงครามขึ้นปกครองเชียงใหม่ เนื่องจากพญาเชียงใหม่มีอายุมากกว่าและมีประสบการณ์มาก ซึ่งตรงข้ามกับพระยาพลศึกซ้ายสงครามซึ่งยังมีอายุน้อย ขุนนางเชียงใหม่จึงคิดว่าน่าจะจะสามารถเจรจาและบริหารการเมืองภายในได้ จากเหตุการณ์นี้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่อย่างคาดไม่ถึง โดยพญาแสนซ้ายเจ้าเมืองเชียงใหม่ได้เปลี่ยนมาสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าอโนตเปตลุนแห่งกรุงอังวะได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าฟ้ากาเผือก ขณะนั้นฝ่ายกรุงศรีอยุธยาตรงกับสมัยพระเจ้าทรงธรรมซึ่งทรงเข้าใจว่าบ้านเมืองช่วงนั้นพม่าคงยังไม่สนใจกรุงศรีอยุธยา ยังคงวุ่นวายกับการเมืองภายใน จึงปล่อยให้พม่ายึดครองล้านนา¹⁴⁰ พม่าแบ่งการปกครองในล้านนาโดยให้หัวเมืองล้านนาขึ้นตรงเชียงใหม่ และเชียงใหม่ขึ้นตรงต่อกรุงอังวะ และมีการแบ่งการปกครองเป็น 2 เขต โดยให้เชียงใหม่

¹³⁸ สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, 286-302.

¹³⁹ สมหมาย เปรมจิตต์, พระคัมภีร์ล้านนา. โครงการปริวรรตคัมภีร์ล้านนา, (สถาบันวิจัยสังคม : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2545), 158.

¹⁴⁰ องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ ฉบับ พ.ศ.2550, 77-79.

ลำพูน ลำปางเป็นแคว้นหนึ่ง ส่วนเมืองแพร่ เมืองน่าน รวมกับเชียงใหม่เป็นหัวเมืองฝ่ายเหนือ เจ้าเมืองแพร่ในขณะนั้นจึงต้องน้อมรับอำนาจของพม่าซึ่งตอนนี้มีเมืองเชียงใหม่เป็นฐานกำลังสำคัญของพม่าจนกระทั่งสิ้นราชวงศ์ต้องอยู่

พม่ามีความเข้มแข็งขึ้นอีกครั้งในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 23 อ่องใจยะ ผู้นำชาวพม่าสามารถรบกลุ่มมอญโบราณที่ขึ้นมามีอำนาจอีกครั้ง และสถาปนาตนเองตั้งเป็นราชวงศ์คองบอง พระเจ้าอลองพญา พ.ศ.2295-2428¹⁴¹ และในปี พ.ศ. 2306 พระเจ้ามังลอก(โอรสของพระเจ้าอลองพญา)ส่งกองทัพเข้ายึดเชียงใหม่ ล้านนาจึงตกอยู่ภายใต้ของพม่าอีกครั้ง ในช่วงนี้พม่าปรับเปลี่ยนการปกครองเล็กน้อย โดยให้เมืองลำปางและเมืองแพร่ขึ้นตรงกับอุปราชของพม่าที่เมืองเชียงใหม่ ซึ่งด้วยเหตุนี้อาจจะเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ศิลปะพม่าบางส่วนที่เกิดขึ้นในเมืองแพร่นั้น มีความสัมพันธ์กับศิลปะพม่าที่เมืองลำปาง จากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาสวัดสระบ่อแก้วให้ข้อมูลไว้ว่า พระสงฆ์ในนิกาชพม่าที่มาจำพรรษาในเมืองแพร่ ตลอดจนช่างพื้นบ้านที่มาซ่อมแซมและการสร้างเจดีย์พม่าในเมืองแพร่นั้น มาจากลำปางเกือบทั้งหมดรวมถึงตัวเจ้าอาวาสเองก็เคยจำพรรษาที่วัดศรีชุม จ.ลำปาง¹⁴² ในสมัยของพระเจ้ามังระ(พระอนุชาของพระเจ้ามังรอก) เริ่มทำสงครามขยายอำนาจอีกครั้งจนสามารถยึดเมืองหลวงพระบางได้ในปี พ.ศ. 2307 โดยมีแม่ทัพคนสำคัญ คือเนเมียวสีหบดี(ล้านนาเรียกว่า ไป่สุพลา)เป็นผู้นำ และรวบรวมกำลังพลเข้ายึดครองกรุงศรีอยุธยาได้สำเร็จในปี พ.ศ. 2310 เป็นการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ตรงกับสมัยของสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ (สมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์) กษัตริย์องค์สุดท้ายของกรุงศรีอยุธยา

เมืองแพร่ในสงครามครั้งนี้ถูกเกณฑ์ผู้คนเข้าร่วมสงครามด้วย โดยมีพญาเมืองไชย (บุตรของพญาแสนซ้าย) เป็นผู้นำ ซึ่งในการต่อไปจะเป็นบุคคลสำคัญซึ่งปรับเปลี่ยนประวัติศาสตร์เมืองแพร่ในช่วงที่พม่าเริ่มหมดอำนาจจากล้านนา อาณาจักรล้านนาเริ่มปรับตัวเข้มแข็งขึ้น ในครั้งนั้นพม่าพยายามยุแหย่ให้เข้าใจผิดกับทางกรุงศรีอยุธยาแต่ไม่เป็นผลสำเร็จ จนกระทั่งในที่สุดพม่าเสียเมืองให้กับอังกฤษ อิทธิพลของพม่าจึงลดบทบาทจากล้านนาตั้งแต่นั้น

กล่าวโดยรวมแล้วสาเหตุที่ทำให้อิทธิพลของพม่าไม่ปรากฏชัดเจนในช่วงระยะแรกนี้น่าจะมาจากความสัมพันธ์ที่เป็นไปในทางลบ กล่าวคือเน้นในเรื่องของการศึกสงคราม มีการรบแย่งชิง

¹⁴¹ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะพม่า, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2557), 28.

¹⁴² สัมภาษณ์ พระครูอาทรขันติธรรม, เจ้าอาวาสวัดสระบ่อแก้ว อ.เมือง จ.แพร่, 29 พฤษภาคม

ความเป็นใหญ่ระหว่างอาณาจักร ถึงแม้ว่าพม่าจะสามารถยึดครองล้านนาได้แต่ก็ไม่สามารถปกครองได้ทั้งหมด เนื่องจากล้านนาเป็นเมืองที่มีความหลากหลายของกลุ่มเชื้อชาติ แต่มีความสัมพันธ์ระหว่างฉันทครือญาติเชื่อมโยงอยู่ ดังนั้นเมื่อใดที่หัวเมืองต่างๆ มีความเข้มแข็งจึงตั้งตนเป็นอิสระจากพม่า และเป็นเช่นนี้ตลอดช่วงเวลาที่พม่าเข้ามาปกครอง และนอกจากล้านนาจะตกอยู่ใต้อำนาจของพม่าแล้วล้านนายังถูกผลัดเปลี่ยนอยู่ใต้การปกครองของกรุงศรีอยุธยาอีกด้วย สาเหตุสำคัญที่ชาวล้านนาไม่ค่อยรับอิทธิพลของศิลปะพม่านั้น นอกจากความโกรธแค้นจากสงครามแล้ว การปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มพม่าที่เข้ามาอยู่ในล้านนาไม่สามารถประสานหรือสร้างสัมพันธ์อันดีกับชาวล้านนาได้

จากประวัติศาสตร์การแผ่ขยายอำนาจ การทำสงครามของหลายอาณาจักรที่มีความเกี่ยวพันกันนี้จะเห็นได้ว่า เมืองแพร์เป็นเมืองที่อยู่ในสมรภูมิรบ บ้านเมืองไม่สงบร่มเย็น มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและการเมืองบ่อยครั้ง จึงส่งผลให้งานศิลปกรรมไม่ได้รับความสนใจ มีการสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์วัดเท่าที่จำเป็นเท่านั้น อิทธิพลทางด้านวัฒนธรรม ทั้งจากกรุงศรีอยุธยาและจากอาณาจักรพม่า จึงไม่ปรากฏให้เห็นเด่นชัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในงานสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนา ซึ่งเป็นงานก่อสร้างขนาดใหญ่จะต้องใช้เงินทุน แรงงาน และปัจจัยทางด้านอื่นๆ สำหรับอิทธิพลศิลปะมอญ-พม่าที่ปรากฏขึ้นในหัวเมืองล้านนาขณะนั้นเป็นไปในลักษณะเดียวกันรวมทั้งเมืองแพร์ด้วย

ลักษณะทางศิลปกรรมพม่าที่ปรากฏในเมืองแพร์

ปรากฏในกลุ่มของอาคารทางศาสนา มีการสร้างวัดเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชนหลายวัดภายในเมืองแพร์ประกอบด้วย 3 วัด ได้แก่ วัดจอมสวรรค์(วัดจองเหนือ) วัดสระบ่อแก้ว (วัดจองกลาง) และวัดต้นธง(วัดจองใต้) คำว่า “จอง” ความหมายทางสถาปัตยกรรมหมายถึง อาคารสำคัญในวัดตามแบบศิลปะไทใหญ่หรือศิลปะพม่า เป็นอาคารที่มีลักษณะหลังคาทรงสูงซ้อนชั้นกันหลายชั้น เชื่อมต่อกันด้วยคอสองหลังคาจั่วและตามด้วยหลังคาปีกนก การใช้พื้นที่ภายในเป็นทั้งโบสถ์ วิหาร เป็นที่ประดิษฐานพระประธานของวัด ศาลาการเปรียญ ซึ่งในบางวัดจะกั้นพื้นที่ส่วนหนึ่งเป็นห้องที่อยู่ของเจ้าอาวาส กล่าวโดยรวมคือเป็นอาคารอเนกประสงค์ และจองในอีกความหมายหนึ่งของชาวล้านนา มีความหมายว่า “เกียรติ” ซึ่งมาจากการเรียกชื่อผู้มีเกียรติของชาวไทใหญ่หรือเงี้ยว เลยให้ใช้ชื่อจองนำหน้าวัดที่ผู้ผู้นั้นได้เป็นประธานในการสร้าง และอีกความหมายคือมาจากคำว่า “ปลายจอง” คือปลายยอดแหลมในภาษาล้านนา บ่งบอกลักษณะของเจดีย์ที่มีปลายยอดแหลม

โดยลักษณะของเจดีย์แบบมอญพม่านั้นมีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงระฆัง ประกอบด้วยเจดีย์ประธานองค์ใหญ่และเจดีย์ขนาดเล็กรายรอบ เจดีย์ศิลปะมอญ-พม่าที่เก่าแก่ที่สุดในเมืองแพร่ ได้แก่ เจดีย์วัดจอมสวรรค์ ก่อสร้างใน พ.ศ. 2347¹⁴³(ภาพที่ 13) ซึ่งยังคงลักษณะใกล้เคียงของเดิม ลักษณะคล้ายกับเจดีย์พม่าในศิลปะมณฑล ลักษณะของเจดีย์พม่าอีกรูปแบบที่พบในเมืองแพร่ ได้แก่ กลุ่มเจดีย์ทรงวิหารยอด ลักษณะเป็นเรือนธาตุสี่เหลี่ยมจัตุรัสมียอดเจดีย์ด้านบน ซึ่งประกอบด้วยยอดเดียวหรือห้ายอด มีการประดับตกแต่งปูนปั้นนูนรูปสิงห์และเทวดาบนส่วนยอดของเจดีย์ นอกจากนี้ ยังปรากฏลวดลายปูนปั้นอิทธิพลตะวันตก เช่น เจดีย์วัดใหม่พม่า อ.ลอง (ภาพที่ 14)

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่โดดเด่นของศิลปะพม่าอีกรูปแบบคือ อุโบสถวิหารซึ่งเป็นอาคารหลังเดียวกันหรือที่เรียกว่าอาคารทรง“ปยาธาตุ” ก่อสร้างด้วยไม้ทั้งหลังเป็นอาคารยกใต้ถุนสูง หลังคาซ้อนชั้นกันหลายชั้นเชื่อมต่อด้วยคอสองยกสูงมีการประดับตกแต่งลายฉลุแบบพม่าตามแนวสันหลังคาและเชิงชาย การใช้งานเป็นอาคารอเนกประสงค์ ปัจจุบันเหลือเพียง 2 แห่งคือที่วัดจอมสวรรค์ (ภาพที่ 15) และวัดสระบ่อแก้ว (ภาพที่ 16)

นอกจากนี้ลักษณะศิลปะพม่ายังปรากฏอีกรูปแบบหนึ่งในลักษณะของการประดับตกแต่งส่วนประกอบของเจดีย์แบบล้านนา ทั้งที่เป็นเจดีย์เดิมในเมืองแพร่และเจดีย์ที่สร้างใหม่ เช่น การประดับซุ้มจระนำ 4 ด้านที่ฐานพระธาตุไชยช้างค้ำ วัดหลวง และซุ้มจระนำที่เจดีย์วัดพระนอนหรือบริเวณทางเดินรอบพระธาตุมีการประดับตกแต่งด้วยรูปเทวดา สิงห์ นรสิงห์ ซึ่งพบลักษณะแบบนี้ในอีกหลายวัด

¹⁴³หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ศิลปกรรมท้องถิ่น จังหวัดแพร่, วัดหลวง, ประวัติและลักษณะสถาปัตยกรรมในเมืองจังหวัดแพร่,(โครงการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมในเมือง คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีและการพลังงานแห่งชาติ).

ภาพที่ 13 เจดีย์วัดจอมสวรรค์

ภาพที่ 14 เจดีย์วัดใหม่

ภาพที่ 15 จอมวัดจอมสวรรค์ เมือง

ภาพที่ 16 จอมวัดสระบ่อแก้ว เมือง

ลิขสิทธิ์สงวน

2.6 ความสัมพันธ์ของเมืองแพร์กับกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์เมืองแพร์สมัยกรุงธนบุรี

หลังสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 พ.ศ. 2310 พม่าเข้ามาครอบครองดินแดนของกรุงศรีอยุธยาและดินแดนที่เคยเป็นของอยุธยาทั้งหมดรวมทั้งเมืองแพร์ด้วย พงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับหอสมุดแห่งชาติ กล่าวว่า พ.ศ. 2312 หลังจากกรุงศรีอยุธยาแตกเพียงหนึ่งปี สมเด็จพระเจ้าตากสินได้รวบรวมกำลังพลต่อสู้กับพม่าที่ค่ายโพธิ์สามต้นจนได้รับชัยชนะ ในปีถัดมา “พญาเมืองไชย” (มังไชยะ) เป็นผู้ปกครองเมืองแพร์ พร้อมกับเจ้าเมืองฝ่ายเหนือมีพระยายอง พระยานครลำปางต่างรวมกำลังกันสู้รบกับพม่าที่ปกครองเมืองเชียงแสน พม่าทราบข่าวจึงส่งกองทัพใหญ่ลงมาช่วยสู้ ได้กวาดต้อนผู้คนของตนไปไว้ที่เมืองเทิง ส่วนพระยายองและพระยาแพร์ได้นำผู้คนของตนไปอยู่ที่เมืองภูคา ในที่สุดเมืองแพร์และเมืองในล้านนาก็ตกอยู่ภายใต้การควบคุมของพม่าอีกครั้ง¹⁴⁴

หลังจากนั้น พ.ศ.2313 พระเจ้าตากสินมหาราชทรงยกกองทัพขับไล่พม่าที่เมืองเชียงใหม่และทำการฟื้นฟู¹⁴⁵เพื่อขับไล่พม่าออกจากล้านนา เมื่อพญาเมืองไชยทราบข่าวจึงได้พาขุนนางและไพร่พลเข้าสวามิภักดิ์ และได้รับบำเหน็จความชอบแต่งตั้งเป็นพระยาศรีสุริยวงศ์ และให้ร่วมขบวนทัพไปตีเชียงใหม่ พญาเมืองไชยจึงชักชวนพระยายองยกทัพไปตีเมืองเชียงแสนซึ่งตอนนั้นเข้าอยู่กับฝ่ายพม่า เจ้าเมืองเชียงแสนสู้ไม่ได้จึงถอยทัพไปขอความช่วยเหลือจากพญาเชียงราย ทางฝ่ายพญาเมืองไชยและพญาเอยองเป็นชาวกลุ่มชนชาติเชื้อสายลาวด้วยกัน จึงจับตัวพญาเชียงแสนซึ่งพม่าแต่งตั้งมาส่งให้กับส่วนกลาง ซึ่งจากเหตุการณ์ดังกล่าวจะเห็นได้ว่าพญาเมืองไชยเป็นบุคคลผู้ที่ปรับเปลี่ยนจุดยืนของเมืองแพร์ และกล้าหาญออกจากอำนาจของพม่า¹⁴⁶

พ.ศ.2322 เจ้าพระยาสุรสีห์ แม่ทัพจากกรุงรัตนโกสินทร์นำกองทัพหลวงมาตรวจราชการเมืองแพร์ เมืองน่าน ลำปาง ในครั้งนั้นกองทัพปฏิบัติตัวไม่ดี ทำโจรกรรมแย่งชิงทรัพย์สินของราษฎร อดคร่าบุตรหลานภรรยาของชาวบ้าน ราษฎรได้นำความไปฟ้องพญาภาวิละ จึงยกไพร่พลไปขับไล่ฆ่า

¹⁴⁴ สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, 313.

¹⁴⁵ ฟื้นฟู เป็นภาษาไทยถิ่นเหนือ หมายถึงเหตุการณ์การกอบกู้อิสรภาพของชาวล้านนาคืนจากพม่า หลังจากที่พม่าได้เข้ามาปกครองล้านนานานถึง 216 ปี แม้พม่าจะมีอิทธิพลทางการเมืองต่อล้านนาผลิตภัณฑ์กับสยามบ้างก็ตาม แต่ส่วนใหญ่แล้วล้านนาจะถูกปกครองโดยพม่า การฟื้นฟูมีหลายช่วงเวลา สำเร็จบ้าง ล้มเหลวบ้าง จนในที่สุดพระเจ้าภาวิละได้ทรงกอบกู้เอกราชและขับไล่พม่าออกไปจากดินแดนล้านนาได้สำเร็จในปีพ.ศ. 2317 และกอบกู้อาณาจักรล้านนาคืนจากพม่าได้อย่างสมบูรณ์เบ็ดเสร็จในปี พ.ศ.2347

¹⁴⁶ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีและจดหมายเหตุรายวันทัพสมัยกรุงธนบุรี ประชุมพงศาวดารเล่มที่ 40 (ภาคที่ 65 – 66), (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2512), 67-68.

พินข้าหลวงจากกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทราบข่าว พญาภาววิละจึงถูกเรียกตัวมากรุงเทพฯ เพื่อรับโทษ พญาภาววิละได้ต่อรองขอยกทัพไปตีเมืองเลย เมืองเทิง และเชียงแสนเป็นการถ่ายโทษ เมื่อไปถึงป่าซางจึงแต่งให้พระยาอุปราชมุขพลไปเกลี้ยกล่อมนาชาวผู้ครองเมืองเชียงแสนให้เห็นด้วยเข้าร่วมขับไล่พม่า พ.ศ. 2323 พญาจำบ้าน พญาละคอน พญาแพร์ และชาวเมืองหลวงพระบางได้ร่วมกันคบคิดยกทัพไปพร้อมกันที่สามก๊กเพื่อไปตีเมืองเชียงแสนและในที่สุดก็ตีเมืองเชียงแสนได้ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงลดโทษให้กับพระยาภาววิละออกจากคุก และให้ไปรับราชการตามเดิม¹⁴⁷ พ.ศ. 2325 พงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับหอสมุดแห่งชาติกล่าวว่าพระเจ้ากรุงธนบุรี ได้รับความร่วมมือจากบุคคลสำคัญของอาณาจักรล้านนา เช่น พระยาจำบ้าน เจ้าภาววิละทำการขับไล่พม่าที่ยึดครองเมืองเชียงใหม่จนได้รับชัยชนะ หลังจากนั้นเข้าตีพม่าในเมืองลำปาง ลำพูน เชียงราย แพร่น่าน ขับไล่พม่าไปจนหมดสิ้น¹⁴⁸

เมืองแพร์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองแพร์กับกรุงรัตนโกสินทร์ค่อนข้างเด่นชัด หลังจากเหตุการณ์ความวุ่นวายภายในกรุงธนบุรีโดยมีขุนนางชั้นผู้ใหญ่เป็นตัวกลางเข้ายึดอำนาจพระเจ้ากรุงธนบุรี เจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์เข้ามาแก้ไขเหตุการณ์ ในเวลาต่อมาเจ้าพระยาจักรีปราบดาภิเษกขึ้นเป็น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ในปี พ.ศ. 2325¹⁴⁹ โดยมีกรุงเทพมหานครเป็นราชธานี สงครามระหว่างกรุงรัตนโกสินทร์กับพม่ายังคงดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง พงศาวดารเงินยางเชียงแสนกล่าวว่า พ.ศ. 2328 กษัตริย์พม่าให้กัลละมังตีเป็นแม่ทัพยกมาตีล้านนา ได้เมืองเชียงแสนแล้วยกทัพเข้าตีเมืองเทิง ฝ่ายเมืองเชียงใหม่และลำปางรวบรวมไพร่พลต่อสู้กับพม่าและป้องกันเมืองเอาไว้ได้ ทางด้านพระยาแพร์และน่านเห็นว่ากองทัพพม่าใหญ่มากเกรงจะสู้ไม่ได้ ยอมอ่อนน้อมเป็นข้าของพม่า เมื่อกองทัพพม่าที่มีอะแซวุ่นก็เป็นแม่ทัพยกตีพม่าตีหัวเมืองฝ่ายเหนือ¹⁵⁰ ใน พ.ศ. 2330 ได้กวาดเอาชาวเมืองแพร์และน่านไปไว้ที่เมืองเชียงแสน พญาเมืองไชยถูกจับไปอยู่เมืองยอง แต่ด้วยความสวามิภักดิ์กับไทย จึงชักชวนพระยาโยงโจมตี

¹⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, 68.

¹⁴⁸ สรัสวดี อ๋องสกุล, **พื้นเมืองเชียงแสน**, 242.

¹⁴⁹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค), **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค)** (นนทบุรี : ศรีปัญญา, 2555), 43-46.

¹⁵⁰ สรัสวดี อ๋องสกุล, **พื้นเมืองเชียงแสน**, 243.

ทัพพม่าและยึดเมืองเชียงแสนซึ่งพม่าควบคุมอยู่ได้สำเร็จ ได้จับตัวอาปารกามณีแม่ทัพพม่า ส่งไปถวายตัวพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกที่กรุงเทพมหานคร¹⁵¹ และเมื่อกรุงรัตนโกสินทร์ทราบข่าวจึงให้กรมหลวงเจษฎายกกองทัพขึ้นมาช่วย กองทัพพม่าจึงแตกพ่ายไป เมื่อทัพพม่าถูกไล่ออกจากอาณาจักรล้านนาแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้โปรดพระราชทานบำเหน็จแก่เจ้านายฝ่ายเหนือโดยให้พญาภาวิละขึ้นไปครองเมืองเชียงใหม่ และพญาองค์ให้ไปครองลำปาง ส่วนพญาเมืองไชยให้อยู่ในพระนครเนื่องจากไม่ทรงไว้พระทัย¹⁵² เพราะเห็นมีความเกี่ยวข้องกับพม่า พ.ศ. 2331 พญาเมืองไชยได้ร่วมกองทัพฝ่ายเหนือ อาสาเป็นนายกองหน้าเข้าตีเมืองเชียงตุงจนได้รับชัยชนะ จึงได้รับการลดโทษกลับไปปกครองเมืองแพร่ตามเดิม หลังจากพญาเมืองไชยเสียชีวิต เมืองแพร่มีเจ้าปกครองนครต่อมา โดยเชื้อพระวงศ์ของเจ้าเมืองแพร่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24-25 ถือเป็นเชื้อพระวงศ์ที่มีความชัดเจนมากที่สุด นับตั้งแต่สมัยพญาแสนชัยและพญาเมืองไชย สืบมาจนถึงสมัยเจ้าหลวงพิริยะเทพวงศ์เป็นเจ้าหลวงองค์สุดท้ายและสิ้นสุดยุคเจ้าเมืองแพร่

ความสัมพันธ์ของเมืองแพร่ในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น เมืองแพร่อยู่ในช่วงการเปลี่ยนแปลงจุดยืนทางด้านการเมือง โดยมีการสงครามเป็นตัวเชื่อม เป้าหมายในการพัฒนาบ้านเมืองจึงอยู่ในช่วงซ่อมแซมและฟื้นฟู วีรบุรุษเมืองแพร่“พญาเมืองไชย” ถือได้ว่าเป็นบุคคลผู้มีความสำคัญเป็นอย่างมาก ที่มีส่วนทำให้เมืองแพร่หลุดจากอำนาจของพม่า ในขณะเดียวกันยังมีส่วนช่วยในการเชื่อมต่อความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นระหว่างหัวเมืองล้านนาด้วยกันและชักชวนให้เข้าร่วมกับกรุงรัตนโกสินทร์อีกด้วย

หลังจากที่ล้านนาเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของกรุงรัตนโกสินทร์แล้ว ส่วนกลางจากกรุงเทพมหานคร ได้เข้ามาจัดระเบียบการปกครองปกครองหัวเมืองทางล้านนาใหม่ โดยเข้ามามีอำนาจแทรกแซงอำนาจของเจ้าเมือง เริ่มจาก พ.ศ. 2434 - 2477 การจัดระเบียบการปกครองแต่เดิมมี“เจ้าหลวง” เป็นเจ้าเมืองมีอำนาจเด็ดขาดในการปกครอง แต่เมื่ออยู่ภายใต้อำนาจของอาณาจักรอื่น อำนาจของเจ้าเมืองแพร่จึงน้อยลง โดยการปรับเปลี่ยนระบบบริหารราชการแผ่นดินมาเป็นระบบเจ้าชั้นทั้งห้า หรือเจ้าชั้นห้าใบ เป็นการจัดสรรอำนาจทางการเมืองให้เกิดความสมดุลในหมู่เครือญาติเจ้านายที่มาจากสายตระกูลต่าง ๆ เพื่อลดปัญหาการแย่งชิงอำนาจกันเองระหว่างเจ้านาย โดยเจ้าชั้นทั้งห้านี้ทำหน้าที่เป็นองค์คณะบุคคลช่วยในงานบริหารบ้านเมืองของเจ้าหลวง และถือเป็นตำแหน่ง

¹⁵¹ สงวน โชติสุขรัตน์, *ตำนานเมืองเหนือ*, 94-95.

¹⁵² พระยาประชาภิจักรจักร(แฉ่ม บุนนาค), *พงศาวดารโยนก*, 288.

ทางการเมืองระดับสูงที่พระมหากษัตริย์จากกรุงรัตนโกสินทร์จะเป็นผู้พระราชทานให้ ประกอบด้วย เจ้าหลวง เจ้าอุปราช (เจ้าหอหน้า) เจ้าราชวงศ์ เจ้าราชบุตร และเจ้าบุรีรัตน์ ซึ่งเจ้านายแต่ละตำแหน่ง มีสิทธิอันชอบธรรมที่ขึ้นมาเป็นเจ้าหลวงปกครองเมืองได้ ตามลำดับนอกจากนี้ยังมีคณะกรรมการช่วยกันบริหารบ้านเมืองอีกคณะหนึ่งด้วย เรียกว่า “เก้าสนามหลวง” ประกอบด้วยเหล่าขุนนางชั้นสูง โดยระบบการปกครองเหล่านี้มีต้นแบบมาจากเมืองเชียงใหม่¹⁵³

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2434 มีนโยบายให้หัวเมืองประเทศราชและหัวเมืองขึ้นนอกปรับเปลี่ยนเข้าสู่ระบบมณฑลเทศาภิบาล มีข้าหลวงจากส่วนกลางเป็นผู้สำเร็จราชการมณฑล เพื่อลดอำนาจเจ้าเมืองให้น้อยลง โดยรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง แบ่งการปกครองตามลำดับดังนี้ คือ มณฑล จังหวัด อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน ให้อำนาจกระทรวงมหาดไทยแบ่งพื้นที่ปกครอง ช่วงแรกเมืองแพร่ขึ้นอยู่กับมณฑลลาวเฉียงใน พ.ศ. 2436-2442 หัวเมืองล้านนาเริ่มเข้าสู่ศูนย์กลางอำนาจ โดยเริ่มต้นที่เมืองลำพูน เชียงใหม่ เชียงราย และในปี พ.ศ. 2446 เมืองลำปาง แพร่ น่าน จึงเปลี่ยนการปกครองเป็นระบบเดียวกัน ซึ่งในขณะนั้นพระองค์ได้โปรดเกล้าฯ ให้พระยาไชย ขณะนั้นดำรงตำแหน่งปลัดมณฑลพิษณุโลก มาเป็นข้าหลวงกำกับเมืองแพร่เป็นคนแรก แต่ในการบริหารช่วงแรกกรุงรัตนโกสินทร์ไม่ได้เข้ามามีบทบาทมากนัก เจ้านายเมืองแพร่ยังคงมีสิทธิและอำนาจในการปกครองของตนเอง จึงเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้เมืองแพร่และล้านนายังคงรักษาธรรมเนียมประเพณี ศาสนา ศิลปวัฒนธรรมอันเป็นเอกลักษณ์ของล้านนาไว้ได้ และใน พ.ศ. 2458 มีการประกาศให้รวมหัวเมืองฝ่ายเหนือขึ้นเป็นมณฑลมหาสารภูริ ประกอบด้วยเมืองแพร่ น่าน ลำปาง และสุดท้ายยุบรวมมณฑลมหาสารภูริกับมณฑลพายัพ ในพ.ศ. 2458 - 2468 โดยตั้งที่ว่าการมณฑลอยู่ที่เชียงใหม่¹⁵⁴ ต่อมาใน พ.ศ. 2476 ทางราชการยกเลิกมณฑลเทศาภิบาล แบ่งการปกครองเป็นภาค เมืองแพร่อยู่ภาคที่ 5 มีที่ทำการตั้งอยู่จังหวัดลำปาง ขึ้นตรงกับกระทรวงมหาดไทย

¹⁵³ไชยวัฒน์ รุ่งเรืองศรี และคณะ, **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ**, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542), 1617-1618.

¹⁵⁴คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดแพร่**, 97-98.

จนกระทั่งมีการยกเลิกการปกครองแบบภาค ให้ทุกจังหวัดขึ้นตรงกับกรุงเทพมหานครจนถึงปัจจุบัน¹⁵⁵

เหตุการณ์กบฏเจ็วเมืองแพร่ พ.ศ. 2445

เป็นความขัดแย้งในเรื่องของผลประโยชน์ทางการเมืองการปกครองระหว่างกลุ่มอิทธิพลจากส่วนกลางกรุงรัตนโกสินทร์ กลุ่มเจ้าเมืองล้านนาเจ้าเมืองแพร่ และกลุ่มชาวพม่าที่เข้ามาอาศัยอยู่ร่วมกับชาวล้านนาและเมืองแพร่มาเป็นระยะเวลาช้านาน ทั้งกลุ่มที่ตั้งหลักแหล่งอยู่เดิม และกลุ่มที่เข้ามาทำสัมปทานป่าไม้และขุดพลอย มีการรวมตัวกันเป็นชุมชนขนาดใหญ่และเข้ามามีอิทธิพลทางการค้าขาย กลุ่มชาวพม่าซึ่งชาวเมืองแพร่เรียกว่า “เจ็ว” (เจ็วในความหมายของคนแพร่รวมถึงชาวไทใหญ่ ชาวปะโอ ต่องสู) โดยกลุ่มเจ็วเข้ามาเกี่ยวข้องกับทางการเมืองนั้นมีส่วนเกี่ยวข้องกับนโยบายการปกครองจากส่วนกลาง หลังจากที่แพร่ขึ้นตรงกับกรุงรัตนโกสินทร์รูปแบบการปกครองโดยการลดบทบาทของเจ้าเมืองแพร่และหัวเมืองล้านนา ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มคนท้องถิ่นและกลุ่มของรัฐบาล ทั้งเรื่องของการจัดการผลประโยชน์และเรื่องของเกียรติยศศักดิ์ศรี จนเกิดเป็นการต่อต้านลุกลามไปจนถึงมีการตั้งกองกำลังขึ้น และทำการปล้นเมืองแพร่ จากปัจจัยดังกล่าวจึงนำไปสู่เหตุการณ์ทางการเมืองที่ร้ายแรง ซึ่งขณะนั้นเมืองแพร่มีพระยาไชยบูรณ์ ซึ่งถูกส่งจากกรุงรัตนโกสินทร์มากำกับเมืองแพร่ เหตุการณ์เริ่มขึ้นเมื่อวันศุกร์ที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ. 2445 กลุ่มชาวไทใหญ่นำโดย พระกาหม่องทำงานเป็นลูกจ้างบริษัทบอมเบย์เบอร์มาของอังกฤษ และสลาไปชัย อาชีพขุดพลอยจากลำปาง เข้ามาอาศัยอยู่บริเวณชุมชนพม่าที่บ้านบ่อแก้วใน อ.เมือง ร่วมกับชาวไทใหญ่ที่เข้ามาอาศัยและทำงานในเมืองแพร่จำนวน 100-150 คน¹⁵⁶ เข้าบุกทำลายสถานีตำรวจและสถานีราชการสำคัญหลายแห่ง พร้อมทั้งยึดทรัพย์ ทำลายระบบโทรเลข ตัดการสื่อสารและฆ่าข้าราชการ หลังจากนั้นมุ่งหน้าเข้าบุกบ้านพักพระยาไชยบูรณ์ (ภาพที่ 17) เข้ายึดทรัพย์และจับข้าหลวงในบ้านไป แต่ไม่สามารถจับตัวพระยาไชยบูรณ์ได้เนื่องจากท่านได้พาภรรยาหลบหนีไปก่อน ในขณะที่โจรเจ็วเข้าโจมตีในเมืองแพร่นั้น ได้ประกาศว่าจะไม่ทำร้ายชาวเมืองจะฆ่าเฉพาะคนไทย

¹⁵⁵ กระทรวงมหาดไทย, ประวัติศาสตร์มหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดแพร่, 28-31.

¹⁵⁶ จำนวนของชาวไทใหญ่นั้นระบุตัวเลขไม่เท่ากัน โดยในหนังสือประวัติศาสตร์มหาดไทยส่วนภูมิภาคบันทึกไว้ว่ามีจำนวน 40-50 คน และจากหนังสือประวัติเมืองแพร่ ฉบับ พ.ศ. 2550 เขียนไว้ว่า จากการบอกเล่าของประชาชนและข้าหลวงเมืองแพร่ในขณะนั้น ระบุว่า 200-250 คน

ภาคกลางที่มาปกครองเมืองแพร่เท่านั้น จึงทำให้ชาวเมืองแพร่ไม่อยู่ในอาณัติหรือหวาดกลัว เหตุการณ์ดังกล่าว อีกทั้งบางส่วนยังเข้าร่วมกับกลุ่มโจรเงี้ยวอีกด้วย เนื่องจากกลุ่มชาวพม่าเข้ามาอยู่ในเมืองแพร่มาเป็นระยะเวลาช้านาน จึงมีการแต่งงานรวมเชื้อสายจนบางส่วนกลายเป็นคนเมืองไป พระยาไชยบูรณ์เข้าไปขอความช่วยเหลือจากเจ้าหลวงพิริยเทพวงศ์ (เจ้าหลวงเมืองแพร่) แต่กลับถูกปฏิเสธ ส่วนตัวเจ้าหลวงเองกลับพำนักอยู่ในจวนไม่ได้หลบหนี หรือแปลกใจกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแต่อย่างใด พระยาไชยบูรณ์จึงต้องหนีไปซ่อนตัวที่อื่น เหตุการณ์รุนแรงผ่านไปได้ช่วงหนึ่ง กลุ่มโจรเงี้ยวสามารถยึดเมืองแพร่ได้ จึงเชิญเจ้าหลวงเมืองแพร่กลับมาปกครองตามเดิม ส่วนพระยาไชยบูรณ์ซึ่งหลบซ่อนอยู่แถวบ้านร่องกาศ ปัจจุบันอยู่ใน อ. สูงเม่น ถูกชาวบ้านแจ้งจับเนื่องจากฝ่ายโจรเงี้ยวได้ตั้งรางวัลนำจับไว้ พระยาไชยบูรณ์ถูกจับประหารชีวิต และจากเหตุการณ์นี้พระยาไชยบูรณ์ได้รับการยกย่องให้เป็นวีรบุรุษที่เป็นตัวอย่างสมควรได้รับการยกย่องสรรเสริญ ในเรื่องความรับผิดชอบต่อหน้าที่ ซื่อสัตย์ สุจริต ยอมสละชีวิตของตนเพื่อบ้านเมือง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานยศแก่พระยาไชยบูรณ์เป็น “พระยาราชฤทธธานนท์พหลภักดี” และให้สร้างอนุสาวรีย์ขึ้นในบริเวณที่ท่านเสียชีวิต บริเวณทุ่งนาระหว่างร่องกาขวางบริเวณถนนยันตรกิจโกศล¹⁵⁷ (ภาพที่ 18)

ภาพที่ 17 พระยาไชยบูรณ์

ภาพที่ 18 อนุสาวรีย์พระยาไชยบูรณ์ อ.เมือง

¹⁵⁷ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 19 (ประชุมพงศาวดาร ภาค 32), (กรุงเทพฯ : ครุสภา, 2508), 161-165.

เหตุการณ์เริ่มเข้าสู่ขั้นวิกฤต ทางฝ่ายเมืองแพร์พยายามติดต่อขอความช่วยเหลือจาก ส่วนกลาง โดยมีกลุ่มของนายเฟื่อง ผู้พิพากษา นายอำเภอเมืองแพร์ ซึ่งหลบหนีออกนอกเมืองแพร์ไป ที่เมืองต้า และโทรเลขแจ้งไปยังพระมนตรี พจนกิจ ข้าหลวงเมืองลำปาง ให้ส่งโทรเลขไปที่ กระทรวงมหาดไทย ทางด้านมณฑลเชียงใหม่ผู้ที่แจ้งข่าวคือ พระยาศรีสุริยราชวรานุวัติ (โพธิ์ เนติโพธิ์) ผู้ว่าราชการเมืองพิชัย ซึ่งแจ้งข่าวไปที่กรมพระยาดำรงราชานุภาพ หลังจากนั้นทรงสั่งการให้ มณฑลพิษณุโลก มณฑลพายัพ กองทัพเมืองพิชัยยกทัพไปสมทบ เมื่อทราบพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี(เจิม แสงชูโต) นำทัพ หลวงเจ้าปราบปรามกบฏเงี้ยวจนหมดกำลังไป เหตุการณ์จลาจลนี้จึงได้สิ้นสุดลง¹⁵⁸ หลังจากนั้น เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีจึงดำเนินการสืบสวนคดีทันที เมื่อสอบสวนพยานพบหลักฐานส่วนหนึ่งโยงไป ถึงเจ้าเมืองแพร์และเจ้านายบุตรหลานบางคนว่ามีส่วนรู้เห็นและสนับสนุนกลุ่มโจรเงี้ยว ระหว่าง การสอบสวนเจ้าราชวงศ์และภรรยากลัวความผิดจึงตีมยาพิษฆ่าตัวตาย จากเหตุการณ์นี้เจ้าพระยา สุรศักดิ์มนตรีคิดการว่าน่าจะลูกหลานใหญ่โต หากจะต้องมีการตัดสินโทษก็คงต้องถึงขั้นประหารชีวิต ซึ่งก็จะเป็นการกระทบกระเทือนกับเจ้าเมืองเหนืออีกหลายเมือง จึงตั้งใจปล่อยข่าวว่าจับกุมเจ้าเมือง แพร์และผู้ที่เกี่ยวข้องได้ เพื่อเป็นการบีบบังคับทางอ้อม เพื่อกดดันให้สายเจ้าเมืองแพร์หนีออกจาก เมือง ซึ่งก็ได้ผลเจ้าหลวงพิริยะเทพวงศ์ (ภาพที่ 19) ทรงเสด็จลี้ภัยไปยังเมืองหลวงพระบาง¹⁵⁹

เมื่อพิจารณาสาเหตุกบฏเงี้ยวเมืองแพร์ อาจแบ่งได้เป็น 2 ประการคือ ประการแรก เกี่ยวกับสถานการณ์ทางการเมืองภายในเมืองแพร์นับตั้งแต่ช่วงจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ซึ่งเป็นตอนที่รัฐบาลยุบเลิกฐานะเมืองประเทศราชและรวมอำนาจไว้ที่ส่วนกลาง ฐานะทางการเมือง ของเจ้าหลวงนั้น มีแต่เกียรติยศไม่มีอำนาจอย่างแท้จริงเพราะอำนาจสิทธิขาดเป็นของข้าหลวง ซึ่งเป็น ข้าราชการที่ถูกส่งมาจากกรุงรัตนโกสินทร์ อาจทำให้เกิดความไม่พอใจของกลุ่มเจ้าเมืองที่ถูกลด อำนาจและสิทธิ ยกตัวอย่างเช่น มีการกำหนดอัตราการใช้จ่ายเงินของเจ้าเมืองแพร์ ไม่ให้จ่าย ฟุ่มเฟือย เพราะฐานะทางเศรษฐกิจในขณะนั้นตกต่ำ ในครั้งนั้นด้านการคลังพระยาทรงสุรเดชไม่ได้ แบ่งเงินผลประโยชน์ของเจ้าเมืองออกจากเงินแผ่นดิน ดังนั้นเจ้าพิริยะเทพวงศ์จึงเก็บรักษาเงินปนกัน

¹⁵⁸ องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร์, **ประวัติศาสตร์เมืองแพร์ (ฉบับ พ.ศ. 2550)**, 98.

¹⁵⁹ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิม พระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัด แพร์**, 94-96.

และนำเงินหลวงมาใช้จ่ายในกิจการป่าไม้ของตนก่อน โดยเข้าใจว่าเป็นเงินของตน เมื่อพระยาศรีสหเทพตรวจสอบการเงิน ก็พบว่าเงินหลวงขาดไป จึงสั่งกักขังเจ้าเมืองแพรวไว้จนกว่าจะหาเงินมาชดใช้ให้ครบภายใน 24 ชั่วโมง เจ้านายบุตรหลานต้องหาเงินมาชดใช้ เจ้าเมืองแพรวจึงได้รับการปล่อยตัว การกระทำนี้ถือเป็นการหักหน้าและไม่ให้เกียรติเจ้าเมืองเป็นอย่างมาก

ในวันที่ 25 กันยายน พ.ศ. 2445 เจ้าพิริยะเทพวงศ์ น่าจะมีความรู้สึกกระอักกระอ่วนและเบื่อหน่ายในเรื่องการเมือง ซึ่งพระองค์ถูกตีกรอบและถูกควบคุมมาโดยตลอด จึงตัดสินใจหลบหนีจากเมืองแพรวไปใช้ชีวิตอยู่ที่เมืองหลวงพระบาง เนื่องจากมีความสัมพันธ์อันดีกับเจ้าเมืองหลวงพระบางมาเป็นเวลาช้านานและได้รับการต้อนรับให้อยู่ในฐานะเจ้าจนสิ้นอายุขัย เมืองแพรวจึงสิ้นสุดยุคเจ้าเมืองประการที่สองเนื่องจากกลุ่มโจรเงี้ยวมีกลุ่มชาวเมืองและราษฎรบางส่วนให้การสนับสนุน มีสาเหตุมาจากชาวเงี้ยวซึ่งเป็นชนกลุ่มน้อยมาจากรัฐฉานเข้ามาอาศัยกระจัดกระจายอยู่ทั่วไปในมณฑลพายัพเป็นเวลานานแล้ว พวกเงี้ยวส่วนใหญ่มักเป็นผู้ทำมาหากินตามปกติ และปะปนอยู่กับชาวเมืองแพรว ทำให้มีความสนิทสนมกันเป็นอันดีอีกกลุ่มซึ่งมีความคลุมเครือว่าอาจจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ครั้งนี้ คือกลุ่มเชื้อสายเจ้าเมืองแพรว แต่ก็ยังไม่สามารถบอกได้อย่างชัดเจนว่าสาเหตุที่แท้จริงหรือผู้ที่เกี่ยวข้องและเป็นตัวการสำคัญนี้คือกลุ่มใด

ภาพที่ 19 เจ้าหลวงพิริยะเทพวงศ์

ถึงแม้ว่าเหตุการณ์นี้จะไม่ส่งอิทธิพลศิลปะมอญพม่าให้กับเมืองแพร์โดยตรง แต่ก็เป็ เหตุการณ์หนึ่งที่มีความสำคัญมากในหน้าของประวัติศาสตร์เมืองแพร์ ซึ่งส่งผลให้เมืองแพร์มีการ เปลี่ยนแปลงทางด้านอื่นๆ ตามมา ซึ่งแสดงให้เห็นบทบาทของชาวพม่าในเมืองแพร์ได้อย่างชัดเจน

รูปแบบการพัฒนาการศิลปกรรมของเมืองแพร์อิทธิพลรัตนโกสินทร์

จากประวัติศาสตร์ของเมืองแพร์ที่กล่าวมาข้างต้นตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีจนถึงสมัย รัตนโกสินทร์ เมืองแพร์มีส่วนเกี่ยวข้องในสงครามใหญ่หลายครั้ง ซึ่งในช่วงดังกล่าวไม่มีการสร้างวัดวา อาราม จึงส่งผลให้การพัฒนาทางด้านศิลปกรรมต่างๆ หยุดนิ่ง แต่อย่างไรก็ตาม ชาวเมืองแพร์ยังคง นับถือพุทธศาสนาอย่างเหนียวแน่นอยู่เช่นเดิม จนกระทั่งเมืองแพร์ตกเป็นเมืองประเทศราชของกรุง รัตนโกสินทร์ จึงทำให้เมืองแพร์มีความมั่นคงทางด้านการเมืองมากยิ่งขึ้น ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เมืองแพร์จึงเริ่มที่จะตั้งต้นบูรณะซ่อมแซมบ้านเมือง รวมถึงวัดวาอาราม และเจดีย์ใหม่บางส่วน ตลอดจนประเพณีและวิถีชีวิตยังคงฝังรากแบบล้านนา

หลังจากปลายพุทธศตวรรษที่ 24 รูปแบบทางด้านสถาปัตยกรรมของเมืองเริ่มชัดเจน ภายใต้วเมืองเน้นการฟื้นฟูและบูรณะวัดเก่าที่มีอยู่เดิมมากกว่าการก่อสร้างวัดใหม่ โดยเฉพาะการ สร้างและการบูรณะเจดีย์ ความเชื่อของชาวล้านนาจะต้องทำให้เจดีย์มีความงามอยู่เสมอและไม่ ปล่อยให้ชำรุดทรุดโทรม ซึ่งทำให้เจดีย์เกือบทั้งหมดได้รับการบูรณะซ่อมแซมทั้งบริเวณ อ.เมืองและ เขตอำเภออื่น เช่น วัดหลวง(พระธาตุหลวงไชยช้างค้ำ) วัดพระนอน วัดพระบาทมิ่งเมือง เป็นต้น ส่วน กลุ่มการสร้างเจดีย์ใหม่นั้น มีจำนวนมากเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะในเขตอำเภออื่น กลุ่มเจดีย์ที่ สร้างใหม่นี้ในเขต อ.เมือง นิยมสร้างตามรูปแบบสถาปัตยกรรมของพระธาตุช่อแฮ “เจดีย์ทรงระฆัง แดดเหลี่ยมแบบเมืองแพร์” เช่น เจดีย์วัดมหาโพธิ์(ภาพที่ 20) พระธาตุถิ่นเถนหลวง เจดีย์วัดร่องซ้อ เจดีย์วัดสำเภา เป็นต้น โดยในช่วงนี้ผู้ที่มีบทบาทในการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาและศิลปวัฒนธรรมใน เมืองแพร์เป็นอย่างมากคือ เจ้าหลวงอินทวิชัย พ.ศ.2373 - 2441 ซึ่งมีประวัติการก่อสร้างวัด และ การบูรณะปฏิสังขรณ์พระเจดีย์ โบสถ์วิหารและอาคารทางศาสนาเป็นจำนวนมาก ยุคนี้จึงถือเป็นยุค สมัยแห่งการฟื้นฟูและทำนุบำรุงพุทธศาสนาอย่างกว้างขวางที่สุดในประวัติศาสตร์เมืองแพร์¹⁶⁰ ใน ขณะเดียวกันพัฒนาการของเจดีย์เมืองแพร์อีกสาย มีความชัดเจนทางด้านรูปแบบสถาปัตยกรรม

¹⁶⁰องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร์, ประวัติศาสตร์เมืองแพร์ฉบับ พ.ศ. 2550, 200.

เช่นเดียวกัน ได้แก่ กลุ่มเจดีย์เมืองลอง ต้นแบบของเจดีย์กลุ่มนี้คือพระธาตุศรีดอนคำ กลุ่มเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมแบบเมืองลองนี้ มีลักษณะแตกต่างจากกลุ่มพระธาตุช่อแฮอย่างชัดเจน คือ ส่วนฐานมีลักษณะยกสูงประกอบด้วย ฐานบัวยกเก็จ การยกเก็จมีการเน้นมุมอย่างชัดเจนจนคล้ายกับลักษณะเอวคอด ส่วนรองรับองค์ระฆังในผังแปดเหลี่ยมเช่นเดียวกัน แต่เน้นชั้นบัวถลาชัดเจนไม่ได้เน้นส่วนหน้ากระดานซ้อนกันเหมือนกลุ่มพระธาตุช่อแฮ ตัวอย่างเจดีย์ในกลุ่มนี้ ได้แก่ พระธาตุหนองจันทร์ (ภาพที่ 21) พระธาตุปูแจ พระธาตุขวยปู ซึ่งหากพิจารณาแล้ว กลุ่มนี้มีความเป็นล้านนามากกว่า อาจเป็นเพราะอำเภอเมืองลองในปัจจุบันนั้น ในอดีตเคยอยู่ในกำกับดูแลของเมืองลำปางมาก่อนที่จะย้ายมาขึ้นกับเมืองแพร่

รูปแบบของสถาปัตยกรรมเจดีย์ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 26 - ปัจจุบัน มีการปรับเปลี่ยนและพัฒนาารูปแบบที่หลากหลายตามสมัยนิยม ทั้งการปรับเปลี่ยนวัสดุการก่อสร้าง การประดับตกแต่ง ซึ่งถึงแม้ว่ารูปทรงหลักยังคงความเป็นเจดีย์ล้านนาประยุกต์ แต่ลักษณะของรูปปูนปั้นสัตว์ต่างๆ ที่ประกอบขึ้นในวัดกลับได้รับอิทธิพลจากรัตนโกสินทร์เข้ามา รวมถึงการประดับตกแต่ง การประดับกระจกสีที่มีสีสันสดใส ลักษณะของเจดีย์เริ่มนิยมงานปูนปั้นแบบเรียบง่าย ตกแต่งด้วยการทาสีขาว แทนการปิดทองทั้งองค์ หรือการตกแต่งทองแค่บางส่วน สีทองนิยมใช้สีอะคลิลิกทาทั้งองค์แทนการปิดทองจังกะและการลงรักปิดทอง มีการใช้สีโทนอื่นที่มีความแปลกตาเพิ่มขึ้น เช่น สีอิฐ สีเทาดำ ฯลฯ

การปรับเปลี่ยนอีกรูปแบบคือ การเกิดกลุ่มเจดีย์ขนาดใหญ่และการปรับเปลี่ยนการใช้สอยเพิ่มการใช้งานเข้าไปในพระเจดีย์ทำให้มีขนาดใหญ่ขึ้นและมีลักษณะผสมผสานกันของหลายศิลปะ จุดเด่นของเจดีย์กลุ่มนี้คือมีการปรับเปลี่ยนการใช้งานจากเดิมเป็นเจดีย์เพียงอย่างเดียวเพิ่มการใช้งานสอยอื่น เช่น พิพิธภัณฑ์ ห้องอเนกประสงค์เข้าไปในส่วนของฐานเจดีย์ เช่น พระธาตุถิ่นเถนหลวง อ.เมือง (ภาพที่ 22) ชั้นล่างเป็นฐานช้างล้อมอิทธิพลศิลปะสุโขทัยขนาดใหญ่ภายในจัดเป็นพิพิธภัณฑ์ บ้านถิ่น จัดแสดงสิ่งของและวัตถุโบราณ ก่อสร้างใน พ.ศ. 2513¹⁶¹ และพระธาตุสุโทนมงคลคีรีสามัคคีธรรม อ.เด่นชัย (ภาพที่ 23) ซึ่งมีลักษณะของเจดีย์ประธานขนาดใหญ่ทาสีแดงอิฐรายล้อมด้วยเจดีย์รายประดับที่ฐานเจดีย์ซ้อนชั้นในแต่ละชั้น ฐานปัทมแปดเหลี่ยมคาดลูกแก้วอกไก่ 1 เส้นและมีช้างล้อมทั้งแปดด้าน จุดเด่นคือเป็นวัดที่รวบรวมศิลปกรรมล้านนาประยุกต์ที่สวยงามทุกสมัย ประกอบกับ

การใช้วัสดุสมัยใหม่ที่มีสีสันสวยงาม ตามประวัติการก่อสร้างในสมัย พ.ศ. 2520¹⁶² และลักษณะดังกล่าวนี้ได้รับความนิยมและเริ่มกระจายตัวไปตามอำเภออื่นในจังหวัดแพร่ เช่น วัดใหม่ช่องลม อ. สูงเม่น (ภาพที่ 24) พระเจดีย์วัดป่าสันปูสี อ.สอง (ภาพที่ 25) เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม อิทธิพลของศิลปกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ปรากฏอย่างชัดเจนในรูปแบบของอุโบสถและวิหาร ซึ่งมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมคล้ายกับโบสถ์และวิหารภาคกลางที่เป็นลักษณะสถาปัตยกรรมแบบราชประเพณี รูปแบบทางสถาปัตยกรรมเป็นอาคารทรงตึก เครื่องปูนรูปทรงไม่เตี้ยแจ้ผายออกดังเช่นลักษณะของวิหารล้านนา การประดับตกแต่งหลังคาแบบเครื่องลำยอง รวมถึงเริ่มมีการประดับตกแต่งหน้าบันและส่วนต่างๆ ด้วยกระจกสีฉูดฉาดแทนกระจกทาล้านนาที่นิยมเป็นสีทึม ซึ่งลักษณะเหล่านี้เป็นรูปแบบมาตรฐาน ก ข ค ของกรมศิลปากรและสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ร่วมกันจัดทำเพื่อเป็นแบบมาตรฐานในการก่อสร้างวัด และศาสนสถาน

อนึ่ง มีข้อน่าสังเกตว่าพัฒนาการสถาปัตยกรรมประเภทเจดีย์ในเมืองแพร่นั้นยังคงรักษาระเบียบและกลิ่นอายของศิลปะล้านนาอย่างเหนียวแน่น ซึ่งความหลากหลายของรูปแบบเจดีย์และลักษณะของเจดีย์รูปแบบใหม่ที่เกิดขึ้นในเมืองแพร่นั้น จากการศึกษาเบื้องต้นพบว่ามิแน่วทางการพัฒนาแบ่งตามสายวิวัฒนาการงานช่าง หรือสายของพระครูบาที่มีชื่อเสียงในเมืองแพร่กลุ่มที่นิยมสืบทอดตามรูปแบบล้านนาดั้งเดิม และกลุ่มที่นิยมการผสมผสานศิลปะสมัยใหม่และวัสดุก่อสร้างใหม่หรือกลุ่มที่นิยมแบบล้านนาประยุกต์

¹⁶²พระครูบามนตรี ธัมมเมธี, ประวัติวัดประธาตุลโทนมงคลคีรี, (แพร่ : โรงพิมพ์แพร่วิทยา, 2553),90-91.

บทที่ 3

สถาปัตยกรรมเมืองแพร่ตามยุคศิลปกรรมล้านนา

3.1 คติพระธาตุเจดีย์ล้านนา ศรัทธา ความหมาย และความสัมพันธ์กับชุมชน

3.1.1 การก่อตั้งชุมชนในดินแดนล้านนาและเมืองแพร่

บ้านเมืองโบราณทางภาคเหนือเริ่มปรากฏหลักฐานในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 14 สันนิษฐานว่าน่าจะเกิดจากการรับอิทธิพลของวัฒนธรรมทวารวดีขึ้นมาจากภาคกลาง¹⁶³ ส่งผลให้บ้านเมืองภาคเหนือเริ่มมีการเปลี่ยนแปลง โดยเกิดเป็นสังคมเมืองแทนสังคมแบบหมู่บ้านซึ่งมีการสร้าง“เวียง”เป็นศูนย์กลางเมือง¹⁶⁴ จากการศึกษาเมืองสำคัญในล้านนาพบว่ามักเรียกศูนย์กลางความเจริญของชุมชนว่า เวียง หรือ เชียง ซึ่งการเรียกชื่อนี้อาจมีความหมายซ้อนกับอีกคำคือ เมือง ดังมีนักวิชาการให้ความหมายและคำจำกัดความดังต่อไปนี้

ดร.ธิดา สาระยา ได้ให้ความหมายว่า“เมือง” เป็นแหล่งชุมชนที่มีพื้นที่ มีขอบเขตกำหนดไว้แน่นอน และมีโครงสร้างทางกายภาพที่สะท้อนให้เห็นถึงขนาดของกลุ่มชุมชนและความซับซ้อน โดยมีโครงสร้างทางกายภาพ ได้แก่ คูน้ำ และกำแพงเมือง สระน้ำ วัด บริเวณที่อยู่อาศัยของเจ้าเมือง เจ้านาย ขุนนาง และประชาชน ส่วนในอีกความหมายหนึ่ง หมายถึง การอยู่รวมกันเป็นกลุ่มทางสังคม มีที่ตั้งหลักแหล่งแน่นอน เมืองที่เกิดจากการรวมกลุ่มของคนในสังคมนั้น เริ่มจากกลุ่มเครือญาติสายบรรพบุรุษเดียวกัน มีหัวหน้าผู้เป็นหลักสร้างสำนักทางวัฒนธรรม เกิดกลุ่มชนที่มีสำนึกร่วมทางวัฒนธรรม¹⁶⁵ และรองศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ได้ให้ความหมายคำว่า เมือง คือลักษณะทางกายภาพของเมืองโบราณซึ่งเป็นบริเวณที่มีคูน้ำและคันดินหรือกำแพงล้อมรอบ แต่ก็ไม่เสมอไป เนื่องจากบริเวณที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบอาจกลุ่มชุมชนขนาดเล็กที่เรียกว่าหมู่บ้านก็ได้ ดังนั้นบริเวณที่ล้อมรอบด้วยคูน้ำและคันดินหรือกำแพงจึงควรจะเรียกว่า เวียง ซึ่งน่าจะสอดคล้องกับความเชื่อและ

¹⁶³สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ: ทรัพยากรชัย-ล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ 2, 16-17.

¹⁶⁴สุรพล ดำริห์กุล, ชวงเมืองและวัดหัวขวง องค์ประกอบสำคัญของเมืองในดินแดนล้านนา (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549), 6.

¹⁶⁵ธิดา สาระยา, รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : กำเนิดและพัฒนาการ (กรุงเทพฯ :สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2437), 106-107.

ความคิดของคนท้องถิ่นล้านนาโดยทั่วไป ที่มักจะเรียกชุมชนเมืองที่มีคูน้ำและกำแพงล้อมรอบว่า “เวียง” เช่น เวียงท่ากาน เวียงสวนดอก เวียงเจ็ดลิน จ. เชียงใหม่ นอกจากนี้ เวียงและเชียง เป็นคำเรียกของเมืองล้านนาในสมัยโบราณ และได้ให้ความหมายว่า เวียง ในภาคเหนือไม่นั้นไม่ทุกแห่งที่มีลักษณะเป็นตัวเมือง และไม่จำเป็นต้องมีขนาดใหญ่และเป็นศูนย์กลางความเจริญ เวียงหรือเชียงนั้น อาจตั้งอยู่ตามไหล่เขาหรือตามลักษณะทางภูมิประเทศอื่นก็ได้ เช่น เวียงพร้าว จ. เชียงใหม่¹⁶⁶

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ให้ความหมายของเวียงว่า เป็นเมืองที่มีกำแพงเมืองล้อมรอบ ส่วนคำว่า “เชียง” นั้นตามพงศาวดารไทใหญ่อธิบายว่า เชียงเป็นเมืองโบราณที่มีเจ้าเมืองปกครอง เรียกว่า “แก่ง” มีทั้งหมด 9 แก่ง ได้แก่ แก่งตุง (เชียงตุง) แก่งตอง (เชียงทอง) แก่งไฮ (เชียงราย) แก่งคำ (เชียงคำ) แก่งลม (เชียงลม) แก่งแสน (เชียงแสน) แก่งยุง (เชียงยุง) แก่งฮ้าง (เชียงฮ้าง) และแก่งใหม่ (เชียงใหม่) ส่วนคำว่า “เชียง” ในความหมายของชาวเชียงตุง หมายถึง หมู่บ้านหรือชุมชนขนาดเล็ก เช่น เชียงยี่น เชียงจันทน์ เชียงลาน ฯลฯ ซึ่งในขณะเดียวกัน ก็พบลักษณะการเรียกเชียงเป็นชุมชนขนาดเล็ก เช่น เชียงเรือก เชียงโสม ฯลฯ¹⁶⁷

ซึ่งจากการศึกษาความหมายและลักษณะการใช้คำดังกล่าว ยังไม่มีความหมายและการเรียกใช้ที่ชัดเจน มีความแตกต่างไปตามกลุ่มของชาติพันธุ์และช่วงระยะเวลาที่เรียกใช้ กล่าวถึงการอยู่ร่วมกันของชุมชนที่มีการปฏิสัมพันธ์กันและใช้พื้นที่ส่วนกลางร่วมกันตามความเหมาะสมของลักษณะทางภูมิประเทศของชุมชนในแถบนั้น

โดยความหมายและความสัมพันธ์ที่จะกล่าวถึงในบทนี้ คือ ความสัมพันธ์ของการตั้งเมืองหรือชุมชนของล้านนา รวมถึงแบบแผนตำแหน่งสำคัญต่างๆ ซึ่งเป็นองค์ประกอบหลัก เช่น แนวกำแพงเมือง แนวคูเมือง ศูนย์กลางเมืองหรือสะดือเมือง ชวงเมืองหรือบริเวณสำหรับทำกิจกรรมของชุมชน พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นความศรัทธาของชุมชนดั้งเดิมผสมผสานกับความเชื่อในพระพุทธศาสนา เช่น พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์บนเขา ประตุมืองซึ่งอยู่ตามทิศต่างๆ ตลอดจนวัดและอาคารทางศาสนาที่สร้างขึ้นตามจุดต่างๆ และความเชื่อที่สะท้อนได้อย่างชัดเจนที่สุด คือ “เจดีย์” หรือที่ชาวล้านนานิยมเรียกว่า “พระธาตุ” ซึ่งจะพบตามบริเวณที่เป็นจุดสำคัญต่างๆ เช่น วัดหัวขวง ซึ่งตั้งอยู่บริเวณติดกับชวงเมือง

¹⁶⁶ ศรีศักร วัลลิโภดม, ประวัติศาสตร์โบราณคดีของล้านนาประเทศ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2545), 267-268.

¹⁶⁷ สุรพล ดำริห์กุล, ชวงเมืองและวัดหัวขวง องค์ประกอบสำคัญของเมืองในดินแดนล้านนา, 4-5.

วัดน้ำคือ(วัดเมธังกราวาส ตั้งอยู่ติดกับเขตคูเมืองแพร์เดิม จึงเป็นเหตุให้ผู้ศึกษาเริ่มศึกษาถึงความสำคัญของที่ตั้ง ความสัมพันธ์ของชุมชน ตลอดจนรูปแบบทางด้านสถาปัตยกรรม

รูปแบบทางกายภาพของเมืองในล้านนา มีความเชื่อเรื่องความสัมพันธ์ในการสร้างเมืองให้เกิดความเป็นมงคลและตำแหน่งที่ถูกต้องตามทิศทางและทิศทางเมือง ลักษณะโดยทั่วไปมักมีกำแพงและคันดินล้อมรอบแนวคูเมือง ประตูเมือง ภายในเป็นที่อยู่ของเจ้าเมืองและเจ้านาย ขุนนางส่วนราชการ หรือพื้นที่ศูนย์กลางในการปกครองและทำกิจกรรมร่วมกัน ให้ความสำคัญกับตำแหน่งศูนย์กลางเมือง สะดือเมือง เสืออินทขิล เสามิ่งเมือง เสือหลักเมือง ข่วงเมือง การให้ความสำคัญกับทิศหรือทิศทางของเมืองมีความเชื่อเรื่องความเป็นมงคลและทิศทางต่างๆ มีการตั้งชื่อประตูเมืองหรือกำหนดประตูเข้า-ออกเมือง ทั้งในช่วงยามศึกสงคราม การรับแขกบ้านแขกเมือง หรือประตูเมืองสำหรับนำสิ่งไม่ดีออกจากเมือง เช่น ประตูมารหรือประตูผี รวมถึงตำแหน่งของวัดสำคัญเก่าแก่ที่อยู่ในเวียง ซึ่งมีวัดหลวงเป็นมหาธาตุกลางเมือง มีวัดหัวข่วง ซึ่งโดยส่วนใหญ่เป็นวัดขนาดเล็กมักอยู่บริเวณทางทิศเหนือของเมือง ตำแหน่งของพระธาตุศักดิ์สิทธิ์ที่ประดิษฐานบนม่อนหรือว่ายอดดอยซึ่งภายหลังตำแหน่งของพระธาตุศักดิ์สิทธิ์บนยอดดอยนี้ได้กลายเป็นเอกลักษณ์หรือสัญลักษณ์ประจำจังหวัดนั้น เช่น พระธาตุดอยสุเทพ จ. เชียงใหม่ พระธาตุแช่แห้ง จ. น่าน และพระธาตุช่อแฮ พระธาตุดอยแม่จัน จ. แพร่

จังหวัดแพร่ปรากฏคำว่า “เวียง” ใช้ตามลักษณะทางกายภาพที่มีแนวคูน้ำและคันดินล้อมรอบโดยไม่จำกัดขนาด เช่น เวียงแพร่ อ. เมือง เวียงรูปหอยสังข์ (แผนที่ที่ 4) ตั้งอยู่บริเวณลุ่มน้ำยม หรือกลุ่มเวียงขนาดเล็กนอกเขต อ. เมือง มีเพียงแนวคูน้ำและคันดินขนาดเล็กล้อมรอบ เช่น เวียงเทพ เวียงสอง อ.สอง เป็นต้น ซึ่งในการศึกษานี้จะให้ความสำคัญกับ “เวียงแพร่” เป็นกรณีศึกษาหลักในเรื่อง แนวคิดและลักษณะทางกายภาพการตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวแพร่ และให้คำจำกัดความของการศึกษาครั้งนี้ว่า “เวียงแพร่” หมายถึง ชุมชนขนาดใหญ่และเป็นศูนย์กลางความเจริญของเมือง ซึ่งมีการอยู่ร่วมกันและมีความสัมพันธ์ทางสังคมและเครือญาติ มีเจ้าเมืองปกครอง และมีแนวเขตกำแพงเมืองและคูน้ำคันดินล้อมรอบ โดยขอบเขตของเวียงแพร่สิ้นสุดบริเวณแนวกำแพงเมืองเดิมซึ่งมีลักษณะฐานฐานคล้ายรูปหอยสังข์

เวียงแพร่ หมายถึง ศูนย์กลางความเจริญของชุมชนแถบลุ่มน้ำยม เป็นเมืองที่มีความสำคัญและมีขนาดใหญ่ มีกำแพงเมืองและคูน้ำคันดินล้อมรอบ ภายในเมืองเป็นที่อยู่ของเจ้าเมืองและเจ้านาย ส่วนราชการ หรือพื้นที่ศูนย์กลางในการปกครอง และที่อยู่อาศัยของขุนนางและพลเมือง

เมืองประกอบ คติ และแบบแผนของเมืองในลักษณะใกล้เคียงกับเมืองในดินแดนล้านนา คือ การให้ความสำคัญกับพื้นที่และตำแหน่งตั้งของสถานที่สำคัญ เช่น กำแพงและแนวคูเมือง ประตูเมือง ตำแหน่งศูนย์กลางเมือง สะดือเมือง เสาอินทขิล เสาเมือง เสาหลักเมือง ช่วงเมือง รวมทั้งตำแหน่งของวัดสำคัญเก่าแก่ที่อยู่ภายในเวียง ซึ่งมีพระบาทมิ่งเมืองเป็นมหาธาตุกลางเมือง วัดหัวข่วง วัดขนาด เล็กมักอยู่บริเวณทางทิศเหนือของช่วงเมืองหรือลานเมือง และตำแหน่งของพระธาตุศักดิ์สิทธิ์ที่ประดิษฐานบนม่อนหรือว่ายอดดอย เช่น พระธาตุช่อแฮ พระธาตุจอมแจ้ง อ. เมือง พระธาตุปูแจ อ. ร้องกวาง พระธาตุหนองจันทร์ อ. สอง เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นความเชื่อเรื่องความสัมพันธ์ในการสร้างเมืองให้เกิดความเป็นมงคลและตำแหน่งที่ถูกต้องตามทิศทางและทักษาของชาวล้านนา ซึ่งประกอบด้วยส่วนต่างๆ ดังนี้

เมฆ หมายถึง แนวกำแพงเมือง (ภาษาเมืองเหนือแปลว่ากัน) เป็นกำแพงล้อมรอบเวียงเก่าสูง 5 - 6 เมตร มีการขุดคูเมืองล้อมด้านนอกกำแพง 1 ชั้น เพื่อยุทธศาสตร์ป้องกันข้าศึกและสามารถป้องกันระบบน้ำหลากจากแม่น้ำยมและลำห้วยซึ่งอยู่บนที่สูง ในยามที่น้ำหลากมาท่วมพื้นที่ลุ่มในเมืองได้¹⁶⁸ ภายหลังเมืองขยายตัวมากขึ้นมีการรื้อกำแพงเมืองไปสร้างเป็นบ้านเรือน รวมทั้งขุดกำแพงเมืองนำหินและอิฐไปทำถนน

น้ำคือ หรือ **คือเมือง** หมายถึง แนวคูน้ำล้อมรอบกำแพงเมือง (ชาวบ้านเรียกคูน้ำว่าน้ำคือ) เหลือร่องรอยชัดเจนบริเวณประตูใหม่และประตูชัย ซึ่งแนวคูเมืองนี้ต่อกับแนวลำน้ำธรรมชาติคือห้วยแม่แคมและจากน้ำยม ปัจจุบันมีการปรับภูมิทัศน์บริเวณน้ำคือเป็นสวนสาธารณะ มีวัดเมธังกราวาสตั้งอยู่ริมน้ำคือทางด้านทิศตะวันออก ชาวบ้านเรียกว่าอีกชื่อว่า “วัดน้ำคือ”

ประตูเมือง ประตูเมืองแพร่ที่สร้างพร้อมกับแนวกำแพงเมืองนั้นแต่เดิมมี 4 ประตูเป็นประตูประจำทิศ ในอดีตมีการเปิด-ปิดเป็นเวลา ไม่สามารถเข้าได้ในเวลากลางคืน ซึ่งตามตำแหน่งเหล่านี้จะมีวัดตั้งตามทักษาของล้านนา ได้แก่

ประตูยั้งม้าหรือประตูเวียง (ทิศเหนือ) แต่เดิมบริเวณนี้เป็นที่โล่งเหมาะกับการเลี้ยงม้าและวัว เจ้าเมืองหรือพ่อค้าที่เข้ามาในเมืองจะหยุดพักและผูกม้าไว้ที่นี่ อยู่ทางทิศเหนือแถบวัดหัวข่วงในอดีตใช้เดินทางต่อไปเมืองสอง

¹⁶⁸วลัยลักษณ์ ทรงศิริ, “เมืองแพร่” โครงสร้างทางกายภาพของเมืองโบราณที่มีชีวิต, มูลนิธิเล็กประไพ วิริยะพันธ์, (เอกสารอัดสำเนา)

ประตุมารหรือประตูผี (ทิศใต้) ในอดีตประตูนี้เป็นสถานที่ซึ่งหากมีการลงโทษหรือประหารจะนำศพไปทิ้งไว้บริเวณนี้หรือประหารที่ประตูนี้ และในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ฌาปนกิจในอดีตจะมีการเคลื่อนย้ายศพออกไปเผานอกเมืองโดยไม่ให้ผ่านจวนหรือคุ้มเจ้าหลวง ถือว่าเป็นสิ่งอัปมงคล

ประตูชัย (ทิศตะวันออก) เป็นประตุมงคลในยามออกรบจะต้องออกและกลับที่ประตูนี้ และใช้สำหรับต้อนรับแขกบ้านแขกเมือง เป็นประตูที่ชาวบ้านใช้เดินทางไปนมัสการพระธาตุช่อแฮ ซึ่งวัดที่ตั้งอยู่ในทิศนี้คือ วัดเมธังกราวาส

ประตูศรีชุม (ทิศตะวันตก) วัดที่ตั้งอยู่ในทิศนี้คือวัดศรีชุม กำแพงเมืองบางส่วนติดกับวัดพระนอน และประตูใหม่ ซึ่งสร้างในปี พ.ศ. 2482 สร้างใกล้กับประตูยั้งม้าเพื่อรองรับการขยายตัวของเมืองแพร่

หลักเมือง (ภาพที่ 20) มีความเกี่ยวข้องกับคติความเชื่อของชาวล้านนามาเป็นระยะเวลาานาน เสาเสาหลักเมือง สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นวัฒนธรรมที่มาจากอินเดีย เมื่อแพร่หลายเข้ามาสู่ดินแดนล้านนาได้ผสมผสานกับความเชื่อพื้นถิ่น และมีการเรียกหลักเมืองแตกต่างกัน เช่น สะดือเมือง มิ่งเมือง เสาอินทขิล เสาใจบ้าน เป็นต้น ซึ่งในเมืองแพร่ไม่ปรากฏเสาอินทขิลเป็นหลักเมือง แต่ปรากฏพื้นที่ซึ่งเรียกว่า บริเวณสะดือเมือง ตั้งอยู่บริเวณกลางเวียงบริเวณด้านใต้ของโรงเรียนนารีรัตน์ มีต้นโพธิ์ขนาดใหญ่และจารึกเขียนด้วยอักษรฝักขาม คือ จารึกวัดศรีบุญเรือง พ.ศ. 2040¹⁶⁹ เนื้อความกล่าวถึง เจ้าเมืองแพร่ พร้อมด้วยพระสังฆะในเมืองแพร่ และนักบุญทั้งหลาย ร่วมกันทำพิธีบูชาพระธาตุที่วัดศรีบุญเรือง ความว่า¹⁷⁰

1 ศักราชได้ 858 ตัวในปรัวายสี่ พระเจ้าตนนนี้

2 แสน 1 ไร่วัดต้นหมากเหนือ แล

¹⁶⁹พรพรรณเพ็ญ เครือไทย, **ประชุมจารึกล้านนาเล่ม 9 จารึกในจังหวัดแพร่**, (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมือง, 2549), 43-44.

¹⁷⁰ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, จารึกวัดศรีบุญเรือง เข้าถึงเมื่อ 25 กรกฎาคม 2561. เข้าถึงได้จาก http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_image_detail.php?id=1947.

อาจจะด้วยเหตุที่จารึกหลักนี้ถูกพบบริเวณสะดือเมือง ชาวแพร์จึงใช้จารึกนี้เป็นหลักเมืองเรื่อยมาจนในปี พ.ศ. 2535 กระทรวงมหาดไทยให้มีการสร้างศาลหลักเมืองเป็นอาคารถาวรเพื่อเป็นมาตรฐานเดียวกันทั้งประเทศ และมีการตั้งเสาขนาดใหญ่สร้างด้วยไม้ยมหิน รูปแบบทางสถาปัตยกรรมเป็นอาคารทรงไทยแบบพระราชประเพณีผสมองค์ประกอบการตกแต่งศิลปะล้านนา

ภาพที่ 20 ศาลหลักเมือง จ.แพร์

ช่วงเมือง สนามหลวง และวัดหัวข่วง สนามหรือพื้นที่โล่งขนาดใหญ่ใจกลางเมือง สำหรับใช้เป็นสถานที่ประกอบกิจกรรมของเมือง เช่น ลานฝึกทหาร สถานที่จัดงานบุญ ตลอดจนลานประหารนักโทษ ซึ่งจะมีอาคารสำคัญทางการเมือง สถานที่ราชการ คຸ່ມเจ้าหลวง และมักพบวัดขนาดเล็กที่อยู่บริเวณหัวข่วงทางด้านทิศเหนือ และมักเรียกชื่อว่า วัดหัวข่วง ซึ่งในเมืองแพร์ปรากฏวัดหัวข่วงเช่นเดียวกัน ช่วงเมืองในปัจจุบันของเมืองแพร์เป็นบริเวณที่โล่งหน้าคຸ່ມเจ้าหลวง และพื้นที่บางส่วนได้ถูกปรับเป็นสวนสาธารณะกลางเมือง ซึ่งรูปแบบทางศิลปสถาปัตยกรรมนี้จะอยู่ในกลุ่มของเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนาในฝั่งกลม เรื่องเจดีย์วัดหัวข่วง

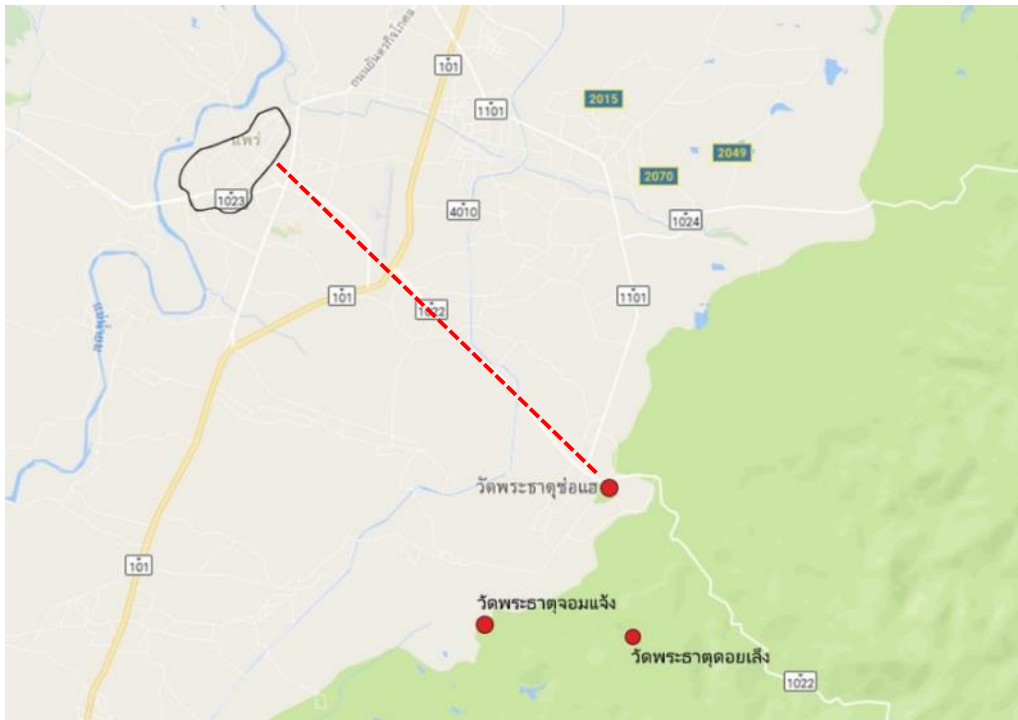
วัด ในปัจจุบันวัดภายในกำแพงคูเมือง(แผนที่ที่ 7) ได้แก่ วัดศรีบุญเรือง (วัดสีล่อ) วัดหลวง วัดศรีชุม วัดพระบาทมิ่งเมือง วัดพระนอน วัดหัวข่วง ซึ่งเป็นวัดที่มีความเก่าแก่ มีประวัติ

ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 17¹⁷¹ เช่น พระธาตุหริภุญชัย วัดเจดีย์หลวง กลางเวียงเชียงใหม่ วัดพระธาตุคอกตองตั้ง วัดกลางเวียงเชียงราย พระธาตุวัดปงสนุกหรือพระธาตุศรีจอมไคล เมืองพะเยา ซึ่งต่อมาเป็นที่แพร่หลายและปรากฏแทบทุกเมืองในอาณาจักรล้านนา ในจังหวัดแพร่ก็เช่นเดียวกัน ปรากฏมหาธาตุใจกลางเวียงซึ่งเป็นพระธาตุศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง ดังปรากฏวัดพระบาทมิ่งเมืองวรวิหาร โดยเป็นตำแหน่งเดิมที่พบไม้มิ่งเมือง ซึ่งตามคติล้านนานั้นคำว่า “มิ่งเมือง” มีความหมายแสดงถึงบริเวณที่มีความสำคัญและอยู่บริเวณศูนย์กลางเมือง

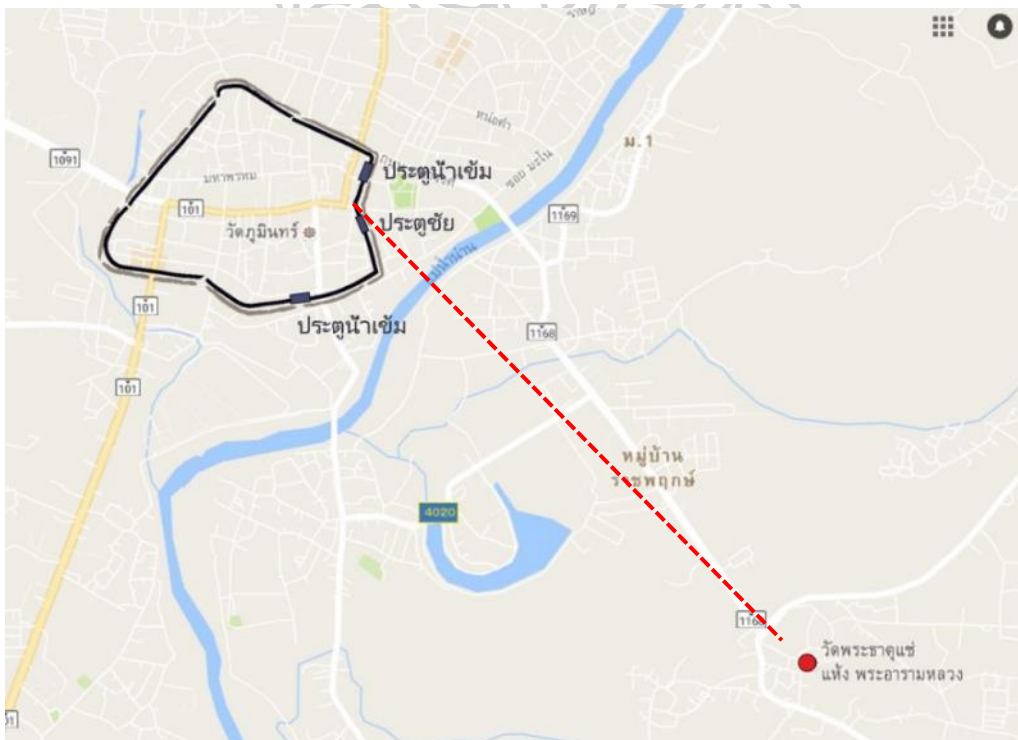
ในเมืองแพร่มีการสร้างวัดตามทิศต่างๆดังที่กล่าวไว้ข้างต้น ซึ่งประตูที่มีความสัมพันธ์กับที่ตั้งของพระธาตุช่อแฮ มหาธาตุศักดิ์สิทธิ์บนยอดดอยนั้น ประตูชัย (ทิศตะวันออก) เป็นประตูมงคลในยามออกรบจะต้องออกและกลับที่ประตูนี้ และใช้สำหรับต้อนรับแขกบ้านแขกเมือง เป็นประตูที่ชาวบ้านใช้เดินทางไปนมัสการพระธาตุช่อแฮเป็นประจำทุกวันพระ และทุกปีจะมีประเพณีนมัสการพระธาตุช่อแฮเป็นงานใหญ่ในวันขึ้น 9 ค่ำเดือน 6 ผู้เฒ่าผู้แก่เล่าว่าแต่ก่อนคนเฒ่าคนแก่จะพาลูกหลานเดินไปใส่บาตรที่พระธาตุช่อแฮ เตรียมข้าวหนึ่ง กับข้าว ดอกไม้ โดยต้องเดินทางล่วงหน้า 1 วัน เดินออกทางประตูชัย ผ่านทุ่งนา ผ่านป่าเขาและแหวะพักค้างคืนที่ตีนดอย รุ่งเช้าจึงขึ้นพระธาตุเพื่อไปใส่บาตร¹⁷² ซึ่งตำแหน่งที่ตั้งของพระธาตุช่อแฮนั้นอยู่ในแนวเส้นแกนหลักเดียวกับประตูเมือง (ประตูชัย) และมหาธาตุภายในเมืองคือวัดพระบาทมิ่งเมืองวรวิหาร ซึ่งเห็นได้ชัดว่าตำแหน่งที่ตั้งของพระธาตุช่อแฮมีความสำคัญและมีความสอดคล้องกับทิศทางเมือง(แผนที่ที่ 8) เช่นเดียวกับตำแหน่งของพระธาตุแช่แห้งเมืองน่าน(แผนที่ที่ 9) ก็ตั้งอยู่ตามเส้นแกนเดียวกับประตูชัยของเมืองน่านทางทิศตะวันออก

¹⁷¹ศรีศักร วัลลิโภดม, ความหมายของพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2539), 267-268.

¹⁷²ศรีศักร วัลลิโภดม, นครแพร่ จากอดีตมาปัจจุบัน ภูมิเนเวศวัฒนธรรม ระบบความเชื่อและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น, 112.

แผนที่ที่ 8 แสดงที่ตั้งของกลุ่มพระธาตุข่อยแอ พระธาตุจอมแจ้ง พระธาตุคดยเล็ง จ.แพร่
เข้าถึงเมื่อ วันที่ 18 กันยายน 2559 เข้าถึงได้จาก : <http://www.google.com/msps>

แผนที่ที่ 9 แสดงที่ตั้งของพระธาตุแช่แห้ง จ.น่าน
เข้าถึงเมื่อ วันที่ 18 กันยายน 2559 เข้าถึงได้จาก : <http://www.google.com/msps>

3.1.2 พุทธศาสนาในดินแดนล้านนาและความสัมพันธ์ของพระธาตุกับชุมชน

หลังจากที่พุทธศาสนาได้ตั้งมั่นในดินแดนล้านนาอย่างถาวร ศูนย์รวมศรัทธาและจิตใจของชุมชนเริ่มมีการปรับเปลี่ยนจากความเชื่อ จากการนับถือผีดั้งเดิมหันมาเลื่อมใสในพุทธศาสนา ซึ่งในคติความเชื่อและความศรัทธาเหล่านี้แสดงออกมาให้เห็นหลากหลายรูปแบบ และสามารถรับรู้ได้อย่างชัดเจนนั้นน่าจะเป็นเรื่องของพิธีกรรมทางศาสนา และประเพณีวิถีชีวิตของชาวบ้าน ส่วนทางด้านรูปธรรมสิ่งที่แสดงออกถึงการตั้งมั่นและเป็นตัวแทนของพระพุทธรูปนั้นมีหลายสิ่ง เช่น การกราบไหว้พระพุทธรูป การพกพระเครื่องหรือวัตถุมงคลเพื่อเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจหรือเป็นเครื่องรางของขลัง ซึ่งนำไปสู่ความเชื่อในการสร้างพระแผง พระผง พระพิมพ์ ฯลฯ เหล่านี้ล้วนเป็นพุทธศาสนาที่ยึดเหนี่ยวจิตใจในส่วนของบุคคล ส่วนในระดับของหมู่บ้านหรือชุมชนนั้น ได้แก่ วัด ศาสนสถาน ซึ่งเป็นศูนย์กลางในทุกชุมชน มีอาคารสำคัญ ประกอบด้วย เจดีย์ อุโบสถ วิหาร หอไตร หอกลอง ฯลฯ โดยเน้นที่พระธาตุ ซึ่งถือเป็นศูนย์รวมหลัก

ความสำคัญของพระธาตุ

การประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุในล้านนา (ชาวล้านนาเรียกว่า “ธาตุ”) พระสุมนเถร พระภิกษุจากเมืองสุโขทัย เดินทางมาตามคำกราบอาราธนาของพระเจ้ากือนา กษัตริย์เชียงใหม่ พระองค์ทรงสร้างเจดีย์ไว้เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ณ วัดบุปผาราม(สวนดอก) และวัดพระธาตุ ดอยสุเทพ ไว้ในพระเจดีย์ทั้งสองแห่ง ถ้าจะกล่าวถึงความศักดิ์สิทธิ์ของพระธาตุ ผู้เขียนเคยได้ฟังเรื่องเล่าจากผู้เฒ่าผู้แก่ ว่าในอดีตเมื่อถึงวันเดือนดับเดือนเพ็ญ(เพ็ญ) จะมีดวงแก้วสีเขียวบ้าง ขาวบ้าง เหลืองบ้าง แสดงปาฏิหาริย์เปล่งแสงเป็นดวงสี ลอยลอยในอากาศ ผู้ที่พบเห็นจะยกมือไหว้และบอกให้ลูกหลานที่เห็นว่าเป็นของดีของวิเศษ หรือก็บอกว่า “พระธาตุออกแอมบ้าง พระธาตุเสด็จบ้าง”¹⁷³

¹⁷³ มณี พยอมยงค์, ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย, พิมพ์ครั้งที่ 3 (เชียงใหม่: ส.ทรัพย์การพิมพ์, 2537), 103.

มูลเหตุการณสร้างเจดีย์ในวัฒนธรรมล้านนา

นับตั้งแต่ล้านนารับพุทธศาสนาเข้ามาในดินแดน ซึ่งเริ่มมีการสร้างเจดีย์และพระธาตุ เป็นอาคารถาวรวัตถุหรืออนุสรณ์สถานเพื่อระลึกถึงองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระธรรมคำสอน โดยมีหลักฐานและเอกสารกล่าวถึงมูลเหตุการณสร้างเจดีย์ ดังนี้¹⁷⁴

1. เพื่อระลึกถึงพระพุทธรูป การสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ในวัดที่มีความหมายทางประวัติศาสตร์ เป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชน ดังจะเห็นได้จากตำนานพระบรมธาตุต่างๆ เช่น ตำนานพระบรมธาตุทริภุชชัย ที่ย่อนกล่าวไปถึงสมัยพุทธกาลว่า พระพุทธรูปได้เสด็จไปเผยแผ่ศาสนายังดินแดนต่างๆ และมีพุทธทำนายไว้ว่าพระบรมสารีริกธาตุจะเสด็จมา ณ ที่แห่งนั้นเมื่อปริณิพพาน และในภายภาคหน้าจะมีกษัตริย์ผู้มีบุญญาธิการ มาประดิษฐานพระธาตุไว้ในองค์เจดีย์ และสถาปนาพระธาตุเป็นศูนย์กลางเมือง ซึ่งตำนานของพระธาตุช่อแฮก็มีเนื้อหาใกล้เคียงเช่นเดียวกัน

2. เพื่อระลึกถึงบุคคลสำคัญ ซึ่งพระเจดีย์นี้ใช้บรรจุอัฐิบุคคลสำคัญ เช่น ของพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ หรือบุคคลที่มีความสำคัญกับบ้านเมือง เพื่อเป็นการให้เกียรติ และตามความเชื่อที่ว่า การสร้างเจดีย์เป็นการอุทิศกุศลผลบุญให้กับผู้ที่ล่วงลับ เช่น สุวรรณจังโกฏ์เจดีย์ กู่พระเจ้าติโลกราช เป็นต้น

3. เพื่อเป็นอนุสรณ์ ระลึกถึงเหตุการณ์สำคัญและสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ เช่น สถานที่ได้รับชัยชนะในศึกสงคราม หรือสถานที่ที่มีความปาฏิหาริย์ เช่น เจดีย์มหาพล วัดทุ่งมหาพล ของเมืองทริภุชชัย

ความสัมพันธ์ระหว่างพระธาตุกับชุมชน

เมื่อพุทธศาสนาตั้งมั่นในดินแดนล้านนาแล้ว พระธาตุมีฐานะเป็นประธานของชุมชน ซึ่งก่อให้เกิดพลังในการยึดโยงชุมชนทั้งหลายให้เชื่อมถึงกันด้วยอำนาจแห่งศรัทธา การยึดโยงนี้กล่าวถึงความสำคัญของพระธาตุซึ่งเป็นประธานเป็นเส้นยึดโยงให้ผู้ศรัทธาได้เข้าถึงพระรัตนตรัย หรือกระบวนการเข้าถึงพระรัตนตรัยตามภูมินิสัยของผู้ศรัทธา ที่นับตั้งแต่การมุ่งมั่นที่จะเข้าให้ถึงระดับโลกุตระธรรมเป็นพระอริยบุคคล เรื่อยลงไปจนถึงขั้นโลกียธรรมขั้นต่ำสุด¹⁷⁵

¹⁷⁴ รัฎฐา ฤจิสร, “การศึกษาพัฒนาการของเจดีย์ล้านนา” (วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรม ภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ พ.ศ. 2541), 28.

ความศรัทธาของชาวล้านนากับคติความเชื่อเรื่องพระธาตุ ชาวล้านนามีความเชื่อว่าพระธาตุมีอำนาจเหนือธรรมชาติ มีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์สามารถเดินทางไปยังสถานที่ต่างๆ ได้ ดังที่เรียกว่าพระธาตุเสด็จ ดังที่เคยกล่าวไว้ตามตำนานพระธาตุหลายตำนานในพื้นที่ภาคเหนือ และตามความเชื่อที่ว่าผู้ที่ครอบครองปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรมอันดี กราบไหว้ด้วยความเคารพบูชา พระธาตุจะสามารถขยายและแบ่งตัวเองออกมาเป็นการเพิ่มจำนวนพระธาตุ เพื่อที่จะแจกจ่ายให้ผู้ที่มิบุญเพียงพอได้รับและบูชาต่อไป โดยสำหรับบุคคลที่ได้ครอบครองพระธาตุไว้เป็นสิริมงคล มีความเชื่อว่าชีวิตจะพบแต่ความสุข หรือในบ้านเมืองล้านนาจะมีพระธาตุเป็นศูนย์กลาง และเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชุมชน ปราภฏตำนานพระธาตุซึ่งมีความสำคัญหรือเป็นมหาธาตุประจำเมืองต่างๆ เนื่องจากความเชื่อที่ว่าพระธาตุสามารถถึงโยงอำนาจของเทพเทวดามาคุ้มครองได้ กล่าวคือผู้ที่บูชาพระธาตุนั้นมีตั้งแต่เทพเทวดา ครุฑ นาค ยักษ์ คนธรรพ์ พระอินทร์ พระพรหม ท้าวจตุโลกบาล ฯลฯ ซึ่งด้วยความเคารพบูชา นั้นจึงเป็นการที่เสมือนมีอำนาจจากกลุ่มผู้ศรัทธามาช่วยเพิ่มพลังอำนาจและความศักดิ์สิทธิ์ หรือคอยคุ้มครองอารักขาพระธาตุ ดังจะเห็นได้จากบริเวณรอบพระธาตุจะมีที่ตั้งของหอเทพเทวดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์อยู่บริเวณโดยรอบ

การสร้างเจดีย์ในพุทธศาสนานั้นเริ่มสร้างขึ้นภายหลังจากการเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้า มีการนำอัฐิของพระองค์เก็บรักษาไว้ ณ สังเวชนียสถานทั้ง 4 แห่ง คือ สถานที่ประสูติ ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา และปรินิพพาน ดังนั้นการสร้างเจดีย์จึงเปรียบเสมือนการสร้างเพื่อระลึกถึงองค์พระพุทธเจ้า จึงมีพุทธบริษัทเดินทางไปกระทำพุทธบูชาเป็นจำนวนมาก เป็นเหตุให้เกิดสังฆาวาสอันเป็นที่เพื่อพระสงฆ์อยู่ประจำ ที่เรียกว่าวัด¹⁷⁶

การให้ความสำคัญกับพระบรมสารีริกธาตุ ยังเป็นความเชื่อของพุทธศาสนิกายลังกาวงศ์ที่นับถือพระบรมสารีริกธาตุเป็นของสูง เนื่องจากเป็นสิ่งแทนองค์พระพุทธเจ้า จากความเชื่อของชาวล้านนาเกี่ยวกับพระธาตุเชื่อว่าการกราบไหว้เพื่อให้คุ้มครองและให้พ้นจากอันตราย ทั้งยังเป็นการบูชาสิ่งซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพระพุทธเจ้าที่เป็นศูนย์รวมแห่งที่พึ่งทางใจของพุทธศาสนิกชนชาวล้านนา

¹⁷⁵ สิทธิพร เนตรนิยม, พระธาตุ : กุสลักษณ์ในพระพุทธศาสนา หมายเหตุทางภูมิศาสตร์ในอุตมคติถึงเครือข่ายชุมชนล้านนาในแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน, โครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน (เชียงใหม่ : บริษัทธารปัญญา จำกัด, 2552), 84-86.

¹⁷⁶ เนตรนภิศ นาควัชร และคณะ. วัดในกรุงเทพฯ : การเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), 7.

3.1.3 ตำนานพระเจ้าเลียบโลก ตำนานพระธาตุ

การเขียนวรรณกรรมด้านศาสนาในล้านนาเริ่มให้ความสำคัญในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ดังจะเห็นได้จากการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 8 ของโลก ในสมัยของพระเจ้าติโลกราชที่วัดเจ็ดยอด เชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2020 และในสมัยของพระเมืองแก้ว พ.ศ. 2039-2069 ซึ่งถือเป็นยุครุ่งเรืองทางศาสนา มีพระเถระชั้นผู้ใหญ่ นักปราชญ์เขียนวรรณกรรมทางพุทธศาสนาขึ้นอย่างมากมาย เช่น ชินกาลมาลีปกรณ์ โดยพระรัตนปัญญา ตำนานมูลศาสนา โดยพระพุทฺธพุกามและพระพุทฺธญาณจามเทวีวงศ์และสิทธิคนิทาน โดยพระโพธิรังสี ตำนานพระธาตุ ตำนานพระพุทฺธบาท และตำนานพระเจ้าเลียบโลกฉบับแรก 10 ผูก ซึ่งถูกเขียนขึ้นโดยพระธรรมรส หรือพระธรรมโรโส พระเถระชาวมอญในราวปี พ.ศ. 2050 ซึ่งกล่าวถึงการเดินทางมาแสวงบุญตามเส้นทางที่เป็นที่ตั้งของศาสนสถานที่สำคัญ ตั้งแต่ลังกาทวีปเข้ามาสู่ดินแดนมอญ พม่า ล้านนา ฉาน สิบสองปันนา ซึ่งถูกสมมติขึ้นเป็นเส้นทางโปรดสรรพสัตว์ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ต่อมาการเขียนงานวรรณกรรมทางศาสนาในรูปแบบทางตำนานพระเจ้าเลียบโลกนี้ ได้ถูกเขียนเพิ่มเติม และขยายความ มีทั้งฉบับย่อ ฉบับแปล ฉบับเรียบเรียงใหม่ เป็นความนิยมทั่วดินแดนล้านนา อีกทั้ง ยังพบเป็นตำนานในทุกจังหวัดของล้านนา

โครงเรื่องของตำนานพระเจ้าเลียบโลกโดยทั่วไปกล่าวถึงการสร้างพระธาตุ หรือการสร้างเจดีย์ครอบทับบริเวณเดิม หรือสร้างตรงบริเวณที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับและได้ประทานเส้นพระเกศาไว้ โดยมีชาวพื้นเมืองเป็นผู้ดำเนินเรื่องราว ซึ่งชื่อของชาวพื้นเมืองนั้นสามารถบ่งบอกความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่นั้นได้ เช่น ในตำนานพระธาตุช่อแฮ กล่าวว่า องค์สัมมาสัมพุทธเจ้าได้เสด็จมายังยอดเขาโกสิยธัชคบรรพต และมีการประทานเส้นพระเกศาให้กับบุคคลผู้ศรัทธาในพื้นที่ คือ ลัวะอ้ายก้อม ซึ่งอาจจะสามารถบ่งบอกได้ว่าในช่วงเวลานั้นกลุ่มชนที่อาศัยอยู่บริเวณนั้นน่าจะเป็นเผ่าพันธุ์ลัวะ หรือในบางตำนานกล่าวถึงสัตว์ซึ่งเป็นที่เคารพของชาวบ้าน เช่น พญานาค เป็นผู้เก็บรักษาเส้นพระเกศา อาจจะใส่ผอบหรือฝังดินไว้ จากนั้นพระพุทธเจ้าจะทรงทำนายถึงเหตุการณ์ในอนาคตว่าจะมีผู้มีบุญญาธิการมาพบ และสร้างเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้ ณ สถานที่นั้นเพื่อเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนา ซึ่งจากตำนานเป็นการเล่าเรื่องย้อนอดีตและมีการทำนายอนาคตและเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นให้ตรงตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงทำนายไว้ ทำให้เกิดความน่าเลื่อมใสมากขึ้น จากนั้นจึงเสด็จไปโปรดสรรพสัตว์ยังสถานที่อื่น ซึ่งตำนานประเภทนี้มักจะมีการเขียนเรื่องราวให้สอดคล้องกับตำนานรอยพระพุทฺธบาท ซึ่งพระพุทธเจ้าได้เสด็จมาประทับรอยไว้อีกด้วย

จากการแพร่หลายของการเขียนตำนานในลักษณะนี้ พบว่าในเมือง หมู่บ้าน หรือชุมชน ไม่ว่าจะเป็ขนาดเล็กรหรือขนาดใหญ่ มักจะมีการเขียนตำนานกล่าวถึงสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ภายในพื้นที่ และต่อเนื่องไปยังชุมชนที่อยู่บริเวณโดยรอบ เป็นการเน้นย้ำความสำคัญ ความศักดิ์สิทธิ์และการมีตัวตนของผู้ที่อยู่อาศัยในแถบบริเวณนั้น โดยใช้การอุปมาเปรียบเทียบความสำคัญนี้จากการเสด็จมาขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งทำให้สถานที่นั้นหรือยอดดอยนั้นมี ความศักดิ์สิทธิ์และมีความสำคัญเหนือสถานที่อื่น จึงเหมือนเป็นการยกความรู้สึกของชุมชนว่าสถานที่ที่ตนอาศัยอยู่นั้น มีความสำคัญเป็นเมืองในพุทธศาสนา

พระธาตุเจดีย์ในเมืองแพร่ที่มีความสำคัญหลายองค์ ล้วนมีตำนานกล่าวถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จมาโปรดสรรพสัตว์ เช่น ตำนานพระธาตุช่อแฮ พระธาตุจอมแจ้ง พระธาตุเหมืองหม้อ(พระธาตุหม้อคว่ำ) พระธาตุถิ่นแถนหลวง ในอำเภอเมือง ตำนานรอยพระพุทธรบาทสี่รอยที่วัดพระบาทมิ่งเมือง ส่วนในเขตอำเภอเมืองลอง ก็มีการกล่าวถึงตำนานพระเจ้าเลียบโลกเช่นเดียวกัน เช่น ตำนานพระธาตุปูต๊ีบ แหลมลี และพระธาตุศรีดอนคำ อีกความสัมพันธ์ที่เน้นความสำคัญของพระธาตุเพิ่มเติมคือ เนื้อหาในตำนานมักกล่าวถึงบุคคลสำคัญ เช่น กษัตริย์ผู้มีพระปรีชาสามารถหรือผู้มีบุญญาธิการจะเป็นผู้เสด็จมาสร้างหรือเป็นผู้บูรณะเจดีย์ให้มีความงดงาม ซึ่งเป็นการให้ความสำคัญกับกษัตริย์ในฐานะผู้ปกครองและมีความเชื่อมโยงกับชุมชนและการค้าจนศาสนา

จากตำนานพระธาตุช่อแฮที่เล่าสืบต่อกันมานั้น ไม่ว่าจะเป็ตำนานทางศาสนาฉบับวัดพระธาตุศรีจอมทอง จ. เชียงใหม่ หรือตำนานพระธาตุช่อแฮ ฉบับเรียบเรียงโดย สงวน โชติสุขรัตน์ ล้วนกล่าวถึงการเสด็จมาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งชาวล้านนาคุ้นเคยกันดีในลักษณะของตำนานพระเจ้าเลียบโลก ลักษณะของตำนานนี้ เจริญชาย อักษรดิษฐ์ ได้อธิบายไว้ว่า ตำนานพระเจ้าเลียบโลกสามารถสะท้อนถึงแนวความคิดในการพยายามที่จะเชื่อมโยงเรื่องราวภายใต้ความศรัทธาเดียวกันของสังคมและวัฒนธรรม¹⁷⁷

นอกจากนี้ยังพบลักษณะของการเขียนตำนานของวัดอื่นๆ ซึ่งอยู่ในบริเวณเดียวกัน เชื่อมโยงความสัมพันธ์กับพระธาตุศักดิ์สิทธิ์องค์หลัก เช่น เหตุการณ์เชื่อมโยงระหว่างพระธาตุช่อแฮ พระธาตุจอมแจ้ง พระธาตุดอยเล็ง อ. เมือง และวัดบ้านกวางช้างมูบ อ. สูงเม่น โดยในตำนานพระธาตุจอมแจ้งกล่าวถึง การเสด็จมาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าคล้ายกับตำนานพระธาตุช่อแฮ

¹⁷⁷ เจริญชาย อักษรดิษฐ์, ตำนานพระเจ้าเลียบโลก : การศึกษาพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรม

ล้านนา ภูมินาม ตำนาน ผู้คน (เชียงใหม่: สำนักพิมพ์ธารปัญญา, 2552), 21-22.

จากนั้นความสัมพันธ์ของพระธาตุสององค์นี้ ถูกเชื่อมโยงโดยพญาลิไท แห่งเมืองสุโขทัย ซึ่งบ่งบอกความสัมพันธ์ทางการเมืองการปกครอง พระมหาธรรมราชาลิไทมีความประสงค์จะบูรณะวัดทั่วราชอาณาจักรภาคเหนือจึงยกพลช้าง ม้า และบริวารเดินทางจากศรีสัชชนาลัยเข้าสู่โกศย่นคร เมื่อเดินทางมาถึงบ้านกวาง (อ.สูงเม่น ในปัจจุบัน) ช้างเผือกได้ล้มลงพระองค์จึงแบ่งสมบัติบางส่วนและให้สร้างวัดขึ้นที่นั่นปรากฏเป็น“วัดบ้านกวางช้างมูบ” ซึ่งมีลักษณะทางภูมิศาสตร์เป็นยอดดอยเหมาะกับการสร้างสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ในปัจจุบันเจดีย์องค์นี้เป็นเจดีย์ขนาดเล็กและถูกทิ้งร้าง จากนั้นเดินทางมาที่ม่อนเขาลูกหนึ่งในช่วงเวลาจวนแจ้ง ซึ่งทำให้เป็นที่มาของชื่อพระธาตุจวนแจ้ง (ชื่อเดิมของพระธาตุจอมแจ้ง) และทำการบูรณปฏิสังขรณ์ซากเจดีย์ กำแพงแก้วและพระวิหาร โดยเจดีย์ประธาน ปิดทองจังก่อใหม่ทั้งองค์ และบูรณะเจดีย์องค์เล็กทางทิศตะวันออก โดยการสร้างครอบทับขยายฐานให้กว้างขึ้นอีก 1 เมตร สันนิษฐานว่าเป็นเจดีย์นางแก้วและนางแมน¹⁷⁸

ส่วนความสัมพันธ์กับพระธาตุดอยเล็งนั้น มีตำนานว่าพระธาตุดอยเล็งเล่าว่าสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เสด็จมาโปรดเวไนยสัตว์ยังดอยลูกหนึ่งอยู่ทางทิศใต้ ของดอยโกสียชัศคบรรพต (ดอยที่ตั้งของพระธาตุช่อแฮ) เสด็จมาถึงจวนแจ้ง (ใกล้สว่าง) จึงได้ชื่อว่าดอยจวนแจ้ง (ดอยที่ตั้งของพระธาตุจอมแจ้ง) หลังจากนั้นเสด็จมาทางทิศเหนือถึงชัศคบรรพตและได้ประทับอยู่ที่นั่นและทรงมอบพระเกศาธาตุให้ขุนลัวะอ้ายก้อมได้เก็บไว้ จากนั้นจึงเสด็จไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ทรงประทับอยู่ ณ ดอยลูกหนึ่งซึ่งสูงกว่าดอยทั้งหมด ในเมืองโกศย่นจึงเอาบาตรวางไว้ใกล้ๆดอยลูกนั้นจึงเรียกว่า“ดอยกวาง” และได้เสด็จมาประทับบนดอยอีกลูกหนึ่งและได้ประทับดูภูมิประเทศของเมืองโกศย่น ทรงตรัสว่าที่นี่เป็นเมืองที่น่ารื่นรมย์ เหมาะแก่การสร้างบ้านสร้างเมือง การประทับแลดูนั้นตามภาษาพื้นเมืองเหนือใช้คำว่า เล็ง ดังนั้นดอยลูกนี้จึงเรียกว่า “ดอยเล็ง”¹⁷⁹ และต่อมามีการสร้างพระธาตุขึ้นบนยอดดอยแห่งนี้ ส่วนอีกตำนานกล่าวว่า พระธาตุนี้ถูกสร้างขึ้นหลังพระธาตุช่อแฮ ระหว่าง พ.ศ. 1883-1884 ในสมัยของพระมหาธรรมราชาลิไทให้ขุนลัวะอ้ายก้อม ไปสร้างศาสนสถานตามหัวเมืองต่างๆ ขุนลัวะอ้ายก้อมจึงเดินทางสำรวจหาพื้นที่ โดยได้ไปยืนบนภูเขาที่สร้างดอยเล็งในปัจจุบันและมองเห็นดอย โกสียชัศคบรรพตเป็นทำเลที่สวยงามซึ่งเป็นที่สร้างพระธาตุช่อแฮ เมื่อสร้างเสร็จ

¹⁷⁸กระทรวงมหาดไทย, ประวัติศาสตร์มณฑลไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดแพร่, 31.

¹⁷⁹กลุ่มงานข้อมูลสารสนเทศและการสื่อสาร สำนักงานจังหวัดแพร่, พระธาตุดอยเล็ง, เข้าถึงเมื่อ 20 ธันวาคม 2559 เข้าถึงได้จาก <http://www.phrae.go.th>.

เรียบร้อยขุนลี้ะอายก้อมได้ระลึกถึงบริเวณที่ได้ยื่นสำรวจภูมิประเทศ จึงกลับไปสร้างพระธาตุดอยเล็ง
ไว้อีกองค์หนึ่ง¹⁸⁰ (ภาพที่ 21) (ภาพที่ 22)

ภาพที่ 21 พระธาตุดอยเล็ง อ.เมือง

ภาพที่ 22 มุมมองจากพระธาตุดอยเล็ง ไปยังพระธาตุช่อแฮ

¹⁸⁰ กระจ่างมหายานไทย, ประวัติศาสตร์มหายานไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดแพร่, 105.

3.1.4 การจำลองแนวคิดคติจักรวาลและพระธาตุศักดิ์สิทธิ์บนยอดดอย

ตำแหน่งและความเชื่อของที่ตั้งพระธาตุศักดิ์สิทธิ์บนยอดดอยนั้นปรากฏอยู่แทบทุกจังหวัดของล้านนา อันเนื่องมาจากแนวความคิดของชาวล้านนาดั้งเดิมที่ให้ความสำคัญกับภูมิประเทศ ตำแหน่งภูเขาสูงถือว่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อันเป็นที่อยู่ของเทพ เทวดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามาในล้านนานั้น ซึ่งเกิดการรวมตัวทางด้านคติความเชื่อและการแสดงออกทางด้านรูปธรรมที่ชัดเจน คือการประดิษฐานพระธาตุเจดีย์ เช่น พระธาตุดอยสุเทพ เชียงใหม่ พระธาตุจอมกิติ เชียงราย พระธาตุแช่แห้ง เมืองน่าน สำหรับเมืองแพร่ก็ปรากฏพระธาตุช่อแฮ และพระธาตุจอมแจ้ง ประดิษฐานอยู่บนม่อนดอยและมีตำแหน่งเชื่อมโยงกับตำนานพระธาตุเช่นเดียวกับพระธาตุอื่นของล้านนา

พัฒนาการของการปรากฏขึ้นของศาสนสถานที่เราเรียกว่าพระธาตุเจดีย์ในล้านนานั้น น่าจะเริ่มต้นมาจากการสร้างพระธาตุเจดีย์ในพื้นที่ราบมาก่อน พระธาตุเจดีย์ของล้านนาที่ปรากฏบนพื้นที่ราบนั้นคือวัดมหาธาตุ ซึ่งเป็นแบบแผนทางวัฒนธรรมที่พบมากทั้งพื้นที่ภาคกลางและภาคเหนือตอนล่าง ซึ่งคติการสร้างวัดมหาธาตุให้เป็นศูนย์กลาง ดังที่ปรากฏในกลุ่มเมืองเก่าต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเมืองสุโขทัย ศรีสัชนาลัย ลพบุรี สุพรรณบุรี พิษณุโลก ฯลฯ ซึ่งมีการสร้างมหาธาตุกลางเมืองขึ้น¹⁸¹

จากกรอบความเชื่อเกี่ยวกับคติไตรภูมิของพุทธศาสนา อธิบายถึงสิ่งต่างๆที่แวดล้อมรอบมนุษย์ทั้งสิ่งที่มองเห็นและมองไม่เห็น ตามคติไตรภูมินั้นกล่าวถึงลักษณะของจักรวาลที่มีเทวดาอาศัยอยู่เป็นศูนย์กลางที่ตั้งเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางของจักรวาล มีทิวเขาและทะเลล้อมรอบสลับกันเป็นชั้น 7 ชั้น เรียกว่าเขาสัตตบริภัณฑ์¹⁸² ถัดออกไปประกอบด้วยมหาสมุทรอันเป็นที่ตั้งของทวีปในทิศหลักทั้งสี่ โดยมีชมพูทวีปทางทิศใต้เป็นที่อยู่ของมนุษย์ ภูเขาพระสุเมรุมียอดสูงไปถึงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เป็นที่ตั้งของปราสาทของพระอินทร์ผู้เป็นราชาแห่งเทพ ทั้งยังเป็นที่ตั้งของพระเจดีย์จุฬามณีซึ่งบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าไว้¹⁸³ ส่วนความสำคัญของเขาพระสุเมรุยังเป็นสิ่งที่เชื่อมต่อระหว่างภพภูมิของมนุษย์(กามภูมิ) และภูมิของเทพ(รูปภูมิ) และเชื่อว่าไม่ได้มีจักรวาลไม่ได้มีเพียงหนึ่ง แต่มีจักรวาลในผังวงกลมอยู่เป็นจำนวนนับไม่ถ้วน (อนันตจักรวาล)

¹⁸¹สุรพล ดำริห์กุล, แผ่นดินล้านนา (กรุงเทพฯ : ด่านสุทธาการพิมพ์, 2539), 177.

¹⁸²เสถียรโกเศศ, เรื่องเล่าในไตรภูมิ (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2518), 92-93.

¹⁸³อุดม รุ่งเรืองศรี, ไตรภูมิ(ไตรภูมิฉบับล้านนา) ปรึวรรตจากคัมภีร์ใบลานที่จารึกด้วยอักษรล้านนา, (เชียงใหม่ : หน่วยส่งเสริมศิลปะและวัฒนธรรมล้านนา, 2524), 69-71.

การสร้างเจดีย์ในพุทธศาสนาจึงเป็นการจำลองศูนย์กลางจักรวาลโดยตรง ดังจะเห็นว่า คติดังกล่าวได้ถูกนำมาเน้นให้เห็นอย่างชัดเจน ในช่วงที่นิกายลัทธิกวางศัพพรหลายเข้ามา นิกายนี้ให้ความสำคัญกับพระบรมสารีริกธาตุในฐานะที่เป็นตัวแทนของพระพุทธรูป ดังนั้นความเชื่อเดิมที่มีการกำหนดให้เจดีย์เป็นศูนย์กลางจักรวาล จึงได้มีการแปลงให้พระบรมสารีริกธาตุอันหมายถึงองค์สัมมาสัมพุทธเจ้านั้นเป็นศูนย์กลางของเมืองแทนด้วย ซึ่งการสร้างพระธาตุเจดีย์ในล้านนานอกจากประดิษฐานไว้ในเมืองแล้ว ความเชื่อดั้งเดิมของชนพื้นเมืองล้านนาที่ให้ความสำคัญกับภูเขาสวดคล้องกัน ทำให้ความเชื่อเกี่ยวกับเจดีย์มีการนำไปประดิษฐานในที่สูง เช่นเดียวกับเจดีย์จุฬามณี เพราะฉะนั้นการสร้างพระธาตุจึงเปรียบเสมือนการจำลองเอาจักรวาลขนาดย่อมาแสดงในศาสนสถาน โดยมีศูนย์กลางคือเจดีย์ประธานที่เป็นสัญลักษณ์แทนเขาพระสุเมรุศูนย์กลางแห่งจักรวาล¹⁸⁴

โดยมหาธาตุนั้นเปรียบเสมือนเขาพระสุเมรุที่ตั้งอยู่กลางเมือง เพื่อทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของจักรวาล และศูนย์กลางของอาณาจักร ตามคติความเชื่อที่มีอิทธิพลมาจากคัมภีร์ทางศาสนาของทั้งฮินดูและพุทธ¹⁸⁵ คติการสร้างมหาธาตุนั้น แพร่หลายเข้ามาสู่บริเวณภาคเหนือตอนบนพร้อมๆ กับการเกิดขึ้นของแคว้นทวารวดี ซึ่งจะมีพระธาตุเจดีย์สร้างขึ้นในเมือง เช่น พระธาตุทวารวดี จังหวัดลำพูน พระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง และพระธาตุเจดีย์หลวง เมืองเชียงใหม่ เป็นต้น ซึ่งการสร้างขึ้นภายใต้คติการสร้างมหาธาตุ อันเป็นแบบแผนที่นิยมปฏิบัติอยู่ในดินแดนในขณะนั้น การปรากฏขึ้นของกลุ่มพระธาตุเจดีย์ในแบบแผนนี้ควรจะเป็นผลมาจากอิทธิพลของพุทธศาสนา นิกายลัทธิกวางศัพพรหลายเข้ามาสู่อาณาจักรล้านนาประมาณพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา¹⁸⁶ และเมื่อนำไปผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิมของชาวล้านนาที่ให้ความสำคัญกับภูเขาในฐานะดินแดนศักดิ์สิทธิ์ จึงเกิดเป็นแบบแผนวัฒนธรรมใหม่ขึ้น คือ การสร้างพระธาตุบนที่สูงหรือบนยอดดอย การเริ่มต้นของคติการสร้างพระธาตุเจดีย์ที่ประดิษฐานอยู่บนยอดดอยนั้น ไม่น่าจะเป็นแนวความคิดที่มาจากพุทธศาสนานิกายลัทธิกวางศัพพรทั้งหมด เนื่องจากพุทธศาสนาในลังกามีคติการสร้าง

¹⁸⁴ ศรีศักร วัลลิโภดม, ความหมายของพระบรมธาตุในสยามประเทศ, 62.

¹⁸⁵ ปรุณศรี วัลลิโภดมและคณะ, สรุปผลการสัมมนาเรื่องไตรภูมิพระร่วง, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2527), 165-181.

¹⁸⁶ มนวิภา เจียจันทร์พงษ์, รายงานการวิจัยการศึกษาเอกสารเรื่องตำนานพระพุทธรูป และพระธาตุ, (นครปฐม : คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 11-12.

พระธาตุเจดีย์แต่ไม่ได้เน้นถึงความสำคัญของการประดิษฐานอยู่บนยอดเขา ดังนั้นการสร้างพระธาตุบนยอดดอยจึงน่าจะเกิดจากการผสมผสานอิทธิพลจากภายนอกเข้ากับความเชื่อดั้งเดิมที่มีอยู่ในท้องถิ่น โดยมีผู้เสนอความเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า ชุมชนในล้านนานั้นนำเอาพุทธศาสนาเข้ามาประสานกับการนับถือผีซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิม ความนิยมในการสร้างพระธาตุเจดีย์นั้น จึงเชื่อได้ว่าชาวบ้านต้องการจะเชื่อมโยงดินแดนอันเป็นเมืองหลวงของพระพุทธศาสนา คือ ชมพูทวีปเข้ากับชุมชนของตนด้วย ซึ่งก็ย่อมเป็นผลให้ศาสนาใหม่มีความหมายต่อชีวิตของชาวบ้านอย่างจริงจังยิ่งขึ้น เมื่อสัญลักษณ์ของพุทธศาสนา และองค์สัมมาสัมพุทธเจ้าได้ถูกกำหนดและลงหลักปักฐานอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรมใจกลางชุมชนแล้ว พุทธศาสนาก็จะกลายมาเป็นสิ่งอันชอบธรรมที่จะเป็นกลไกหนึ่งประสานเพิ่มเข้ามาสมทบกับการนับถือผี เพื่อการควบคุมวิถีการดำเนินชีวิตให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น¹⁸⁷ เช่น แทนที่จะยอมรับเอาเขาพระสุเมรุในคติอินเดียว่าอยู่ที่ชมพูทวีป กลับคิดสร้างความเชื่อที่ให้อยอดดอยในดินแดนของตนเป็นเขาพระสุเมรุเอง และสร้างพระธาตุเจดีย์บนยอดดอยขึ้นเป็นศูนย์กลางจักรวาลของชุมชน¹⁸⁸ ซึ่งจากความสอดคล้องของความเชื่อของชาวล้านนาที่ให้ความสำคัญต่อภูเขาในฐานะที่เป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวของบรรพชน ตลอดจนความเชื่อดั้งเดิมที่อยู่ในท้องถิ่นกับคติความเชื่อการนับถือพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งนับเป็นแบบแผนวัฒนธรรมใหม่ที่แพร่หลายเข้ามาจึงทำให้คติการสถาปนาพระธาตุเจดีย์บนดอยได้รับการยอมรับ และนิยมก่อสร้างแพร่หลายเป็นอย่างมาก

จากเอกสารหลักฐานที่ปรากฏนั้นจะเห็นได้ว่า ความคิดเรื่องการสถาปนาพระธาตุเจดีย์บนยอดดอยในระยะแรกเริ่มนั้น กษัตริย์จะมีบทบาทเกี่ยวข้องอยู่ด้วยเสมอ ในเรื่องของการสร้างและการบูรณะพระธาตุ ซึ่งน่าจะเป็นวิธีการของกษัตริย์ล้านนาที่ต้องการนำเอาพระพุทธศาสนาเข้าไปผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิมของท้องถิ่น เพื่อให้เกิดการยอมรับ และเพื่อสร้างความชอบธรรมในการปกครองรวมถึงการควบคุมคนพื้นเมืองดั้งเดิมให้อยู่ภายใต้อำนาจ

¹⁸⁷ พรพิไล เลิศวิชา, **ไขประตูดอย หมู่บ้านล้านนา** (กรุงเทพฯ : รายงานการวิจัยของสถาบันพัฒนาชนบท, 2534), 5-13.

¹⁸⁸ กรกนก รัตนวราภรณ์, **จักรวาลคติในการวางผังวัดหลวงล้านนา : สัญลักษณ์สะท้อนอำนาจรัฐในอนุภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ใน ล้านนา : จักรวาล ตัวตน อำนาจ** (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2545), 107.

ล้านนาได้รับพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์เข้ามา โดยมีพระสมณเถระซึ่งเคยไปบวชเรียนในสำนักพระพุทธศาสนาของพระเจ้าที่เมืองพันทหรือเกาะตะมะเป็นผู้นำเข้ามา โดยนั้มีเรื่องราวปรากฏในตำนานว่า เมื่อพระสมณเถระได้เดินทางจากเมืองสุโขทัยมาสู่เมืองเชียงใหม่ตามคำอาราธนาของพระยาเกือนานัน ได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งขุดพบในเจดีย์ร้างที่เมืองปางจา จำนวนสององค์มาถวายพระเจ้านา พระบรมธาตุองค์หนึ่งพระเจ้านาได้โปรดฯ ให้บรรจุไว้ในพระบรมธาตุเจดีย์ในวัดบุปผารามหรือวัดสวนดอก ส่วนพระบรมสารีริกธาตุอีกองค์หนึ่งได้อัญเชิญมอบพระบรมสารีริกธาตุขึ้นสถิตย์เหนือพระคชาธาร อธิษฐานเสี่ยงช้างพระที่นั่งปล่อยไป ช้างทรงพระบรมธาตุได้บ่าหน้าไปสู่ยอดดอยสุเทพ และช้างหยุดหมอบบนยอดดอยแห่งหนึ่ง เมื่ออัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุลงจากหลังช้างและช้างก็สิ้นชีวิต พระยาเกือนานาจึงโปรดฯ ให้สร้างพระเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุนั้นไว้ ณ ยอดดอยแห่งนั้นใน พ.ศ. 1925 ซึ่งก็คือพระธาตุดอยสุเทพในปัจจุบัน¹⁸⁹ และในเวลาต่อมา กลายเป็นต้นแบบพระธาตุเจดีย์บนยอดดอยที่ปรากฏแพร่หลายเป็นที่นิยมอยู่ในดินแดนล้านนา เช่น พระธาตุจอมกิตติ เมืองเชียงใหม่ พระธาตุแช่แห้ง เมืองน่าน พระธาตุลำปางหลวง จ. ลำปาง พระธาตุดอยตุง จ. เชียงราย พระธาตุจอมทอง จ. พะเยา พระธาตุดอยน้อย จ. น่าน และพระธาตุกองมู จ. แม่ฮ่องสอน แนวคิดนี้ได้รับการยอมรับกลายเป็นแบบแผนทางวัฒนธรรมของล้านนาที่นิยมสร้างพระธาตุเจดีย์ประดิษฐานบนยอดดอยอย่างแพร่หลาย

เมืองแพร่ก็เช่นเดียวกับหัวเมืองล้านนาจึงรับคติความเชื่อนี้ มีการสร้างพระธาตุบนยอดดอยทั่วอาณาเขต ถือเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีความเข้มแข็งและชัดเจน ทั้งบริเวณที่เป็นชุมชนขนาดเล็กและชุมชนในระดับเมือง ดังปรากฏพระธาตุช่อแฮ พระธาตุจอมแจ้ง ใน อ.เมือง นอกจากนั้น ชุมชนในหัวเมืองต่างๆก็ปรากฏความนิยมการสร้างพระธาตุบนที่สูงเช่นเดียวกัน เช่น อ.ลอง มีพระธาตุปู่ต๊อบ พระธาตุปู่แจ และกลุ่มพระธาตุดอยปู่มีน (ดอยโป่งหมื่น) ซึ่งเป็นพระธาตุสร้างใหม่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้น

สำหรับพระธาตุช่อแฮ ซึ่งเป็นศูนย์รวมความศรัทธาของชาวแพร่ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยที่ตำแหน่งที่ตั้งของพระธาตุช่อแฮนั้นสอดคล้องตามคติความเชื่อของภูเขาศักดิ์สิทธิ์ดั้งเดิม อีกทั้งตำนานการสร้างนั้นยังจัดอยู่ในระบบการให้ความสำคัญของสถานที่โดยมีการเชื่อมโยงกับตำนานพระ

¹⁸⁹ สมหมาย เปรมจิตต์และคณะ, พระเจดีย์ในล้านนาไทย งานวิเคราะห์และอนุรักษ์ศิลปและสถาปัตยกรรมล้านนาไทย (โครงการศึกษาวิจัยศิลปสถาปัตยกรรมล้านนา สถาบันวิจัยสังคมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เมษายน 2524), 147-148.

เจ้าเลียบโลก ที่กล่าวถึงการเสด็จมาของพระพุทธเจ้าเป็นการเน้นย้ำความสำคัญของสถานที่และชุมชนให้ชัดเจนยิ่งขึ้น และจากตำนานที่มีการกล่าวถึงกษัตริย์องค์สำคัญได้มีการเสด็จมาบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุตลอดระยะเวลา เหล่านี้สะท้อนบทบาทและความสำคัญของการเป็นพระธาตุศักดิ์บนยอดดอย และเป็นสัญลักษณ์พระธาตุประจำเมืองแพร่ได้เป็นอย่างดี

3.2 รูปแบบทางสถาปัตยกรรมเจดีย์แบบล้านนา

การศึกษาแบบทางสถาปัตยกรรมเจดีย์ในจังหวัดแพร่ นั้น ผู้ศึกษาเน้นศึกษาจากหลักฐานทางด้านสถาปัตยกรรมที่หลงเหลืออยู่ในปัจจุบันเป็นหลัก จึงต้องอาศัยการศึกษาจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีของอาณาจักรใกล้เคียง ซึ่งมีการแพร่อิทธิพลเข้ามาในเมืองแพร่ในยุคสมัยนั้น มาสันนิษฐานเชื่อมโยงความสัมพันธ์และหลักฐานต่างๆ มาประกอบร่วมกัน แต่รูปแบบของเจดีย์ที่ปรากฏในปัจจุบันอาจจะไม่ใช่รูปแบบดั้งเดิมเมื่อครั้งสร้างขึ้น อาจจะมีการคลาดเคลื่อนหรือมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบระหว่างการบูรณปฏิสังขรณ์ เนื่องจากคติการบูรณะซ่อมแซมเจดีย์ตามคติของชาวล้านนาจะต้องอยู่ในสภาพสมบูรณ์และสวยงามตลอดเวลา จึงอาจทำให้รูปแบบของเจดีย์มีลักษณะเปลี่ยนแปลงไปจากเมื่อแรกสร้างบ้าง

เจดีย์ล้านนาในเมืองแพร่ นั้นตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันพบที่มีความหลากหลายทางด้านรูปแบบและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ทั้งที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะล้านนาโดยตรงและอิทธิพลศิลปะสุโขทัย ซึ่งส่งผ่านมาทางล้านนาเข้าสู่เมืองแพร่ หรือการนำอิทธิพลทางศิลปะจากที่ต่างๆ มาผสมผสานกับศิลปะท้องถิ่นจนก่อให้เกิดเป็นเอกลักษณ์และรูปแบบเฉพาะของเจดีย์ทรงระฆังแบบเมืองแพร่ เช่น กลุ่มเจดีย์ในศิลปะล้านนาระยะแรก สันนิษฐานว่าน่าจะมีสายวิวัฒนาการมาจากพระธาตุหริภุญชัย¹⁹⁰ ส่วนฐานเป็นฐานบัวยกเก็จ 2 ฐานซ้อนกัน ประดับลูกแก้วอกไก่ที่ท้องไม้ เช่น เจดีย์วัดหัวข่วง เจดีย์ร้างวัดสะแล่ง กลุ่มเจดีย์ที่มีการปรับเปลี่ยนส่วนรองรับองค์ระฆังในผังเหลี่ยมและไม่นิยมฐานบัวยกเก็จ มีการลดทอนรายละเอียดเหลือเพียงส่วนรองรับองค์ระฆังในผังแปดเหลี่ยมเพิ่มส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นบัวถลามากกว่า 3 ชั้นขึ้นไป เช่น พระธาตุช่อแฮ พระธาตุจอมแจ้ง พระธาตุหลวงไชยช้างค้ำ เจดีย์วัดพระบาทมิ่งเมือง เจดีย์วัดพระนอน กลุ่มเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนาสกุลช่างเมืองลอง ซึ่งกลับมานิยมการทำฐานบัวยกเก็จอีกครั้ง เช่น พระธาตุศรีดอนคำ พระธาตุน้อย อ.ลอง เป็นต้น กลุ่มเจดีย์อีกกลุ่มที่ได้รับอิทธิพลล้านนา ได้แก่ กลุ่มเจดีย์ทรงปราสาทยอดเดียว เช่น เจดีย์วัดศรีชุม พระธาตุหลวงเนิ่ง อ. เมือง เจดีย์ในกลุ่มนี้ไม่ได้รับความนิยมเท่ากับกลุ่มเจดีย์ทรงระฆัง อิทธิพลของศิลปะล้านนาที่ส่งผลให้กับเจดีย์ล้านนาในเมืองแพร่ สันนิษฐานว่ารูปแบบดังกล่าวเริ่มปรากฏขึ้นในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 และมีการพัฒนาการอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน ซึ่ง

¹⁹⁰ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ:หริภุญชัย-ล้านนา, 72-74.

การศึกษาในครั้งนี้แบ่งเจดีย์ตามยุคสมัยของศิลปกรรมล้านนาเป็น 5 กลุ่ม ตามรูปแบบทางสถาปัตยกรรมและการกำหนดอายุ ดังหัวข้อต่อไปนี้

- 3.2.1 เจดีย์ทรงระฆังกลมแบบล้านนา: เจดีย์วัดหัวข่วง
(ปลายพุทธศตวรรษที่ 21-ต้นพุทธศตวรรษที่ 22)
- 3.2.2 เจดีย์ทรงระฆังล้านนาแปดเหลี่ยมสกุลช่างเมืองแพร่: พระธาตุช่อแฮ
พระธาตุจอมแจ้ง สายวิวัฒนาการพระธาตุดอยสุเทพ
(ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 - ต้นพุทธศตวรรษที่ 22)
กลุ่มที่ 1 เจดีย์ทรงระฆังล้านนาแปดเหลี่ยม (ไม่มีฐานบัวยกเก็จรองรับ)
กลุ่มที่ 2 เจดีย์ทรงระฆังล้านนาแปดเหลี่ยม (มีฐานบัวยกเก็จรองรับ)
- 3.2.3 กลุ่มเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมแบบเมืองแพร่ : กลุ่มเจดีย์อำเภอเมือง
(พุทธศตวรรษที่ 22- พุทธศตวรรษที่ 23)
- 3.2.4 กลุ่มเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมแบบล้านนาสกุลช่างเมืองลอง:พระธาตุศรีตอคำ
(ปลายพุทธศตวรรษที่ 22 - พุทธศตวรรษที่ 23)
- 3.2.5 กลุ่มเจดีย์ทรงปราสาทแบบล้านนาและศิลปะพื้นบ้าน
(ปลายพุทธศตวรรษที่ 21- พุทธศตวรรษที่ 23)
กลุ่มที่ 1 เจดีย์ทรงปราสาทยอดเดี่ยวแบบล้านนา: เจดีย์วัดศรีชุม พระธาตุเนิ้ง
กลุ่มที่ 2 เจดีย์ทรงปราสาทเรือนชั้นซ้อนในผังเหลี่ยม: พระธาตุน้อย

3.2.1 เจดีย์ทรงระฆังกลมแบบล้านนา: เจดีย์วัดหัวข่วง
(ปลายพุทธศตวรรษที่ 21- ต้นพุทธศตวรรษที่ 22)

เจดีย์วัดหัวข่วง อ. เมือง จ. แพร่

ภาพที่ 23 เจดีย์วัดหัวข่วง อ.เมือง

ประวัติการก่อสร้างวัดหัวข่วง (ภาพที่ 23) ไม่มีจารึกหรือหลักฐานทางประวัติศาสตร์ปรากฏชัดเจน แต่จากตำนานวัดพบชื่อวัดหัวข่วงปรากฏอยู่ในตำนานพระธาตุช่อแฮ พระธาตุจอมแจ้ง พระธาตุปูเตี้ย ว่าสร้างในช่วงสมัยเดียวกัน ประวัติวัดหัวข่วงที่ทางวัดรวบรวมไว้ กล่าวว่าสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ.1358 สมัยพ่อขุนหลวงพล อพยพจากเมืองสิบสองปันนาทางตอนใต้ของจีน ลงมาตั้งถิ่นฐานสร้างชุมชนบริเวณลุ่มน้ำยมในอำเภอเมืองในปัจจุบัน หลังจากขุนหลวงพลชราภาพ จึงยกเมืองพลให้ท้าวพหุสิงห์บุตรชายครอง ท้าวพหุสิงห์มีความศรัทธาในพุทธศาสนา โปรดให้ขุนพระวิษณุวงศ์ไชยไปจ้างชาวเมืองเวียงปางคำจากเชียงแสนมาซ่อมแซมบูรณะวัดหลวง แม่เฒ่าจันคำวงศ์มารดาของขุนหลวงพลเห็นฝีมือของช่างที่สามารถบูรณะวัดหลวงได้สวยงาม จึงว่าจ้างให้สร้างวัดขึ้นวัดหนึ่ง โดยใช้พื้นที่บริเวณข่วงเล่นกีฬาประจำเมือง เป็นที่สร้างวัดและเรียกชื่อวัดนี้ว่า “วัดหัวข่วงสิงห์ชัย” พ.ศ. 1443 ขุนพนมสิงห์สถาปนาเมืองพลเป็น “พลรัฐนคร”¹⁹¹ เลื่อนเป็น “พญาพนมสิงห์” โปรดให้ขุนอภัยเดินทางไปเมืองลัมภากับปะนนคร(ลำปาง) อารธนาครูปาศรีใจมาเป็นประธานก่อสร้างเจดีย์ขึ้นองค์หนึ่งทางด้านตะวันตกของวิหาร ฐานเจดีย์กว้าง 12 ศอก 9 นิ้ว องค์เจดีย์ตอนบนห่อหุ้มด้วยทองคำเหลืองอร่ามตา กล่าวกันว่าในเดือนแรมราว 14-15 ค่ำจะปรากฏแก้วสุกใส ลอยจากยอดเจดีย์ พุ่งไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองพลรัฐนครเสมอ¹⁹² จึงสันนิษฐานได้ว่าเจดีย์วัดหัวข่วงน่าจะถูกสร้างขึ้นในครานั้น หลังจากนั้นเมืองแพร่ถูกอาณาจักรใหญ่รอบด้าน ผลัดเปลี่ยนเข้ามายึดครอง และต่างให้ความสนใจกับวัดหัวข่วงทั้งส่งเสริมและทำลาย ดังนี้

พ.ศ. 1524 เมืองแพร่ถูกกองทัพทหารขอมโจมตี เผาวัดวาอาราม ลอกเอาทองคำหุ้มพระพุทธรูปและเจดีย์ไปเป็นจำนวนมาก พ.ศ. 1559 ท้าววังสุพล รวบรวมผู้คนเมืองพลเข้าโจมตีขับไล่ทหารขอมหนีไปจนหมดสิ้น แล้วสร้างเมืองและบูรณะซ่อมแซมวัดใหม่ พ.ศ. 1650 ขอมส่งกองทัพเข้ายึดอาณาจักรโยนกเชียงแสน และล้านนา ขอมเปลี่ยนชื่อเมืองพลเป็นเมืองโกศัย หรือ “นครโกศัย” วัดหัวข่วงสิงห์ชัยถูกขอมทำลายอีกครั้ง พ.ศ. 1728 ขุนอินทราชา นายแขวงหัวข่วงกีฬา พร้อมกับชาวบ้านหัวข่วงช่วยกันบูรณะซ่อมแซมวิหาร และเจดีย์ หอกลอง ของวัดหัวข่วงสิงห์ชัยเสียใหม่ ด้วยการร่วมกันบริจาคเงินทอง เมื่อบูรณะเสร็จจัดงานเฉลิมฉลอง 5 วัน 5 คืน พร้อมทั้งประกาศให้

¹⁹¹ชื่อเมืองแพร่ในสมัยการปกครองของเจ้าพนมสิงห์ พลนคร(อ่าน พะ-ละ-นะ-คอน) พบว่ามีการใช้ในตำนานเก่าที่เขียนขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2100-2200. ดูเพิ่มเติมใน องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ ฉบับ พ.ศ. 2555. (แพร่ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดเมืองแพร่การพิมพ์, 2550), 19.

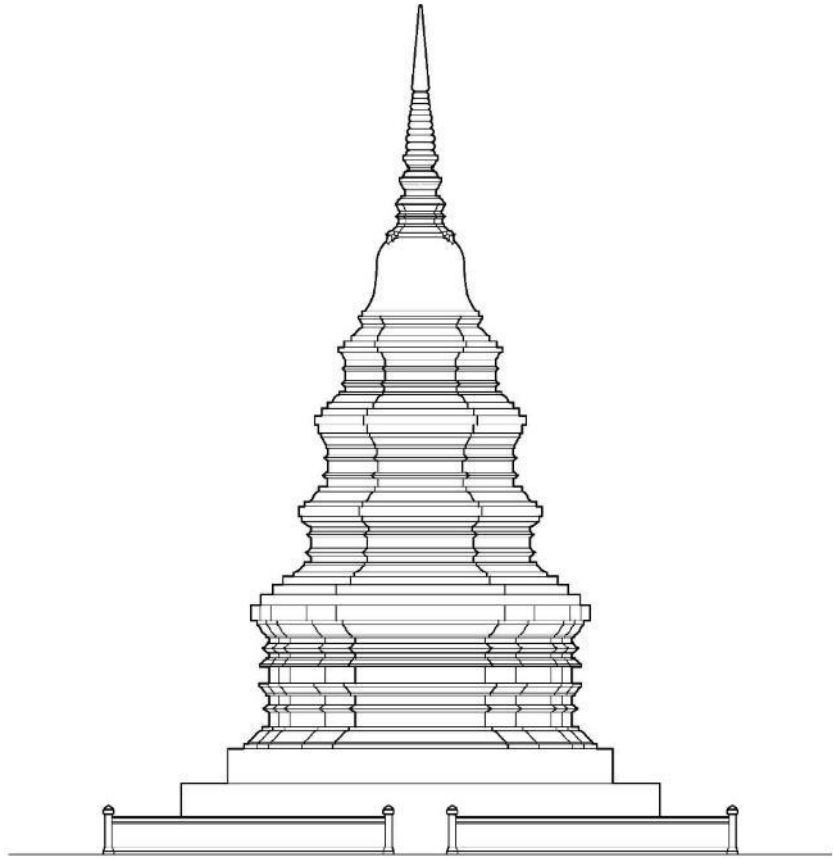
¹⁹²วัดหัวข่วง, ประวัติวัดหัวข่วง อำเภอเมือง ตำบลในเวียง จังหวัดแพร่ (แพร่ : ม.ป.พ.2555), 3.

ชาวเมืองทราบว่าเมือง“โกศัย”เรียกชื่อใหม่เป็น“เมืองแพล”¹⁹³ จากนั้น พ.ศ. 1739 ถูกพม่ายึดครอง วัดหัวข่วงถูกเปลี่ยนชื่อเป็น“วัดหัวข่วงรามัญ”และ“วัดหัวข่วงมวงคลชัย” พ.ศ. 1829 เมืองแพลตกเป็นประเทศราชของอาณาจักรสุโขทัย วัดหัวข่วงรามัญได้รับการบูรณะซ่อมแซมอีกครั้ง พญาแสงฟ้าคำวงศ์ มอบให้ขุนพิชฌบุญมา ก่อสร้างกุฏิสงฆ์ ซ่อมแซมเจดีย์ให้อยู่ในสภาพดี จัดงานเฉลิมฉลอง 3 วัน 3 คืน และเปลี่ยนชื่อวัดเป็น “วัดหัวข่วงมวงคลชัย” ในช่วงที่เมืองแพลอยู่ภายใต้อำนาจของอาณาจักรล้านนา สมัยของพระเมืองแก้ว พ.ศ.2053 กษัตริย์เมืองเชียงใหม่โปรดให้มีการบูรณะซ่อมแซมวัดหัวข่วงมวงคลชัย จนกระทั่งช่วงที่อาณาจักรล้านนาถูกพม่ายึดครองพ.ศ. 2101 พระเจ้าบุเรงนองแห่งพม่า ยกทัพเข้าโจมตีอาณาจักรล้านนา เมืองแพลถูกทหารพม่าเผาเมืองและวัด วัดหัวข่วงมวงคลชัยถูกเผาทำลายลोकเอาทองคำหุ้มพระประธาน พ.ศ. 2369 เจ้าเทพวงศ์ เจ้าเมืองแพล เป็นประธานบูรณะซ่อมแซมวัดหัวข่วงมวงคลชัย และให้เปลี่ยนชื่อเป็น“วัดหัวข่วง”จนถึงปัจจุบัน พ.ศ. 2428 พระเจ้าพิมพิสาร เจ้าหลวงเมืองแพล โปรดให้บูรณะเจดีย์ขยายฐานชั้นล่างให้กว้าง 3 วา และเปลี่ยนหลังคาวิหารด้วย พ.ศ. 2432 เจ้าพิริยะเทพวงศ์ เจ้าหลวงเมืองแพลคนสุดท้าย โปรดให้ขุนพิชฌลือวิชัยบูรณะซ่อมแซมวัดหัวข่วงรวมทั้งวัดหัวข่วง จนกระทั่งครั้งได้รับการบูรณะครั้งใหญ่จากกรมศิลปากร ในช่วง พ.ศ. 2533-2534 มีการบูรณะเจดีย์ประธาน โดยรักษารูปแบบดั้งเดิมไว้จากยอดจนถึงบัลลังก์¹⁹⁴

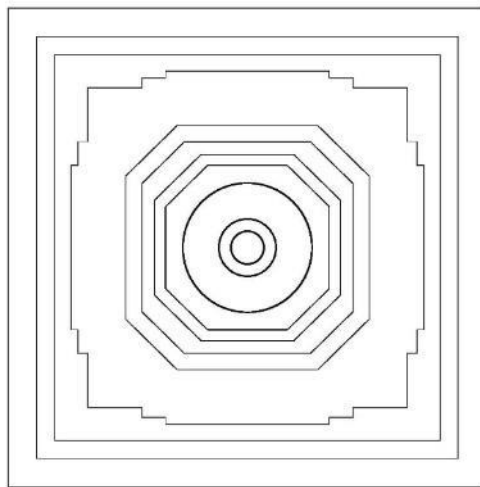
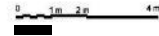

¹⁹³เวียงโกศัย เป็นชื่อที่ใช้ทั่วไปในคัมภีร์ทางศาสนา วรรณกรรมทั่วไปและในภาษาเขียนที่ต้องการความอลังการ, ดูเพิ่มเติมใน องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพล, ประวัติศาสตร์เมืองแพล ฉบับ พ.ศ. 2555, 19.

¹⁹⁴วัดหัวข่วง, ประวัติวัดหัวข่วง อำเภอเมือง ตำบลในเวียง จังหวัดแพล, 7-9.

0
1 2 4 8

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

เจดีย์วัดช่วงได้รับการบูรณะซ่อมแซมแล้วหลายครั้ง ยังพบร่องรอยปูนฉาบหลงเหลือในบางองค์ประกอบ ในส่วนของฐานเขียงและฐานบัวยกเก็จ การประดับตกแต่งองค์ระฆังพบร่องรอยแผ่นตึกหลงเหลือไม้กั้นแผ่น สันนิษฐานได้ว่าคงได้รับการตกแต่งด้วยแผ่นทองจังโก ส่วนยอดตั้งแต่บัลลังก์ขึ้นไปเป็นรูปแบบที่สร้างขึ้นใหม่ โดยกรมศิลปากรในปี พ.ศ. 2534

ส่วนฐาน

ฐานเขียงในชั้นแรกเป็นฐานเขียงสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดใหญ่ความสูงเกือบ 1 เมตร ตามด้วยฐานหน้ากระดานขนาดเล็กเพิ่มมุมไม้ 28 ซ้อนกัน 3 ชั้น ถัดมาเป็นฐานบัวสองฐานแบบลั่นนาซ้อนกันเชื่อมต่อกันด้วยท้องไม้ ประดับลูกแก้วอกไก่ที่ท้องไม้ 1 เส้นทั้ง 2 ฐาน มีการขยายท้องไม้เพิ่มสูงขึ้นในทุกช่วงที่มีท้องไม้เป็นองค์ประกอบ ทำให้สัดส่วนของเจดีย์วัดหัวช่วงมีรูปทรงที่สูงชะลูดอย่างชัดเจน ซึ่งอาจถือเป็นลักษณะของช่างท้องถิ่นเมืองแพร่

ส่วนกลาง

ก่อนถึงส่วนรองรับองค์ระฆังเป็นชุดฐานเขียงซ้อนกัน 3 ชั้นในผังกลม ส่วนรองรับองค์ระฆังในผังกลมเป็นชุดฐานบัว 3 ชั้นซ้อนกัน ประดับลูกแก้วอกไก่ 2 เส้น ท้องไม้ยึดสูงมาก องค์ระฆังกลมขนาดเล็ก เป็นลักษณะของเจดีย์ทรงระฆังพื้นเมืองลั่นนาที่นิยมสร้างตั้งแต่ พุทธศตวรรษที่ 21

ส่วนยอด

เหนือองค์ระฆังประดับด้วยบัลลังก์เพิ่มมุมไม้สิบสอง ส่วนยอดได้รับการบูรณะซ่อมแซมใหม่ ลงรักปิดทอง ประกอบด้วยมีก้านฉัตร ปล้องไฉน และปลียอด ตามระเบียบของเจดีย์ลั่นนา

นอกจากนี้ยังพบเจดีย์ทรงระฆังในผังกลมแบบลั่นนาที่มีลักษณะใกล้เคียงกับเจดีย์วัดหัวช่วงนี้ที่ อ. ลอง ปัจจุบันเป็นเจดีย์ร้างขนาดเล็ก อยู่ในบริเวณเขตพุทธาวาสเก่าของวัดสะแล้ง คือพระธาตุมะอุบคำ(ภาพที่ 24)

พระธาตุผะอุบคำ (เจดีย์ร้างวัดสะแล่ง เมืองลอง) (ภาพที่ 24)

ตามตำนานเล่าต่อกันมาว่าสร้างในสมัยพระนางจามเทวี ต่อมาถูกทิ้งร้างโดยไม่ทราบสาเหตุ จนกระทั่ง พ.ศ. 2506 พระครูวิจิตรนวการโกศล (พระครูบาสมจิต จิตตคุตโต) เจ้าอาวาสวัดสะแล่ง และพระครูสีลสังวรภริต รองเจ้าอาวาส ได้เข้ามาบูรณะปฏิสังขรณ์วัดทั้งในส่วนของของวัดร้างเก่าและสร้างเขตพุทธาวาสใหม่ หลังจากนั้นได้ขอรับพระราชทานวิสุงคามสีมา ในวันที่ 30 กันยายน พ.ศ. 2527¹⁹⁵

ความสอดคล้องที่ว่าวัดแห่งนี้เคยเป็นวัดเก่าในเวียงโบราณมาก่อนนั้น เนื่องจากพบซากเจดีย์และวิหารเดิมชำรุดทรุดโทรมอยู่ สันนิษฐานว่าเป็นเขตพุทธาวาสเก่าประกอบด้วยพระธาตุผะอุบคำ พระอุโบสถหลังเก่าศิลปะล้านนา ชุมพระนางจามเทวี ชุมพระสามพี่น้อง สิ่งก่อสร้างทั้งหมดยังไม่พบหลักฐานทางโบราณคดีที่สามารถยืนยันอายุสมัยได้อย่างชัดเจน ปัจจุบันได้มีการบูรณะซ่อมแซมใหม่และได้รับการยืนยันว่าเป็นการบูรณะให้คงรูปแบบเดิมไว้¹⁹⁶ ซึ่งทางวัดได้จัดภูมิทัศน์ไว้อย่างสวยงาม ลักษณะของวิหารเป็นอาคารโครงสร้างไม้ทั้งหลัง รูปทรงเตี้ยแจ้หลังคา 2 ตับยกเก็จคลุมถึงครึ่งของอาคาร แตกต่างจากวิหารที่พบทั่วไปในเมืองแพร่

ภาพที่ 24 เจดีย์ร้าง วัดสะแล่ง อ. ลอง

¹⁹⁵วัดสะแล่ง, ประวัติวัดสะแล่ง, เอกสารเผยแพร่ความรู้วัดสะแล่ง, (เอกสารอัดสำเนา).

¹⁹⁶สัมภาษณ์ พระครูพินิจ อติภทโท. ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสะแล่ง, 2 ธันวาคม 2556.

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

ส่วนฐาน

ฐานเชิงชั้นแรกอยู่ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส ตามด้วยฐานหน้ากระดานขนาดเล็กเพิ่มมุมไม้ 20 ซ้อนกัน 3 ชั้น ถัดมาเป็นฐานบัวยกเก็จ 2 สองฐานซ้อนกัน ประดับลูกแก้วออกไก่อที่บริเวณท้องไม้ 1 เส้นทั้ง 2 ฐาน สภาพเจดีย์ในปัจจุบันเป็นลักษณะที่บูรณะขึ้นใหม่ ทำให้ลักษณะของฐานบัวทั้งสองฐานไม่ชัดเจน เนื่องจากบัวหางของฐานบัวชุดแรก และบัวคว่ำของฐานบัวชุดที่สองถูกแทนที่ด้วยเส้นลูกแก้ว ทำให้ถ้ามองโดยภาพรวมแล้วเหมือนว่าฐานของเจดีย์องค์นี้เป็นฐานบัวย่อเก็จเพียงฐานเดียว และคาดด้วยลูกแก้วออกไก่อ 4 เส้น ซึ่งไม่พบลักษณะนี้ปรากฏในลัคนา ซึ่งอาจจะเกิดจากการผิดเพี้ยนในตอนบูรณปฏิสังขรณ์

ส่วนกลาง

ส่วนรองรับองค์ระฆังในผังกลมเป็นชุดฐานบัว 3 ชั้นซ้อนกัน ท้องไม้ยัดสูง ประดับลูกแก้วออกไก่อ 2 เส้นในทุกชุด ส่วนของท้องไม้ไม่ได้ตั้งฉากเป็นลักษณะเส้นร่างทรงจอมแห ซึ่งแตกต่างกับเจดีย์วัดหัวข่วง ที่ท้องไม้ตั้งฉากทั้ง 3 ชั้น องค์ระฆังกลมขนาดเล็ก เป็นลักษณะของเจดีย์ทรงระฆังพื้นเมืองลัคนาที่นิยมสร้างตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 ส่วนยอดคงเดิมไม่มีการซ่อมแซม¹⁹⁷

การศึกษาพัฒนาการของเจดีย์ทรงระฆังลัคนาเพื่อสันนิษฐานอายุสมัยของกลุ่มเจดีย์วัดหัวข่วง

การศึกษาเพื่อกำหนดอายุนี้ โบราณคดีของเจดีย์รูปแบบของเจดีย์ในลัคนาซึ่งมีรูปแบบและการกำหนดอายุไว้ชัดเจน โดยจะเริ่มศึกษาจากเจดีย์ทรงระฆังลัคนาในช่วงแรก คือ เจดีย์วัดอุโมงค์เถรจันทร์ จ. เชียงใหม่(ภาพที่ 25) ซึ่งตามประวัติการก่อสร้างมีมาตั้งแต่สมัยพญามังราย พ.ศ. 1801-1854 และได้มีการบูรณะขึ้นใหม่ในสมัยพระเจ้ากือนาระหว่าง พ.ศ. 1898 - 1928¹⁹⁸ คาดว่าน่าจะเป็นรูปแบบที่ปรากฏในปัจจุบัน มีลักษณะเด่นในส่วนฐาน คือ ฐานบัวในผังกลมซ้อนกัน 3 ฐาน รองรับองค์ระฆังขนาดใหญ่ ที่ชุดฐานบัวแต่ละชั้นท้องไม้ประดับลูกแก้วออกไก่อ 2 เส้น บริเวณท้องไม้มีลักษณะพิเศษพบการเจาะช่องระหว่างแนวของลูกแก้วเป็นแถวช่วงสี่เหลี่ยมโดยรอบ ฐานใน

¹⁹⁷ สัมภาษณ์ พระครูพิณจ อติภทโท(ศรีวิชัย), รองเจ้าอาวาสวัดสะแล่ง, 2 ธันวาคม พ.ศ. 2556.

¹⁹⁸ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะลัคนา ฉบับปรับปรุงใหม่ (กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552), 53.

ลักษณะนี้สันนิษฐานว่าได้รับอิทธิพลศิลปะพุกามเข้ามา เปรียบเทียบช่วงระยะเวลานี้ได้กับเจดีย์ฉปีฏ (ภาพที่ 26) ที่สร้างขึ้นใน พ.ศ. 1733 เป็นเจดีย์ทรงระฆังที่ได้รับอิทธิพลลังกา ประดับด้วยลวดบัวแบบพม่า 2 เส้น มีการเจาะท้องไม้ องค์กระฆังขนาดใหญ่¹⁹⁹ ซึ่งส่งผลให้การรับรูปแบบของเจดีย์วัดอุโมงค์เถรจันทร์ ได้มีการปรับรูปแบบโดยแก้ไขในเรื่องของสัดส่วนให้มีสัดส่วนที่สูงเพียวขึ้น การซ้อนชั้นของฐานบัว 3 ฐานมีการลดขนาดเพื่อให้สัมพันธ์กับขนาดขององค์กระฆังที่เล็กลง ลักษณะของฐานบัวในผังกลมซ้อนกัน 2 ฐานนี้ คงเป็นต้นแบบให้กับเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนาในระยะแรก ซึ่งนิยมสร้างต่อมาในช่วงสมัยพระเจ้ากือนา ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 20

เจดีย์ประธานวัดบุพผาราม (วัดสวนดอก) (ภาพที่ 27) เมืองเชียงใหม่ อิทธิพลศิลปะสุโขทัยและพุกาม สร้างสมัยพระเจ้ากือนา พ.ศ. 1915 เพื่อเป็นที่พำนักของพระสุมนเถระที่อาราธนามาจากสุโขทัย²⁰⁰ รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์วัดสวนดอก ส่วนฐานเป็นฐานบัวในผังกลมซ้อน 3 ชั้น ซึ่งน่าจะพัฒนามาจากเจดีย์วัดอุโมงค์เถรจันทร์และเจดีย์ฉปีฏ ส่วนอิทธิพลสุโขทัยที่ปรากฏนั้น เห็นได้ชัดจากขนาดขององค์กระฆังที่มีขนาดใหญ่ สัดส่วนเป็น 1 ใน 3 ส่วนของเจดีย์ มีการประดับพระพุทธรูปลีลาครอบก้านฉัตร บัลลังก์สี่เหลี่ยมจัตุรัสมีลักษณะเพรียวและสูงชัน ปล้องไฉนซ้อนกันหลายชั้น ส่วนฐานเดิมพบฐานข้างล้อม สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นอิทธิพลสุโขทัย ซึ่งเป็นคติที่สุโขทัยรับผ่านจากลังกาอีกทอดหนึ่ง แต่ในปัจจุบันถูกบูรณะซ่อมแซมไปจนไม่เหลือรูปแบบดังกล่าว

จากการศึกษาเจดีย์สององค์ดังที่กล่าวมา สามารถทราบถึงพัฒนาการในสวนฐานของเจดีย์ทรงระฆังว่าได้รับอิทธิพลจากศิลปะพุกาม มีส่วนรองรับองค์กระฆังเป็นชุดฐานบัวซ้อนกัน 3 ฐานประดับลูกแก้วอกไก่ 2 เส้น เพียงแต่ว่าเรื่องของการออกแบบสัดส่วน ยังไม่มีความลงตัวอย่างชัดเจน ซึ่งถือว่าเป็นรูปแบบที่เริ่มมีการพัฒนาเกิดขึ้นในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 20 ต่อมาระเบียบของฐานแบบนี้ได้รับการพัฒนามีองค์ประกอบและสัดส่วนที่ชัดเจนขึ้น และกลายเป็นเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนาอย่างแท้จริง ซึ่งต้นแบบเจดีย์นี้ได้แก่ พระธาตุหริภุญชัย จ. ลำพูน²⁰¹ ซึ่งมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมคล้ายคลึงกับเจดีย์วัดหัวข่วง ในจังหวัดแพร่เป็นอย่างมาก

¹⁹⁹ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ฐานข้อมูลศิลปกรรมเอเชียอาคเนย์ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, เข้าถึงเมื่อ 1 มีนาคม 2557 เข้าถึงได้จาก <http://art-in-sea.com/data/myanmar-art/myanmar-art>.

²⁰⁰ พระรัตนปัญญาเถระ, แปลโดย ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร, **ชินกาลมาลีปกรณ์** (พระนคร : กรมศิลปากร, 2501), 150.

²⁰¹ ดูเพิ่มเติมใน ศักดิ์ชัย สายสิงห์, **ศิลปะล้านนา**, 101 – 104.

ภาพที่ 25 เจดีย์วัดอุโมงค์มหา
เถร-จันทร์ จ.เชียงใหม่

ภาพที่ 26 เจดีย์ลพัญ เมือง
พุกาม ประเทศพม่า

ภาพที่ 27 เจดีย์วัดสวนดอก
จ. เชียงใหม่

เจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนา พระธาตุหริภุญชัย จ. ลำพูน (ภาพที่ 28) จากตำนานกล่าวว่าสร้างขึ้นตั้งแต่ในสมัยของพระเจ้าอาทิตย์ราชาธิบดีของอาณาจักรหริภุญชัย ในปี พ.ศ. 1607²⁰² และได้รับการบูรณะในสมัยของพระเจ้าสุวาทิสิตธิ ระหว่างปี พ.ศ. 1743-1763 โดยกล่าวว่าเจดีย์ทรงเดิมเป็นทรงปราสาทและได้รับการปฏิสังขรณ์เป็นเจดีย์ทรงกลม ในสมัยล้านนา และได้มีการซ่อมแซมสืบต่อกันมาหลายครั้ง ในสมัยของพระเจ้าติโลกราชในปี พ.ศ. 1990 มีการบูรณะครั้งใหญ่ โดยมีพระมหาเมธีกรเป็นผู้ควบคุม²⁰³ แนวความคิดในการกำหนดอายุนั้น ในความเห็นของศาสตราจารย์สันติ เล็กสุขุม และอาจารย์พิเศษ เจียรจันทร์พงษ์ เชื่อว่ารูปแบบปัจจุบันได้รับการซ่อมแซมครั้งใหญ่ในสมัยพระเจ้าติโลกราชในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 20

²⁰² พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2552), 98-102.

²⁰³ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะเมืองเชียงใหม่, 86.

ภาพที่ 28 พระธาตุหริภุญชัย จ.ลำพูน

รูปแบบของเจดีย์ ส่วนฐานประกอบด้วยฐานเชิงในผังสี่เหลี่ยม รองรับชุตฐานบัวยกเก็จ พัฒนาการของฐานรูปแบบนี้มาจากการนำชุตฐานบัวคว่ำ-บัวหงาย 2 ชุตมาซ้อนกันในผังสี่เหลี่ยมยกเก็จหรือเพิ่มมุม ซึ่งถือเป็นลักษณะเฉพาะของศิลปะล้านนา²⁰⁴ นอกจากนี้ ยังลดส่วนของหน้ากระดานที่เชื่อมทำให้เกิดเป็นท้องไม้ร่วมขึ้น เหนือชุตฐานบัวชุตนี้เป็นชุตฐานบัวในผังกลม 3 ฐานรองรับองค์ระฆัง ซึ่งในแต่ละชุตจะประกอบด้วยฐานบัวคว่ำ-บัวหงาย และท้องไม้ประดับด้วยลูกแก้วอกไก่ 2 เส้น ซึ่งถือเป็นลักษณะเฉพาะของเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนา องค์ประกอบที่เริ่มปรับเปลี่ยนคือมีขนาดใหญ่และนิยมส่วนฐานที่สูงอย่างมากทำให้ส่วนขององค์ระฆังนั้นมีขนาดเล็ก เหนือองค์ระฆังประกอบด้วยบัลลังก์สี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง ซึ่งต่างจากสุโขทัยและลพบุรีที่นิยมบัลลังก์ไม่ย่อมุม จาก

²⁰⁴ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ: หริภุญชัย-ล้านนา, 2549.

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่กล่าวมาเห็นได้ชัดว่า พระธาตุหรืออุโบสถ์มีการพัฒนารูปแบบใน 2 ส่วน ส่วนแรกเป็นการพัฒนาต่อเนื่องจากเจดีย์วัดอุโมงค์เถรจันทร์และเจดีย์ประธานวัดสวนดอก ในส่วนรองรับองค์ระฆังเป็นชุตฐานบัวคว่ำ-บัวหงาย แต่มีการปรับระเบียบและองค์ประกอบให้มีความชัดเจนรวมทั้งจังหวะของการประดับลูกแก้วออกไก่อบริเวณท้องไม้ ส่วนที่ 2 เป็นส่วนที่พัฒนาขึ้นมาใหม่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของเจดีย์ทรงระฆังในดินแดนล้านนา คือ การเพิ่มส่วนฐานเขียงสี่เหลี่ยมจัตุรัส 3 ชั้น โดยชั้นแรกมีความสูงมากกว่าชั้น 2 และชั้น 3 ต่อด้วยชุตฐานบัวซ้อนกัน 2 ฐานเชื่อมต่อกันด้วยท้องไม้ที่ยึดสูงขึ้น ซึ่งฐานบัวซ้อนกัน 2 ฐานนี้ ศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือศิลปะเชียงแสนว่า เกิดจากการนำฐานบัวคว่ำ-บัวหงายซ้อนลดหลั่นกันให้เล็กลงและเชื่อมต่อกันด้วยท้องไม้²⁰⁵ เจดีย์รูปแบบนี้แพร่หลายอยู่ในล้านนาตั้งแต่สมัยพระเจ้ากือนาลงมาจนถึงสมัยพระเจ้าติโลกราช และกลายเป็นต้นแบบมาจนถึงช่วงยุคทองล้านนา (ระหว่างต้น-กลางพุทธศตวรรษที่ 21) การพัฒนาของเจดีย์นี้ยังมีการพัฒนาที่หลากหลาย โดยแบ่งสายวิวัฒนาการเป็น 2 สาย สายที่ 1 พัฒนาลืบต่อจากแบบแผนเดิม คือ ส่วนรองรับองค์ระฆัง ชุตฐานบัวในผังกลมซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชุด สายที่ 2 ส่วนรองรับองค์ระฆังเป็นชุตบัว 3 ชุดแต่อยู่ในผังแปดเหลี่ยม ซึ่งการศึกษานี้มุ่งศึกษาสายที่ 1 ซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับเจดีย์วัดหัวข่วงและเจดีย์ร้างวัดสะแล้ง ได้แก่ เจดีย์วัดพระบวช เมืองเชียงแสน (ภาพที่ 29) เจดีย์วัดอินทิลหรือวัดสะตือเมือง เมืองเชียงใหม่(ภาพที่ 30) และเจดีย์วัดอীগ้ง เวียงกุมกาม (ภาพที่ 31) ส่วนใหญ่ของเจดีย์กลุ่มนี้ยังรักษาระเบียบแบบแผนเดิมแต่สิ่งที่เพิ่มขึ้นคือความสูง

ส่วนฐาน ประกอบด้วยฐานเขียงในผังสี่เหลี่ยมซ้อนกัน 2-3 ชั้น ถัดมาเป็นชุตฐานบัวยกเก็จแบบล้านนา มีความแตกต่างกันในรายละเอียดของแต่ละองค์ เช่น ลักษณะของเจดีย์วัดพระบวชใช้ท้องไม้ร่วมกับฐานบัว 2 ฐาน แต่ละชุดของฐานบัวไม่มีการประดับลูกแก้วออกไก่อ อีกกลุ่มหนึ่งเป็นกลุ่มของเจดีย์วัดอินทิล จ. เชียงใหม่ เจดีย์วัดอীগ้งเวียงกุมกามและเจดีย์วัดปงสนุก จ. ลำปาง (ภาพที่ 32) ส่วนรองรับองค์ระฆัง มีลักษณะมีชุตฐานบัวคว่ำบัวหงายในผังกลมซ้อนกัน 3 ฐาน ในแต่ละชุตฐานบัวมีการประดับลูกแก้วออกไก่อชุดละ 2 เส้น ส่วนยอด องค์ระฆังมีขนาดเล็กลงมาก เนื่องจากวิวัฒนาการของส่วนรองรับองค์ระฆังที่สูงขึ้น บัลลังก์เริ่มมีการย่อมุมตามด้วยปล้องไฉนและปลียอดตามลำดับ ข้อสันนิษฐานอายุนี้จากหลักฐานทางโบราณคดีได้ศึกษาโดยการเจาะผนังของเจดีย์วัดพระบวช พบพระพุทธรูปปูนปั้นในจระนำ สันนิษฐานได้ว่าคงสร้างครอบทับเจดีย์องค์เดิมซึ่งเป็นเจดีย์

²⁰⁵ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะเมืองเชียงแสน (กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2551), 90.

ทรงปราสาท ลักษณะของพระพุทธรูปปางลีลาศิลปะสุโขทัย ซึ่งพระพุทธรูปลักษณะนี้ได้รับความนิยมในช่วงกลางถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 20 และเริ่มส่งอิทธิพลให้กับล้านนาในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ในสมัยของพระเจ้ากือนา การสันนิษฐานอายุของเจดีย์องค์ในนี้น่าจะมีอายุไม่ต่ำกว่าราวไม่ต่ำกว่าพุทธศตวรรษที่ 20 ดังนั้นเจดีย์วัดพระบวชน่าจะได้รับอิทธิพลหลังจากพระธาตุหริภุญชัยไปแล้ว จึงน่าจะมีอายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 20 หรือต้นพุทธศตวรรษที่ 21

ภาพที่ 29 เจดีย์วัดพระ

บวช

ภาพที่ 30 เจดีย์วัด

อินทขีล

จ.เชียงใหม่

ภาพที่ 31 เจดีย์วัดอี

ก้าง

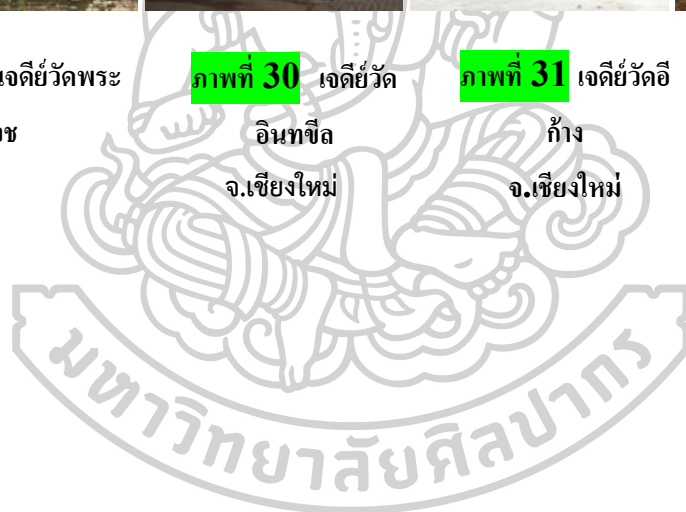
จ.เชียงใหม่

ภาพที่ 32 เจดีย์วัดปง

สนุก

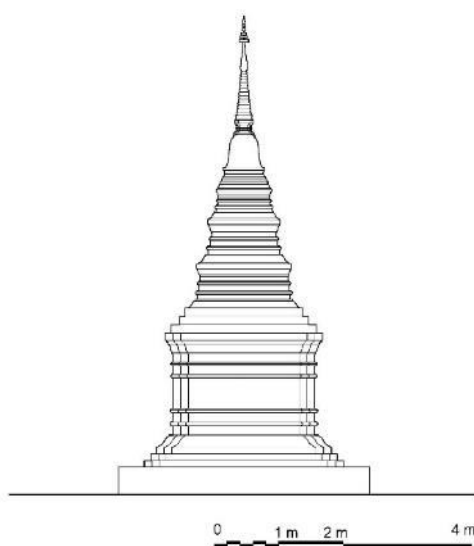
จ.ลำปาง

การสันนิษฐานอายุของเจดีย์วัดหัวข่วง

ข้อสันนิษฐานอายุสมัยของเจดีย์วัดหัวข่วงนี้ จากลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่ปรากฏในปัจจุบัน สันนิษฐานว่าน่าจะได้รับอิทธิพลจากล้านนาตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ต่อเนื่องจากกลุ่มเจดีย์วัดพระบวช สายวิวัฒนาการพระธาตุหริภุญชัย โดยสอดคล้องกับหลักฐานทางตำนานของวัดที่เล่าถึงความสัมพันธ์กับอาณาจักรล้านนา ในสมัยพญาพนมสิงห์ โปรดให้ขุนอภัยเดินทางไปเมืองลัมภากับปะนคร(ลำปาง) อารธนาครุบาศรีใจมาเป็นประธานก่อสร้างเจดีย์ ซึ่งเมืองลัมภากับปะในขณะนั้นมีความสัมพันธ์กับราชวงศ์เม็งราย ช่วงที่เมืองแพร่เริ่มรับอิทธิพลศิลปะแบบล้านนา น่าจะอยู่ในช่วงที่เมืองแพร่กลายเป็นส่วนหนึ่งของล้านนา ความเกี่ยวข้องอีกช่วงอยู่ในสมัยของพระเมืองแก้ว ตามประวัติระบุไว้ว่า พ.ศ. 2053 โปรดให้มีการบูรณะซ่อมแซมเจดีย์ในเขตดินแดนล้านนาครั้งใหญ่ จึงน่าจะเป็นจุดเริ่มของรูปแบบเจดีย์ทรงระฆังพื้นเมืองล้านนาในจังหวัดแพร่ จากการศึกษารูปแบบพบว่าองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์วัดหัวข่วงและเจดีย์ร้างวัดสะแล้ง ยังคงรักษาระเบียบของเจดีย์พื้นเมืองล้านนาอยู่ แต่เนื่องจากการเดินทางผ่านระยะเวลา สภาพสังคม วัฒนธรรม งานฝีมือช่าง ทำให้ลักษณะรูปแบบและองค์ประกอบต่างถูกปรับเปลี่ยนไปจากเดิม ดังนั้นสันนิษฐานว่าเจดีย์วัดหัวข่วงนี้น่าจะพัฒนาต่อจากกลุ่มเจดีย์วัดพระบวช เมืองเชียงใหม่ ซึ่งอยู่ในช่วงยุคทองของล้านนา ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 20 หรือต้นพุทธศตวรรษที่ 21 แต่มีพัฒนาการทางด้านความสูงมากขึ้น กล่าวได้ว่ามีลักษณะผสมผสานงานช่างท้องถิ่นอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะความสูงของตัวเจดีย์ ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะที่ตั้งของเจดีย์นี้อยู่ในเมือง เป็นที่ราบไม่ได้ตั้งบนดอยหรือที่สูง ตามแบบอย่างของเจดีย์องค์อื่นของล้านนา ช่างเมืองแพร่จึงมีการปรับสัดส่วนให้มีความยิ่งใหญ่ และสูงตระหง่านสามารถมองเห็นได้ชัดเจนก็เป็นได้ เห็นได้จากองค์ประกอบที่ถูกถ่ายทอดมานั้นยังคงระเบียบแบบแผนที่ถูกต้องเพียงแต่เพิ่มความสูงในทุกส่วน ลักษณะของฐานบัวยกเก็จซ้อนกัน 2 ฐานแบบล้านนานั้นช่างเมืองแพร่เพิ่มขนาดของความสูงท้องไม้ และเน้นให้ส่วนฐานบัว มีลักษณะใกล้เคียงกับส่วนรองรับองค์ระฆัง จนดูเหมือนว่าไม่ได้แยกส่วนกันอย่างชัดเจน ลักษณะฐานบัวที่ลดขนาดความกว้างนี้พบมีลักษณะใกล้เคียง ที่เจดีย์วัดอีปาง เวียงกุมกาม เจดีย์สะดือเมืองวัดอินทขิลจังหวัดเชียงใหม่ เป็นรูปแบบที่นิยมสร้างตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา ดังนั้นเจดีย์ประธานวัดหัวข่วงนี้น่าจะมีอายุไม่ต่ำกว่าปลายพุทธศตวรรษที่ 21-ต้นพุทธศตวรรษที่ 22

เจดีย์ร้างวัดสะแล่ง²⁰⁶ อ. ลอง สันนิษฐานว่าเป็นเขตพุทธาวาสของวัดเดิม ปัจจุบันไม่มีการใช้งาน ได้รับการบูรณะซ่อมแซมใหม่ในส่วนของฐานบัวโดยพระครูพิณิจ อธิภทฺโร ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสะแล่ง มีความพยายามรักษารูปแบบดั้งเดิมไว้ ลักษณะของเจดีย์องค์นี้มีลักษณะคล้ายกับเจดีย์วัดหัวข่วง แต่มีขนาดเล็กกว่ามาก ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์ร้างองค์นี้ จากภาพถ่ายเส้น (ภาพถ่ายเส้นที่ 2) จะเห็นได้ว่าส่วนของฐานบัวที่ได้รับการบูรณะใหม่ ไม่ได้แสดงลักษณะของฐานบัวซ้อนกัน 2 ฐาน ตามระเบียบของล้านนา โดยรวมแล้วคล้ายกับฐานบัวยกเก็จขนาดใหญ่ 1 ฐาน ประดับด้วยลูกแก้วอกไก่ 4 เส้น ซึ่งลักษณะทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์ร้างวัดสะแล่งก่อนการบูรณะ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นระเบียบของฐานบัวยกเก็จซ้อนกัน 2 ฐาน (ภาพถ่ายเส้นที่ 3) คาดว่าน่าจะเกิดจากการซ่อมแซมที่ผิดเพี้ยนไป ส่วนที่ไม่เปลี่ยนรูปแบบขององค์ประกอบคือส่วนรองรับองค์ระฆังเป็นชุดฐานบัวซ้อนกัน 3 ฐานในผังกลมท้องไม้ยี่ดสูง ประดับลูกแก้วอกไก่ 2 เส้น เช่นเดียวกับเจดีย์วัดหัวข่วง หากวิเคราะห์จากรูปแบบสถาปัตยกรรมเจดีย์แล้ว มีความใกล้เคียงกับเจดีย์วัดหัวข่วงดังภาพถ่ายเส้น สันนิษฐานเป็นอย่างมาก เป็นไปได้ว่าเจดีย์องค์อยู่ร่วมสมัยเดียวกันกับเจดีย์วัดหัวข่วง หรือได้รับต้นแบบการก่อสร้างจากเจดีย์วัดหัวข่วง ซึ่งในตอนนั้นถือว่าเป็นเจดีย์เก่าแก่องค์ใหญ่ของเมืองแพะ

ภาพถ่ายเส้นที่ 2 เจดีย์ร้างวัดสะแล่งสภาพปัจจุบันหลังการบูรณะ อ.ลอง

ภาพถ่ายเส้นที่ 3 ภาพสันนิษฐานเจดีย์ร้างวัดสะแล่งก่อนการบูรณะ อ.ลอง

²⁰⁶ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดแพะ, 187.

เพียงแต่ว่ามี การลดขนาดให้มีขนาดเล็กลง อายุของเจดีย์ร้าง องค์กรนี้จะอยู่ในกลุ่มเดียวกันคือไม่ต่ำกว่าปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 22

โดยสรุปแล้วเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนาในเมืองแพร่ ได้รับอิทธิพลศิลปะจากล้านนา โดยตรงในสมัยที่เมืองแพร่ถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของล้านนา น่าจะกำหนดอายุได้ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 21 รูปแบบของการสร้างเจดีย์ก็เช่นเดียวกัน ช่างของเมืองแพร่น่าจะได้รับอิทธิพลดังเห็นได้ชัดจากเจดีย์วัดหัวข่วง ซึ่งมีระเบียบองค์ประกอบที่ใกล้เคียงกับสายเจดีย์วัดพระบวช และพระธาตุทริภุญชัยเป็นอย่างมาก สอดคล้องกับรูปแบบเจดีย์ที่นิยมในสมัยของพระเมืองแก้ว และจากประวัติวัดยังระบุไว้ว่าพระเมืองแก้วได้ซ่อมแซมบูรณะวัดหัวข่วงนี้ ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 21 จากนั้นได้มีการซ่อมแซมและขยายขนาดฐานเพิ่ม ลักษณะเฉพาะของเจดีย์ทรงระฆังล้านนาแบบเมืองแพร่นั้น มีความเด่นที่ความสูงของเจดีย์ ที่ทำให้มีลักษณะสูงชะลูดอย่างชัดเจน ซึ่งน่าจะเป็นการปรับของช่างเมืองแพร่ในขณะนั้น หรือความเข้าใจของช่างเมืองแพร่ในขณะนั้นก็เป็นได้

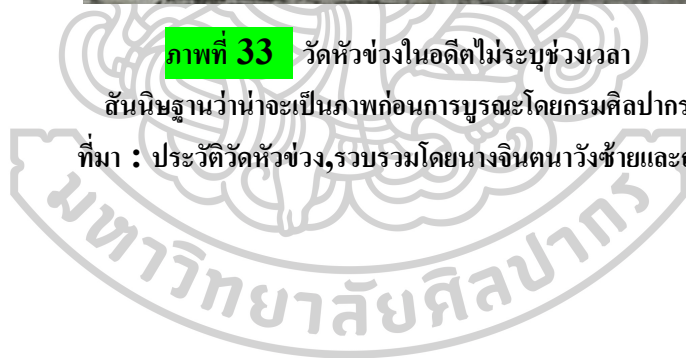
หากศึกษาเรื่องสายวิวัฒนาการของเจดีย์ทรงระฆังกลม ในช่วงยุคทองของล้านนายังพบอีกสายวิวัฒนาการ คือ เจดีย์ทรงระฆังที่มีส่วนรองรับระฆังเป็นชุดฐานบัวในผังแปดเหลี่ยม แต่จากการศึกษาเจดีย์ในเมืองแพร่ *ไม่พบเจดีย์ในกลุ่มนี้* ปรากฏในเมืองแพร่ ซึ่งพัฒนาการเจดีย์ทรงระฆังในเมืองแพร่กระโดดข้ามไป และปรับเปลี่ยนเป็นส่วนรองรับระฆังบัวถลาในผังแปดเหลี่ยมแทน ดังเช่น พระธาตุช่อแฮ ซึ่งจะกล่าวในบทถัดไป หรือความเป็นไปได้อีกทางหนึ่งคือ ในอดีตเมืองแพร่อาจจะเคยมีเจดีย์ในลักษณะดังกล่าว แต่เนื่องจากผ่านกาลเวลามานานอาจมีการซ่อมแซมบูรณะ และปรับเปลี่ยนรูปแบบไป

ภาพที่ 33 วัดหัวข่งในอดีตไม่ระบุช่วงเวลา

สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นภาพก่อนการบูรณะโดยกรมศิลปากร

ที่มา : ประวัติวัดหัวข่ง, รวบรวมโดยนางจินตนาวิงษ์ชัยและญาติ

ความสัมพันธ์ของวัดหัวขวงและรูปแบบทางสถาปัตยกรรมในล้านนา

“ขวง” หมายถึง บริเวณลานหรือที่โล่ง คือเป็นบริเวณที่โล่งหรือเตียนราบ ไม่มีสิ่งใดตั้งหรืองอกอยู่เป็นที่จะต้องดูแลไม่ให้อกรุงรัง²⁰⁷ ส่วนคำว่า ขวงเมือง หรือ ขวงหลวง มีความหมายในลักษณะเดียวกันแต่มีขนาดสัดส่วนใหญ่ขึ้นสอดคล้องกับความต้องการใช้พื้นที่ของเมือง กล่าวคือเป็นสนามหรือพื้นที่โล่งกว้างที่ตั้งอยู่ใจกลางเมือง เป็นสถานที่สำหรับประกอบพิธีสำคัญและกิจกรรมร่วมกัน และมีขนาดใหญ่พอที่ชาวเมืองจะสามารถร่วมกิจกรรมได้มากที่สุด ในอดีตภายในตัวเมืองจะเป็นที่อยู่อาศัย ที่ทำการของกษัตริย์ เจ้าเมือง และเจ้านาย ขุนนางและพลเมืองบางส่วน นอกจากขวงแล้วปรากฏชื่อเรียก “สนามหลวง” ซึ่งเป็นที่ตั้งของลานโล่งหรือสนามโล่งที่ตั้งบริเวณใกล้กับคุ้มเจ้าหลวง นอกจากนั้นยังปรากฏว่าแบบแผนของเมืองซึ่งให้ความสำคัญกับที่ตั้งของสิ่งสำคัญต่างๆ เช่น สะดือเมือง เสาอินทขิล เสาเมือง เสาหลักเมือง และพระมหาธาตุกลางเมือง ซึ่งได้รับคติเกี่ยวกับเสาหลักเมืองจากวัฒนธรรมอินเดียที่เข้ามาสู่ประเทศไทยเข้ามาผสมผสานกับความเชื่อพื้นถิ่น²⁰⁸

“วัดหัวขวง” (ภาพที่ 33) เป็นชื่อเรียกวัดที่พบในดินแดนล้านนาหลายแห่ง มักตั้งอยู่ใกล้บริเวณขวงเมืองด้านใดด้านหนึ่ง โดยมากตั้งอยู่ทางทิศเหนือ มีลักษณะเป็นวัดขนาดเล็กและมีความสัมพันธ์กับชุมชน ในภาคเหนือพบวัดหัวขวง 6 แห่ง ได้แก่ เชียงใหม่ พะเยา ลำปาง น่าน แพร่ (ในจังหวัดแพร่ปรากฏชื่อวัดหัวขวง 2 ที่ ได้แก่ วัดหัวขวงเมือง อ.เมือง และวัดหัวขวงร้างเมืองลอง) ข้อเสนอฐานถึงที่มาในการตั้งชื่อวัดหัวขวงนั้น น่าจะมีที่มาจากคติของการสร้างวัดหรือธรรมเนียมในการตั้งชื่อวัดไปตามสถานที่ตั้ง ดังนั้นจึงมีคตินิยมที่จะเรียกชื่อวัดที่ตั้งอยู่ทางตอนหัวขวงหรือสนามหลวงนั้นว่า วัดหัวขวง²⁰⁹

การปรากฏชื่อวัดหัวขวงในหลักฐานประวัติศาสตร์

²⁰⁷ มุลินธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย, สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่ม 2, (กรุงเทพฯ: ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542), 542.

²⁰⁸ สุรพล คำรังกุล, *ขวงเมืองและวัดหัวขวง องค์ประกอบสำคัญของเมืองในดินแดนล้านนา*, 152.

²⁰⁹ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เชียงหรือเมือง : ข้อสังเกตบางประการ เอกสารโรเนียวประกอบการสัมมนาวิชาการเรื่อง ศิลปวัฒนธรรม 5 เชียง จัดโดยศูนย์ศิลปวัฒนธรรม วิทยาลัยครูเชียงราย และหน่วยงานศึกษานิเทศน์กรมการฝึกหัดครู วันที่ 1-3 มีนาคม พ.ศ. 2537, 6.

ชื่อของวัดหัวข่วงนั้นในความคุ้นเคยของชาวล้านนาทั้งอดีตและปัจจุบัน มีความเข้าใจว่า วัดหัวข่วงน่าจะมีประวัติศาสตร์มายาวนาน แต่ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์กลับพบการเรียกชื่อวัดหัวข่วงในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมา ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าหลักฐานที่เก่าแก่กว่านั้นได้สูญหายไปดังมีหลักฐานดังนี้ เมืองเชียงใหม่พบเอกสารในสมัยของเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ใน พ.ศ. 2403 ทรงสร้างและทำนุบำรุงศาสนสถานไว้หลายแห่ง และทรงสร้างพระนางช้างกับหีบพระธรรมไว้ที่วัดหัวข่วงแสนเมืองมา

“คักราช 1222 ปีวอก ศกวันพฤหัสบดี เดือนเจ็ด ขึ้นห้าค่ำ(พ.ศ.2403) ฤาสร้างวิหารวัดสุพรรณ วันพฤหัสบดี เดือนยี่แรมสิบสามค่ำ แห่สวาทูเจ้าสิทธิมาครอง วัดหัวข่วงแสนเมืองมาหลวง วันแรมสี่ค่ำเดือนสี่ หล่อระฆังใหญ่ทองหนักสองล้านเก้าหมื่นห้าพันหก ร้อยตำลึงพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นไว้นี้ประดิษฐานไว้ ณ วัดพระธาตุจอมทอง แต่ธรรมมาสน์อาสน์สวดไว้ ณ วัดพระสิงห์ พระนางช้างกับหีบพระธรรมไว้ ณ วัดแสนเมืองมาหัวข่วง ” ²¹⁰

วัดหัวข่วงเมืองลำปางปรากฏชื่อ “วัดหัวข่วงแก้วโคมคำ” โดยพระครูบาปัญญาเจ้าอาวาสวัดหัวข่วงเมืองเชียงใหม่เป็นผู้สร้างและตั้งชื่อตามวัดแก้วโคมคำ ซึ่งเป็นข้อสันนิษฐานตามงานค้นคว้าของอาจารย์ศักดิ์ รัตนชัย ข้อความนี้พบในใบลานมาลัยผูกถ้วน 6 ซึ่งพระอุตมะวงศาเจ้าอาวาสวัดแสนเมืองมาเป็นผู้จารใบลานเพื่ออุทิศแก่พระอิทธิกรอินตา วัดหัวข่วง ในงานฉลองสมโภชวัดหัวข่วงเมื่อ พ.ศ. 2357 ²¹¹ ความว่า

“ศรีสวัสดิไชยยะมังคละกถา จุลคักราช 1176 (พ.ศ. 2357)เจ้าอุตมะวงศาภิขุลิกขิตะปางเมืองอยู่วัดแสงเมืองมานกอรเวียงดินแก้วกว้างใต้คุ้ม กัจจุสวาตุ้ เจ้าอินตาตันเป็นอธิปัตติ วัดหัวข่วงโคมคำ น้ำล้อมดินโรงชัยวันนั้นแล”

วัดหัวข่วงแก้ว เมืองพะเยา ไม่ได้มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์บันทึกไว้อย่างชัดเจน ปรากฏเพียงชื่อในตำนานเมืองพะเยากล่าวว่า เจ้าราชบุตรบุญเมืองสร้างเวียงพะเยาราวพุทธศตวรรษที่ 18 และสร้างวัดขึ้นในเวียงซึ่งมีวัดหัวข่วงรวมอยู่ด้วย มีการสันนิษฐานว่าตำนานเหล่านี้ น่าจะถูกเขียนขึ้นในช่วงฟื้นฟูเวียงพะเยาในสมัยรัตนโกสินทร์ในช่วงปลายพุทธศตวรรษ 24 ซึ่งวัดหัวข่วงนี้

²¹⁰ พระยาประชาภิจักรจักร (แหม่ม บุนนาค), พงศาวดารโยนก (กรุงเทพมหานคร : ศิลปาบรรณาการ, 2504), 533.

²¹¹ สุรพล ดำริห์กุล, ข่วงเมืองและวัดหัวข่วง องค์ประกอบสำคัญของเมืองในดินแดนล้านนา, 177.

เปลี่ยนชื่อมาจากเดิมคือ วัดคุ้ม และถูกเติมคำว่าแก้วเป็นวัดหัวขวงแก้ว ใน พ.ศ. 2489-2499 สมัย พระอธิการคำ เตชธมโม เป็นเจ้าอาวาส สำหรับชื่อวัดหัวขวงแก้วปรากฏชื่อในหนังสือประวัติวัดหัว ราชอาณาจักรของกรมการศาสนาว่าสร้างขึ้นในปี พ.ศ.2525 ²¹²

วัดหัวขวงเมืองน่าน ปรากฏชื่อครั้งแรกในพงศาวดารเมืองน่านในช่วงที่เจ้าอนันตวรฤทธิ เดชย้ายเมืองกลับมาที่เวียงน่านเดิมใน พ.ศ.2398 และได้บูรณะซ่อมแซมวัดวาอารามทั่วเมืองน่าน รวมทั้งมีการปรากฏว่ามีการสร้างวิหารที่วัดหัวขวงขึ้น ดังความว่า

“ถึงจุลศักราชได้ 1219 ตัวปีเมืองไซร์นั้น (พ.ศ.2400) เจ้ามหาชีวิตท่านก็มีอาชญาที่อแก้ว ท้าวพระยาเสนาอมาตย์บ้านเมืองทั้งมวล สร้างแปงหอคำแลคุ้มแก้ว.....ท่านก็ได้เอา ฉัตรเก็งไส่ยอดพระธาตุเจ้าแช่แห่งเป็นถั้วน 21 ลุนแต่นั้นท่านก็ได้สร้าง พระวิหารวัดหัวขวง และ อุโบสถวัดช้างค้ำเป็นถั้วน.....” ²¹³

จึงสันนิษฐานได้ว่าวัดหัวขวงเมืองน่านน่าจะถูกสร้างในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมา ซึ่งพื้นที่ของวัดหัวขวงนี้จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์อาจจะเคยเป็นส่วนหนึ่งของวัดพระธาตุ ช้างค้ำวัดหลวงกลางเวียงมาก่อน พบหลักฐานจารึกการสร้าง“ทิพพเจดีย์”ที่วัดช้างค้ำ ซึ่งหาก พิจารณาดำแหน่งตามเอกสารไม่พบเจดีย์ดังกล่าวภายในกำแพงวัดพระธาตุช้างค้ำ แต่ทางด้านทิศ เหนือนอกกำแพง กลับพบเจดีย์วัดหัวขวงที่ตั้งในปัจจุบัน ซึ่งมีลักษณะและตำแหน่งใกล้เคียงตามที่ เอกสารกล่าวไว้ ดังนั้นเจดีย์วัดหัวขวงน่าจะเป็นเจดีย์องค์เดียวกับทิพพเจดีย์ ความว่า

“อยู่มาถึงสกราชได้ 1169 ตัว (พ.ศ.2350) ปีเม็งหมา เดือน 11 ออกค้ำ 1 วัน 3 ไทย รวงเป้า ยามกลองงาย ทิพพเจดีย์เจ้า อันตั้งอยู่พายหันเหนือแห่งพระธาตุเจ้าช้างค้ำนั้นท่านก็พาเอาลัทธิธาทั้งหลายทั้งหนภายในพายนอกทั้งมวลพร้อมไปด้วยกัน ก่อล้างยัง ทิพพเจดีย์เจ้า ขึ้นแถมใหม่ แล้วได้ประจุธาตุไว้ 16 องค์ ก่อขึ้นสูง 7 วา ได้ต่างฉัตร 5 ใบ

²¹² กองพุทธศาสนสถาน, ประวัติวัดหัวราชอาณาจักร เล่ม 8 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การ ศาสนา,2535), 1005-1006.

²¹³ พงศาวดารเมืองน่าน, อนุสรณ์งานบำเพ็ญพระราชกุศลออกเมรุ พระราชทานเพลิงศพ พระเทพ นันทาจารย์ (บุญชู ธรรมสารมหาเถร) อดีตเจ้าคณะจังหวัดน่าน เจ้าอาวาสวัดพญาภูพระอารามหลวง วันที่ 1 เมษายน 2543 (เชียงใหม่ : อนุชพริ้นติ้ง, 2543), 103-104.

ไว้วง(โขง) ทั้ง 4 ด้าน เป็นที่ศรัทธา (สถิต)พระพุทธรเจ้า 4 องค์ ทองหั่นแล”²¹⁴

วัดหัวขวงนางเหลียว หรือวัดหัวขัว จ. ลำพูน มีตำแหน่งที่ตั้งอยู่ภายนอกกำแพงเมืองตรงข้ามแม่น้ำกวัง และตรงข้ามกับเวียงทริภุชชัย ซึ่งเป็นตำแหน่งที่ตั้งของชาวเวียงยอง ในช่วง พ.ศ. 2348 ในสมัยของสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้ากาวิละ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ นำชนเผ่าไทยซึ่งประกอบด้วย ลัวะ ลื้อ ยาง ยอง เข้ามาตั้งรกรากอยู่ในเมืองเชียงใหม่ และลำพูน ซึ่งกวาดต้อนผู้คนมาจากเวียงยอง รัฐฉาน ประเทศพม่าและเชื่อว่าชาวเมืองยองสร้างวัดนี้ขึ้นมาและตั้งชื่อว่า วัดหัวขวง ตามคตินิยมของชาวไทยยอง และต่อมาใน พ.ศ. 2357 วัดหัวขวงนี้ได้ย้ายที่ตั้งอีกครั้งไปอยู่บริเวณหัวสะพานถัดออกมาจากบริเวณเดิมเพียงเล็กน้อย จึงเปลี่ยนชื่อเป็นวัดหัวขัว จนถึงปัจจุบัน ส่วนวัดหัวขวงนางเหลียวเดิมถูกปรับเปลี่ยนพื้นที่จนไม่หลงเหลือสภาพของวัด

วัดหัวขวงร้างเวียงท่ากาน การเกิดขึ้นของเวียงท่ากานนั้นยังไม่ปรากฏหลักฐานที่แน่ชัดว่าสร้างขึ้นในช่วงสมัยใด แต่ภายในเวียงปรากฏชื่อวัดหัวขวงเป็นวัดขนาดเล็ก การเรียกชื่อวัดหัวขวงนั้นไม่มีประวัติความเป็นมาระบุชัดเจน ทราบแต่เพียงว่าวัดนี้เป็นวัดร้างไม่มีชื่ออยู่ก่อนแล้ว การเริ่มต้นเรียกชื่อวัดหัวขวงนี้ สันนิษฐานว่าถูกเรียกหลังจากที่ชาวไทยองอพยพมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณดังกล่าวและได้ร่วมกันสร้างวัดเพื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชน ได้เรียกชื่อวัดหัวขวงตามชื่อวัดหัวขวงราชสัณฐาน เมืองยอง รัฐฉาน ประเทศพม่า ²¹⁵

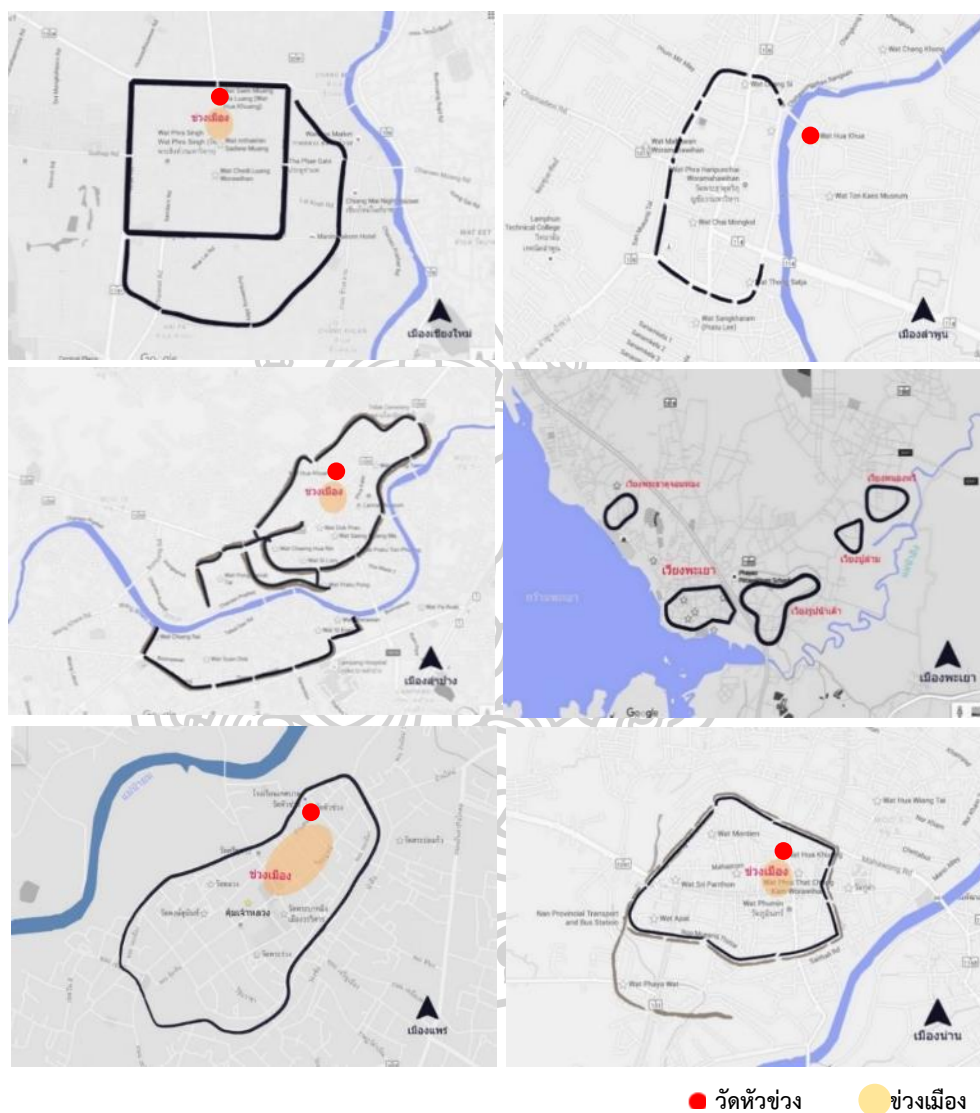
เจดีย์วัดหัวขวงร้าง เมืองลอง ชื่อของวัดหัวขวงในจังหวัดแพร่ นั้นนอกจากวัดหัวขวงในเวียงแพร่ อ. เมือง ยังปรากฏวัดหัวขวงอีกแห่งที่ ต. ปากกวาง อ. ลอง ตั้งอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำยมทางด้านตะวันตก มีแม่น้ำยมเป็นกำแพงเมืองด้านหนึ่งอีกด้านเป็นแนวคูน้ำและคันดินล้อมรอบ เป็นแหล่งชุมชนโบราณในอดีตพบเครื่องมือหินขัด ขวานและใบหอกสำริดในยุคโลหะตอนปลาย²¹⁶ เป็นเมืองที่มีความสำคัญทางด้านจุดยุทธศาสตร์และการเดินทาง ซึ่งเป็นทางผ่านขึ้นไปยังแอ่งที่ราบลำปาง เมืองลองในอดีตขึ้นกับลำปาง ภายหลังจึงเปลี่ยนมาเป็นส่วนหนึ่งของจังหวัดแพร่ใน

²¹⁴พงศาวดารเมืองน่าน, อนุสรณ์งานบำเพ็ญพระราชกุศลออกเมรุ พระราชทานเพลิงศพ พระเทพนันทจารย์ (บุญชู ธรรมสารมหาเถร) อดีตเจ้าคณะจังหวัดน่าน เจ้าอาวาสวัดพญาภูพระอารามหลวง วันที่ 1 เมษายน 2543 (เชียงใหม่ : ธนุพริ้นติ้ง, 2543), 46.

²¹⁵ดูเพิ่มเติมใน พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, “เจดีย์ที่เวียงท่ากาน,” โบราณคดี 1, 1, (กรกฎาคม-กันยายน 2510), 116-122.

²¹⁶สุรพล คำวิสุทธิกุล, ขวงเมืองและวัดหัวขวง องค์ประกอบสำคัญของเมืองในดินแดนล้านนา, 271.

พ.ศ. 2474 เมื่อมีการจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลในสมัยรัตนโกสินทร์²¹⁷ ศูนย์กลางแหล่งที่ตั้งของเมืองลงในอดีต สันนิษฐานว่าน่าจะอยู่บริเวณบ้านไฮสร้อยในปัจจุบัน และมีพระธาตุไฮสร้อยเป็นมหาราตุใจกลางเวียง

แผนที่ที่ 10 แสดงตำแหน่งและบริเวณข่วงเมืองและวัดหัวข่วง
เมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แพร่ อ.เมือง แพร่ อ.ลอง เมืองน่าน และพะเยา
เข้าถึงเมื่อ 15 กรกฎาคม 2559 ที่มา : <http://www.google.com/msps>

²¹⁷ หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น จังหวัดแพร่, ข้อมูลชุมชนโบราณในจังหวัดแพร่ เล่ม 1 อำเภอสูงเม่น เต็นชัย ลอง วังขึ้น (แพร่ : เมืองแพร่การพิมพ์, 2553), 34.

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมเจดีย์วัดหัวขวงในล้านนา

จากการศึกษารูปแบบทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์วัดหัวขวงในดินแดนล้านนา ได้แก่ วัดหัวขวงแสนเมืองมาหลวง เมืองเชียงใหม่ วัดหัวขวงเมืองลำปาง เมืองแพร่ เมืองน่าน วัดหัวขวงแก้ว เมืองพะเยา วัดหัวขวงนางเหลียว(วัดหัวขัว) เมืองลำพูน พบว่ารูปแบบเจดีย์วัดหัวขวงในแต่ละพื้นที่นั้นไม่มีรูปแบบทางศิลปสถาปัตยกรรมที่ชัดเจนจนถึงขั้นที่เรียกว่าแบบแผนได้

เจดีย์วัดหัวขวงแสนเมืองมาหลวง เชียงใหม่ (ภาพที่ 34) มีเอกสารบันทึกไว้ในสมัยของพระเมืองแก้วราว พ.ศ. 2064 แต่ในช่วงเวลานั้นยังไม่ระบุเรียกชื่อวัดหัวขวง ความว่า

“ณ วันศุกร์ขึ้น 10 ค่ำเดือน 4 (จุลศักราช 883) พระราชาตรัสให้ขุดฐานรากเจดีย์หลวงใน วัดพระเจ้าแสนเมืองมา ครั้นแล้วโปรดให้ก่อตั้งแต่ฐานขึ้นไป เมื่อวันอาทิตย์ขึ้น 15 ค่ำเดือน 5 องค์เจดีย์กว้างด้านละ 8 วา ๒ ศอก สูง 14 วา 2 ศอก.....”²¹⁸

นอกจากนั้นยังปรากฏอีกชื่อหนึ่งของเจดีย์องค์เดียวกันนี้คือเจดีย์ลักษณะบุราคามาราม ตามงานศึกษาของสงวน โชติสุขรัตน์ ที่กล่าวว่าวัดพระเจ้าแสนเมืองมาหรือวัดลักษณะบุราคามารามคือวัดหัวขวงเป็นวัดเดียวกัน โดยใช้หลักฐานพระพุทธรูปสำริดองค์ใหญ่ ที่ประดิษฐานอยู่ภายในพระอุโบสถ มีนามว่าพระเจ้าแสนเมืองมาหลวง²¹⁹ ความว่า

“วันศุกร์ เดือนสี่ ขึ้นสิบค่ำ ให้ขุดทำราก เจดีย์ลักษณะบุราคามาราม ครั้นถึงวันอาทิตย์ เดือนห้า ขึ้นสิบค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช 883 ลงมือก่อเจดีย์กว้าง 8 วา สูง 14 วา 2 ศอก แล้วให้สร้างคัมภีร์พระไตรปิฎกไว้สำหรับหอมณเฑียรธรรมด้วย”²²⁰

ซึ่งจากหลักฐานที่กล่าวนี้ยังไม่สามารถบอกถึงลักษณะการก่อสร้างโดยเริ่มต้นของเจดีย์หัวขวงองค์นี้ได้ รูปแบบที่ปรากฏในปัจจุบันมีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงระฆังล้านนาแบบเชียงใหม่ระยะหลังส่วนฐานเริ่มต้นด้วยฐานเชิงซ้อนกัน 3 ชั้นต่อด้วยฐานบัวยกเก็จ 1 ฐานคาคบด้วยลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น ส่วนรองรับองค์ระฆังเป็นชั้นบัวกลา 6 ชั้นในผังสิบสองเหลี่ยม สันนิษฐานว่ารูปแบบปัจจุบันนี้น่าจะเป็นการซ่อมครั้งสุดท้ายในสมัยเจ้าฟ้าสุทโธธรรมราชาราว พ.ศ. 2177 ²²¹

²¹⁸รัตนปัญญาเถระ (แสง มณวิฑูร แปล), *ชินกาลมาลีปกรณ์*, 143-144.

²¹⁹สุรพล ดำริห์กุล, *ขวงเมืองและวัดหัวขวง องค์ประกอบสำคัญของเมืองในดินแดนล้านนา*, 161.

²²⁰พระยาประชาภิจักรจักร (แหม่ม บุนนาค), *พงศาวดารโยนก*, (พระนคร : กรมศิลปากร, 2504),

วัดหัวขวงเมืองลำปาง (ภาพที่ 35) มีลักษณะสถาปัตยกรรมเป็นเจดีย์ทรงปราสาท ถึงจะมีกรกล่าวถึงตั้งแต่ พ.ศ. 2357 แต่รูปแบบในปัจจุบันเป็นการซ่อมแซมใหม่ในช่วง พ.ศ. 2455 โดยการกะเทาะปูนเดิมที่แตกกร้าวแล้วฉาบปูนทาสีใหม่ และยังคงรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบเดิม²²² มีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงปราสาทยอดเดียวมีซุ้มจรณะนำทั้งสี่ด้าน ส่วนยอดประกอบด้วยชั้นหลังคาลาดซ้อนกัน 3 ชั้นในผังแปดเหลี่ยม ซึ่งลักษณะนี้เป็นลักษณะของเจดีย์ทรงปราสาทยอดระยหลังที่มีอายุไม่ต่ำกว่าพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นต้นไป แต่จากการซ่อมแซมนี้องค์ประกอบในแต่ละส่วนไม่มีความกลมกลืนกันตามรูปแบบของเจดีย์ทรงปราสาทในช่วงนั้น จึงสันนิษฐานว่าลักษณะนี้ในองค์ประกอบบางส่วนน่าจะเกิดจากการซ่อมแซมใหม่ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 24

วัดหัวขวงเมืองลำพูน (ภาพที่ 36) เชื่อว่าสร้างในคติของชาวไทยของที่อพยพมาจากรัฐฉาน รูปแบบของเจดีย์ในปัจจุบันมีลักษณะเป็นเจดีย์วิหารในศิลปะพม่า ซึ่งเป็นที่นิยมทั่วล้านนาในขณะนั้น ในช่วงที่ชาวพม่าเข้ามารับจ้างทำสัมปทานป่าไม้ รูปแบบปัจจุบันที่ปรากฏนั้นเป็นรูปแบบที่สร้างใหม่เมื่อครั้งย้ายครั้งล่าสุด ซึ่งเป็นที่นิยมในดินแดนล้านนาในช่วงสมัยพุทธศตวรรษที่ 24

ภาพที่ 34 เจดีย์หัวขวงแสนเมืองมา
จ.เชียงใหม่

ภาพที่ 35 เจดีย์หัวขวง
จ.ลำปาง

ภาพที่ 36 เจดีย์หัวขวง
จ.ลำพูน

²²¹ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่, (เชียงใหม่ : สำนักพิมพ์วรรณรักษ์, 2541), 65.

²²² สุรพล ดำริห์กุล, ขวงเมืองและวัดหัวขวง องค์ประกอบสำคัญของเมืองในดินแดนล้านนา, 198.

วัดหัวขวงแก้วเมืองพะเยา (ภาพที่ 37) เป็นเจดีย์ที่สร้างใหม่เมื่อ พ.ศ.2529 ซึ่งสิ่งปลูกสร้างภายในวัดนี้ถูกสร้างขึ้นใหม่ทั้งหมด มีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมเจดีย์ล้านนาที่ได้รับอิทธิพลรัตนโกสินทร์อย่างชัดเจน ลักษณะเป็นเจดีย์ทรงปราสาทยอดเดี่ยวในผังแปดเหลี่ยมตั้งแต่ส่วนฐานจนถึงส่วนขององค์ระฆังและบัลลังก์ ส่วนฐานประดับด้วยสิ่งหล่อซึ่งไม่ใช่รูปแบบของเจดีย์ล้านนาในอดีต เรือนธาตุมีจระนำประดับทุกด้านประดิษฐานพระพุทธรูปยืน ส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นบัวกลาหรือชั้นหลังคาลาดในผังแปดเหลี่ยม องค์ระฆังเหลี่ยม ซึ่งลักษณะนี้จะเกิดจากการซ่อมแซมและการออกแบบรูปแบบใหม่ในช่วงรัตนโกสินทร์

ภาพที่ 37 เจดีย์หัวขวง จ. พะเยา

ภาพที่ 38 เจดีย์หัวขวง เมืองน่าน

วัดหัวขวงเมืองน่าน (ภาพที่ 38) รูปแบบปัจจุบันที่ปรากฏนี้เป็นรูปแบบหลังการซ่อมแซมครั้งใหญ่ในสมัยของเจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯในช่วง พ.ศ. 2398 มีรูปแบบเป็นเจดีย์ทรงปราสาทยอดเดี่ยวแบบล้านนา ฐานเขียงและฐานบัวไม่ยกเก็จหน้ากระดานสี่เหลี่ยม คาดด้วยลูกแก้วอกไก่ 2 เส้นต่อด้วยฐานบัวลูกแก้วชั้นบนย่อเก็จรับกับเรือนธาตุ ประดับด้วยจระนำซุ้มลด ประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัยสำริด ที่มุมผนังทั้งสองข้าง ปั้นเป็นรูปทวารวดีเครื่องยืนพนมมือ เหนือเรือนธาตุเป็นชั้นหลังคาลาดซ้อนกัน 3 ชั้น องค์ระฆังมีขนาดเล็กไม่มีบัลลังก์ มีลักษณะคล้ายกับเจดีย์วัดโลกโมฬี เชียงใหม่ ซึ่งเป็นรูปแบบของเจดีย์ทรงปราสาทยอด มีอายุราวกลางพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นต้นมา²²³

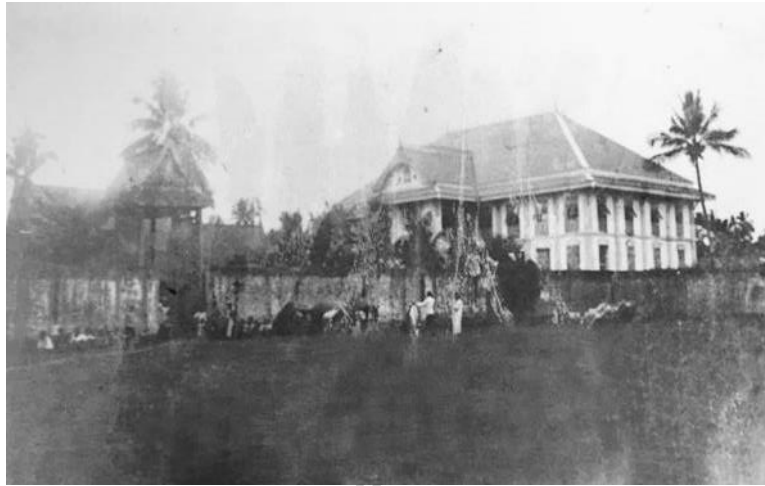
²²³สุรศักดิ์ ศรีสำอางค์, ศิลปะในเมืองน่าน: เมืองน่าน โบราณคดี ประวัติศาสตร์ และศิลปะ. กรุงเทพมหานคร (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ปริ้นติ้งกรุ๊ป, 2530), 85.

เจดีย์วัดหัวข่วงเมืองแพร์ อ.เมือง

“เวียงแพร์” เวียงโบราณเก่าแก่ของเมืองแพร์ตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน ตั้งอยู่ริมแม่น้ำยมด้านตะวันออกตอนบนเป็นบริเวณที่ราบกว้างใหญ่ รูปร่างของเวียงแพร์มีลักษณะเป็นรูปวงรี สันฐานคล้ายหอยสังข์ มีกำแพงเมืองเป็นคันดินและคูน้ำชั้นเดียว บริเวณกลางเวียงจะประกอบด้วยข่วงเมือง คຸ່ມหลวง สะดือเมืองตามคติของเมืองล้านนา มีวัดพระบาทมิ่งเมืองวรวิหารเป็นมหาธาตุกลางเวียงเพื่อแทนศูนย์กลางของเมืองตามคติจักรวาลของล้านนา พื้นที่ภายในกำแพงเวียงส่วนใหญ่เป็นศูนย์ราชการและส่วนกลางของการบริหารราชการ เช่น คຸ່ມเจ้าหลวง ศาลากลาง เรือนจำ ฯลฯ ภายในเวียงแพร์มีวัดเก่าแก่และมีความสำคัญตั้งอยู่หลายวัด ได้แก่ วัดหัวข่วง วัดศรีชุม วัดหลวง วัดพระนอน วัดศรีบุญเรือง และวัดพระบาทมิ่งเมือง เป็นต้น ซึ่งวัดหัวข่วงนั้นเป็นวัดขนาดเล็กที่ตั้งอยู่ภายในกำแพงเวียงแพร์ใกล้กับประตูเลี้ยงม้าทางด้านทิศเหนือ

ขอบเขตของข่วงเมืองแพร์ในอดีตสันนิษฐานว่าอยู่บริเวณกลางเวียง ซึ่งเป็นพื้นที่โล่งกว้างเริ่มต้นตั้งแต่คຸ່ມหลวงซึ่งอยู่กลางเวียงไปจนถึงวัดหัวข่วงและพื้นที่ระหว่างวัดศรีชุมไปจนถึงวัดพระบาทมิ่งเมือง ซึ่งชาวเมืองแพร์ในอดีตจะเรียกพื้นที่ดังกล่าวนี้ว่า “สนามหลวงหรือข่วงหลวง” (ดูในภาพที่ 19 บริเวณพื้นที่สี่เหลี่ยมอ่อน) ซึ่งในความหมายของสนามหลวงหรือเก้าสนามหลวงนี้มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับทางการเมืองด้วย บริเวณสนามหลวงของเมืองแพร์ในอดีตนั้นอยู่บริเวณด้านข้างของคຸ່ມเจ้าหลวง ซึ่งนอกจากจะใช้ประกอบพิธีสำคัญและเป็นศูนย์รวมของเมืองแล้ว สนามหลวงยังถูกใช้เป็นบริเวณฝึกทหาร เป็นพื้นที่ซึ่งเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางการเมือง การปกครองของเจ้าหลวง เครื่องญาติ และเสนาบดี ซึ่งตำแหน่ง “เก้าสนามหลวง” ก็คือการเรียกชื่อสำหรับตำแหน่งทางการปกครองที่มีลำดับลดหลั่นกันไป²²⁴ แต่ในปัจจุบันบริเวณของข่วงเมืองถูกลดขนาด โดยใช้พื้นที่ปลูกสร้างอาคาร ซึ่งถูกใช้สร้างเป็นสถานที่ราชการเป็นส่วนใหญ่ในบริเวณกลางเมืองพื้นที่แถบนี้ทั้งหมดเป็นของที่ราชพัสดุ และการขยายตัวของชุมชนเมืองจึงมีการปลูกสร้างที่อยู่อาศัยหนาแน่นขึ้น ดังนั้นบริเวณที่โล่งของข่วงเมืองเดิมจึงเหลืออยู่เพียงเล็กน้อย ซึ่งยังพอมองเห็นร่องรอยของข่วงเมืองที่เป็นที่โล่งได้ ซึ่งปัจจุบันถูกปรับปรุงเป็นสวนสุขภาพเฉลิมพระเกียรติฯ ร.9 (แผนที่ที่ 10) (ภาพที่ 39)

²²⁴ ศรีศักร วัลลิโภดม, นครแพร์ จากอดีตมาปัจจุบัน ภูมิวิเวศวัฒนธรรม ระบบความเชื่อ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น, 199.

ภาพที่ 39 เจ้านายและบุตรหลานเจ้านครเมืองแพร่เตรียมงานรับเสด็จรัชกาลที่ 7 ณ สนามคุ้มเจ้าหลวงเมืองแพร่ ที่มา : พระครูวิทิศพิพัฒนาภรณ์ (มนตรี ชมมเมธี), เล่าเรื่องเมืองแพร่ในอดีต, 54.

แผนที่ที่ 11 แผนที่แสดงตำแหน่งและบริเวณของช่วงเมืองเดิม(สี่เหลี่งอ่อน) และท้องสนามหลวง (สี่เขียวอ่อน) เข้าถึงเมื่อ 18 กันยายน 2558 ที่มา : <http://www.google.com/msps>

โดยสรุปแล้วในดินแดนล้านนาปรากฏชื่อวัดหัวข่วง ตั้งอยู่เป็นองค์ประกอบสำคัญภายในเมืองอยู่ 6 แห่งได้แก่ เชียงใหม่ ลำปาง แพร่ 2 แห่ง น่าน และพะเยา ส่วนที่เมืองลำพูนปรากฏวัดหัวข่วงนางเหลียว (วัดหัวขัว) ตั้งอยู่นอกกำแพงเวียง ซึ่งเป็นตำแหน่งที่ถูกย้ายตำแหน่งจากเดิม ส่วนในจังหวัดเชียงราย เชียงแสน และแม่ฮ่องสอน ไม่ปรากฏชื่อวัดหัวข่วง ซึ่งการเกิดขึ้นของวัดหัวข่วงนี้ยังไม่สามารถสรุปได้ว่าการสร้างวัดหัวข่วงเป็นแบบแผนของคติการสร้างเมืองในล้านนา

แต่มีความนิยมเรียกชื่อวัดซึ่งตั้งอยู่บริเวณใกล้กับช่วงเมืองส่วนมากมักจะตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือ
 วัดหัวข่วงนี้เป็นวัดขนาดเล็กมีพื้นที่ประมาณ 5-6 ไร่ และเป็นวัดที่เป็นศูนย์กลางในการร่วมกิจกรรม
 ของเมืองโดยเน้นในระดับชุมชนและชาวเมืองรองจากมหาธาตุกลางเมืองและมหาธาตุบนยอดดอย
 รูปแบบทางศิลปสถาปัตยกรรมของวัดหัวข่วงนั้นไม่มีรูปแบบที่เป็นแบบแผนตายตัวขึ้นอยู่กับความ
 นิยมและอิทธิพลที่เข้ามาในขณะนั้น โดยปรากฏรูปแบบตั้งแต่เจดีย์แบบล้านนาตั้งแต่พุทธศตวรรษ
 ที่ 21-ปัจจุบัน เช่น เจดีย์ทรงระฆังกลมล้านนา เจดีย์ทรงปราสาทยอดเดี่ยว เจดีย์ทรงระฆังแบบวิหาร
 ในศิลปะพม่า จนถึงรูปแบบเจดีย์ประยุกต์ในผังหลายเหลี่ยม

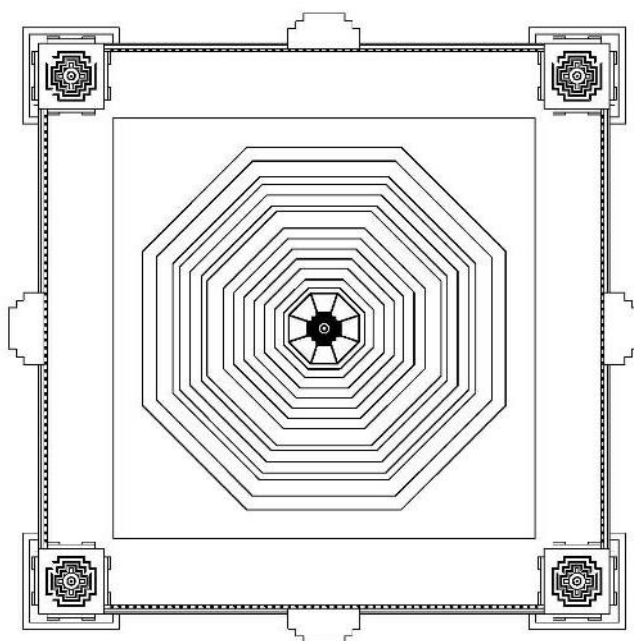
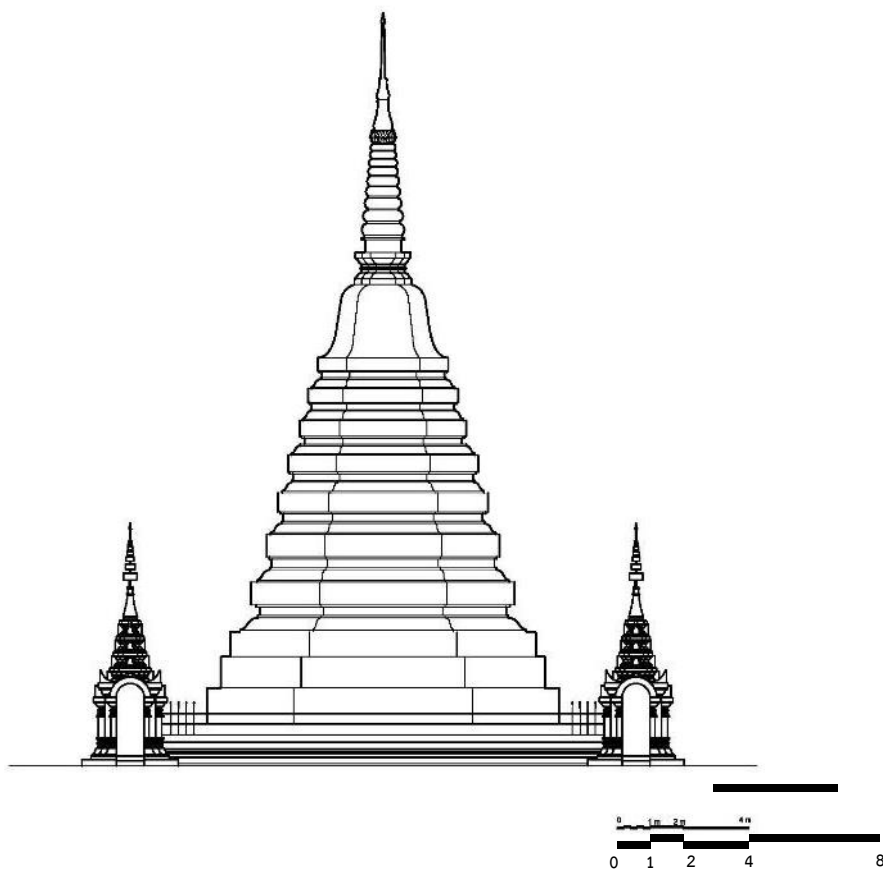

3.2.2 เจดีย์ทรงระฆังล้านนาแปดเหลี่ยมสกุลช่างเมืองแพร่: พระธาตุช่อแฮ พระธาตุจอมแจ้ง
สายวิวัฒนาการพระธาตุอวยสุเทพ (ปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22)

กลุ่มที่ 1 เจดีย์ทรงระฆังล้านนาแปดเหลี่ยมสกุลช่างเมืองแพร่ (ไม่มีฐานบัวยกเก็จรองรับ) พระ
ธาตุช่อแฮ: ต้นแบบเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมแบบเมืองแพร่

ภาพที่ 40 พระธาตุช่อแฮ อ.เมือง จ.แพร่

ภาพลายเส้นที่ 4 พระธาตุข่อแฮ อ.เมือง

ประวัติการสร้าง

วัดพระธาตุช่อแฮ (ภาพที่ 40) พระธาตุศักดิ์สิทธิ์ประจำปีชาล เป็นพระอารามหลวงชั้นตรีชนิดสามัญ ขึ้นทะเบียนโบราณสถานเมื่อวันที่ 23 มิถุนายน พ.ศ.2549 ประวัติการก่อสร้างไม่ปรากฏหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์ชัดเจน มีเพียงตำนานทางศาสนาและมุขปาฐะที่เล่าสืบกันมา การศึกษาที่มาและประวัติของพระธาตุช่อแฮจึงต้องอาศัยจากหลักฐานอื่น ไม่ว่าจะเป็นการบันทึกและกล่าวถึงทั้งตำนาน หลักฐานทางโบราณคดีและหลักฐานทางสถาปัตยกรรม

ตำนานแรกที่กล่าวถึงได้แก่ตำนานพระเจ้าเลียบโลก กัณฑ์ที่ 8 ฉบับวัดพระธาตุศรีจอมทอง จ. เชียงใหม่²²⁵ ความว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมาเมืองแพร่ประทับใต้ต้นหมาก ได้พบกับลัวะอ้ายก้อม ซึ่งแจ้งว่าหมากต้นนี้ถ้าผู้ใดได้กินจะมีอาการมาเป็นบ้าและคุ้มคลัง พระพุทธเจ้าได้ยืนดั่งนั้นจึงให้ลัวะอ้ายก้อมไปเอามารับประทาน ปรากฏว่าเมื่อพระพุทธเจ้าเสวยแล้วหมากนั้นมิรสหวานและไม่เป็นอันตรายใดๆ ลัวะอ้ายก้อมจึงเกิดความศรัทธา และให้ภรรยาขนาน้ำมาถวาย พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ในภายภาคหน้าสถานที่แห่งนี้จะได้ชื่อว่าเมืองแพร่ และควรตั้งพระศาสนาไว้ หลังจากนั้นทรงมอบพระเกศาไว้กับลัวะอ้ายก้อมนำไปใส่ผอบแก้ว แล้วนำไปประดิษฐานไว้ในถ้ำซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออก พร้อมทั้งสิ่งของที่เป็นเครื่องสักการบูชา และให้นำหิน 3 ก้อนมาปิดทางปากถ้ำไว้ ครั้นเมื่อถึงเวลาที่พระพุทธองค์ปรินิพพาน ให้พระเจ้าอโศกราชนำเอากระดูกข้อศอกข้างซ้ายมาบรรจุไว้ ณ สถานที่นี้ ซึ่งเนื้อเรื่องของตำนานพระเจ้าเลียบโลกฉบับนี้ มีความสอดคล้องกับตำนานพระธาตุช่อแฮซึ่งเป็นเนื้อหาใกล้เคียงและเป็นที่คุ้นเคยของชาวเมือง²²⁶ ความว่า

เมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ได้ 25 พรรษา และระลึกได้ว่าในอนาคตข้างหน้าก็จะปรินิพพาน ดังนั้นพระองค์จึงอธิษฐานพระธาตุให้แบ่งย่อย เพื่อให้เทวดาและมนุษย์ได้สักการบูชา เมื่อออกพรรษาแล้วได้เสด็จมาพร้อมกับพระอรหันต์ คือพระโสณะเถระ พระอุตตระและพระรัตนะ และพระมหาเถระ “เสด็จไปโปรดไวณย์ลัตว์ตามสถานที่ต่างๆตั้งแต่เมืองกุสินารา.....เมืองเขิน เมืองตาก เชียงแสน เมืองพะเยา เมืองลคร เมืองน่าน และเมืองแพร่” โดยเสด็จมาและประทับใต้ไม้จ้องแค(ไม้สะแก) และมีต้นหมากขนาดใหญ่ ตั้งอยู่บนม่อนดอยเล็กๆ

²²⁵เจียรชาย อักษรดิษฐ์, ตำนานพระเจ้าเลียบโลก : การศึกษาพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมล้านนา ภูมินาม ตำนาน ผู้คน, 85-87.

²²⁶ศรีศักร วัลลิโภดม, นครแพร่ จากอดีตมาปัจจุบัน ภูมิวิเวศวัฒนธรรม ระบบความเชื่อ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น, 187-188.

จากนั้นลัษะอ้ายก้อมก็มาเข้าเฝ้า และได้รับมอบเส้นพระเกศาและนำไปไว้ในผอบแก้วและเก็บอยู่ภายในถ้ำเนื้อหาตอนนี้คล้ายกับตำนานพระเจ้าเลียบโลกฉบับแรก ครั้งเมื่อทรงเสด็จประพินิพานได้ 218 ปี พระเจ้าอโศกมหาราชทรงสร้างเจดีย์ 84,000 องค์และได้ร่วมกับพระอรหันต์ทั้งหลายอธิษฐานให้พระธาตุเสด็จ ไปยังสถานที่ในครั้งที่พระพุทธเจ้าเคยเสด็จไปในสถานที่ที่พระองค์ตั้งใจให้เป็นที่ตั้งมั่นในพุทธศาสนาขณะที่ยังมีพระชมมาอยู่ ทันใดนั้นพระธาตุก็เสด็จไปยังสถานที่ต่างๆรวมทั้งหมด 22 แห่ง ตั้งแต่ “เมืองทริภุญไชย ละคอน และดอยโกสิยธชัคคบรรพตเมืองพลนคร (เมืองแพร่)” หลังจากนั้นได้สร้างพระเจดีย์ได้บนยอดดอย โดยบรรจุพระธาตุศอกข้างซ้ายของพระพุทธเจ้า บรรจุในท้องสิงห์ในอุโมงค์และปิดปากถ้ำไว้ เวลาต่อมาเจ้าเมืองและประชาชนทำการสักการบูชาพระธาตุด้วย “ช่อแพร่” จึงเป็นที่มาของพระธาตุช่อแพร่ หรือช่อแฮ จนกระทั่งทุกวันนี้²²⁷

ในพระราชพงศาวดารว่าด้วยกรุงสุโขทัย ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กล่าวว่าพระธาตุช่อแฮสร้างขึ้นระหว่าง พ.ศ. 1879-1881 ในสมัยที่พระมหาธรรมราชา (ลิไท) ยังเป็นพระมหาอุปราชครองเมืองศรีสัชชนาลัย พระองค์โปรดให้สร้างสถานที่สำคัญทางศาสนาหลายแห่งรวมทั้งเมืองแพร่ ซึ่งในขณะนั้นอยู่ในขอบเขตของอาณาจักรสุโขทัย โดยเลือกสร้างที่ดอยโกสิยธชัคคบรรพต พระมหาธรรมราชาลิไทพระราชทานพระบรมสารีริกธาตุแก่ขุนลัษะอ้ายก้อมให้นำมาบรรจุไว้ในฐานเจดีย์และมอบหมายให้หาสถานที่สร้างพระธาตุ เมื่อขุนลัษะอ้ายก้อมมาถึงบริเวณดอยโกสิยธชัคคบรรพตเห็นว่าสถานที่แห่งนี้มีความเหมาะสมจึงสร้างเจดีย์ขึ้น และนำผอบพระบรมสารีริกธาตุบรรจุไว้ในสิงห์ทองคำสร้างแท่นที่ตั้งผอบด้วยเงินและทอง แล้วตั้งสิงห์ทองคำไว้โดยโอบกปูนทับอีกชั้นหนึ่ง หลังจากนั้นก็จัดงานบำเพ็ญกุศลเฉลิมฉลอง 7 วัน 7 คืน²²⁸

และในบางส่วนของตำนานมีการกล่าวถึง พระธาตุอีกองค์ซึ่งถูกสร้างในคราวเดียวกันกล่าวว่า พญาสิทธิมาบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุช่อแฮที่ดอยโกสิยธชัคคบรรพต ระหว่างเดินทางกลับได้

²²⁷ สงวน โชติสุขรัตน์, “ตำนานพระธาตุช่อแฮ จ. แพร่”, ประชุมตำนานล้านนาไทย, (นนทบุรี : สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, 2555), 601-605.

²²⁸ กระทรวงมหาดไทย, ประวัติศาสตร์มหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดแพร่, 103-103.

หยุดพักที่ตอยจวนแจ้ง(ตอยจอมแจ้ง) เมื่อจัดที่พักแล้วก็ทรงบูรณะเจดีย์ดังกล่าวจนเสร็จแล้วจึงเสด็จกลับ ซึ่งคือพระธาตุจอมแจ้งในปัจจุบัน²²⁹

ประวัติที่น่าจะเป็นไปได้และพอจะเทียบเคียงยุคสมัยซึ่งมีหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์รองรับนั้น น่าจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับอาณาจักรสุโขทัย ซึ่งมีหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์กล่าวถึง พระมหาธรรมราชาลิไทซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งเป็นพระมหาอุปราชครองเมืองศรีสัชชนาลัย (ระหว่างปี พ.ศ. 1883-1890) ทรงเป็นผู้สร้างองค์พระธาตุช่อแฮขึ้นในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 19 ซึ่งข้อสันนิษฐานนี้น่าจะสอดคล้องกับหลักฐานจารึก คือ

จารึกวัดเขากบ พ.ศ. 1962 กล่าวถึงการทำนุบำรุงศาสนาของพญาลิไท ซ่อมแซมบูรณะวัดในอาณาจักรสุโขทัย และเมืองทางภาคเหนือได้มีการสร้างเจดีย์เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในเมืองแพร์ เมืองฝาง(สวางคบุรีจังหวัดอุตรดิตถ์) บนฝั่งแม่น้ำน่านเมืองลำพูนและเมืองตาก ความว่า

“.....จึงคล้ายังสุโขทัย(ศรี)สัชชนาลัย กระทำสมภารบารมี.....พระมหาธาตุคลาดยังฝาง แพล ระพูน ตาก เชียง.....รอดตั้งดงโปรดช้าง นครพัน.....”²³⁰

จารึกวัดป่าแดง พ.ศ. 1949 กล่าวถึงพระมหาธรรมราชาเสด็จมาเมืองแพร์ ความว่า

“.....ศักราชได้ 721 (พ.ศ.1902) ในปีกุน...ก็ในปีเดียนั้นแล...ให้กระทำวัดในป่าแดงให้ท่านอยู่ ก็ในปีเดียนั้นแล มหาธรรมราชาผู้บุเอาพลไปเมืองแพล อยู่ได้เจ็ดเดือน...จากแพลแล้วให้เอาคนลืบท้าเรือน...วัดป่าแดงนี้ จึงอาราธนามหากัลยาณเถรมา...สีโพ้นด้วยฝูงชีฟ้าขาวบรรจุพระเจ้าเรามีได้”²³¹

พญาลิไทและกษัตริย์ในราชวงศ์พระร่วง ทรงทำนุบำรุงศาสนาในเมืองแพร์มาโดยตลอด จนกระทั่งราชวงศ์นี้หมดอำนาจลง หลังจากนั้นเจ้าผู้ครองนครแพร์ในลำดับถัดมาได้มีการสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์เรื่อยมา สมัยกรุงธนบุรีปี พ.ศ. 2312 สมเด็จพระเจ้าตากสิน ทรงยกทัพตีพม่าที่ยึด

²²⁹ อัจฉรา ประมวล, เรียบเรียงตำนานพระธาตุช่อแฮ . เข้าถึงเมื่อวันที่ 22 ตุลาคม 2559. เข้าถึงได้จาก <http://www.lannaworlds.com>.

²³⁰ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, จารึกวัดเขากบ. เข้าถึงเมื่อ 22 กรกฎาคม 2561. เข้าถึงได้จาก http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=215.

²³¹ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, จารึกวัดป่าแดง แผ่นที่ 1 เข้าถึงเมื่อ 11 กรกฎาคม 2555. เข้าถึงได้จาก http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=206.

ครองล้านนาอยู่โดยมีพญาแพร์หรือเจ้ามังไซยะเข้าสวามิภักดิ์ จึงโปรดแต่งตั้งให้เป็นพระยาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งพระองค์ได้อุปถัมภ์พระพุทธศาสนาดูแลองค์พระบรมธาตุช่อแฮจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น และกลายเป็นธรรมเนียมของเจ้าเมืองแพร์ที่จะต้องให้ความสำคัญกับพระธาตุช่อแฮ โดยบูรณะให้มีความงดงามและใช้งานได้ตลอดเวลาเริ่มจาก พ.ศ. 2361 โดยเจ้าหลวงเทพวงศ์(เจ้าหลวงเทพวงศ์ลันทอง) พ.ศ. 2373 เจ้าหลวงอินทวิไชย พ.ศ. 2415 เจ้าหลวงที่มีบทบาทมากที่สุดคือ เจ้าหลวงพิมพิสาร (เจ้าหลวงขาเค) และจนมาถึงเจ้าหลวงองค์สุดท้ายของเมืองแพร์ คือเจ้าหลวงพิริยะเทพวงศ์ (เจ้าพิริยวิไชย) ปกครองเมืองแพร์ และใน พ.ศ.2445 เจ้าหลวงเดินทางหนีภัยไปที่หลวงพระบาง เนื่องจากเหตุการณ์จลาจลเงี้ยวปล้นเมืองแพร์ ทำให้เชื้อสายเจ้าเมืองแพร์สิ้นสุดลง การบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุช่อแฮนั้นมีการบันทึกไว้หลายครั้ง และจากการรวบรวมบันทึกครั้งล่าสุดรวมรวมไว้ดังนี้

การบูรณะซ่อมแซมองค์พระธาตุช่อแฮ

พ.ศ. 2312 พระเจ้าเมืองใจย (พระยาศรีสุริยวงศ์) สร้างพระเจดีย์ขึ้นใหม่ ภายนอกปิดด้วยทองแดงและโบสถ์หลังหนึ่ง

พ.ศ. 2361 เจ้าหลวงเทพวงศ์(ลันทอง) เจ้าหลวงเมืองแพร์ ได้บูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุช่อแฮ

พ.ศ. 2373 เจ้าหลวงอินทวิไชย เจ้าหลวงเมืองแพร์ได้บูรณปฏิสังขรณ์ต่อจากเจ้าหลวงเทพวงศ์

พ.ศ. 2415 เจ้าหลวงพิมพิสาร(เจ้าหลวงขาเค) และเจ้าหลวงพิริยะอุดรฯ (พระยาพิริยะพิชัย) ได้อุปถัมภ์พระธาตุช่อแฮ

พ.ศ 2437 เจ้าหลวงพิริยะเทพวงศ์ รื้อโบสถ์เก่าที่พระศรีสุริยวงศ์สร้างไว้ และสร้างขึ้นใหม่ โดยมีราษฎรช่วยกันบริจาคทรัพย์เป็นค่าอิฐค่าปูนและค่าจ้างทั้งหมดเป็นเงินประมาณ 8,000 บาท

พ.ศ. 2449 เจ้าน้อยนามวงศ์ ได้สร้างฉัตร 1 คัน นำไปบรรจุพระเจดีย์ด้านทิศตะวันออกเป็นเงิน 346 บาท พ.ศ. 2451 พญาบุรีรัตน์ สร้างธรรมาสน์ 1 หลัง ราคา 360 บาท

พ.ศ. 2459 พระครูพุทธวงศาจารย์ เจ้าคณะจังหวัดแพร์ เป็นประธาน พร้อม ชาวเงี้ยวและชาวพื้น56822

พ.ศ. 2461 พระครูพุทธวงศาจารย์ เจ้าคณะจังหวัดแพร์ พร้อมด้วยพญาบุรีรัตน์ เป็นประธาน ได้แผ่กุศลเฉพาะในจังหวัดแพร์ โดยรวบรวมเงินจากการบริจาค รายละเอียด 100 บาท 50 บาท (มีรายนามผู้บริจาคชัดเจน) ได้เงิน 4,128 บาท

พ.ศ. 2467 พระครูบาศรีวิชัย นักบุญแห่งล้านนาไทย เป็นประธานนำพุทธศาสนิกชนทำการบูรณะองค์พระธาตุช่อแฮครั้งใหญ่ โดยรื้อทองจังโกรอบองค์พระธาตุออกเสริมองค์พระธาตุให้มีขนาดกว้างและสูงขึ้นฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้างด้านละ 11 เมตร สูงจากฐานถึงยอดพระธาตุ 33 เมตร ใช้แผ่นทองเหลืองปิดรอบพระธาตุแทนทองจังโกที่รื้อออก สร้างรั้วเหล็กรอบองค์พระธาตุ 4 ด้าน มีประตูเข้าออก 4 ด้าน แต่ละประตูได้สร้างซุ้มปราสาทไว้อย่างสวยงาม

พ.ศ. 2473 พระมหาเมธัง (พรหม พรหมเทโว) เจ้าคณะจังหวัดแพร่ และประชาชน ได้รื้ออุโบสถพระธาตุช่อแฮหลังเก่าออกและสร้างใหม่

พ.ศ. 2504 พระภัทรสารมณี(สุจิต ฤทธสาโร) เจ้าคณะจังหวัดแพร่ หน่วยงานราชการพร้อมพ่อค้าประชาชนในจังหวัดแพร่ ได้ร่วมแรงร่วมใจกันบูรณะองค์พระธาตุ ช่อแฮอีกครั้งหนึ่ง ร่วมกันปิดทองคำเปลวรอบองค์พระธาตุทำให้องค์พระธาตุมีความสง่างามขึ้น

วันที่ 9 ตุลาคม พ.ศ. 2532 นายศักดิ์ ลาภเจริญ ผู้ว่าราชการจังหวัดแพร่ พิจารณาเห็นว่าสมควรที่จะบูรณะซ่อมแซมองค์พระธาตุให้มีความมั่นคง แข็งแรงสวยงาม ประกอบกับต้องการที่จะพัฒนาจังหวัดแพร่ ให้เป็นจังหวัดแห่งการท่องเที่ยวในภาคเหนืออีกจังหวัดหนึ่ง จึงเป็นประธานจัดทำบุญทอดผ้าป่ามหากุศลขึ้นในวันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2533 เพื่อหารายได้มาเป็นกองทุนบูรณะซ่อมแซมองค์พระธาตุช่อแฮ โดยได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานราชการ ภาคเอกชน พ่อค้าคหบดี และประชาชนเป็นอย่างดี

ในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ครองสิริราชสมบัติครบ 60 ปี วัดพระธาตุช่อแฮซึ่งเป็นวัดราษฎร์ ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ยกฐานะขึ้นเป็นพระอารามหลวง ชั้นตรี ชนิดสามัญ ตั้งแต่วันที่ 23 มิถุนายน พ.ศ. 2549 ประกาศในพระราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 123 ตอนที่ 96 ง. ลงวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2549

พ.ศ. 2554 วันจันทร์ ที่ 21 กุมภาพันธ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงยกปลีบัวทองคำ ประดิษฐานบนยอดพระเจดีย์ พระธาตุช่อแฮ²³²

²³² องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ ฉบับ พ.ศ. 2559, 160

รูปแบบการบูรณะซ่อมแซมที่มีผลมากที่สุดน่าจะเป็นช่วง พ.ศ. 2467 ซึ่งพระครูบาศรีวิชัย ซึ่งก็สอดคล้องกับหลักฐานอื่นๆที่บันทึกไว้ ดังนี้ กล่าวคือเป็นประธานบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุมาร่วมกับคณะสงฆ์จังหวัดแพร่ และมีพระมหาเมธีังกร (พรหม พรหมเทโว) อดีตเจ้าคณะจังหวัดแพร่ เป็นประธานฝ่ายสงฆ์ในการบูรณปฏิสังขรณ์ โดยบูรณะขยายขนาดใหญ่และสูงขึ้น ขนาดฐานกว้างด้านละ 11 เมตรสูงจากพื้นถึงยอด 33 เมตร หุ้มทองจังโก ปิดทองตลอดองค์ ฐานล่างสี่เหลี่ยมซ้อนลดหลั่นกัน 3 ฐาน ส่วนรองรับองค์ระฆังเป็นชั้นบัวกลายในผังแปดเหลี่ยม พร้อมกับซุ้มโขงทางเข้าพระธาตุ 4 ซุ้ม ซึ่งเป็นรูปแบบที่ปรากฏในปัจจุบัน โดยคงรักษาเค้าโครงเดิมเอาไว้²³³ ส่วนวิหารจตุรมุขและระเบียงรอบพระเจดีย์สำหรับเดินประทักษิณ ถูกสร้างขึ้นในสมัยพระมหาเมธีังกรเป็นเจ้าอาวาส ในปี พ.ศ. 2376 ซึ่งสร้างพร้อมกับระเบียงและวิหารวัดพระธาตุจอมแจ้ง²³⁴

ลักษณะสถาปัตยกรรม

ระเบียงรอบพระธาตุด้านใน

มีลักษณะเป็นรั้วโปร่งเสาเหล็กหล่อทรงกลมด้านบนเป็นเสาหัวเม็ดตกแต่งด้วยสีทอง ที่มุมทั้งสี่ประดับซุ้มทิวสนปูนปั้นทรงปราสาทซ้อนชั้น ลักษณะคล้ายซุ้มโขงขนาดเล็กย่อส่วนภายในประดิษฐานพระพุทธรูปยืนปูนปั้นตกแต่งด้วยการทาสี เป็นงานซ่อมแซมในสมัยปัจจุบัน รั้วรอบพระธาตุมีรอยย่อประดิษฐานพระพุทธรูปบริเวณตรงกลาง ที่มุมทั้งสี่ประดับด้วยฉัตรหลวงสีทอง ทางเดินรอบพระธาตุด้านในกว้างประมาณ 1.5 เมตร

ส่วนฐาน

ฐานล่างสุดเริ่มต้นด้วยฐานเชิงในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส 1 ฐาน กว้างประมาณ 10 เมตร ต่อด้วยชุดฐานเชิงในผังแปดเหลี่ยมขนาดเล็กลงมาซ้อนกัน 3 ฐาน

²³³ธัมมเมธี ภิกขุ, คำว่าตำนานปางเดิม, ครูบาศรีวิชัย บูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุช่อแฮเมืองแพร่ พ.ศ. 2467, (เชียงใหม่: โรงพิมพ์มิ่งเมือง, 2543), 49-62.

²³⁴สมหมาย เปรมจิตต์และคณะ, พระเจดีย์ในล้านนา: งานวิเคราะห์และอนุรักษ์ศิลปะสถาปัตยกรรมล้านนาไทย, 160.

ส่วนกลาง

ส่วนรองรับองค์ระฆังชุดบัวถลาในผังแปดเหลี่ยม จำนวน 7 ชั้น เพิ่มความสูงของเจดีย์ด้วยการยียดความสูงของส่วนหน้ากระดาน ไม่นับส่วนบัวคว่ำของชุดบัวถลา มีบัวปากระฆัง ต่อด้วยองค์ระฆังขนาดเล็กในผังแปดเหลี่ยม

ส่วนยอด

บัลลังก์ย่อมุมไม้สิบสอง ประดับลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น ซึ่งน่าจะรับรูปแบบมาจากบัลลังก์ของเจดีย์ล้านนา ถัดจากบัลลังก์ขึ้นไปเป็นก้านฉัตร และปล้องไฉน คั่นด้วยบัวกลุ่มคล้ายตำแหน่งของการประดับปัทมบาทในเจดีย์แบบมอญ-พม่า ซึ่งเข้ามามีอิทธิพลในช่วงรัตนโกสินทร์ ซึ่งส่วนยอดนี้ น่าจะเป็นการปรับปรุงซ่อมแซมในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 ในช่วงที่อิทธิพลศิลปะมอญ-พม่าเริ่มเข้ามาปรากฏในเมืองแพร่ มีการประดับองค์เจดีย์ด้วยทองจังโกแบบล้านนา ยอดสุดประดับด้วย “ยอดหมากเบ็ง”²³⁵

ลักษณะเฉพาะอีกประการของพระธาตุช่อแฮน คือ ส่วนรองรับองค์ระฆังบัวถลาในผังแปดเหลี่ยมซ้อนกัน 7 ชั้น มีสัดส่วนระหว่างหน้ากระดานกับชั้นบัวถลาแปลกไปจากระเบียบของเจดีย์ล้านนา กล่าวคือ ในส่วนรองรับองค์ระฆังเน้นขนาดของบัวถลามากกว่าส่วนของหน้ากระดาน จนทำให้ส่วนรองรับองค์ระฆังของเมืองแพร่ ดูเหมือนเป็นชุดหน้ากระดานซ้อนกันขึ้นไป ซึ่งลักษณะเช่นนี้พบที่พระธาตุจอมแจ้งเช่นเดียวกัน จากลักษณะดังกล่าวนี้ทำให้สัดส่วนของพระธาตุช่อแฮมีความสูงชะลูดขึ้นอย่างชัดเจน เมื่อเทียบกับสัดส่วนของเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมแบบล้านนา ซึ่งลักษณะของความสูงนี้อาจจะมาจากความคึกคักของช่างเมืองแพร่ที่นิยมความสูงชะลูด มาตั้งแต่กลุ่มเจดีย์ทรงระฆังกลมแบบล้านนา ดังเช่นเจดีย์วัดหัววง หรือลักษณะความสูงของกลุ่มเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนา เช่นเจดีย์วัดศรีชุม และพระธาตุเนิ้ง ซึ่งมีสัดส่วนการเพิ่มความสูงเช่นเดียวกัน องค์ประกอบที่มีความโดดเด่นและเป็นเอกลักษณ์คือ ส่วนยอดสุดของเจดีย์ที่ชาวบ้านเรียกว่า “ยอดหมากเบ็ง” (ภาพที่ 41-43) มีลักษณะเป็นช่อดอกไม้สีทอง ทำจากแผ่นโลหะบางซ้อนชั้นลดหลั่นกันขึ้นไป ถือว่าเป็นลักษณะเฉพาะของเจดีย์ในกลุ่มนี้

²³⁵หมากเบ็ง คือ เครื่องสักการะของชาวล้านนามีลักษณะของการปักช่อดอกเป็นชั้นหรือกระจายออกโดยรอบ คำว่า “เบ็ง” มีความหมายว่ากระจายออก ใช้เป็นเครื่องประกอบพิธีทางศาสนาหรืองานมงคล.

ภาพที่ 41 ส่วนยอดของพระธาตุช่อแฮ

ข้อสันนิษฐานของฐานบัวยกเก็จที่หายไป : พระธาตุช่อแฮ

การปรับเปลี่ยนรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระธาตุช่อแฮ จุดเริ่มต้นของเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมสกุลช่างเมืองแพร่ มีรูปแบบการปรับเปลี่ยนทางสถาปัตยกรรมที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง หากพิจารณาจากหลักฐานด้านตำนานวัด ทั้งส่วนของพระธาตุช่อแฮและพระธาตุจอมแจ้งที่กล่าวว่าสร้างในระยะเวลาเดียวกันและมีความสัมพันธ์กับพญาลิไทว่าเป็นผู้ซ่อมแซมและบูรณปฏิสังขรณ์เจดีย์ ซึ่งหากว่าเป็นเจดีย์ที่สร้างขึ้นหรือบูรณปฏิสังขรณ์ในคราวเดียวกัน และ

ผู้ซ่อมแซมเป็นบุคคลคนเดียวกัน ดังนั้นรูปแบบทางสถาปัตยกรรมน่าจะต้องมีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน สำหรับรูปแบบเจดีย์ที่ปรากฏในปัจจุบัน หากดูโดยภาพรวมมีลักษณะใกล้เคียงกันเฉพาะส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นบัวถลาในผังแปดเหลี่ยมขึ้นไปจนถึงส่วนยอด แต่ความแตกต่างที่เห็นได้ชัดเจนคือลักษณะของส่วนฐาน ซึ่งพระธาตุจอมแจ้งมีองค์ประกอบฐานบัวย่อเก็จแบบล้านนา ท้องไม้ประดับด้วยลูกแก้วอกไก่ 2 เส้น ซึ่งเป็นพัฒนาการต่อเนื่องมาจากสายเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนา ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา แต่รูปแบบของพระธาตุช่อแฮนั้นกลับไม่ปรากฏลักษณะการทำฐานบัวยกเก็จดังกล่าว จึงเกิดเป็นคำถามขึ้นว่าลักษณะฐานของพระธาตุช่อแฮควรมีลักษณะเป็นรูปแบบใด โดยผู้ศึกษามีข้อสันนิษฐานในเรื่องของการปรับเปลี่ยนรูปแบบฐานของพระธาตุช่อแฮ ดังนี้

ข้อสันนิษฐานที่ 1

ฐานบัวยกเก็จที่หายไปนี้น่าจะเป็น “พัฒนาการลดรูป” ที่ต่อเนื่องจากกลุ่มเจดีย์วัดหัวข่วง ซึ่งมีฐานบัวยกเก็จซ้อนกัน 2 ฐานและแต่ละชุดฐานบัวประดับด้วยลูกแก้วอกไก่ ต่อเนื่องมายังฐานของพระธาตุจอมแจ้งและเจดีย์นางแก้วนางแมน ซึ่งเหลือเพียงฐานบัวยกเก็จ 1 ชั้น และฐานบัวนั้นเริ่มปรับให้มีขนาดเล็กลงอย่างเห็นได้ชัด จากนั้นการลดรูปของฐานบัวจึงหายไปในที่สุด คงเหลือเป็นส่วนรองรับองค์ระฆังที่เน้นให้มีขนาดใหญ่และสูงขึ้น ดังปรากฏเป็นลักษณะของพระธาตุช่อแฮในปัจจุบัน

ข้อสันนิษฐานที่ 2

อาจเป็นความตั้งใจของช่างท้องถิ่นเมืองแพร่ในขณะนั้นที่ต้องการสร้างเอกลักษณ์และลักษณะเฉพาะของเจดีย์สกุลช่างเมืองแพร่ขึ้น สันนิษฐานว่าน่าจะมีสายพัฒนาการต่อเนื่องมาจากพระธาตุอวยสุเทพ ซึ่งเห็นได้ชัดในองค์ประกอบของส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นบัวถลาซ้อนกันในสัดส่วนที่สูงชะลูด แต่ช่างเมืองแพร่เลือกที่จะไม่รับฐานบัวยกเก็จเข้ามา และไม่ปรากฏลักษณะของฐานเจดีย์รูปแบบนี้ในจังหวัดอื่นที่ใกล้เคียง หลักฐานการซ่อมแซมที่เป็นไปในทิศทางเดียวกันกับข้อสันนิษฐานนี้คือ หลักฐานการซ่อมแซมในสมัยที่ครูบาศรีวิชัยมาบูรณะพระธาตุช่อแฮครั้งใหญ่ใน พ.ศ. 2476 ระบุว่าในครั้งนั้น เป็นเพียงการสร้างขยายขนาดของฐานและส่วนรองรับองค์ระฆังให้มีขนาดใหญ่ขึ้นเท่านั้น ไม่ได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบแต่อย่างใด ดังนั้นจึงอาจสันนิษฐานได้ว่าก่อนที่ครูบาศรีวิชัยจะมาซ่อมแซม พระธาตุช่อแฮน่าจะมีรูปแบบดังเช่นปัจจุบัน เพียงแต่อาจจะมีขนาดเล็กกว่า ในความเห็นของนักโบราณคดีของกรมศิลปากร ที่ทำงานซ่อมแซมพระธาตุช่อแฮให้ความเห็นว่า ลักษณะของพระ

ธาตุช่อแฮในปัจจุบันน่าจะเป็นลักษณะดั้งเดิม โดยไม่มีฐานบัวยกเก็จมาตั้งแต่ต้น ซึ่งสอดคล้องกับรายงานการซ่อมแซมของกรมศิลปากร²³⁶

ข้อสันนิษฐานที่ 3

เกิดจากการบูรณะซ่อมแซมขององค์พระธาตุซึ่งตามคติชาวล้านนา และการซ่อมแซมในแต่ละครั้งอาจจะมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบในบางส่วน กล่าวคือแต่เดิมพระธาตุช่อแฮอาจจะมีฐานบัวยกเก็จอันเป็นรูปแบบที่ได้รับความนิยมของเจดีย์ล้านนา แต่อาจมีการสร้างครอบทับหรือเปลี่ยนแปลงรูปแบบในส่วนฐานบัวยกเก็จ แต่อย่างไรก็ตาม ไม่ปรากฏหลักฐานยืนยันว่าพระธาตุช่อแฮนั้นถูกสร้างครอบทับหรือไม่

อนึ่ง หากจะกล่าวว่าช่างเมืองแพร่ไม่เข้าใจในลักษณะและองค์ประกอบของรูปแบบเจดีย์ที่รับมาจากล้านนาก็ไม่น่าจะมีความเป็นไปได้ เนื่องจากเจดีย์ที่มีอายุหลังจากเจดีย์ในกลุ่มนี้ เช่น พระธาตุศรีดอนคำ เจดีย์วัดสะแล่ง ก็ปรากฏการทำฐานบัวยกเก็จแบบล้านนา ถือได้ว่าช่างน่าจะมีความเข้าใจในเรื่องขององค์ประกอบของเจดีย์ล้านนาเป็นอย่างดี ดังนั้นรูปแบบพระธาตุช่อแฮนี้จึงน่าจะเป็นความตั้งใจและความนิยมของช่างเมืองแพร่ในช่วงระยะเวลาดังกล่าว

ภาพที่ 44 มณฑปวัดดอนมูล อ.สูงเม่น

²³⁶ สัมภาษณ์ พลพยุหะ ไชยรส, นักโบราณคดี ปฏิบัติการ, 27 กุมภาพันธ์ 2561.

ในเรื่องของฐานบัวยกเก็จของพระธาตุช่อแฮที่หายไปนั้น ถึงแม้ว่าจะไม่มีหลักฐานภาพถ่าย จารึกหรือหลักฐานการซ่อมแซมว่า เคยมีฐานบัวยกเก็จหรือไม่ แต่ยังมีนักวิชาการท้องถิ่นบางกลุ่มที่เชื่อว่า แต่เดิมเคยมีฐานบัวยกเก็จแบบล้านนามาก่อนที่จะถูกบูรณะรูปแบบในสมัยครุบาศรีวิชัย²³⁷ และจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาสวัดศรีดอนมูล อ. สูงเม่น ซึ่งเป็นพระสายนักสร้างและซ่อมแซมวัดภายใน อ. สูงเม่น หลายวัด และมีความรู้ทางด้านงานช่าง ได้ให้ความเห็นว่า ในสมัยเมื่อเป็นเด็กเคยมีโอกาสเห็นภาพถ่าย ซึ่งปรากฏฐานบัวยกเก็จที่ฐานของพระธาตุช่อแฮ แต่ปัจจุบันภาพถ่ายนั้นได้สูญหายไป ดังนั้นเมื่อเป็นเจ้าอาวาสจึงมีโอกาสซ่อมแซมมณฑปที่วัดศรีดอนมูล โดยการปรับส่วนยอดจากเดิมเป็นยอดบุษบกให้เป็นยอดเจดีย์ โดยมีแรงบันดาลใจจากพระธาตุช่อแฮ ดังนั้นจึงมีความตั้งใจที่จะใส่ฐานบัวยกเก็จแบบล้านนาเข้าไปในส่วนของฐานเจดีย์²³⁸ (ภาพที่ 44)

ส่วนของฐานบัวยกเก็จที่หายไปนั้น ยังคงเป็นข้อถกเถียงในวงการวิชาการจนถึงปัจจุบัน ข้อเสนอที่มีความน่าสนใจ ซึ่งรองศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ ติงส์ชลี เสนอว่า เป็นไปได้หรือไม่ที่รูปแบบดังกล่าวนี้เมืองแพร่รับอิทธิพลจากเจดีย์แบบสุโขทัย ซึ่งเน้นส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นบัวกลายในผังแปดเหลี่ยม และส่วนฐานเน้นฐานสี่เหลี่ยมซ้อนชั้น ซึ่งข้อสันนิษฐานนี้น่าจะมีความเกี่ยวข้องกันในเวลาที่เมืองแพร่มีการรับอิทธิพลทางด้านศาสนาและเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรสุโขทัย หรือในอดีตนั้น อาจจะมีเจดีย์แบบสุโขทัยแต่ปรากฏในเมืองแพร่ แต่เนื่องจากระยะเวลาจึงทำให้เสื่อมสลายและหมดสภาพไป หรืออาจจะถูกสร้างครอบเป็นแบบล้านนาในสมัยหลัง แต่อย่างไรก็ตามข้อสันนิษฐานนี้ยังต้องมีการศึกษาลงลึกในรายละเอียดต่อไป หรืออาจจะต้องมีการเจาะภายในขององค์พระธาตุจึงจะสามารถอธิบายลักษณะตามข้อสันนิษฐานดังกล่าวได้²³⁹

จากข้อสันนิษฐานทั้งสามข้อนี้ผู้ศึกษามีความเห็นโน้มเอียงไปทางข้อสันนิษฐานข้อ 1 และ 2 เนื่องจากเมืองแพร่ในช่วงนี้บ้านเมืองมีความสงบร่มเย็น พัฒนาการทางงานช่างและพุทธศาสนามีความเจริญ ซึ่งในข้อสันนิษฐานที่ 1 นั้นเป็นการพัฒนาการของการลดรูปฐานบัวยกเก็จให้มีขนาดเล็กลงและหายไปในที่สุด ซึ่งสอดคล้องกับข้อสันนิษฐานที่ 2 ที่กล่าวว่าเป็นการลดรูปเช่นเดียวกัน จนกลายเป็นรูปแบบที่ลงตัว เป็นไปได้ว่าช่างเมืองแพร่ น่าจะอยากสร้างให้เป็นเอกลักษณ์เฉพาะและ

²³⁷ สัมภาษณ์ ฉัตรชัย รัตนวงศ์, นักวิชาการท้องถิ่นและการอนุรักษ์อิสระ, 25 ตุลาคม 2560.

²³⁸ สัมภาษณ์ พระครูวีรการโกวิท (กิจเมธี), เจ้าอาวาสวัดดอนมูล อ. สูงเม่น, 2 กุมภาพันธ์ 2561.

²³⁹ สัมภาษณ์ รองศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ ติงส์ชลี, อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 19 มิถุนายน 2561.

ตั้งใจให้เกิดขึ้น อีกทั้งพระธาตุช่อแฮเป็นพระธาตุเก่าแก่คู่บ้านคู่เมืองหากมีการซ่อมแซมจึงน่าจะรักษารูปแบบดั้งเดิมไว้ แต่ในขณะเดียวกันข้อสันนิษฐานที่ 3 นี้ หากเป็นเรื่องการซ่อมแซมและครอบทับจริง บริเวณของฐานเจดีย์น่าจะมีลักษณะผายออกกว้างมากกว่าดังที่ปรากฏในปัจจุบันและทำให้องค์พระธาตุมีลักษณะผายออกบริเวณส่วนฐานมากกว่านี้ โดยสรุปแล้วลักษณะสถาปัตยกรรมของพระธาตุช่อแฮน่าจะเป็นรูปแบบที่เกิดขึ้นจากความตั้งใจของช่างเพื่อแสดงเอกลักษณ์เฉพาะของเจดีย์สกุลช่างเมืองแพร่

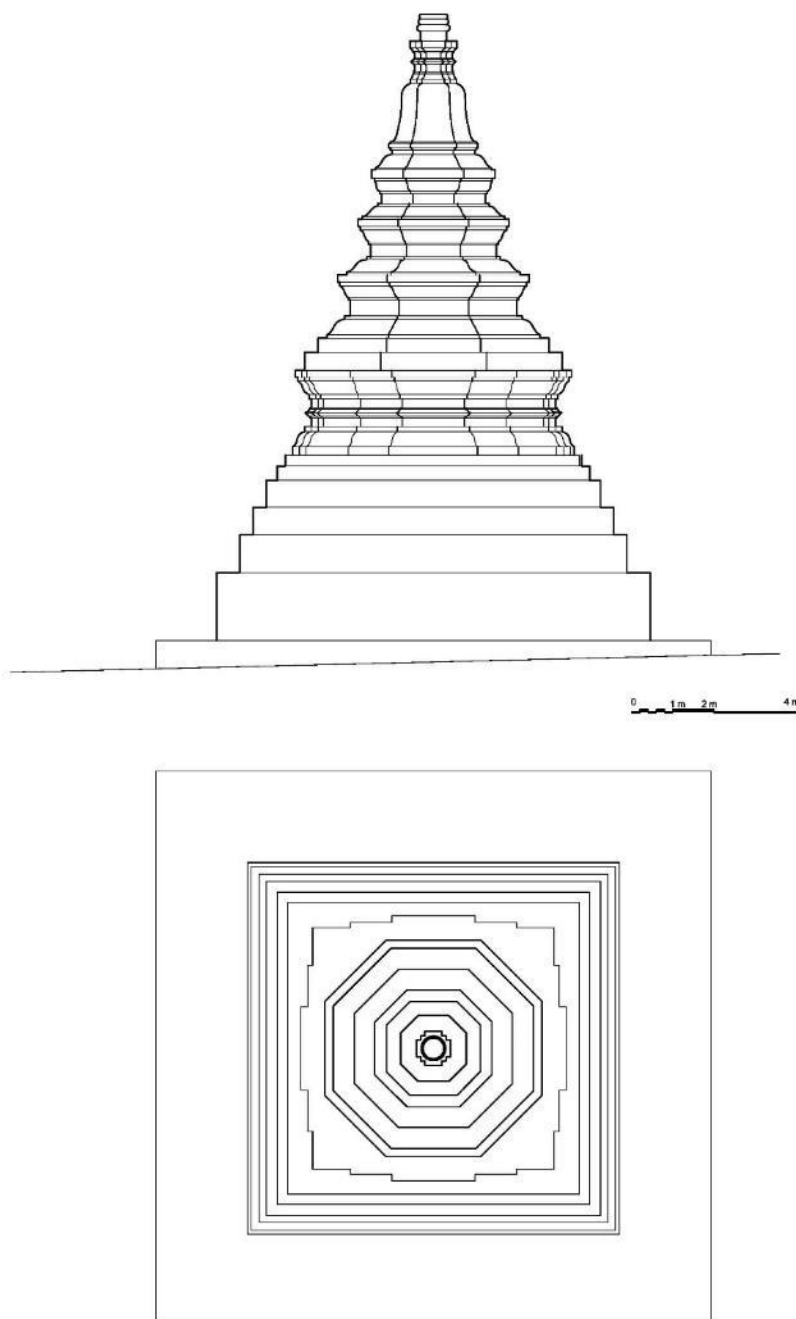

กลุ่มที่ 2 เจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมแบบล้านนาสกุลช่างเมืองแพร่ (มีฐานบัวยกเก็จรองรับ)
เจดีย์นางแก้ว นางแมน, พระธาตุดอมแจ๋ง

เจดีย์นางแก้ว นางแมน (ภาพที่ 45)

ภาพที่ 45 เจดีย์นางแก้ว นางแมน (เจดีย์ร้างในพระธาตุดอมแจ๋ง)

ภาพลายเส้นที่ 5 เจดีย์นางแก้ว นางแมน เจดีย์ร้างวัดพระธาตุจอมแจ้ง อ.สอง

เจดีย์นางแก้ว นางแมน เป็นเจดีย์เก่าแก่องค์หนึ่งที่ตั้งอยู่ภายในบริเวณวัดพระธาตุจอมแจ้ง ตามตำนานเล่าว่าสร้างขึ้นครั้งแรกเพื่อใช้ปิดปากถ้ำของวัวชื่อ “อุศุภราช” ซึ่งเป็นวัวของเจ้าที่คอยกัดกินพืชผลต้นข้าวของชาวบ้าน ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจึงช่วยกันสร้างเจดีย์ปิดปากถ้ำเอาไว้เพื่อไม่ให้วัวตัวดังกล่าวออกมากัดกินพืชผลของชาวบ้านได้²⁴⁰ อีกตำนานกล่าวว่าในสมัยที่พญาสิทธิเสด็จมาบูรณะพระธาตุจอมแจ้ง พระองค์ได้การบูรณะเจดีย์องค์นี้ โดยสร้างเจดีย์องค์ใหม่ครอบทับลงไป เมื่อสร้างเจดีย์เสร็จปรากฏว่านางสนมของพญาสิทธิ 2 นางคือ นางแก้วและนางแมนได้เสียชีวิตลง จึงเรียกชื่อเจดีย์ตามนางสนมทั้งสอง และหลังจากนั้นไม่พบหลักฐานและประวัติการบูรณปฏิสังขรณ์ที่แน่นอนจนกระทั่ง พ.ศ. 2525 กรมศิลปากรได้ซ่อมแซมองค์เจดีย์ให้คงสภาพในรูปแบบเดิมดังปรากฏในปัจจุบัน (ภาพที่ 46-48)

ความน่าสนใจของเจดีย์องค์นี้คือ หลังจาก พ.ศ. 2525 มีการบูรณะครั้งใหญ่และครั้งสุดท้ายโดยกรมศิลปากร โดยเน้นการบูรณะให้รูปแบบคงเดิมมากที่สุด²⁴¹ ซึ่งรูปแบบที่ปรากฏในปัจจุบันนี้น่าจะเป็นรูปแบบที่มีความเก่าแก่และใกล้เคียงกับรูปแบบดั้งเดิมเมื่อแรกสร้าง มากกว่าลักษณะของพระธาตุจอมแจ้งในปัจจุบัน ซึ่งได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ตลอดเวลา และจากตำนานและประวัติการสร้างพระธาตุทั้งสององค์นี้ระบุว่า สร้างในช่วงระยะเวลาเดียวกัน ซึ่งมีความเป็นไปได้ว่ารูปแบบดั้งเดิมของพระธาตุจอมแจ้งก่อนการบูรณะนั้น อาจจะมีลักษณะคล้ายกับเจดีย์นางแก้ว นางแมน เพียงแต่แตกต่างกันที่ขนาดก็เป็นไปได้

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

ส่วนฐาน

ฐานล่างเป็นฐานเขียงสี่เหลี่ยมซ้อนลดหลั่นกันจำนวน 5 ชั้น ถัดขึ้นไปเป็นฐานบัวยกเก็จแบบล้านนา ยอดท่อนไม้ประดับลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น

²⁴⁰ พลวัฒน์ อารมณ, เจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมในเมืองแพร่ ความสัมพันธ์กับกลุ่มเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนารุ่นหลังช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-22, (การศึกษาค้นคว้าเฉพาะบุคคลในประวัติศาสตร์ศิลปะ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555), 47-48.

²⁴¹ สัมภาษณ์ พระครูสุจินต์รัตนธมฺมุต(สมคิด ปริสุทฺโธ), เจ้าอาวาสวัดพระธาตุจอมแจ้ง, 2 กรกฎาคม 2561.

ส่วนกลาง

ต่อจากฐานบัวยกเก็จ เป็นฐานเชิงในผังแปดเหลี่ยม 1 ฐาน ส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นบัวกลาในผังแปดเหลี่ยมซ้อนกัน 4 ชั้น แต่ลักษณะของส่วนรองรับองค์ระฆังมีความแตกต่างจากพระธาตุจอมแจ้ง กล่าวคือ ในส่วนของพระธาตุจอมแจ้งนั้นเน้นความสูงของส่วนหน้ากระดานจนเหมือนลักษณะของหน้ากระดานซ้อนกัน คล้ายกับส่วนรองรับองค์ระฆังของพระธาตุช่อแฮ แต่ในเจดีย์นางแก้ว นางแมนนั้นกลับเน้นส่วนของชั้นบัวกลา ซึ่งคล้ายกับพัฒนาการของเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนาทั่วไป

ส่วนยอด

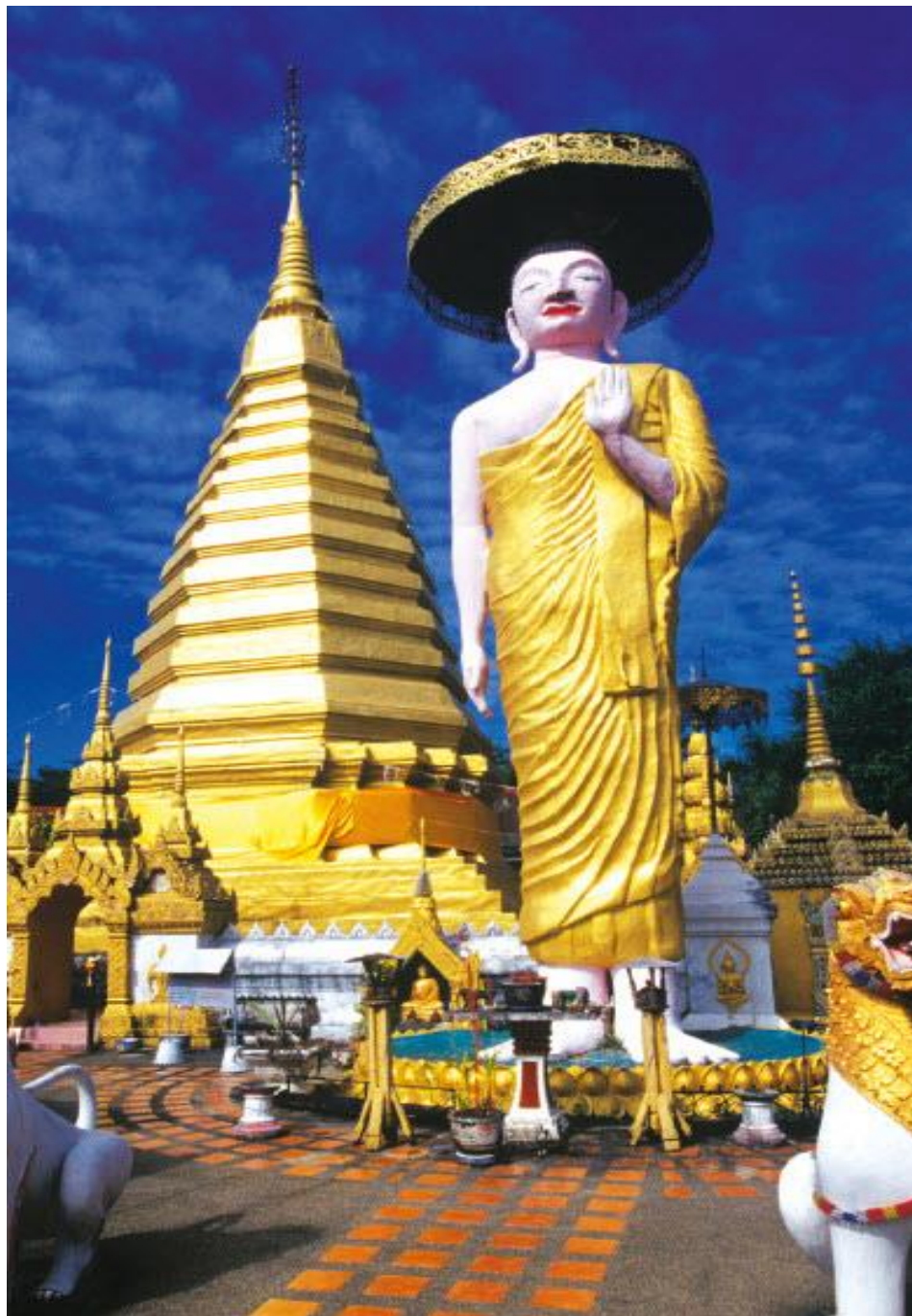
บัลลังก์เพิ่มมุมไม้สิบสองโดยที่ท้องไม้ของบัลลังก์ ประดับลวดบัวลูกแก้วอกไก่ 1 เส้นซึ่งรูปแบบดังกล่าวน่าจะเป็นระเบียบที่พบได้โดยทั่วไปในการทำบัลลังก์ของกลุ่มเจดีย์ล้านนาต่อด้วยก้านฉัตร และปล้องไฉน ตามลำดับ

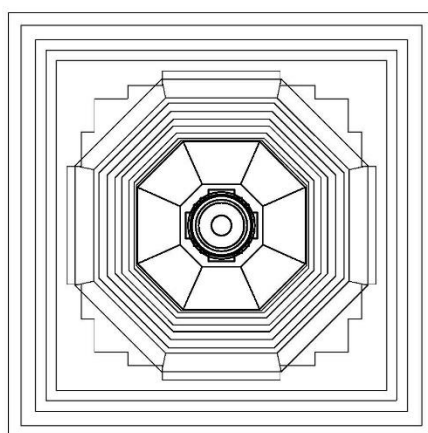
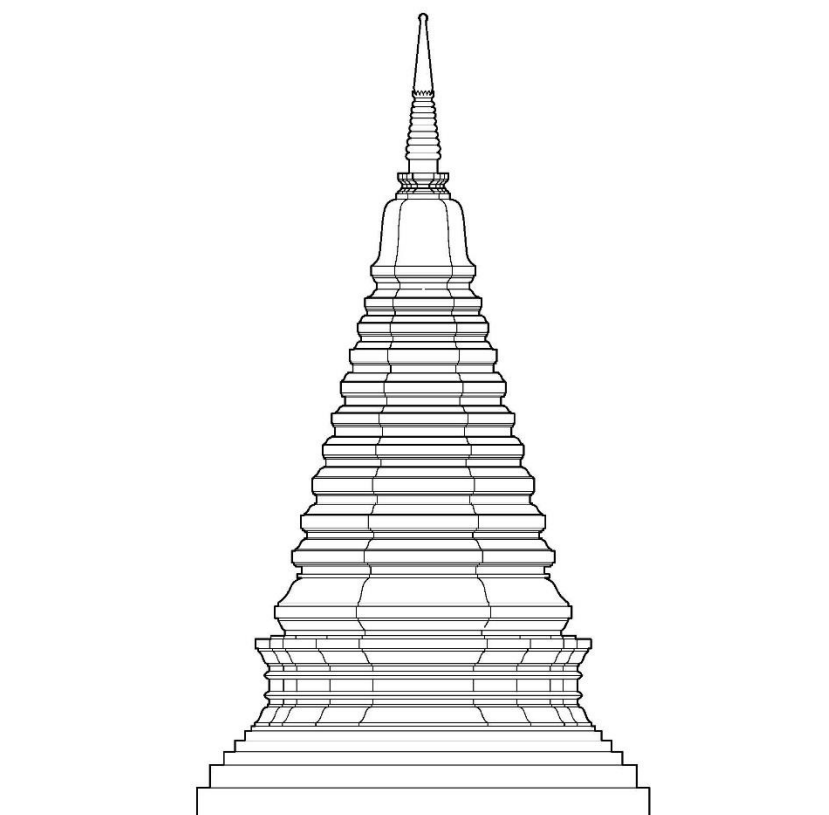
ภาพที่ 46 ภาพถ่ายก่อนบูรณะ ภาพที่ 47 ภาพลายเส้นก่อนการบูรณะ ภาพที่ 48 แบบบูรณะ

เจดีย์นางแก้วนางแมน ใน พ.ศ. 2525 โดยกรมศิลปากร ที่มา : วัดพระธาตุจอมแจ้ง

พระธาตุจอมแจ้ง อ. เมือง จ. แพร่

ภาพที่ 51 พระธาตุจอมแจ้ง อ.เมือง จ.แพร่

ภาพที่ลายเส้นที่ 51 พระธาตุจอมแจ้ง อ.เมือง จ.แพร่

วัดพระธาตุจอมแจ้ง อยู่ห่างจากพระธาตุช่อแฮไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ประมาณ 2 กิโลเมตร เดิมเรียกว่าพระธาตุจวนแจ้ง ตกแต่งด้วยสีทอง สูง 29 เมตร ฐานกว้าง 10 เมตร องค์พระธาตุตั้งบนเนินเขาเตี้ยใกล้กับเนินเขาซึ่งเป็นที่ตั้งของพระธาตุช่อแฮ ส่วนรองรับองค์ระฆังของเจดีย์นางแก้ว นางแมน มีลักษณะคล้ายกับส่วนรองรับองค์ระฆังของพระธาตุช่อแฮ แต่มีความต่างกันที่ส่วนฐาน เป็นที่ประดิษฐานพระเกศาธาตุ และพระบรมสารีริกธาตุพระหัตถ์ซ้ายของพระพุทธเจ้า ด้านหน้าองค์พระธาตุมีพระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่สูงเท่าองค์เจดีย์

ตามตำนานวัดซึ่งคัดจากตำนานเดิมเป็นคัมภีร์พื้นเมืองเขียนด้วยอักษรธรรมล้านนา และจากอีกฉบับหนึ่งเป็นของพระครูสังฆรักษ์ (เถิง วงศ์ดาว) อดีตเจ้าอาวาสวัดเมธังกราวาส ซึ่งพระครูอุดมขันตีคุณอดีตเจ้าอาวาสวัดพระธาตุจอมแจ้ง ได้นำตำนานทั้ง 2 ฉบับ มาเรียบเรียงใหม่ มีเนื้อหาเกี่ยวกับการเสด็จมาขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าคล้ายกับตำนานพระธาตุช่อแฮ ตามตำนานกล่าวว่า พระธาตุจอมแจ้งสร้างใน พ.ศ. 1331 ในขณะที่พระองค์ประทับที่เขตวันวิหาร ได้มีความคิดอยากจะออกไปเทศนาโปรดให้ได้รับพระธรรม จึงเสด็จไปพบตายายคู่หนึ่งมีอาชีพทำสวนอยู่บนภูเขาลูกหนึ่งชื่อแคว้นสุวรรณภูมิเมืองโกศยบุรี ซึ่งพระองค์เดินทางมาถึงดอยที่ตั้งของพระธาตุจอมแจ้งในเวลาจวนแจ้ง ในขณะที่ไม่มีทางน้ำหรือบ่อน้ำใช้ พระองค์จึงทรงอธิษฐานเอาพระหัตถ์ขวาลงดินและมีบ่อน้ำผุดขึ้นมา ปัจจุบันยังมีบ่อน้ำอยู่เรียกว่า “บ่อน้ำทิพย์”²⁴² พงศาวดารสุโขทัยฉบับหอสมุดแห่งชาติ กล่าวว่าในปี จ.ศ. 614 (พ.ศ. 1907) พญาลิไทมีความประสงค์จะบูรณะวัดต่างๆ ทางภาคเหนือจึงยกพลช้าง ม้า และบริวารเดินทางจากศรีสัชชนาลัยเข้าสู่โกศยนคร เมื่อเดินทางมาถึงบ้านกวาง(อ.สูงเม่น ในปัจจุบัน) ช้างเผือกได้ล้มลงพระองค์จึงแบ่งสมบัติและให้สร้างวัดบ้านกวางช้างมูบ จากนั้นเดินทางมาที่ม่อนเขาลูกหนึ่งและบูรณปฏิสังขรณ์ซากเจดีย์ กำแพงแก้วและพระวิหาร บูรณะเจดีย์ประธานปิดทองจิ่งโก และบูรณะเจดีย์องค์เล็กทางทิศตะวันออก โดยการสร้างครอบทับขยายฐานให้กว้างขึ้นอีก 1 เมตร สันนิษฐานว่าเป็นเจดีย์นางแก้วและนางแมน²⁴³ ในช่วงเวลานี้ สมหมาย เปรมจิตต์ ได้เขียนถึงตำนานพระธาตุจอมแจ้งว่า พ.ศ.1900 พญาลิไทเดินทางจากเมืองศรีสัชชนาลัยเพื่อมาบูรณปฏิสังขรณ์เจดีย์องค์นี้ และให้ความเห็นว่าในปีเดียวกันนี้เป็นปีที่พญาลิไทโปรดให้สร้างพระพุทธชินราชที่

²⁴² คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดแพร่, 183.

²⁴³ กระทรวงมหาดไทย, ประวัติศาสตร์มณฑลไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดแพร่, 104.

พิษณุโลก เมื่อวิเคราะห์สภาพภูมิศาสตร์ในช่วงเวลานั้นมีความเป็นไปได้ว่า การเดินทางสามารถเดินทางลัดป่าจากบริเวณนั้นใช้ประมาณเวลา 2 คืนก็จะถึงบริเวณที่ตั้งของพระธาตุจอมแจ้ง²⁴⁴ ซึ่งน่าจะมีความเป็นไปได้และสอดคล้องกัน

ประวัติเกี่ยวกับการบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุจอมแจ้งในสมัยต่อมาเข้ามาในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 25 ใน พ.ศ. 2411 เจ้าหนานขันแก้วและเจ้าอินแก้ว ร่วมกันเป็นประธานในการบูรณะองค์พระธาตุ ซึ่งปรากฏหลักฐานในจารึกบนแผ่นเงินแผ่นทองเหนือองค์พระธาตุจอมแจ้ง พ.ศ. 2451 มีการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุครั้งใหญ่ และก่อสร้างวิหารหลังใหม่แทนหลังเดิมซึ่งทรุดโทรมตลอดจนกำแพงแก้วและบันไดนาค โดยพระพุทธรวงศาจารย์²⁴⁵ การบูรณะครั้งใหญ่ใน พ.ศ. 2525 โดยกรมศิลปากรได้ซ่อมแซมและเสริมส่วนฐานใน พ.ศ.2530 พร้อมด้วยพระครูอุดมขันตีคุณพร้อมทั้งผู้ว่าราชการจังหวัดแพร่ ข้าราชการ และประชาชน ร่วมกันบูรณะองค์พระธาตุจอมแจ้งอีกครั้งหนึ่ง²⁴⁶

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

ระเบียงรอบพระธาตุด้านใน

มีลักษณะเป็นรั้วก่ออิฐฉาบปูนทึบทาสีขาว ฐานของรั้วโดยรอบเป็นฐานบัวคว่ำ มีความสูงประมาณ 0.90 เมตรส่วนปลายประดับลวดลายปูน ชุ่มทางเข้าระเบียงรอบพระธาตุทั้ง 4 ด้าน แบ่งเป็น 2 ลักษณะ ด้านหน้ามีลักษณะเป็นชุ่มขนาดใหญ่อิทธิพลพม่าส่วนยอดเป็นชุ่มจตุรมุขยอดเจดีย์ ส่วนอีก 3 ด้านมีเป็นชุ่มอิทธิพลพม่าชัดเจนด้านนอกระเบียงตรงกลางระหว่างด้านมีฉัตรหลวงตั้ง 4 ด้านโดยรอบ

ส่วนฐาน

ฐานชั้นล่างสุดเป็นฐานเขียงสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดใหญ่ 1 ฐาน ต่อด้วยฐานเขียงสี่เหลี่ยมขนาดเล็กซ้อนลดหลั่นกันจำนวน 5 ชั้น ถัดขึ้นไปเป็นฐานบัวยกเก็จแบบล้านนา ลักษณะของการยกเก็จเป็นพัฒนาการต่อจากฐานของล้านนา เช่น ฐานของเจดีย์วัดหัว

²⁴⁴ สมหมาย เปรมจิตต์, พระเจดีย์ในล้านนาไทย:งานวิเคราะห์และอนุรักษ์ศิลปะและสถาปัตยกรรมล้านนาไทย, 161.

²⁴⁵ ไชยวัฒน์ รุ่งเรืองศรีและคณะ, สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ, 4383-4385.

²⁴⁶ คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรมพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดแพร่, 187.

ช่วง ซึ่งเป็นฐานบัวซ้อนกัน 2 ฐาน เพียงแต่ฐานของพระธาตุจอมแจ้งนี้ลดความสูงและปรับลดให้เหลือเพียงฐานบัว 1 ฐานคาดด้วยลูกแก้วอกไก่ 2 เส้น

ส่วนกลาง

เริ่มต้นด้วยฐานบัวหงายในผังแปดเหลี่ยม 1 ชั้น จากนั้นเน้นส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นบัวกลาในผังแปดเหลี่ยมซ้อนกัน 10 ชั้น ยึดขนาดของส่วนรองรับองค์ระฆังสูงชะลูด เน้นความสูงของส่วนหน้ากระดานมากกว่าความสูงของชั้นบัวกลา ซึ่งลักษณะคล้ายกับพระธาตุช่อแฮ

ส่วนยอด

เหนือขึ้นไปเป็นบัลลังก์ย่อมุมไม้สิบหก ต่อด้วยปล้องไฉน ปลียอดและประดับด้วยยอดหมากเบ็ง เช่นเดียวกับพระธาตุช่อแฮ

หากพิจารณาลักษณะรูปแบบทางศิลปกรรมโดยภาพรวมของพระธาตุจอมแจ้งแล้วผู้ศึกษามีความเห็นว่าสัดส่วนขององค์ประกอบโดยรวมนั้น ไม่มีความสมดุลและมีสัดส่วนไม่สัมพันธ์กัน โดยเฉพาะส่วนรองรับองค์ระฆังที่มีการซ้อนชั้นของชั้นบัวกลา 10 ชั้น ซึ่งเมื่อเทียบกับความสูงของชั้นฐานบัวยกเก็จ เป็นไปได้ว่าส่วนรองรับองค์ระฆังนั้นมีการซ่อมแซมปรับปรุงใหม่ และไม่ใช่ของเดิมที่สร้างพร้อมกับส่วนฐาน สอดคล้องกับหลักฐานจารึกบนแผ่นเงินแผ่นทองเหนือองค์พระธาตุจอมแจ้งว่าในปี พ.ศ.2411 เจ้าหนานขันแก้วและเจ้าอินแก้ว ร่วมกันเป็นประธานในการบูรณะองค์พระธาตุครั้งใหญ่ ซึ่งเป็นลักษณะของส่วนรองรับองค์ระฆังในยุคหลังในสายวิวัฒนาการพระธาตุอยุธยา²⁴⁷

การศึกษาเพื่อกำหนดอายุสมัยของพระธาตุจอมแจ้ง ผู้ศึกษาจึงแบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกได้แก่ฐานบัวยกเก็จแบบล้านนา ถึงแม้ว่าตามหลักฐานประวัติการก่อสร้างไม่มีระบุชัดเจนว่าสร้างในสมัยใด ผู้ศึกษาจึงใช้วิธีการศึกษาเปรียบเทียบจากวิวัฒนาการส่วนฐานของเจดีย์ล้านนา และลักษณะของพระธาตุช่อแฮ ซึ่งมีตำนานการสร้างในช่วงระยะเวลาเดียวกัน และมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมใกล้เคียงกัน และส่วนที่สอง ได้แก่ ส่วนรองรับองค์ระฆังชุดบัวกลา 10 ชั้น

ส่วนฐานของพระธาตุจอมแจ้งเห็นได้ชัดว่าได้รับอิทธิพลจากล้านนา ลักษณะเป็นฐานบัวยกเก็จยึดท้องไม้ไม่สูงมาก การยกเก็จขึ้นไม่ลึกซึ่งเป็นลักษณะของฐานล้านนาช่วงแรก การประดับ

²⁴⁷ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, รายงานการวิจัยเมืองลำพูนจากหลักฐานโบราณคดี ศิลปะ และเอกสารทางประวัติศาสตร์, (กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552), 119-124.

ลูกแก้วออกไก่อ่ 2 เส้น เป็นรูปแบบที่พัฒนาและปรับเปลี่ยนมาจากเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนาในฝั่งกลม กลุ่มพระธาตุทริภุญชัย จากเดิมเริ่มต้นด้วยฐานเขียงต่อด้วยฐานบัวซ้อนกัน 2 ฐานเชื่อมต่อด้วยท้องไม้ มีส่วนรองรับองค์ระฆังชุดฐานบัวในฝั่งกลม ซึ่งลักษณะเช่นนี้ปรากฏแล้วที่วัดหัวข่วง อ.เมือง จ.แพร่ จากนั้นลักษณะของฐานดังกล่าวพัฒนาจากการตัดส่วนที่เป็นฐานบัวคว่ำ-บัวหงายส่วนกลางท้องไม้ จากเดิมซึ่งเป็นฐานซ้อนกัน 2 ฐานออกไป จึงเหลือเป็นฐานบัวคว่ำบัวหงายเพียงฐานเดียว ท้องไม้สูง และประดับลูกแก้วออกไก่อ่ 1-2 เส้น เช่น วัดสะดือเมือง เชียงใหม่ เจดีย์วัดป่าพร้าว เชียงใหม่ ซึ่งเป็นรูปแบบของฐานเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนาระยะหลัง สันนิษฐานอายุของฐานเจดีย์กลุ่มนี้ไม่น่าจะต่ำกว่าปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ส่วนฐานเขียง 5 ฐานซ้อนกันนั้น น่าจะเป็นลักษณะของศิลปะช่างเมืองแพร่ที่เพิ่มเติมรายละเอียดโดยเน้นความสูงของเจดีย์ให้สูงขึ้น

พัฒนาการส่วนฐานบัวยกเก็จแบบล้านนาในกลุ่มพระธาตุจอมแจ้งและเจดีย์นางแก้ว-นางแมน

ฐานบัวยกเก็จแบบล้านนານี้เริ่มปรากฏให้เห็นชัดเจนในรูปแบบและองค์ประกอบที่ลงตัว ตั้งแต่พระธาตุทริภุญชัย จากนั้นในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 20 ฐานบัวยกเก็จแบบล้านนาเริ่มมีลักษณะที่ชัดเจนขึ้นทั้งส่วนที่เป็นฐานบัวยกเก็จซ้อนกัน 2 ฐาน และชุดฐานบัวยกเก็จท้องไม้ยอดสูงประดับลูกแก้วออกไก่อ่ซึ่งกลายเป็นลักษณะเฉพาะของฐานเจดีย์ล้านนา ส่วนที่ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงคือส่วนรองรับองค์ระฆังชุดฐานบัวซ้อนกัน 3 ชั้นในฝั่งกลมซึ่งแต่ละชุดมีลูกแก้วออกไก่อ่ประดับ 2 เส้น เช่น เจดีย์วัดป่าสัก เชียงใหม่

ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 20 ความนิยมในการสร้างส่วนรองรับองค์ระฆังเป็นชุดฐานบัวในฝั่งกลมซ้อนกัน 3 ชั้น เปลี่ยนเป็นส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นบัวถลาจำนวน 3-5 ชั้นในฝั่งกลมต้นแบบของเจดีย์องค์นี้ได้แก่เจดีย์ร้างวัดป่าแดง เชียงใหม่ ส่วนฐานมีข้างรอบคล้ายกับเจดีย์ศิลปะสุโขทัย เจดีย์อีกกลุ่มหนึ่งซึ่งมีลักษณะฐานแตกต่างออกไป ได้แก่ เจดีย์วัดป่าพร้าว และเจดีย์รายในวัดเจดีย์เจ็ดแถว เชียงใหม่ ซึ่งมีส่วนฐานเป็นฐานบัวยกเก็จยึดท้องไม้สูงประดับลูกแก้วออกไก่อ่ 2 เส้น อีกกลุ่มหนึ่งในช่วงสมัยเดียวกันซึ่งส่วนฐานมีลักษณะเป็นฐานบัวซ้อนกัน 2 ฐาน และแต่ละชุดประดับลูกแก้วออกไก่อ่ 1 เส้น ได้แก่ เจดีย์วัดหนองลุ่ม แสดงถึงพัฒนาการที่ต่อเนื่องลงมาถึงความสูงของฐานเพิ่มมากขึ้นทั้งฐานเขียงในฝั่งสี่เหลี่ยมและฐานปัทม์ลูกแก้วออกไก่อ่ยกเก็จ จำนวนชั้นบัวถลา

เพิ่มขึ้นเป็น 4 ชั้น เจดีย์วัดนันทาราม เจดีย์วัดแสนดาห้อย สันนิษฐานว่าน่าจะสร้างขึ้นราวครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 21²⁴⁸

ช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 21 มีการปรับเปลี่ยนความนิยมครั้งใหญ่คือส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นบัวกลามในผังแปดเหลี่ยมหรือหลายเหลี่ยม เช่น กลุ่มที่มีฐานบัวซ้อนกัน 2 ฐาน เช่น เจดีย์วัดป่าอ้อย เจดีย์วัดเชษฐา เจดีย์วัดหม้อคำตวง และกลุ่มที่มีฐานบัวยกเก็จประดับด้วยลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น ซึ่งการพัฒนาของส่วนฐานนี้พบทั้งในสายของเจดีย์ทรงระฆังและสายเจดีย์ทรงปราสาท

หลักฐานด้านรูปแบบทางศิลปกรรมที่สนับสนุนการกำหนดอายุของฐานพระธาตุจอมแจ้ง (ภาพที่ 49) อีกประเด็นคือ การศึกษาส่วนฐานของเจดีย์วัดศรีชุม อ. เมือง (ภาพที่ 50) และพระธาตุหนึ่ง วัดพระหลวง อ. สูงเม่น (ภาพที่ 51) ซึ่งเป็นเจดีย์ทรงปราสาทยอดแบบล้านนา ซึ่งจะกล่าวถึงฐานบัวยกเก็จที่ไม่มีลักษณะยึดสูงและคาดด้วยลูกแก้วอกไก่ 2 เส้น เนื่องจากปรากฏตำนานการสร้างอยู่ในช่วงเวลาเดียวกันกับพระธาตุจอมแจ้งและพระธาตุซ่อแฮ กล่าวถึงวัดศรีชุม เมื่อจ.ศ. 587 (พ.ศ. 1768) พระมหาอุปราชแห่งสุโขทัยได้เสด็จมาสร้างเจดีย์ซ่อแฮ เมื่อเสร็จแล้วได้มาพำนักที่คุ้มเจ้าหลวงเมืองแพร่ และทรงเห็นทำเลที่ตั้งทางทิศตะวันตกของคุ้มเหมาะสมกับการสร้างพุทธสถาน จึงโปรดให้สร้างวัดศรีชุมโดยสร้างขึ้นตามลักษณะวัดในสุโขทัย²⁴⁹ พบว่าลักษณะของฐานของเจดีย์ทั้งสององค์มีองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมคล้ายกับพระธาตุจอมแจ้ง ดังเป็นรูปแบบที่พัฒนาเป็นฐานบัวยึดท้องไม้สูง ประดับลูกแก้วอกไก่ 2 เส้น ชั้นล่างเป็นฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดกว้างด้านละ 11.15 เมตร ถัดขึ้นไปเป็นฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสยกเก็จด้านละ 5 เก็จ ลดหลั่นกันขึ้นไป 3 ชั้น ฐานชั้นกลาง เป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสยกเก็จสัมพันธ์กับชุดฐานชั้นล่าง ฐานบัวลูกแก้วอกไก่ชุดนี้ยึดสูงชัน มีพื้นที่ท้องไม้กว้าง จึงใส่ลูกแก้วอกไก่เพิ่มเป็น 2 เส้น²⁵⁰ ซึ่งศาสตราจารย์สันติ เล็กสุขุมอธิบายว่าเจดีย์วัดศรีชุมจัดอยู่กลุ่มเจดีย์ทรงปราสาท สร้างขึ้นราวครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 21 และจัดอยู่ในกลุ่มเดียวกับพระเจดีย์วัดปู่เปี้ยในเวียงกุมกาม และเจดีย์วัดผ้าขาวป่าน เมืองเชียงแสน²⁵¹ และ

²⁴⁸ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, เอกสารคำสอนรายวิชา ศิลปะในประเทศไทยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19-21 ฉบับปรับปรุงใหม่ ศิลปะล้านนา (ภาคประวัติศาสตร์ศิลปะคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2554), 53.

²⁴⁹ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดแพร่, 2554. วัดศรีชุม (ออนไลน์) เข้าถึงเมื่อ 11 กันยายน 2555. เข้าถึงได้จาก <http://wungfon.com/index.php?option=com>.

²⁵⁰ คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, เมืองและแหล่งชุมชนโบราณล้านนา, (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย สำนักงานเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2539), 231.

²⁵¹ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ : วิทยุชัย-ล้านนา, 149-153.

ความเห็นของรองศาสตราจารย์เสนอ นิลเดช ที่ให้ความเห็นว่า เจดีย์วัดศรีชุมจัดอยู่ในกลุ่มเดียวกันกับ เจดีย์วัดผ้าขาวบ้าน เชียงแสนซึ่งอยู่ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 เช่นเดียวกัน²⁵²

จากการศึกษาพัฒนาการของฐานเจดีย์ล้านนานั้น การปรับเปลี่ยนของฐานจากเดิมที่เป็นฐานบัวยกเก็จซ้อนกัน 2 ฐาน เริ่มมีการปรับเปลี่ยนและลดทอนรายละเอียด โดยเหลือแค่ฐานบัวยกเก็จ 1 ฐานยึดท้องไม้สูงประดับด้วยลูกแก้วอกไก่ 1-2 เส้นนั้น เริ่มพบในกลุ่มเจดีย์วัดสะดือเมือง เชียงใหม่ เจดีย์วัดปันเส้าองค์นอก จ.เชียงใหม่ แต่มีส่วนรองรับองค์ระฆังในผังกลมมีอายุราวกลางพุทธศตวรรษที่ 20 แต่ในขณะเดียวกันเจดีย์กลุ่มที่ใกล้เคียงกับพระธาตุจอมแจ้งนั้น มีการพัฒนาส่วนรองรับองค์ระฆังในผังแปดเหลี่ยม เริ่มพบในกลุ่มเจดีย์วัดหนองหญ้าแพรก จ.เชียงใหม่ เจดีย์วัดป่าพร้าว จ.เชียงใหม่ มีอายุราวกลาง-ปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ซึ่งพระธาตุจอมแจ้งนั้นน่าจะพัฒนาจากเจดีย์กลุ่มนี้

ภาพที่ 49 ฐานพระธาตุจอมแจ้ง

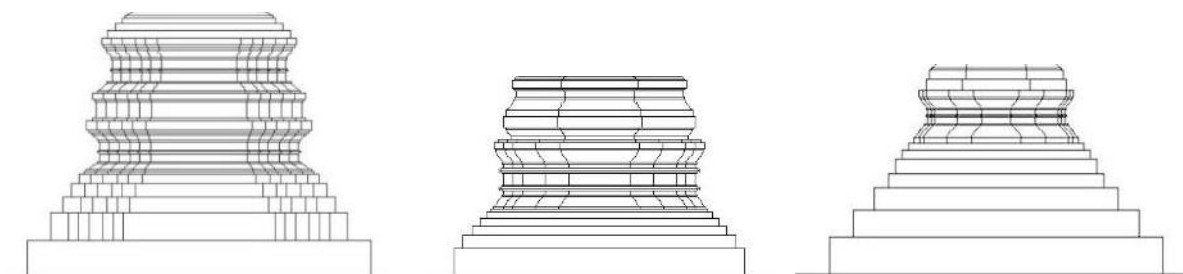
ภาพที่ 50 เจดีย์วัดศรีชุม

ภาพที่ 51 พระธาตุเนิ้ง

²⁵²เสนอ นิลเดช, ศิลปสถาปัตยกรรมล้านนา, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2526), 55-57.

พัฒนาการส่วนฐานบัวยกเก็จอิทธิพลล้านนา

ฐานบัว 2 ฐานซ้อนกัน ฐานบัว 1 ฐานคาดลูกแก้วอกไก่ 2 เส้น ฐานบัว 1 ฐานคาดลูกแก้วอกไก่ 2 เส้น
เจดีย์วัดหัวข่วง พระธาตุจอมแจ้ง เจดีย์นางแก้ว-นางแมน

ภาพลายเส้นที่ 7 พัฒนาการส่วนฐานบัวยกเก็จในจังหวัดแพร่

พัฒนาการส่วนฐาน (ภาพลายเส้นที่ 7) น่าจะเป็นการพัฒนาต่อเนื่องจากสายวิวัฒนาการของเจดีย์ล้านนาจากฐานบัวซ้อนกัน 2 ฐาน แรกเริ่มจากพระธาตุหริภุญชัย ปรากฏลักษณะดังกล่าวที่ฐานเจดีย์วัดหัวข่วง ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ฐานบัวยกเก็จของเจดีย์ล้านนาซึ่งมีทั้งรูปแบบของฐานบัวซ้อนกัน 2 ฐานและฐานบัว 1 ฐานยึดท้องไม้สูงประดับลูกแก้วอกไก่ 1 หรือ 2 เส้น ที่เป็นแบบอย่างให้กับเจดีย์ในเมืองแพร่ที่น่าจะเป็นกลุ่มพระธาตุอวยสุเทพ จนกระทั่งมาปรากฏที่ฐานเจดีย์ของพระธาตุจอมแจ้ง ซึ่งยังคงเป็นฐานบัวยกเก็จขนาดใหญ่ คาดด้วยลูกแก้วอกไก่ 2 เส้น ซึ่งพบฐานลักษณะที่เจดีย์ทรงปราสาทศรีชุมและพระธาตุเนียง จากนั้นฐานบัวยกเก็จของเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมเมืองแพร่ก็ปรับเปลี่ยนอีกครั้ง เป็นฐานบัวยกเก็จขนาดเล็กลงคาดด้วยลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น แต่มีการเพิ่มความสูงจากฐานเชิง โดยการซ้อนกันมากขึ้น ลักษณะการคาดด้วยลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น ซึ่งฐานลักษณะนี้เริ่มปรากฏในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 20 - ต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ได้แก่ เจดีย์วัดกิตติ เจดีย์วัดศรีสุก เจดีย์วัดพอนสร้อย เมืองเชียงใหม่ แต่จากเจดีย์ในกลุ่มนี้ไม่น่าจะเป็นต้นแบบที่ส่งมาโดยตรง เนื่องจากมีระยะเวลาที่ห่างกันมาก และกลุ่มเจดีย์ดังกล่าวเป็นกลุ่มเจดีย์ทรงปราสาท ต้นแบบที่มีความเป็นไปได้และลักษณะใกล้เคียงที่สุดน่าจะเป็น เจดีย์วัดหัวข่วง เชียงใหม่ ซึ่งมีฐานเชิงซ้อนกัน 4 ชั้นและต่อด้านฐานบัวยกเก็จคาดด้วยลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น สันนิษฐานอายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21

ผู้ศึกษามีความเห็นว่าคุณลักษณะการลดรูปของฐานบัวยกเก็จนี้ เป็นความตั้งใจของช่างเมืองแพร่ที่มีการพัฒนาการลดรูปของฐานต่อเนื่องตั้งแต่ฐานบัวยกเก็จแบบ 2 ฐานซ้อนกันเชื่อมต่อ

ด้วยทอ้งไม้ ได้แก่ เจดีย์วัดหัวขวง อ.เมือง และเจดีย์ร้าง ที่วัดสะแล้ง อ.ลอง จากนั้นพัฒนาต่อเนื่องจนเป็นฐานพระธาตุจอมแจ้งเป็นฐานบัว 1 ฐาน ประดับด้วยลูกแก้วออกไก่อ่ 2 เส้น จนสุดท้ายเหลือลูกแก้วออกไก่อ่เพียงเส้นเดียวที่เจดีย์นางแก้ว นางแมน เนื่องจากเริ่มมีองค์ประกอบของฐานเชิง 3-5 ชั้น ซึ่งเป็นลักษณะการเพิ่มความสูงที่พบโดยมากในเมืองแพร์ ลักษณะการเพิ่มความสูงเช่นนี้น่าจะเป็นลักษณะของช่างท้องถิ่นเมืองแพร์ ซึ่งเริ่มเน้นให้เจดีย์ในระยะหลังมีความสูงชะลูด ประกอบกับช่างเมืองแพร์เน้นความสูงที่ส่วนรองรับองค์ระฆังที่เพิ่มจำนวนมากขึ้นไม่ต่ำกว่า 3 ชั้น จึงทำให้ลดความสำคัญของฐานบัวยกเก็จลง ซึ่งต่อมาฐานบัวแบบยกเก็จนี้เป็นที่นิยมในการสร้างเจดีย์ในเมืองแพร์อย่างแพร่หลายในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นต้นไป ที่จะนิยมเจดีย์ฐานสูงโดยเริ่มต้นที่ฐานเชิงซ้อนกันหลายฐานและต่อด้วยฐาน 1 ฐานคาดลูกแก้วออกไก่อ่ 1 เส้น เช่น พระธาตุน้อย เจดีย์ร้างวัดพระธาตุแหลมลี่ พระธาตุศรีดอนคำ ฯลฯ

เจดีย์นางแก้ว นางแมน เป็นเจดีย์อีกองค์ที่มีความน่าสนใจเนื่องจากเป็นเจดีย์ร้างไม่ได้รับการบูรณะซ่อมแซมอย่างเต็มรูปแบบ และยังคงสภาพเกือบจะสมบูรณ์ในทุกองค์ประกอบ รูปแบบทางศิลปกรรมของเจดีย์องค์นี้ มีลักษณะฐานล่างเป็นฐานเชิงสี่เหลี่ยมซ้อนลดหลั่นกันจำนวน 6 ชั้น ส่วนรองรับองค์ระฆังเป็นชั้นบัวกล่าซ้อนกัน 4 ชั้นตามด้วยบัลลังก์และองค์ระฆังในผังแปดเหลี่ยม ถัดไปเป็นฐานบัวยกเก็จตามระเบียบของล้านนาประดับลูกแก้วออกไก่อ่ 1 เส้น ความต่อเนื่องของส่วนกลางเจดีย์ในส่วนรองรับองค์ระฆังนั้น ดูมีความกลมกลืนและสัมพันธ์กับสัดส่วนมากกว่าพระธาตุจอมแจ้ง น่าจะเป็นเพราะว่าเจดีย์องค์นี้ไม่ได้รับการบูรณะ คงเหลือเป็นสภาพที่ร้างไว้จึงสามารถศึกษารูปแบบดั้งเดิมได้

หากวิเคราะห์รูปแบบทางศิลปกรรมที่ปรากฏอยู่นั้น เทียบเคียงกับสายวิวัฒนาการเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมในล้านนา เจดีย์องค์นี้น่าจะได้รับอิทธิพลของเจดีย์ล้านนาในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 เช่นเดียวกัน ซึ่งมีฐานบัวยกเก็จและพัฒนาส่วนรองรับองค์ระฆังในผังแปดเหลี่ยมซ้อนกันมากกว่า 3 ชั้น เนื่องจากเจดีย์องค์นี้ไม่ได้เป็นเจดีย์ประธานของวัด จึงสร้างในสัดส่วนที่เล็กกว่าพระธาตุจอมแจ้ง ความน่าสนใจของเจดีย์องค์นี้ คือ เป็นไปได้มากน้อยเพียงใดที่ลักษณะของเจดีย์องค์นี้อาจจะเป็นลักษณะของพระธาตุจอมแจ้งองค์เดิมที่ถูกบูรณะในสมัยพญาลิไท ก่อนที่จะมี

การบูรณะครั้งใหญ่ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 25²⁵³ ซึ่งจากการวิเคราะห์ลักษณะทางศิลปกรรมของ เจดีย์ 2 องค์เปรียบเทียบกับสายวิวัฒนาการของเจดีย์ล้านนาแล้ว น่าจะมีอายุไม่ต่ำกว่าราวปลายพุทธ ศตวรรษที่ 21-ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 โดยจะมีอายุใกล้เคียงกันกับเจดีย์วัดกุฎีขาวเวียงกุมกาม อ.สารภี จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งได้รับการสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเจดีย์ที่ใช้ชุดบัวถลาในผังแปดเหลี่ยมเป็นส่วน รองรับองค์ระฆัง และมีการก่อชั้นฐานเชิงสูงเพื่อรองรับฐานบัวยกเก็จแบบล้านนาเหมือนกัน โดยจาก การขุดแต่งและบูรณะเจดีย์วัดกุฎีขาวนั้น ผู้ขุดแต่งได้กำหนดอายุสมัยไว้ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21- ต้นพุทธศตวรรษที่ 22²⁵⁴

ดังที่ได้ศึกษารูปแบบทางศิลปกรรมของพระธาตุจอมแจ้งและเจดีย์นางแก้วนางแมนโดย เน้นศึกษาตามรูปแบบพัฒนาการของเจดีย์ล้านนาเปรียบเทียบกับแบบทางสถาปัตยกรรมตามยุคสมัย ทั้งส่วนฐานและส่วนรองรับองค์ระฆัง และหลักฐานทางด้านเอกสารโดยอ้างอิงจากบันทึกจากวัด เก้าแก้วอื่นใกล้เคียงในเมืองแพร่ ประกอบกับความสอดคล้องของตำนานท้องถิ่น สามารถสันนิษฐาน อายุสมัยของเจดีย์องค์นี้ได้ว่า น่าจะอยู่ในช่วงไม่ต่ำกว่าปลายพุทธศตวรรษที่ 21-ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 สำหรับส่วนรองรับองค์ระฆังในปัจจุบัน มีหลักฐานการซ่อมแซมชัดเจนว่า ถูกซ่อมครั้งใหญ่ในช่วง ต้นพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นการสร้างกรอบของเก้าอี้ให้มีขนาดใหญ่และสูงขึ้น สันนิษฐานว่ารูปแบบ ส่วนรองรับองค์ระฆังก่อนทำการซ่อม น่าจะเป็นชั้นบัวถลาซ้อนกัน 3 ชั้นขึ้นไปและมีขนาดเล็กกว่าใน ปัจจุบัน

พัฒนาการเจดีย์ทรงระฆังล้านนาแปดเหลี่ยมและการกำหนดอายุ

จากการศึกษาพัฒนาการของเจดีย์ในจังหวัดแพร่ โดยเริ่มศึกษาจากกลุ่มเจดีย์ทรงระฆัง กลมแบบล้านนาดังปรากฏเจดีย์วัดหัวข่วง อ.เมือง และเจดีย์ร้างวัดสะแล้ง มีอายุราว ปลายพุทธ ศตวรรษที่ 21-ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 จากนั้นพัฒนาการเจดีย์ทรงระฆังในเมืองแพร่ปรากฏรูปแบบ ส่วนรองรับองค์ระฆังชุดบัวถลาในผังหลายเหลี่ยม ซึ่งเป็นที่นิยมของเจดีย์ล้านนาในระยะหลัง

²⁵³พ.ศ. 2411 เจ้าหนานขันแก้ว และเจ้าอินแก้ว ร่วมกันเป็นประธานในการบูรณะองค์พระธาตุ ซึ่ง ปรากฏหลักฐานในคำจารึกบนแผ่นเงินแผ่นทองเหนือองค์พระธาตุจอมแจ้ง พ.ศ.2451 มีการบูรณปฏิสังขรณ์วัดครั้ง ใหญ่โดยพระพุทธรวงศาจารย์ อดีตเจ้าคณะจังหวัดแพร่ ทาหน้าที่เป็นองค์ประธานในการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุและ ก่อสร้างวิหารหลังใหม่แทนหลังเดิมซึ่งทรุดโทรมมาก ตลอดจนกำแพงแก้วเก่า และบันไดนาค

²⁵⁴จรัสศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่, 33.

ถึงแม้ว่าลักษณะของชั้นบัวถลาจะเป็นรูปแบบของเจดีย์สุโขทัย แต่เมืองแพร่ไม่ได้รับอิทธิพลโดยตรงจากสุโขทัยแต่เป็นการรับอิทธิพลมาจากล้านนาอีกทอดหนึ่ง ดังนั้นพัฒนาการของเจดีย์กลุ่มนี้จึงเป็นสายวิวัฒนาการต่อเนื่องจากเจดีย์ล้านนาซึ่งรับอิทธิพลสุโขทัยมาก่อนหน้านั้นแล้ว

ระยะนี้เป็นช่วงที่อิทธิพลของงานศิลปกรรมล้านนาเข้ามาสู่เมืองแพร่มากที่สุดตรงกับสมัยพระเมืองแก้วปกครองอาณาจักรล้านนา พ.ศ. 2038-2068 โดยมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ จารึกตำนานศาสนา และประวัติวัด กล่าวถึงพระเมืองแก้วและพระมหาเทวีทรงร่วมกันทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา สร้างและซ่อมแซมวัดตลอดจนกัลปนาที่ดินและเข้าพระท้าวราชอาณาจักร²⁵⁵ ซึ่งในเมืองแพร่เองก็พบเอกสารโบราณตำนานวัดกล่าวถึงเช่นเดียวกัน ดังเช่น ในตำนานวัดหลวงเขียนไว้ว่า พระเมืองแก้วทรงให้การอุปถัมภ์การบูรณะวัดหลวงร่วมกับพญาแพร่สร้อยสุริยะ ในปี พ.ศ.2059 และทรงเสด็จมาร่วมงานฉลองสมโภชน์เจดีย์ วิหาร และหอไตร²⁵⁶ นอกจากนี้ความสัมพันธ์ทางด้านศาสนาแล้ว พระเมืองแก้วยังมีความสัมพันธ์ทางการปกครอง โดยหลักฐานจากพงศาวดารโยนกเขียนว่า ในปี พ.ศ.2049 พระเมืองแก้วได้แต่งตั้งเจ้าเมืองคำข้ายพามาปกครองเมืองแพร่ หลังจากนั้นให้ย้ายมาปกครองเมืองเทิง²⁵⁷ (ปัจจุบันเมืองเทิงอยู่ในเขตจังหวัดเชียงราย มีอาณาเขตติดต่อกับเมืองพะเยา และน่าจะมีเส้นทางคมนาคมที่ต่อเนื่องลงมาถึงเมืองแพร่)

ดังนั้นผู้ศึกษาจึงได้รวบรวมงานศึกษาทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับเมืองแพร่ทางด้านประวัติศาสตร์ ศิลปสถาปัตยกรรม ฯลฯ ซึ่งมีผู้ศึกษาไว้ก่อน เพื่อทำความเข้าใจและเชื่อมโยงกับข้อมูลทางด้านสถาปัตยกรรมที่ปรากฏในปัจจุบัน ดังนี้

พ.ศ.2524 สมหมาย เปรมจิตต์ และคณะ สรุปรูปการศึกษา เจดีย์ทรงแปดเหลี่ยมเมืองแพร่ ในพระเจดีย์ในลานนาไทย: งานวิเคราะห์และอนุรักษ์ศิลปะและสถาปัตยกรรมลานนาไทย ให้ความเห็นว่า กลุ่มเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมในเมืองแพร่ได้รับอิทธิพลพุกามเข้ามาผสม เรียกเจดีย์กลุ่มนี้ว่า “เจดีย์แบบพุกามแปดเหลี่ยม” และสันนิษฐานว่าน่าจะมีความสัมพันธ์กับเจดีย์แปดเหลี่ยมวัด

²⁵⁵ สรัสวดี อ๋องสกุล, *ประวัติศาสตร์ล้านนา*, 170.

²⁵⁶ หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดแพร่. *ประวัติวัดหลวง ในประวัติและลักษณะสถาปัตยกรรมในเมืองจังหวัดแพร่*, (ม.ป.ท.), 19.

²⁵⁷ พระยาประชาภิจักรจักร (แช่ม บุนนาค), *พงศาวดารโยนก*, 355.

จามเทวี จ. ลำพูน และเจดีย์เหลี่ยมวัดเสารทอง จ. ลพบุรี ซึ่งเป็นอิทธิพลของศิลปะแบบทวารวดี และเชื่อว่ารูปแบบนี้อาจจะสืบทอดตั้งแต่ครั้งนั้น²⁵⁸

พ.ศ. 2547 สายกลาง จินดาสุ ศึกษาอิทธิพลทางวัฒนธรรมภายนอกที่ปรากฏในเมืองแพร่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-21 สรุปการศึกษาว่า ในช่วงเวลานี้เป็นช่วงที่เมืองแพร่มีการติดต่อสัมพันธ์กับอาณาจักรสุโขทัยและอาณาจักรล้านนา แต่ลักษณะของส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นบัวถลาซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของศิลปกรรมสุโขทัยนั้น เมืองแพร่น่าจะได้รับจากล้านนาซึ่งรับศิลปกรรมแบบสุโขทัยมาก่อนหน้านั้นแล้ว ซึ่งนิยมในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-22²⁵⁹

พ.ศ. 2547 วรวัชร เศรษฐสุนสิน ได้ศึกษากลุ่มเจดีย์บัวถลาเจ็ดชั้นพบในจังหวัดแพร่ เพื่อนำมาเชื่อมโยงกับความสัมพันธ์ระหว่างเมืองแพร่กับอาณาจักรสุโขทัยและล้านนา โดยแบ่งกลุ่มเจดีย์ตามรูปแบบศิลปกรรมและกำหนดอายุสมัยออกเป็น 3 คือ กลุ่มเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมที่มีฐานบัวยกเก็จรองรับ ส่วนรองรับองค์ระฆังชุดบัวถลา กำหนดอายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21, กลุ่มเจดีย์ทรงแปดเหลี่ยมไม่มีฐานบัวยกเก็จ ส่วนรองรับองค์ระฆังชุดบัวถลาเจ็ดชั้น กำหนดอายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 และกลุ่มเจดีย์ทรงแปดเหลี่ยมไม่มีฐานบัวยกเก็จ ส่วนรองรับองค์ระฆังชุดบัวถลาสิบชั้น²⁶⁰

พ.ศ. 2554 ศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ จัดกลุ่มเจดีย์ทรงระฆังล้านนาตามรูปแบบศิลปกรรมและการกำหนดอายุ โดยจัดกลุ่มให้เจดีย์ทรงระฆังที่มีส่วนรองรับองค์ระฆังเป็นชุดบัวถลาในผังแปดเหลี่ยมเป็น “เจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนาระยะหลัง” มีอายุไม่ต่ำกว่าปลายพุทธศตวรรษที่ 21 เช่น พระธาตุคุดยสุเทพ เจดีย์วัดเชษฐา จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น และได้จัดกลุ่มพระ

²⁵⁸ สมหมาย เปรมจิตต์ และคณะ, พระเจดีย์ในลานนาไทย : งานวิเคราะห์และอนุรักษ์ศิลปะและสถาปัตยกรรมลานนาไทย, 159.

²⁵⁹ สายกลาง จินดาสุ, “การศึกษาอิทธิพลทางวัฒนธรรมภายนอกที่ปรากฏในเมืองแพร่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-21,” สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547), 30-31.

²⁶⁰ วรวัชร เศรษฐสุนสิน, “การศึกษาเจดีย์บัวถลาเจ็ดชั้นที่พบในจังหวัดแพร่ เพื่อนำมาเชื่อมโยงกับความสัมพันธ์ระหว่างเมืองแพร่กับอาณาจักรสุโขทัยและล้านนา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547), 21-23.

ธาตุช่อแฮ พระธาตุจอมแจ้ง อยู่ในกลุ่มนี้ด้วย²⁶¹

พ.ศ. 2555 นายพลวัฒน์ อารมณ ได้ศึกษาเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมในเมืองแพร่ ความสัมพันธ์กับกลุ่มเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนารุ่นหลัง ช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-22 โดย จัดกลุ่มเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมในเมืองแพร่ตามช่วงระยะเวลาเป็น 4 ช่วงได้แก่ ระยะเวลาที่ 1 การรับรูปแบบศิลปกรรมจากล้านนาผสมผสานแรงบันดาลใจจากศิลปะสุโขทัย ระยะเวลาที่ 2 อิทธิพลศิลปะล้านนาปรากฏชัดเจน ระยะเวลาที่ 3 เจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมแบบเมืองแพร่ ระยะเวลาที่ 4 การสืบทอดงานรุ่นเก่าสู่การเป็นเจดีย์เอกลักษณ์ของเมืองแพร่²⁶²

จากการศึกษาเจดีย์เมืองแพร่ที่ได้รับอิทธิพลล้านนาและแสดงออกทางด้านสถาปัตยกรรม ทั้งในเขตตัวเมืองและนอกเมืองพบการสร้างเจดีย์ทรงระฆังแบบแปดเหลี่ยมเป็นที่นิยมอย่างมาก การรับอิทธิพลศิลปะสุโขทัยของเมืองแพร่นั้นไม่น่าจะรับโดยตรง ถึงแม้ว่าเมืองแพร่จะมีเมืองโบราณชื่อ เมืองตรอกสลอบซึ่งปรากฏชื่อเมืองนี้ในจารึกสุโขทัยอันสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ในอดีต ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอวังชิ้นซึ่งมีพื้นที่ติดกับจังหวัดสุโขทัยในปัจจุบัน แต่ลักษณะของเจดีย์อิทธิพลสุโขทัยนั้นกลับไม่พบในแถบอำเภอวังชิ้น และไม่พบเจดีย์เก่าแก่ที่มีอายุใกล้เคียงในสมัยสุโขทัยหลงเหลือในเขตอำเภอดังกล่าว ดังนั้นเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมแบบเมืองแพร่นี้ น่าจะรับอิทธิพลศิลปะสุโขทัยโดยผ่านทางอาณาจักรล้านนาและพัฒนาต่อเนื่องตามสายวิวัฒนาการของเจดีย์ล้านนา แต่มีความแตกต่างกันในรายละเอียดและองค์ประกอบทางด้านสถาปัตยกรรมบางส่วนสามารถจำแนกเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21-พุทธศตวรรษที่ 22 ในเมืองแพร่สามารถแบ่งเป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ ตามลักษณะที่ปรากฏในปัจจุบัน คือ

1. กลุ่มเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมแบบไม่มีฐานบัวยกเก็จ ได้แก่ พระธาตุช่อแฮ และกลายเป็นต้นแบบให้กับเจดีย์ระยะหลังช่วงพุทธศตวรรษที่ 22-23 ได้แก่ พระธาตุมิ่งเมือง พระธาตุหลวงไชยช้างค้ำ เจดีย์วัดพระนอน เจดีย์วัดพระร่วง วัดเจดีย์วัดศรีบุญเรือง เจดีย์วัดพงษ์สุนันท์ ฯลฯ ซึ่งในกลุ่มนี้เป็นที่นิยมมากในอำเภอเมือง
2. กลุ่มเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมแบบมีฐานบัวยกเก็จแบบล้านนารองรับ ได้แก่ พระธาตุจอมแจ้ง เจดีย์นางแก้วนางแมน และเป็นต้นแบบให้เจดีย์ระยะหลังช่วงพุทธ

²⁶¹ ศักดิ์ชัย สายสิงห์. ศิลปะล้านนา ฉบับปรับปรุงใหม่, 96-98.

²⁶² พลวัฒน์ อารมณ, เจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมในเมืองแพร่ ความสัมพันธ์กับกลุ่มเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนารุ่นหลัง ช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-22, 79-90.

ศตวรรษที่ 24 เป็นต้นไป ได้แก่ เจดีย์วัดสำเภา พระธาตุศรีดอนคำ พระธาตุศรีดอนมูล พระธาตุหนองจันทร์ เจดีย์วัดเม็งกราวาส ฯลฯ

โดยการสันนิษฐานเบื้องต้นพบว่าเจดีย์ทั้งสองกลุ่มนี้ น่าจะเกิดขึ้นในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน คือตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 21-ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นต้นมา เป็นเจดีย์ที่พัฒนาการต่อเนื่องจากสายพระธาตุอวยสุเทพซึ่งน่าจะอยู่ในช่วงเวลาเดียวกันคือปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ได้แก่ พระธาตุช่อแฮและพระธาตุจอมแจ้ง เจดีย์ทั้งสององค์นี้มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมใกล้เคียงกันมากแตกต่างกันในส่วนของฐานบัวเท่านั้น นำไปสู่การศึกษาวิเคราะห์ว่ารูปแบบของเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมแบบพระธาตุช่อแฮ(ไม่มีฐานบัวยกเก็จ) และเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมแบบพระธาตุจอมแจ้ง(มีฐานบัวยกเก็จ)นั้นเกิดขึ้นได้อย่างไร ข้อสังเกตหนึ่งสำหรับกลุ่มเจดีย์แปดเหลี่ยมแบบเมืองแพร่แบบพระธาตุช่อแฮนั้น ไม่พบในสายวิวัฒนาการของเจดีย์ล้านนา ทั้งในจังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย น่าน พะเยา และจังหวัดอื่นทางภาคเหนือ แต่พบที่เมืองแพร่เท่านั้น จึงนำไปสู่การตั้งสมมติฐานว่า รูปแบบของพระธาตุช่อแฮนั้นอาจเป็นการซ่อมแซม สร้างทับ หรือความไม่เข้าใจในองค์ประกอบของเจดีย์ล้านนา หรืออาจเป็นความตั้งใจของช่างท้องถิ่นที่ต้องการสร้างเอกลักษณ์เฉพาะของเมืองแพร่

การศึกษาพัฒนาการเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมในดินแดนล้านนา

กลุ่มเจดีย์ทรงระฆังที่รองรับด้วยชุดบัวกลาในผังแปดเหลี่ยมในศิลปะล้านนานั้น เป็นวิวัฒนาการของเจดีย์ทรงระฆังแบบสุโขทัยที่ถ่ายทอดมาสู่ล้านนา ซึ่งให้ความสำคัญกับชุดบัวกลาที่ซ้อนชั้นตั้งแต่ 3 ชั้นจนถึง 7 ชั้นขึ้นไป ทำให้สัดส่วนขององค์ระฆังมีขนาดเล็กลง และได้รับความนิยมในล้านนาตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 20 ได้แก่ เจดีย์วัดป่าแดงบุญนาค จ.พะเยา และเจดีย์วัดป่าแดงหลวง จ.เชียงใหม่ ในพงศาวดารโยนกกล่าวว่าสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าติโลกราชเพื่อบรรจุอัฐิพระราชบิดาบุด้วยแผ่นทองแดงปิดทองทั้งองค์ในปี พ.ศ.1980²⁶³ และต่อมาวัดนี้ได้กลายเป็นศูนย์กลางพุทธศาสนาใหม่สายลังกาหรือนิกายวัดป่าแดง ซึ่งมีพระเจ้าติโลกราชทรงเป็นผู้อุปถัมภ์

²⁶³พระยาประชาภิจักรจักร (แช่ม บุญนาค), พงศาวดารโยนก, 332.

การพัฒนาในลำดับถัดมาหลังจากที่เจดีย์ทรงระฆังแบบสุโขทัยเริ่มได้รับความนิยมในช่วงต้น-กลางพุทธศตวรรษที่ 21 ทำให้เกิดเจดีย์รูปแบบใหม่เกิดจากการผสมผสานของศิลปะล้านนาและสุโขทัย โดยมีลักษณะเด่นของส่วนรองรับองค์ระฆังเป็นชุดบัวกลม และฐานบัวยกเก็จแบบล้านนา ได้แก่ พระธาตุลำปางหลวง(ภาพที่ 52) ซึ่งพบหลักฐานจารึกหลักหนึ่งกล่าวถึงเจ้าหมื่นหาญแต่ท้าว เจ้าเมืองลำปางในสมัยพระเจ้าติโลกราช ว่าได้มีการก่อสร้างองค์พระธาตุขึ้น พร้อมกับสร้างหอพระพุทธรูปเมื่อปี พ.ศ.1992 ต่อมาใน พ.ศ. 2019 พระเจ้าติโลกราชโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าหมื่นคำเพชร ขุนเมืองได้มาครองเมืองลำปาง ในปีนี้ได้มีการบูรณะวัดพระธาตุลำปางหลวงอีกครั้ง²⁶⁴ ลักษณะที่พัฒนาชัดเจนคือ การลดความสำคัญขององค์ระฆังให้มีขนาดเล็กลง และให้ความสำคัญกับส่วนรองรับองค์ระฆังชุดบัวกลม เน้นความสูงทำให้สัดส่วนของเจดีย์ดูสูงขึ้น โดยการเพิ่มความสูงของฐานบัวยกเก็จ การกำหนดอายุของพระธาตุลำปางหลวงนี้ น่าจะอยู่ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 20 - ต้นพุทธศตวรรษที่ 21 นอกจากพระธาตุลำปางหลวงแล้วเจดีย์ที่จัดอยู่ในกลุ่มนี้ ได้แก่ เจดีย์วัดหนองลม จ. เชียงใหม่ (ภาพที่ 53) เจดีย์วัดแสนต่าห้อย จ. เชียงใหม่ (ภาพที่ 54) เจดีย์วัดพระแก้วดอนเต้า พระธาตุเสด็จ จ.ลำปาง เริ่มมีพัฒนาการในการเริ่มเพิ่มความสูง โคนส่วนรองรับองค์ระฆังในผังกลมเริ่มซ้อนชั้นตั้งแต่ 3-5 ชั้นขึ้นไป ซึ่งลักษณะของเจดีย์ในกลุ่มนี้ไม่พบในเมืองแพร่ ซึ่งอาจเป็นเพราะความเก่าแก่ชำรุด เสียหาย หรือการสร้างเจดีย์องค์ใหม่ครอบองค์เก่า

ภาพที่ 52 พระธาตุลำปางหลวง

ภาพที่ 53 เจดีย์วัดหนองลม(ร้าง)

ภาพที่ 54 เจดีย์วัดแสนต่าห้อย(ร้าง)

²⁶⁴ ศุภย์มานุษยวิทยาสิรินธร, จารึกวัดพระธาตุลำปางหลวง 1 ด้านที่ 1, เข้าถึงเมื่อ 2 ธันวาคม 2555. เข้าถึงได้จาก http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=2037.

พัฒนาการต่อมาของเจดีย์ทรงระฆังล้านนาคือ เจดีย์ทรงระฆังศิลปะล้านนาระยะหลัง จากงานศึกษาของศาสตราจารย์ศักดิ์ชัย สายสิงห์ มีลักษณะสืบทอดจากรูปแบบต่อเนื่องจากช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 21 กล่าวคือ มีการใช้ฐานบัวยกเก็จซ้อนกัน 2 ฐาน เชื่อมต่อด้วยท้องไม้ที่ยึดสูงขึ้น ส่วนสำคัญที่เป็นลักษณะเด่นคือสำคัญส่วนรองรับองค์ระฆังอยู่ในผังหลายเหลี่ยมซึ่งมีตั้งแต่แปดเหลี่ยมขึ้นไป อีกทั้งมีการปรับเปลี่ยนเพิ่มความสูงของส่วนหน้ากระดานที่รองรับ ชั้นบัวลดทอนให้มีลักษณะใหม่เกิดขึ้นคล้ายกับเนินส่วนของหน้ากระดานมากกว่าส่วนบัวลาด ทำให้เจดีย์มีลักษณะสูงขึ้น ขนาดขององค์ระฆังในผังเหลี่ยมและมีขนาดเล็กลง เช่น พระธาตุดอยสุเทพ (ภาพที่ 55) ซึ่งเป็นต้นแบบให้กับเจดีย์ในกลุ่มเดียวกัน เช่น เจดีย์วัดชมพู (ภาพที่ 56) เจดีย์วัดเชษฐา (ภาพที่ 57) เจดีย์ในกลุ่มนี้มีลักษณะใกล้เคียงกับพระธาตุช่อแฮและพระธาตุจอมแจ้ง ซึ่งถือได้ว่าพระธาตุดอยสุเทพเป็นเจดีย์ต้นแบบเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมของเมืองแพร่ การศึกษาและการกำหนดอายุจึงมุ่งศึกษาสายวิวัฒนาการของพระธาตุดอยสุเทพเป็นหลัก เนื่องจากมีประวัติการก่อสร้างและการบูรณะ ซึ่งเป็นที่ยอมรับทางวิชาการและสามารถกำหนดอายุสมัยได้อย่างชัดเจน

ภาพที่ 55 พระธาตุดอยสุเทพ

ภาพที่ 56 เจดีย์วัดชมพู

ภาพที่ 57 เจดีย์เชษฐาร้าง

พระธาตุดอยสุเทพ : ต้นแบบเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมเมืองแพร่ ตามประวัติกล่าวว่า สร้างขึ้นสมัยพระเจ้ากือนาเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่พระสุมนเถระอัญเชิญมาจากสุโขทัย ในปี พ.ศ. 1925 และได้รับการบูรณะใหม่ โดยเสริมให้ใหญ่โตกว่าเดิมในสมัยพระเมืองเกษเกล้าในปี พ.ศ. 2081 และในสมัยพระเจ้าเมกุฎี ในปี พ.ศ. 2100 มีการหุ้มทองจังโกทั้งองค์²⁶⁵ รูปแบบทาง

²⁶⁵ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ : ศิลปะพุกัญชัย-ล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ 2, 417.

สถาปัตยกรรมประกอบด้วย ส่วนฐานล่างเป็นฐานเขียงย่อมุมต่อด้วยฐานบัวยกเก็จซ้อนกัน 2 ฐาน ประดับลูกแก้วอกไก่ มีลักษณะฐานสูงซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของฐานเจดีย์ในศิลปะล้านนา ส่วนรองรับองค์ระฆังเป็นชุดบัวกลาซ้อนกันในผังสิบสองเหลี่ยม ต่อด้วยก้านฉัตร บัวฝาละมี ปล้องไฉน ปลียอด และฉัตร นอกจากนี้ยังมีเจดีย์วัดเชษฐาร้างซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกันมากแต่มีขนาดย่อส่วนลง ซึ่งในปัจจุบันตั้งอยู่ในพื้นที่บริเวณโรงเรียนพุทธโสภณ จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเชื่อกันว่าจะสร้างขึ้นโดยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชเมื่อครั้งที่มาครองเมืองเชียงใหม่ในระหว่างปี พ.ศ. 2098-2099²⁶⁶ พัฒนาการของกลุ่มพระธาตุช่อแฮ ซึ่งพัฒนาต่อเนื่องจากกลุ่มพระธาตุดอยสุเทพ เมืองแพร่มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบและลดทอนองค์ประกอบบางส่วนจนเกิดเป็น “เจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมสกุลช่างเมืองแพร่” ถือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจน และแตกต่างไปจากลักษณะเจดีย์ระฆังแปดเหลี่ยมแบบล้านนากล่าวคือส่วนฐานของเจดีย์เริ่มต้นด้วยฐานเขียงสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดใหญ่ ตามด้วยฐานเขียงผังสี่เหลี่ยมหรือหลายเหลี่ยมซ้อนกันจำนวน 3-5 ฐาน ไม่พบฐานบัวยกเก็จแบบล้านนาดังเช่นในกลุ่มเจดีย์รุ่นก่อน ส่วนรองรับองค์ระฆังยังคงพัฒนาต่อเนื่องของชุดบัวกลาซ้อนชั้นตั้งแต่ 3-6 ชั้นขึ้นไป (ในพระธาตุช่อแฮมีส่วนรองรับองค์ระฆัง 7 ชั้น) เน้นรูปทรงเจดีย์ในมีลักษณะสูงเพียวขึ้น และพระธาตุดอยสุเทพอยู่ในผังสิบสองเหลี่ยม พระธาตุช่อแฮในผังแปดเหลี่ยม ซึ่งมีลักษณะของส่วนรองรับองค์ระฆังสูงชะลูดคล้ายกับพระธาตุดอยสุเทพมาก แตกต่างกันที่ฐานเจดีย์ในกลุ่มนี้ได้ตัดฐานบัวยกเก็จแบบล้านนาออกซึ่งไม่พบฐานลักษณะนี้ในเจดีย์ล้านนาและเจดีย์ในบริเวณใกล้เคียง

การกำหนดอายุของพระธาตุช่อแฮนี้ ผู้ศึกษาเทียบเคียงจากสายวิวัฒนาการเจดีย์ทรงระฆังล้านนาในสายของพระธาตุดอยสุเทพ ซึ่งมีลักษณะเด่นคือของส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นบัวกลาในผังหลายเหลี่ยมเริ่มตั้งแต่แปดเหลี่ยมจนถึงสิบสองเหลี่ยม และมีการซ้อนชั้นมากกว่า 6 ชั้นขึ้นไป ส่วนยอดประกอบด้วยบัลลังก์ในผังเพิ่มมุมไม้สิบสอง ก้านฉัตร ปล้องไฉนและปลีตามระเบียบ ถือเป็นต้นแบบสำคัญของเจดีย์ทรงระฆังล้านนาที่ได้รับอิทธิพลสุโขทัยในระยะหลัง ซึ่งนักวิชาการเชื่อว่าลักษณะของพระธาตุดอยสุเทพในปัจจุบันเป็นรูปแบบที่ซ่อมแซมในสมัยพระเมืองเกษเกล้าราชคือราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 และลักษณะนี้เป็นพัฒนาการของทรงระฆังล้านนาระยะหลัง ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21-ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นต้นไป และเป็นต้นแบบให้กับเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมเมืองแพร่ในเวลาต่อมา

²⁶⁶ ศักดิ์ชัย สายสิงห์. ศิลปะล้านนา ฉบับปรับปรุงใหม่, 166-167.

3.2.3. กลุ่มเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมแบบเมืองแพร์: กลุ่มเจดีย์ในอำเภอเมือง (ปลายพุทธศตวรรษที่ 22 - พุทธศตวรรษที่ 23)

ภาพที่ 58 พระธาตุมิ่งเมือง วัดพระบาทมิ่งเมืองวรวิหาร อ.เมือง

เจดีย์วัดพระบาทมิ่งเมืองวรวิหาร (ภาพที่ 58)

วัดพระบาทมิ่งเมือง อ. เมือง จ. แพร์ เป็นวัดที่เกิดจากการรวมวัด 2 วัด คือ วัดพระบาท และวัดมิ่งเมือง ต่อมาจึงรวมเป็นวัดพระบาทมิ่งเมือง ในปีพ.ศ. 2492 โดยกระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้ประกาศให้วัดพระบาทมิ่งเมืองมีฐานะเป็นวัดราษฎร์ ต่อมาได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ยกฐานะให้เป็นพระอารามหลวงชั้นตรีชนิดวรวิหาร เมื่อวันที่ 14 กุมภาพันธ์ 2498

ประวัติวัดพระบาทมิ่งเมืองตามตำนานกล่าวว่า สมัยครั้งพุทธกาลพระพุทธเจ้าได้เสด็จโปรดเวไนยสัตว์แล้วได้เสด็จลงมายังเมืองพลนคร ได้มาประทับพักพระอิริยาบถ ณ ปากน้ำพญานาค ซึ่งมีลมออกจากปากถ้ำแรงเย็นสบาย จากนั้นพระพุทธองค์ได้เสด็จประทับรอยพระพุทธรูป 4 รอยไว้ ณ ปากถ้ำ สถานที่ดังกล่าวก็คือ วัดพระบาท ต่อมาพระเจ้ามโหุทราชา ได้สร้างพระวิหารครอบรอยพระบาท 4 รอย จากนั้นปากถ้ำก็ถูกปิดทับันที ตามตำนานยังกล่าวอีกว่า วัดมิ่งเมืองเป็นวัดที่เจ้าผู้ครอง

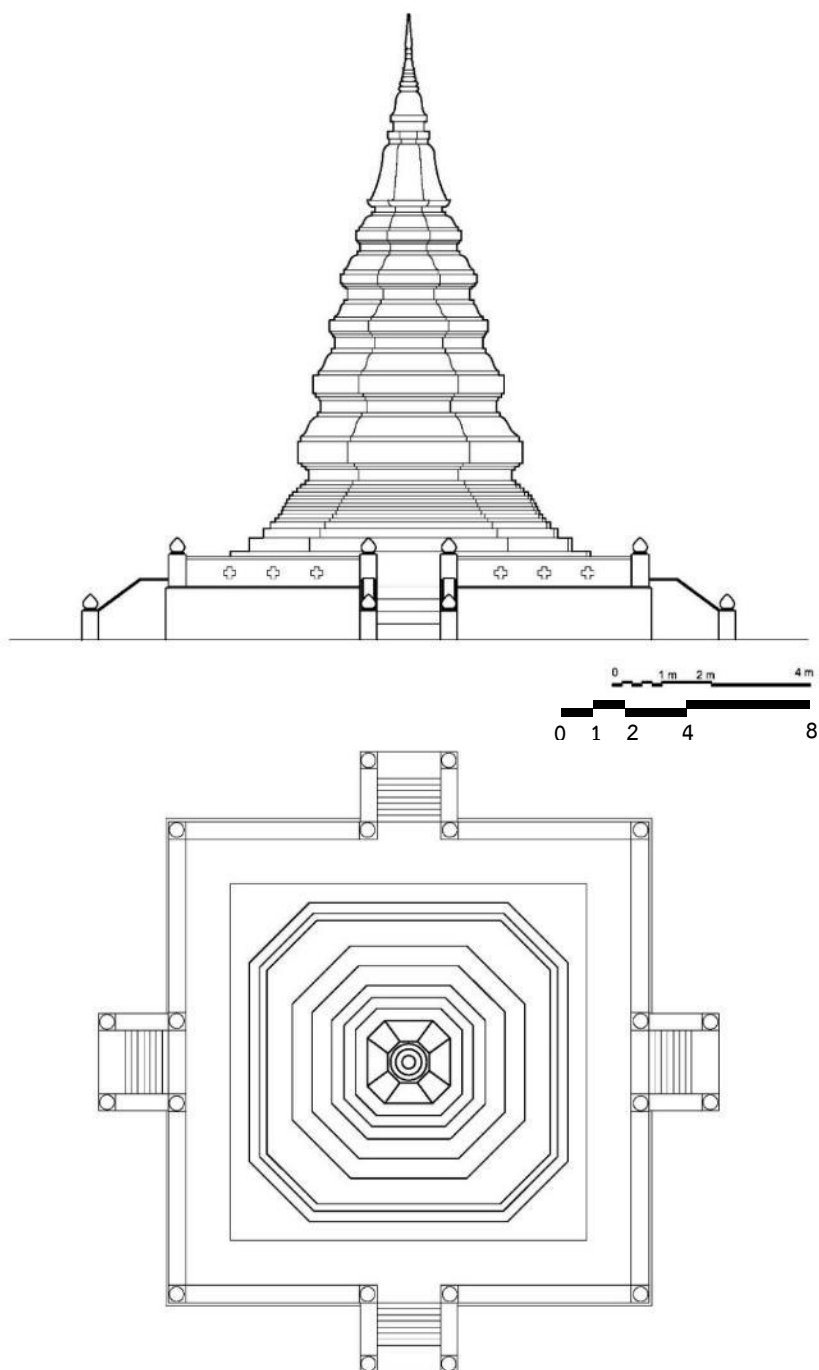
นครแพร์เป็นผู้สร้าง ยุคแรกเจ้าผู้ครองนครจะมาร่วมทำบุญพร้อมกับราษฎร ต่อมาเมื่อภารกิจมาก ทำให้มาทำบุญตักบาตรร่วมกับราษฎรไม่ค่อยทันเวลาจึงได้ปรึกษากับเจ้านายบุตรหลาน ซึ่งมีมติให้สร้างวัดขึ้นใหม่ในสวนอุทยานของเจ้าผู้ครองนครชื่อวัดสวนมิ่ง หรือวัดสมมิ่งหรือวัดมิ่งเมือง ต่อมาได้สร้างพระเจดีย์มิ่งเมืองให้เป็นพระธาตุศักดิ์สิทธิ์เป็นมหาธาตุกลางเมือง ต่อมาได้มีการสร้างหอธรรมและพระวิหารหลวงมิ่งเมือง²⁶⁷

งานศึกษาที่มาของชื่อ “มิ่งเมือง” ในวัดพระบาทมิ่งเมืองนี้ ศาสตราจารย์สุรพล ดำริห์กุล ได้ให้ข้อเสนอไว้ว่าเดิมทีวัดนี้อาจจะสร้างทับบนพื้นที่ที่เคยเป็นที่ตั้งของไม้มิ่งเมืองหรือไม้ศรีเมือง อันเป็นไม้มงคลประจำเมืองมาก่อน โดยศึกษาเปรียบเทียบกับคติการตั้งเสาหลักเมืองของเมืองน่านซึ่งเรียกว่า เสามิ่งเมือง ซึ่งที่เมืองน่านก็ปรากฏวัดมิ่งเมืองซึ่งเป็นที่ตั้งของเสาหลักเมืองเช่นเดียวกันใน ขณะที่เมืองแพร์แต่เดิมมีเพียงเสาสะดือเมืองเป็นหลักหินตั้งอยู่กลางเมือง จึงสันนิษฐานว่า แต่เดิมนิเวศน์ใกล้เคียงกันนั้นน่าจะมีต้นไม้สำคัญที่เป็นไม้ศรีเมืองหรือไม้มิ่งเมืองด้วย ต่อมาเมื่อคติการสร้างพระมหาธาตุกลางเมืองได้แพร่หลายเข้ามา จึงได้มีการสถาปนาพระมหาธาตุเจดีย์ในบริเวณที่เคยเป็นที่ตั้งของไม้มิ่งเมือง จึงเรียกชื่อว่า พระธาตุมิ่งเมือง สืบมา²⁶⁸ ประวัติการบูรณะพระธาตุองค์นี้ไม่ปรากฏแน่ชัด การบูรณะซ่อมแซมที่มีการบันทึกเป็นรายลักษณ์อักษรระบุปี พ.ศ. 2392 สมัยเจ้าหลวงพิมพิสาร (เจ้าหลวงขาเค) โดยบูรณะพร้อมวิหารหลวง หอธรรมและสร้างพระธรรมไบลานถวาย

²⁶⁷ วัดพระบาทมิ่งเมือง, ประวัติวัดพระบาทมิ่งเมืองวรวิหาร จังหวัดแพร่ ฉบับสมบูรณ์ 2554 : ประวัติวัดพระบาทมิ่งเมือง, (แพร่ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดเมืองแพร่การพิมพ์), 24-26.

²⁶⁸ สุรพล ดำริห์กุล, ขวงเมืองและวัดหัวขวง : องค์ประกอบสำคัญของเมืองในดินแดนล้านนา, 142-144.

ภาพลายเส้นที่ 8 เจดีย์มิ่งเมือง วัดพระบาทมิ่งเมือง อ.เมือง

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

ส่วนฐาน

ฐานประทักษิณในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสโดยรอบ ราวระเบียงที่บิมนโดทางขึ้น 2 ด้าน คือ ด้านทิศใต้และด้านทิศเหนือ ฐานเจดีย์เป็นฐานเขียงในผังสี่เหลี่ยม 1 ชั้น ต่อด้วยฐานหน้ากระดานแปดเหลี่ยมขนาดเล็กซ้อนกัน 3 ชั้น ไม่พบฐานบัวยกเก็จแบบล้านนา

ส่วนกลาง

ส่วนรองรับองค์ระฆังในผังแปดเหลี่ยมจำนวน 5 ชั้น โดยฐานชั้นล่างสุดมีลักษณะเป็นฐานเขียงในผังแปดเหลี่ยมขนาดเล็กซ้อนกัน ซึ่งลักษณะนี้ น่าจะเกิดจากการซ่อมแซมในครั้งหลังซึ่งทำให้ชั้นบัวกลาชั้นล่างสุดหายไปหากเป็นลักษณะเดิมแล้วน่าจะเป็นส่วนรองรับองค์ระฆัง 6 ชั้น ส่วนรองรับองค์ระฆังไม่เน้นส่วนหน้ากระดานดังเช่นลักษณะของพระธาตุช่อแฮและพระธาตุจอมแจ้ง แต่เน้นส่วนของชั้นบัวคว่ำดังเช่นเจดีย์ล้านนาโดยทั่วไป

ส่วนยอด

องค์ระฆังขนาดเล็กในผังแปดเหลี่ยมมีขนาดเล็กปิดทองทั้งองค์ตกแต่งด้วยลายประจำยาม ต่อด้วยบัลลังก์ในผังแปดเหลี่ยมลือไปกับองค์ระฆัง ก้านฉัตร ปล้องไฉนและปลียอด และดอกหมากเบ็ง

ลักษณะทางศิลปกรรมของพระธาตุมิ่งเมือง มีลักษณะที่สูงเพรียวคล้ายกับสัดส่วนของพระธาตุช่อแฮ แต่แตกต่างกันที่การเน้นส่วนรองรับองค์ระฆังที่กลับมาเน้นชั้นบัวคว่ำ จากลักษณะความคล้ายคลึงของพระธาตุสององค์นี้ เป็นไปได้ว่าพระธาตุมิ่งเมืองอาจจะสร้างขึ้น ในช่วงเวลาใกล้เคียงกันกับพระธาตุช่อแฮ แต่เนื่องจากตำแหน่งที่ตั้งของวัดพระบาทมิ่งเมืองฯ อยู่ในเมืองจึงมีขนาดใหญ่ ส่วนพระธาตุช่อแฮสร้างโดยคติการจำลองรูปแบบของพระธาตุศักดิ์สิทธิ์บนยอดดอย ซึ่งหากเทียบเคียงกับลักษณะทางสถาปัตยกรรมแล้ว พระธาตุมิ่งเมืองนี้มีลักษณะตามสายวิวัฒนาการเดียวกับพระธาตุดอยสุเทพที่เริ่มมีการเน้นส่วนรองรับองค์ระฆังในผังแปดเหลี่ยมในสัดส่วนที่สูงขึ้นเช่นเดียวกัน และมีจำนวนการซ้อนชั้นมากกว่า 3 ชั้นขึ้นไป ด้วยเหตุนี้จึงเชื่อว่ารูปแบบของพระธาตุมิ่งเมือง น่าจะมีอายุสมัยแรกสร้างอยู่ในช่วง “ปลายพุทธศตวรรษที่ 21-ต้นพุทธศตวรรษที่ 22” เป็นต้นไป

รูปแบบของพระธาตุมิ่งเมืององค์ปัจจุบัน หากเปรียบเทียบกับภาพถ่าย(ภาพที่ 59) ซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นภาพถ่ายในช่วงก่อนการบูรณะครั้งใหญ่ในปี พ.ศ.2470²⁶⁹ เห็นได้ชัดว่าส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นล่างสุดมีการซ่อมแซมที่ผิดเพี้ยนไป ซึ่งแต่เดิมน่าจะเป็นลักษณะของชั้นบัวกลาชั้นแรก ซึ่งในปัจจุบันถูกซ่อมแซมเปลี่ยนเป็นฐานหน้ากระดานขนาดเล็กในผังแปดเหลี่ยม ซ้อนกัน 5 ชั้น ส่วนขององค์ระฆังจากภาพถ่ายเก่ามีการตกแต่งลวดลายคล้ายกับเจดีย์ในศิลปะมอญ-พม่า ปัจจุบันเปลี่ยนเป็นลายประจายาม ซึ่งภาพถ่ายเก่านี้นับสิ่งแบบพม่าตั้งอยู่บริเวณหอไตร(ภาพที่ 60) ซึ่งน่าจะเป็นช่วงที่เมืองแพร่ได้รับอิทธิพลจากพม่าในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 25 สอดคล้องกับส่วนของปลียอดซึ่งมีลักษณะของปัทมบาทแบบศิลปะพม่า จากรูปแบบการบูรณะในปัจจุบันแสดงให้เห็นความตั้งใจของช่างที่ตั้งใจซ่อมแซมให้กลับมาอยู่ในรูปแบบของเจดีย์ล้านนา ดังที่กล่าวมานี้พระธาตุมิ่งเมือง อาจจะเป็นเจดีย์ที่สะท้อนรูปแบบดั้งเดิมของพระธาตุช่อแฮก่อนการบูรณะในสมัยของครุบาทศรีวิชัยก็ได้

ภาพที่ 59 วัดพระธาตุมิ่งเมืองก่อนการบูรณะ อ.เมือง

²⁶⁹ วัดพระบาทมิ่งเมืองวรมหาวิหาร. ประวัติวัดพระบาทมิ่งเมืองวรวิหาร จังหวัดแพร่ ฉบับสมบูรณ, พิมพ์ครั้งที่ 2, (ที่ระลึกงานทำบุญอายุวัฒนมงคล 95 ปี พระมหาโพธิวงศาจารย์ 6 เมษายน 2554), (แพร่ : ห้างหุ้นส่วน จำกัดเมืองแพร่การพิมพ์, 2554) 10-12.

พระธาตุหลวงไชยช้างค้ำ วัดหลวง(วัดหลวงสมเด็จ) (ภาพที่ 60-61)

ภาพที่ 60 พระธาตุหลวงไชยช้างค้ำ อ.เมือง

ตั้งอยู่ที่หมู่บ้านวัดหลวง อ. เมือง ชื่อวัดหลวงหมายถึงวัดใหญ่และมีความสัมพันธ์กับเจ้าผู้ครองนคร และอาจเคยเป็นวัดสำคัญประจำเมืองในยุคสมัยหนึ่ง เนื่องจากสิ่งของเครื่องใช้ภายในวัดซึ่งจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์วัดหลวงนั้น ล้วนเป็นของที่ถวายโดยเจ้าผู้ครองนครและคหบดีเมืองแพร่²⁷⁰ ภายในวัดมีซุ้มประตูเก่าแก่ศิลปะล้านนาที่ยังคงสภาพอยู่ ภายในบริเวณวัดเคยขุดพบเครื่องปั้นดินเผาแบบสังคโลก พระพุทธรูปของวัดนี้มีลักษณะศิลปะเชียงแสนผสมสุโขทัย มีจารึกที่ฐานว่า

²⁷⁰ศรีศักร วัลลิโภดม, ประวัติศาสตร์โบราณคดีของล้านนาประเทศ, 118.

“.....จุลศักราชได้ 876 ตัว ตรงกับพ.ศ. 2057 เจ้าเมืองแพร์จันทราได้สร้าง พระพุทธรูปต้นนี้ 150,000 น้ำทองแล.....”²⁷¹

ตามตำนานกล่าวว่าสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1373 โดยพ่อขุนหลวงพล พร้อมกับพระเจ้าแสน หลวงพระประธานประดิษฐานในวิหาร ต่อมาในปี พ.ศ. 1387 ท้าวพหุสิงห์ได้ห่มทองคำพระเจ้าแสน หลวงทั้งองค์แล้วบูรณะวัดอีกครั้ง พ.ศ.1654 พญาพรหมวงศ์ได้บูรณะวัดและบันทึกไว้ว่าพระเจดีย์ถูก สร้างขึ้นใน พ.ศ.1719 ในสมัยพญาไชยวงศ์ได้สร้างเจดีย์ขนาดใหญ่ แต่มีรูปแบบสถาปัตยกรรม แบบโคกนั้นไม่มีบันทึกไว้ ต่อมาได้รับพระราชทานนามจากสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทแห่งกรุง สุโขทัยเป็น “พระธาตุไชยช้างค้ำ” เมื่อ พ.ศ.1879 และได้มีการสร้างหอไตรขึ้นครั้งแรกเมื่อพ.ศ. 2053 พร้อมทั้งซ่อมแซมบูรณะครั้งใหญ่ทั้งเจดีย์และวิหาร ในครั้งนั้นพระเมืองแก้วกษัตริย์เชียงใหม่ได้เสด็จ มาร่วมงานฉลองด้วยซึ่งแสดงให้เห็นความสัมพันธ์อันดีระหว่างเมืองแพร์และล้านนา ต่อมาในปี พ.ศ. 2059 สมัยพญาแพร์สร้อยสุริยະ ได้ทำการบูรณะซ่อมแซมวัดหลวงอีกครั้ง โดยมีพระเมืองแก้วกษัตริย์ เมืองเชียงใหม่เป็นผู้อุปถัมภ์ บูรณะอีกครั้งในสมัยพระยาเมืองไจยราว พ.ศ. 2369 ต่อมาเจ้าเทพวงศ์ เจ้าฟ้าเมืองเชียงตุงได้มาเป็นเจ้าฟ้าเมืองแพร์ นำช่างฝีมือมาจากหลวงพระบางมาทำการบูรณะพระ วิหารและลงรักปิดทองพระเจ้าแสนหลวง หลังจากเหตุการณ์กบฏเงี้ยวเมืองแพร์²⁷² พ.ศ. 2416 ครูบา หลวงเจ้ามหาเทพวังโสซึ่งเป็นประธานฝ่ายใน และองค์สมเด็จพระมหาพรหมหลวงเป็นประธานฝ่ายนอก ร่วมกันสร้างพระอุโบสถ ด้วยกิจแห่งศรัทธาใช้เงินทั้งสิ้น 344 บาท ดังจารึกวัดสมเด็จ ด้านที่ 1 ความว่า

“.....จุลศักราชได้ 1(2)35 ตัว ปีรวงเล่าเดือน 8 เพ็ง.....ปฐมมหามูลสัตว์ธาทั้งหลาย(ครู)บาหลวงเจ้ามหาเทพวังโสเป็นเค้าแลสาร.....กาวิละแล+ทูลหลวงอุปปลาทุธรรม ไช+ทูล หลวงเจ้านนชัยแลทูลหลวงเจ้า อุปปนนทรอง...ครูบาเจ้าพินทาแลครูบาบาน ทูพระในวัดสมเด็จ..... ภายนอกหม่อมองค์สมเด็จพระมหาพรหมหลวงเป็นเค้า.แก้วไหลมา.....องค์เป็นเจ้าชัยราชาเป็นภริยา (ลูกเต้า) ชูคนแลเจ้า ภ.ภริยาแม่เจ้าแก้ววรรณมาแล (แม่) -+ เจ้า + ต่อมา แก้วเป็นแม่เค้า.

²⁷¹ สมหมาย เปรมจิตต์และคณะ, พระเจดีย์ในล้านนา: งานวิเคราะห์และอนุรักษ์ศิลป์ สถาปัตยกรรมล้านนาไทย, 161-162.

²⁷² วัดหลวง, วัดหลวงเมืองแพร์เมื่อ 1000 ปี : ประวัติวัดหลวงเมืองมาน, (เอกสารอัดสำเนา), 7-8.

แลเจ้าเส้าแลแสนเทพสมศักดิ์เป็นช่างตัดไม้(ชู้ตน) ชูองค์บ่เศษหลอกก็มายกยอโรงพระอุ- 12.
ยังพุทธรูปเจ้าแลรัสรธรรมเท.กิจ (ศรัทธา) เสี่ยง 344 แถ้”²⁷³

ภาพที่ 61 พระธาตุหลวงไชยช้างค้ำก่อนการบูรณะ

พระธาตุไชยช้างค้ำชำรุดทรุดโทรมในบางส่วน จนกระทั่งในปี พ.ศ.2445 องค์พระธาตุหลวงไชยช้างค้ำเกิดชำรุดและพังลงมาด้านหนึ่ง พ.ศ. 2470 ครูบาเจ้าธรรมชัยพร้อมกับชาวบ้านได้ทำการบูรณะครั้งใหญ่อีกครั้ง และในปัจจุบัน พ.ศ.2555 บูรณะครั้งล่าสุดโดยสำนักศิลปากรที่ 7 จังหวัดน่าน กรมศิลปากร²⁷⁴

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

²⁷³ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, จารึกวัดสมเด็จ พ.ศ. 2416. เข้าถึงเมื่อ 20 มกราคม พ.ศ. 2560. เข้าถึงได้จาก http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=10557.

²⁷⁴ สุรพล ดำริห์กุล, เจดีย์ช้างล้อมกับประวัติศาสตร์บ้านเมืองและพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในประเทศไทย, (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2554), 250.

ส่วนฐาน

ฐานล่างเริ่มต้นด้วยฐานประทักษิณมีราวระเบียงโดยรอบ มีบันไดทางขึ้นเพียง 3 ด้านคือ ด้านทิศเหนือ ทิศใต้ และทิศตะวันตก ราวบันไดประดับด้วยพญานาคศิลปะพื้นถิ่น ฐานเจดีย์เริ่มต้นด้วยฐานเชิงขนาดใหญ่

ส่วนกลาง

ส่วนรองรับองค์ระฆังชุกชุกบัลลวในผังแปดเหลี่ยมซ้อนกันจำนวน 7 ชั้น บัลลวาลง ล่างสุดมีการประดับซุ้มจรณะนำประดิษฐานพระพุทธรูปยืน 4 ด้าน ซึ่งตรงกับบันไดทางขึ้นของฐานประทักษิณอีก 4 ด้าน ด้านที่เหลือประดับประติมากรรมช่างครึ่งตัวขนาดเล็ก เป็นที่มาของชื่อเรียกว่า “พระธาตุหลวงไชยช้างค้ำ”

ส่วนยอด

เหนือองค์ระฆังขึ้นไปเป็นบัลลังก์ย่อมไม้สิบสอง แล้วต่อด้วยปล้องไฉน ปลียอด และยอดหมากเบ็งตามลำดับ

รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระธาตุหลวงไชยช้างค้ำนี้ แม้ว่ารูปทรงและองค์ประกอบโดยรวมจะมีลักษณะเดียวกันกับเจดีย์องค์อื่นในกลุ่มเดียวกัน แต่ถ้าพิจารณาสัดส่วนแล้ว องค์เจดีย์มีรูปทรงที่ขยายออกทางด้านข้าง เห็นได้ชัดในส่วนของฐานที่ผายออก และดูมีลักษณะเตี้ยและป้อมกว่า ซึ่งต่างจากเจดีย์ต้นแบบพระธาตุช่อแฮหรือพระธาตุเมืองที่มีความสูงชะลูด ซึ่งลักษณะนี้อาจเป็นผลจากการบูรณปฏิสังขรณ์ที่ทำให้มีลักษณะผิดเพี้ยนไป ลักษณะเจดีย์แปดเหลี่ยมทรงป้านนี้พบอีกแห่งที่เจดีย์วัดพระนอน ซึ่งในประวัติการบูรณะพบว่าถูกบูรณะในช่วงเวลาเดียวกันคือในช่วงของครูบาเจ้าธรรมชัย ใน พ.ศ.2445 ซึ่งน่าจะมีการใช้กลุ่มช่างซ่อมแซมในชุดเดียวกัน ข้อสันนิษฐานอีกข้อหนึ่งสำหรับลักษณะเตี้ยป้อมนี้ จากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่เล่าว่า แต่เดิมเจดีย์องค์นี้คงจะเป็นเจดีย์ทรงปราสาท ภายหลังเจดีย์ทางด้านตะวันออกได้พังทลายลง ก่อนการซ่อมในสมัยครูบาธรรมชัย ได้บูรณะขึ้นใหม่มีการพอกเสริมจนเป็นรูปร่างแปดเหลี่ยมดังปัจจุบัน²⁷⁵ แต่จากประวัติการซ่อมแซมของพระธาตุหลวงไชยช้างค้ำนี้ สมหมาย เปรมจิตต์ได้บันทึกไว้ว่า เจดีย์องค์นี้เคยพังทลายลงมาก่อนที่จะเกิดเหตุการณ์กบฏเงี้ยวเมืองแพร่ ซึ่งผู้ซ่อมแซมคือครูบาธรรมชัยเป็นผู้บูรณะซ่อมแซม และนำของมี

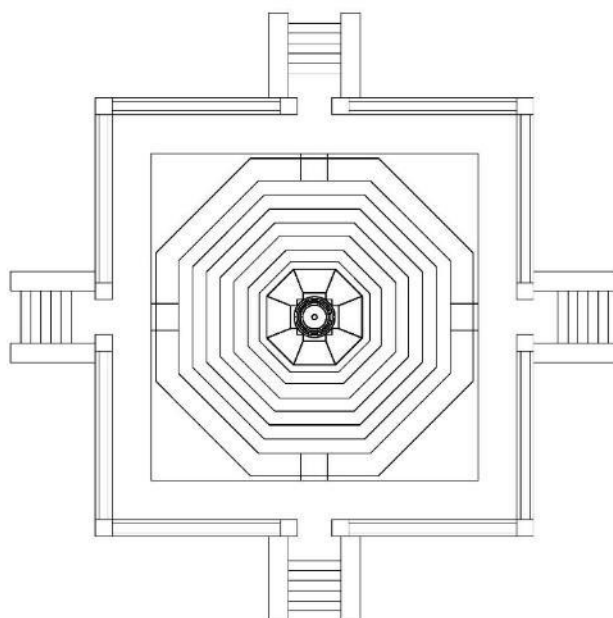
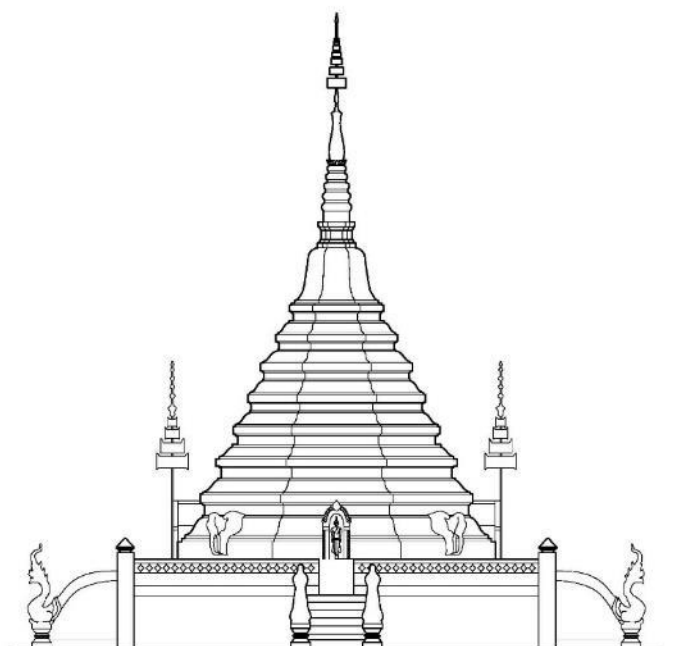
²⁷⁵ องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ ฉบับ พ.ศ.2550, 141.

ค่าบรรจุไว้ภายในส่วนรูปทรงของเจดีย์ยังคงรักษาของเดิมไว้²⁷⁶ ซึ่งจากคำบอกเล่าและบันทึกมีความขัดแย้งกัน แต่อย่างไรก็ตามยังไม่พบหลักฐานว่าที่ชัดเจนว่าเจดีย์องค์นี้ แต่เดิมเป็นเจดีย์ทรงปราสาทหรือไม่ ซึ่งผู้ศึกษามีความเห็นว่ พระธาตุหลวงไชยช้างค้ำองค์นี้แต่เดิมน่าจะเป็นเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมดังเช่นปัจจุบัน เพียงแต่ในช่วงของการซ่อมแซมระยะหลังนั้นทำให้รูปทรงผิดเพี้ยนไปเป็นส่วนของฐาน ซึ่งหากศึกษาเปรียบเทียบกับเจดีย์ทรงปราสาทในระยะเวลาก่อสร้างใกล้เคียงกันนั้น ได้แก่เจดีย์วัดศรีชุมและพระธาตุหลวงหนึ่งในอำเภอเมือง ฐานบัวยกเก็จของเจดีย์ 2 องค์นี้มีความสูงมากเมื่อเทียบกับสัดส่วนของตัวปราสาท ซึ่งหากพระธาตุหลวงไชยช้างค้ำนี้เคยเป็นเจดีย์ทรงปราสาทจริงก็ควรจะมี ความสูงมากกว่านี้ถึงจะสามารถสร้างส่วนรองรับองค์ระฆังที่สร้างครอบทับได้ทั้งหมด

การประดับซุ้มจะนำและการประดับประติมากรรมช้างไว้ที่ฐานบัวกลางชั้นล่างสุด น่าจะเป็นการซ่อมแซมในสมัยหลัง หากพิจารณาจากประติมากรรมช้างที่ฐานชั้นแรก สันนิษฐานว่าแต่เดิม ส่วนฐานของพระธาตุหลวงไชยช้างค้ำ อาจเคยมีฐานเขียงสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ ท้องไม้ประดับประติมากรรมช้างล้อม ดังเช่นฐานของเจดีย์พระธาตุช้างค้ำและพระธาตุแช่แห้ง จ.น่าน ซึ่งปรากฏ ดำเนินก่อสร้างในช่วงสมัยใกล้เคียงกัน ในช่วงที่พญาสิทธิเทวทรงานบูรณะพุทธศาสนาทั่วราชอาณาจักร ล้านนา ซึ่งสอดคล้องกับพญาสิทธิเทวเสด็จมาประทับอยู่เมืองแพร่เป็นเวลา 7 เดือนในระหว่างนั้นได้มีการซ่อมแซมบูรณะเจดีย์หลายองค์ รวมทั้งพระธาตุหลวงไชยช้างค้ำและได้ซ่อมแซมให้มีลักษณะ ศิลปะสุโขทัยเข้าไปดังปรากฏเป็นช้างล้อม ต่อมาเมื่อมีการบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุครั้งใหญ่ จึงได้มีการก่อสร้างบัวถาลลงมาทับชั้นฐานช้างล้อม คงเหลือแต่ช้างที่ประดับมุมของฐานเท่านั้น มีความเป็นไปได้ว่าการบูรณะในครั้งนั้นเป็นการสร้างครอบทับฐานช้างล้อมเดิม ตามสมัยนิยมในช่วงนั้น

การประดับซุ้มจะนำบริเวณฐานบัวถาลชั้นที่ 1 ก็เช่นเดียวกัน สันนิษฐานว่าเป็นความนิยมการประดับตกแต่งขึ้นในสมัยหลัง โดยในตำแหน่งเดิมบริเวณซุ้มจะนำอาจจะเคยเป็นประติมากรรมช้างค้ำก็เป็นได้ ซุ้มจะนำที่ปรากฏปัจจุบัน น่าจะเป็นการประดับตกแต่งที่เพิ่มเติมในกลุ่มของเจดีย์ทรงกลมหรืออาจจะได้รับอิทธิพลจากศิลปะมอญพม่าในเมืองแพร่ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 มีลักษณะใกล้เคียงกับซุ้มจะนำวัดจอมสวรรค์และวัดสระบ่อแก้ว

²⁷⁶ สมหมาย เปรมจิตต์และคณะ, พระเจดีย์ในล้านนาไทย โครงการศึกษาวิจัยศิลปสถาปัตยกรรม ล้านนา, 162-163.

ภาพลายเส้นที่ 9 พระธาตุหลวงไชยช้างค้ำ วัดหลวง อ. เมือง

เจดีย์วัดพระนอน (ภาพที่ 62)

ภาพที่ 62 เจดีย์วัดพระนอน อ.เมือง จ.แพร่

วัดพระนอน อ.เมือง ตามตำนานประวัติวัดจากคัมภีร์ไบเบิลานของพ่อเจ้าหนานขัต บันทีกว่าสร้างขึ้นโดยเจ้าพระยาชัยชนะสงครามและพระนางเจ้าอุทุมพรศรีพิมพา เดิมมีพระนอนองค์จริงสร้างด้วยหินยาว 6 ศอก ต่อมาเมื่อศึกสงครามกับพม่า ปู่ท้าวคำพระอัยกาของเจ้าพระยาชัยชนะสงครามเห็นว่า ไม่ปลอดภัยจึงให้สร้างพระนอนองค์ใหญ่ครอบองค์เดิมไว้และตกแต่งอย่างสวยงาม ต่อมาพระยาชัยชนะสงครามเสียชีวิตลง นางศรีพิมพาจึงได้สร้างวัดและเจดีย์ขึ้นพร้อมจารึกแผ่นทองคำอักษร

พื้นเมืองลำนานว่า “วัดพระนอนนี้ ให้นมัสการไว้สาในเดือนเก้าเหนือขึ้นสิบห้าค่ำ”²⁷⁷ หลังจากนั้น วัดพระนอนถูกทิ้งร้างไปเป็นเวลานาน จนวันหนึ่งมีพ่อค้าจากต่างเมืองเดินทางมาพักในบริเวณวัดพระนอน และได้พบซากอิฐและองค์พระนอนอยู่ภายในพื้นที่จึงไปชักชวนชาวบ้านมารวมกันถางต้นไม้ที่ปกคลุมพื้นที่วัดออกและซ่อมแซมบูรณะวัดตั้งชื่อว่า “วัดม่วงคา” เนื่องจากตอนถางป่าปรับปรุงพื้นที่พบ ต้นมะม่วงขึ้นปกคลุมองค์พระนอนเอาไว้ ในสมัยต่อมาเกิดการขุดพบแผ่นทองของนางศรีพิมพาดังกล่าว จึงได้เปลี่ยนมาใช้ชื่อว่า “วัดพระนอน” ตามเดิม²⁷⁸

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

ส่วนฐาน

ฐานประทักษิณขนาดใหญ่มีราวระเบียงโดยรอบมีทางขึ้นทางทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศ ตะวันออก ฐานล่างสุดของเจดีย์เป็นฐานเชิงสี่เหลี่ยม สูงประมาณ 0.8 เมตร ที่มุมของ ฐานประดับประติมากรรมยักษ์และบุคคลผู้ชายลักษณะคล้ายกับยักษ์ในศิลปะพม่า

ส่วนกลาง

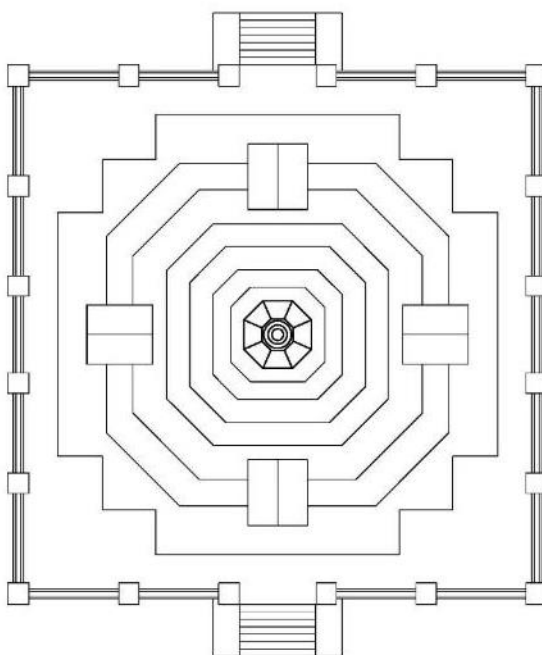
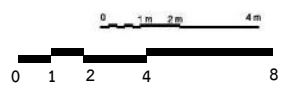
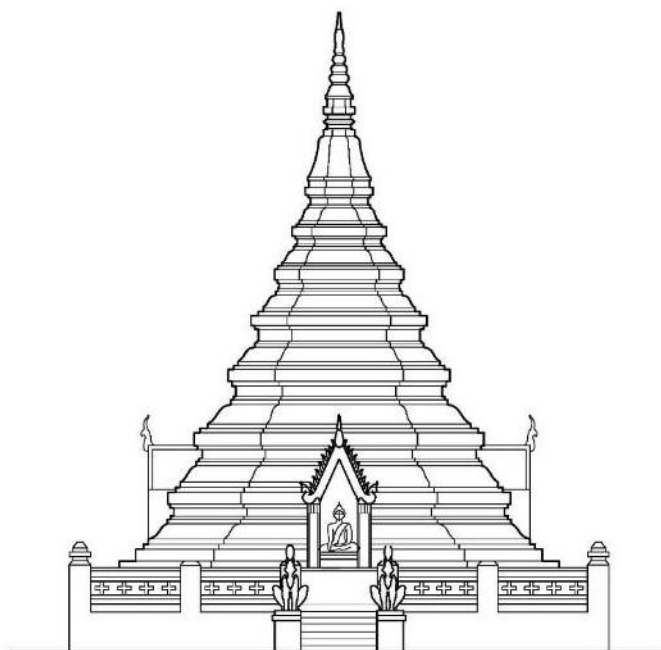
ส่วนรองรับองค์ระฆังชุดบัวกลาในผังแปดเหลี่ยมซ้อนกันจำนวน 7 ชั้น บัวกลาชั้นล่างสุด มีการประดับซุ้มจรณะนำประดิษฐานพระพุทธรูปยืน 4 ทิศ เหนือส่วนรองรับองค์ระฆังขึ้นไปประดับด้วยบัวปากระฆัง และต่อด้วยองค์ระฆังขนาดเล็กในผังแปดเหลี่ยม

ส่วนยอด

บัลลังก์ในผังแปดเหลี่ยม โดยท้องไม้ของบัลลังก์ประดับลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น ต่อด้วย ปล้องไฉนป्ली ซึ่งมีลักษณะอวอ้วนคล้ายกับปัทมบาตรในศิลปะพม่าและดอกหมากเบ็ง เช่นเดียวกับพระธาตุช่อแฮ

²⁷⁷ สิริกร ไชยมา, ประวัติวัดพระนอน(เอกสารอัดสำเนา)

²⁷⁸ หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดแพร่, *ตำนานวัดพระนอน*, (ศูนย์วัฒนธรรมท้องถิ่น จังหวัดแพร่), 92.

ภาพลายเส้นที่ 10 เจดีย์วัดพระนอน วัดพระนอน

การประดับตกแต่งเจดีย์วัดพระนอนในปัจจุบัน ทาสีทองใหม่ทั้งองค์ตั้งแต่ฐานจนถึงส่วนยอด ฐานประทักษิณทาสีขาว การประดับตกแต่งบันไดทางขึ้นลานประทักษิณ ประดับด้วยสิ่งหุ้มลักษณะเป็นสิงห์แบบพม่า พร้อมกับตุ๊กกระด้าง 2 แผ่นและพระพุทธรูปปางลีลา และปางห้ามสมุทร ลักษณะของซุ้มจรณะนำมีรูปทรงโครงสร้างใกล้เคียงกับพระธาตุหลวงไชยช้างค้ำแต่ปัจจุบันมีการตกแต่งด้วยกระจกสีฉูดฉาดซึ่งน่าจะเป็นงานซ่อมแซมในช่วงที่รับรูปแบบศิลปะแบบรัตนโกสินทร์ในช่วงระยะหลัง ลักษณะของเจดีย์วัดพระนอนนี้ มีลักษณะคล้ายกับพระธาตุหลวงไชยช้างค้ำมาก ทั้งรูปทรงเตี้ยและผายออกของส่วนฐานและการประดับตกแต่ง แตกต่างกันเพียงส่วนรองรับองค์ระฆังที่เป็นชุดบัวกลาในผังแปดเหลี่ยมชั้นล่างสุดนั้นไม่มีช้างประดับ รูปแบบที่คล้ายคลึงนี้ น่าจะเกิดจากการซ่อมแซมในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน และเป็นไปได้อย่างมากที่พระธาตุทั้งสององค์นี้จะใช้ช่างในชุดเดียวกัน

เจดีย์วัดพระร่วง (ภาพที่ 63)

ภาพที่ 63 เจดีย์วัดพระร่วง อ.เมือง

ตั้งอยู่ถนนพระร่วง อำเภอเมือง ตามตำนานเชื่อว่าสร้างขึ้นปี พ.ศ.1931-1942 ที่มาของชื่อวัดพระร่วงนี้ จากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ทราบว่าสมัยก่อนวัดนี้เดิมมีผู้คนเรียกว่า วัดพญาฮ่าง²⁷⁹ วัดพระยาฮ่าง ถูกตัดคำว่า ยา ออกไป (คำว่า พระยา เป็นคำที่แสดงถึงบรรดาศักดิ์ที่ต่อจาก พระ ขึ้นไป) คงเหลือเพียงคำว่า “วัดพระร่วง” トラบเท่าทุกวันนี้ ดังนั้นถ้าจะเรียกชื่อวัดนี้เป็นภาษาไทยกลางก็คือ “วัดพญาร่วง” ซึ่งคำนี้จะตรงกับคำที่ชาวไทยล้านนานิยมเรียกชื่อพ่อขุนรามคำแหงว่า พญาร่วง คือ พญาฮ่าง (ร่วง แปลว่า รุ่งเรือง) ซึ่งน่าจะเป็นไปได้ว่า ผู้สร้างวัดพระร่วง คือพญาสิทธิ สร้างขึ้นนอกจากจะสืบทอดพระพุทธศาสนาแล้วคงสร้างขึ้นเฉลิมพระเกียรติยศ ถวายเป็นพระราชสุคติแด่พ่อขุนรามคำแหง

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

ส่วนฐาน

ฐานล่างเป็นฐานประทักษิณ ปัจจุบันมีบันไดทางขึ้นด้านทิศใต้เพียงด้านเดียว ถัดขึ้นไปเป็นฐานเขียงในแผนผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดใหญ่ มุมทั้งสี่ของฐานเขียงนี้พบการประดับประติมากรรมสิงห์สี่ทิศ ซึ่งเป็นสิ่งทึ่ในศิลปะมอญ-พม่าอย่างชัดเจน ต่อด้วยฐานหน้ากระดานขนาดเล็กซ้อนกัน 3 ชั้นในผังแปดเหลี่ยม

ส่วนกลาง

ส่วนรองรับองค์ระฆังบัวกลาในผังแปดเหลี่ยมซ้อนกันจำนวน 7 ชั้น ไม่พบบัวปากระฆัง ไม่เห็นสัดส่วนของหน้ากระดานแต่เห็นสัดส่วนชั้นบัวคว่ำมากกว่า มีลักษณะคล้ายกับส่วนรองรับองค์ระฆังของพระธาตุเมืองฯ แล้วจึงต่อด้วยองค์ระฆังขนาดเล็กในผังแปดเหลี่ยม การประดับตกแต่งทาสีทองทั้งองค์

ส่วนยอด

เหนือองค์ระฆังเป็นบัลลังก์แปดเหลี่ยมแบบล้านนาประดับลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น คล้ายกันกับบัลลังก์พระธาตุเจดีย์วัดพระนอน แล้วจึงต่อด้วยปล้องไฉน ปลี และดอกหมากเบ็งตามลำดับ

²⁷⁹“ฮ่าง” ซึ่งเป็นสำเนียงภาษาพื้นเมือง ตรงกับภาษาไทยกลางว่า ร่วง เพราะภาษาเหนือออกเสียงตัว “ร” เป็นเสียงตัว “ฮ”เช่น “เรื่อน”เป็น “เฮื่อน”

จากรูปแบบของพระธาตุวัดพระร่วง ถึงแม้ว่าจะดูมีลักษณะผายออกเพียงเล็กน้อยหากเทียบกับสัดส่วนของพระธาตุหลวงไชยช้างค้ำและเจดีย์วัดพระนอน ข้อแตกต่างขององค์เจดีย์คือไม่พบการประดับซุ้มจรณะที่ฐานทั้ง 4 ทิศ หรือมีการประดับซุ้มที่ฐานล่างของชั้นบัวถลา ซึ่งทำให้ดูมีลักษณะใกล้เคียงกับพระธาตุช่อแฮและพระธาตุมิ่งเมืองมากกว่า

เจดีย์วัดศรีบุญเรือง (ภาพที่ 64)

ภาพที่ 64 เจดีย์วัดศรีบุญเรืองก่อนการบูรณะ ภาพที่ 65 เจดีย์วัดศรีบุญเรืองปัจจุบัน

หลักฐานการสร้างวัดศรีบุญเรืองปรากฏชื่อวัดเป็นวัดสำคัญที่สร้างพร้อมกับกลุ่มวัดใหญ่ภายในเวียงแพร์ ในหลักฐานของสถานที่ตั้งการสร้างบ้านแปลงเมืองสมัยโบราณ บริเวณในเวียงคุ่มเจ้าหลวงจะอยู่ตรงกลาง มีกำแพงเมืองล้อมรอบประตูเข้า-ออก 4 ทิศ ด้านนอกกำแพงเมืองมีคูน้ำล้อมรอบหรือที่เมืองแพร์เรียกว่า “น้ำคือ” ส่วนลูกหลานผู้สืบเชื้อสายเจ้าหลวงได้สร้างบ้านเรือนกระจัดกระจายอยู่ภายใน เรียกบริเวณภายในกำแพงเมืองนั้นเรียกว่า “ในเวียง” ส่วนผู้อยู่นอกกำแพงเมืองออกไปเรียกว่า “นอกเวียง” หลังจากสร้างบ้านแปลงเมืองจึงได้มีการสร้างวัดขึ้นตามความเชื่อของชาวเหนือ การสร้างวัดจะต้องมีเนื้อที่มากกว่าการสร้างบ้านเรือน จึงต้องสร้างวัดขยับออกมาติดกำแพงเมืองซึ่งมีหลักฐานระบุไว้ว่า เป็นวัดเก่าแก่ซึ่งสร้างในระยะเวลาเดียวกันมีจำนวน 5 วัด ได้แก่

วัดหัวขวง วัดศรีชุม วัดหลวง วัดพระนอน และวัดศรีบุญเรือง จึงสันนิษฐานว่าความเก่าแก่ของวัดทั้ง 5 วัดนี้คงมีความเป็นมายาวนานพอกัน²⁸⁰ จากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่เล่าว่า วัดศรีบุญเรืองสร้างมานานกว่า 200 ปี ตามเอกสารประวัติวัดบันทึกว่าพญาแสนศรีขวาเป็นผู้บูรณปฏิสังขรณ์ ต่อมาพญาประเสริฐขุนะสงครามราชภักดี บุตรของพญาแสนศรีขวารับช่วงบูรณะซ่อมแซมต่อมาแม่เจ้าคำป้อ ซึ่งเป็นบุตรของพระยาประเสริฐฯ ได้สมรสกับพระวิชัยราชา (นามเดิมว่า ขัติ หรือเจ้าหนานขัติ) เป็นบุตรของเจ้าเสมอใจหนึ่งในลูกหลานของเจ้าหลวงเทพวงศ์ ลั่นตอง เจ้าผู้ครองนครแพร์ระหว่างปี พ.ศ. 2316-2373 ตระกูลของพระวิชัยราชาเป็นกำลังสำคัญในการบูรณะซ่อมแซม และอุปการะวัดนี้ถือว่าเป็นวัดสำคัญของสายเจ้าเมืองแพร์

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

ส่วนฐาน

ฐานประทักษิณ มีราวระเบียงโดยรอบ ถัดจากฐานประทักษิณเป็นฐานเชิงสี่เหลี่ยมจัตุรัส 1 ชั้น รูปแบบพิเศษของเจดีย์อยู่ในส่วนของฐานเชิงสี่เหลี่ยม ซึ่งมีเจดีย์รายประดับอยู่ที่มุม 4 มุม รูปทรงของเจดีย์เป็นเจดีย์ระฆังในศิลปะพม่า ลักษณะแตกต่างจากเจดีย์องค์ประธาน ระหว่างเจดีย์มุมทั้ง 4 ทิศ ประดับพระพุทธรูปนั่งปางสมาธิ

ส่วนกลาง

ถัดจากฐานเชิงสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดใหญ่ พบบานหน้ากระดานในผังสี่เหลี่ยมซ้อนกันจำนวน 3 ชั้น จากนั้นต่อด้วยชั้นบัวถลา 5 ชั้น เน้นชั้นบัวคล้ำมากกว่าส่วนของหน้ากระดาน

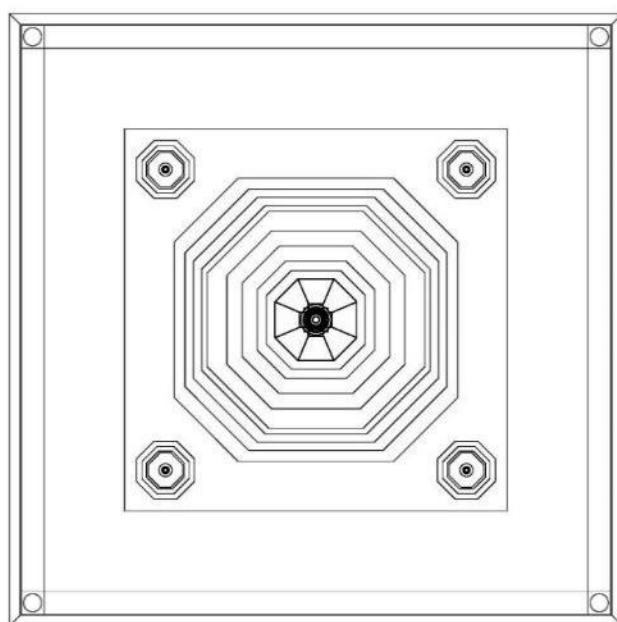
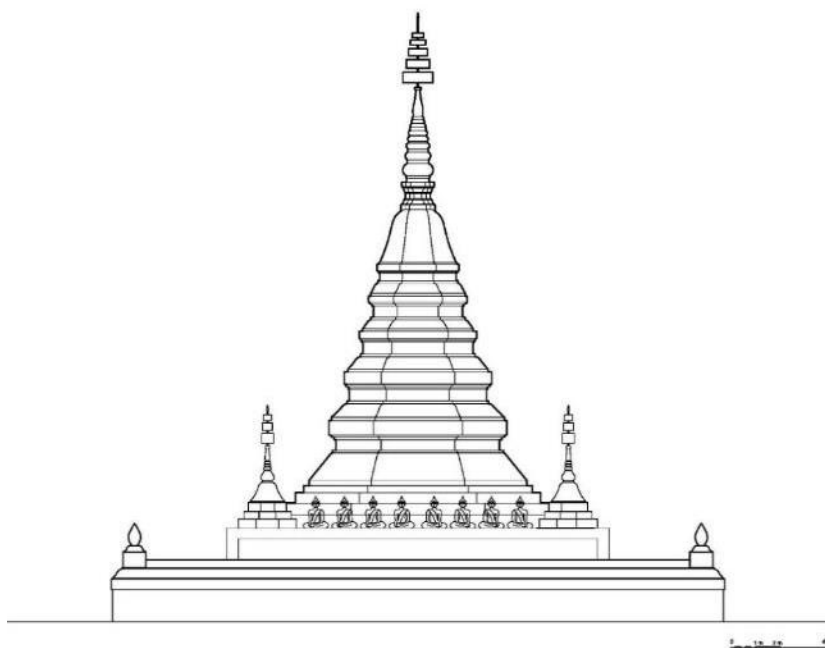
ส่วนยอด

องค์ระฆังขนาดเล็กในผังแปดเหลี่ยม บัลลังก์ย่อมุมไม้สิบสองประดับลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น ต่อด้วยก้านฉัตร ปล้องโฉนด ปลียอดตามลำดับ ประดับด้วยฉัตร 5 ชั้น การประดับตกแต่งได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ทาสีทองใหม่ทั้งองค์ตั้งแต่ฐานจนถึงส่วนยอด

หากพิจารณาตามรูปแล้วความแตกต่างในการบูรณะเจดีย์องค์นี้ นอกเหนือจากการทาสีทองบริเวณรอบเจดีย์แล้ว รูปแบบการซ่อมแซมตั้งแต่ส่วนยอดของบัลลังก์ขึ้นไปมีการปรับเปลี่ยนให้มี

²⁸⁰ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดแพร่, วัดศรีบุญเรือง เข้าถึงเมื่อ 11 กันยายน 2555. เข้าถึงได้จาก <http://wungfon.com/index.php?option=com>.

ลักษณะใกล้เคียงกับเจดีย์องค์อื่นในกลุ่ม การประดับฉัตรที่ยอดก่อนการบูรณะเป็นฉัตรแบบพม่า (ภาพที่ 64) แต่ปัจจุบันได้บูรณะกลับมาเป็นยอดดอกหมากเบ็ง (ภาพที่ 65) อาจเป็นเพราะช่างเมืองแพร่ต้องการสร้างเอกลักษณ์ของเจดีย์ภายในเมือง

ภาพลายเส้นที่ 11 เจดีย์วัดศรีบุญเรือง อ. เมือง

เจดีย์วัดพงษ์สุนันท์ (ภาพที่ 66)

ภาพที่ 66 เจดีย์วัดพงษ์สุนันท์ อ.เมือง จ.แพร่

ตั้งอยู่ อ. เมือง ประวัติการก่อสร้างวัดไม่ระบุชัดเจน แต่จากประวัติของพระประธานในอุโบสถกล่าวว่า เป็นพระพุทธรูปของพระนางหอมุกข์ พระสนมเอกของพระเจ้าติโลกราชเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ พ.ศ. 1984-2030 ชื่อเดิมของวัดพงษ์สุนันท์เดิมชื่อวัดปงสนุก ตั้งอยู่บริเวณป่าโปร่งเป็นวัดร้างเก่าแก่ ตามตำนานของเจดีย์กล่าวว่าสร้างขึ้นให้นางคำปวน ซึ่งนางตามเต่าตัวหนึ่งเข้ามาแล้วจมน้ำเสียชีวิต ชาวบ้านจึงสร้างเจดีย์ขนาดเล็กไว้และสร้างเต่า 4 ตัว ประดิษฐานรอบเจดีย์ ภายหลังบูรณปฏิสังขรณ์เพิ่มเติมเป็นเจดีย์องค์ใหญ่ ในสมัยของพระยาบุรุษรัตนันได้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุและพระพุทธรูปเก่าแก่ วัดอุ้มงคลต่างๆ เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ผู้มากราบสักการบูชา พ.ศ. 2472 หลวงพงษ์พิบูลย์ (พรหม วงศ์พระถาง) และเจ้าสุนันทา มหายศปัญญา ร่วมก่อสร้างวิหารหลังใหม่ขึ้นพร้อมกันนั้นได้บูรณะหอไตรหลังเก่าประดับตกแต่งด้วยงานลงรักปิดทองสวยงาม ในปี พ.ศ. 2487

ยอดเจดีย์ชำรุดและได้รับการบูรณะขึ้นใหม่จากนางบัวหอมและนายสุเทพ สุขใส พ.ศ. 2499 เจ้าหนานนุช วิจิณ นายทอง อินทรารุช นายชื่น ใจเอื้อและนายปิ่น อุ่นเรือน และคณะศรัทธาได้ร่วมกับท่านพระมหาโกศล อคฺควิโร (ปร.6) เจ้าอาวาสในสมัยนั้น (เป็นชาวบ้านหาดเสี้ยว อำเภอสรีสัชนาลัย ได้เปลี่ยนชื่อวัดใหม่เป็นวัดพงษ์สุนันท์ พร้อมกับมีการขอพระราชทานวิสุงคามสีมา และได้มีการใช้ชื่อนี้มาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน²⁸¹

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

ส่วนฐาน

ฐานล่างสุดเป็นฐานบัวในผังสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ ประดับลูกแก้วลูกไก่ 1 เส้น แต่ไม่ใช่ฐานบัวยกเก็จแบบล้านนา มีการประดับเจดีย์บนฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัส 8 องค์ สลับกับพระพุทธรูปยืนปางลีลาแบบสุโขทัย ฐานเชิงชั้นที่ 2 บริเวณหน้ากระดานประดับพระพุทธรูปนั่งปางสมาธิแบบนูนสูงโดยรอบ

ส่วนกลาง

ส่วนรองรับองค์ระฆังอยู่ในชุดของฐานบัวกลาซ้อนกัน 6 ชั้นในผังแปดเหลี่ยม รูปทรงของเจดีย์มีลักษณะป้าน คล้ายกับทรงของเจดีย์วัดหลวง และวัดพระนอน ส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นล่างสุดมีขนาดใหญ่

ส่วนยอด

องค์ระฆังขนาดเล็กในผังแปดเหลี่ยม บัลลังก์เพิ่มมุมไม้สิบสองขนาดใหญ่ ประกอบด้วย ก้านฉัตร และปล้องไฉน ประดับด้วยฉัตร 5 ชั้น

จากรูปแบบศิลปกรรมนี้ พบว่ามีลักษณะค่อนข้างและบานออกคล้ายกับพระธาตุหลวงไชยช้างค้ำ และพระธาตุวัดพระนอน แต่ไม่ปรากฏการทำซุ้มจรณะหรือช้างประดับไว้ที่ฐานองค์เจดีย์ ซึ่งอาจสันนิษฐานได้ว่า รูปแบบของส่วนฐานที่ป้อมและเตี้ยนั้น น่าจะได้รับการบูรณะซ่อมแซมในระยะเวลาใกล้เคียงกัน และเป็นวัดเก่าแก่วัดหนึ่งตำแหน่งที่ตั้งอยู่ใกล้กับวัดหลวง วัดศรีชุม ซึ่งเป็นไปได้ว่าวัดพงษ์สุนันท์(วัดปงสนุก) น่าจะสร้างขึ้นและมีการบูรณปฏิสังขรณ์ในเวลาเดียวกัน รูปแบบที่สร้างเริ่มต้นน่าจะได้รับแรงบันดาลใจจากพระธาตุช่อแฮ

²⁸¹ พระปลัดอุตร อุตรเมธี, ประวัติวัดพงษ์สุนันท์, (เอกสารอัดสำเนา)

การวิเคราะห์รูปแบบทางศิลปะสถาปัตยกรรมและการกำหนดอายุ

เจดีย์ในกลุ่มนี้เป็นสายพัฒนาการเดียวกับพระธาตุช่อแฮและพระธาตุจอมแจ้ง มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็นเจดีย์ทรงระฆังล้านนาในผังแปดเหลี่ยมและมืองค์ระฆังมีขนาดเล็ก ส่วนรองรับองค์ระฆังเป็นชั้นบัวกลาซ้อนชั้นกันตั้งแต่ 4-7 ชั้นขึ้นไป ซึ่งในกลุ่มของพระธาตุช่อแฮและพระธาตุจอมแจ้ง จัดกลุ่มอายุอยู่ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21- ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ด้วยความที่พระธาตุช่อแฮเป็นพระธาตุองค์สำคัญ จึงถูกนำมาเป็นต้นแบบเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมที่นิยมสร้างในเวียงแพร์และในเขตอำเภอเมือง การกำหนดอายุของกลุ่มนี้น่าจะเกิดหลังจากการพัฒนาการที่ลงตัวของพระธาตุช่อแฮในกลุ่มที่ 3.3 ซึ่งน่าจะเป็นกลุ่มของเจดีย์ที่สร้างในยุคหลัง มีอายุไม่ต่ำกว่าพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นต้นมา ก่อนที่รูปแบบฐานบัวยกเก็จแบบล้านนาจะเข้ามาได้รับความนิยมอีกครั้งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 ดังปรากฏในเจดีย์กลุ่มที่ 3.5 เจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมแบบล้านนาสกุลช่างเมืองลอง (ปลายพุทธศตวรรษที่ 22 – พุทธศตวรรษที่ 23)

หลักฐานที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาอายุสมัยอีกกลุ่มได้แก่ พระพุทธรูปที่ถูกสร้างในช่วงนี้ ปรากฏพระพุทธรูปศิลปะล้านนาสกุลช่างเมืองแพร์ ดังเช่น พระเจ้าแสนทอง วัดหลวง ซึ่งพบหลักฐานจารึกที่ฐานพระพุทธรูปกล่าวว่า เจ้าเมืองแพร์จันทราทรงสั่งให้หล่อขึ้นในปี พ.ศ. 2057²⁸² และในจารึกวัดบุพพาราม พ.ศ. 2072²⁸³ เจ้าเมืองแพร์อุทิศกับเจ้านางเมืองได้ร่วมกันสร้างวัดบุพพาราม เพื่ออุทิศส่วนบุญแด่พระเจ้าแผ่นดินผู้บวชเป็นพระสงฆ์อยู่ในโรงดิน พระเจ้าแผ่นดินได้มีพระบรมราชโองการให้เจ้าเมืองแพร์อุทิศข้าพระจำนวน 5 ครั้ว และที่นา จำนวน 1,000 แปลง แก่พระพุทธรูปวัดบุพพารามนี้ตราบถึง 5,000 ปี ซึ่งเป็นหลักฐานที่น่าสนับสนุนได้ว่าศิลปะสถาปัตยกรรมในเมืองแพร์น่าจะเริ่มรับอิทธิพลล้านนาเข้ามาอย่างชัดเจนในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21

จากการศึกษาเจดีย์ในกลุ่มนี้ถึงแม้ว่าจะได้รับอิทธิพลจากพระธาตุช่อแฮโดยชัดเจน คือไม่ปรากฏส่วนฐานยกเก็จ แต่ในรายละเอียดปลีกย่อยช่างของเมืองแพร์ในช่วงนี้น่าจะมีการตกแต่งองค์ประกอบหรือเพิ่มเติม ที่เป็นความนิยมเฉพาะกลุ่มและเป็นเอกลักษณ์ในขณะนั้น โดยบางส่วนมี

²⁸² องค์การบริหารส่วนตำบล จังหวัดแพร์, **ประวัติศาสตร์เมืองแพร์**, 148.

²⁸³ ศุภย์มานุษยวิทยาสิรินคร, จารึกวัดบุพพาราม. เข้าถึงเมื่อ 29 กรกฎาคม 2561. เข้าถึงได้จาก http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=1948.

การปรับเปลี่ยนในช่วงเวลาใกล้เคียงกันคือในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21-23 และบางส่วนอาจมีการสร้างเพิ่มเติมในสมัยหลัง ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นมา

กลุ่มพระธาตุหลวงไชยช้างค้ำ เจติย์วัดพระนอน เจติย์วัดพระร่วง

ลักษณะรูปทรงและสัดส่วน

เจติย์กลุ่มนี้มีลักษณะองค์ประกอบคล้ายคลึงกันกับพระธาตุช่อแฮต้นแบบ แต่แตกต่างที่รูปทรงและสัดส่วนอย่างเห็นได้ชัดคือ รูปทรงมีลักษณะป้านและเตี้ย ฐานล่างผายออกอย่างเห็นได้ชัด ทำให้รูปทรงโดยรวมมีลักษณะไม่สูงชะลูดมากนัก ข้อสันนิษฐานของฐานรูปแบบนี้เป็นไปได้ว่ารูปแบบดั้งเดิมอาจจะมีฐานบัวยกเก็จอยู่ ดังคำบอกเล่าของผู้เฒ่าที่เล่าต่อกันมาว่าแต่เดิมพระธาตุหลวงไชยช้างค้ำนี้เป็นเจติย์ทรงปราสาท แต่เนื่องจากการซ่อมแซมและได้รับอิทธิพลและสร้างตามรูปแบบของพระธาตุช่อแฮจึงทำให้ฐานบัวนั้นหายไป แต่ก็ยังไม่มีหลักฐานยืนยันแน่ชัด และมีความเป็นไปได้ว่าระยะเวลาการซ่อมแซมของเจติย์ที่อยู่ในกลุ่มนี้มีลักษณะใกล้เคียงกัน ซึ่งตำแหน่งที่ตั้งของทั้งวัดพระธาตุหลวงไชยช้างค้ำและเจติย์วัดพระนอนนั้นอยู่ใกล้กันเพียงแค่ระยะการเดินทางเท่านั้น

พระธาตุมิ่งเมือง และวัดพระบาทมิ่งเมือง

มีลักษณะใกล้เคียงกับพระธาตุช่อแฮมากที่สุด คือมีสัดส่วนที่สูงชะลูดและมีส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นบัวกลา 7 ชั้นขึ้นไป ซึ่งอาจจะมีความเป็นไปได้ว่า เจติย์วัดพระบาทมิ่งเมืองนั้นเป็นรูปแบบของพระธาตุช่อแฮองค์เดิมก่อนการขยายฐานและขยายขนาดให้ใหญ่ขึ้นก็เป็นได้ หรือเป็นเจติย์องค์แรกที่สร้างโดยการจำลองแบบของพระธาตุช่อแฮจึงทำให้รูปทรงใกล้เคียงพระธาตุช่อแฮมากกว่าเจติย์องค์อื่น

เจติย์วัดพงษ์สุนันท์ เจติย์วัดศรีบุญเรือง

เจติย์ในกลุ่มนี้หากพิจารณาตามรูปทรง สัดส่วน และการประดับตกแต่งนั้น สามารถแบ่งออกเป็นกลุ่มย่อยหรือเป็นเจติย์ที่น่าจะมีอายุน้อยที่สุดในกลุ่มนี้ มีการเน้นส่วนฐานเชิงสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดใหญ่ 2 ชั้น แต่ละชั้นมีพระพุทธรูปขนาดเล็กตั้งเรียงรายโดยรอบ มีการเพิ่มองค์ประกอบเจติย์รายขนาดเล็กที่มุมทั้งสี่ เช่น เจติย์วัดศรีบุญเรือง และในเจติย์วัดพงษ์สุนันท์มีเจติย์รายที่มุมทั้ง 4 และบริเวณกึ่งกลางของด้านอีก 4 ด้านรวมทั้งหมดเป็น 8 องค์ ซึ่งลักษณะของผังเจติย์รายนี้ มีลักษณะคล้ายกับเจติย์รายที่อยู่รอบเจติย์ประธานทรงระฆังในศิลปะพม่า ได้แก่ เจติย์วัดจอมสวรรค์และเจติย์

วัดสระปถมั่ว อีกทั้งเจดีย์ 2 องค์นี้มีส่วนขององค์ระฆังในผังกลมซึ่งแตกต่างจากเจดีย์องค์อื่นในกลุ่มนี้ ซึ่งเป็นไปได้ว่าช่างเมืองแพร่อาจได้รับอิทธิพลจากศิลปะพม่าและเป็นการซ่อมแซมในช่วงสมัยหลัง การประดับตกแต่งยอดเจดีย์ก็เช่นเดียวกัน มีการปรับเปลี่ยนเป็นฉัตรสีทอง 5-7 ชั้น และฉัตรสีทองที่เจดีย์ราย 3 ชั้น ซึ่งลักษณะเหล่านี้ น่าจะถูกปรับเปลี่ยนในช่วงที่มีชาวพม่าเข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองแพร่ ช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นไป

การประดับตกแต่งเพิ่มเติม

ความนิยมใหม่ที่เกิดขึ้นซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของเจดีย์กลุ่มนี้ คือ มีการเพิ่มฐานประทักษิณในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสสูงประมาณ 1 เมตร มีบันไดทางขึ้นในแต่ละด้าน โดยที่มีความกว้างสำหรับเดินประทักษิณขนาดเล็กเดินซ้อนกันได้ไม่เกิน 2 แถว พบทั้งในกลุ่มของเจดีย์ทรงป้านในกลุ่มของพระธาตุหลวงไชยช้างค้ำและกลุ่มของเจดีย์ทรงสูงชะลูด เช่น เจดีย์วัดพระบาทมิ่งเมือง

การประดับตกแต่ง

นอกจากรูปทรงและสัดส่วนที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันนั้น เจดีย์ในกลุ่มนี้ยังนิยมการประดับตกแต่งเจดีย์เพิ่มเติมที่บริเวณส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นล่าง หรือส่วนฐานของเจดีย์ ดังเช่นการประดับช้างล้อมที่ชั้นบัวถลาชั้นล่างสุดที่พระธาตุหลวงไชยช้างค้ำ และซุ้มจรนมาภายในประดิษฐานพระพุทธรูป ทั้งพระธาตุหลวงช้างค้ำและวัดพระนอน ซึ่งการประดับตกแต่งนี้น่าจะมาในระยะหลัง ในช่วงนี้มีกลุ่มชนชาติอื่นเข้ามาอาศัยและตั้งถิ่นฐานภายในเมือง และต่างมีความเคารพศรัทธาในพุทธศาสนา จึงนำตัวแทนหรือสัญลักษณ์ที่แสดงถึงกลุ่มชนชาติ มาถวายให้กับวัดและพระพุทธรูป ดังปรากฏการตกแต่งสิ่งหีบแบบพม่า ประติมากรรมภาพบุคคลแบบพม่า รวมทั้งตุ๊กกระด้าง บริเวณฐานโดยรอบเจดีย์

ความนิยมในการประดับยอดหมากเบ็งบริเวณยอดเจดีย์ นับว่าเป็นเอกลักษณ์เฉพาะสำหรับเจดีย์ในกลุ่มนี้ เนื่องจากในเจดีย์รุ่นหลังๆต่อมานั้น มีความนิยมใช้การประดับฉัตรทองแทนยอดหมากเบ็ง

3.2.4 เจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมแบบล้านนาสกุลช่างเมืองลอง: พระธาตุศรีดอนคำ (ปลายพุทธศตวรรษที่ 22-พุทธศตวรรษที่ 23)

ประวัติศาสตร์เมืองลองและความสัมพันธ์กับอาณาจักรล้านนา

เมืองลองเป็นชุมชนโบราณตั้งแต่อดีต เป็นอำเภอหนึ่งในจังหวัดแพร่ ปัจจุบันประกอบด้วย 9 ตำบล ได้แก่ ห้วยอ้อ บ้านปิน ตำบลมอก เวียงต้า ปากกาง หัวทุ่ง หัวแล้ง บ่อเหล็ก ลอง และแม่ปาน เมืองลองมีความสัมพันธ์กับอาณาจักรล้านนา ซึ่งในอดีตเมืองลองนี้ไม่ได้ไม่ได้อยู่ในการปกครองของเมืองแพร่ตั้งแต่ต้น ถูกจัดให้อยู่ใต้อำนาจของเมืองลำปาง ซึ่งทำให้เมืองลองมีความใกล้ชิดกับอาณาจักรล้านนา มีกลุ่มเจดีย์ที่รับอิทธิพลล้านนาอย่างเห็นได้ชัด ดังปรากฏเจดีย์ทรงระฆังที่มีฐานบัวยกเก็จ มีประวัติศาสตร์และตำนานที่กล่าวถึงเมืองลองในเอกสารของล้านนาหลายชิ้น การปกครองของเมืองลองมีสายเจ้าเมืองแยกออกมาจากเมืองแพร่ ดังนั้นการศึกษาประวัติศาสตร์และสถาปัตยกรรมเจดีย์แถบเมืองลอง จึงต้องศึกษาแยกออกจากประวัติศาสตร์เมืองแพร่ เนื่องจากเมืองลองมีประวัติศาสตร์ของตัวเองอย่างชัดเจน เสมือนเป็นเมืองใหญ่เมืองหนึ่งที่มีความเจริญคู่มากับเมืองแพร่ สถาปัตยกรรมเจดีย์จากล้านนา เช่น พระธาตุศรีดอนคำ พระธาตุน้อย มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่แตกต่างไปจากพระธาตุเจดีย์ส่วนใหญ่ใน อ.เมือง คือเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมสกุลช่างเมืองแพร่ซึ่งไม่มีฐานบัวยกเก็จรองรับ แต่ส่วนของฐานบัวยกเก็จแบบล้านนากลับมาปรากฏอีกครั้งในกลุ่มของเจดีย์เมืองลอง ซึ่งอาจจะเรียกได้ว่าเป็นอีกสายของวิวัฒนาการหนึ่ง ที่มีลักษณะเด่นและเอกลักษณ์เฉพาะ จนสามารถเรียกได้ว่า เป็นลักษณะของเจดีย์สกุลช่างเมืองลอง

ประวัติการก่อตั้งเมืองลองนั้นไม่ปรากฏหลักฐานที่ชัดเจนเช่นเดียวกับชุมชนโบราณอื่นในเมืองแพร่ แต่มีเรื่องราวกล่าวถึงเมืองลอง ปรากฏในเอกสารด้านประวัติศาสตร์ของล้านนา เช่น พงศาวดารโยนก ตำนานเมืองเชียงแสน พงศาวดารเมืองหริภุญชัยและตำนานเมืองเหนือ ส่วนตำนานท้องถิ่นที่มีความเกี่ยวข้องที่กล่าวถึงได้แก่ ตำนานพระธาตุศรีดอนคำและพระธาตุแหลมลี่ กล่าวถึงการสร้างเมืองลองโดยเชื่อมโยงกับตำนานพระนางจามเทวี กล่าวว่

เมื่อพระนางจามเทวีเสด็จจากเมืองละโว้เพื่อเดินทางไปครองเมืองหริภุญชัยซึ่งขณะนั้นทรงพระครรภ์โอรสแฝด โดยเสด็จมาทางเรือผ่านลำน้ำยม เมื่อเดินทางผ่านลำน้ำยมมาได้ช่วงหนึ่งได้พลัดหลงเข้ามาในบริเวณหนองอ้อ จึงเกิดโต้เถียงกันในระหว่างข้าราชการบริพารว่ามาถูกทางหรือไม่ พระนางจึงตรัสให้ “ลอง” ขึ้นไปดูก่อนซึ่งเป็นที่มาของชื่อเรียกเมืองลอง และภายหลังพระนางได้แบ่งพระ

บรมสารีริกธาตุส่วนพระอุระที่นำมาจากเมืองละโว้ บรรจุในพระธาตุที่สร้างขึ้นริมฝั่งหนองอ้อ ในเวลาต่อมาพระธาตุนี้คือพระธาตุห้วยอ้อหรือพระธาตุศรีดอนคำในปัจจุบัน²⁸⁴ อีกชื่อหนึ่งของเมืองล่องนั้นถูกเรียกว่า “เมืองเวหาทาสิต” ซึ่งมาจากการที่ข้าราชการเกิดความโต้แย้งในช่วงที่เดินทางหลงกับพระนางจามเทวีในครั้งนั้น²⁸⁵ นอกจากนี้ยังเชื่อว่า เมืองล่องเป็นเมืองโบราณที่มีคันดินและคูน้ำ มีเจ้าปกครองสืบเชื้อสายโดยเรียกชื่อเมือง “กุกกุไกเอ็ก” (เมืองไก่อัน)²⁸⁶ ซึ่งเป็นชื่อเมืองเดิมก่อนที่จะเปลี่ยนมาเรียกชื่อเมืองล่องตามตำนานพระธาตุศรีดอนคำ

การตั้งถิ่นฐานชุมชนในแอ่งล่อง ระยะเวลาแรกตั้งอยู่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำยมทั้งหมด เนื่องจากเป็นที่ราบกว้าง มีลำห้วยสาขาต่างๆ ไหลลงสู่แม่น้ำยม ส่วนฝั่งตะวันออกมีพื้นที่ราบเล็กน้อย ดินเชิงเขา จึงเป็นที่ทำไร่ด้วยสภาพภูมิประเทศที่เหมาะสมจึงทำให้เกิดการขยายตัวของประชากรและการอพยพจากภายนอกเข้ามาตั้งถิ่นฐานมากขึ้น การตั้งถิ่นฐานและพัฒนาการของชุมชนเมืองล่องแบ่งเป็น 3 ยุค²⁸⁷ คือ

เมืองล่องยุคแรก (ก่อนล้านนา – พ.ศ. 2020) ศูนย์กลางอยู่บ้านไฮสร้อย

เมืองล่องยุคที่ 2 (พ.ศ. 2030– พ.ศ. 2318) ศูนย์กลางอยู่บ้านนาหลวง

เมืองล่องยุคที่ 3 (พ.ศ. 2318 – พ.ศ. 2442) ศูนย์กลางอยู่บ้านห้วยอ้อ

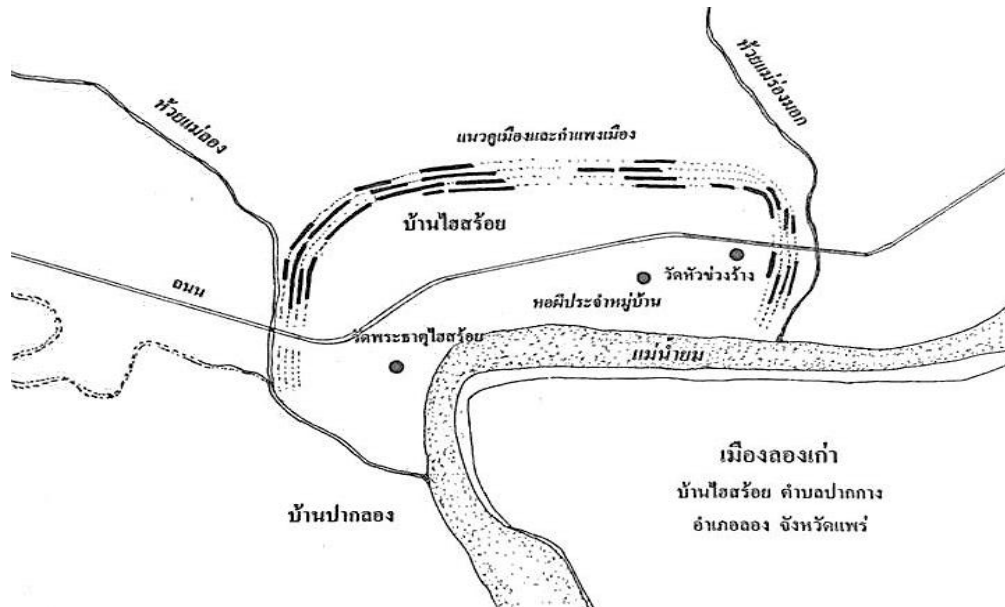
ซึ่งทั้ง 3 ยุคของเมืองล่องนั้นมีพระธาตุเก่าแก่ ตั้งเป็นศูนย์กลางเมืองและมีโบราณสถานและโบราณวัตถุกระจายอยู่เป็นจำนวนมาก ซึ่งในปัจจุบันพระธาตุเหล่านี้ยังคงเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชนอยู่ หากแต่รูปแบบของศิลปสถาปัตยกรรมนั้นไม่ใช่รูปแบบดั้งเดิมในช่วงที่สร้างครั้งแรก เนื่องจากได้รับการบูรณะเปลี่ยนแปลงรูปแบบหรือมีการสร้างทับเจดีย์องค์เดิม

²⁸⁴ สงวน โชติสุขรัตน์, ตำนานพระธาตุศรีดอนคำ(ห้วยอ้อ) ในประชุมประชุมตำนานล้านนาไทย (นนทบุรี: สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, 2556), 582.

²⁸⁵ พิชราภรณ์ พันธรัตน์, ชุมชนโบราณในจังหวัดแพร่, 70-71.

²⁸⁶ ตำนานพระธาตุออยภูทับ เมืองล่องและแหลมลี ในประชุมตำนานพระธาตุภาคที่ 1, (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางเอิบ อุมภิรมย์ วันที่ 13 สิงหาคม พ.ศ.2513), (นนทบุรี : โรงพิมพ์เจริญสิน, 2513), 99.

²⁸⁷ ภูเดช แสนสา, ประวัติศาสตร์เมืองล่อง หัวเมืองบิหารในล้านนาประเทศ, (เชียงใหม่: นนบุรีการพิมพ์, 2554), 111-140,173-182.

แผนที่ที่ 12 แผนผังแสดงแหล่งชุมชนเมืองล่อง

ที่มา : สूरพล ดำริทกุล, ช่วงเมืองและวัดหัวข่วง, หน้า 275.

เมืองล่องยุคก่อนล้านนา-พ.ศ. 2020 ศูนย์กลางอยู่บ้านไเฮสร้อย ตำบลปากกา

เมืองล่องเกิดขึ้นโดยการขยายตัวของกลุ่มผู้ปกครองเมืองเขลางค์นคร สันนิษฐานว่าเมืองล่องปกครองโดยโอรสเจ้าเมืองเขลางค์นครชื่อ เจ้าศรีกุกกุฎฐะ โดยในระยะแรกอยู่ในลักษณะเป็นบ้านที่เมืองน่องกับเมืองเขลางค์นคร ความสอดคล้องของชื่อเห็นได้จากการเรียกชื่อ “เมืองกุกกุฎฐนครไก่อ่ฝือก” และเรียกเมืองล่องว่า กุกกุฎฐนครไก่อ่อีก ภายหลังเมืองล่องถูกผนวกเข้าในแคว้นทริภุญชัย ต่อมาเมื่อพญามังรายตีได้เมืองทริภุญชัยจึงผนวกเมืองล่องเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนา และในบางช่วงเวลาเมืองล่องก็แยกตัวเป็นอิสระและปกครองตนเอง

หากย้อนไปศึกษาหลักฐานที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ของเมืองแพร่ ในช่วงสมัยสุโขทัย ในจารึกหลักที่ 1 สมัยพ่อขุนรามคำแหง พ.ศ. 1822-1842 ซึ่งเป็นยุคที่แคว้นสุโขทัยมีอาณาเขตกว้างขวางที่สุด ความว่า “.....รอดเมืองแพร่ เมืองมาน เมืองนน(นาน) เมืองพลัว (ปัว).....” ไม่ปรากฏชื่อของเมืองล่องในกลุ่มของเมืองในความปกครองของอาณาจักรสุโขทัย สันนิษฐานว่าในแองล่อง(อำเภอลอง อำเภอวังซัน) แคว้นสุโขทัยไม่ได้มีอิทธิพลทางการเมืองการปกครอง เพียงแต่ส่งอิทธิพลทางด้านศิลปวัฒนธรรมและศาสนาให้เท่านั้น “เมืองมาน” หรือ “เมืองมาน”(บริเวณอำเภอสองเม่น) เป็นเมืองบริวารด้านทิศใต้ของเมืองแพร่ มีน้ำแม่มานไหลผ่าน ดังเรียกบริเวณนี้ว่า “เมืองมาน

ใต้” แคว้นสุโขทัยจึงมีอำนาจเหนือแอ่งแพร่ (อ. สอง อ. ร่องกวาง อ. หนองม่วงไข่ อ. เมือง อ. สูงเม่น และอ. เด่นชัย) เมื่อพญามังรายยึดเมืองหริภุญชัยและเมืองเขลางค์นครได้ใน พ.ศ. 1835 และเป็นพันธมิตรกับพ่อขุนรามคำแหง เมืองล่องจึงมีสถานะเป็นเมืองกันชนในหุบเขาระหว่างอาณาจักรล้านนากับแคว้นสุโขทัย และเป็นฐานกำลังให้กับเมืองเชียงใหม่ขยายอำนาจเข้าตีเมืองแพร่ และเมืองน่านในรัชสมัยพญาคำฟูและพระเจ้าติโลกราช²⁸⁸

ในช่วงแรกศูนย์กลางของเมืองล่องตั้งอยู่บริเวณบ้านไฮสร้อย โดยตั้งถิ่นฐานกระจายตัวภายในเวียงทิศใต้ ทิศตะวันตก และทิศเหนือ ส่วนทิศตะวันออกเป็นไร่นาของเจ้าเมืองและชาวเมืองตั้งหลักแหล่งตามแม่น้ำยมและลำน้ำสาขา มีการตั้งชุมชนหนาแน่นบริเวณเวียงล่องและชุมชนบ้านทางปรากฏกลุ่มโบราณสถานก่อด้วยศิลาแลง และยังมีปรากฏกลุ่มโบราณสถานก่อด้วยอิฐอีก 5 วัด คือ เจดีย์วัดหลวงหัวเวียง วัดหัวข่วง วัดพระธาตุแหลมลี วัดม่อนโบสถ วัดทุ่งแก้วศรี(วัดนาตุ้มใต้) และวัดทุ่งเจดีย์(วัดทุ่งก้างบอไฟ) ซึ่งในปัจจุบันเจดีย์เหล่านี้ได้พังทลาย เหลือเพียงพระธาตุไฮสร้อยที่ยังคงเหลือซากฐานอิฐส่วนฐาน(ภาพที่ 67-68) แต่ไม่สามารถศึกษาลักษณะและอายุได้

ภาพที่ 67 ซากฐานอิฐและศิลาแลงพระธาตุไฮสร้อยองค์เก่า

ที่มา : วัดพระธาตุไฮสร้อย

ภาพที่ 68 พระธาตุไฮ

สร้อยองค์ปัจจุบัน

จนกระทั่ง พ.ศ. 2020 พญาหัวเมืองแก้วเจ้าเมืองล่อง ได้ย้ายศูนย์กลางการปกครองมาตั้งที่บ้านดอนหัวนา (โรงเรียนบ้านห้วยอ้อในปัจจุบัน) สันนิษฐานว่าเนื่องจากเวียงล่องเก่าได้รับความ

²⁸⁸ สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, 120 – 125.

เสียหายจากสงครามระหว่างล้านนากับอยุธยา ระหว่าง พ.ศ. 1994-2018 ชาวเมืองกลุ่มใหญ่จึงอพยพตามพญาหัวเมืองแก้ว บางกลุ่มอพยพไปทางทิศใต้บริเวณตำบลทุ่งแล้งในปัจจุบัน เพราะเป็นที่ดอนใกล้พระราชอุทยานสุพรรณภูมิ พระราชอุทยาน และพระราชอุทยาน

ความสัมพันธ์ของเมืองลงเป็นเมืองหน้าด่านที่จะเข้าสู่ล้านนา ดังนั้นอาณาจักรใหญ่ทั้งสุโขทัย อยุธยา ล้านนา ต่างแย่งชิงกัน ใน พ.ศ. 2016 พระเจ้าติโลกราชได้ให้หมื่นดงนครเป็นผู้ดูแลเมือง ต่อมา พ.ศ. 2017 พระเจ้าบรมไตรโลกนาถยกทัพมาตีลำปาง แต่ไม่ได้รับชัยชนะยึดลำปางไม่ได้ แต่ได้เมืองเถิน เมืองลง แต่ยึดได้แค่ช่วงเวลานั้น ต่อมาล้านนาได้ยกทัพมาตีเมืองลงกลับคืนไป และในครั้งศึกสงครามระหว่างล้านนากับสุโขทัย ก็มักจะใช้เมืองลงเป็นฐานทัพเช่นเดียวกับเมืองแพร่²⁸⁹

เมืองลงขึ้นตรงกับเชียงใหม่ในสมัยพระเจ้าติโลกราช ทรงให้พญาหัวเมืองแก้วมาเป็นเจ้าเมืองลงประมาณ พ.ศ.2020 เป็นการส่งตัวแทนมาประจำหัวเมือง โดยไม่มีฐานอำนาจอยู่ในเมือง ภายหลังจากสงครามยุติพญาหัวเมืองแก้วได้ย้ายศูนย์กลางการปกครองเมืองลงมาตั้งที่เวียงเหล่าเวียง(บ้านนาหลวง)ภายหลังสงครามยุติ เพื่อสร้างศูนย์กลางอำนาจขึ้นใหม่และลดศูนย์กลางอำนาจเดิม และให้กลุ่มอำนาจเจ้าเมืองเก่า คือพญาเป็กชะจา (พญาหุ่หิน)และญาติวงศ์ทั้งชายาและบุตรธิดาย้ายออกจากในเวียงลงเดิม (บ้านโฮ้สร้อย) มาตั้งคุ้มภายนอกเวียงที่บ้านนาคุ้ม

เหตุผลอีกประการที่พระเจ้าติโลกราชทรงเข้าควบคุมเมืองลงอย่างใกล้ชิดเนื่องจากเมืองลงเป็นแหล่งแร่เหล็กซึ่งเป็นทรัพยากรสำคัญที่ใช้ผลิตอาวุธสงคราม มีพิธีกรรมการเลี้ยงผีบ่อเหล็ก(ผีเมืองลง) โดยนำเชลยศึกสงครามมาฆ่าเช่นสังเวทแก้ว และแร่เหล็กเป็นส่วยที่สำคัญที่สุดของเมืองลง โดยเมืองเล็กจะต้องส่งแร่ให้ศูนย์กลางซึ่งเมืองลงมีการจัดการเรื่องส่วย “บ้านขุนจู้” (ด้านทิศเหนือบ้านนาหลวง) นอกจากแร่เหล็กเมืองลงเป็นแหล่งที่มี “เงิน” (ตะกั่ว) มากจนเรียกชื่อบ้านนามเมืองลงอีกชื่อว่าเมืองเชียงเงิน ซึ่งเงินเป็นส่วนประกอบสำคัญใช้ร่วมกับทองแดงผลิตสำริดเพื่อหล่อเป็นพระพุทธรูปและเครื่องสำริดต่างๆ²⁹⁰

เมืองลงขึ้นตรงกับเชียงใหม่ช่วงระยะเวลาหนึ่งแต่หลังจากพระเจ้าติโลกราชเสด็จสวรรคต เมืองลงได้กลับมาขึ้นกับเมืองลำปางดั้งเดิม ในสมัยพญาอดเชียงราย พ.ศ. 2030-2038 ขึ้นเป็นกษัตริย์เกิดปัญหาขัดแย้งกับกลุ่มขุนนางภายใน และกลุ่มอำนาจสายเจ้าเมืองลำปางเป็นเชื้อ

²⁸⁹ บุญชู ชุ่มเชื้อ, ตำนานพระธาตุศรีดอนคำ(ห้วยอ้อ) และประวัติเมืองลง, พิมพ์เนื่องในงานนมัสการและปิดทองพระธาตุฯประจำปี พ.ศ. 2555, 2 พฤศจิกายน 2595) (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยวิริยะกิจ, 2495), 15.

²⁹⁰ ภูเดช แสนชา, เมืองลง, (เชียงใหม่ : สำนักพิมพ์ลือล้านนา, 2556), 18-20.

พระวงศ์ในสายของเจ้าหมื่นดั่งนคร และพระนางสิริยศวดี เทวีของพญายอดเชียงรายก็เป็นธิดาของเจ้าเมืองลำปาง มีพระโอรสได้ขึ้นเป็นกษัตริย์ต่อมาคือพระเมืองแก้ว พ.ศ. 2038-2068 ด้วยความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด ซึ่งพระเมืองแก้วได้แต่งตั้งเจ้าหาญสีห์ทตมมหาสมุรมนตรี เสนาคนสนิทขึ้นเป็นเจ้าเมืองลำปาง ดังนั้นเมื่อพญาหัวเมืองแก้วถึงแก่อนิจกรรมใน พ.ศ. 2060 จึงได้เปิดโอกาสให้แม่ทัพคนท้องถิ่นขึ้นแทนคือ พญาข้างแดงเป็นเจ้าเมืองลอง และเป็นต้นสกุลวงศ์ เจ้าข้างแดง

เมืองลองยุคที่ 2 (พ.ศ.2030- พ.ศ. 2318) ศูนย์กลางอยู่บ้านนาหลวง ตำบลห้วยอ้อ

เวียงลองรุ่นที่ 2 เรียกว่า “เวียงเหล่าเวียง” ตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มน้ำแม่กางซึ่งเป็นสาขาของน้ำยม มีที่ราบกว้างในการเพาะปลูก ชาวเมืองตั้งถิ่นฐานกระจายตัวภายในและรอบเวียง การตั้งถิ่นฐานในยุคนี้จึงกระจายตัวตั้งแต่บริเวณบ้านนาแก บ้านนาหลวง บ้านห้วยอ้อ บ้านไผ่ล้อม บ้านนาอุ่นน่อง ในเขตอำเภอลอง และบ้านแม่ป้าก ตำบลแม่ป้าก ในเขตอำเภอวังชิ้น ดังปรากฏวัดร้างที่สร้างในสมัยนี้คือ วัดต้นหมื่น วัดสะแล่ง ซึ่งวัดสะแล่งยังหลงเหลือพระธาตุองค์เก่า แต่ได้รับการบูรณะใหม่โดยคงลักษณะเดิมตั้งอยู่ในเขตพุทธาวาสเก่าซึ่งชาวบ้านเรียกว่า พระธาตุผะอุบคำ (ดูรายละเอียดใน 3.2.1) ปัจจุบันทางวัดจัดไว้เป็นพื้นที่อนุรักษ์ทั้งพระธาตุและวิหารหลังเก่า ส่วนวัดอื่นที่สันนิษฐานว่าสร้างในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน เช่น วัดนา วัดบ้านคำ วัดบ้านกอนดอนหัวนา ไม่หลงเหลือรูปแบบของเจดีย์ดั้งเดิมแล้ว

จากนั้นพญาศรีสองเมืองเจ้าเมืองลำปางได้กลับไปพื้นที่วัด ที่นาและข้าววัดจำนวน 8 ครัวเรือน สร้างพระธาตุศรีดอนคำพองอ้อขึ้นในปี พ.ศ. 2169 หลังจากนั้นชุมชนเริ่มมีการขยายตัวมากขึ้น และแม่น้ำกางเปลี่ยนเส้นทางเดินทำให้น้ำท่วม พ.ศ. 2318 เจ้าหลวงกาวิละเจ้าผู้ครองนครลำปางในขณะนั้น ได้แต่งตั้งพญาขึ้นสมบัติ ขึ้นเป็นเจ้าเมืองลอง และย้ายศูนย์กลางการปกครองเมืองลองมาตั้งที่บ้านห้วยอ้อ

เมืองลองยุคที่ 3 (พ.ศ.2318-พ.ศ.2442) ศูนย์กลางอยู่บ้านห้วยอ้อ ตำบลบ้านห้วยอ้อ

เมืองลองยุคนี้อยู่ในช่วงการศึกสงคราม ฐานะของเมืองลองกลายเป็นเมืองลี้ภัย แต่กลับมีชาวบ้านอพยพมาตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้เพิ่มขึ้น เนื่องจากเจ้าเมืองลองเกณฑ์ชาวเมือง ไพร่พล เข้าร่วมรบและใช้งานเป็นครั้งคราวไม่บ่อยจนเกินไป ประกอบกับเมืองลองเป็นเมืองปลอดภัย เหล่านี้จึงเป็นจุดดึงดูดให้ผู้คนจากต่างเมืองทั้งชาวเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง เข้ามาตั้งถิ่นฐานกระจายทั่วพื้นที่ เช่น ชาวลาวเมืองเวียงจันทน์และลาวหลวงพระบาง ตั้งถิ่นฐานบริเวณบ้านห้วยอ้อ บ้านดอนทราย,

ชาวเมืองเชียงตุงตั้งถิ่นฐานบริเวณบ้านไฮสร้อย บ้านร่องบอน บ้านนาตุ้ม ชาวไทลื้อตั้งถิ่นฐานที่บ้านแม่ลาน บ้านนาอุ่นน่อง ชาวเมืองน่านตั้งถิ่นฐานที่บ้านพร้าวและบ้านท่าหลุก ชาวเมืองลับแลตั้งถิ่นฐานที่บ้านวังเลียง บ้านศรีดอนไชย ชาวเมืองเถินเมืองศรีสัชชาลัยตั้งถิ่นฐานที่บ้านสร้อย(วังซัน)²⁹¹ หลังปี พ.ศ. 2347 การศึกสงครามของล้านนาเริ่มเบาบาง เมืองลองจึงเริ่มเฟื่องฟูและซ่อมแซมศาสนสถานโดยความร่วมมือจากหลายกลุ่มชนที่เข้ามาอาศัยอยู่ที่เมืองลอง เช่นกลุ่มช่างฝีมือจากเชียงตุง เชียงแสน นำโดยครูบาจองสูงให้ตั้งพื้นฟูชุมชนสร้างบ้านไฮสร้อย และวัดบ้านกาง(บ้านร่องบอน)

พระธาตุเมืองลอง : ความสัมพันธ์ทางด้านรูปแบบสถาปัตยกรรมล้านนา

การตั้งถิ่นฐานและพัฒนาการของเมืองลอง มีการใช้ระบบพระธาตุและตำนานทางพุทธศาสนาเป็นการเน้นและให้ความสำคัญกับเมืองเช่นเดียวกับหัวเมืองล้านนาอื่น คือคติการสร้างพระธาตุเพื่อเป็นพุทธบูชา ความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุถูกนำมาใช้เป็นกลไกในการควบคุมคนสังคมและเชื่อมต่อความสัมพันธ์ในระดับเมือง กลุ่มผู้ปกครอง เจ้าเมืองลอง พระสงฆ์ ขุนนาง ปราชญ์ ใช้ความเชื่อเรื่องในพระธาตุเข้ายึดโยงด้วยกัน การสร้างความเป็นเอกภาพ จากความเชื่อเรื่องอานิสงส์ของการถวายทานธรรม และการเทศนาตำนานพระธาตุ ซึ่งพระธาตุสำคัญในเมืองลองมีตำนานกล่าวถึงพระธาตุ ได้แก่ “พระธาตุไฮสร้อย” ประจำพระกฤษณะ “พระธาตุขวยปู” พระโกนาคนนะ ประจำพระกัศปะ “พระธาตุแหลมลี” ประจำพระโคตมมะ “พระธาตุปู่ต๊อบ” ประจำพระศรีอริยมุตตริย์” ภายหลังได้รวมเอาพระธาตุศรีดอนคำเข้าเป็นพระธาตุสำคัญในปัจจุบัน

นอกจากนี้ตำนานยังมีอิทธิพลทำให้เมืองลองกลายเป็นเมืองศักดิ์สิทธิ์ สะท้อนให้เห็นได้จากการปรากฏชื่อพระธาตุของเมืองลองอยู่ในตำนานพระธาตุสถานที่อื่น เช่น ในตำนานพระเจ้าตนหลวง เมืองพะเยา²⁹² ตำนานพระธาตุสบแวน เมืองเชียงคำ²⁹³ ปรากฏในคำไหว้พระบาทและพระธาตุที่ใช้ในเชียงใหม่และลำพูน(คำไหว้พระบาทพระธาตุของครูบาเจ้าศรีวิชัย หรือโวหารแผ่กุศลอย่างม่วนที่สืบทอดกันมาของครูบาโสภโสภาโสภโณ วัดท่าโป่ง เมืองเชียงใหม่ และปรากฏจารึกคำไหว้พระธาตุเมืองลองร่วมกับพระธาตุประจำปีเกิดที่เมืองฮอด หรือจากตำนานครูบามหาเถรเจ้า ตอนครูบากัญจน

²⁹¹ ภูเดช แสนสา, เมืองลอง, 15.

²⁹² ดูเพิ่มเติมได้ใน ประวัติและตำนานและพระเจ้าตนหลวง และพระพุทธรูปจำลอง อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา, (กรุงเทพฯ: บัณฑิตการพิมพ์, 2526), 33.

²⁹³ ดูเพิ่มเติมได้ใน บุญส่ง สมฤทธิ์, ตำนานพระเจ้าสบแวน ต.หย่วน อ.เชียงคำ จังหวัดพะเยา, พิมพ์ครั้งที่ 2 (ม.ป.ท.: ม.ป.พ., 2539), 46-50.

อรัญวาสีมหาเถรกลับจากเชียงใหม่ผ่านถึงเมืองลองและพักที่เมืองต้า ได้ร่วมทำบุญกับเจ้าเมืองลอง²⁹⁴ เมื่อพระธาตุในเมืองลองเป็นที่รับรู้อย่างกว้างขวาง เมืองลองจึงกลายเป็นแหล่งแสวงบุญของผู้คนจากเมืองต่างๆ ได้เข้ามากระทำบุญร่วมกัน เช่น พ.ศ.2142 พระมหาสังฆราชา วัดพอนสร้อย เมืองเชียงใหม่ มาให้พระธาตุขวยปู พระธาตุปู่ต๊อบ พระธาตุแหลมลี, พระสังฆราชา วัดยอดไชย เมืองแพร่ เจ้าเมืองลองนำสร้างพระธาตุศรีดอนคำ พ.ศ. 2169, เจ้าเมืองลำปาง เจ้าเมืองแพร่ พระสังฆราชา วัดร่องน้อย เมืองแพร่ พระหลวงเจ้า พระสังฆราชา วัดดอนไฟ จังหวัดลำปาง ร่วมกันนำสร้างและบูรณะพระธาตุศรีดอนคำใน พ.ศ.2193²⁹⁵

ซึ่งจากที่กล่าวถึงพระธาตุสำคัญของเมืองลองนั้น แม้ว่าจากประวัติและตำนานส่วนใหญ่ จะกล่าวว่าสร้างขึ้นในช่วงระยะเวลาใกล้เคียงกันและมีความสัมพันธ์กับเจ้าผู้ปกครอง หรือหัวเมืองสำคัญ พระธาตุที่ปรากฏในปัจจุบันได้ถูกบูรณปฏิสังขรณ์ หรือสร้างใหม่ครอบทับองค์เดิมจนไม่หลงเหลือเค้าเดิม พระธาตุที่เก่าแก่ที่สุดในเมืองลอง มีเพียงพระธาตุศรีดอนคำและพระธาตุน้อย (พระธาตุร้าง วัดพระธาตุแหลมลี) ซึ่งยังคงลักษณะของเดิมและจะศึกษารายละเอียดต่อไป

²⁹⁴พรหม กาศมณี, ประวัติวัดสูงเม่น และครุบาทัญญอนอรัญวาสีมหาเถร วัดสูงเม่น, (ม.ป.ท.: ม.ป.พ., 2530), 31.

²⁹⁵จังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์เมืองลอง 9 ตำนาน, เข้าถึงเมื่อ 9 ธันวาคม พ.ศ. 2559 เข้าถึงได้จาก <http://www.wungfon.com>.

พระธาตุศรีดอนคำ : เจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมแบบล้านนาสกุลช่างเมืองยอง

(ปลายพุทธศตวรรษที่ 22-ต้นพุทธศตวรรษที่ 23)

ภาพที่ 69 พระธาตุศรีดอนคำ อ.สอง จ.แพร่

ประวัติการก่อสร้าง

วัดพระธาตุศรีดอนคำ (ภาพที่ 69) หรือวัดหลวงฮ้องอ้อ (วัดหลวงห้วยอ้อ) หรือวัดสะหลีดอนคำปางอ้อ ตั้งอยู่บ้านดอนทราย อำเภอลอง เป็นโบราณสถานเก่าแก่ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานเมื่อวันที่ 5 มกราคม พ.ศ. 2497

เริ่มสร้างวัด ในปีพ.ศ. 2169 ในสมัยของพญาศรีสองเมืองเจ้าเมืองลำปาง เมื่อแรกสร้างวัดศูนย์กลางการปกครองเมืองยองยังอยู่ที่เวียงเหล่าเวียง บ้านนาหลวง บริเวณที่ตั้งวัดจึงอยู่กลางทุ่งนาของชาวบ้าน จนในปี พ.ศ. 2318 พญาชื่นสมบัติเจ้าเมืองยอง ได้ย้ายศูนย์กลางมาตั้งบริเวณบ้านห้วยอ้อ ได้สถาปนาวัดพระธาตุศรีดอนคำเป็นวัดหลวงกลางเมืองยอง และสถาปนาพระธาตุศรีดอนคำให้เป็นมหาธาตุกลางเมือง

พระธาตุองค์นี้มีตำนานและเอกสารกล่าวถึงหลายฉบับ มีตำนานกล่าวเชื่อมโยงกับเรื่องราวของพระนางจามเทวีปฐมกษัตริย์แคว้นหริภุญชัย กล่าวว่าพระนางทรงนำพระบรมสารีริกธาตุส่วนพระอุระ(อก)ของพระพุทธเจ้าโคตมะมาบรรจุไว้ ณ ดอนคำ ข้างร่องอ้อ พร้อมกับปลุกต้นมะแง (ส้มสายพันธุ์โบราณ)ไว้เป็นสัญลักษณ์ เมื่อต้นมะแงหมดอายุได้มีการปลูกไม้สักขึ้นแทนเป็นสัญลักษณ์จนสิ้นอายุไม้สัก

ภายหลังมีพระมหาปาเจ้า วัดพระธาตุแหลมลิ้นได้มาบำเพ็ญภาวนาในบริเวณนี้ได้พบพระบรมสารีริกธาตุกระทำปาฏิหาริย์จึงได้นำก้อนหินมาก่อขึ้นตรงบริเวณนี้เป็นสัญลักษณ์ จนกระทั่ง พ.ศ. 2169 พระสังฆราชาเจ้าวัดยอดใจจากเมืองแพร่ ได้เป็นประธานเริ่มก่อสร้างพระธาตุศรีดอนคำพร้อมกับขอเขตแดนเพื่อสร้างวัดจากพญาศรีสองเมือง เจ้าเมืองลำปาง แต่สร้างได้ถึงฐานพระธาตุแค่ 3 ชั้น เกิดเหตุการณ์ไม่สงบขึ้นในล้านนา เนื่องจากเจ้าเมืองน่านทำการสู้รบกับพม่าจึงหยุดสร้างพระธาตุศรีดอนคำ²⁹⁶ ในตำนานพระธาตุศรีดอนคำกล่าวว่า ในปี พ.ศ.2169 พระยอดใจจากเมืองแพร่ได้ชวนศรัทธาบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุเช่นเดียวกัน แต่เกิดศึกกับเมืองใต้ (กรุงศรีอยุธยา) จึงทำให้การก่อสร้างหยุดชะงักลง²⁹⁷

พ.ศ. 2196 พระสังฆราชวัดร่องน้อยเมืองแพร่ พระหลวงเจ้าวัดดอนไฟ พระสังฆราชาเมืองลำปาง เจ้าเมืองลำปาง เจ้าเมืองแพร่ และเจ้าเมืองลอง ได้ทำการสร้างพระธาตุศรีดอนคำต่อจากฐาน 3 ชั้นอีกครั้ง และเจ้าเมืองลำปางได้กัลปนาถวายอาณาเขตของวัดพระธาตุศรีดอนคำให้อีกครั้ง แต่สร้างถึงวันอังคาร เดือนเกียง(ประมาณเดือนตุลาคม) พ.ศ.2202 ก็มีเหตุให้หยุดสร้างจึงค้างไว้จนถึงวันอาทิตย์ขึ้น 4 ค่ำ เดือน 8 (ประมาณเดือนพฤษภาคม) พ.ศ. 2215 พระมหาเถรเจ้าสุทชนะวัดนาหลวง (ต่อมาเป็นเจ้าอาวาสวัดพระธาตุศรีดอนคำ) เจ้าเมืองลอง และหมื่นชินธาตุ ได้เป็นผู้นำในการก่อสร้างจนแล้วเสร็จดังปรากฏในปัจจุบัน²⁹⁸

²⁹⁶ ภูเดช แสนสา, ประวัติศาสตร์เมืองลอง หัวเมืองบริวารในล้านนาประเทศ, (เชียงใหม่ : นพบุรีการพิมพ์, 2554), 81.

²⁹⁷ สงวน โขติสุขรัตน์, ตำนานเมืองเหนือ, พิมพ์ครั้งที่ 4, 641-643.

²⁹⁸ เรื่องเดียวกัน, 641-643..

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

ระเบียงรอบพระธาตุ

มีลักษณะเป็นรั้วโปร่งเสาเหล็กหล่อทรงกลมด้านบนเป็นเสาหัวเม็กตกแต่งด้วยสีทอง ที่ระเบียงรอบรั้วโปร่งมีหอยอยู่บริเวณกึ่งกลางทั้ง 4 ด้าน

ส่วนฐาน

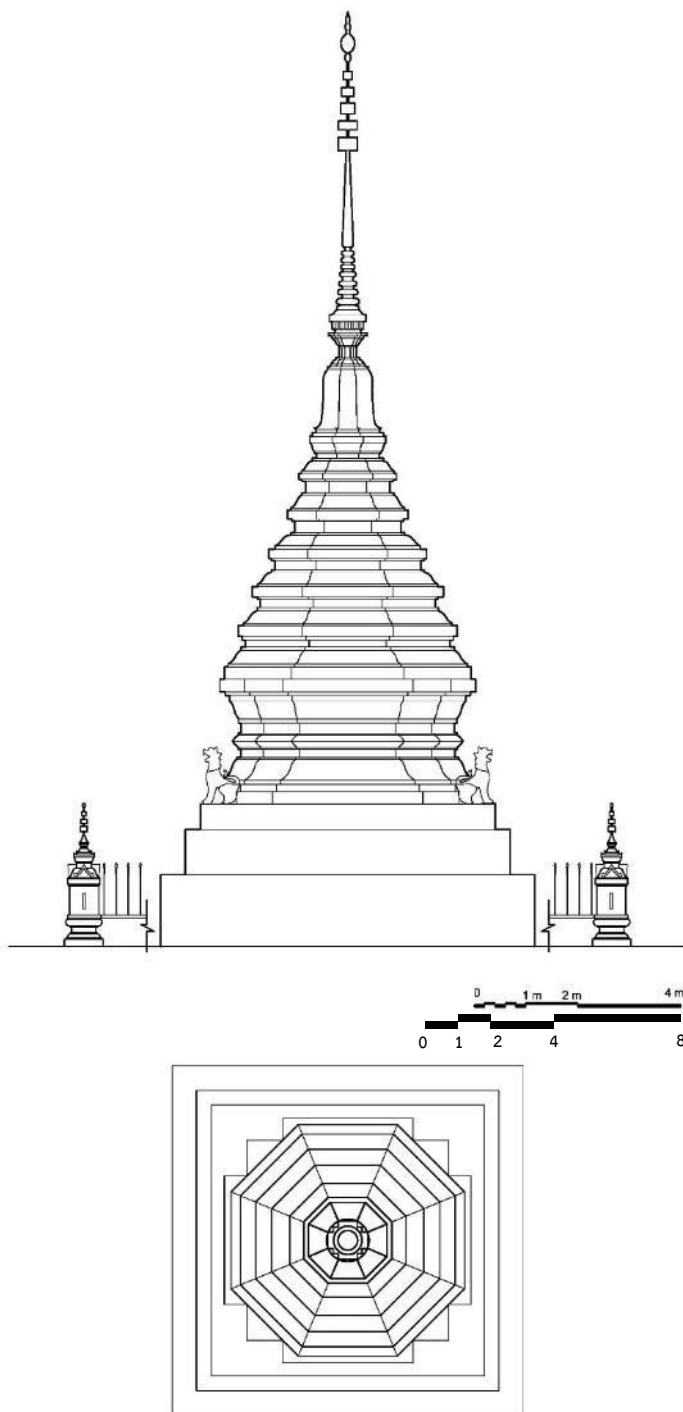
ฐานล่างสุดเริ่มต้นด้วยฐานเขียงในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสซ้อนลดหลั่นกัน 3 ฐาน ฐานชั้นสุดท้ายมีสิงห์ประดับที่มุมทั้ง 4 ด้าน ต่อด้วยชุดฐานบัวยกเก็จแบบล้านนา ลักษณะการยกเก็จที่ส่วนฐานเป็นมุมขนาดใหญ่ชัดเจน ท้องไม้ประดับลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น ลักษณะของฐานส่วนท้องไม้ลึกละเอียดคล้ายกับเอวคอด ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของฐานบัวยกเก็จกลุ่มเจดีย์เมืองล่อง

ส่วนกลาง

ส่วนรองรับองค์ระฆังชุดบัวกลาในผังแปดเหลี่ยมซ้อนลดหลั่นกัน 6 ชั้น เพิ่มความสูงของเจดีย์ด้วยการยึดความสูงของส่วนบัวคว่ำ ต่อด้วยบัวปากกระฆังประดับลวดลายกลีบบัว และด้วยองค์ระฆังขนาดเล็กในผังแปดเหลี่ยมประดับทองจังโกตั้งแต่ส่วนรองรับองค์ระฆังจนถึงยอด

ส่วนยอด

ถัดจากองค์ระฆังแปดเหลี่ยมขนาดเล็ก มีปลีลังก์เพิ่มมุมไม้สิบสองแบบล้านนา คาดด้วยลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น สัตส่วนเอวคอดเช่นเดียวกับส่วนฐาน ต่อด้วยก้านฉัตร ปล้องไฉน ปลียอด ในส่วนของปลียอด มีลักษณะยาวเรียวแตกต่างจากกลุ่มปลียอดของกลุ่มเจดีย์เมืองแพร่ ซึ่งมีลักษณะอวบอ้วนกว่าส่วนยอดประดับด้วยฉัตรทอง 5 ชั้น

ภาพลายเส้นที่ 12 ลายเส้นพระธาตุศรีคอนคำ อ.สอง

พระชาตุน้อย เจดีย์ร้างวัดแหลมลี²⁹⁹ (ภาพที่ 70)

วัดพระชาตุน้อย (วัดลีเหลี่ยมแหลม, วัดดอนลี่, วัดใต้) ตั้งอยู่ในพื้นที่บริเวณบ้านวังต้นเกลือ อำเภอลอง ขึ้นทะเบียนโบราณสถานวันที่ 5 มกราคม พ.ศ. 2497 ตามตำนานกล่าวว่า ภายในเวียงมีพระชาตุน้อยเป็นพระมหาธาตุกลางเวียง มีพระชาตุน้อยปากถ้ำ(พระชาตุน้อย) ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของพระชาตุน้อยองค์ปัจจุบันนั้นจะศึกษารายละเอียดในบทที่ 5 เจดีย์เมืองแพร่ในสมัยรัตนโกสินทร์

พระชาตุน้อย(พระชาตุน้อยปากถ้ำ) ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของพระชาตุน้อยแหลมลี มีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงระฆังล้านนาในผังแปดเหลี่ยม ฐานสูง องค์พระชาตุน้อยประดับด้วยอิฐเดิมมีการหุ้มทองจังโกตั้งแต่ชั้นบัวถลาจนถึงปลียอดคล้ายกับพระชาตุน้อยศรีดอนคำ พระชาตุน้อยปรากฏหลักฐานการบูรณะโดยเจ้าหลวงวรญาณรังษีเจ้าผู้ครองนครลำปางองค์ที่ 9 และพญาไชยชนะชุมพู่เจ้าเมืองลองซึ่งได้รักษารูปแบบเก่าให้คงเดิมที่สุด สามารถใช้เป็นกรณีศึกษาลักษณะดั้งเดิมได้ จากนั้นพระชาตุน้อยถูกทิ้งร้างไม่ได้รับความสนใจ และถูกขุดค้นหาของมีค่าจนกระทั่งองค์เจดีย์ได้รับความเสียหายจนเป็นโพรงขนาดใหญ่ จนเมื่อ พ.ศ. 2540 สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่ เข้ามาบูรณะครั้งล่าสุดและประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน³⁰⁰

²⁹⁹ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดแพร่**, 187-188.

³⁰⁰ หารัชสิทธิ์ ทนุหนองโพธิ์, รายงานการขุดแต่งศึกษาทางโบราณคดีเจดีย์น้อย วัดพระชาตุน้อย อ.ลอง จ.แพร่ (เชียงใหม่: สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่, 2540), 30.

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

ภาพที่ 70 พระธาตุน้อย วัดพนมถ้อง อ. ลอง

ส่วนฐาน

ฐานล่างสุดเริ่มต้นด้วยฐานเขียงในผังสี่เหลี่ยมซ้อนลดหลั่นกัน 3 ฐาน เน้นความสูงต่อด้วยชุดฐานบัวยกเก็จแบบล้านนา ลักษณะการยกเก็จที่ส่วนฐานเป็นมุมขนาดใหญ่ชัดเจน คล้ายกับลักษณะของพระธาตุศรีดอนคำ ท้องไม้คาดลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น ลักษณะของฐานส่วนท้องไม้ลิกมีสัดส่วนคล้ายกับเอวคอด ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของกลุ่มเจดีย์เมืองลอง

ส่วนกลาง

ส่วนรองรับองค์ระฆังชุดบัวกลาในผังแปดเหลี่ยมซ้อนลดหลั่นกันจำนวน 5 ชั้น เพิ่มความสูงของเจดีย์ด้วยการยัดความสูงของส่วนบัวคว่ำ ส่วนองค์ระฆังพังทลายไป ซึ่งหากเป็นไปตามองค์ประกอบและสัดส่วนเช่นเดียวกับพระธาตุศรีดอนคำนั้นองค์ระฆังน่าจะมีขนาดเล็กและอยู่ในผังแปดเหลี่ยมเช่นเดียวกัน

ส่วนยอด

ชำรุด ไม่สามารถศึกษาลักษณะได้

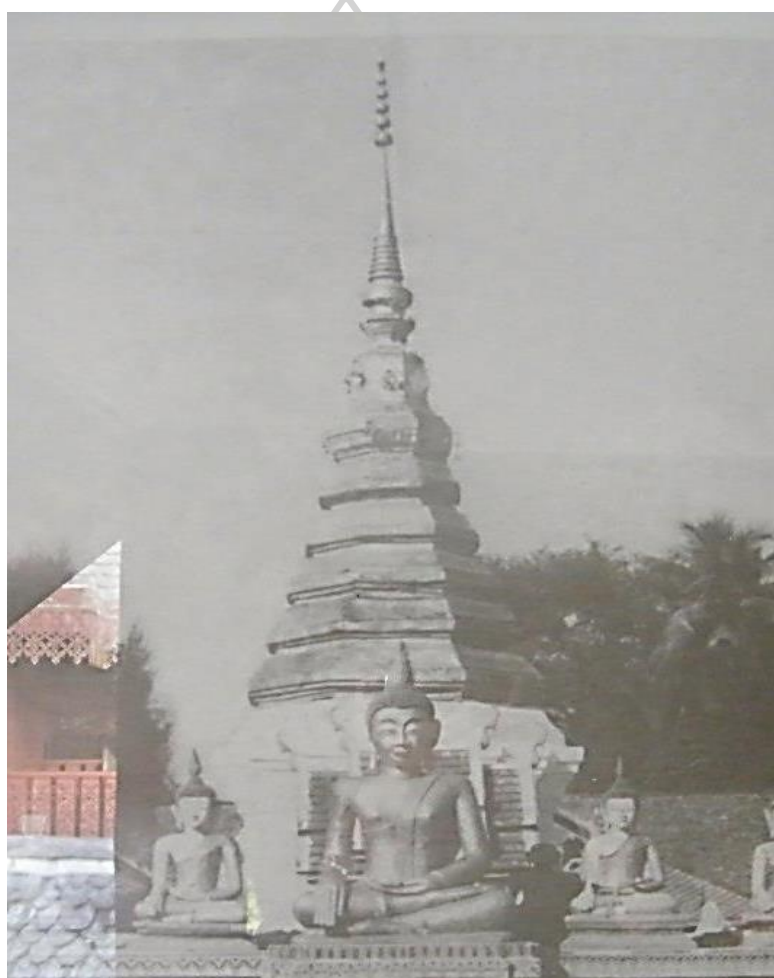
การวิเคราะห์รูปแบบทางสถาปัตยกรรมและการกำหนดอายุ

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมสกุลช่างเมืองล่องนี้ น่าจะ ได้รับอิทธิพลล้านนาซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมที่เมืองเชียงใหม่และเมืองลำปาง ผสมผสานกับลักษณะท้องถิ่นของเมืองล่อง ซึ่งสายพัฒนาการของเจดีย์ทรงระฆังล้านนาในผังแปดเหลี่ยม และมีส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นบัวกลีบในผังแปดเหลี่ยมซ้อนกัน 3 ชั้นขึ้นไป ซึ่งเริ่มนิยมในช่วง ปลายพุทธศตวรรษที่ 21 และในช่วงหลังพัฒนาการเพิ่มขึ้นเป็นซ้อนชั้นกัน 5 ชั้นขึ้นไป ในช่วงปลาย พุทธศตวรรษที่ 21-ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 แต่ความแตกต่างของเจดีย์เมืองล่องและเจดีย์เมืองแพร์นั้น กลับมีความชัดเจนที่ส่วนของฐาน คือลักษณะของฐานบัวยกเก็จได้กลับมาปรากฏอีกครั้ง และไม่พบ ลักษณะการทำเจดีย์ทรงระฆังในผังแปดเหลี่ยมที่เริ่มต้นด้วยส่วนรองรับองค์ระฆังด้วยชั้นบัวกลีบ ดังเช่นพระธาตุช่อแฮในเมืองล่อง

ฐานของพระธาตุศรีดอนคำเริ่มต้นด้วยฐานเขียงขนาดใหญ่ที่ซ้อนกัน 3 ชั้น ทำให้มี สัดส่วนที่สูงขึ้น ฐานบัวยกเก็จของพระธาตุศรีดอนคำนี้มีท้องไม้ยึดสูงขึ้นคาดด้วยลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น ลักษณะการย่อมุมเน้นมุมอย่างชัดเจน ความต่อเนื่องของฐานบัวและส่วนรองรับองค์ระฆังบัว กลีบชั้นแรกมีความต่อเนื่องกัน ซึ่งลักษณะนี้น่าจะเป็นการพัฒนาต่อเนื่องจากฐานบัวยกเก็จของเจดีย์ นางแก้ว นางแมน โดยมีลักษณะใกล้เคียงกันมากตั้งแต่การซ้อนชั้นของฐานเขียงขนาดใหญ่ ส่วนฐาน บัวยกเก็จแบบเอวคอด และส่วนรองรับองค์ระฆังที่เน้นความกว้างของชั้นบัวกลีบมากกว่าส่วนของหน้า กระดาน และมีจำนวนการซ้อนชั้นที่เพิ่มขึ้น โดยเน้นความสูงในส่วนรองรับองค์ระฆังที่สูงชะลูดขึ้น สอดคล้องกับหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์ที่สามารถนำมาใช้อ้างอิงในการจัดกลุ่มและกำหนดอายุ ได้คือ ในประวัติการบูรณะองค์พระธาตุศรีดอนคำ ซึ่งได้กล่าวไว้ว่า พญาแพร์และพญานคร(จังหวัด ลำปาง) ร่วมกันเป็นประธานในการบูรณะพระธาตุศรีดอนคำในปี พ.ศ. 2196³⁰¹ ซึ่งอาจจะเป็นการนำ ลักษณะของฐานบัวยกเก็จอิทธิพลล้านนาทางสายลำปาง ซึ่งยังนิยมฐานบัวยกเก็จแบบล้านนามาอย่าง ต่อเนื่องผสมกับลักษณะท้องถิ่นของช่างเมืองแพร์โดยที่พญาแพร์เป็นผู้นำช่างมาร่วมก่อสร้าง หลักฐาน อีกชิ้นที่นำมาวิเคราะห์คือ อายุสมัยของพระเจ้าฟ้าไต้ซึ่งประดิษฐานในวิหาร ระบุการสร้างใน พ.ศ. 2236 ดังนั้นอายุสมัยของพระธาตุศรีดอนคำนี้ น่าจะอยู่ในช่วงราวปลายพุทธศตวรรษที่ 22 - ต้น พุทธศตวรรษที่ 23 ส่วนลักษณะทางสถาปัตยกรรมของพระธาตุน้อย(ร้าง) ซึ่งยังคงสภาพเดิมไม่มีการ

³⁰¹ สงวน โขติสุขรัตน์, ตำนานเมืองเหนือ, (พระนคร : โอเดียนสโตร์, 2508), 641-643.

เปลี่ยนแปลงใดๆ คงเหลือแต่ฐานของเจดีย์ ส่วนฐานจนถึงส่วนรองรับกระซังชั้นบัวถลา ยังคงสภาพที่พอจะศึกษาลักษณะทางสถาปัตยกรรมได้ ส่วนรองรับองค์กระซังที่คงเหลือมีจำนวน 5 ชั้น ซึ่งหากเทียบเคียงกับลักษณะของพระธาตุศรีดอนคำนั้นมีสัดส่วนที่ใกล้เคียงกันมาก สันนิษฐานว่าน่าจะมีอายุอยู่ในช่วงสมัยเดียวกัน จากนั้นพระธาตุศรีดอนคำจึงกลายเป็นต้นแบบให้กับรูปแบบสถาปัตยกรรมเจดีย์เมืองลงในระยะหลัง เช่น เจดีย์วัดสะแก่ง เจดีย์วัดบางสนุก ซึ่งจะศึกษาในรายละเอียดบทที่ 5 ต่อไป

ภาพที่ 71 พระธาตุศรีดอนคำ ปี พ.ศ.2509

ที่มา : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเมืองล่อง อ.ล่อง

3.2.5. กลุ่มเจดีย์ทรงปราสาทแบบล้านนาและศิลปะพื้นบ้าน (ปลายพุทธศตวรรษที่ 21-พุทธศตวรรษที่ 23)

กลุ่มที่ 1 เจดีย์ทรงปราสาทยอเดียวแบบล้านนา : เจดีย์วัดศรีชุม พระธาตุเนิ้ง

ภาพที่ 72 พระเจดีย์วัดศรีชุม อ. เมือง

วัดศรีชุมตั้งอยู่ อ. เมือง (ภาพที่ 71-72) ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อ พ.ศ.2306 ขึ้นทะเบียนโบราณสถานในวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ.2523 ประวัติการก่อสร้าง มีเพียงตำนานและเรื่องเล่าสืบต่อมาเกี่ยวข้องกับอาณาจักรสุโขทัย เมื่อ พ.ศ.1768 พระมหาอุปราชแห่งกรุงสุโขทัย(พญาลิไท) เสด็จมาสร้างพระธาตุช่อแฮ เมื่อสร้างเสร็จแล้วได้มาพำนักที่คุ้มเจ้าหลวงเมืองแพร่ ทรงเห็นทำเลทางทิศตะวันตกของคุ้มมีความเหมาะสมที่จะสร้างพุทธสถาน สำหรับคณะสงฆ์บำเพ็ญวิปัสสนา จึงโปรดให้สร้างวัดขึ้นตามลักษณะของวัดสมัยสุโขทัย³⁰² ส่วนอีกตำนานเล่ากล่าวว่ามีฤๅษี 5 ตน บำเพ็ญตบะ และได้ใช้ความรู้ด้านยาสมุนไพรช่วยรักษาชาวบ้านที่เจ็บป่วย ภายหลังบ้านเมืองมีความเจริญ ประชาชนตั้งบ้านเรือนทำให้บริเวณนี้ไม่เหมาะกับการบำเพ็ญสมาธิ จึงได้ย้ายมาสถานที่ใหม่ซึ่งตรงกับสมัยขุนหลวงพลเจ้าผู้ครองนครแพร่ และได้สร้างวัดและเจดีย์ขึ้น ณ บริเวณปัจจุบันให้ชื่อว่าวัดฤๅษีชุม กล่าวว่าเป็นวัดที่มีความงดงามมากมีเจดีย์หุ้มด้วยทองคำ³⁰³

ความสำคัญของวัดศรีชุมนี้มีความสำคัญทั้งทางด้านศาสนาและทางด้านสังคม เห็นได้จากเดิมสถานที่นี้มีการจัดประชุมวางผังเมืองของเจ้าเมืองและจัดประเพณีถือน้ำสัตยา³⁰⁴ ทางด้านพุทธศาสนา ในอดีตวัดศรีชุมเป็นวัดที่มีชื่อเสียงมากในด้านการศึกษาวิปัสสนาธุระและคันถธุระมีบันทึกว่าราว พ.ศ. 2306 เจ้ากาวิละจากลำปางหนีมาบวชเรียนที่วัดศรีชุมเมืองแพร่ก่อนที่จะขึ้นเป็นเจ้าเมืองลำปาง และมีครูบาที่มีชื่อเสียงของล้านนาหลายรูปบวชเรียนที่วัดศรีชุมนี้ เช่น ครูบากัญจนอรัญวาสีมหาเถร วัดสูงเม่น อีกทั้งประเพณีถวายสลากภัตประจำปี เป็นธรรมเนียมว่าต้องเริ่มที่วัดศรีชุมเป็นลำดับแรก แสดงให้เห็นความสำคัญของวัดนี้ในอดีตได้อย่างชัดเจน³⁰⁵

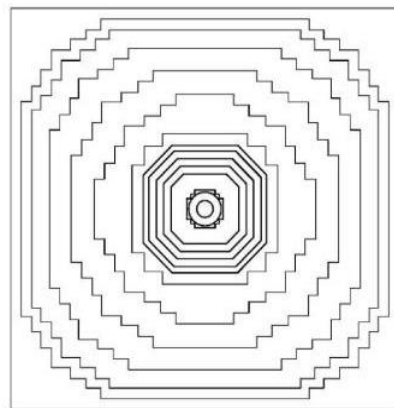
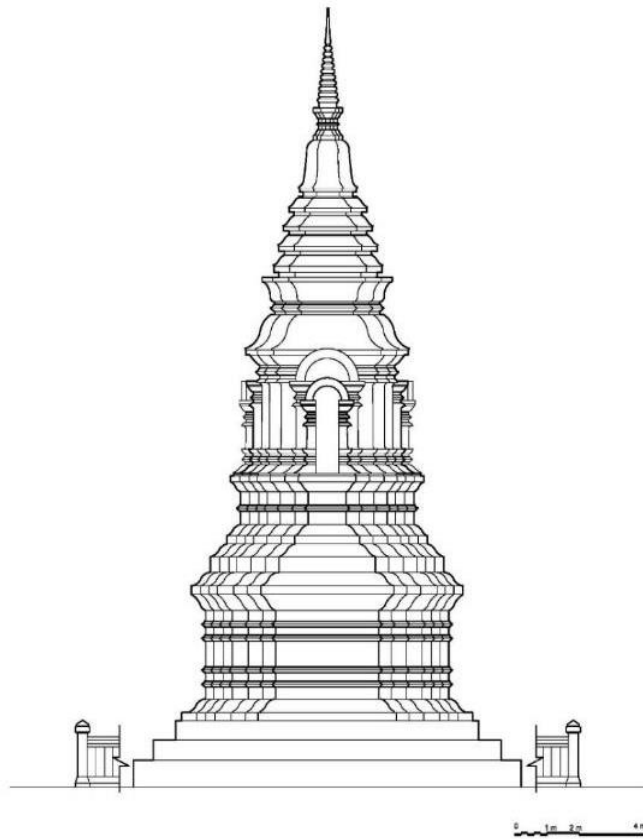
³⁰² ห้างหุ้นส่วนจำกัดนาคทัศน์ก่อสร้าง, รายงานการขุดค้นและการบูรณะโบราณสถานวัดศรีชุม ตำบลในเวียง อำเภอเมือง จังหวัดแพร่, (ม.ป.ท.: กรมศิลปากร, 2539.), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

³⁰³ แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม, วัดพระธาตุศรีชุม. เข้าถึงเมื่อ 14 ธันวาคม 2559. เข้าถึงได้จาก www.phrae.go.th.

³⁰⁴ ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดแพร่ โรงเรียนนารีรัตน์, ข้อมูลสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมจังหวัดแพร่ (เอกสารวิชาการตามโครงการสำรวจและจัดทำข้อมูลสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ระยะที่ 2, 2535), 19.

³⁰⁵ ศรีศักดิ์ วัลลิโกดม, นครแพร่จากอดีตมาปัจจุบัน, ภูมินิเวศวัฒนธรรม ระบบความเชื่อ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น, 117.

โบราณสถานที่สำคัญภายในวัดได้แก่ พระเจดีย์ พระอุโบสถและพระพุทธรูปยืนองค์ใหญ่
ภายในอุโบสถ เดิมวัดศรีชุมมีกำแพงที่ทำด้วยอิฐทั้ง 4 ด้าน แต่ปัจจุบันคงเหลือแต่กำแพงวัดด้านหน้า
เป็นปูนปั้นเทพพนมสลักกับรูปแจกันดอกไม้หรือหม้อปูลงชฎะเท่านั้น

ประวัติการบูรณะ โครงสร้าง วัสดุและเทคนิคการก่อสร้าง

พระเจดีย์วัดศรีชุมก่อด้วยอิฐสอดดินและฉาบปูน วัสดุหลักในการก่อสร้างใช้อิฐ ขนาดโดยประมาณ 26.5x5.5x18 ซม. โครงสร้างส่วนฐานรากก่ออิฐอยู่เหนือชั้นดินที่ปรับผิวเรียบ ลึกจากระดับผิวดินปัจจุบันประมาณ 70 เซนติเมตร เคยได้รับการบูรณะโดยหน่วยศิลปากรที่ 4 จังหวัดเชียงใหม่ พ.ศ.2539 โดยก่ออิฐเสริมฐานและเสริมความมั่นคงส่วนล่างของเรือนธาตุเมื่อประมาณ 20 ปีก่อน โครงสร้างส่วนยอดตั้งแต่ปล้องโฉนจนถึงปลียอด ใช้แกนทำจากตาบเหล็กโบราณและแท่งเหล็ก โดยส่วนยอดชำรุดและหักพังลงมาใน พ.ศ. 2539 เนื่องจากเกิดแผ่นดินไหว มีศูนย์กลางอยู่ที่อำเภอร่องวาง แต่เดิมส่วนยอดดังกล่าวประดับตกแต่ง หุ้มด้วยแผ่นทองจังโก ปัจจุบันแผ่นทองชำรุดหลุดหายไปเกือบหมดแล้ว³⁰⁶

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

พระเจดีย์วัดศรีชุม เป็นเจดีย์ทรงปราสาทยอดระฆังแบบล้านนา เทียบเคียงอายุสมัยอยู่ในกลุ่มเจดีย์ทรงปราสาทล้านนาในระยะที่ 4 ศิลปะล้านนายุคหลังปลายพุทธศตวรรษที่ 21-23³⁰⁷ ความแตกต่างของเจดีย์ทรงปราสาทในยุคหลังนี้ สัดส่วนและองค์ประกอบยังคงสืบทอดจากยุคทองล้านนา หากแต่มีการพัฒนาการด้านรูปทรงของเจดีย์มีลักษณะเพรียวสูงขึ้น โดยการเพิ่มความสูงของฐาน ยึดท้องไม้และประดับบัวลูกแก้วหลายเส้น และเพิ่มส่วนรองรับบริเวณส่วนยอดองค์ระฆังจากความนิยมเดิม 3 ชั้นเป็น 5 ชั้น

ฐานประทักษิณ

ส่วนล่างสุดเป็นฐานบัว 1 ฐานในผังสี่เหลี่ยม มีราวระเบียงล้อมรอบเป็นฐานประทักษิณ ซึ่งปัจจุบันส่วนของฐานบัวนั้นจมลงในดินครึ่งหนึ่ง

ฐานเจดีย์

ฐานขององค์เจดีย์ประกอบด้วย ฐานเชิง 3 ชุด ซ้อนกัน

1) ฐานชั้นล่าง เป็นฐานเชิงสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดกว้างประมาณ 10 เมตร ต่อด้วยฐานเชิงย่อมุมเพื่อส่งให้รับกับฐานชั้นกลาง ซึ่งเป็นฐานบัวยกเก็จแบบล้านนา

³⁰⁶ ห้างหุ้นส่วนจำกัดนาคทัศน์ก่อสร้าง, รายงานการขุดค้นและการบูรณะโบราณสถานวัดศรีชุม ตำบลในเวียง อำเภอเมือง จังหวัดแพร่, ไม่ปรากฏเลขหน้า.

³⁰⁷ ศักดิ์ชัย สายสิงห์. ศิลปะล้านนา ฉบับปรับปรุงใหม่, 89-90.

- 2) ฐานชั้นกลางเป็นฐานบัวยกเก็จ 1 ฐาน คาดด้วยลูกแก้วอกไก่ มีลักษณะการยึดท้องไม้ที่สูงมากกว่าปกติ พื้นที่ของท้องไม้กว้าง จึงเพิ่มลูกแก้วอกไก่เป็น 2 คู่ 4 เส้น คาดบริเวณขอบของท้องไม้ด้านบนและด้านล่าง ซึ่งลักษณะนี้ไม่พบในระเบียบของการประดับลูกแก้วอกไก่แบบล้านนา สันนิษฐานว่ารูปแบบดังกล่าวอาจเกิดจากการบูรณะซ่อมแซม ซึ่งฐานเดิมอาจมีลักษณะของฐานบัวย่อเก็จ 2 ชุดซ้อนกันตามระเบียบของฐานล้านนา ก็เป็นไปได้
- 3) ชุดฐานชั้นบน จากฐานบัวยกเก็จนั้น ต่อเนื่องด้วยชั้นบัวถลาซ้อนกัน 4 ชั้นในผังย่อเก็จตามด้วยฐานบัวย่อเก็จขนาดเล็กอีก 1 ชุด ยึดท้องไม้สูงเช่นเดียวกัน คาดด้วยลูกแก้วอกไก่ 2 เส้น

เรือนธาตุ

เรือนธาตุสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุม ประดับจระนำ 4 ด้าน ลักษณะของจระนำเป็นหน้าจั่วซ้อนกันจำนวน 2 ชั้นที่เรียกว่าซุ้มลด โครงสร้างการก่ออิฐแบบโค้ง (ARCH) กรอบจระนำชั้นล่างเรียงอิฐตั้งแบบรูปลิ้นหิ้นด้านสันอิฐออก จระนำชั้นบนก่ออิฐแบบสันเหลี่ยม แต่เดิมจระนำทุกด้านประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นประทับยืน เสาประกอบจระนำมีลักษณะของบัวปลายงอน ลวดลายปูนปั้นหลุดลอกออกทั้งหมด เหนือซุ้มขึ้นไปเป็นหลังคาเรือนธาตุ(หลังคาลาด) ในผังสี่เหลี่ยมย่อมุม ตามด้วยชุดฐานบัวรองรับส่วนยอดเจดีย์

ส่วนยอด

ลักษณะเป็นเจดีย์ทรงระฆังในผังแปดเหลี่ยม ต่อเนื่องจากชั้นหลังคาลาดมีชุดฐานบัวย่อเก็จแบบล้านนา 1 ชุด คาดลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น ต่อเนื่องด้วยส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นบัวถลาในผังแปดเหลี่ยมซ้อนกันจำนวน 4 ชั้น รองรับองค์ระฆังในผังแปดเหลี่ยมขนาดเล็ก เหนือองค์ระฆังเป็นบัลลังก์แบบฐานบัวย่อเก็จย่อมุม ตามด้วยปล้องไฉน ปลียอดและเม็ดน้ำค้างตามลำดับ ส่วนยอดประดับด้วยฉัตรซึ่งได้รับการบูรณะซ่อมแซมใหม่

พระธาตุเนิ้ง: เจดีย์ทรงปราสาทยอดผสมสกุลช่างท้องถิ่น (ภาพที่ 73)

ภาพที่ 73 พระธาตุหลวงเนิ้ง อ. สูงเม่น

วัดพระหลวงตั้งอยู่ อ.สูงเม่น ขึ้นทะเบียนโบราณสถานปี พ.ศ. 2478 ประวัติการก่อสร้างไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนว่าสร้างขึ้นในสมัยใด แต่จากตำนานวัดพระหลวงซึ่งทางวัดเรียบเรียงใน พ.ศ.2509 กล่าวไว้ว่าเดิมพื้นที่แห่งนี้มีลักษณะเป็นป่าดงหลวง มีสัตว์ป่าชุกชุม ซึ่งในจำนวนนั้นมีงูใหญ่ที่มีความร้ายคอยจับสัตว์กินเป็นอาหาร ทำให้ชาวบ้านได้รับความเดือดร้อน ต่อมา มีพ่อค้าชาวฮ่อมาค้าขายที่บ้านสูงเม่น ม้าที่เลี้ยงไว้ถูกงูใหญ่จับกินจึงชักชวนชาวบ้านช่วยกันจับงูใหญ่ โดยช่วยกันตัดไม้ไผ่มาผ่าแล้วเหลาเอาผิวไม้มาสานขัดแตะเป็นตาแสง 6 เหลี่ยมซึ่งชาวเหนือเรียกว่า “ตาแหลว” แล้วนำไปปิดปากงูที่งูอาศัยอยู่และช่วยกันฆ่างู หลังจากนั้นชาวบ้านช่วยกันตัดซากงูออกเป็นท่อนๆ

และปรากฏสิ่งอัศจรรย์ จากซากงูกลายเป็นทองคำเงินทอง จึงตกลงแบ่งทองคำเงินทองนั้น ออกเป็น 3 ส่วน พ่อค้า ชาวบ้าน และอีก 1 ส่วน ฝังไว้บริเวณเดิม ต่อมามีกลุ่มคนอพยพเข้ามา มาบุกเบิกพื้นที่บริเวณป่าดงหลวง ตั้งบ้านเรือนเป็นหมู่บ้านและสร้างวัดและสร้างเจดีย์ครอบบริเวณรูงู เดิมไว้³⁰⁸ ซึ่งการอพยพมาของคนกลุ่มนี้ไม่ได้ระบุไว้ว่ามาจากที่ใด แต่อาจมีความเป็นไปได้ว่าน่าจะเป็น กลุ่มชาวเชียงแสนที่อพยพมาในสมัยพระเจ้ากาวิละเจ้าเมืองลำปาง ในช่วงที่พระองค์ยกทัพไปตีพม่า ที่ตั้งมั่นอยู่ที่เชียงแสน หลังเสร็จสิ้นศึกสงครามได้ทรงเล็งเห็นว่าบ้านเมืองได้รับความเสียหายทั้งจาก การรบกับพม่าและกรุงศรีอยุธยา ดังนั้นจึงกวาดต้อนชาวเชียงแสนจำนวนหนึ่งลงมาอยู่ในเขตเมือง แพร่ ดังมีหลักฐานปรากฏในชื่อหมู่บ้านต่างๆ ที่ปรากฏหลักฐานในพงศาวดารโยนกกว่าเป็นชื่อ หมู่บ้านเดิมในบ้านเมืองเชียงแสน เช่น บ้านดอนแท่น และบ้านดอนมูล ซึ่งเป็นชื่อของชุมชนดั้งเดิมใน อำเภอสูงเม่น ซึ่งอยู่ใกล้กับชุมชนบ้านพระหลวงอีกด้วย³⁰⁹

ชาวเชียงแสนที่อพยพเข้ามาอยู่ในบริเวณวัดพระหลวงในเวลานั้น มีภิกษุสามเณรและ ชาวบ้านอพยพมาด้วยกันคือ ครูบากวา เจ้าอาวาสวัดบ้านกวา, ครูบาสบชัย เจ้าอาวาสวัดบ้านสบชัน หรือสบจัน, ครูบาสุทธะ เจ้าอาวาส วัดบ้านหัวโป่ง เจ้าอาวาสทั้งสามรูปนี้ได้นำชาวบ้านมาถึงบริเวณ ป่าดงหลวงนี้และได้ร่วมกันสร้างหมู่บ้าน บูรณะวัดและปฏิสังขรณ์พระประธานองค์ใหม่ขึ้นและได้ตั้ง ชื่อวัดนี้ว่า“วัดพระหลวง”หรือ“วัดหลวงदान” เพราะในเวลานั้นวัดนี้เป็นวัดหน้าด่านด้านใต้ของเมือง แพร่ การใช้ชื่อว่าหลวงนี้น่าจะมีความหมายคือ มีพระประธานองค์ใหญ่ซึ่งชาวบ้านอพยพมาอยู่ ร่วมกันเป็นกลุ่มใหญ่ถึงสามวัดสามบ้านด้วยกัน³¹⁰

ในสมัยพระครูชัยลังกาเป็นเจ้าอาวาสวัดหลวง มีเจริญรุ่งเรือง โดยได้ทำการก่อสร้างและ บูรณะปฏิสังขรณ์ถาวรวัตถุหลายอย่าง เช่น พ.ศ.2429 สร้างเพดานเหนือพระเศียรพระประธานใน วิหาร พ.ศ.2432 ได้รื้อศาลาบาตรที่ชำรุด 2 หลังและสร้างแทนขึ้นใหม่ 2 หลัง พ.ศ.2444 สร้างกุฏิ 2 หลัง พ.ศ.2447 บูรณะองค์พระประธานลงรักปิดทอง พ.ศ.2456 สร้างหอรบ พ.ศ.2458 สร้างหอ ไตร ถึง พ.ศ.2460 มีการทำบุญฉลองพระพุทธรูปประขังและหอไตรเป็นการใหญ่พร้อมกัน

³⁰⁸ พระครูปัญญาภิชัย อภิขโย, **ประวัติตำนานวัดพระหลวงอำเภอสูงเม่น**, (แพร่ : ม.ป.ท. 2509), 5-15.

³⁰⁹ หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดแพร่, **ข้อมูลชุมชนโบราณในจังหวัดแพร่ เล่ม 1 อำเภอสูงเม่น เต็นชัย ลอง วังขึ้น**, 10-11.

³¹⁰ ห้างหุ้นส่วนจำกัด เซอริน จำกัด, รายงานการขุดค้นศึกษาทางด้านโบราณคดีและการบูรณะ โบราณสถาน วัดพระหลวง ตำบลพระหลวง อำเภอสูงเม่น จ.แพร่ (ม.ป.ท., กรมศิลปากร 2539), 11-13.

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

เจดีย์วัดพระหลวงหรือพระธาตุหลวงเนิ่ง เป็นเจดีย์ทรงปราสาทยอดเดี่ยวแบบล้านนา มีลักษณะพิเศษซึ่งเกิดจากการชำรุดทรุดโทรมขององค์เจดีย์ จนทำให้ส่วนของเรือนธาตุขึ้นไปมีลักษณะเอียงอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งเป็นที่มาของคำว่า“เนิ่ง”ในภาษาเหนือซึ่งแปลว่าเอียง

ฐานประทักษิณ

ส่วนล่างสุดเป็นฐานบัว 1 ฐานในผังสี่เหลี่ยม มีราวระเบียงล้อมรอบเป็นฐานประทักษิณ ซึ่งปัจจุบันส่วนของฐานบัวนั้นจมลงในดินต่ำกว่าระดับพื้นวัดปกติ

ฐานเจดีย์ (ภาพที่ 74) (ภาพถ่ายเส้นที่ 12)

- 1) ฐานชั้นล่าง เป็นฐานเชิงสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดไม่สูงมากนักซ้อนกัน 3 ชั้น
- 2) ฐานชั้นกลาง เป็นฐานบัวยกเก็จขนาดใหญ่ 1 ฐาน คาดด้วยลูกแก้วอกไก่แต่ลักษณะปัจจุบันไม่เห็นความชัดเจนของลูกแก้วเนื่องจากปูนหลุดร่อนออกหมด เหลือแต่แนวก่ออิฐเปลือย ลักษณะการยึดท้องไม้ที่สูงทำให้พื้นที่ท้องไม้กว้าง จึงเพิ่มลูกแก้วอกไก่เป็น 2 คู่ 4 เส้น มีลักษณะของช่องไฟที่ไม่เท่ากัน ซึ่งลักษณะนี้ไม่พบในระเบียบของการประดับลูกแก้วอกไก่แบบล้านนาโดย สันนิษฐานว่าอาจจะเกิดความผิดพลาดในช่วงที่มีการบูรณะซ่อมแซมเช่นเดียวกับฐานเจดีย์วัดศรีชุม
- 3) ชุดฐานชั้นบน จากฐานบัวยกเก็จนั้นต่อด้วยฐานเชิงในผังสี่เหลี่ยมซ้อนกันจำนวน 5 ชั้น ก่อนที่จะส่งต่อไปกับฐานของส่วนเรือนธาตุ

ภาพที่ 74 ฐานเจดีย์ของพระธาตุหลวงเนิ่งในปัจจุบัน

ส่วนกลาง

ส่วนเรือนธาตุเริ่มต้นด้วยฐานบัวย่อเก็จอีก 1 ชุด ยึดท้องไม้สูงเช่นเดียวกัน คาดด้วยลูกแก้วอกไก่ 2 เส้น เรือนธาตุเป็นอาคารสี่เหลี่ยมย่อมุม ประดับจระนำ ประดิษฐานพระพุทธรูปยืนทั้ง 4 ด้าน รูปแบบของจระนำยังคงเหลือลวดลายปูนปั้นให้พอศึกษาได้ เสาจระนำประดับปูนปั้น กาบบน ประจำยามอก และกาบล่าง หน้าบันด้านทิศตะวันออกประดับปูนปั้นลวดลายธรรมจักร ส่วนด้านทิศเหนือ ทิศใต้และทิศตะวันตกเป็นรูปดอกบัว ลวดลายปูนปั้นประดับหน้าบันยังคงมีสภาพสมบูรณ์ยกเว้นส่วนปลายกรอบซุ้มซึ่งชำรุดหักหายไป ภายในซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นซึ่งมีลักษณะอิทธิพลสุโขทัยอย่างชัดเจน โดยส่วนใหญ่ยังคงสภาพสามารถศึกษาต่อในรายละเอียดได้ ด้านทิศเหนือและทิศใต้ ประดิษฐานพระพุทธรูปประทับยืนปางประทานอภัยปลายพระหัตถ์ด้านขวาชำรุด ด้านทิศตะวันออกประดิษฐานพระพุทธรูปปางประทับยืนพระหัตถ์แนบลำตัว ส่วนด้านทิศตะวันตกประดิษฐานพระพุทธรูปปางห้ามแก่นจันทร์ พระกรข้างซ้ายและพระบาทสองข้างชำรุด³¹¹ (ภาพลายเส้นที่ 12) เหนือซุ้มขึ้นไปเป็นหลังคาเรือนธาตุ(หลังคาลาด) ในผังสี่เหลี่ยมย่อมุม ตามด้วยชุดฐานบัวย่อเก็จท้องไม้คาดลูกแก้วอกไก่ 1 เส้นรองรับส่วนยอดเจดีย์

ภาพลายเส้นที่ 14 ลายเส้นแสดงพระพุทธรูปในจระนำทั้ง 4 ด้านของพระธาตุเนิ่ง

ที่มา : รายงานการขุดค้นศึกษาทางด้านโบราณคดีและการบูรณะโบราณสถานวัดพระหลวง

หน้า 17-18

³¹¹ ห้างหุ้นส่วนจำกัด เฌอกรีน จำกัด, รายงานการขุดค้นศึกษาทางด้านโบราณคดีและการบูรณะโบราณสถาน วัดพระหลวง ตำบลพระหลวง อำเภอสูงเม่น จ.แพร่, 16.

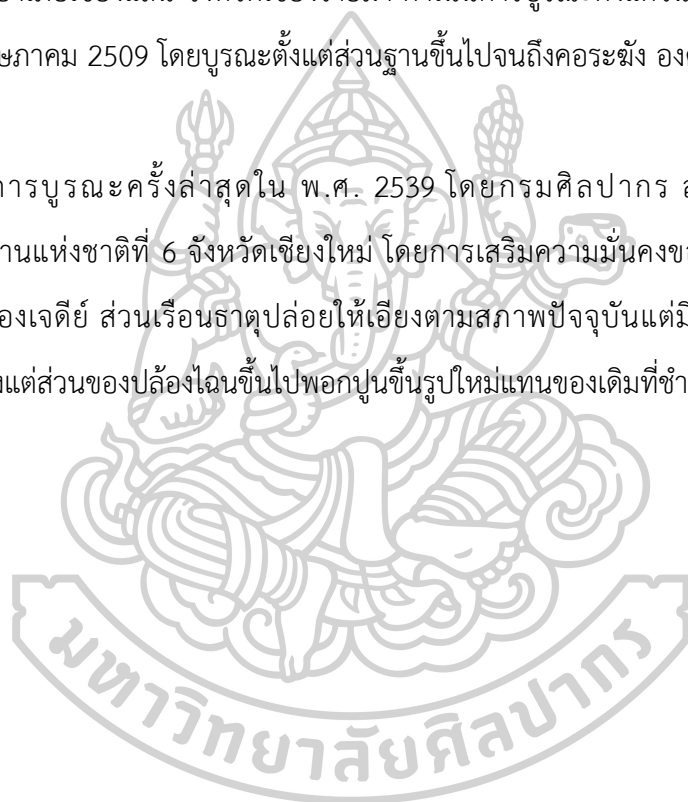
ส่วนยอด

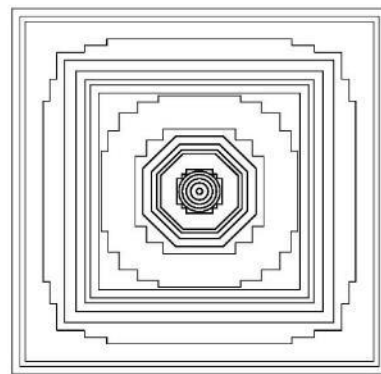
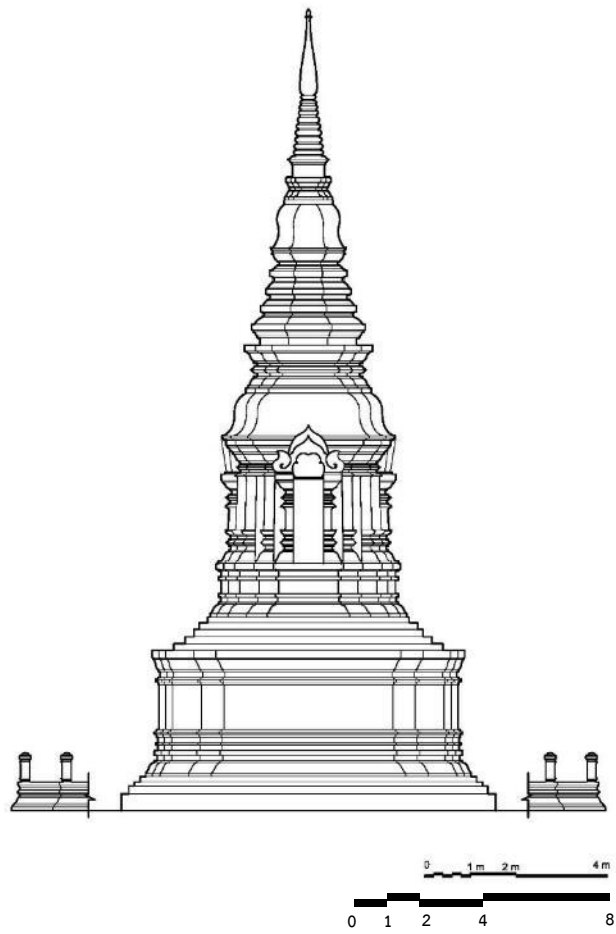
เป็นเจดีย์ทรงระฆังขนาดเล็กในผังแปดเหลี่ยมยังคงเหลือแผ่นทองจังโก แต่ส่วนของทองหลุดลอกไปแล้ว ส่วนรองรับองค์ระฆังเป็นชุดบัวแฉกาซ้อนกัน 4 ชั้น ในผังแปดเหลี่ยมเช่นเดียวกัน มีบัลลังก์ชุกฐานบัวย่อมุม ปล้องไฉนและปลียอดตามลำดับ

การบูรณะปฏิสังขรณ์

พ.ศ. 2509 กรมศิลปากรได้ทำการบูรณะเจดีย์ในวงเงิน 34,990 บาท โดยหน่วยศิลปากรที่ 4 อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย ดำเนินการบูรณะตั้งแต่วันที่ 16 กุมภาพันธ์ 2509 ถึงวันที่ 3 พฤษภาคม 2509 โดยบูรณะตั้งแต่ส่วนฐานขึ้นไปจนถึงคอระฆัง องค์เจดีย์ที่เอนก็ปล่อยตามสภาพเดิม

การบูรณะครั้งล่าสุดใน พ.ศ. 2539 โดยกรมศิลปากร สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 จังหวัดเชียงใหม่ โดยการเสริมความมั่นคงของส่วนฐานและลวดบัวบริเวณฐานของเจดีย์ ส่วนเรือนธาตุปล่อยให้เอียงตามสภาพปัจจุบันแต่มีการเสริมโครงสร้างให้แข็งแรงขึ้น ตั้งแต่ส่วนของปล้องไฉนขึ้นไปพอกปูนขึ้นรูปใหม่แทนของเดิมที่ชำรุดสูญหาย

ภาพลายเส้นที่ 15 ลายเส้นพระธาตุหลวงเมือง อ.สูงเม่น จ.แพร่

การศึกษาพัฒนาการของเจดีย์ทรงปราสาทยอดแบบล้านนาเพื่อสันนิษฐานอายุสมัย

ปราสาท หมายถึง รูปแบบของเรือนที่มีหลายชั้นซ้อนกัน หรือที่มีหลังคาลาดหลายชั้นซ้อนลดหลั่นกัน สำหรับเจดีย์ทรงปราสาทในประเทศไทยมีรูปแบบที่แตกต่างกัน มีทั้งลักษณะเป็นอาคารชั้นซ้อน หรือหลังคาซ้อน เป็นต้น ตอนกลางของเจดีย์ทรงปราสาทจะมีหรือไม่มีห้องคูหาก็ได้ เรียกส่วนนี้ว่า “เรือนธาตุ” เป็นส่วนสำคัญในการประดิษฐานพระพุทธรูปไว้ในห้องคูหาจระนำที่ผนังของเรือนธาตุมักมีทรงเหลี่ยมตั้งอยู่บนฐานบัวยกเก็จ เหนือเรือนธาตุเป็นหลังคาซ้อนชั้นต่อยอดเป็นกรวยและมักมีองค์ระฆังเป็นส่วนประกอบสำคัญ³¹² ซึ่งลักษณะส่วนยอดของเจดีย์ทรงปราสาทนี้อาจไม่จำเป็นว่าจะต้องเป็นยอดแหลมเท่านั้น แต่หากต่อด้วยยอดแหลมก็ถือว่าเป็นปราสาทแบบหนึ่งที่มีชื่อเรียกเฉพาะว่าเรือนยอดหรือกุฎาคาร³¹³ รูปแบบของเจดีย์ทรงปราสาทยอดในดินแดนล้านนานั้นมีความหลากหลายทางลักษณะรูปทรง รูปแบบและองค์ประกอบขึ้นอยู่กับยุคสมัย ความนิยม และอิทธิพลจากศิลปะอื่นที่เข้ามาแพร่หลายในช่วงเวลานั้น ซึ่งสามารถแจกแจงพัฒนาการได้ดังนี้

พัฒนาการของเจดีย์ทรงปราสาทในดินแดนล้านนา ระยะเวลา : การสืบทอดศิลปะทริภุชชัยและศิลปะพุกาม (ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19)

เจดีย์ทรงปราสาทอิทธิพลศิลปะทริภุชชัย มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็นลักษณะเจดีย์ทรงปราสาทในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส เรือนธาตุซ้อนชั้น ชั้นของเรือนธาตุมีจระนำประดับ 3 ชั้นทั้งสี่ด้าน ประดิษฐานพระพุทธรูป 60 องค์ ดังปรากฏเป็นเจดีย์เหลี่ยมหรือเจดีย์กู่คำ เวียงกุมกาม เชียงใหม่ รูปแบบของเจดีย์กู่คำน่าจะได้รับอิทธิพลจากเจดีย์กู่กุด วัดจามเทวีที่เมืองลำพูน กำหนดอายุจากรูปแบบอักษรธรรมโบราณซึ่งมีอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17 ตามหลักฐานจารึกพระเจ้าสวาสีที่ 2 (วัดกู่กุด) ที่พบในบริเวณวัดกล่าวถึงการสร้างและการบูรณปฏิสังขรณ์เจดีย์ในสมัยของพระเจ้าสวาวีราชสีหิ (สรรพสีหิ) ในปี พ.ศ. 1761³¹⁴ เจดีย์เหลี่ยมหรือกู่คำ ตามประวัติพระเจ้ามังรายโปรดให้สร้างขึ้นที่เวียงกุมกาม จากนั้นถูกปล่อยไว้และราว พ.ศ. 2449 หลวงโยทการพิจิตร คหบดีชาวพม่า

³¹² สันติ เล็กสุขุม, เจดีย์ ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2552), 22.

³¹³ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, บันทึกความรู้ต่างๆ เล่ม 3 (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2521), 128.

³¹⁴ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, การศึกษาเชิงเปรียบเทียบศิลปกรรมสุโขทัยและล้านนา (กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543), 18.

ได้เข้ามาบูรณปฏิสังขรณ์³¹⁵ ซึ่งในครั้งนั้นมีการซ่อมแซมจระนำและพระพุทธรูปที่ประดิษฐานอยู่ภายใน รวมทั้งงานปูนปั้นตกแต่งทำขึ้นใหม่ทั้งหมด ดังนั้นรูปแบบศิลปะของเจดีย์จึงศึกษาได้เพียงเค้าโครงเท่านั้น³¹⁶

เจดีย์ทรงปราสาทอิทธิพลศิลปะพุกาม ในช่วงนี้เกิดเป็นรูปแบบเจดีย์ทรงปราสาทยอดที่ ได้รับอิทธิพลเจดีย์วิหาร มีลักษณะของเรือนธาตุซึ่งมีจระนำเช่นเดียวกันแต่มีส่วนยอดเป็นเจดีย์ทรงระฆังยอดเดียวนิยมเรียกว่า “เจดีย์ทรงปราสาทยอด” หรือในอีกลักษณะปรากฏเจดีย์จำลองขนาดเล็ก (สถูปิยะ) โดยรอบ 4 มุม นิยมเรียกว่า “เจดีย์ทรงปราสาท 5 ยอด” ดังเช่น เจดีย์ที่วัดเกาะกลาง ลำพูน ซึ่งมีระเบียบการก่อสร้างคล้ายกับเจดีย์ในศิลปะพุกาม เริ่มต้นด้วยฐานเชิงซ้อนกัน 3 ชั้นในผังสี่เหลี่ยม เรือนธาตุขนาดใหญ่มีจตุรมุขยื่นออกมา 4 ด้าน ส่วนยอดเป็นเจดีย์ทรงระฆัง ส่วนยอดด้านบนสุดของเจดีย์หักหายไป มีพื้นที่ว่างบริเวณมุมทั้ง 4 ด้านและร่องรอยพอที่จะสันนิษฐานได้ว่าที่มุมทั้ง 4 น่าจะมีการประดับสถูปิยะ ศาสตราจารย์ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ได้ศึกษาเปรียบเทียบเจดีย์องค์นี้มีลักษณะใกล้เคียงกับเจดีย์ปยานิในพม่า ซึ่งมีอายุราวกลางพุทธศตวรรษที่ 18- กลางพุทธศตวรรษที่ 19³¹⁷ และได้จัดเจดีย์องค์นี้เป็นศิลปะล้านนาตอนต้น โดยมีหลักฐานพญามังรายยกกองทัพไปยังพุกาม ในปี พ.ศ. 1833 และนำรูปแบบเจดีย์ดังกล่าวมายังล้านนา ส่วนลวดลายที่ปรากฏในปัจจุบันถูกปั้นขึ้นมาใหม่ภายหลังพุทธศตวรรษที่ 21

เจดีย์เชียงยัน วัดพระธาตุหริภุญชัย เป็นการพัฒนาต่อเนื่องจากเจดีย์วัดเกาะกลาง เจดีย์เชียงยันเริ่มมีการพัฒนาในส่วนของการเพิ่มความสูงในส่วนฐาน เรือนธาตุที่ป็นต้นมีจระนำสั้นไม่ยืดยาว ส่วนยอดเป็นเจดีย์ทรงระฆัง ฐานของส่วนยอดเจดีย์เพิ่มความสูงเช่นเดียวกันและมีสถูปิยะประดับโดยรอบ เรือนธาตุมีเสาอิง ส่วนยอดด้านบนสุดเหนือองค์ระฆังเป็นบัวกลุ่มรองรับ ต่อด้วยปล้องไฉน ส่วนยอดหักพังลงมา การกำหนดอายุของเจดีย์วัดเกาะกลางและเจดีย์เชียงยันนี้ โดยอายุแล้วน่าจะอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 18 ที่ส่งอิทธิพลไปยังศิลปะล้านนาตอนต้น ในช่วงต้นถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 19 แต่ลักษณะของจระนำช่างชาวลำพูนได้สร้างลักษณะเฉพาะของตนเองซึ่งแตกต่างจากการเรียงอิฐแบบพุกามก็คือ การเรียงอิฐเป็นกรอบซุ้มทั้งสี่ของคูหา มีลักษณะการเรียงอิฐให้ซ้อนเหลื่อมกันจนเกิด

³¹⁵ พระยาประจักษ์กรจักร(แจ่ม บุนนาค), พงศาวดารโยนก, 260.

³¹⁶ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ: หริภุญชัย-ล้านนา, 84.

³¹⁷ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, การศึกษาเชิงเปรียบเทียบศิลปกรรมสุโขทัยและล้านนา, 40.

เป็นโค้งของซุ้ม ซึ่งหากเป็นการทำซุ้มในศิลปะพุกามจะนิยมเรียงโดยตั้งแผ่นอิฐและหันด้านสันออกที่จัดเรียงแนวให้เป็นรูปโค้ง³¹⁸

เจดีย์วัดพระธาตุสองพี่น้อง เริ่มต้นจากฐานเชิง 3 ชั้น จัดเป็นศิลปะล้านนาระยะแรก ฐานของเรือนธาตุรองรับด้วยฐานบัวยกเก็จแบบล้านนาแต่ยังไม่สูงมากนัก เรือนธาตุสี่เหลี่ยมมีการประดับเสาดัดผนังไม่มีการย่อมุม ประดับซุ้มจรณะทั้ง 4 ด้าน ลักษณะจรณะเป็นซุ้มซ้อนส่วนบนของจรณะประดับด้วยปูนปั้นและฝักเพกา ส่วนยอดเป็นเจดีย์ทรงระฆังในลักษณะเอวคอด ลวดลายปูนปั้นประดับเสาประกอบด้วยกาบบน กาบล่างและประจายามอก ซึ่งมีลักษณะ “ลายทิบตัน” ซึ่งเป็นลักษณะของลวดลายที่นิยมตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 แตกต่างจากลวดลายลักษณะโปร่งซึ่งเป็นที่นิยมตั้งแต่ในพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นไป³¹⁹

เจดีย์วัดป่าสัก³²⁰ ลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่เด่นชัดคือ พัฒนาการเพิ่มความสูงและรายละเอียดในส่วนของฐาน ฐานชั้นแรกเป็นฐานเชิงมีการเจาะท้องไม้เป็นช่อง เรือนธาตุชั้นล่างประกอบด้วยจรณะ 3 ซุ้มซึ่งประจำด้านทั้งสี่ แต่ละด้านประดิษฐานพระพุทธรูปยืน และจรณะเล็กอีก 4 อยู่ระหว่างจรณะใหญ่ ถัดจากฐานชั้นนี้เป็นฐานรองรับเรือนธาตุมีลักษณะ เป็นฐานบัวยกเก็จคอดด้วยลูกแก้วอกไก่ เรือนธาตุมีชั้นลดประดับเสาดิ่งที่มุมทั้ง 4 ด้านตกแต่งด้วยลายปูนปั้น ซุ้มจรณะประดับแถบฝักเพกาที่เรียกในศิลปะพุกามว่าเคล็ก(Clec) ภายในประดับพระพุทธรูปยืนปูนปั้นอิทธิพลสุโขทัย ส่วนยอดเป็นเจดีย์ทรงระฆังประดับด้วยฐานบัวคว่ำ-บัวหงายรองรับองค์ระฆัง โดยรอบประดับสถูปกะ 4 ด้าน การกำหนดอายุของเจดีย์ป่าสักนี้ น่าจะใช้ลวดลายปูนปั้นประดับ ซึ่งประกอบด้วยลวดลายแบบเขมร ลังกา ซึ่งน่าจะรับผ่านมาจากศิลปะสุโขทัย และลวดลายจีน ซึ่งการกำหนดอายุมีการพบเครื่องถ้วยจีนในสมัยราชวงศ์หยวน พ.ศ.1820-1911 โดยพบร่วมกับเครื่องถ้วยสุโขทัย ซึ่ง

³¹⁸ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะในประเทศไทยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19-21 เอกสารคำสอนรายวิชา 310 333 ศิลปะสุโขทัยและล้านนา และรายวิชา 317 405, ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 89.

³¹⁹ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ: ทรัพยากรชัย-ล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ 2, 128.

³²⁰ สมัยการสร้างนี้ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์กล่าวไว้ไม่ตรงกัน คือ หากวิเคราะห์ศักราชแล้วจะตรงกับ พ.ศ. 1875, ในพงศาวดารภาคที่ 61 กล่าวถึงศักราชในการสร้างเมืองเชียงแสนอยู่ในปี.ศ.1831 ซึ่งไม่ตรงกับเอกสารทั่วไปเพราะจากในช่วงเวลานั้นยังไม่มีอาณาจักรล้านนา, ศักราชใน จินกาลมาลีปกรณ์ กล่าวถึงพระเจ้าแสนภูมาสร้างเมืองเชียงแสนใน พ.ศ.1871 ซึ่งบวกอีก 4 ปี ราว พ.ศ. 1875.

พิจารณาโดยภาพรวมแล้วจากรูปทรง พระพุทธรูป และลายปูนปั้นประดับนั้น เจดีย์ป่าสักน่าจะมีอายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 19 - ต้นพุทธศตวรรษที่ 20 ³²¹

หลังจากนั้นเจดีย์ทรงปราสาทเริ่มมีการคลี่คลายและมีความแตกต่างจากเจดีย์ทรงปราสาทรุ่นก่อน ปรากฏที่เจดีย์วัดมุงเมือง เมืองเชียงแสน ซึ่งมีพัฒนาการทางด้านความสูง ส่วนฐานเชียง 3 ชั้น ฐานเรือนธาตุเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ในผังสี่เหลี่ยมยกเก็จ เรือนธาตุเริ่มมีการย่อมุม ซึ่งแสดงให้เห็นลักษณะที่ชัดเจนในการเริ่มคลี่คลายรูปแบบ ส่วนยอด มีชั้นเชิงในผังแปดเหลี่ยมรองรับทรงระฆัง บัลลังก์แปดเหลี่ยม ลักษณะของส่วนยอดเจดีย์นี้มีความใกล้เคียงกับเจดีย์ทรงระฆังวัดพระบวช ซึ่งลักษณะนี้แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างเจดีย์ทรงระฆังกับเจดีย์ทรงปราสาท การผสมผสานรูปแบบเช่นนี้ทำให้เชื่อว่ารูปแบบของเจดีย์ทรงปราสาทวัดมุงเมืองอาจเริ่มมีขึ้นในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา ³²²

ระยะที่ 2 การสืบทอดแรงบันดาลใจจากศิลปะพุกามและศิลปะสุโขทัย (พุทธศตวรรษที่ 20)

รูปแบบของเจดีย์ทรงปราสาทเริ่มมีการปรับเปลี่ยนและการพัฒนาสู่ความหลากหลายมากขึ้น โดยมีลักษณะของการผสมผสานความเป็นล้านนา เจดีย์ในช่วงนี้สืบทอดลักษณะของปลายพุทธศตวรรษที่ 19 ได้แก่ เจดีย์วัดอุมโ้ ส่วนเจดีย์วัดมุงเมืองเริ่มมีรูปแบบที่คลี่คลายออกมา โดยเฉพาะเรือนธาตุเป็นผังย่อมุมไม่มีสืบทอดเนื่องจากจะนำขั้วมอด ไม่มีเสาประดับมุม ซึ่งอาจเกี่ยวข้องกับอิทธิพลศิลปะสุโขทัย ³²³ ส่วนบนของเรือนธาตุเป็นชั้นซ้อนเช่นเดียวกับเจดีย์วัดป่าสัก และเจดีย์สองพี่น้อง ส่วนยอดของเจดีย์วัดมุงเมืองยังคงมี 5 ยอด แต่เริ่มมีรูปแบบของการจำลองเจดีย์ทรงระฆังมาไว้ส่วนยอดของเจดีย์ทรงปราสาท การนำลักษณะของเจดีย์ทรงระฆังมาเป็นส่วนยอดนี้ จะปรากฏอย่างชัดเจนในรูปแบบเจดีย์ทรงปราสาทพุทธศตวรรษที่ 21

ลักษณะสถาปัตยกรรมอีกรูปแบบหนึ่งในช่วงนี้ ได้แก่ เจดีย์ทรงปราสาทในผังแปดเหลี่ยม ได้แก่ เจดีย์วัดอินชิล หรือวัดสะตือเมือง เชียงใหม่ ซึ่งมีลักษณะการเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดเจน โดย

³²¹ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะเมืองเชียงแสน วิเคราะห์งานศิลปกรรมร่วมกับหลักฐานทางโบราณคดีและเอกสารทางประวัติศาสตร์, 57.

³²² พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, การขึ้นทะเบียนโบราณสถานภาคเหนือ (ม.ป.ท. กรมศิลปากร 2525), 112.

³²³ รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, จุดเริ่มต้นของระเบียบเจดีย์ทรงระฆังและเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านนา, รายงานประกอบการศึกษารายวิชา 317 263 ศิลปะสุโขทัยเชียงแสน, ประจำภาควิชาศึกษาที่ 2 ปีการศึกษา 2540, ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ, คณะโบราณคดี, 3.

ส่วนฐานเริ่มต้นด้วยฐานเชิง 3 ชั้นยังในผังสี่เหลี่ยม และฐานบัวยกเก็จซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบมาอยู่ในผังแปดเหลี่ยม เรือนธาตุประดับจระนำทุกด้าน ส่วนยอดเป็นฐานแปดเหลี่ยมรองรับองค์ระฆังกลม ซึ่งอาจจะสร้างในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 19 หรือต้นพุทธศตวรรษที่ 20 หรืออาจจะไม่เก่าไปถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 20³²⁴ น่าจะสืบทอดมาจากสายรัตนเจดีย์ วัดจามเทวี จ. ลำพูน องค์ประกอบที่นำมาพิจารณาการประกอบอายุได้แก่ ลักษณะของซุ้มครอบหน้านาง ซึ่งได้รับอิทธิพลศิลปะสุโขทัย และลวดลายแบบลายเครือล้านนาที่วัดป่าแดงหลวง ซึ่งอยู่ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 20-ต้นพุทธศตวรรษที่ 21

ระยะที่ 3 ยุคทองของล้านนา ความหลากหลายทางด้านรูปแบบทางสถาปัตยกรรม

เจดีย์ทรงปราสาทแบบล้านนา (ระหว่างต้น-กลางพุทธศตวรรษที่ 21)

ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 20-กลางพุทธศตวรรษที่ 21 ถือเป็นยุคทองของล้านนา เจดีย์ทรงปราสาทที่เกิดขึ้นในยุคก่อนนั้นมีทั้งรูปแบบของเจดีย์ทรงปราสาทชั้นซ้อน เจดีย์ทรงปราสาท 5 ยอด เจดีย์ทรงปราสาทยอดเดี่ยว หรือเจดีย์ทรงปราสาทในผังแปดเหลี่ยม ในช่วงนี้เกิดรูปแบบที่มีลักษณะเฉพาะคือ “เจดีย์ทรงปราสาทยอดเดี่ยว” ในส่วนของฐานเชิงและฐานบัวยกเก็จนั้นยังคงรูปแบบเดิมจากช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ลักษณะของเรือนธาตุเริ่มมีการย่อมุมประดับซุ้มจระนำทั้ง 4 ด้าน องค์ประกอบที่เพิ่มขึ้นมาได้แก่ เหนือเรือนธาตุมีลักษณะของชั้นหลังคาลาดรองรับส่วนยอดเจดีย์ ไม่มีสถูปิยะประดับมุมทั้งสี่ ส่วนยอดมีบัลลังก์ ปล้องไฉน และปลียอด ตามลำดับ มีลักษณะคล้ายกับมณฑปยอดเจดีย์ เจดีย์ที่เป็นตัวอย่างสำคัญของเจดีย์ทรงปราสาทในกลุ่มนี้ได้แก่ เจดีย์หลวง(ราชกุฎี) กุพระเจ้าติโลกราช เป็นต้น ซึ่งแสดงถึงการปรับเปลี่ยนรูปทรงได้อย่างชัดเจน

³²⁴ จิรศักดิ์ เดชวงญา, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่, 130.

เจดีย์หลวง ต้นแบบเจดีย์ทรงปราสาทล้านนา

ภาพที่ 75 เจดีย์หลวง จ. เชียงใหม่

เจดีย์หลวงหรือมีชื่อว่า “ราชกุฎี” วัดหลวงโชติการาม (ภาพที่ 75) เป็นเจดีย์องค์ใหญ่ที่สุดในอาณาจักรล้านนา ตามตำนานกล่าวว่าเริ่มสร้างโดยพระเจ้าแสนเมืองมา เพื่ออุทิศถวายแด่พระราชบิดาคือพระเจ้ากือนา แต่สร้างไม่เสร็จทรงเสด็จสวรรคตเสียก่อน ต่อมาพระมเหสีของพระองค์โปรดให้สร้างต่อในรัชกาลพระเจ้าสามฝั่งแกน พ.ศ. 1954-1985 ซึ่งในการสร้างคราวนั้นส่วนยอดของเจดีย์น่าจะมีลักษณะเป็นเจดีย์ 5 ยอด แต่รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์ที่ปรากฏในปัจจุบันนี้ น่าจะสร้างขึ้นใหม่ในสมัยพระเจ้าติโลกราช พ.ศ. 2021 โดยพระองค์ให้หมื่นด้ามพร้าคุดชูดฐานรากเพิ่มความแข็งแรง เปลี่ยนส่วนยอดมาเป็นแบบกระพุ่มยอดเดี่ยว และประดิษฐานพระแก้วมรกตที่อัญเชิญมาจากลำปางไว้ที่จระนำทางด้านทิศตะวันออก และสร้างประติมากรรมช้างค้ำ 28 ตัว ประดับที่ผนังของลานประทักษิณ³²⁵ ในสมัยพระยอดเชียงรายมีการปิดทองที่จระนำทั้งสิ้น พ.ศ. 2054 สมัยพระเมือง

³²⁵พระรัตนปัญญา, แสง มณวิฑูร(แปล), *ชินกาลมาลีปกรณ์*, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2515), 123-124.

แก้วหุ้มทององค์เจดีย์ด้วยทองจังโก³²⁶ เจดีย์หลวงได้พังทลายลงมาในสมัยของพระนางจิระประภาในปี พ.ศ. 2088³²⁷ เนื่องจากเกิดแผ่นดินไหวและไม่สามารถซ่อมแซมให้คงเดิมได้ ปัจจุบันคงเหลือแต่ส่วนฐานและส่วนเรือนธาตุพังทลายไปครึ่งหนึ่ง ส่วนยอดพังทลายไปหมดแล้ว สภาพปัจจุบันได้รับการบูรณะใหม่โดยกรมศิลปากรปี พ.ศ. 2534-2535 ลักษณะเด่นที่มีการพัฒนาของเจดีย์หลวงนี้คือ การทำชั้นหลังคาแทนการทำเรือนซ้อนชั้น มีลักษณะเหมือนชั้นบัวถาย่อเก็จซ้อนชั้นลดหลั่นกันสองชั้น รับกับชั้นมาลัยเถาแปดเหลี่ยม ไม่มีที่ว่างสำหรับการประดับเจดีย์จำลอง ทำให้เจดีย์ทรงปราสาทนี้ กลายเป็นเจดีย์ทรงปราสาทยอดเดียว โดยส่วนยอดของเจดีย์หลวงน่าจะมีลักษณะเดียวกับเจดีย์วัด เชียงม่วน เมืองเชียงใหม่ ตั้งแต่ส่วนหลังคาเอนลาดซ้อนชั้นกัน 2 ชั้น และน่าจะมีชุดลวดบัวรองรับองค์ ระฆังเท่ากับเจดีย์วัดเชียงม่วน

เจดีย์วัดเชียงม่วน เมืองเชียงใหม่ (ภาพที่ 77) ตามตำนานจะกล่าวว่าวัดนี้สร้างขึ้น ประมาณ พ.ศ. 1839 ในสมัยของพญามังราย และ พ.ศ. 2014 พระเจ้าติโลกราชโปรดให้ซ่อมแซม ด้วยศิลาแลง และการซ่อมครั้งสุดท้ายในสมัยของพระยาแสนหลวงเมื่อ พ.ศ. 2114³²⁸ มีลักษณะที่ ใกล้เคียงกับเจดีย์หลวงคือมีช้างประดับที่ส่วนฐานโดยรอบ ระเบียบอื่นนั้นเป็นแบบเดียวกับกู่พระเจ้า ติโลกราช รูปแบบในปัจจุบันเป็นงานบูรณะในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21³²⁹ ส่วนฐานสี่เหลี่ยมที่มุม และด้านที่มีรูปช้างครึ่งตัวไพล่ออกมารวม 15 ตัว เรือนธาตุในผังสี่เหลี่ยมยกเก็จมีจระนำประจำด้าน ละ 3 จระนำ จระนำกลางเป็นซุ้มซ้อน เหนือเรือนธาตุเป็นหลังคาลาดซ้อนลดชั้นไปรับชุดฐานในผัง แปดเหลี่ยมซึ่งรองรับทรงระฆังและเครื่องยอด कैาโครงของเจดีย์นี้ทำให้เกิดข้อสันนิษฐานว่าส่วนยอด ที่ขาดหายไปของเจดีย์หลวงน่าจะมีลักษณะใกล้เคียงกับวัดเชียงม่วน ส่วนลวดลายปูนปั้นน่าจะเป็น ลวดลายที่ซ่อมแซมในสมัยรัตนโกสินทร์

เจดีย์ทรงปราสาทยอดอีกองค์ที่มีความน่าสนใจในช่วงนี้คือกู่พระเจ้าติโลกร(ภาพที่ 77) วัดเจ็ดยอดสร้างขึ้นในสมัยพระยอดเชียงราย โปรดให้สร้างเจดีย์ทรงปราสาทเพื่อบรรจุพระอัฐิของ

³²⁶ สงวน โชติสุขรัตน์, **ประชุมตำนานล้านนาไทยเล่ม 2**, (พระนคร : โอเดียนสโตร์, 2515), 155-165.

³²⁷ พระยาประชากรกิจกรจักร(แช่มบุญนาค), **พงศาวดารโยนก**, พิมพ์ครั้งที่ 6, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ แพร่พิทยา, 2515), 383.

³²⁸ จิรศักดิ์ เดชวงญา, **พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่**, 118.

³²⁹ สันติ เล็กสุขุม. **ศิลปะภาคเหนือ : ทริภูมัย-ล้านนา**, 149.

พระเจ้าติโลกราชใน พ.ศ.2034³³⁰ ซึ่งมีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงปราสาทยอดเดี่ยวที่ปรากฏชั้นหลังคาลาดเหนือเรือนธาตุซึ่งเริ่มเป็นที่นิยมในขณะนั้น แต่ลักษณะของกู่พระเจ้าติโลกราชมีความแตกต่างจากวัดเจดีย์หลวงคือมีชั้นหลังคาเอนลาดเพียงชั้นเดียว เหนือหลังคาลาดจะต่อด้วยชุตฐานบัวในผังกลมรองรับองค์ระฆัง เป็นระเบียบที่ได้รับการผสมผสานจากส่วนรองรับองค์ระฆังในผังกลมจากเจดีย์ทรงระฆังล้านนา

เจดีย์อีกองค์ที่มีความน่าสนใจอยู่ในกลุ่มครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 21 ได้แก่ เจดีย์วัดป่าตาลร้าง เชียงใหม่ (ภาพที่ 78) โดยองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมถูกพัฒนาต่อเนื่องจาก เรือนธาตุย่อมุม แต่เริ่มมีพัฒนาการทางด้านความสูงเพิ่มเติม ทั้งในส่วนของฐานและส่วนยอดเหนือเรือนธาตุมีพัฒนาการความสูงโดยการเพิ่มจำนวนของชั้น ส่วนยอดที่มีรูปแบบเจดีย์ทรงระฆังในส่วนรองรับองค์ระฆังลดมีลักษณะเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ยกเก็จซ้อนกันสามฐานในผังกลม

ภาพที่ 76 เจดีย์วัดเชียงมั่น
จ.เชียงใหม่

ภาพที่ 77 กู่พระเจ้าติโลกราช วัด
เจดีย์ยอด จ.เชียงใหม่

ภาพที่ 78 เจดีย์ป่าตาล(ร้าง)
จ.เชียงใหม่

ระยะที่ 4 ศิลปะล้านนาระยะหลัง เจดีย์ทรงปราสาทล้านนาระยะหลัง(ปลายพุทธศตวรรษที่ 21-23)

ภายหลังจากยุคทองของล้านนาในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 อาณาจักรล้านนาเข้าสู่ยุคเสื่อม อำนาจทางการเมืองการปกครองเสื่อมถอย แต่ความศรัทธาและพัฒนาการทางด้านสถาปัตยกรรมพุทธศาสนานั้นยังคงฝังลึกอยู่ในจิตใจของชาวล้านนา ซึ่งเห็นได้จากจำนวนการสร้างเจดีย์และพระพุทธรูปนั้นยังมีความนิยมอยู่มาก เจดีย์ทรงปราสาทล้านนามีการพัฒนาารูปแบบจน

³³⁰ สงวน โชติสุขรัตน์, ประชุมตำนานล้านนาไทย เล่ม 2, 114.

เกิดลักษณะที่ค่อนข้างบ่งบอกความนิยมในการสร้างของช่วงนี้ได้ คือเริ่มมีความนิยมรูปทรงของเจดีย์ที่สูงและเพรียวขึ้นอย่างเห็นได้ชัดทั้งในส่วนของฐานและส่วนยอด และความนิยมในส่วนขององค์ระฆังและชุดฐานบัวในผังเหลี่ยม แปดเหลี่ยม สิบเหลี่ยม หรือสิบสองเหลี่ยมและบางองค์นิยมทำบัลลังก์แปดเหลี่ยมด้วยเช่นกัน รวมทั้งการผสมผสานทางด้านรูปแบบระหว่างเจดีย์ทรงระฆังและเจดีย์ทรงปราสาทแบบล้านนา ซึ่งลักษณะของเจดีย์ทรงปราสาทในช่วงนี้ จะมีลักษณะใกล้เคียงกับเจดีย์ทรงปราสาทในเมืองแพร่ ซึ่งจะนำมาพิจารณาเทียบเคียงรูปแบบสถาปัตยกรรมและยุคสมัยโดยละเอียดซึ่งมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรม ดังนี้

ส่วนฐาน

เริ่มต้นด้วยด้วยฐานเขียงสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ และฐานเขียงเริ่มมีการย่อมุมเพื่อให้ออกกับฐานบัวยกเก็จรองรับชุดฐาน ต่อเนื่องด้วยฐานบัวคว่ำก่อนย่อมุมเชื่อมต่อด้วยท้องไม้และฐานบัวยกเก็จยึดท้องไม้สูง คาดลูกแก้วอกไก่ 1-2 เส้น เจดีย์บางองค์ใช้ฐานบัวยกเก็จจะมีลักษณะคล้ายฐานบัวสองฐานซ้อนกัน มีท้องไม้คั่นกลางรองรับเรือนธาตุ เช่นเจดีย์วัดป่าตาล เจดีย์วัดผ้าขาวบ้าน ซึ่งฐานในลักษณะนี้ปรากฏในเจดีย์องค์ระฆัง โดยมีอายุไม่เก่าไปกว่าสมัยของพระเมืองแก้ว³³¹

เรือนธาตุ

อยู่ในผังสี่เหลี่ยมยกเก็จเสมอแต่ละมุมมีขนาดเท่ากัน มีระนาบประดิษฐานพระพุทธรูปทั้ง 4 ด้าน เหนือเรือนธาตุ ไม่นิยมเรือนธาตุซ้อนชั้น แต่เริ่มทำเป็นชั้นหลังคาลาดค่อนข้างมีความลาดชันสูง ซึ่งพัฒนาต่อเนื่องมาจากเจดีย์ทรงปราสาทยุคก่อนที่มีมาแล้วตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20 และเป็นที่ยอมรับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 ในยุคนี้ไม่นิยมการประดับเจดีย์จำลองที่มุม แต่ในขณะเดียวกันก็ยังพบเจดีย์ทรงปราสาทบางองค์ไม่มีชั้นหลังคาลาดเช่นเจดีย์วัดร่มโพธิ์ และเจดีย์วัดป่าตาล

ส่วนยอด

ลักษณะเป็นเจดีย์ทรงปราสาทยอดเดียว ต่อเนื่องจากชั้นหลังคาลาดเชื่อมต่อด้วยฐานบัวยกเก็จ และส่วนรองรับองค์ระฆังซึ่งพบ 2 ลักษณะคือ ชุดฐานบัวคว่ำ-บัวหงายซ้อนกัน

³³¹ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, “เจดีย์กลมพื้นเมืองแบบเขียงแสน”, โบราณคดี ปีที่ 2, ฉบับที่ 1 (ม.ค.-มี.ค.

3 ฐานและส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นบัวถลาอยู่ในผังหลายเหลี่ยม ซึ่งโดยมากจะพบผังแปดเหลี่ยม องค์ระฆังพบทั้งอยู่ในผังกลมและผังเหลี่ยมเช่นเดียวกัน ส่วนยอดบางองค์ทำเป็นบัวแฉกหรือปัทมาบาทแบบศิลปะพม่า รองรับปล้องโฉน และปลี ตามลำดับ

ตัวอย่างที่ของเจดีย์ในกลุ่มนี้ได้แก่ เจดีย์วัดโลกโมฬีอาราม เมืองเชียงใหม่ เจดีย์วัดป่าเปี้ย เวียงกุมกาม จังหวัดเชียงใหม่ พระธาตุจอมกิตติ เชียงแสน เจดีย์วัดผ้าขาวบ้าน เชียงแสน จังหวัดเชียงราย เป็นต้น

ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 พบเจดีย์อีกองค์ที่มีความน่าสนใจมากเนื่องจากเป็นรูปแบบของการพัฒนารูปแบบของเจดีย์ทรงระฆังที่มีส่วนรองรับองค์ระฆังชุดฐานบัวในผังแปดเหลี่ยม ซึ่งเป็นลักษณะของเจดีย์ทรงระฆังล้านนาที่นิยมในขณะนั้นขึ้นมาเป็นส่วนยอดของเจดีย์ทรงปราสาท ได้แก่

เจดีย์ร้างวัดป่าเปี้ย เวียงกุมกาม เชียงใหม่ (ภาพที่ 79) ส่วนฐาน เริ่มต้นด้วยด้วยฐานเชิงสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ที่เริ่มยกสูง และฐานเชิงย่อมุมรองรับชุดฐาน ต่อเนื่องด้วยฐานบัวคว่ำก่อนย่อมุมฐานบัวยกเก็จยึดท้องไม้สูงมาก 2 ชุด ซึ่งน่าจะเป็นลักษณะของความพยายามยึดความสูงของเจดีย์ส่วนเรือนธาตุ เรือนธาตุในผังสี่เหลี่ยมยกเก็จขนาดเท่าๆกัน มีจระนำประดิษฐานพระพุทธรูปทั้ง 4 ด้าน มีลวดลายปูนปั้นหลงเหลือบางส่วนส่วนยอด เป็นชั้นลวดรูปของฐานบัวยกเก็จแต่ในส่วนของบัวคว่ำด้านล่างมีขนาดใหญ่กว่าด้านบน ทำให้ดูเหมือนเป็นชุดหลังคาลาด ตามด้วยมาลัยเถาในผังแปดเหลี่ยมรองรับองค์ระฆังกลม ตั้งแต่ปล้องกัษารุดหักหายไป

ภาพที่ 79 เจดีย์วัดป่าเปี้ยว
เวียงกุมกาม จ.เชียงใหม่

ภาพที่ 80 เจดีย์วัดผ้าขาวป่าน เชียง
แสน จ.เชียงราย

ภาพที่ 81 พระธาตุจอมกิติ เชียง
แสน จ.เชียงราย

เจดีย์วัดโลกโมฬี เมืองเชียงใหม่ ตามประวัติวัดนี้สร้างขึ้นในสมัยของพระเมืองเกษเกล้า ในปี พ.ศ. 2074³³² รูปแบบของเจดีย์เป็นทรงปราสาทแบบล้านนาเช่นเดียวกับวัดเจดีย์หลวงและคูพระเจ้าติโลกราช ลักษณะสำคัญที่เพิ่มขึ้นมาจากเดิม คือ สัดส่วนของความสูงที่เพรียวขึ้น และการเพิ่มขึ้นหลังคาเอนลาดจำนวน 3 ชั้นแทนชุกฐานบัว

วัดผ้าขาวป่าน เชียงแสน จ. เชียงราย(ภาพที่ 80) ตามตำนานกล่าวว่าวัดนี้สร้างขึ้นในสมัยลาวเก่าแผ่มาเมือง(พญาลาวเกล้าแก้วมาเมือง) ผู้ครองเมืองหิรัญนครเงินยางเชียงแสนเมื่อ พ.ศ. 1304 ส่วนหลักฐานทางโบราณคดีที่พบในวัด คือ ศิลาจารึกที่กล่าวถึงการสร้างเจดีย์และการบรรจุพระธาตุโดยพญาหลวงเมืองเชียงแสนพร้อมทั้งมหาสังฆราชาสามี ในปี พ.ศ. 2158-2159

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมคงยังรักษาระเบียบของเจดีย์ทรงปราสาทยอดล้านนา ชุกฐานบัวรองรับองค์ระฆังอยู่ในผังแปดเหลี่ยม ซึ่งเป็นลักษณะของกลุ่มเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนาระยะหลัง ลูกแก้วอกไก่ที่ตกแต่งส่วนเรือนธาตุนั้นมีปลายตัวหรืองอนขึ้น ลักษณะเช่นนี้มีปรากฏในฐานพระพุทธรูปที่พบในแถบเมืองเชียงแสน เชียงราย ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 21 และไปปรากฏในเจดีย์และพระพุทธรูปศิลปะล้านช้างซึ่งน่าจะมีความเกี่ยวข้องกันด้วย³³³ ซึ่งลักษณะปลายงอนนี้ปรากฏที่

³³² สงวน โขติสุขรัตน์, ประชุมตำนานล้านนาไทย เล่ม 2, 114.

³³³ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “ฐานบัวงอนกับความสัมพันธ์ด้านศิลปกรรมระหว่างล้านนากับล้านช้าง”, ศิลปวัฒนธรรม, 22, 4 กุมภาพันธ์, 2544: 76-78.

บริเวณเสาจะนำของเรือนธาตุที่เจดีย์ศรีชุม และพระธาตุหลวงนั่งเมืองแพร์ แต่มีความงอนหรือตัววัดไม่ชัดเจน ออกปลายตัววัดเพียงเล็กน้อย

พระธาตุจอมกิตติ เชียงแสน จ. เชียงราย (ภาพที่ 81) ตามตำนานกล่าวว่าพระเจ้าสิงหนวัตมกุมารได้รับพระเกศาจากพระพุทธเจ้า ได้สร้างเจดีย์บรรจุพระเกศาขึ้นที่ดอยน้อยหรือดอยจอมกิตติ ต่อมาในปี พ.ศ. 1483 พระเจ้าฟ้างคราชและพระเจ้าพรหมมหาราชพระราชโอรสได้รับพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งเป็นพระอัฐิส่วนพระนลาฏของพระพุทธองค์จากลังกา พระองค์จึงได้สร้างบรรจุเจดีย์บริเวณที่เป็นเจดีย์เดิมและสร้างเสร็จในปี พ.ศ. 1483 ต่อมาหมื่นเชียงสง เจ้าผู้ครองเมืองเชียงแสน (ตรงกับสมัยพระเจ้าติโลกราชแห่งอาณาจักรล้านนา) ได้ทำการซ่อมแซมเจดีย์ในปีพ.ศ. 2030 และได้รับการซ่อมแซมอีกครั้งหนึ่งโดยเจ้าฟ้าเฉลิมเมือง พร้อมกับบราหฺมรชาวเสียงแสน ได้ซ่อมแซมขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. 2228³³⁴ ในการกำหนดอายุพระธาตุจอมกิตติ ศาสตราจารย์ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ให้ความเห็นว่า อาจจะเป็นวัดที่มีมาแล้วตั้งแต่สมัยของหมื่นเชียงสงผู้สถาปนาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2030 แต่คงมีการซ่อมแซมครั้งหลายครั้ง รูปแบบของเจดีย์ทรงปราสาทยอดที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ไม่ใช่แบบที่ปรากฏในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 21 โดยเฉพาะส่วนรองรับกระซังเป็น 12 เหลี่ยมน่าจะอยู่ในกลุ่มร่วมสมัยหรือหลังพระธาตุดอยสุเทพ ซึ่งน่าจะอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22

การกำหนดอายุเจดีย์วัดศรีชุมและพระธาตุหลวงนั่ง

จากการศึกษาพัฒนาการของเจดีย์ทรงปราสาทล้านนา ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 - พุทธศตวรรษที่ 23 ซึ่งเริ่มตั้งแต่ลักษณะของเจดีย์ทรงปราสาทเรือนชั้นซ้อน อิทธิพลศิลปะทวารวดี อิทธิพลศิลปะขอมในช่วงต้น จนกระทั่งได้รับอิทธิพลเจดีย์ทรงปราสาทแบบมีเรือนธาตุและมียอดประดับเรือนธาตุ เริ่มต้นตั้งแต่ 5 ยอดจนพัฒนาเหลือยอดเดียว และในช่วงของยุคทองล้านนาที่มีความหลากหลายและเกิดองค์ประกอบใหม่ ทั้งอิทธิพลศิลปะสุโขทัยที่ปรากฏในส่วนรองรับกระซังชั้นบัวกลีบ หรือความนิยมฐานบัวยกเก็จแบบล้านนาดั้งเดิม จนกระทั่งการนำรูปแบบของเจดีย์ทรงกระซังแบบล้านนาในพัฒนาการของฝั่งแปดเหลี่ยมผสมผสานเป็นส่วนยอดของเรือนธาตุ ซึ่งเป็นรูปแบบของเจดีย์ทรงปราสาทล้านนาระยะหลัง น่าจะเป็นรูปแบบที่มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมใกล้เคียงกับ

³³⁴ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “ศิลปะในประเทศไทยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19-21” (เอกสารคำสอนรายวิชา 310 333 ศิลปะสุโขทัยและล้านนา และรายวิชา 317 405, ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร), 94.

เจดีย์ทรงปราสาทที่พบในเมืองแพร์ที่ได้รับอิทธิพลและอยู่ร่วมสมัยกับล้านนา ดังปรากฏที่เจดีย์วัดศรีชุมและพระธาตุหลวงเมือง

เจดีย์วัดศรีชุม

เจดีย์ศรีชุมนี้เป็นเจดีย์เก่าแก่และมีความสำคัญในระดับเมือง ทำให้นักวิชาการให้ความสนใจทำการศึกษากำหนดอายุสมัยและรูปแบบทางสถาปัตยกรรมไว้หลายท่าน ดังนี้

ศาสตราจารย์สันติ เล็กสุขุม อธิบายว่าพระเจดีย์วัดศรีชุมจัดอยู่กลุ่มเจดีย์ทรงปราสาทสร้างขึ้นราวครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 21 พ.ศ. 2051-2099 และจัดอยู่ในกลุ่มเดียวกับเจดีย์วัดปู่เปี้ย เวียงกุมกาม จังหวัดเชียงใหม่ และเจดีย์วัดผ้าขาวบ้าน (เจดีย์ผ้าขาวพานหรือวัดสุนทราราม) เมืองเชียงแสน จังหวัดเชียงราย³³⁵

รองศาสตราจารย์เสนอ นิลเดช อธิบายว่าเจดีย์วัดศรีชุม จัดเป็นเจดีย์ล้านนา กลุ่มเดียวกับเจดีย์วัดผ้าขาวบ้านเช่นเดียวกัน คือประกอบด้วยฐานบัวลูกแก้ว เรือนธาตุ ชั้นมาลัยเถารับองค์ระฆัง ชั้นมาลัยเถาเป็นแบบหน้ากระดาน เป็นรูปแบบที่นิยมตั้งแต่สมัยพระเมืองแก้ว โดยกำหนดอายุว่าสร้างในสมัยพระเมืองแก้วหลัง พ.ศ. 2069 มีอายุช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21³³⁶ โดยการเทียบเคียงอายุสมัยของเจดีย์วัดศรีชุมซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับเจดีย์วัดผ้าขาวบ้าน เนื่องจากพบหลักฐานซึ่งนำมาใช้กำหนดและศึกษาอายุ โดยศิลาจารึก ขร. 7 จารึกวัดผ้าขาวบ้าน(วัดสุนทราราม) พ.ศ. 2158-2159 ความว่า

“.....พระญาหลวง เมืองเชียงแสนเจ้าแสนางพระญาหลวงเจ้า.....แลทั้งมวล ภายในมีพระราชครูเจ้าทั้ง 3 คณา แลสมเด็จเจ้าทั้งมวลมหาสงฆราชสวาม พระสงฆ์เจ้า.....ก่อพระพุทธรูปเจ้าองค์หลวง ปกพระหาร..... เถิงปีระวายสี่ เดือน 4 เพ็งวัน(อา)ทิตยไทย.....แล้วก่อเจดีย์จุฑาตุพระพุทธรูปเจ้า 355 องค์ในนี้ธาตุมานใหม่ 3 องค์ธาตอรหันต์ตาเจ้า 4 แลนองค์ไว้.....”

พ.ศ. 2159 พญาหลวงเมืองเชียงแสนและนางพญาหลวง พร้อมด้วยพระสงฆ์ 3 คณะร่วมกันสร้างวิหารและพระพุทธรูปองค์ใหญ่ แล้วนิมนต์สมเด็จเจ้าราชโมลีจิตตสารมังคละมาเป็นเจ้าอาวาส และในพ.ศ. 2160 ร่วมสร้างเจดีย์บรรจุพระธาตุพระพุทธรูปเจ้าจำนวน 358 องค์ และธาตุพระ

³³⁵ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ: ทรัพยากรชัย-ล้านนา, 149-153.

³³⁶ เเสนอ นิลเดช, ศิลปะสถาปัตยกรรมล้านนา, 55-59.

สาวกจำนวน 400,000 องค์ พร้อมทั้งถวายคน 52 คน และสวนหมากแก้วด้วย³³⁷ ดังนั้นการกำหนดอายุของเจดีย์วัดผ้าขาวป่านี้น่าจะมีอายุอยู่ในช่วงกลางของพุทธศตวรรษที่ 22

และในการขุดค้นการศึกษาชั้นทับถมทางโบราณคดี เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. 2539 โดยห้างหุ้นส่วนจำกัดนาคทัศน์ก่อสร้าง พบว่าก่อนก่อสร้างเจดีย์พบร่องรอยการอยู่อาศัยและใช้พื้นที่ของคนโบราณอายุราวพุทธศตวรรษที่ 18-19 โดยพบเศษภาชนะดินเผาเครื่องเคลือบแบบเซียง (Chaliang wares) ผลิตจากแหล่งเตารุ่นเก่าที่เมืองศรีสัชชนาลัยในชั้นดินที่อยู่อาศัยชั้นแรก (the first occupation layer) และพบว่าฐานของเจดีย์วัดศรีชุมถูกสร้างขึ้นครั้งแรกเมื่อราวต้นพุทธศตวรรษที่ 20 แต่ไม่ทราบรูปแบบดั้งเดิมว่ามีรูปแบบใด ส่วนพระเจดีย์ทรงปราสาททองคำปัจจุบันสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 21³³⁸

การกำหนดอายุโดยศึกษาจากลักษณะของพระอิฐฐารส พระประธานในวิหารหลวง มีลักษณะเป็นพระพุทธรูปปางประทับยืนสูง 18 ศอก อาจารย์ประยูร อุลุชาลภูเก กล่าวว่าการพบพระพุทธรูปยืนวัดศรีชุมนี้ มีลักษณะศิลปะแบบสุโขทัยผสมสกุลช่างท้องถิ่น โดยการวางพระหัตถ์แนบลำตัวสองข้างเป็นลักษณะแบบท้องถิ่นเมืองแพร่ อย่างไรก็ตามพระพุทธรูปองค์นี้ได้รับการซ่อมแซมหลายครั้ง ในส่วนของลำตัวเป็นส่วนดั้งเดิม ส่วนบริเวณพระเศียรขึ้นไปชำรุดถูกซ่อมแซมใหม่หลังจากเหตุการณ์กบฏเงี้ยวเมืองแพร่ ซึ่งลักษณะของพระพุทธรูปล้านนาอิทธิพลสุโขทัยนี้เริ่มปรากฏในช่วงยุคทองล้านนา สมัยพระเจ้าติโลกราชจนถึงสมัยของพระเมืองแก้ว พ.ศ.1998-2060 ปลายพุทธศตวรรษที่ 21

จากการศึกษาหลักฐานทางด้านโบราณคดี และลักษณะสถาปัตยกรรมนั้น จากการศึกษาเทียบเคียงสายวิวัฒนาการเจดีย์ทรงปราสาทล้านนา มีลักษณะของเจดีย์ทรงปราสาทยอดเดียว ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 สายวิวัฒนาการพระเจดีย์หลวง เมืองเชียงใหม่ และส่งอิทธิพลมาให้กับเมืองแพร่ ซึ่งนิยมเพิ่มความสูงให้กับองค์เจดีย์ ทั้งในส่วนของฐานโดยการยึดท้องไม้ให้สูงขึ้นหรือในบางครั้งการเพิ่มความสูงนี้ใช้วิธีเพิ่มฐานบัวอีก 1 ชุด ซึ่งฐานในลักษณะนี้พบในฐานเจดีย์ทรงระฆังในสมัยพระเมืองแก้ว ฐานที่ปรากฏในปัจจุบันของเจดีย์วัดศรีชุมมีลักษณะของฐานบัวยกเก็จ

³³⁷ ประเสริฐ ญ นคร ,จารึกล้านนา ภาค 1 เล่ม 1. จารึกจังหวัดเชียงราย น่าน พะเยา (แพร่ : มูลนิธิเจมส์ เอช ดับเบิลยู ทอมป์สัน จัดพิมพ์ในวโรกาสสมเด็จพะเทพพระรัตนราชสุดาสยามบรมราชกุมารี พระชนมายุครบ 3 รอบ. (กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2534), 17-18.

³³⁸ ห้างหุ้นส่วนจำกัดนาคทัศน์ก่อสร้าง, รายงานการขุดค้นและการบูรณะโบราณสถานวัดศรีชุม ตำบลในเวียง อำเภอเมือง จังหวัดแพร่, ไม่ปรากฏเลขหน้า.

ขนาดใหญ่ 1 ฐานแต่ในส่วนของท้องไม้ที่ยึดสูงนั้น ระดับลูกแก้วอกไก่ 4 เส้น ซึ่งไม่เป็นระเบียบของฐานบัวยกเก็จของล้านนาโดยทั่วไป อาจจะเป็นไปได้ว่ารูปแบบเดิมน่าจะเป็นฐานบัว 2 ฐานซ้อนกัน แต่จากการซ่อมแซมใหม่อาจทำให้รูปแบบผิดเพี้ยนไป ซึ่งจะพบลักษณะการยึดฐานโดยเพิ่มความสูงของส่วนหน้ากระดาน เช่นเดียวกับฐานเจดีย์หัวขวงเมืองแพร่ ซึ่งช่างมีความพยายามยึดความสูงจนทำให้เจดีย์มีลักษณะสูงชะลูดและเพรียวขึ้น ลักษณะการเพิ่มความสูงของเจดีย์นี้เหมือนว่าจะเป็นการตั้งใจของช่างเมืองแพร่ที่พยายามจะสร้างลักษณะเด่นของเมืองแพร่ขึ้นมา

ส่วนฐานของเรือนธาตุเหนือฐานบัวยกเก็จ มีลักษณะของการเพิ่มฐานบัวกว่า 3 ฐาน และหน้ากระดานที่ยึดสูงขึ้น ซึ่งเห็นได้ชัดว่าเป็นความพยายามเพิ่มความสูงของเจดีย์ ในส่วนของเรือนธาตุเจดีย์มีลักษณะพิเศษแตกต่างจากเจดีย์ทรงปราสาทล้านนาโดยทั่วไปคือ เรือนธาตุของเจดีย์ศรีชุมนี้ เป็นการพัฒนาต่อเนื่องจากเรือนธาตุในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 คือมีลักษณะการย่อมุมที่มีขนาดเล็กลง และจำนวนของมุมเพิ่มขึ้น ซึ่งเป็นลักษณะของเรือนธาตุในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ดังเจดีย์วัดผ้าขาวบ้าน การย่อมุมไม่มีลืบที่เท่ากันไม่มีมุมประธาน จระนำติดที่ผนังของเรือนธาตุซึ่งเป็นลักษณะของเรือนธาตุในเจดีย์ทรงปราสาทระยะหลัง ลักษณะของจระนำมีลักษณะของซุ้มลด ไม่มีช่องว่างระหว่างเสาของจระนำ ซึ่งปรากฏอยู่ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นไปในกลุ่มของเจดีย์หลวง เจดีย์โลกโมฬี เจดีย์หมื่นเชียง โครงสร้างซึ่งถูกซ่อมแซมใหม่ในปัจจุบันมีลักษณะจระนำชั้นบนมีรูปแบบการเรียงอิฐแบบอาร์ค (ARCH) ซึ่งเป็นลักษณะการเรียงอิฐแบบศิลปะพุกาม โดยใช้สันอิฐด้านยาวหันออก ลวดลายปูนปั้นหลุดลอกจนหมดไม่สามารถศึกษาลวดลายและระบุได้ แต่โดยลักษณะของจระนำนั้นมีลักษณะเป็นซุ้มลดเช่นเดียวกับจระนำของเจดีย์วัดโมฬีโลก ซึ่งมีประวัติว่าสร้างขึ้นในสมัยของพระเกษเกล้าซึ่งสร้างพร้อมกันกับวิหารในปี พ.ศ. 2071³³⁹ ลักษณะที่เพิ่มขึ้นมาและเห็นได้ชัดเจนของเจดีย์ทรงปราสาทล้านนาในยุคนี้ คือการปรากฏชั้นหลังคาลาดเหนือเรือนธาตุ ซึ่งเป็นลักษณะของเจดีย์ทรงปราสาทระยะหลัง

และส่วนรองรับองค์ระฆังของเจดีย์วัดศรีชุมนั้นมีลักษณะของชั้นบัวลดซ้อนกันในผังแปดเหลี่ยม ซึ่งเป็นลักษณะที่พบในเจดีย์ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ดังเช่น เจดีย์วัดหนองรินเชียงใหม่ และเจดีย์วัดปู่เปี้ย เวียงกุมกาม ซึ่งถ้าหากมีส่วนรองรับองค์ระฆังบัวลดหรือฐานบัวในผังกลมนั้นจะเป็นรูปแบบความนิยมของเจดีย์ทรงปราสาทในช่วงต้นถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 21

³³⁹ สงวน โชติสุขรัตน์, *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*, 72.

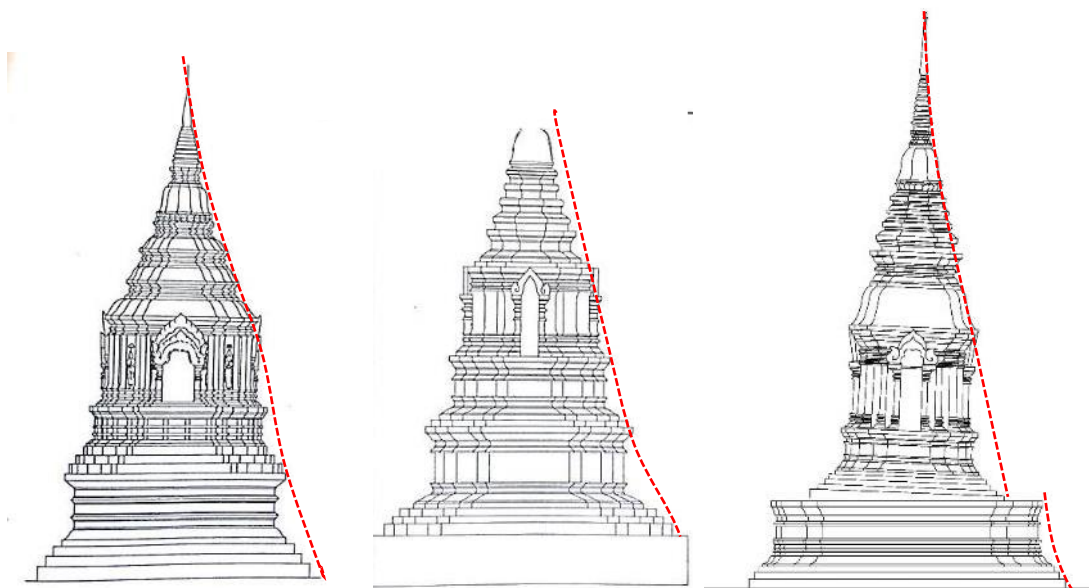
เช่นเดียวกับส่วนองค์ระฆังอยู่ในผังเหลี่ยมและมีขนาดเล็กและเพรียวขึ้น ดังจะเห็นได้จากลักษณะการนำยอดของเจดีย์ทรงระฆังมาเป็นส่วนยอดของเจดีย์ทรงปราสาท ซึ่งเป็นลักษณะของเจดีย์ทรงระฆังที่มีส่วนรองรับองค์ระฆังเป็นชั้นบัวถลาซ้อนกันในผังแปดเหลี่ยม ในกลุ่มของเจดีย์ทรงระฆังระยะหลังสายวิวัฒนาการพระธาตุดอยสุเทพ ส่วนของบัลลังก์ที่นิยมในช่วงนี้นิยมเป็นบัลลังก์ย่อมุมไม้สิบสอง ซึ่งมีอายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ 22

ซึ่งจากการวิเคราะห์ลักษณะและองค์ประกอบทางด้านสถาปัตยกรรม ตั้งแต่การพัฒนาความสูงของฐาน เรือนธาตุ จระนำ ชั้นหลังคาลาด และส่วนยอดของเจดีย์ทรงปราสาทนั้น ลักษณะที่มีความใกล้เคียงที่สุดน่าจะเป็นเจดีย์วัดปู่เปี้ย และเจดีย์วัดผ้าขาวป่าน ซึ่งเจดีย์วัดศรีชุมนี้น่าจะจัดอยู่ในกลุ่มเดียวกัน และน่าจะมีอายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21-ต้นพุทธศตวรรษที่ 22

พระธาตุหลวงเมือง

เจดีย์ทรงปราสาททยอยเดียวอีกองค์ในเมืองแพร่ที่มีความเก่าแก่และงดงาม ตั้งอยู่ศูนย์กลางชุมชนพระหลวง อำเภอสูงเม่น ซึ่งลักษณะทางสถาปัตยกรรมนั้นมีระเบียบของเจดีย์ล้านนาในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นไปโดยศึกษาเปรียบเทียบตามพัฒนาการเจดีย์ทรงปราสาทในล้านนา จัดอยู่ในกลุ่มเดียวกับเจดีย์วัดปู่เปี้ยและวัดผ้าขาวป่านและเจดีย์ศรีชุม ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของพระธาตุหลวงเมืองนี้ เป็นรูปแบบเจดีย์ทรงปราสาททยอยเดียวผสมอิทธิพลท้องถิ่น โดยในส่วนฐานบัวยกเก็จของเจดีย์มีลักษณะของฐานบัวยกเก็จแบบล้านนาที่เริ่มมีการปรับเปลี่ยนความสูง ลักษณะฐานที่ปรากฏในปัจจุบันพบว่าระเบียบของลูกแก้วไม่เป็นไปตามระเบียบล้านนาปรากฏบัวลูกแก้วคาดจำนวน 4 เส้น ซึ่งอาจเกิดจากการซ่อมแซมที่ทำให้เปลี่ยนรูปแบบ ซึ่งลักษณะนี้มีความใกล้เคียงกับฐานบัวของเจดีย์วัดศรีชุม ซึ่งเป็นไปได้ว่าอาจจะมีการซ่อมแซมในระยะเวลาเดียวกัน หรือใช้ช่างซ่อมชุดเดียวกัน

สัดส่วนของพระธาตุหลวงนั้นหากมองโดยรวมแล้วนั้น บริเวณระหว่างฐานบัวยกเก็จต่อเนื่องกับเรือนธาตุนั้นเหมือนจะมีเส้นทรงที่ยังไม่สัมพันธ์กัน โดยฐานบัวยกเก็จมีขนาดใหญ่และแบนมาก เหมือนจะมีลักษณะของฐานคนละชุด ไม่ต่อเนื่องเหมือนเส้นโครงของเจดีย์ทรงปราสาทล้านนาโดยทั่วไปที่เริ่มมีความสูงชะลูดขึ้น ซึ่งน่าจะเป็นการผสมผสานศิลปะท้องถิ่นของเมืองแพร่ หรืออาจเกิดจากการที่พระธาตุหลวงนั้นเอียงชำรุด จากการซ่อมแซมอาจทำให้สัดส่วนดูผิดเพี้ยนไป

ภาพลายเส้นที่ 16

โครงสร้างรูปทรงของเจดีย์วัดโลกโมฬี(ซ้าย), วัดปู่เปี้ย(กลาง), พระธาตุหลวง(เน็ง)(ขวา)

ที่มา : จีระศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่, 111-117.

ลักษณะของเรือนธาตุมีลักษณะผอมสูงที่มุมของเรือนธาตุย่อมุมไม้ยี่สิบขนาดเล็กที่มุมมีขนาดเท่ากัน ปัจจุบันพระธาตุหลวงเน็งมีสภาพเอียงนั้น ไม่ทราบแน่ชัดว่าเอียงตั้งแต่เมื่อไหร่ แต่หลังจากการบูรณะซ่อมแซมตั้งใจปล่อยให้เอียงไว้ตามเดิม เป็นที่มาของชื่อเรียก “เน็ง” ในภาษาเหนือ แปลว่าเอียง ซึ่งหากไม่มีการขารุดพระธาตุหลวงเน็งนี้อาจมีความสูงที่เพิ่มมากขึ้น

เนื่องจากรูปแบบจระนำของพระธาตุหลวงเน็งมีรูปแบบค่อนข้างสมบูรณ์ (ภาพที่ 82) ทั้งลักษณะของปูนปั้นประดับซุ้ม ปูนปั้นประดับเรือนธาตุ และปูนปั้นประดับเสาจระนำ จึงนำมาศึกษารูปแบบของพัฒนาการและสามารถกำหนดอายุเพิ่มเติมได้ ลักษณะการซ้อนชั้นของซุ้มในล้านนา ปรากฏใน 2 ลักษณะคือ ซุ้มซ้อนคือมีลักษณะจระนำซ้อนกันและในส่วนของเสารับซุ้มมีช่องว่างระหว่างกลาง ซึ่งลักษณะนี้อาจเกี่ยวข้องกับศิลปะพม่า สมัยพุกาม และซุ้มลดซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกัน เพียงแต่ไม่มีช่องว่างระหว่างเสารับจระนำ ดังปรากฏที่เจดีย์วัดศรีซุม

การพัฒนารูปแบบซุ้มจระนำในล้านนาเริ่มต้นตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 ได้แก่ จระนำของเจดีย์วัดป่าสัก เมืองเชียงแสน และเจดีย์วัดพระธาตุสองพี่น้อง ซึ่งมีรูปแบบซุ้ม 2 ลักษณะคือซุ้มทรงจั่ว และซุ้มที่ประกอบจากวงโค้งหลายวง มีเส้นนูนแนวขนานประดับอยู่ที่กรอบซุ้มและมีลายเม็ดกลมประดับอยู่ด้านข้าง ได้รับอิทธิพลศิลปะแบบพุกาม ยอดซุ้มประดับรูปเกียรติมุขหรือหน้ากาล มีฝัก

เพกาเป็นแนวแบนยาวเรียงแถวอยู่บนกรอบซุ้ม ปลายกรอบซุ้มเป็นรูปมกรคายนาค ลักษณะกรอบซุ้มคดโค้งมีลักษณะเลื่อนไหล น่าจะได้รับอิทธิพลจากศิลปะทริภุญชัย ดังเช่น เจดีย์วัดกู่กุด และรัตนเจดีย์เมืองลำพูน³⁴⁰

รูปแบบจระนำพุทธศตวรรษที่ 20 นอกจากจระนำซุ้มลดและซุ้มซ้อนแล้วนั้น ในสมัยนี้เกิดรูปแบบของจระนำซุ้มเดี่ยว ซึ่งเกิดเฉพาะเจดีย์ในฝั่งแปดเหลี่ยม สันนิษฐานว่าน่าจะมี ความเกี่ยวข้องกับรัตนเจดีย์ จ.ลำพูน ลักษณะของซุ้มในสมัยนี้พบลักษณะของซุ้มวงโค้งหลายวง ได้แก่เจดีย์วัดมุงเมือง ซุ้มวงโค้งหลายวงประเภทเลื่อนไหล ได้แก่ วัดสะดือเมืองซึ่งพัฒนามาจากพุทธศตวรรษที่ 19 และซุ้มหน้านาง ได้แก่ จระนำของอนิมิสย์เจดีย์ วัดมหาโพธาราม การทำซุ้มหน้านางนั้นน่าจะรับมาจากศิลปะสุโขทัย ตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 เช่น ซุ้มหน้านางของเจดีย์ทรงปราสาทที่วัดพระศรีมหาธาตุ และเจดีย์วัดเจ็ดแถว³⁴¹ ลวดลายประดับจระนำ ปลายกรอบซุ้มเป็นรูปตัวหงาทั้งแบบที่ไม่มีปูนปั้นประดับและมีปูนปั้นประดับ ซึ่งจะพบตัวหงาลักษณะนี้ในซุ้มหน้านางเสมอ การประดับเหนือกรอบซุ้มพบทั้ง การประดับด้วยฝักเพกา และรูปแบบใหม่ที่เกิดขึ้นในลักษณะนี้คือ การประดับแผงลายกระหนก ได้แก่ ซุ้มวงโค้งหลายวงประเภทเลื่อนไหลของเจดีย์แปดเหลี่ยมวัดสะดือเมือง ถือว่าการเปลี่ยนแปลงรูปแบบนี้แทนการประดับด้วยฝักเพกา

รูปแบบจระนำในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ลักษณะการซ้อนของซุ้มในช่วงนี้คือการซ้อนแบบจระนำซุ้มลด ได้แก่ เจดีย์หลวงเมืองเชียงใหม่ เจดีย์วัดโลกโมหี เจดีย์วัดหมื่นเชียง นอกจากนี้ซุ้มลดที่ปรากฏในเจดีย์แล้ว การทำซุ้มลดนี้ยังปรากฏที่ซุ้มโขง กู่ อีกด้วย และพบการซ้อนแบบจระนำซุ้มเดี่ยวได้แก่ กู่พระเจ้าติโลกราช เจดีย์วัดป่าตาล และเจดีย์วัดปู่เปี้ย ซึ่งเป็นรูปแบบใหม่ที่เกิดขึ้นในสมัยนี้ ลักษณะของซุมนิยมแบบหน้านางซึ่งพัฒนาต่อเนื่องจากช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ซึ่งแบ่งเป็น 2 ช่วงครั้งแรกได้แก่ เจดีย์แปดเหลี่ยมวัดสะดือเมือง เจดีย์วัดป่าตาล และช่วงครึ่งหลังได้แก่ เจดีย์วัดหมื่นเชียง และเจดีย์วัดปู่เปี้ย

จากการศึกษาจระนำทั้ง 4 ด้านของพระธาตุหลวงเนิ่งนั้นก็มีลักษณะเป็นจระนำชั้นเดียว มีลักษณะซุ้มคดโค้งเป็นรูปตัวนาค ปลายซุ้มออกปลายกนกตัวหงา ส่วนของตัวนาคที่ประดับซุ้มไม่ได้

³⁴⁰ จิรศักดิ์ เดชวงญา, พระเจดีย์เมืองเชียงแสน, 57.

³⁴¹ รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, “ซุ้มจระนำของเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านนา ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-21”, (การศึกษาในรายวิชา 317 274 ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ปีการศึกษา 2541), 28-29.

ปรากฏลักษณะเรียบเสมอกันไม่เป็นสันนูน จึงน่าจะเป็นลักษณะของลายปูนปั้นช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 จระนำมีลักษณะแคบและสูงภายในประดิษฐานพระพุทธรูปยืน ซึ่งเป็นลักษณะที่นิยมในช่วงนั้นดังเช่นเจดีย์วัดปู่เปี้ย โดยทางทิศเหนือและทิศใต้เป็นปางประธานอภัย ทิศตะวันออกเป็นปางประทับยืน ทิศตะวันตกเป็นปางห้ามพระแก่นจันทน์

ภาพที่ 82 จระนำซุ้ม พระธาตุหลวงเมือง

ลักษณะที่สามารถนำมากำหนดอายุเพิ่มเติมได้นั้น คือลักษณะของบัววัดปลายงอนซึ่งพบที่บริเวณฐานและบัวประดับเสาจระนำ ซึ่งทั้งการประดับจระนำชั้นเดียวและการประดับบัววัดปลายงอนนั้นมีลักษณะคล้ายกับเจดีย์วัดผ้าขาวบ้าน ที่มีอายุในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ลวดลายปูนปั้นและการประดับ (ภาพที่ 84)

กรอบซุ้มจระนำและบริเวณเรือนธาตุมีการประดับบริเวณเสาอาคารหรือเรือนธาตุย่อมุมจะมี 3 ส่วน ได้แก่ลายกาบบอน กาบล่าง และลายประจำยามรัดอก ซึ่งลักษณะของระเบียบลายกาศตามตำแหน่งดังกล่าวปรากฏมาแล้วในศิลปะพุกาม โดยลักษณะของลวดลายปูนปั้นสามารถแบ่งอย่างกว้างออกเป็น 2 กลุ่ม คือกลุ่มงานประดับที่ทำขึ้นในสมัยพุทธศตวรรษที่ 19 และกลุ่มที่มีการเปลี่ยนแปลงทำขึ้นตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 21³⁴² โดยลวดลายที่ปรากฏในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 เรียกว่าลายแบบทึบ มีลักษณะลวดลายแบนติดกับพื้นผิวไม่นูนขึ้นมามากนัก เป็นลวดลายที่สร้างอยู่

³⁴² สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ: ทรัพยากรชัย-ล้านนา, 124.

ในกรอบสามเหลี่ยมเป็นเส้นตรง ภายในประกอบด้วยลายลูกประคำห่างๆล้อมรอบด้วยลายกนกเล็กๆตลอดแนว เช่น ลายประดับของพระธาตุสองพี่น้องซึ่งมีอายุต้นถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 19 ประจำยามรัดอกเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนหุ้มพื้นที่ตอนกลางของเสาระหว่างกابบนกับกากลาง ลายประดับลักษณะนี้ยังประดับที่ย่อมุมของเรือนธาตุอีกด้วย ราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 20 ลวดลายประดับเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงลักษณะของกابบน บนล่าง และประจำยามรัดอกเริ่มเปลี่ยนไป รูปแบบสามเหลี่ยมของกาบเริ่มประกอบด้วยวงโค้งเล็กๆ ต่อเนื่องกัน วงโค้งแต่ละวงโค้งมากเกือบเป็นรูปครึ่งวงกลม เส้นรอบนอกเป็นหยักโค้งแสดงถึงอิทธิพลของลวดลายประดับในศิลปะจีนอย่างชัดเจน ดังได้พบเสมอในลวดลายประดับเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หยวนและราชวงศ์หมิง แรงบันดาลใจจากลายหัว หู-อิ³⁴³ และลวดลายลายพันธุ์พฤกษา หรือลายเครือล้านนาในศิลปะล้านนา ซึ่งมีหลักฐานความนิยมลวดลายในลักษณะนี้ปรากฏตั้งแต่สมัยพระเจ้าติโลกราช พ.ศ.1984-พ.ศ.2030³⁴⁴ ลายเครือล้านนา คือ ลายที่ประกอบด้วยลายดอกไม้ ก้านและใบ นำมาผูกเข้าด้วยกันใช้เทคนิคการปั้นลายโปร่งหรือเรียกว่า “ลายฉลุโปร่ง” และนำมาประดับองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม การประดับเสาอาคารหรือเรือนธาตุของเจดีย์ทรงปราสาท และซุ้มประตูโขง³⁴⁵ และช่างล้านนาประยุกต์ลายจนกลายเป็นแบบอย่างเฉพาะในศิลปะล้านนา ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 และเป็นที่ยอมรับมาก

ซึ่งลวดลายที่พระธาตุหลวงแห่งนี้ มีลักษณะของลายฉลุโปร่งกรอบโค้งเป็นวงหยักอิทธิพลจีน ถึงแม้ว่าจะไม่ใช่ลวดลายเดิมทั้งหมด แต่เป็นรูปแบบการซ่อมแซมที่คงลักษณะให้ใกล้เคียงกับของเดิม ซึ่งจากลักษณะของลวดลายพระธาตุหลวงแห่งนี้ น่าจะมีอายุไม่ต่ำกว่าปลายพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นไป คือ อยู่ในกลุ่มของลายฉลุโปร่ง

ส่วนยอดปรากฏชั้นหลังคาลาด (ภาพที่ 83) ซึ่งชั้นหลังคาลาดมีการย่อมุมและบริเวณกึ่งกลางของชั้นหลังคาลาดนั้น พบร่องรอยของช่องว่างซึ่งยังไม่สามารถทราบได้ว่า องค์ประกอบของสถาปัตยกรรมส่วนนี้คืออะไร หรืออาจมีความเป็นไปได้ที่จะมีซุ้มขนาดเล็กทำให้นึกไปถึงลักษณะของธรรมมาสน์ล้านนา ที่นิยมชั้นหลังคาลาดและมีจระนำขนาดเล็กอยู่บนชั้นหลังคาลาดส่วนรองรับองค์

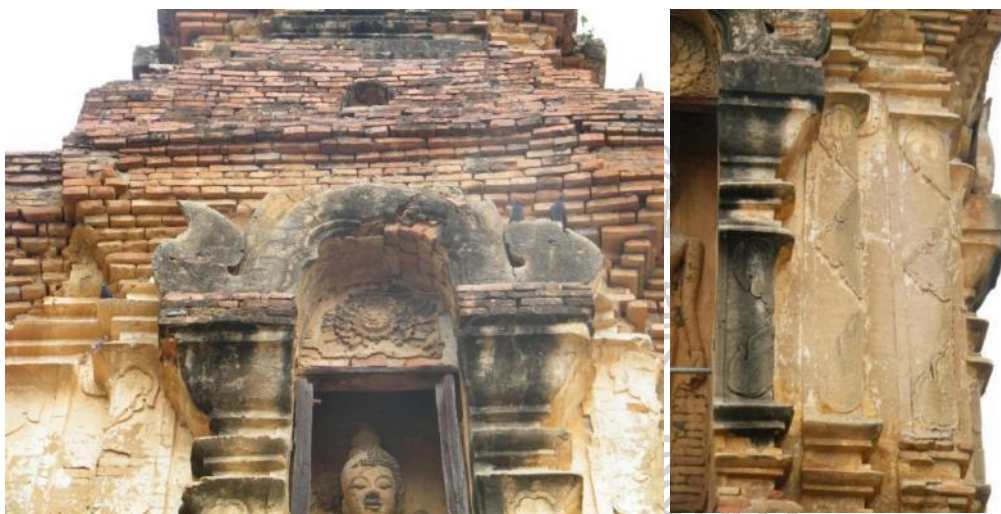
³⁴³สันติ เล็กสุขุม, ความสัมพันธ์จีน-ไทยโยงโยในลวดลายประดับ (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2550), 22.

³⁴⁴มารุต อัมรานนท์, ลายปูนปั้นประดับสถาปัตยกรรมในเมืองเชียงใหม่สมัยราชวงศ์มังราย” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524), 145-148.

³⁴⁵ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะล้านนา (ฉบับปรับปรุงใหม่), 94-95.

ระฆังบัวกลาในผังแปดเหลี่ยมและองค์ระฆังเหลี่ยม ซึ่งเป็นลักษณะของเจดีย์ทรงระฆังในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21-ต้นพุทธศตวรรษที่ 22

ดังนั้นการกำหนดอายุของเจดีย์ทั้งสององค์นี้ เมื่อเทียบกับทรงสูงเพรียวของเจดีย์ในวัดศรีชุม และลวดลายปูนปั้นของพระธาตุหลวงนึ่ง เจดีย์ที่มีแบบแผนเดียวกันนี้ควรสร้างขึ้นในระยะเวลาใกล้เคียงกันน่าจะอยู่ในช่วงตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 21 -ต้นพุทธศตวรรษที่ 22

ภาพที่ 83 ร่องรอยของช่องว่างบริเวณชั้นหลังคาลาด(ซ้าย)

ภาพที่ 84 ลายกานบน กายล่าง ประจํายาม(ขวา)

กลุ่มที่ 2 เจดีย์ทรงปราสาทเรือนชั้นซ้อนในผังเหลี่ยม: พระธาตุน้อย (ภาพที่ 85)

ภาพที่ 85 พระธาตุน้อย อ.เมือง จ.แพร่

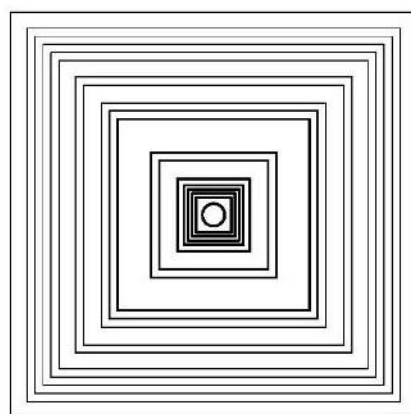
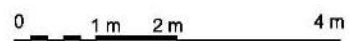
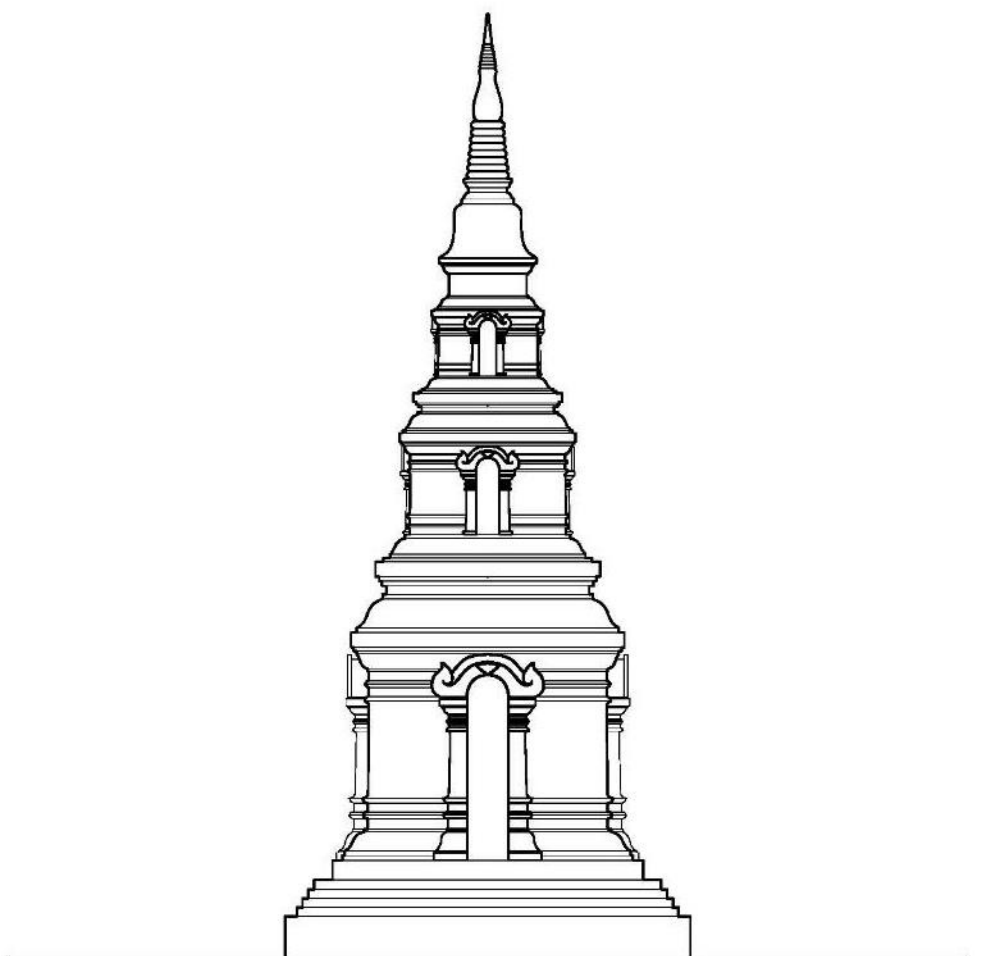
วัดพระธาตุน้อย ตั้งอยู่บริเวณกลางทุ่งนาบ้านนาแหลม ตำบลทุ่งกวาว บริเวณโดยรอบเป็นชุมชนขนาดเล็ก ปัจจุบันเป็นวัดร้างไม่มีภิกษุสามเณรจำพรรษาอยู่ ภายในวัดธาตุน้อยคงเหลืออาคารเก่า 2 หลังคือ พระเจดีย์และพระอุโบสถ ซึ่งพระอุโบสถเป็นแบบมหาอุทม์ มีทางเข้าและทางออกแค่ทางเดียว ภายในมีพระประธานประดิษฐานอยู่ เป็นที่เคารพบูชาของผู้คนในพื้นที่ พระอุโบสถใช้ประกอบพิธีกรรมเป็นครั้งคราว เนื่องจากวัดพระธาตุน้อยนี้ไม่มีภิกษุจำพรรษา ในการประกอบพิธีกรรมจะนิมนต์พระจากวัดอื่นเข้ามาทำพิธี ที่นิยมคือพิธีสืบชะตาและพิธีสะเดาะ

เคราะห์³⁴⁶ ส่วนพระเจดีย์สร้างอยู่ในแนวแกนเดียวกับพระอุโบสถ ปัจจุบันมีปฏิขณขนาดเล็กหลายหลังใช้สำหรับพิธีอยู่กรรมของพระภิกษุสงฆ์

ความเป็นมาของวัดธาตุเจดีย์นั้นไม่มีหลักฐานปรากฏแน่ชัด แต่จากคำบันทึกบอกเล่าของพระโกศยธรรมคณี เจ้าอาวาสวัดทุ่งกวาวกล่าวว่า ผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านนาแหลมและบ้านทุ่งกวาวเห็นภาพวัดพระธาตุเจดีย์เป็นวัดร้างมีสิ่งปรักหักพังมาตั้งแต่ครั้งเป็นเด็ก ซึ่งแสดงว่าพระธาตุเจดีย์น่าจะถูกทิ้งร้างมาซีกพักหนึ่ง อย่างน้อยก็ในช่วงระยะเวลา 50 ปี ที่ตั้งในอดีตนั้นน่าจะเคยอยู่ในหมู่บ้านชุมชน ซึ่งจากคำบอกเล่ากล่าวว่า ในช่วงสงครามระหว่างไทยกับพม่าในปี พ.ศ.2106 พระเจ้าบุเรงนองขอช้างเผือกจากไทยและไม่ได้ตามความต้องการ จึงเกิดสงครามชาวบ้านถูกกวาดต้อนโยกย้ายไปที่อื่นหมู่บ้านและวัดวาถูกเผา หลายปีถัดมาเมื่อสงครามได้สงบลงชนกลุ่มใหม่ได้เข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากิน ห่างจากหมู่บ้านเดิม บริเวณที่มีพระธาตุเจดีย์เป็นศูนย์กลาง โดยหมู่บ้านใหม่นั้นตั้งห่างไปทางทิศใต้คือหมู่บ้านนาแหลมในปัจจุบัน และอีกกลุ่มหนึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ห่างออกไปทางทิศตะวันตกเรียกว่าหมู่บ้านทุ่งกวาว โดยจากนี้ไม่ปรากฏเรื่องเล่าต่อจนกระทั่ง พ.ศ. 2470 ครุบาอานา เจ้าอาวาสวัดทุ่งกวาว ครุบากาวิชัย เจ้าอาวาสวัดนาแหลมได้ ครุบาเต็มเจ้าอาวาสวัดนาแหลมเหนือ ได้ร่วมกันบูรณะหลังคาอุโบสถ โดยมีพระอภิวังศ์เจ้าอาวาสวัดเขตนวันเป็นช่างก่อสร้าง การใช้งานของพระอุโบสถวัดธาตุเจดีย์ครั้งสุดท้ายอยู่ในช่วง พ.ศ. 2471 พระครูทองแก้วได้อุปสมบทในโบสถ์นี้จากนั้นถูกปล่อยให้ร้างไป ปีพ.ศ.2530 ประธานหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบลทุ่งกวาว และคณะศรัทธาชาวบ้านตำบลทุ่งกวาว ได้ร่วมกันบูรณปฏิสังขรณ์องค์เจดีย์และพระอุโบสถที่ปรักหักพังเพื่อถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในวโรกาสทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ 5 รอบ การบูรณปฏิสังขรณ์ในครั้งนี้ได้จัดทำยอดฉัตรเจดีย์เป็นรูปฉัตร 7 ชั้น เพื่อเป็นสิริมงคล เรียกชื่อตามภาษาท้องถิ่นชั้นที่ 1 หมอกมุงเมือง ชั้นที่ 2 รุ่งเรืองทั่วฟ้า ชั้นที่ 3 ผุ่งไพร่ฟ้าจั่นจมนาน ชั้นที่ 4 สุขเกษมศานต์ทั่วหน้า ชั้นที่ 5 มั่งมูลตก ชั้นที่ 6 สุขเสถียรจิระมาศ ชั้นที่ 7 ประชาราษฎร์ยินดี³⁴⁷

³⁴⁶ สัมภาษณ์ ฉัตรชัย รัตนวงศ์, นักวิชาการศิลปะและโบราณคดี กลุ่มคุณภาพชีวิตของ อบจ.แพร่ และสมาชิกกลุ่มคนสร้างศิลปะแพร่, 21 กรกฎาคม 2560.

³⁴⁷ สมฤทธิ์ ชัยพลังฤทธิ์, “วัดพระธาตุเจดีย์”, ศิลปวัฒนธรรม 33 (ธันวาคม 2555): 124-125.

ภาพลายเส้นที่ 17 วัดพระธาตุเจดีย์ อ.เมือง

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

พระธาตุเจดีย์นี้เป็นเจดีย์ทรงปราสาทที่มีขนาดเล็กไม่เท่ากับเจดีย์ใน อ. เมืองที่พบทั่วไป สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเจดีย์ที่เป็นศูนย์กลางของชุมชนขนาดเล็กในอดีต ลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็นเจดีย์ทรงปราสาทเรือนชั้นซ้อนในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าหลังคาลาด ตั้งอยู่ในแนวแกนเดียวกับพระอุโบสถและตั้งอยู่บนฐานไพทียกขึ้นจากระดับพื้นดินเล็กน้อย

ส่วนฐาน

ตั้งอยู่บนฐานเดียวกับพระอุโบสถ แต่มีความสูงไม่มากนัก ฐานของเจดีย์เริ่มต้นด้วยฐานเขียงในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส 1 ชั้น ตามด้วยฐานเขียงขนาดเล็กซ้อนลดหลั่นกันจำนวน 3 ฐานและฐานบัวคว่ำ ซึ่งเป็นฐานของเรือนธาตุ

ส่วนเรือนธาตุ

ภาพที่ 86 ลวดลายปูนปั้นที่หลงเหลือ

ภาพที่ 87 ลวดลายปูนปั้นรูปกลีบบัว

เรือนธาตุเป็นเจดีย์ทรงปราสาท โดยมีส่วนของเรือนธาตุและชั้นหลังคาลาดซ้อนขึ้นกันเป็นชุดจำนวน 3 ชุดในผังสี่เหลี่ยม แต่ละชั้นมีกระจนำชุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปภายในทั้ง 4 ด้าน ด้านละ 1 ชุ้ม แต่ในปัจจุบันไม่หลงเหลือพระพุทธรูปแล้ว ส่วนเชื่อมต่อของเรือนธาตุในแต่ละชั้นนั้น ถัดจากชั้นหลังคาลาดต่อด้วยฐานบัว ซึ่งจุดเชื่อมต่อนั้นคล้ายกับส่วนยอดของเจดีย์ทรงปราสาทยอดระฆัง เพียงแต่ว่าในส่วนของยอดนั้นเปลี่ยนเป็นลักษณะของเรือนธาตุในผังสี่เหลี่ยม สภาพปัจจุบันถูกบูรณะซ่อมแซมใหม่อย่างชัดเจน เห็นได้จาก

ลักษณะของอิฐที่ก่อใหม่ในบางช่วงมีความหยาบไม่ละเอียดเท่าอิฐก่อบางส่วนที่ยังหลงเหลืออยู่ ลวดลายปูนปั้นถูกซ่อมแซมใหม่ทั้งหมด จึงศึกษาได้เพียงแค่รูปทรงทางสถาปัตยกรรมเท่านั้น

การประดับตกแต่งองค์เจดีย์ ยังคงเหลือปูนฉาบและลวดลายเดิมในบางส่วน ซึ่งในส่วน of เรือนธาตุชั้นล่างสุดหลงเหลือลวดลายประดับมุมที่เรือนธาตุ เป็นลายประจายาม กาบบน กาบล่าง บริเวณเรือนธาตุชั้นล่างปรากฏลวดลายกลีบบัวทางด้านบน ซึ่งส่วนนี้เป็นลวดลายใหม่ที่ถูกรื้อซ่อมแซมในระยะหลัง ลักษณะของชั้นกลีบบัว (ภาพที่ 87) มีลักษณะคล้ายกับกลีบบัวที่ประดับยอดเจดีย์ทรงระฆังอิทธิพลศิลปะพม่า ซึ่งน่าจะมีความเกี่ยวข้องคือ จากบันทึกที่กล่าวมาถูกซ่อมแซมในปีพ.ศ. 2470 เจ้าอาวาสวัดเซตวัน อ. เมืองเป็นผู้ก่อสร้าง ซึ่งลักษณะของวัดเซตวันเป็นวัดที่มีอิทธิพลมาผสมผสาน ซึ่งอาจเป็นแรงบันดาลใจในการซ่อมแซมก็เป็นได้

ส่วนยอด

ส่วนยอดสุดด้านบนต่อจากชุดเรือนธาตุและชั้นหลังคาลาดชุดที่ 3 นั้นมีลักษณะเป็นยอดองค์ระฆังขนาดเล็กในผังเหลี่ยม ปล้องไฉน และปลียอดแบบปัทมบาตร ทั้งหมดอยู่ในผังสี่เหลี่ยม และส่วนของฉัตรที่บูรณะใหม่

การศึกษาเพื่อกำหนดอายุพระธาตุเจดีย์

เนื่องจากหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์โบราณคดีที่ใช้กำหนดอายุของพระธาตุองค์นี้ไม่ชัดเจน จึงต้องศึกษาเปรียบเทียบกับพัฒนาการรูปแบบของเจดีย์ทรงปราสาทในเมืองแพร่และเจดีย์ทรงปราสาทในดินแดนล้านนา ซึ่งหากดูจากรูปแบบโดยรวมของพระเจดีย์นั้น ทำให้นึกไปถึงเจดีย์กู่กุด จามเทวี เมืองลำพูน และเจดีย์เหลี่ยมเวียงกุมกาม เชียงใหม่ เนื่องจากลักษณะที่ใกล้เคียงกันคือ เจดีย์ทรงปราสาทเรือนธาตุซ้อนชั้นในผังสี่เหลี่ยม แต่จะแตกต่างกันที่รายละเอียดการประดับตกแต่งและขนาดอย่างชัดเจน คล้ายกับว่าพระธาตุเจดีย์นี้อาจจะได้รับอิทธิพลที่ส่งมาจากเจดีย์กู่กุด แต่เนื่องด้วยความห่างของระยะเวลาที่ค่อนข้างไกลกันมาก เจดีย์จามเทวีมีอายุอยู่ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 17 จึงเป็นไปได้ที่พระธาตุองค์นี้จะมีความเก่าแก่อยู่ในช่วงสมัยเดียวกันหรือได้รับอิทธิพลโดยตรง

ความแตกต่างของรูปแบบทางสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบที่เพิ่มขึ้นมานั้น ได้แก่ ส่วนของชั้นหลังคาลาดรองรับส่วนของยอดเจดีย์ ซึ่งเริ่มปรากฏในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ในช่วงของยุคทองของล้านนา ดังปรากฏที่วัดเจดีย์หลวง เชียงใหม่ กู่พระเจ้าติโลกราช หรือลักษณะของเจดีย์วัดป็นสารท เป็นต้น ดังนั้นการเทียบเคียงความสัมพันธ์กับกลุ่มเจดีย์วัดกู่กุดจึงหมดไป

กลุ่มที่มีความใกล้เคียงคือ กลุ่มทรงปราสาทจังหวัดแพร่กลุ่มที่ 1 แต่ก็ไม่สามารถนำมาเทียบได้อย่างชัดเจน เนื่องจากกลุ่มเจดีย์วัดศรีชุมและวัดพระธาตุเนิ้งนั้นมีขนาดใหญ่กว่ามาก และเป็นเจดีย์ทรงปราสาทยอดคนละรูปแบบ มีลักษณะร่วมเพียงแค่ว่าชั้นหลังคาลาดเท่านั้น และส่วนที่สามารถนำมาใช้เป็นตัวช่วยในการกำหนดอายุได้ คือ ลวดลายปูนปั้นที่ยังหลงเหลืออยู่ ได้แก่ ลายประจำยาม กาบบนและกาบล่าง ซึ่งมีลักษณะอยู่ในกรอบลายวงโค้งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21(ภาพที่ 86) ถึงแม้ว่าจะเป็นลวดลายที่เกิดจากการซ่อมแซมรุ่นหลังซึ่งเห็นได้ชัดจากความลึกลับของเนื้อปูนและรายละเอียดต่างๆ แต่ยังคงซ่อมในรูปแบบของลายฉลุโปร่งซึ่งเป็นลักษณะของลายล้านนายุคหลังตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา

รูปแบบเจดีย์อีกองค์ที่มีลักษณะใกล้เคียงกันนั้นคือเจดีย์วัดพญาวัด เมืองน่าน ซึ่งตามประวัติศาสตร์แล้วเมืองแพร่และเมืองน่านมีความสัมพันธ์กันอย่างยาวนาน ตามประวัติการก่อสร้างวัดพญาวัดนั้น ไม่มีหลักฐานระบุช่วงเวลาอย่างชัดเจนเช่นเดียวกัน แต่ตามตำนานกล่าวว่าเจดีย์องค์นี้มีความเกี่ยวข้องกับพระนางจามเทวีทรงเสด็จมาสร้างวัดไว้ ณ บริเวณนี้ ซึ่งเจดีย์องค์ปัจจุบันไม่น่าจะเก่าแก่ถึงขนาดนั้น น่าจะถูกสร้างขึ้นภายหลังจากการจำลองแบบเจดีย์วัดกู่กุดมา ในยุคที่ล้านนากำลังรุ่งเรืองถึงขีดสุด และเมืองน่านก็ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของล้านนาอย่างเต็มที่³⁴⁸ ลักษณะของเจดีย์วัดพญาวัดเป็นเจดีย์ทรงปราสาทซ้อนกัน 5 ชั้น ในผังสี่เหลี่ยมแต่ละชั้นประดิษฐานพระพุทธรูปยืนซึ่งได้รับอิทธิพลจากศิลปะสุโขทัยดังพบที่สถูปเจดีย์วัดมหาธาตุจังหวัดสุโขทัย ยอดซุ้มก่ออิฐวงโค้งเป็นรูปแบบการก่อสร้างสมัยพระเจ้าติโลกราช แสดงให้เห็นว่าน่ามีการบูรณะในสมัยนั้น ซึ่งเป็นสมัยที่อิทธิพลของศิลปะเชียงใหม่ได้เข้ามาแทนที่ศิลปะสุโขทัย ซึ่งลักษณะการซ้อนชั้นรูปแบบนี้ อีกทั้งส่วนยอดของเจดีย์ของทั้งสององค์มีลักษณะองค์ระฆังในผังสี่เหลี่ยมเช่นเดียวกัน จึงอาจจะเป็นไปได้ว่าอาจจะส่งอิทธิพลให้กับพระธาตุเจดีย์ที่เมืองแพร่

³⁴⁸สำนักงานจังหวัดน่าน กลุ่มงานยุทธศาสตร์และข้อมูลเพื่อการพัฒนาจังหวัด, วัดพญาวัด, เข้าถึงเมื่อ 22 กรกฎาคม 2560 , เข้าถึงได้จาก http://www.nan.go.th/webjo/index.php?option=com_content&view=article&id=25:2009-07-02-14-29-28&catid=7:2009-07-01-03-16-09&Itemid=6 , .

ดังนั้นพระธาตุน้อยนี้โดยโครงสร้างและลักษณะแล้วน่าจะมีอายุไม่ต่ำกว่าพุทธศตวรรษที่ 22-24 โดยอ้างอิงเจดีย์ทรงปราสาทแบบล้านนาที่พบในเมืองแพร่รุ่นก่อนถึงเจดีย์วัดศรีชุม อ.เมือง และพระธาตุดวงหนึ่ง อ.สูงเม่น ซึ่งมีอายุในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21-22 แต่รูปแบบไม่ได้มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องซึ่งพระธาตุน้อยองค์นี้ เป็นไปได้ว่าอาจจะถูกสร้างในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23-24 ผสมกับลักษณะทางศิลปะท้องถิ่น ดังปรากฏเจดีย์ลักษณะนี้เพียงแห่งเดียวในเมืองแพร่

บทที่ 4

เจดีย์เมืองแพร่ตามยุคศิลปกรรมมอญ-พม่า

4.1 ความสัมพันธ์กับพม่าและรูปแบบทางศิลปกรรมเจดีย์ทรงมอญ-พม่าในล้านนาและเมืองแพร่

ความเสื่อมของอาณาจักรล้านนาเริ่มขึ้นตั้งแต่หลังสมัยพระเมืองแก้ว เนื่องจากพระองค์ไม่มีทายาททำให้เกิดการแย่งชิงอำนาจทั้งกลุ่มของเจ้านาย ขุนนางล้านนา ขุนนางส่วนกลาง และหัวเมือง ซึ่งเหล่าขุนนางนี้มีอำนาจในการแต่งตั้งและถอดถอนกษัตริย์ได้ เนื่องจากไม่มีกษัตริย์ที่สืบสายเลือดโดยตรง ส่งผลให้เหล่าหัวเมืองพยายามที่จะแบ่งแยกและตั้งตนเป็นอิสระออกจากล้านนา

การเข้ามามีอำนาจของพม่าต่ออาณาจักรล้านนาในระยะแรกนั้น พ.ศ.2101-2207 ไม่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจารีต ประเพณีมาก ดังเห็นได้จากนโยบายการปกครองล้านนาในสมัยพระเจ้าบุเรงนองคือการยอมรับในจารีต ประเพณีท้องถิ่น ความเชื่อ และพระพุทธศาสนา เช่นเดียวกับที่ทรงอุปถัมภ์พุทธศาสนาในประเทศพม่า การปกครองพม่ายังคงให้เจ้าเมืองล้านนาอยู่ในฐานะตำแหน่งผู้ปกครองเมืองตามเดิม แต่อยู่ภายใต้การควบคุมของขุนนางชั้นผู้ใหญ่ที่ส่งมาจากพม่า ต่อมาล้านนาเริ่มมีความเข้มแข็งขึ้น ภายหลังจากพม่าจึงเริ่มจะเข้ามามีอำนาจ และเข้าควบคุมบทบาททางการปกครองล้านนาอย่างแท้จริงในช่วงสมัย พ.ศ.2207-2317 ผู้นำทางด้านการเมืองของพม่ามีจุดประสงค์ที่จะแสดงตนเป็นองค์ธรรมราชา โดยใช้สถาบันสงฆ์ที่มีความใกล้ชิดกับประชาชนเป็นตัวช่วย เนื่องจากล้านนาและพม่านับถือพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน แต่ล้านนาเป็นดินแดนที่มีเอกลักษณ์และวัฒนธรรมเป็นของตนเองโดยเฉพาะทางด้านพุทธศาสนา หลักฐานที่กล่าวถึงการทำบุญและการกัลปนาคนให้เป็นข้าวัดในสมัยพม่าปกครองยังคงมีอยู่ และข้าวัดก็ได้รับการยกเว้นไม่ป็นแรงงานในส่วนของรัฐเลย ทั้งนี้ข้าวัดที่เป็นเชลยจะถูกปล่อยตัวกลับคืนมาเพื่อทำนุบำรุงวัดและพระศาสนาต่อไป อย่างไรก็ตามมีความพยายามที่จะสอดแทรกวัฒนธรรม และประเพณีของพม่าให้ล้านนาหลายอย่าง เช่น การฟังเทศน์ในวันพระแบบพม่า ประเพณีการบวชลูกแก้ว(สามเณร) เป็นต้น จากเหตุผลข้างต้นจะเห็นได้ว่าในสมัยพม่าปกครองนั้น มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านวัฒนธรรมและสถาปัตยกรรมน้อยมากจนกระทั่งล้านนาได้สวามิภักดิ์ต่อสยาม และได้ร่วมกันขับไล่กองทัพพม่าออกจากเมืองเชียงใหม่ได้สำเร็จในปี พ.ศ. 2317

หลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 พม่าเข้าครอบครองกรุงศรีอยุธยาและล้านนา แต่หลังจากเสียกรุงได้เพียง 1 ปี พ.ศ. 2313 พระเจ้าตากสินมหาราชทรงกอบกู้และประกาศเอกราชจากพม่าได้สำเร็จ หลังจากนั้นเมืองแพร่จึงอยู่ภายใต้อำนาจของกรุงธนบุรี และสืบเนื่องต่อมาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ ความสัมพันธ์ของเมืองแพร่กับพม่าในเรื่องของสงครามและแย่งชิงอำนาจจึงสิ้นสุดลง จนมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 ซึ่งตรงกับสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ได้มีกลุ่มชนชาติอื่นหลายกลุ่มเข้ามาติดต่อกับเมืองแพร่ ชนกลุ่มนี้มีผลต่องานศิลปกรรมเมืองแพร่ ประกอบด้วยกลุ่มชาวตะวันตก ชาวอังกฤษ อเมริกา เดนมาร์ก กลุ่มนี้เข้ามาในยุคล่าอาณานิคม และอยู่ในช่วงการปฏิวัติอุตสาหกรรมซึ่งมีความต้องการทรัพยากรทางธรรมชาติและแรงงาน เนื่องจากล้านนาเป็นแหล่งทรัพยากรสำคัญเช่น ถ่านหิน แร่รัตนชาติ และป่าไม้ซึ่งมีมากกว่าภูมิภาคอื่นๆ โดยเฉพาะเมืองแพร่ ลำปาง เชียงใหม่ แม่ฮ่องสอน แม้แต่กรุงรัตนโกสินทร์ก็พยายามที่จะรวมล้านนาเข้ามาในปกครอง เพื่อหวังเรื่องทรัพยากรและผลประโยชน์เช่นเดียวกัน ทางกรุงรัตนโกสินทร์ใช้วิธีการส่งข้าหลวงจากส่วนกลางไปปกครอง มีการลดอำนาจและจำกัดอิทธิพลของเจ้านายฝ่ายเหนือ เพื่อที่จะไม่ให้สามารถเข้าไปแทรกแซงผลประโยชน์ได้ จนในบางครั้งเกิดความไม่พอใจทั้งส่วนของเจ้านาย ขุนนาง ประชาชน เกิดเป็นความขัดแย้งระหว่างคนในพื้นที่และรัฐบาลบ่อยครั้ง

หลังจาก พ.ศ. 2428 เมื่อพม่าตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษแล้ว ป่าไม้ในพม่าเริ่มลดลง บริษัทการค้าของอังกฤษที่เคยทำป่าไม้ในพม่า จึงขยายสัมปทานป่าไม้เข้ามาในล้านนา โดยเริ่มจากบริษัทบริติชเบอร์เนียว บริษัทบอมเบย์เบอร์มา และบริษัทสยามเฟอเรส เข้ามาดำเนินการกิจการป่าสักในเขตจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน ลำปางก่อน แล้วจึงขยายไปสู่แพร่และน่าน³⁴⁹ ซึ่งมีทั้งกลุ่มที่เป็นชาวตะวันตก และชาวเดนมาร์กมาตั้งอยู่บริเวณโรงเรียนป่าไม้ในปัจจุบัน ติดกำแพงเมืองฝางประตุมาร (ประตู่ผี) ปัจจุบันมีคริสตจักรตั้งอยู่ และกลุ่มชนพื้นเมืองในพม่าหลากหลายกลุ่มที่เข้ามาเป็นแรงงาน ทั้งอยู่แบบชั่วคราวและถาวร ซึ่งในเมืองแพร่นั้นชาวพม่าตั้งรกรากบริเวณบ้านเซตวัน ริมแม่น้ำยม ซึ่งอยู่นอกกำแพงเมือง และบริเวณชุมชนสระบ่อแก้วในอำเภอเมือง และอีกกลุ่มใหญ่เข้ามาตั้งชุมชนบ้านต้าเวียง ต้าม่อน อ.ลอง

อิทธิพลทางด้านสถาปัตยกรรมแบบมอญ-พม่าในเมืองแพร่

³⁴⁹ สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, 523.

อิทธิพลทางด้านศิลปะ และสถาปัตยกรรมของพม่าเข้ามามีบทบาทในดินแดนล้านนาอย่างชัดเจนในสมัยรัชกาลที่ 5 เริ่มมีการติดต่อค้าขายกับชาวตะวันตกและเพื่อนบ้านใกล้เคียง รวมทั้งชาวพม่าและชาวไทยใหญ่ ที่อยู่ภายใต้การควบคุมของบริษัทป่าไม้ของประเทศอังกฤษ ที่เข้ามาทำสัมปทานป่าไม้ในเขตล้านนา บรรดาพ่อค้าที่มีกำลังทรัพย์ แรงงาน และความศรัทธาในพุทธศาสนาจึงสร้าง หรือซ่อมแซม วัด และเจดีย์ให้เป็นรูปแบบพม่าไว้มากมายเพื่อเป็นพุทธบูชา และประกอบพิธีทางศาสนา

จากการศึกษาประวัติศาสตร์กลุ่มชนที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับศิลปะพม่า กลุ่มที่มีอิทธิพลโดยตรงได้แก่ กลุ่มชาวพม่า ปะโอ ไทยใหญ่ ตองสู้ และชาวตะวันตก ซึ่งเข้ามาประกอบอาชีพและกระจายอยู่ทั่วดินแดนล้านนาและเมืองแพร่ โดยเข้ามาตั้งแต่ช่วงที่พม่าเริ่มทำศึกกับอาณาจักรล้านนา และอยู่อาศัยร่วมกับชาวเมือง และในช่วงนั้นยังส่งอิทธิพลไม่เด่นชัด จนกระทั่งมาในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 25 กลุ่มชนนี้ได้อพยพเข้ามามากขึ้นเพื่อเข้ามารับจ้างเป็นแรงงาน การเข้ามาเป็นลูกจ้างของชาวตะวันตกทำสัมปทานป่าไม้ หรือเข้ามารับจ้างเจ้านายทางเหนือทำเหมืองพลอย กระจายอยู่ที่เมืองแพร่และเมืองอื่นๆ ของล้านนาทั้งในรูปแบบที่เข้ามาอยู่อย่างถาวร โดยอพยพมาเป็นครอบครัวอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน และกลุ่มที่เข้ามาอยู่ชั่วคราว คือกลุ่มที่เข้ามารับจ้างชาวอังกฤษทำสัมปทานป่าไม้เมืองแพร่³⁵⁰

ชาวพม่า กลุ่มชนนี้เริ่มมีความสัมพันธ์กับเมืองแพร่ ในช่วงที่พม่าปกครองล้านนา พ.ศ. 2101-2317 ซึ่งก็มีกลุ่มชนชาวพม่าเริ่มอยู่มาตั้งแต่นั้น แต่ไม่ปรากฏอิทธิพลของศิลปะพม่าออกมาชัดเจน อาจเป็นเพราะบ้านเมืองอยู่ในยุคสงครามครั้งใหญ่หลายครั้งติดต่อกัน แต่กลับพบอิทธิพลศิลปะพม่าปรากฏมากในช่วงระยะหลังพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมา

ชาวไต ชาวไทใหญ่(เงี้ยว) หมายถึง ชาวป่าชาวดอยที่มาจากรัฐฉานทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวินในประเทศพม่า อาศัยอยู่ทางตอนเหนือของล้านนา มีวัฒนธรรมและภาษาใกล้เคียงกับล้านนาถือว่าเป็นชนชาติไทกลุ่มหนึ่ง การเข้ามาของชาวไทใหญ่ในเมืองแพร่และหัวเมืองล้านนาอื่นๆ ไม่สามารถบอกได้อย่างชัดเจนว่าเข้ามาในช่วงใด เนื่องจากไม่ได้มีหลักฐานปรากฏที่แน่ชัดแต่น่าจะเข้ามานานแล้ว³⁵¹ ชาวไทใหญ่กลุ่มนี้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับชาวเมือง ในสมัยของพระยาภาววิไล ช่วง

³⁵⁰ พระธรรมวิมลโมลี, 100 ปี เหตุการณ์กบฏเงี้ยวก่อการจลาจลในเขตมณฑลพายัพ พ.ศ. 2445 (พะเยา : นครนิเวศการพิมพ์, 2548), 45.

³⁵¹ องค์การบริหารส่วนตำบลจังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ฉบับ พ.ศ. 2550, 244.

ที่ทำให้สงครามกับพม่า จำนวนประชากรล้านนาลดลงเป็นจำนวนมากทำให้เกิดยุค “เก็บผักใส่ซ้าเก็บข้าวใส่เมือง” ทรงขึ้นไปกวาดต้อนชนเผ่าต่างๆที่อยู่ในอิทธิพลปกครองของพม่า ประกอบด้วยกลุ่มไทลื้อ ไทยอง ไทใหญ่ ไทเขิน ฯลฯ รวมทั้งกวาดต้อนมาอยู่ในเขตเมืองแพร่ พบมากและกระจายอยู่ในเขต อ.เมือง และ อ.ลอง

ชาวปะโอ(ตองลู่) มีวัฒนธรรมใกล้เคียงกับชาวไทใหญ่อย่างมาก ทั้งเรื่องของการแต่งกายและวัฒนธรรม สิ่งที่แตกต่างกันคือการใช้ภาษา ชาวปะโอมีภาษาเป็นของตัวเอง เป็นกลุ่มชนชาติพันธุ์เดียวกัน มีการอาศัยซึ่งกันและกัน ต่างกันที่ชาวไทใหญ่เป็นชนบนพื้นที่ราบ และชาวปะโอเป็นชนชาวตอย ชาวปะโอเข้ามาเหตุผลเดียวกันและช่วงเดียวกันกับการเข้ามาของกลุ่มชาวไทใหญ่³⁵² ใช้ชีวิตกลมกลืนกับกลุ่มคนเมืองมานาน จนปัจจุบันถูกกลืนกลายเป็นชาวเมืองแพร่อย่างแยกไม่ออก

แต่เนื่องจากมีความแตกต่างทางด้านขนบธรรมเนียมบางอย่าง ทั้งการใช้ภาษา ประเพณี วัฒนธรรมและพิธีกรรมต่างๆ จนถึงทำนองในการสวดมนต์ไหว้พระ ชาวพม่าจึงร่วมใจกันสร้างวัดของแต่ละกลุ่มชนขึ้น ในเขตอำเภอเมืองได้แก่ 1) วัดจอมสวรรค์(วัดจองเหนือ) สร้างขึ้นประมาณ พ.ศ. 2400 2) วัดสระบ่อแก้ว(วัดจองกลาง) สร้างขึ้นประมาณ พ.ศ. 2419 3) วัดต้นธง(วัดจองใต้) ในเขตอำเภอลอง ได้แก่ วัดด้าม้อน วัดใหม่พม่า วัดต้าเวียง ซึ่งไม่ปรากฏหลักฐานหรือเอกสารที่กล่าวถึงการก่อสร้างอย่างชัดเจน แต่จากรูปแบบทางด้านสถาปัตยกรรมนั้น วัดในเขตเมืองลองนี้น่าจะถูกสร้างในระยะเวลาใกล้เคียงกันคือราวพุทธศตวรรษที่ 25

การเข้ามาของกลุ่มชนทั้งสามที่อยู่ในเครืออิทธิพลของศิลปะพม่าในเมืองแพร่ จากคำบอกเล่าของพระครูอาทรขันติธรรม กล่าวว่ากลุ่มชนเหล่านี้อาศัยอยู่ร่วมกันและกลมกลืนกันทางด้านวัฒนธรรมไม่มีการแบ่งแยกเผ่าพันธุ์ ตั้งชุมชนบริเวณใกล้เคียงกันใกล้แหล่งน้ำ ดั่งเกิดเป็นชุมชนและมีการสร้างวัดขึ้น โดยกลุ่มชนที่มีจำนวนมากที่สุดได้แก่ชาวพม่า³⁵³ ส่วนบทบาทของชาวตะวันตกที่มีต่อศิลปกรรมอิทธิพลพมานั้นอยู่ในรูปแบบของเงินทุนในการสร้างและบูรณะมากกว่าการออกแบบ

³⁵² พระครูวิจิตรพิพัฒนารักษ์(มนตรี ธรรมเมธี), เล่าเรื่องเมืองแพร่ในอดีต (ลำปาง : จิตวัฒนาการพิมพ์ลำปาง, 2558), 26.

³⁵³ สัมภาษณ์ พระครูอาทร ขันติธรรม, เจ้าอาวาสวัดสระบ่อแก้ว อ.เมือง, 24 กรกฎาคม 2558.

สถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างในศาสนาสถาน จะมีบางส่วนเท่านั้นที่แสดงอิทธิพลศิลปะตะวันตก เช่น ปูนปั้นลายพันธุ์พฤกษาและลายใบอะคันต์สแบบตะวันตกบนซุ้มประตูหรือจรณะ³⁵⁴

ความสัมพันธ์รูปแบบทางศิลปกรรมเจดีย์ทรงมอญพม่าเมืองแพร่

เจดีย์อิทธิพลศิลปะมอญ-พม่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 อยู่ในช่วงศิลปะอมรปุระ-มันทเล สืบเนื่องจากเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่ชาวพม่าอพยพเข้ามายึดและครอบครองอาณาจักรพุกาม และได้เรียนรู้อารยธรรม เทคนิคงานช่าง โดยรับการบูรณาการความรู้จากชาวมอญ ไทใหญ่ และอารยธรรมของพม่าเอง ซึ่งลักษณะของศิลปะมันทเลในช่วงนี้ ไม่สามารถแบ่งออกตามเผ่าพันธุ์ที่อพยพเข้ามาอยู่ในล้านนาได้ เนื่องจากเผ่าพันธุ์ทั้งหมดมีลักษณะร่วมกัน คือศิลปะพม่าในสมัยมันทเล การแบ่งประเภทของเจดีย์ในช่วงนี้สามารถแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ 1) ประเภทก่อตัน ซึ่งมีทั้งลักษณะเจดีย์ทรงระฆัง และทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัส ซึ่งเป็นรูปแบบที่นิยมและเข้ามาเป็นสายวิวัฒนาการในดินแดนล้านนา 2) เจดีย์ประเภทวิหารยอด มีลักษณะคล้ายวิหาร ภายในมีห้องคูหาสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป³⁵⁵

เจดีย์ศิลปะมอญ-พม่าที่เก่าแก่ที่สุดในเมืองแพร่ ได้แก่ เจดีย์วัดจอมสวรรค์(วัดจองเหนือ) ซึ่งยังคงลักษณะใกล้เคียงของเดิม จากการบูรณะครั้งล่าสุดเจดีย์วัดจอมสวรรค์เพิ่งจะได้รับการบูรณะจากกรมศิลปากรใน พ.ศ. 2561 โดยการปรับปรุงภูมิทัศน์ครั้งใหญ่ ซ่อมแซมรอยปูนแตกร้าวบางส่วน และทาสีใหม่เป็นสีขาวทั้งองค์ (ภาพที่ 88)

³⁵⁴ชัยสิทธิ์ ปะนันวงศ์, “การศึกษาอิทธิพลศิลปะพม่า กรณีศึกษา เจดีย์วัดจองกลาง วัดจองเหนือ และวัดจองใต้ อำเภอเมือง จังหวัดแพร่”, (ปริญาวิทยาศาสตรบัณฑิต สาขาโบราณคดี ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553), 9.

³⁵⁵เรื่องเดียวกัน, 30.

ภาพที่ 88 เจดีย์วัดจอมสวรรค์ อ.เมือง จ.แพร่ ในปัจจุบัน

มีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงระฆังมีเจดีย์ประธาน องค์เจดีย์มีการประดับลวดลายโดยรอบ เชื่อมต่อด้วยमुखห้องคูหาด้านหน้า ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปศิลปะพม่า มีลวดลายปูนปั้นประดับ ตกแต่งด้านหน้าเป็นลวดลายพันธุ์พฤกษาและบางส่วนได้รับอิทธิพลสายใบอะแคนทัสจากตะวันตก ลักษณะเช่นนี้น่าจะได้รับอิทธิพลศิลปะพม่ามาจากกลุ่มชาวพม่าในล้านนา เช่น เชียงใหม่ เชียงราย และลำปาง เจดีย์ลักษณะนี้พบอีกองค์ที่วัดสระบ่อแก้ว(วัดจองกลาง) ซึ่งมีขนาดใหญ่กว่าเล็กน้อย แตกต่างกันที่เจดีย์วัดสระบ่อแก้วนี้ไม่มีห้องคูหาเชื่อมด้านหน้าของเจดีย์ประธาน เจดีย์องค์นี้ได้รับการบูรณะตลอดเวลา ในความดูแลของพระครูอาทร ขันติธรรม เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบันซึ่งเป็นพระสงฆ์อาวุโสสายพม่าในเมืองแพร่ ลักษณะและรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์ในกลุ่มนี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับเจดีย์พม่าในศิลปะมณฑล ซึ่งเป็นรูปแบบที่นิยมพบกระจายทางเมืองล้านนาในขณะนั้น

ลักษณะของเจดีย์พม่าอีกรูปแบบที่พบในเมืองแพร่ได้แก่ กลุ่มเจดีย์ทรงวิหารที่บดิน ลักษณะเป็นเรือนธาตุในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสมียอดเจดีย์ด้านบน ภายในจรณะนำประดิษฐานพระพุทธรูป ศิลปะพม่าด้านหน้า อีก 3 ด้านมีซุ้มจรณะนำประดิษฐานพระพุทธรูปศิลปะพม่าเช่นเดียวกัน มีการประดับตกแต่งปูนปั้นนรสิงห์และเทวดาส่วนยอดของเจดีย์ องค์เจดีย์มีขนาดเล็กกว่ามากเมื่อเทียบ สัดส่วนกับเจดีย์ทรงระฆัง ตกแต่งด้วยการทาสีขาว ได้แก่ เจดีย์วัดต้นธง(วัดจองใต้) นอกจากนี้ในเมือง

แล้วลักษณะเจดีย์ทรงวิหารนี้พบเป็นกลุ่มอยู่ที่เมืองลองซึ่งตามประวัติศาสตร์นั้น ซึ่งเมืองลองเคยเป็นเมืองที่อยู่ในความดูแลของลำปางมาก่อนสอดคล้องกับที่พระครูอาทร ชันติธรรมได้ให้ข้อมูลว่าพระพม่าในเมืองแพร์มีความสัมพันธ์กับพระลำปางและมีการติดต่อสื่อสารกับวัดศรีชุม ในบางครั้งมีพระสงฆ์พม่าจากวัดศรีชุมมาจำพรรษาที่วัดสระบ่อแก้วในเมือง³⁵⁶ เจดีย์พม่าในเมืองลองพบลักษณะเดียวกันแต่มีขนาดเล็กกว่า ได้แก่ เจดีย์วัดใหม่พม่าและวัดต้าเวียง ซึ่งมีอายุราวพุทธปลายพุทธศตวรรษที่ 25 ส่วนศิลปะมอญพม่าที่สร้างใหม่ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 26 นั้น กลับมานิยมในกลุ่มหมู่บ้านที่ยังมีชาวพม่าอาศัยอยู่และนิยมสร้างลักษณะเจดีย์ทรงระฆัง พบกระจายอยู่บริเวณเมืองด้าม่อน และต้าเวียง อ.ลอง

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่โดดเด่นของศิลปะพม่าอีกกลุ่มคือ อุโบสถวิหาร(จอง) ซึ่งเป็นอาคารหลังเดียวกันแต่มีพื้นที่ภายในแบ่งเป็นสัดส่วน หรือเรียกว่าอาคารทรงปยาธาตุ มีลักษณะเป็นอาคารทรงปราสาทที่มีเรือนยอดเป็นเรือนชั้นซ้อน คล้ายกับอาคารทรงปราสาทยอดในศิลปะไทย คือเรือนที่แสดงฐานันดรสูง แต่มีส่วนที่แตกต่างกันโดยในงานช่างพม่า เน้นส่วนของผนังในช่วงชั้นของหลังคา คอสองยกสูงมีผนัง 4 ด้านขึ้นมาเป็นห้องขนาดเล็กและมีการประดับลวดลาย การประดับลวดลายฉลุแบบพม่าบริเวณแนวสันหลังคาและเชิงชาย ซึ่งเป็นแบบแผนอาคารของวัดที่ใช้อยู่ในกลุ่มชนชาวไทใหญ่และพม่า ตัวอาคารก่อสร้างด้วยไม้ทั้งหลังเป็นอาคารยกใต้ถุนสูง หลังคาซ้อนชั้นกันหลายชั้นเชื่อมต่อด้วยคอสองยกสูง ในเมืองแพร์ เช่น จองวัดจอมสวรรค์ อ.เมือง (ภาพที่ 89)

ภาพที่ 89 จองวัดจอมสวรรค์ อ.เมือง จ.แพร์

³⁵⁶สัมภาษณ์ พระครูอาทร ชันติธรรม, เจ้าอาวาสวัดสระบ่อแก้ว. วันที่ 20 กรกฎาคม พ.ศ. 2561.

4.2 การแบ่งกลุ่มรูปแบบสถาปัตยกรรมมอญ-พม่าในพุทธศตวรรษที่ 25

4.2.1 เจดีย์ทรงระฆังแบบมอญ-พม่าศิลปะมณฑล

เจดีย์วัดจอมสวรรค์(วัดจองเหนือ)

ภาพที่ 90 จอมวัดจอมสวรรค์ อ.เมือง

วัดจองเหนือหรือจอมสวรรค์ ตั้งอยู่บนถนนยันตรกิจโกศล ตำบลทุ่งกวาว อำเภอเมือง จังหวัดแพร่ ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อวันที่ 30 ตุลาคม พ.ศ. 2479³⁵⁷ กรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานวันที่ 27 สิงหาคม พ.ศ. 2533 พื้นที่บริเวณวัดจอมสวรรค์ไปจนถึงบ้านทุ่งกวาวเป็นที่ตั้งชุมชนของพวกชาวเงี้ยว จึงร่วมกันสร้างวัดขึ้นเป็นศูนย์กลางชุมชน ต่อมาวัดจอมสวรรค์ ถูกทะเลาะจนกลายเป็นวัดร้าง จนต่อมา พ.ศ. 2347 นายฮ้อยคำมาตพ่อค้าชาวไทยใหญ่และพ่อเผ่ากันดี และนางหล้าภรรยาชาวไทยเข้ามาบูรณะและปรับเปลี่ยนรูปแบบทางสถาปัตยกรรมเป็นเจดีย์ทรงระฆังอิทธิพลศิลปะพม่าสมัยมณฑล (คำว่า นายฮ้อยหรือนายฮ้อย หมายถึงพ่อเลี้ยงในภาษาพื้นเมืองเหนือ ซึ่งมีความหมายเดียวกับคำว่า เจ้าสัวหรือเสี่ยในภาษาจีน) ได้รวบรวมช่างชาวพม่าหลากหลาย

³⁵⁷ กองพุทธศาสนสถาน, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 8, 1016.

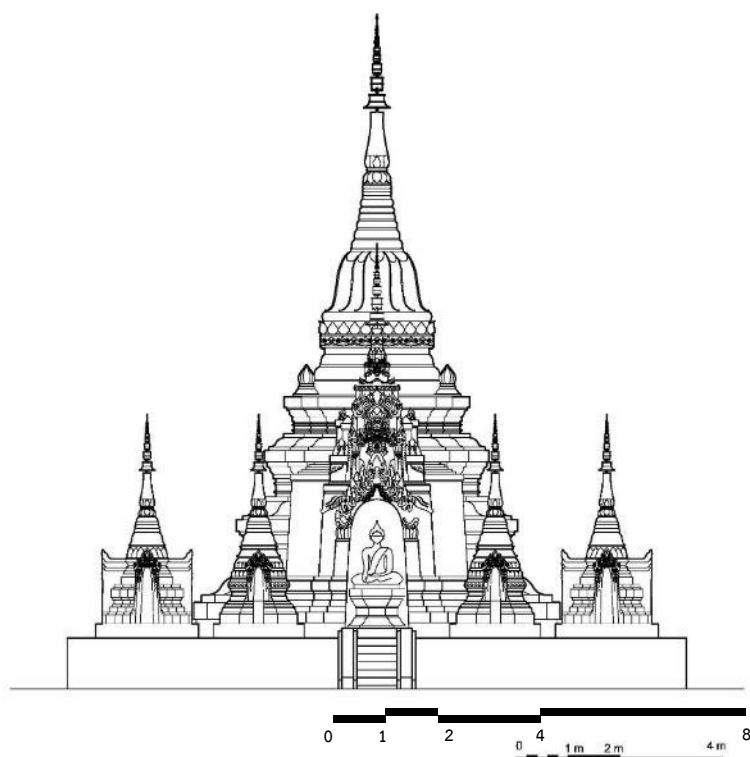
ประเภท ได้แก่ ช่างไม้ ช่างประดับกระจก ช่างฉลุ แต่ไม่ปรากฏช่างปูน เนื่องจากการสร้างวัดนั้นนิยมสร้างด้วยไม้ทั้งหลัง งานแกะสลักลวดลายไม้นั้นเป็นฝีมือของช่างพม่า งานประดับกระจกนั้นเป็นฝีมือของเผ่าตองสู ต่อมาพ่อจ๋องนันทาหรือที่ชาวบ้านเรียกว่าพ่อเลี้ยงเฮตแมนและภรรยาชื่อแม่ก้อยลูกสาวของพ่อฮ้อยกันดี มีอาชีพทำไม้กับบริษัทอีสเอเซียติก เป็นผู้มีความดีได้ร่วมมือกับชาวเผ่าเดียวกันสร้างบูรณปฏิสังขรณ์เป็นเสร็จสมบูรณ์ใน พ.ศ. 2415 พ่อจ๋องนันทาและแม่ก้อยได้ให้ตู้เจ้าหัวเหล็กซึ่งเป็นพระไทใหญ่เป็นเจ้าของอาวาสองค์แรก จนกระทั่ง พ.ศ. 2479 มรณภาพได้มรณภาพ พ.ศ. 2485 วัดจองเหนือไม่มีพระพม่าจำพรรษาครั้นถึงยกให้เป็นวัดไทย เจ้าคณะจังหวัดแพร่คือ เจ้าคุณปริยัติวงศาจารย์(ฟู) ได้แต่งตั้งให้พระมหาสงบเป็นเจ้าอาวาสจนถึง พ.ศ. 2495 จากนั้นเป็นพระสงฆ์ไทยเป็นเจ้าอาวาสมาจนถึงปัจจุบัน³⁵⁸ ตามประวัติวัดได้บันทึกไว้ว่ามีการบูรณะเจดีย์และวิหารในครั้งเดียวกัน ลักษณะเป็นเจดีย์ทรงเครื่องแบบมอญ ประกอบด้วยเจดีย์ประธานและเจดีย์รายบนฐานไพที ลักษณะการตกแต่งลวดลายดอกไม้พันธุ์พฤกษา หรือลายกลีบบัวบริเวณเจดีย์ประธานและเจดีย์บริวารซึ่งแต่ละองค์มีลวดลายไม่เหมือนกัน และมีลวดลายที่มีความละเอียดของงานช่างต่างกัน สันนิษฐานได้ว่าเจดีย์วัดจอมสวรรค์นั้นถูกบูรณะโดยช่างหลายกลุ่ม

³⁵⁸หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์และลักษณะสถาปัตยกรรมในเมืองจังหวัดแพร่, (แพร่ : มปป.), 7-8.

ภาพที่ 91 เจตีย์วัดจอมสวรรค์ อ.เมือง

ภาพลายเส้นที่ 18 รูปด้านหน้าเจดีย์วัดจอมสวรรค์

ภาพลายเส้นที่ 19 รูปด้านข้างเจดีย์วัดจอมสวรรค์

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

ส่วนฐาน

ฐานด้านล่างเริ่มต้นที่ฐานเชิงตอเนื่องด้วยฐานปัทมในผังสี่เหลี่ยมไม่มีการย่อมุมและไม่ใช่ลักษณะของฐานแบบล้านนากว้างประมาณ 7 เมตร เป็นฐานไพทีที่รองรับเจดีย์ประธานและเจดีย์บริวาร 12 องค์ มีบันไดขึ้นด้านหน้าทางทิศตะวันตก บันไดทางขึ้นนี้สำหรับเดินขึ้นไปยังห้องคูหา มีลักษณะเป็นมุขยื่นออกมา ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปศิลปะพม่า

เจดีย์บริวาร

เจดีย์บริวารมีจำนวนทั้งหมด 12 องค์ ล้อมรอบเจดีย์ประธานด้านละ 4 องค์ ซึ่งมีลักษณะแตกต่างกันเป็นเจดีย์ทรงระฆังแบบพม่า สามารถแบ่งออกได้ 2 ลักษณะคือ

เจดีย์บริวารบริเวณมุม(ภาพที่ 92) ตั้งอยู่บริเวณฐานและมุมทั้ง 4 อยู่ในผังสี่เหลี่ยมย่อมุมมีซุ้มจตุรมุขยื่นออกมา 4 ด้าน ลักษณะเริ่มต้นเป็นฐานปัทมสี่เหลี่ยมย่อมุมไม่มีการประดับลูกแก้วที่ท้องไม้ ถัดขึ้นไปจะเป็นฐานปรับมุมแปดเหลี่ยมย่อมุมและฐานในผังกลม ขึ้นไปเป็นบัวกลุ่ม ถัดจากนั้นเป็นองค์ระฆังซึ่งมีเพียงรัดอกไม่มีการตกแต่ง ลวดลาย ลักษณะองค์ระฆังพอมไม้ปาน ขึ้นไปอีกเป็นปล้องโฉน ปัทมบาท ปลี และฉัตร ซึ่งส่วนยอดหลงเหลือแต่ร่องรอยของฉัตรที่หักพังลงมา ลักษณะของเจดีย์ประจำมุมยังมีลักษณะที่ย่อยได้อีกดังนี้ ความพิเศษของเจดีย์มุมทางด้านทิศตะวันตก มีรายละเอียดการตกแต่งต่างไปจากองค์อื่นเนื่องจากเป็นเจดีย์ที่ใช้เก็บอัฐิอดีตเจ้าอาวาส กรอบซุ้มและซุ้มประดับด้วยลายพันธุ์พฤกษาลักษณะเดียวกับซุ้มเคล็กของเจดีย์ประธาน เจดีย์มุมด้านตะวันออกเฉียงเหนือ บริเวณองค์ระฆังทำกลีบมะเฟืองเลียนแบบองค์ระฆังของเจดีย์ประธาน

เจดีย์บริวารประจำด้าน(ภาพที่ 93) มีลักษณะเจดีย์ทรงระฆังแบบพม่าในผังกลมมีซุ้มจรนำด้านเดียวคือด้านหน้าที่หันออกด้านนอก โดยมีซุ้มกรอบประตูเพียงองค์ละซุ้ม ส่วนของเจดีย์นั้นประกอบไปด้วยฐานเชิง 2 ถัดขึ้นไปเป็นหน้ากระดานล่าง ฐานบัวคว่ำท้องไม้และบัวหงาย และหน้ากระดานบนตกแต่งด้วยลายจุดไข่ปลา ถัดมาเป็นกลีบบัวกลุ่มสองชั้นเหมือนเจดีย์มุม องค์ระฆังขนาดเล็กประดับด้วยรัดอกเส้นเล็ก ปล้องโฉน ปัทมบาทลักษณะอวบอ้วน ปลียอด และฉัตร ตามลำดับ ส่วนซุ้มและกรอบซุ้มมีลวดลายประดับ ลวดลายจะเด่นชัดในส่วนของซุ้มโค้งด้านบน ต่อเนื่องลงมาในส่วนของ

เสานั้นลวดลายเป็นลายบุรณะไม่กลมกลืนกัน ซึ่งซุ้มของเจดีย์บริวารเหล่านี้ไม่ปรากฏพระพุทธรูป น่าจะเป็นเพราะพื้นที่สำหรับการประดิษฐานมีพื้นที่ไม่เพียงพอและมีขนาดเล็กมาก และความตื้นของซุมนั้นไม่สามารถประดิษฐานพระพุทธรูปได้ ซึ่งหากซุมนั้นเคยประดับพระพุทธรูปจริงก็น่าจะต้องเป็นพระพุทธรูปยืนและมีขนาดเล็กมาก การประดับเจดีย์ที่บริเวณฐานนี้ในระเบียบของเจดีย์ทรงระฆังศิลปะอมรปุระ-มันทเล พบประดับอยู่บริเวณฐานบัวของเจดีย์ประธาน เนื่องจากเจดีย์องค์นี้มีขนาดกลาง ทำให้ฐานของเจดีย์ประธานมีขนาดเล็กทำให้พื้นที่ในการวางลดลง จึงนำเอาเจดีย์ขนาดเล็กมาประดับที่ส่วนฐานแทน

เมื่อศึกษาจากรูปแบบของเจดีย์บริวารทั้ง 12 องค์นั้น มีลักษณะของลวดลายปูนปั้นที่ประดับแตกต่างกันซึ่งแสดงถึงการซ่อมแซมจากช่างในครั้งที่ต่างกัน และสามารถแยกลักษณะของลวดลายดั้งเดิมและลวดลายที่บุรณะซ่อมแซมใหม่ (ภาพที่ 94) ส่วนของจระนำที่มีลวดลายที่ต้นเงินน่าจะเป็นส่วนที่ซ่อมแซมใหม่

ภาพที่ 92 เจดีย์บริวารมุม

ภาพที่ 93 เจดีย์บริวารด้านในฝั่งกลม

ภาพที่ 94 ลวดลายปูนปั้น

เจดีย์บริวารทั้งหมดนี้ยังมีข้อแตกต่างในส่วนของบัวกลุ่มรองรับองค์ระฆัง ซึ่งบางองค์เป็นบัวกลุ่มเพียงชั้นเดียวหรือบางองค์มีการซ้อนชั้นของบัวกลุ่ม 2 ชั้น หรือลักษณะของกลีบบัวเรียงตัวขนาดเล็กซ้อนกันถี่ หรือเป็นลวดลายกลีบบัวขนาดใหญ่ลักษณะใบโค้งมน อีกส่วนของลวดลายที่มีความแตกต่างกันคือบริเวณส่วนยอดซุ้มของจระนำประกอบเจดีย์ ซึ่งมีลวดลายลายพันธุ์พฤกษา อิทธิพลศิลปะตะวันตกซึ่งลักษณะเหล่านี้จะเกิดจากการบูรณปฏิสังขรณ์ของช่างท้องถิ่น ที่ไม่ยึดถือระเบียบของศิลปะแบบมอญพม่า

บันได

ลักษณะของบันไดทางขึ้นที่ฐานไพที ไม่มีพนักบันได ที่ปลายของบันไดเป็นลายขดม้วนไม่พบลักษณะของสัตว์ประดับแบบล้านนา หรือสัตว์ประดับแบบพม่า

เจดีย์ประธาน

ฐานปัทม์ของเจดีย์ประธาน

เริ่มจากฐานเชิง 1 ชั้นต่อเนื่องด้วยฐานปัทม์ในผังสี่เหลี่ยมย่อมุมซ้อนกันจำนวน 3 ชั้น การย่อมุมมีลักษณะตื้นไม่มีความลึกมากนัก ยังคงเหลือร่องรอยของลวดลายปูนปั้นในบางส่วน องค์ประกอบของฐานปัทม์แต่ละชุดได้แก่ หน้ากระดาน บัวคว่ำ บัวหงาย ท้องไม้คานด้วยลูกแก้ว 2 เส้น ไม่มีการเจาะช่องท้องไม้ ซึ่งเป็นคตินิยมของศิลปะอมรปุระ-มัณฑล ในส่วนของหน้ากระดานบนของฐานแต่ละชุดคงเหลือลวดลายปูนปั้นรูปกลีบบัว ลักษณะโค้งมนคล้ายกลับศิลปะตะวันตก มีลักษณะคล้ายกับลายกนกแต่ส่วนปลายของลวดลายเน้นลักษณะโค้งมน ไม่มีการประดับนรสิงห์ หม้อปुरुณขตะ หรือรูปแบบการประดับอื่นๆ บริเวณมุมของฐานปัทม์ทั้ง 3 ชั้น อาจจะเนื่องจากเป็นเจดีย์ขนาดเล็กไม่มีพื้นที่มากพอ

ฐานปรับมุม

มีลักษณะฐานปัทม์ปรับมุมในผังกลม บัวปากระฆังมีลักษณะเป็นชั้นบัวกลุ่มแถวเดียว

องค์ระฆัง

ต่อเนื่องจากฐานปรับมุมในผังกลมนั้นมีการประดับชั้นบัวกลุ่มแถวเดียวและลวดลายพันธุ์พฤกษาคลายกับลักษณะของกลีบบัวขนาดใหญ่ องค์ระฆังมีลักษณะพิเศษซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของเจดีย์วัดจอมสวรรค์คือ การตกแต่งองค์ระฆังเป็นริ้วคล้ายกับกลีบมะเฟือง ส่วนปลายขององค์ระฆังในตำแหน่งของบัวคอเสื่อนั้น ทำลวดลายคล้ายกับกลีบบัวขนาดเล็กเพียง 1 กลีบอยู่ในช่วงของริ้วกลีบมะเฟือง ซึ่งน่าจะเป็นลักษณะของช่างท้องถิ่นที่ใส่เข้าไปในองค์เจดีย์(ภาพที่ 95) เนื่องจากไม่พบลักษณะดังกล่าวในเจดีย์แบบพม่าที่อยู่ในดินแดนล้านนาหรือเจดีย์องค์อื่นในเมืองแพร่

ภาพที่ 95 เจดีย์ประธาน

ภาพที่ 96 เจดีย์มุมประดับเจดีย์ประธาน

การประดับตกแต่งองค์ระฆัง

ปูนปั้นรูปดอกบัวตูมขนาดเล็ก หรือทำหน้าที่เป็นเจดีย์มุม (ภาพที่ 96) ตั้งอยู่บริเวณมุม ทั้ง 4 มุมของฐานชั้นที่ 3 ตำแหน่งนี้อาจแทนตำแหน่งของสถูปิยะ ซึ่งจะเป็นการจำลอง ลักษณะของเจดีย์ประธานและย่อให้มีขนาดเล็กลง โดยมีลักษณะคล้ายรูปดอกบัวตูม องค์ระฆังประดับกลีบบัวเป็นริ้วคล้ายกับลวดลายกลีบมะเฟืองเช่นเดียวกับการประดับ องค์ระฆังของเจดีย์ประธาน

ห้องคูหาส่วนเชื่อมต่อกับเจดีย์ประธาน

ทางด้านหน้าของเจดีย์ปรากฏซุ้มคูหาภายในประดิษฐานพระพุทธรูปศิลปะพม่า ลักษณะและลวดลายได้รับอิทธิพลศิลปะแบบมณฑล บริเวณกรอบซุ้มประตูประดับลวดลายพันธุ์พฤกษา ลักษณะการก่ออิฐเป็นแบบซุ้มโค้ง(Arch) เป็นลักษณะที่นิยมในศิลปะพม่า ซึ่งถ่ายทอดมาจากอิทธิพลตะวันตกสันนิษฐานว่า พม่าได้รับเทคนิควิธีนี้มาจากอินเดีย โดยที่อินเดียได้รับมาจากกลุ่มเปอร์เซียและกรีกโรมันที่เข้ามาอินเดียโดยผ่านช่องเขาโคเบอร์ ซึ่งการเกิดขึ้นของโครงสร้างรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบนี้เริ่มต้นในสมัยของชาวอิทรัสคันก่อนที่จะมานิยมมากในสมัยของโรมัน มีความแตกต่างกับการเรียงอิฐแบบวิธีวางสันเหลี่ยมซึ่งเป็นที่นิยมในล้านนาและในไทย ส่วนยอดของห้องคูหามีลักษณะเป็นเรือนชั้นซ้อนในผังสี่เหลี่ยม ด้านหน้าประกอบด้วยจระนำ ด้านข้างตกแต่งด้วยลายกลีบบัวอิทธิพลแบบมณฑล มีการประดับปูนปั้นรูปดอกบัวตูมเป็นรั้วคล้ายกับเจดีย์ประธานที่บริเวณเรือนชั้นซ้อนชั้นล่างสุด

ลักษณะของซุ้มคูหาเป็นห้องสี่เหลี่ยมส่วนยอดด้านหน้ามีลักษณะเป็นซุ้มเคล็ก ซึ่งเป็นลักษณะเด่นที่สืบทอดมาตั้งแต่ศิลปะพุกามมีลักษณะคล้ายกับซุ้มแบบมณฑลผสมกับศิลปะของช่างท้องถิ่นเมืองแพร่ (ภาพที่ 97) กล่าวคือลักษณะของซุ้มซ้อนซึ่งซุ้มชั้นที่ 2 และชั้นที่ 3 ถูกประดับบนผนังที่สร้างขึ้นมาประดับซ้อนชั้นในส่วนของยอด ส่วนยอดของซุ้มคูหานี้มีลักษณะซ้อนชั้นในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า ซ้อนกัน 3 ชั้น แต่ละชั้นประดับด้วยลายกบบนลักษณะคล้ายกลีบบัวในศิลปะพม่า ชาวบ้านเรียกว่าลายหมอกน้ำย่อย³⁵⁹ ในอาคารชั้นที่ 1 ที่บริเวณมุมประดับปูนปั้นรูปดอกบัวตูมลักษณะคล้ายกับ ดอกบัวตูมที่ประดับเจดีย์ประธาน ส่วนยอดต่อเนื่องปลียอดและปัทมบาท

พระพุทธรูปภายใน

เป็นพระพุทธรูปศิลปะพม่ามีลักษณะเม็ดพระศกเล็ก มีกรอบพระพักตร์ซึ่งไม่พบในศิลปะพุกาม นั่งห่มเฉียง นั่งขัดสมาธิเพชร ทำปางมารวิชัยซึ่งได้รับอิทธิพลจากพุกาม จีวรที่พระอังสาซ้ายตกลงมาทบกันซึ่งเป็นรูปแบบของพระนั่งสมัยอมรปุระ-มณฑล³⁶⁰

³⁵⁹ ฉัตรชัย รัตนวงศ์, นักวิชาการศิลปะและโบราณคดี กลุ่มคุณภาพชีวิตของ อบจ.แพร่ และสมาชิกกลุ่มคนสร้างศิลปะแพร่, สัมภาษณ์ 21 กรกฎาคม 2560.

³⁶⁰ ชัยสิทธิ์ ปะนนวงศ์, การศึกษาอิทธิพลศิลปะพม่า กรณีศึกษาเจดีย์วัดจองกลาง วัดจองเหนือ วัดจองใต้ อำเภอเมือง จ.แพร่, 71.

ส่วนยอด

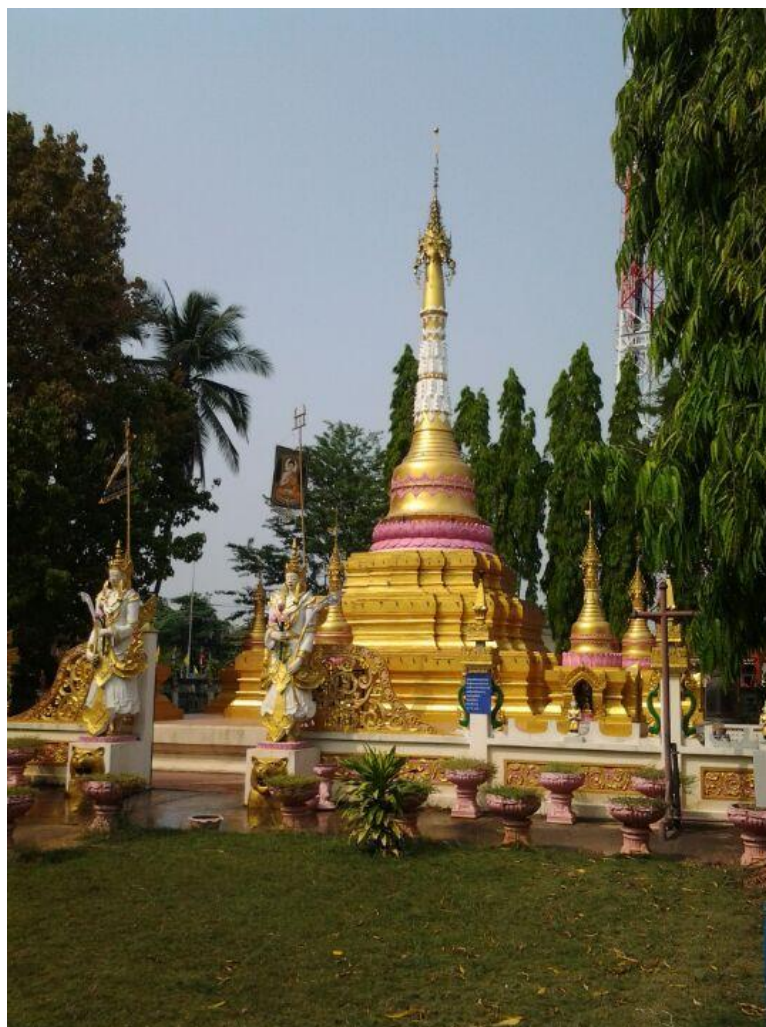
ปล้องไฉน ปัทมบาท และปลียอด มีลักษณะตามรูปแบบเจดีย์แบบพม่าแท้ มีลักษณะ
ปล้องไฉนสั้นอวบอ้วน ประกอบด้วยปัทมบาท

ภาพที่ 97 พระพุทธรูปภายในห้องอุหา

เจดีย์วัดสระบ่อแก้ว (วัดจงกลาง) พระธาตุกู่ทองคำ

ภาพที่ 98 เจดีย์วัดสระบ่อแก้ว

วัดสระบ่อแก้ว (สะ-ระ-บ่อ-แก้ว) คำว่าสระบ่อแก้วมีที่มาจากภายในวัดมีสระขนาดใหญ่อยู่ทางทิศเหนือ ในวันพระชาวบ้านมักจะได้เห็นลูกแก้วลอยขึ้นจากน้ำแล้วหายไปเป็นประจำ³⁶¹ น้ำในสระใช้หล่อเลี้ยงเครื่องยนต์สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อเกิดเหตุสงครามมีเสียงเตือนบอกเหตุจากบริเวณโรงไฟฟ้าเดิม(ปัจจุบันอยู่ใกล้กับอาณาเขตโรงไฟฟ้า) ชาวบ้านจะพากันไปหลบภัย ซึ่งปัจจุบันสระน้ำแห่งนี้ถูกกลบไปกลายเป็นที่ตั้งขององค์กรโทรศัพทในปัจจุบัน³⁶² วัดสระบ่อแก้วก่อสร้างโดยกลุ่มม่านหรือพม่า โดยกลุ่มนี้อาศัยอยู่บริเวณบ้านน้ำคือจนถึงถนนยนตรกิจ วัดนี้ได้ชื่ออีกหนึ่งว่าวัดสาม

³⁶¹องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ ฉบับ พ.ศ. 2559, 180.

³⁶²ชัยสิทธิ์ ปะนนวงศ์, “การศึกษาอิทธิพลศิลปะพม่า กรณีศึกษาเจดีย์วัดจงกลาง วัดจงเหนือ วัดจงใต้ อำเภอเมือง จ.แพร่, 27.

โพธิ์ เนื่องจากมีชนชาวพม่าตระกูลโพธิ์ สามตระกูลเป็นผู้สร้างผู้ริเริ่มสร้างวัดนี้ คือหม่องโพอ่านและแม่สม(ต้นตระกูลวิรัช)เป็นผู้สร้างขึ้นในปี พ.ศ.2419 เมื่อหม่องโพอ่านเสียชีวิต หม่องโพหยินและภรรยาชื่ออุน(ต้นตระกูลสุกานนท์) ได้ร่วมกับชาวพม่าที่มาจากเมืองหงสาวดี เมืองย่างกุ้งและเมืองมันทเล ปฏิสังขรณ์กุฏิ วิหาร โบสถ์ และพระเจดีย์ ขณะนั้นมีพระพม่าจำพรรษา 1 รูป คือ พระอุมาลา เมื่อพระอุมาลาเมื่อมรณภาพจึงไม่มีพระพม่าจำพรรษาและกลายเป็นวัดร้างไปในระยะเวลาหนึ่ง จนเมื่อพ.ศ.2508-2509 ชาวพม่าตระกูลโพคือ หม่องโพแสง ภรรยาชื่อแม่จันทร์(ต้นสกุลวังใจ) ได้เป็นผู้อุปฐากจากวัดจองกลางและได้นิมนต์ พระชาวพม่ามาเป็นเจ้าอาวาส พระอุปัชฌาย์ สิรินันทะ จากวัดศรีชุมเมืองลำปางมาเป็นเจ้าอาวาสซึ่งเป็นสายพระพม่าในล้านนา จากนั้นจึงเป็นพระไทยรับช่วงต่อในปี พ.ศ.2540 ได้แก่ หลวงพ่อสมนึก ชันติจาโร

จงมีลักษณะศิลปะแบบพม่าเช่นเดียวกับวัดจอมสวรรค์คือเป็นทั้งโบสถ์ ศาลา กุฏิในอาคารหลังเดียวกันหลังคาหลังเดิมมุงด้วยไม้ต่อมาเมื่อมีการบูรณะใหม่จะใช้กระเบื้อง อุโบสถมีลักษณะ 2 ชั้น จะเปิดใช้เมื่อมีพิธีกรรมทางศาสนา พระพุทธรูปที่ประดิษฐานในวัดนี้เป็นพระพุทธรูปที่นำมาจากเมืองมันทเล ประเทศพม่า เป็นหินอ่อนก้อนเดียวจำลองจากพระมหาอัญมณีฉลุในเครื่องทรง ปิดทองยกเงินทั้งองค์ยกเว้นพระพักตร์เนื่องจากองค์พระพุทธรูปจะปิดทองหน้าองค์พระชาวบ้านเรียกว่าพระเจ้าเนื้อนี้³⁶³

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

ลักษณะโดยรวมเป็นเจดีย์ทรงระฆังแบบพม่า มีเจดีย์ประธานและเจดีย์บริวารล้อมรอบ มีลานประทักษิณ และตกแต่งด้วยการทาสีทอกระเบื้องรอบเจดีย์

มีระเบียงรอบเป็นลานประทักษิณ โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กเน้นช่วงเสา ส่วนยอดของเสาประดับชั้นหลังคาซ้อนกัน 3 ชั้นแบบพม่า ตกแต่งด้วยลายฉลุลวดลายสีทองทางเข้าเว้นช่องว่างส่วนกลางมีพระพุทธรูปในศิลปะพม่าประดับ 1 คู่ บริเวณมุมของลานประทักษิณประดับสิงห์อวามีลักษณะอวบน้ำคล้ายกับสิงห์มอญ ซึ่งจากการสัมภาษณ์แต่เดิมสิงห์มอญคู่นี้มีลักษณะขอม ซึ่งเป็นลักษณะของสิงห์ชาวไทใหญ่ ซึ่งสิงห์นี้คาดว่า จะสร้างในช่วงท่านเจ้าอาวาสคนที่ 2 คืออุปัชฌาย์สิรินันทะ ซึ่งช่างที่เข้ามาทำคือสล่า

³⁶³ ประวัตินี้วัดสระป้อมแก้ว. เข้าถึงเมื่อวันที่ 23 มิถุนายน 2560, ที่มา :

กล้วยมาจากพม่า สร้างในปี พ.ศ.2524 นอกจากสิงห์แล้วสล่ากล้วยยังได้สร้างครุฑเป็น ทวารบาลอยู่ที่ประตูทิศใต้ แต่มาในสมัยปัจจุบันเจ้าอาวาสได้สั่งให้ช่างปั้นใหม่เป็นสิงห์ที่ รูปร่างอวบสมบุรณ์ลักษณะสิงห์ของพม่า³⁶⁴

เจดีย์บริวาร

บริเวณส่วนฐานของเจดีย์ประธานนั้นไม่พบองค์ประกอบประดับตกแต่ง และไม่ปรากฏ การประดับด้วยสถูปิกะตามมมเจดีย์ดังเช่นเจดีย์วัดจอมสวรรค์ เนื่องจากเหลือพื้นที่น้อย มากจนไม่สามารถประดับได้ แต่พบเจดีย์บริวารอยู่รายรอบฐานขนาดใหญ่ก่อนฐานของ เจดีย์โดยรอบ 8 ทิศ สร้างขึ้นสมัยพม่าอุปถัมภ์สิรินันทะ บูรณะ พ.ศ.2508-2509 ซึ่งการ บูรณะได้มีชาวมอญ พม่า ปะโอและไทใหญ่ช่วยกันโดยมาจากเมือง ย่างกุ้ง มณฑลเมาะ ละแหม่ง หงสาวดี ซึ่งเกิดจากการเลียนแบบเจดีย์ชเวดากองที่สร้างเจดีย์บริวารไว้ ด้านล่างซึ่งเป็นลักษณะของเจดีย์มอญ ที่มีฐานลาดและขนาดใหญ่

ลักษณะของเจดีย์บริวาร 8 องค์นี้ (ภาพที่ 99) อยู่ประจำทิศ รูปแบบของเจดีย์บริเวณนี้มี เริ่มตันด้วยฐานเขียง และฐานปัทม์ 1 ชั้นไม่มีการย่อมุมบริเวณท้องไม้ประดับลูกแก้ว 1 เส้น ที่ฐานปัทม์ประดับซุ้มเคล็กแบบมณฑลเมาะ ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปนั่งศิลปะ พม่า ถ้าเป็นเจดีย์บริวารที่ประดับบริเวณด้านซุ้มเคล็กมีด้านเดียวหันหน้าออกทางด้าน นอก ส่วนเจดีย์บริวารที่ประดับที่มุมประกอบด้วยซุ้มเคล็กสองด้าน ส่วนขององค์ระฆัง ย่อส่วนมาจากเจดีย์ประธาน ตกแต่งด้วยรัดอก 1 เส้น มีความแตกต่างกันเพียงเล็กน้อย เพียงส่วนยอดของเจดีย์ประธานมีลักษณะยืดยาวเหมือนเจดีย์แบบมอญ แต่ส่วนยอดของ ปัทมบาทและปลียอดของเจดีย์บริวารกลับมีลักษณะอวบอ้วนคล้ายกับรูปแบบพม่า

³⁶⁴ ชัยสิทธิ์ ปะนนวงศ์, การศึกษาอิทธิพลศิลปะพม่า กรณีศึกษาเจดีย์วัดจองกลาง วัดจองเหนือ วัดจองใต้ อำเภอเมือง จ.แพร่, 51.

เจดีย์ประธาน

ฐานปัทม์

ฐานขององค์เจดีย์เริ่มต้นด้วยฐานบัวในผังสี่เหลี่ยม ต่อเนื่องด้วยระเบียบของฐานในเจดีย์ศิลปะมอญพม่า คือฐานปัทม์ย่อมุมยึดท้องไม้สูงคาดด้วยลูกแก้ว 2 เส้น ลักษณะการย่อมุมไม่เน้นเก็จเหมือนฐานบัวของล้านนา ซ้อนกันจำนวน 3 ชั้น ไม่มีการประดับตกแต่งในส่วนของฐาน (ภาพที่ 99) แต่เดิมบริเวณของฐานมีลวดลายปูนปั้นประดับเช่นเดียวกับฐานของเจดีย์วัดจอมสวรรค์ อยู่แต่ปัจจุบันถูกบูรณะหายไป³⁶⁵ ลักษณะของฐานนี้มีลักษณะของศิลปะแบบอมรปุระ-มณฑล

ฐานปรับมุม

ฐานปรับมุมอยู่ในผังกลมเช่นเดียวกับวัดจอมสวรรค์ มีลักษณะเป็นฐานกลีบบัวคว่ำ-บัวหงายซ้อนกันอย่างชัดเจน ตกแต่งด้วยการทาสีชมพู บัวปากกระซังเป็นบัวคว่ำหงายซ้อนกัน 2 ชั้น เป็นระเบียบในศิลปะ อมรปุระ-มณฑลเช่นเดียวกัน

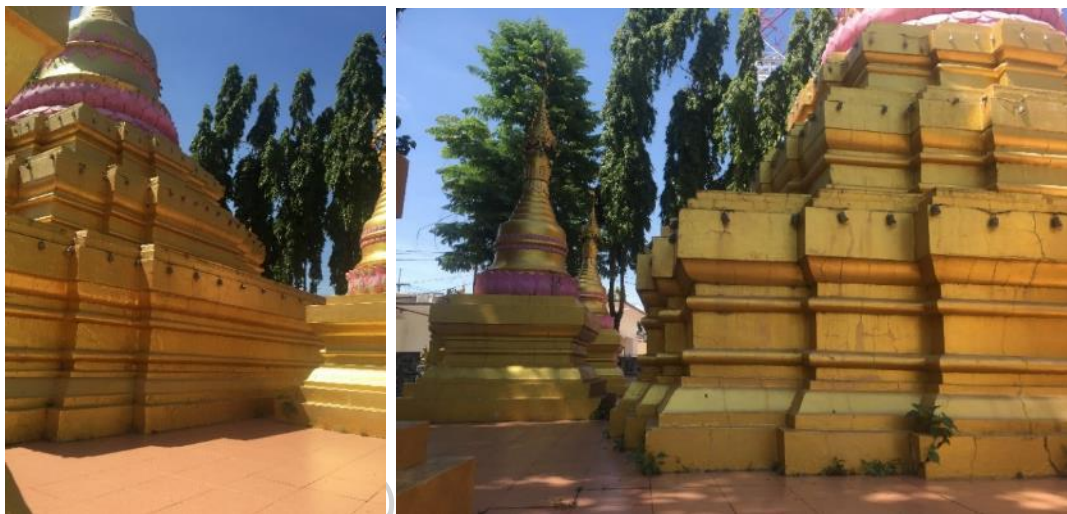
องค์ระฆัง

องค์ระฆังกลมไม่มีปลีลึงค์ ตกแต่งด้วยรัดอก 1 เส้นและกลีบบัวคว่ำและหงายบริเวณรัดอกเป็นลายกนก ซ้อนกันขนาดเล็กและใหญ่สลับกันตกแต่งด้วยการทาสีชมพู พบลวดลายหน้ากาลหรือเฟืองอุษะซึ่งเป็นลักษณะของช่วงศิลปะอมรปุระ-มณฑล ซึ่งลวดลายที่ปรากฏนี้น่าจะเป็นลักษณะของช่างท้องถิ่นในเมืองแพร่

ส่วนยอด ปล้องไฉน ปัทมบาท ปลี

ส่วนของปล้องไฉนสั้น ปัทมบาทมีลักษณะยึดสูง เป็นรูปแบบที่ได้รับอิทธิพลของศิลปะมอญในอมรปุระ-มณฑล มีการตกแต่งลายปูนปั้นเป็นรูปใบไม้เรียวยาวอิทธิพลศิลปะตะวันตก ลักษณะของปลีมีลักษณะเป็นปลียาวซึ่งได้รับอิทธิพลศิลปะมอญ ซึ่งจากการสอบถามชาวบ้านในพื้นที่นั้นได้ความว่า เจดีย์นี้ได้รับการบูรณะหลายครั้งส่วนยอดของเจดีย์มีลักษณะไม่ยึดสูงมากนัก ซึ่งมีรูปแบบใกล้เคียงกับเจดีย์บริวาร

³⁶⁵ ฉัตรชัย รัตนวงศ์, นักวิชาการศิลปะและโบราณคดี กลุ่มคุณภาพชีวิตของ อบจ.แพร่ และสมาชิกกลุ่มคนสร้างศิลปะแพร่, สัมภาษณ์, วันที่ 21 กรกฎาคม พ.ศ. 2560.

ภาพที่ 99 ส่วนฐานของเจดีย์ประธาน,ฐานบัวย่อเก็จซ้อนชั้น 3 ชั้น

4.2.2 เจดีย์ทรงวิหารยอดอิทธิพลศิลปะอมรปุระ-มณฑล

เจดีย์อีกรูปแบบหนึ่งที่ปรากฏในเมืองแพร่คือ กลุ่มของเจดีย์ทรงวิหารยอดที่บตัน ถึงแม้ว่าจะเรียกว่าเจดีย์ทรงวิหารนั้นแต่ในความเป็นจริงเจดีย์ในกลุ่มนี้ไม่สามารถเข้าไปใช้งานภายในได้ มีลักษณะเป็นอาคารในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุม และมีส่วนยอดเป็นเจดีย์ทรงระฆัง ซึ่งใน อ.เมือง พบว่ามีเพียงวัดตันธง (วัดจองใต้) เพียงแห่งเดียว แต่ยังมีเจดีย์ในรูปแบบดังกล่าวที่ อ.ลอง ซึ่งมีชุมชนโบราณและเป็นอีกแห่งที่มีชาวพม่าเข้าไปอาศัยตั้งรกรากอยู่เป็นชุมชนขนาดใหญ่ ได้แก่ เจดีย์วัดเวียงต้า และเจดีย์วัดใหม่พม่า ที่ยังหลงเหลือเจดีย์เก่าที่มีอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25

เจดีย์วัดตันธง(วัดจองใต้)

สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2418 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา 6 สิงหาคม พ.ศ. 2506³⁶⁶ วัดจองใต้หรือวัดตันธง สร้างขึ้นโดยศรัทธาชายป่าหยาชาวไทใหญ่และนางเอื้อภรรยาชาวแพร่ และเจดีย์ถูกบูรณะในปี พ.ศ. 2505-2507 ปัจจุบันพระวิหารเปลี่ยนจากทรงปญาทาดพม่ากลายเป็นวิหารแบบล้านนา เจ้าอาวาสในช่วงแรกเป็นพระชาวไทใหญ่คือ พระโอม่งก๊ะ พระป้อก และพระชุนินทร์ หลังจากนั้นพระพม่าเรียกตัวกลับเจ้าอาวาสองค์ต่อมาจึงเป็นพระไทยมาจนถึงปัจจุบัน³⁶⁷ ผู้สร้างวัดนี้เป็นพวกไทใหญ่หรือเงี้ยว ที่อาศัยอยู่บริเวณบ้านชัยมงคล บ้านทุ่ง บ้านเหมืองหิด เป็นสถานที่ที่ปรากฏในลิลิตพ่ายพม่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ เคยมาประทับเพื่อเปลี่ยนเครื่องทรงก่อนเสด็จเข้าเมืองแพร่ทางประตูชัย ต่อมาวัดได้ชำรุดทรุดโทรมลง และพระเงี้ยวไม่ได้จำพรรษาเช่นเดียวกับวัดอมสวรรณค์ พ่อสำอาง (นายกุศล ปัญญาบาลย์) จึงได้ปฏิสังขรณ์วิหารวัดจองใต้เป็นศิลปะแบบไทย³⁶⁸

³⁶⁶ กองพุทธศาสนสถาน, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 8, 1024.

³⁶⁷ ชัยสิทธิ์ ปะนันวงศ์, การศึกษาอิทธิพลศิลปะพม่า กรณีศึกษาเจดีย์วัดจองกลาง วัดจองเหนือ วัดจองใต้ อ.เมือง จ.แพร่, 29.

³⁶⁸ องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ ฉบับ พ.ศ. 2559, 179.

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

ภาพที่ 100 เจดีย์วัดคันธง อ.เมือง

รูปแบบปัจจุบัน (ภาพที่ 100) มีลักษณะเป็นเจดีย์ก่ออิฐถือปูนแบบทึบตันขนาดกลาง กว้างประมาณ 3x3 เมตร ตำแหน่งที่ตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าเยื้องกับวิหารหลังใหญ่ซึ่งสร้างในรูปแบบของสถาปัตยกรรมแบบพระราชประเพณีภาคกลาง ไม่ได้อยู่ในแนวแกนหลัก การก่อสร้างใช้เทคนิคมีปูนขาวผสมกาวหนังยางไม้³⁶⁹ รูปแบบสถาปัตยกรรมนี้เป็นลักษณะของเจดีย์ทรงสี่เหลี่ยมย่อมุมส่วนบน ประกอบด้วยยอดเจดีย์ทรงระฆังแบบ 5 ยอด มีลักษณะเป็นเจดีย์แบบพม่า ซึ่งลักษณะนี้ไม่เป็นที่ยอมรับ

³⁶⁹องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ (ฉบับ พ.ศ.2550), 163.

ในอำเภอเมือง จึงพบเพียงแห่งเดียว มีลักษณะเป็นรูปแบบของเจดีย์สมัยอมรปุระ-มันทเล เช่นเดียวกับเจดีย์ทรงระฆัง โดยพัฒนาจากรูปแบบเจดีย์ทรงวิหาร หรือเจดีย์วิหาร หรือกู่ปายา ซึ่งเจดีย์ทรงนี้ได้รับอิทธิพลจากศิลปะอินเดียและลังกาและพม่าในสมัยแรกเริ่มตั้งแต่สมัยศรีเกษตรหรือปยู(ประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 สืบเนื่องเรื่อยมาจนถึงศิลปะแบบพุกาม อังวะ และศิลปะอมรปุระ-มันทเล พุทธศตวรรษที่ 25³⁷⁰)

ส่วนฐาน

เริ่มต้นด้วยฐานเขียงและในระดับเดียวกับฐานเขียงมีการประดับฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดเล็กประดิษฐานรูปปั้นพระสงฆ์อุ้มบาตร 4 ด้าน ซึ่งเป็นลักษณะการบูรณะใหม่ต่อเนื้อด้วยฐานปัทม์ไม่ย่อมุมส่วนของท้องไม้ไม่มีประดับลูกแก้ว ระหว่างฐานของเรือนธาตุกับฐานปัทม์ที่เป็นฐานเขียง มีบัวคว่ำเชื่อมต่อกันคล้ายกับรูปแบบฐานย่อสมัยอมรปุระ-มันทเล (ภาพที่ 100) ในส่วนของฐานนั้นจากการสัมภาษณ์ชุมชนในท้องถื่นกล่าวว่าก่อนหน้านั้นเจดีย์วัดต้นธงนี้มีบันไดทางขึ้นด้านหน้าขนาดเล็ก ขึ้นไปถึงจรณะนำพระพุทธรูป แต่ไม่ทราบรูปแบบโดยละเอียด ซึ่งสอดคล้องกับงานศึกษาของ ชัยสิทธิ์ ปะนันวงศ์ ได้สัมภาษณ์พ่อบุญส่ง พันธุ์รัตน์ ความว่า “สมัยพ่อเป็นเด็กพ่อเข้าวัด มาเล่นน้ำหลังเจดีย์และต้องมาทำบุญทุกวันพระ ชาว้านนา(หมายถึงศรีท้าววัดไทย) บริเวณนี้จะเข้าวัดชัยมงคลแต่พ่อเข้าวัดต้นธงเพราะใกล้ๆ ลักษณะของเจดีย์นั้นพ่อจำได้ว่าก่อนบูรณะนั้นสีขาวไม่มีสีทองผสมอยู่เลย ลวดลายก็คงเดิมทุกอย่าง ขาดแต่บันไดที่ต่อขึ้นไป 4 ทิศเนื่องจากชาวบ้านสามารถประทักษิณด้านบนฐานของเจดีย์ได้” ซึ่งรูปแบบที่ปรากฏในปัจจุบันนั้นถูกซ่อมแซมและตัดส่วนของบันไดทั้ง 4 ด้านออก และมีการประดับฐานปูนขนาดเล็กในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสและตกแต่งด้วยพระพุทธรูปปูนปั้นแทน หรือใช้เป็นพื้นที่นั่งสำหรับไว้พระเจดีย์รอบด้าน ส่วนของฐานจากภาพถ่ายในอดีตนั้น(ภาพที่ 101) มีลักษณะของฐานเขียงและฐานบัวในส่วนเริ่มต้น ถัดมาเป็นบัวคว่ำขนาดใหญ่ต่อเนื้อด้วยส่วนของเรือนฐาน แต่จากภาพไม่สามารถระบุช่วงเวลาได้

เรือนธาตุ

ส่วนของฐานเรือนธาตุเป็นฐานบัวในผังย่อเก็จ ประกอบด้วยฐานบัวคว่ำ-บัวหงายเชื่อมต่อกันด้วยท้องไม้ มีการย่อเก็จบริเวณฐานบัวเพื่อรับกับจรณะด้านบนที่ประดิษฐาน

³⁷⁰ เขษรั ดิงส์ลูลี, เจดีย์ในศิลปะพม่า-มอญ : พัฒนาการทางด้านรูปแบบตั้งแต่ศิลปะศรีเกษตรถึงมันทเล (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2555), 14.

พระพุทธรูป เรือนธาตุอยู่ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้สิบสอง ประดับด้วยจระนำ 4 ด้าน ซึ่งเป็นลักษณะของเจดีย์วิหารพม่าในศิลปะอมรปุระ-มันทล โดยลักษณะของผังเจดีย์วิหารในช่วงนี้มีแผนผังที่หลากหลาย คือ ผังสี่เหลี่ยมแบบไม่เพิ่มมุม เช่น เจดีย์วิหารยอดสิขระใกล้ป่าโตตอจี ซึ่งรูปแบบที่ไม่เพิ่มมุมนี้เป็นที่นิยมมากในศิลปะอมรปุระ-มันทล และสืบทอดมาตั้งแต่ศิลปะแบบพุกาม และผังสี่เหลี่ยมแบบเพิ่มมุม เช่น เจดีย์วิหารใกล้วัดบากยาลองเมืองอังวะ เป็นผังที่เกิดขึ้นใหม่ในศิลปะหลังพุกามซึ่งลักษณะการเพิ่มมุมของเจดีย์ในศิลปะพม่านั้นนิยมการเพิ่มมุมแค่ย่อมุมไม้สิบสองเท่านั้น ซึ่งต่างจากลักษณะการเพิ่มมุมของล้านนาซึ่งสามารถเพิ่มได้ถึงย่อมุมไม้ยี่สิบแปด³⁷¹

แต่จากการศึกษาภาพถ่ายของเจดีย์วัดตันธงในอดีตแล้ว พบว่าลักษณะของเจดีย์ถูกปรับเปลี่ยนองค์ประกอบในหลายส่วน โดยเฉพาะในส่วนของเรือนธาตุซึ่งมีลักษณะอยู่ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสไม่ย่อมุม แต่เรือนธาตุในปัจจุบันมีลักษณะอยู่ในผังสี่เหลี่ยมย่อมุม ดังนั้นรูปแบบของเรือนธาตุหากยึดรูปแบบเดิมก่อนการบูรณะนั้นอยู่ในลักษณะนั้น มีลักษณะเป็นระเบียบของผังเจดีย์วิหารในศิลปะอมรปุระ-มันทลเช่นเดียวกัน

จระนำทั้ง 4 ด้าน

ลักษณะการประดับจระนำบริเวณเรือนธาตุนั้น ตกแต่งด้วยลวดปูนปั้นรูปแบบพันธุ์พุกาฮาอิทธิพลตะวันตก ลวดลายในปัจจุบันถูกปรับเปลี่ยนจากลวดลายเดิม ซึ่งมีลักษณะของลายลอยเด่นออกมาจากส่วนของจัวซุ่มจระนำตกแต่งด้วยการทาสีทอง ลักษณะดังกล่าวเป็นลักษณะของจระนำในศิลปะสมัยอมรปุระ-มันทล ซึ่งนิยมการประดับจระนำเดี่ยวบริเวณผนังเรือนธาตุ เป็นสายวิวัฒนาการหลักซึ่งได้รับอิทธิพลทางด้านศิลปะมาจากพุกามตอนปลาย (ภาพที่ 103)

การประดับตกแต่ง

การประดับตกแต่งลวดลายบัวคว่ำที่บริเวณฐานของเรือนธาตุทาสีทอง บริเวณของเรือนธาตุในส่วนของย่อมุมไม้สิบสอง ปรากฏลวดลายปูนปั้นเฉพาะบริเวณกابบนเท่านั้น ไม่พบลายประจำยามและกากลาง หากเปรียบเทียบโดยเทียบเคียงลักษณะของการตกแต่งนี้เป็นรูปแบบของศิลปะแบบอมรปุระ-มันทล ซึ่งมีวิวัฒนาการลวดรูปในส่วนของเสา

³⁷¹เชษฐ ติงสัญชลี, เจดีย์ในศิลปะพม่า-มอญ : พัฒนาการทางด้านรูปแบบตั้งแต่ศิลปะศรีเกษตรถึงมันทล, 348.

ประดับผนัง จากศิลปะพุกามเสาดิฉผนังที่มุ่มย่อมประดับด้วยกาบบน-ประจำยามอก-กาบล่างเสมอ แต่ความแตกต่างนี้คือลักษณะของเส้นกรอบรูป ปรับเปลี่ยนรูปแบบเป็นเส้นโค้งทรงกลีบบัว ตามลักษณะของกาบบนของเจดีย์วัดตันธง ภายในเป็นลวดลายพันธุ์พฤกษาที่ได้รับอิทธิพลตะวันตกผสมกับการประยุกต์ซ่อมแซมของช่างท้องถิ่น

พระพุทธรูปในซุ้มจะนำทั้งสี่มีลักษณะแตกต่างกัน แต่มีลักษณะร่วมที่เหมือนกันคือเป็นลักษณะของพระพุทธรูปในศิลปะพม่าผสมผสานศิลปะแบบล้านนา ซึ่งอาจแทนคติพุทธเจ้า 4 องค์ ได้แก่ พระกฤษณ์ธอยู่ที่ทิศเหนือ พระโกนาคมนอยู่ทางทิศตะวันออก พระกัศสปอยู่ด้านทิศใต้ และพระโคตมอยู่ด้านทิศปัจจุบันคือทิศตะวันตกก็เป็นได้

ส่วนยอด

ฐานปรับมุม ของเจดีย์วัดตันธงเป็นไปตามรูปแบบของอมรปุระ-มันทเล มีลักษณะฐานในผังแปดเหลี่ยมแล้วต่อด้วยฐานปัทมในผังกลม ไม่ปรากฏชั้นหลังคาต่อเนื่องจากส่วนของเรือนธาตุเป็นชั้นของหน้ากระดานประดับลวดลายปูนปั้นลายประจำยามตามแบบรัตนโกสินทร์ องค์ประกอบที่เชื่อมกันคือฐานปรับมุมของส่วนยอดเจดีย์ประธาน

ภาพที่ 101 เจดีย์วัดตันธงในอดีต

(พ.ศ. 2540)

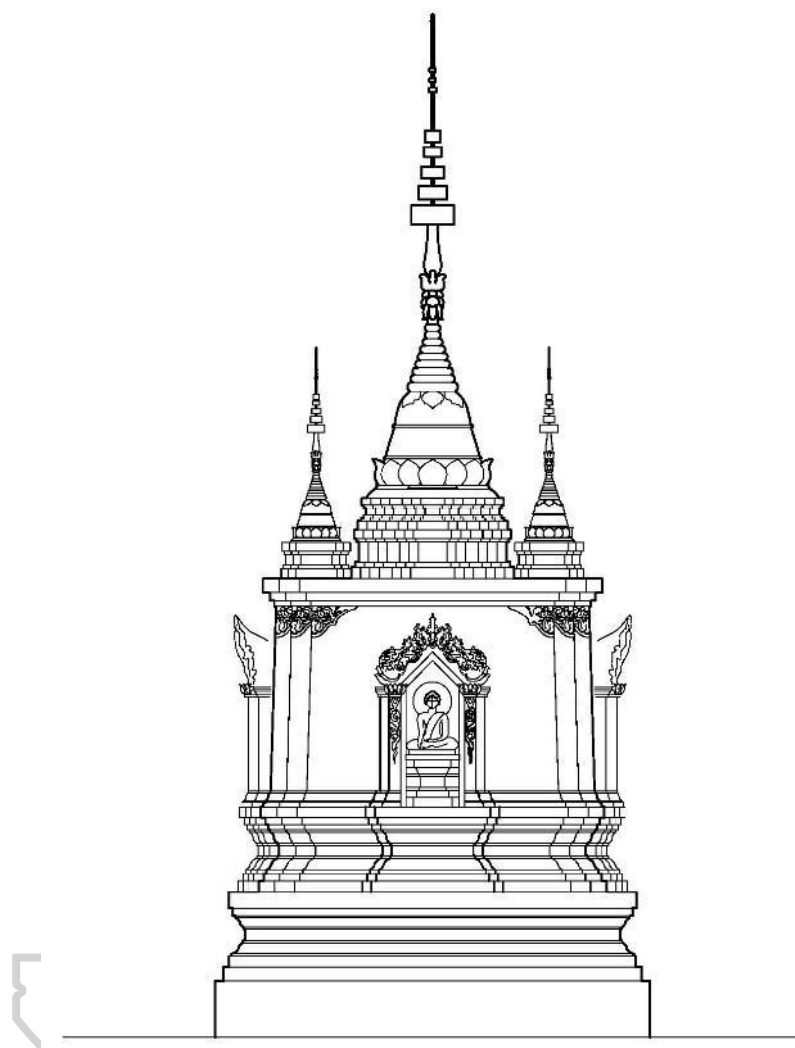
ภาพที่ 102 เจดีย์วัดตันธงในปัจจุบัน

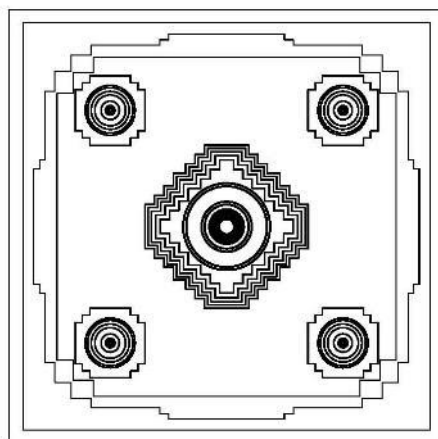
ภาพที่ 103 การตกแต่งลายปูนปั้นบริเวณจะหน้า

ที่มา : [http://lek-](http://lek-prapai.org/home/view.php?id=822)

[prapai.org/home/view.php?id=822](http://lek-prapai.org/home/view.php?id=822)

0 1m 2m 4m

ภาพลายเส้นที่ 20 เจดีย์วัดคันธง อ.เมือง

กลุ่มเจดีย์เมืองลอง

อ.ลอง เป็นอีกเมืองที่มีชุมชนชาวพม่าอพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานทั้งประกอบอาชีพอย่างถาวรและรับจ้างทำสัมปทานป่าไม้จนเกิดเป็นชุมชนขึ้นอีกแห่ง ในตำบลนี้หมู่บ้านเก่าแก่ที่ตั้งขึ้นมา นานแล้วมักขึ้นต้นด้วยคำว่าต้า ได้แก่ บ้านต้าแป้น บ้านต้าเหล่า บ้านต้าม่อน บ้านต้าหลง บ้านต้าเวียง นอกจากนี้ยังมีตำบลใกล้เคียงที่ขึ้นต้นด้วยคำว่าต้า คือต้าผามอก ซึ่งร่องรอยชุมชนโบราณเวียงต้าที่ปรากฏชัดเจนอยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 3 บ้านต้าม่อนและบ้านต้าเวียง ลักษณะภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นป่าที่ราบลูกคลื่นอยู่ระหว่างภูเขา ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า ม่อน

เจดีย์วัดต้าเวียง อ.ลอง

สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2432 ในสมัยที่พระอธิการอินตะจักษ์ อุปคุตโต เป็นเจ้าอาวาส³⁷²

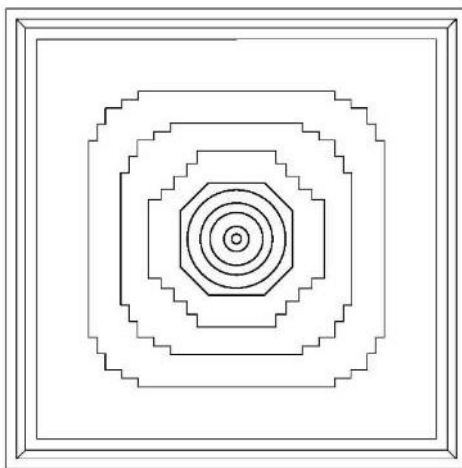
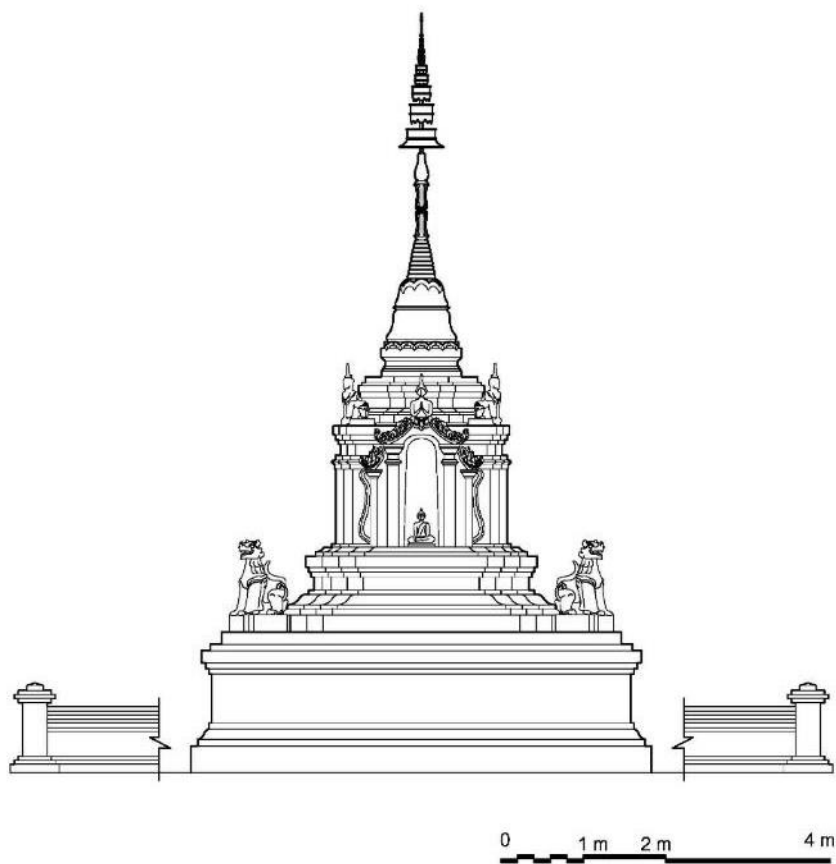

ภาพที่ 104 เจดีย์วัดต้าเวียง อ.ลอง

ภาพที่ 105 เจดีย์วัดใหม่พม่า อ.ลอง

³⁷² กองพุทธศาสนสถาน, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 8, 1016.

ภาพถ่ายเส้นที่ 21 เจดีย์วัดต้าเวียง อ.สอง

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

รูปแบบมีลักษณะเป็นเจดีย์วรวิหารแบบทึบตัน มีขนาดเล็กกว่าเจดีย์วัดต้นธง ซึ่งเป็นทรงเดียวกันเพียงเล็กน้อย ตำแหน่งที่ตั้งไม่ได้อยู่ในแนวแกนหลักกับอุโบสถหรือวรวิหาร ซึ่งจากประวัติการก่อสร้างวัด สร้างขึ้นเมื่อพ.ศ. 2432 นั้นอาจจะมีความเป็นไปได้เนื่องจากลักษณะของเจดีย์ที่ปรากฏในปัจจุบันมีลักษณะคล้ายศิลปะแบบอมรปุระ-มณฑล เช่นเดียวกับกลุ่มเจดีย์ในเมือง อีกทั้งการประดับตกแต่งยังมีลักษณะของเจดีย์ศิลปะพม่าชัดเจน

ส่วนฐาน

เริ่มต้นด้วยฐานประทักษิณโดยรอบ ซึ่งฐานนั้นจะถูกสร้างในสมัยหลังในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นมา ซึ่งรูปแบบของการสร้างเจดีย์ทั้งใน อ.เมือง อ.สูงเม่น อ.ลอง นิยมสร้างฐานประทักษิณโดยรอบ ส่วนฐานของเจดีย์ เริ่มต้นด้วยฐานบัวในผังสี่เหลี่ยมหน้ากระดานย่อมุมไม้สิบสอง ที่มุมทั้งสี่ของฐานประดับด้วยสิงห์แบบพม่าหันหน้าออกตามทิศ

เรือนธาตุ

ส่วนฐานของเรือนธาตุเป็นฐานบัวในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อเก็จ ปรากฏแค่ฐานบัวคว่ำห้องไม้และหน้ากระดาน ไม่มีการประดับลูกแก้วอกไก่ ลักษณะการย่อเก็จตัน ตัวเรือนธาตุอยู่ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสมุมไม้สิบสอง ด้านในเป็นห้องคูหาประดิษฐานพระพุทธรั่งในศิลปะพม่า มีทางเข้าด้านหน้าเพียงด้านเดียว การย่อมุมของเรือนธาตุนี้เป็นลักษณะของเจดีย์ในอิทธิพลอมรปุระ-มณฑล ซึ่งอยู่ในกลุ่มเจดีย์วิหารเพิ่มมุมแต่เพิ่มแค่ย่อมุมไม้สิบสองเท่านั้น

ลักษณะของห้องคูหาด้านหน้า มีการตกแต่งลักษณะซุ้มส่วนบนด้วยลวดลายปูนปั้นที่ได้รับอิทธิพลศิลปะตะวันตกเป็นลายใบไม้แบบพันธุ์พฤกษาหรือที่เรียกว่า ลายอะแคนดัส ปรากฏเสาประดับเรือนธาตุ 2 ชุด ชุดใหญ่ ชุดใหญ่เป็นชุดเสาบัวรองรับจั่วหลักของห้องคูหา จั่วด้านบนประดับด้วยปูนปั้นรูปเทพพนม กรอบของเสาดตกแต่งด้วยการประดับกระจกสี เสาชุดที่ 2 เป็นเสาประดับขนานข้าง เว้นช่องว่างระหว่างเสา เชื่อมต่อด้วยลายพันธุ์พฤกษาต่อเนื่องจากหน้าจั่วหลัก ซึ่งลักษณะนี้ปรากฏเป็นศิลปะในช่วงก่อนอมร

ปุระ สันนิษฐานว่าช่างท้องถิ่นอาจจะนำลักษณะของความเป็นพม่าที่ชัดเจนเข้ามาใส่เป็นองค์ประกอบ ที่มุมของเรือนธาตุไม่พบการตกแต่งทั้งกابบนและกากลางและประจายาม

ส่วนยอด

พบฐานเขียงขนาดเล็กมีผังเหลี่ยมย่อมุมเป็นการออกแบบต่อเนื่อง เพื่อให้รับกับเรือนธาตุที่ย่อมุม ที่มุมทั้ง 4 ประดับปูนปั้นเป็นรูปนรสิงห์ 4 มุม ซึ่งเป็นที่นิยมในเจดีย์พม่าที่กระจายอยู่ในล้านนาช่วงเวลานั้น ส่วนยอดเป็นเจดีย์ทรงระฆังยอดเอียง มีลักษณะแบบพม่าอย่างชัดเจน เป็นเจดีย์ทรงระฆังกลมไม่มีบัลลังก์ ตกแต่งด้วยรัดอก ส่วนฐานขององค์ระฆังเริ่มต้นด้วยฐานย่อเก็จในผังย่อมุม และฐานปรับมุมในผังกลม การประดับตกแต่งด้วยการปรับกระຈສီแบบพม่า จากองค์ระฆังจนถึงส่วนปล้องไฉน ปัทมาบาทปลียอดและฉัตร

จากการสอบถามศรัทธาวัด กล่าวว่า เจดีย์วัดต้าเวียงเป็นเจดีย์เก่ามานาน แต่ทางวัดได้ทำการบูรณะตลอดเวลาให้อยู่ในสภาพใหม่สวยงาม ซึ่งในบางองค์ประกอบมีความแตกต่างไปบ้าง แต่ทั้งหมดก็ได้ประวัติการสร้าง บูรณะซ่อมแซมไว้ ดังนั้นจากรูปแบบเจดีย์องค์นี้น่าจะมีอายุร่วมสมัยหรือกลุ่มเดียวกับเจดีย์ในเมืองเพียงแต่มีการผสมผสานลักษณะช่างท้องถิ่นเข้าไป

4.3 การวิเคราะห์รูปแบบและการกำหนดอายุพัฒนาการของศิลปะมอญ-พม่า

อาณาจักรพุกามเป็นอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่มากในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-18 และถือเป็นศูนย์กลางความเจริญทางด้านพระพุทธศาสนา รองลงมาจากลังกา ซึ่งสืบเนื่องมาจากศูนย์กลางพุทธศาสนาในอินเดียล่มสลายจากการบุกเข้าทำลายมหาวิทยาลัยนาลันทา ทำให้ความเจริญและความเป็นศูนย์กลางทางศาสนาเปลี่ยนที่และเริ่มมีการกระจายตัวเข้ามาที่ลังกาและส่วนหนึ่งได้เข้ามายังอาณาจักรพุกาม³⁷³ ในช่วงที่อาณาจักรพุกามมีความเจริญนั้น จึงได้ส่งอิทธิพลให้กับเพื่อนบ้านใกล้เคียงรวมถึงประเทศไทยในพื้นที่ทางตอนเหนือ โดยเริ่มจากสมัยทวารวดีซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่จังหวัดลำพูน และส่งต่อไปกับสมัยล้านนาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-22

อาณาจักรทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 13-18) เจริญรุ่งเรืองขึ้นในภาคเหนือของประเทศไทย โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่ลำพูน เริ่มต้นโดยการรับศาสนาและศิลปกรรม อาณาจักรล้านนาสถาปนาขึ้นโดยพญามังรายใน พ.ศ. 1893 โดยพระองค์ได้ยกทัพเข้าตีอาณาจักรทวารวดีได้และสถาปนาเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางอาณาจักร ตามประวัติกล่าวว่าพระองค์ได้ยกทัพไปตีเมืองพุกาม ซึ่งขณะนั้นอาณาจักรพุกามถูกโจมตีของกองทัพมองโกลและล่มสลายลง พระองค์จึงกวาดต้อนช่างชาวพุกามได้แก่ ช่างเงิน ช่างเงิน และช่างทอง มายังเมืองเชียงแสนและเชียงใหม่ และมีสัมพันธไมตรีกับมอญที่เมืองหงสาวดีและเมืองอังวะ ด้วยเหตุนี้จึงสันนิษฐานว่าศิลปะพุกามเริ่มเข้ามามีบทบาทในระยะแรกของศิลปะล้านนาโดยส่วนหนึ่งสืบต่อมาจากศิลปะทวารวดี และส่วนที่สองรับเข้ามาใหม่ในครั้งนี้ซึ่งปรากฏอิทธิพลศิลปะพุกามทั้งงานสถาปัตยกรรมและประติมากรรม ยกตัวอย่างเช่น เจดีย์ทรงปราสาท 5 ยอด ที่เห็นชัดที่สุดคือที่วัดป่าสัก มีลักษณะทางสถาปัตยกรรม เจดีย์ที่มีเรือนธาตุและมีส่วนยอดเป็นเจดีย์ทรงระฆัง และมีเจดีย์จำลองเล็กๆ (สลุบิกะ) ประดับส่วนฐานของเจดีย์ทรงระฆังเหนือเรือนธาตุทั้ง 4 มุม ซึ่งถือได้ว่าเจดีย์ลักษณะนี้เป็นรูปแบบเฉพาะเป็นเอกลักษณ์และรูปแบบหนึ่งของเจดีย์ล้านนา โดยได้รับอิทธิพลมาจากอาคารที่เรียกว่าเจดีย์วิหารในศิลปะพุกาม

ส่วนสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงการรับอิทธิพลศิลปะพุกามได้แก่ ส่วนของเรือนธาตุประกอบด้วยเรือนธาตุอยู่ในผังสี่เหลี่ยม มีเสาดัดผนัง ยังไม่มีระบบของการเพิ่มมุม ประดับด้วยจระนำซุ้มซึ่งประดิษฐานพระพุทธรูปไว้ 4 ด้าน จระนำมีลักษณะพิเศษมีชื่อเรียกเฉพาะในศิลปะพม่าว่า “ซุ้มเคล็ก” ในศิลปะไทยเรียกว่าซุ้มผักเพกา อันเป็นลักษณะเฉพาะที่ปรากฏในสถาปัตยกรรม

³⁷³ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะพม่า, (กรุงเทพฯ : มติชน 2557), 266.

พุททามมีลักษณะซุ้มซ้อน จะมีช่องว่างระหว่างเสาของซุ้มแต่ละชั้น เพื่อลดพื้นที่ของผนังที่กว้างของส่วนเรือนธาตุ ต่างจากวัฒนธรรมเขมรที่มีซุ้ม 2 ชั้นทำเสาดัดกันไม่มีช่องว่างระหว่างซุ้มจึงเรียกว่าซุ้มลด³⁷⁴

การประดิษฐานพระพุทธรูปทั้ง 4 ด้านนี้ น่าจะถูกถอดรูปแบบจากเจดีย์วิหารในศิลปะพม่า มีทางเดินเข้าไปภายในได้ ตรงกลางมีแกนขนาดใหญ่รับน้ำหนักของส่วนยอด ที่แกนกลางนี้นิยมประดิษฐานพระพุทธรูป เมื่อศิลปะล้านนารับอิทธิพลของเจดีย์รูปแบบนี้มาได้มีการปรับให้มีขนาดเล็กลง จึงมีการประดิษฐานหรือประดับพระพุทธรูปไว้ที่จระนำซุ้มทั้ง 4 ด้านของเรือนธาตุแทน ส่วนยอดที่เป็นเจดีย์ทรงระฆังกลมไม่มีบัลลังก์ เหนือเรือนธาตุประดับด้วยเจดีย์ขนาดเล็กเรียกว่าสถูปิกะ มีการประดับตกแต่งองค์เจดีย์ด้วยลวดลายปูนปั้นแบบเจดีย์ทรงเครื่อง ซึ่งมีแรงบันดาลใจมาจากศิลปะปาละ เช่น สายรัดองค์ระฆัง(รัดดอก)ประดับด้วยลายดอกสี่กลีบ ส่วนยอดเป็นลายกลีบบัวแฉกรับปลี เป็นต้น ได้แก่ เจดีย์วัดเกาะกลาง อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน และเจดีย์เชียงยันในบริเวณวัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน และเจดีย์ทรงปราสาทห้ายอดรุ่นแรกในศิลปะล้านนา ได้แก่ พระธาตุสองพี่น้อง(องค์ด้านทิศใต้) และเจดีย์วัดป่าสัก

อิทธิพลศิลปะมอญ-พม่า ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24-25

หลังจากการเข้ามาของศิลปะพุททามที่ปรากฏในงานศิลปกรรมล้านนาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-22 นั้น พบหลักฐานทางศิลปกรรมของพม่า-มอญอีกครั้งหนึ่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 ซึ่งเป็นผลมาจากเกิดเหตุการณ์สำคัญในประเทศพม่า พระเจ้าอลองพญาแห่งอาณาจักรพม่าได้ยกทัพไปปราบชาวมอญที่เมืองหงสาวดี ทำให้ชาวมอญส่วนหนึ่งอพยพเข้ามาในสมัยอยุธยาตอนปลาย และอีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ 2 พระเจ้าปดุงได้ปราบปรามมอญครั้งใหญ่ ทำให้ชาวมอญต้องอพยพเข้ามาอีกครั้ง และมาตั้งรกรากบริเวณรอบกรุงเทพฯซึ่งได้แก่ อำเภอบ้านโป่ง ราชบุรี อำเภอสามโคก ปทุมธานี อำเภอบางบาล นนทบุรี และอำเภอพระประแดง สมุทรปราการ เป็นต้น ซึ่งปัจจุบันก็ยังคงความเป็นชุมชนมอญอยู่ ดังนั้น เจดีย์ที่พบในบริเวณนี้จึงเป็นเจดีย์แบบมอญ โดยน่าจะมีต้นแบบที่สำคัญ คือ เจดีย์ชเวดากอง และเจดีย์สุเล เพราะถือเป็นพระธาตุศักดิ์สิทธิ์ของชาวมอญ ดังนั้นเมื่อชาวมอญอพยพอยู่ ณ ที่ใด ก็มักจะสร้างเจดีย์ขึ้นโดยจำลองรูปแบบให้ใกล้เคียง ลักษณะทางสถาปัตยกรรมเจดีย์ของชาวพม่าและชาวมอญ มีแบบแผนใกล้เคียงกัน คือ เป็นเจดีย์ทรงระฆังแบบไม่มีบัลลังก์ที่เรียกโดยรวมว่าเจดีย์แบบมอญพม่า ลักษณะโดยรวมประกอบด้วยฐานบัวอยู่ในผังยกเก็จซ้อนกันจำนวน 3 ชั้น ที่

³⁷⁴ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะพม่า, 278-279.

มุมของแต่ละชั้นประดับประติมากรรม เช่น สลุปจำลอง นรสิงห์บุคคล เทวดา กิณรี พานพุ่มดอกไม้ หรือหม้อปुरुณฆฏะ ส่วนรองรับองค์ระฆังมีชุดบัวรองรับองค์ระฆัง แต่ละมุมมีการประดับหม้อน้ำและแต่ละด้านประดับเทพนม ส่วนองค์ระฆังมีขนาดใหญ่ ฐานลาด ลวดลายปูนปั้นประดับด้วยใบไม้แบบยุโรป ส่วนยอดเป็นปล้องโฉนและปลียอดที่มีขนาดใหญ่แบบพม่าและปัทมบาทยอดนิยมประดับฉัตร

เจดีย์ในกลุ่มนี้ได้พบแพร่หลายเช่นกันในล้านนาทั้งในเมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน และแม่ฮ่องสอน เจดีย์ส่วนใหญ่มีลักษณะเดียวกันทั้งหมดเพียงแต่มีขนาดเล็กใหญ่ รวมทั้งงานประดับตกแต่งนั้นที่ต่างกัน ตัวอย่างวัดสำคัญ เช่น บริเวณถนนท่าแพ จังหวัดเชียงใหม่ ได้แก่ เจดีย์วัดบุปผาราม วัดแสนฝาง วัดมหาวัน วัดป่าเป้า ในลำปางก็มีวัดจำนวนมากและเป็นวัดขนาดใหญ่อยู่ในเขตอำเภอเมือง บางวัดสร้างเป็นแบบเจดีย์สุเล เช่น วัดป่าฝาง อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง และวัดต่างๆในเขตอำเภอเมืองป่าซาง จังหวัดลำพูน เป็นต้น

ลักษณะสถาปัตยกรรมเจดีย์ศิลปะมอญ-พม่าในเมืองแพร่

จากการศึกษาเจดีย์ทรงมอญพม่าที่ปรากฏในเขต อ.เมือง และ อ.ลองนั้น กลุ่มของเจดีย์ระฆัง ได้แก่ เจดีย์วัดจอมสวรรค์ นั้นมีลักษณะของเจดีย์ที่ได้รับอิทธิพลศิลปะพม่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 โดยลักษณะโดยรวมจัดอยู่ในกลุ่มของรูปแบบศิลปะอมรปุระ-มณฑล เนื่องจากเจดีย์ของเมืองแพร่นั้นได้ผสมผสานลักษณะของอิทธิพลแบบท้องถิ่นเข้าไป เช่นในเจดีย์วัดจอมสวรรค์พบว่า มีระเบียบการประดับเจดีย์ อิทธิพลศิลปะมอญเข้ามาร่วมด้วย และการประดับลายพันธุ์พฤกษาซึ่งเป็นกนกแบบประยุกต์ผสมผสานกับงานช่างท้องถิ่น ประดับตามองค์ประกอบกลีบบัวบน หน้ากระดาน ลักษณะของศิลปะมอญ ที่ปรากฏคือ การประดับเจดีย์รายดังปรากฏที่ฐานของฐานเจดีย์ชั้นแรก ซึ่งเป็นลักษณะของศิลปะมอญที่ส่งผลให้กับศิลปะพม่า องค์เจดีย์ตั้งอยู่บนฐานเขียง ชุ่มและบันไดเริ่มต้นที่ฐานปัทมตามระเบียบของศิลปะพม่าแบบอมรปุระ-มณฑล ความเป็นท้องถิ่นของช่างเมืองแพร่ ที่เพิ่มเข้าไปในเจดีย์วัดจอมสวรรค์นี้ คือ ส่วนของมณฑลหรือห้องคูหาขนาดใหญ่สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป ทำให้ระเบียบของผังเจดีย์เปลี่ยนไปจากระเบียบของผังเจดีย์ทรงพม่าอย่างชัดเจน แต่ในรายละเอียดของการประดับตกแต่งยังคงรูปแบบและลักษณะลวดลายแบบศิลปะพม่า จุดเด่นของเจดีย์วัดจอมสวรรค์คือ ส่วนขององค์ระฆังไม่พบลักษณะนี้ปรากฏที่อื่นในเมืองแพร่หรือในดินแดนล้านนา กล่าวคือ ลักษณะขององค์ระฆังที่มีการตกแต่งด้วยริ้วยาวตามแนวขององค์ระฆังมีลักษณะคล้ายกับกลีบมะเฟือง ซึ่งยังไม่สามารถหาที่มาที่ไปหรือความเกี่ยวข้องได้ ถึงแม้ว่าจะมีจะมีลักษณะความใกล้เคียงสอดคล้องกับกลุ่มเจดีย์ทรงระฆังกลีบมะเฟืองทางภาคกลาง เช่น กลุ่มเจดีย์เมืองสวรรค์

บุรี ชัยนาท ก็ยังไม่มีเหตุผลหรือหลักฐานที่สามารถโยงเข้ามาเกี่ยวข้องกันได้ ดังนั้นลักษณะของการตกแต่งองค์ระฆังวัดจอมสวรรค์น่าจะเป็นรูปแบบของงานช่างท้องถิ่นของเมืองแพร์โดยเฉพาะ หรืออาจเรียกว่าเป็นลักษณะของเจดีย์วัดจอมสวรรค์เพียงองค์เดียว เนื่องจากในเจดีย์วัดสระบ่อแก้ว ซึ่งเป็นเจดีย์ทรงระฆังเช่นเดียวกันกลับไม่พบลักษณะดังกล่าว

ดังนั้นในการสรุปลักษณะทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์วัดจอมสวรรค์จึงใช้คำว่า เจดีย์ทรงระฆังในศิลปะพม่าที่มีช่วงอายุราวพุทธศตวรรษที่ 25 ในกลุ่มของรูปแบบเจดีย์ในศิลปะอมรปุระ-มันทล ซึ่งมีการผสมผสานลักษณะทั้งศิลปะมอญ ศิลปะพม่าและลักษณะของช่างท้องถิ่นของเมืองแพร์ ที่เกิดจากการบูรณปฏิสังขรณ์ในแต่ละครั้ง จนเกิดเป็นรูปแบบเฉพาะเพียงองค์เดียว จากลักษณะดังกล่าวทำให้เจดีย์วัดจอมสวรรค์มีความโดดเด่นและไม่สามารถจัดเข้ากลุ่มกับกลุ่มอื่นได้

เจดีย์วัดสระบ่อแก้ว เป็นเจดีย์อีกองค์ที่มีความงดงามและน่าสนใจไม่น้อยไปกว่าเจดีย์วัดจอมสวรรค์ แต่เนื่องจากวัดนี้มีการบูรณะบ่อยครั้งโดยเจ้าอาวาสและกลุ่มช่างพม่าที่มาจากลำปาง จึงทำให้รูปแบบดั้งเดิมอาจจะมีคามผิดเพี้ยนไป รูปแบบโดยรวมนั้นเป็นลักษณะของศิลปะพม่าในช่วงอมรปุระ-มันทลเช่นเดียวกับวัดจอมสวรรค์ แต่แตกต่างในรายละเอียดและบางองค์ประกอบ การประดับเจดีย์บริวารทั้ง 8 ทิศที่ประดับอยู่บริเวณฐานนั้นเป็นรูปแบบของอิทธิพลมอญ บันไดทางขึ้นองค์เจดีย์นั้นซึ่งอยู่ในระเบียบของศิลปะอมรปุระ-มันทล จากการศึกษาพบว่าเจดีย์ในศิลปะอมรปุระบางองค์ ที่มีขนาดเล็กก็ไม่พบระเบียบประทักษิณหรือบันไดทางขึ้นเช่นเดียวกัน จากการซ่อมแซมครั้งใหญ่ในสมัยของพระครูอาทร ขันติธรรมที่นำช่างชาวพม่ามาจากลำปางในช่วง พ.ศ. 2508-2509 นั้น ทำให้มีการปรับเปลี่ยนองค์ประกอบเป็นแบบพม่าผสมผสานกับศิลปะมอญ เช่น การเปลี่ยนลักษณะของสิ่งทางด้านหน้าและสิ่งประดับมุมเจดีย์ให้เป็นแบบพม่า การยึดความสูงของปลียอดและปัทมบาทให้ยาวขึ้น ซึ่งเป็นลักษณะศิลปะมอญซึ่งจากการสอบถามนั้น ลักษณะของปัทมบาทวัดสระบ่อแก้วรวมทั้งการตัดบันไดทางขึ้นออก โดยสรุปแล้วเจดีย์วัดสระบ่อแก้วนั้นจัดเป็นเจดีย์ในรูปแบบศิลปะอมรปุระ-มันทล โดยพื้นฐานมีองค์ประกอบของศิลปะมอญบางส่วน แต่เนื่องจากการบูรณปฏิสังขรณ์จากกลุ่มช่างเมืองลำปางซึ่งเป็นช่างชาวพม่า จึงมีการผสมผสานศิลปะพม่าเข้ามาประกอบกับลักษณะของศิลปะท้องถิ่น

ดังนั้น เจดีย์ทรงระฆังในศิลปะพม่าที่ปรากฏในเมืองแพร่นี้ จึงยังไม่สามารถจัดเป็นศิลปะสกุลช่างเมืองแพร่ได้ เนื่องจากมีจำนวนกลุ่มตัวอย่างน้อยและลักษณะรูปแบบสถาปัตยกรรมไม่เป็นไปในทิศทางเดียวกันและมีความชัดเจนเพียงพอ

เจดีย์ทรงวิหารยอดอิทธิพลศิลปะอมรปุระ-มันทเล ในเมืองแพร่พบเจดีย์ 3 องค์ในเขต อ.เมือง ได้แก่ วัดต้นธง และในเขต อ.ลอง ได้แก่ วัดใหม่พม่า และวัดต้าเวียง ซึ่งสามารถวิเคราะห์ได้ดังนี้

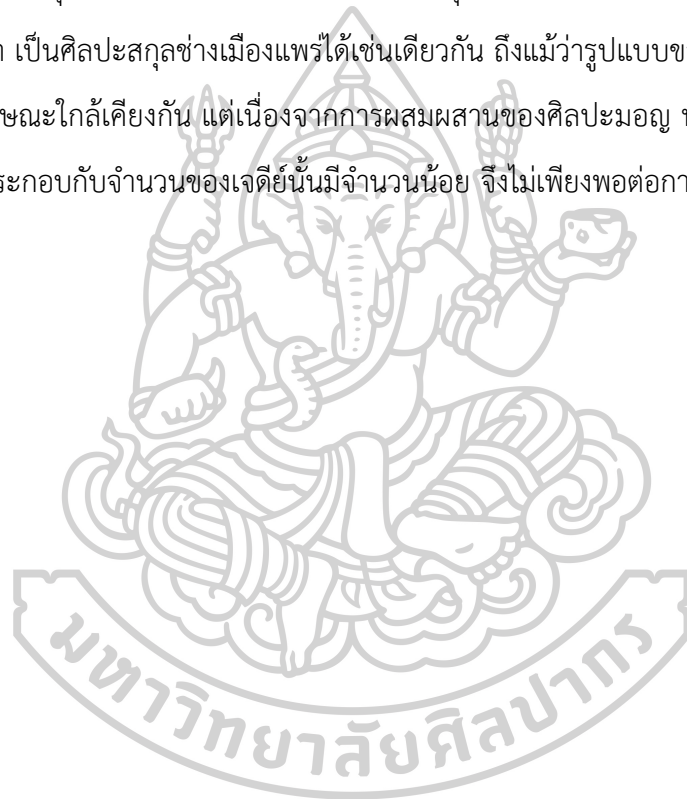
เจดีย์วัดต้นธง มีรูปแบบระเบียบและองค์ประกอบจัดอยู่ในกลุ่มที่มีลักษณะใกล้เคียงกับเจดีย์วิหารในสมัยอมรปุระ-มันทเล แตกต่างกันที่เจดีย์ทรงวิหารที่เข้ามาในไทยและล้านนานั้น ไม่สามารถเข้าไปใช้งานภายในได้ เจดีย์วัดต้นธงนี้มีการบูรณะซ่อมแซมบ่อยครั้ง แต่ในระเบียบและองค์ประกอบยังคงลักษณะศิลปะอมรปุระ-มันทเล เช่น การย่อมุมของเรือนธาตุปรากฏเป็นย่อมุมขนาดเล็ก เพียงแต่ว่าขนาดการประดับปูนปั้นตกแต่งในส่วนของฐานและส่วนของยอดเจดีย์ ดังไม่ปรากฏรูปสิงห์หรือนรสิงห์ แต่กลับปรากฏส่วนยอดเป็นเจดีย์ทรงระฆังแบบ 5 ยอดตามระเบียบของศิลปะแบบล้านนาเข้ามาประยุกต์แทน แต่ลักษณะขององค์ระฆัง 5 ยอดนั้นเป็นลักษณะของเจดีย์แบบพม่าชัดเจน

เจดีย์วัดต้าเวียง อ. ลองนั้น จากรูปแบบที่ปรากฏในปัจจุบันมีการประดับตกแต่งลวดลายปูนปั้นประกอบที่มีรายละเอียดมากกว่า ซึ่งเป็นลวดลายการซ่อมแซมใหม่ที่มีรูปแบบของการเลียนแบบลักษณะแบบดั้งเดิม และการนำลวดลายในงานตัวมาใช้ ซึ่งลวดลายนี้แสดงถึงความเกี่ยวเนื่องของอิทธิพลศิลปะตะวันตก ในช่วงนี้มีการทำสัมปทานป่าไม้ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 ลักษณะของเจดีย์วัดต้าเวียงนั้น กลับปรากฏลักษณะศิลปะแบบอมรปุระ-มันทเล มากกว่าวัดต้นธง คือการประดับสิงห์แบบพม่าที่บริเวณฐาน และการประดับนรสิงห์บริเวณส่วนบนของเรือนธาตุ ส่วนยอดเจดีย์ทรงระฆังนั้นมีลักษณะขององค์ระฆังในระเบียบของศิลปะมอญ คือปลียอดที่มีลักษณะพอมบาง ลักษณะการประดับตกแต่งของเจดีย์วัดต้าเวียงนี้ นิยมตกแต่งกระจกในส่วนยอดเช่นเดียวกับส่วนยอดของเจดีย์วัดใหม่พม่า ซึ่งการประดับในลักษณะนี้น่าจะเรียกได้ว่าเป็นความนิยมของช่างท้องถิ่นเมืองลอง เนื่องจากไม่ปรากฏการประดับกระจกแบบนี้ในเขต อ. เมือง

ในส่วนของเจดีย์วัดใหม่พม่า เจดีย์อีกองค์ใน อ.ลองนั้น ถือได้ว่าเป็นเจดีย์ที่น่าจะเป็นรูปแบบดั้งเดิมกว่าเจดีย์วัดต้าเวียง เนื่องจากไม่ค่อยได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์และถูกปล่อยให้อยู่ในสภาพเดิม โดยมีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงวิหารที่ibtัน ส่วนยอดเป็นเจดีย์ทรงระฆังยอดเดี่ยว ฐานของ

ส่วนยอดประดับด้วยนรสิงห์ 4 มุม ที่ฐานบัวชั้นแรกของเจดีย์ประดับด้วยสิงห์แบบพม่า 4 มุม เช่นเดียวกับเจดีย์วัดต้าเวียง แต่มีความแตกต่างกันที่ส่วนของเรือนธาตุในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสนั้น ประดับด้วยซุ้มจรนำประดิษฐานพระพุทธรูปทั้ง 4 ด้าน และไม่สามารถทะลุเชื่อมถึงกันได้ เรือนธาตุย่อมุมไม้สิบสอง ซึ่งเป็นลักษณะของเรือนธาตุในศิลปะอมรปุระ-มณฑล ความแตกต่างอีกส่วนคือ ส่วนปลียอดของเจดีย์วัดใหม่พมานี้มีลักษณะอวบอ้วนแบบศิลปะพม่า ซึ่งอาจสันนิษฐานได้ว่าอาจจะเป็นลักษณะดั้งเดิมของเจดีย์วัดต้าเวียงก่อนการบูรณะก็เป็นได้

โดยสรุปเจดีย์ทรงวิหารยอดในศิลปะอมรปุระ-มณฑลในเมืองแพร่ ก็ไม่สามารถจัดกลุ่มหรือเรียกได้ว่า เป็นศิลปะสกุลช่างเมืองแพร่ได้เช่นเดียวกัน ถึงแม้ว่ารูปแบบของเจดีย์ทรงวิหารนั้น ในอ.ลองจะมีลักษณะใกล้เคียงกัน แต่เนื่องจากการผสมผสานของศิลปะมอญ พม่าและศิลปะท้องถิ่นที่หลากหลายประกอบกับจำนวนของเจดีย์นั้นมีจำนวนน้อย จึงไม่เพียงพอต่อการจัดเป็นกลุ่มรูปแบบได้

บทที่ 5

เจดีย์เมืองแพร์ตามยุคศิลปกรรมรัตนโกสินทร์ถึงปัจจุบัน

5.1 ประวัติศาสตร์ความเป็นมาในเขต 8 อำเภอและรูปแบบสถาปัตยกรรมเจดีย์

แผนที่ที่ 15 แสดงเขตอำเภอในจังหวัดแพร่

การศึกษารูปแบบทางสถาปัตยกรรมเจดีย์เมืองแพร์ในยุคปัจจุบัน มีขอบเขตครอบคลุม จังหวัดแพร่มีซึ่งประกอบด้วย 8 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมือง อำเภอสูงเม่น อำเภอลอง อำเภอวังชิ้น อำเภอเด่นชัย อำเภอสอง อำเภอร่องวาง และอำเภอหนองม่วงไข่ และด้วยความที่เมืองแพร์เป็นเมืองพุทธศาสนา และมีการเชื่อมโยงกับอาณาจักรใหญ่ในอดีตหลายอาณาจักร สิ่งที่แสดงออกถึงความเป็นเมืองทางพุทธศาสนาที่ชัดเจนคือ คติ ความเชื่อ การสร้างวัด ความศรัทธาในการสร้างเจดีย์พระธาตุตามศรัทธาของชุมชนอย่างต่อเนื่องในทุกยุคทุกสมัยและเป็นจำนวนมาก ซึ่งในปัจจุบันยังพบการก่อสร้างวัดและพระเจดีย์ในเมืองแพร์อย่างต่อเนื่องในทุกเขตอำเภอ รูปแบบทางด้านสถาปัตยกรรมของการสร้างพระเจดีย์นี้มีการรับและสืบทอดเป็นสายพัฒนาการ มีเอกลักษณ์และรูปแบบทางศิลปกรรมที่ได้รับอิทธิพลเข้ามาตั้งแต่ศิลปกรรมล้านนา ศิลปกรรมมอญ-พม่า ตลอดจน

ศิลปกรรมท้องถิ่น จนกระทั่งในปัจจุบันศิลปกรรมแบบรัตนโกสินทร์ ซึ่งลักษณะศิลปกรรมหลักนั้น ยังคงยึดพื้นศิลปกรรมล้านนาเป็นหลัก ศิลปกรรมรัตนโกสินทร์ที่เริ่มเข้ามามีความชัดเจน ผสมผสานกับศิลปะท้องถิ่นและการออกแบบ ในรูปแบบสมัยใหม่ซึ่งมีการนำลักษณะเด่นที่มีความสวยงามของศิลปกรรมแต่ละสมัยมาประยุกต์ใช้ ตลอดจนเริ่มมีการปรับเปลี่ยนประโยชน์ใช้สอยเพิ่มเติม จากเดิมพระเจดีย์มีลักษณะเชิงสัญลักษณ์สำหรับระลึกถึงและกราบไหว้บูชาเพียงอย่างเดียวไม่สามารถเข้าไปใช้งานได้ เริ่มมีการเพิ่มประโยชน์ใช้สอยภายในตัวอาคารขึ้นกลายเป็นอาคารโถง หรืออาคารอเนกประสงค์ ประกอบกับเทคโนโลยีในการก่อสร้างที่มีการพัฒนาส่งผลให้การสร้างเจดีย์นั้นเริ่มมีขนาดใหญ่ขึ้น และมีการนำเอาความหลากหลายของวัสดุ เช่น เหล็ก กระจก ฯลฯ มาใช้ในการก่อสร้าง และการประดับตกแต่ง

รูปแบบของเจดีย์ในจังหวัดแพร่ในช่วงนี้ ผู้ศึกษาใช้ระเบียบวิธีการศึกษาจากการสำรวจภาคสนาม ภาพถ่าย การจดบันทึกและการสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องในการออกแบบและก่อสร้างเป็นหลัก จัดกลุ่มลักษณะของเจดีย์ที่มีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่ใกล้เคียงกัน และเลือกเจดีย์ตัวอย่างของแต่ละกลุ่ม มาวิเคราะห์รูปแบบทางด้านสถาปัตยกรรม และปัจจัยที่ทำให้เกิดรูปแบบดังกล่าว ดังเริ่มที่ อ. เมือง ศูนย์กลางของจังหวัดแพร่ซึ่งมีเจดีย์มากที่สุด ไปจนถึงอำเภอที่มีเจดีย์น้อยที่สุดคือ อ.หนองม่วงไข่

โดยในบทที่ 5.1 จะกล่าวถึงเจดีย์ที่มีความโดดเด่นทางด้านสถาปัตยกรรมและมีความเก่าแก่เป็นศูนย์กลางความเคารพของชุมชน ถึงแม้ว่าเจดีย์บางองค์จะมีความเก่าแก่ มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ยืนยัน แต่ด้วยเจดีย์องค์เดิมชำรุดเสียหาย ภายหลังจึงเกิดการซ่อมแซมและสร้างครอบทับใหม่ ซึ่งจัดว่าเป็นรูปแบบของเจดีย์รุ่นหลัง เช่น พระธาตุปูทับ พระธาตุแหลมลี่ อ.ลอง พระธาตุพระพิมพ์ อ.วังชิ้น เป็นต้น พร้อมทั้งยกตัวอย่างรูปแบบของเจดีย์ที่มีความโดดเด่น ก่อนที่จะไปจัดกลุ่มตามรูปแบบและลักษณะทางสถาปัตยกรรมในบทที่ 5.2

อำเภอเมือง

แผนที่ที่ 16 แสดงตำแหน่งของวัดที่เลือกเป็นกรณีศึกษาในเขตอำเภอเมือง

อำเภอเมืองแพร่มีประชากรอาศัยอยู่หนาแน่น ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน หากกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของ อ.เมืองนั้น มีเวียงโบราณในอดีตซึ่งมีลักษณะเป็นรูปหอยสังข์ มีแนวกำแพงเมืองและคูน้ำล้อมรอบ ดังที่กล่าวไว้อย่างละเอียดในบทที่ 2 เนื่องจากหากพูดถึงประวัติศาสตร์เมืองแพร่แล้ว จะเขียนถึงบริเวณที่เป็นเวียงแพร่เดิมซึ่งมีอาณาเขตอยู่ใน อ.เมือง ซึ่งมีน้ำยมไหลผ่านลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูกและอยู่อาศัย จึงทำให้ อ.เมืองนี้กลายเป็นศูนย์กลางของจังหวัดแพร่ ทั้งทางด้านความเจริญ การตั้งถิ่นฐาน และความเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนา ส่วนขอบเขตของอำเภอเมืองที่ทำการศึกษาในบทนี้รวมถึงพื้นที่ภายในกำแพงเมืองเดิมรูปหอยสังข์และพื้นที่ภายนอกกำแพงเมือง ซึ่งเป็นการแบ่งเขตตามปัจจุบัน

โดยจะศึกษาวัดที่สร้างในยุคหลังตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นไป โดยแยกจากวัดเก่าซึ่งมีอายุในช่วงราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21-23 ซึ่งกลุ่มนี้จะอยู่ในกลุ่มของเจดีย์ที่ได้รับอิทธิพลศิลปกรรมล้านนาในบทที่ 3 ได้แก่ เจดีย์วัดหัวข่วง พระธาตุช่อแฮ พระธาตุจอมแจ้ง ฯลฯ และในกลุ่มของเจดีย์ที่ได้รับอิทธิพลมอญ-พม่า ได้แก่ วัดสระบ่อแก้ว วัดจอมสวรรค์ วัดตันธง ถูกแยกไปอยู่ในกลุ่มของเจดีย์ที่ได้รับอิทธิพลพม่า-มอญ ในบทที่ 4 ดังนั้นการศึกษาพระเจดีย์ในบทที่ 5 จะศึกษาในส่วนที่เหลือและมีระยะเวลาการก่อสร้างในช่วงหลังนี้ รูปแบบการก่อสร้างพระเจดีย์ในช่วงนี้มีความหลากหลาย ทั้งกลุ่มที่พยายามรักษารูปแบบเดิมของล้านนา กลุ่มที่ต้องการสืบทอดรูปแบบพระธาตุ

ข้อแสร หรือกลุ่มที่ได้รับอิทธิพลรัตนโกสินทร์และช่างท้องถิ่น ร่วมกับแนวคิดของเจ้าอาวาสในปัจจุบัน ซึ่งการศึกษาประวัติและการก่อสร้างของเจดีย์ในช่วงสมัยนี้ สามารถสอบถามได้จากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาสและพระในวัด ซึ่งในบางวัดนั้นเจ้าอาวาสที่ก่อสร้างยังมีชีวิตอยู่ ทำให้ได้ปีการสร้างอย่างถูกต้อง และเอกสารบันทึกประวัติวัด หรือจัดทำในรูปแบบของป้ายประวัติวัด ซึ่งระยะเวลาในปีการก่อสร้างค่อนข้างจะแม่นยำเนื่องจากระยะเวลาที่ผ่านมาไม่นานนัก และส่วนมากมีการระบุชื่อผู้มีจิตศรัทธาในการสร้าง บันทึกจำนวนเงินและปีที่สร้างไว้อย่างครบถ้วน

กรณีศึกษาพบว่าพระเจดีย์ใน อ.เมืองนี้ จากการสำรวจ 90% มีการสร้างพระธาตุเจดีย์เป็นศูนย์กลางของวัด เช่น วัดเมธังกราวาส(ภาพที่ 106) พระธาตุถิ่นแถบหลวง(ภาพที่ 107) เจดีย์วัดมหาโพธิ์(ภาพที่ 108) เจดีย์วัดโคกนาถาย(ภาพที่ 109) พระธาตุคุดอยเล็ง(ภาพที่ 110) พระธาตุหม้อคว่ำ(ภาพที่ 111) พระธาตุคุดอยโตน พระเจดีย์สลีปเมือง วัดเหมืองหม้อ วัดพงษ์สุนันท์ วัดร่องซ้อ วัดศรีบุญเรือง วัดป่าแดง วัดสุวรรณนิเวศ วัดต้นห้า วัดทุ่งกวาว วัดทุ่งไเฮ้งเหนือ วัดทุ่งไเฮ้งใต้ วัดบ้านสุพรรณ วัดไผ่ล้อม วัดมณีวรรณ วัดวังหงษ์ใต้ วัดเซตวัน วัดปทุม วัดร่องฟอง วัดสำเภา วัดเหมืองค่า วัดนาแหลม และมีส่วนน้อยซึ่งไม่ปรากฏเจดีย์ในวัด ได้แก่ วัดชัยมงคล วัดต้นม่วง วัดท่าขวัญ วัดธรรมเมือง (มีแผนก่อสร้าง) วัดพงษ์ชัย วัดวังช้าง วัดสันป่าสัก วัดเวียงตั้ง (กำลังก่อสร้าง) ฯลฯ

รูปแบบของเจดีย์ที่พบในเขตอำเภอเมืองนี้นิยมรูปแบบที่สืบทอดจากพระธาตุข้อแสรและพระธาตุจอมแจ้ง ซึ่งจะเน้นลักษณะของเจดีย์ทรงระฆังที่ยึดสูง ส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นบัวกลายในผังแปดเหลี่ยมและมีจำนวนการซ้อนชั้น 7 ชั้นขึ้นไป เช่น เจดีย์วัดเมธังกราวาส พระธาตุมหาโพธิ์ ซึ่งเป็นเจดีย์ที่มีลักษณะเด่นในกลุ่มนี้ อีกรูปแบบที่นิยมตามคือลักษณะของเจดีย์ทรงปราสาทยอดเดี่ยวแบบล้านนา ซึ่งเน้นลักษณะของฐานบัวยกเก็จ และเรือนธาตุย่อมุมมีลักษณะเป็นทรงปราสาทแบบประยุกต์ เจดีย์รุ่นใหม่ที่มีความโดดเด่นอีกองค์คือ พระธาตุถิ่นแถบหลวงซึ่งเป็นเจดีย์รูปแบบใหม่ มีการผสมผสานการใช้สอยอื่นนอกจากการใช้พระธาตุเชิงสัญลักษณ์ เริ่มมีการเพิ่มห้องการใช้สอยในส่วนของฐานไว้ภายใน

ภาพที่ 106 วัดเมษังกราวาส

ภาพที่ 107 พระธาตุอินทร์แหวนหลวง

ภาพที่ 108 วัดมหาโพธิ์

ภาพที่ 109 วัดโศภนาลัย

ภาพที่ 110 วัดพระธาตุดอยเสด็จ

ภาพที่ 111 วัดพระธาตุหม้อคว่ำ

อำเภอสูงเม่น

แผนที่ที่ 17 แสดงตำแหน่งของวัดที่เลือกเป็นกรณีศึกษาในเขตอำเภอสูงเม่น

อำเภอสูงเม่นเป็นอำเภอที่มีประชากรอาศัยอยู่หนาแน่นรองจากอำเภอเมือง ทำให้มีวัดเกิดขึ้นในชุมชนเป็นจำนวนมาก ประวัติของอำเภอนั้นเดิมใช้ชื่อว่า “สูงเม่น” เนื่องจากมีเม่นอาศัยอยู่หนาแน่น ต่อมาเมื่อมีการจัดการบริหารราชการส่วนภูมิภาค พ.ศ. 2443 จากทางส่วนกลาง ชาวใต้ (หมายถึงชาวพระนครที่อพยพและมาทำงานที่เมืองแพร่) ออกเสียงคำนี้เพี้ยนเป็นสูงเม่นจนปัจจุบัน ความสำคัญของเมืองนี้ในอดีตเคยเป็นเมืองหน้าด่านสำหรับเก็บภาษีที่เรียกว่า “จังกอบ” จากเมืองแพร่และเมืองทางเหนือตอนบนลงไปยังเมืองใต้ ได้แก่ พิษขัย พิษณุโลก จนถึงอยุธยา³⁷⁵ มีนามปรากฏในจารึกและคำภีร์โบราณว่า “เมืองมานด่านใต้”³⁷⁶ ก่อนการจัดการปกครองส่วนภูมิกาคนั้น เมืองสูงเม่นน่าจะเป็นชุมชนขนาดกลาง ในช่วง พ.ศ. 2347 กองทัพเมืองแพร่เข้าร่วมศึกเมืองเชียงใหม่ จากเหตุการณ์ครั้งนั้น “พญาเมืองไชย” เจ้าเมืองแพร่ได้อพยพผู้คนชาวเชียงใหม่มาตั้งรกรากที่สูงเม่นเป็นจำนวนมาก ทำให้เกิดการขยายตัวของเมืองขึ้น เช่น บ้านพระหลวง บ้านดอนมูล และใน พ.ศ. 2445 หลังเหตุการณ์กบฏเงี้ยวเมืองแพร่ เมืองแพร่และเมืองสูงเม่นถูกผนวกเข้ากับสยาม ในสมัยของ

³⁷⁵ องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่ คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติศาสตร์เมืองแพร่ จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลองสิริราชสมบัติครบ 70 ปี, **ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ ฉบับ พ.ศ. 2559**, 131.

³⁷⁶ ชื่อ “เมืองมานด่านใต้แห่งเวียงแพร่โกสัย” จากตำนานวัดสูงเม่นฉบับในลาน “แว่นธรรม” (คัมภีร์ในลานจารประวัติวัดสูงเม่น โดยนายพรหมมา กาศมณี เป็นผู้ปริวรรค (ปัจจุบันหายสาบสูญ) ฉบับคัดลอกปี พ.ศ. 2322 และ พ.ศ. 2442 จากองค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่ฉบับ พ.ศ. 2550.

พระบาทสมเด็จพระปิยมหาราช และยกฐานะขึ้นเป็นอำเภอสูงเม่น ใน พ.ศ. 2546 อำเภอสูงเม่นถูกเปลี่ยนชื่อเป็น อำเภอแม่พริก โดยเรียกตามชื่อของแม่น้ำสายใหญ่ซึ่งมีอาณาเขตติดกับ อ.เด่นชัย ภายหลังเมื่อมีการสร้างทางรถไฟเปิดเส้นทางรถเดินรถถึงสถานีเด่นชัย กลายเป็นเส้นแบ่งเขตแดนอย่างชัดเจน จึงเปลี่ยนชื่อจากอำเภอแม่พริกเป็นอำเภอสูงเม่นจนถึงปัจจุบัน

ชุมชนใหญ่ในอำเภอสูงเม่นมีขนาดใหญ่และมีความสัมพันธ์เก่าแก่เป็นระยะเวลายาวนาน ได้แก่ ชุมชนบ้านพระหลวง ซึ่งมีพระธาตุหลวงหนึ่งเป็นศูนย์กลาง ความสำคัญของ อ.สูงเม่น ในบทบาทของเมืองใหญ่สามารถเห็นได้อย่างชัดเจน เจ้าผู้ครองนครแพร์ “เจ้าหลวงอินทวิชัย” (ครองเมืองแพร์ระหว่าง พ.ศ. 2358-2383) ให้ความเอาใจใส่กับชุมชนนี้เป็นอย่างมาก โดยการรับเป็นองค์อุปถัมภ์ของวัด และเดินทางมาประกอบพิธีกรรมทางศาสนาทุกปี มีการสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์วัด เจ้าหลวงและชายาได้สร้าง “หัตถธรรม” ตู้อุทิศส่วนกุศลให้กับลูกชายที่ล่วงลับ ตู้อุทิศธรรมหลังนี้สร้างจากไม้สักปิดทองรดน้ำ ถูกยกย่องให้เป็นงานศิลปะชั้นเยี่ยมของเมืองแพร์ที่ได้รับอิทธิพลศิลปะอยุธยาตอนปลาย ตามจารึกวัดสูงเม่นกำหนดอายุ พ.ศ. 2378

“.....จุลศักราชได้ 1197(พ.ศ.2378) ปีดับเม็ด.....หมายมีเจ้านายน้อยศรีวิไชย บังเกิดจิตศรัทธาจึงออกปากจักสร้างแปลงยัง หัตถหลังใหญ่ ไว้ใส่พระวรธรรมคำชัวร์พุทธ ศาสนา มีความปณิธานปรารถนาไปแล้ว ตันท่านลวดถึงแต่อนิจกรรม นำเอาตนไปสู่ปรโลกภายนอกเสีย บัดนี้ สมเด็จพระเจ้าราชาธิบดี องค์คุณเป็นพระวรวงศ์บิดา และอัครราชเทวีแม่เจ้าสุพรรณวดี ตนเป็นชนิกามารดา จึงได้เลิกร้างสร้างแปลงยังหัตถธรรมใหญ่ ใส่ด้วยสุวรรณชาติคำแดง วิวิธวิจิตรใสแสง เรืองเรือง จักให้เป็นกุศลไปถึง เจ้านายน้อยศรีวิไชย ตนเป็นพระวรโอรสบุตรแห่งตนแท้ดีแล

”377

ภาพที่ 112 วัดสูงเม่น อ.สูงเม่น จ.แพร่

ความสำคัญของวัดสูงเม่นในปัจจุบันกลายเป็น “สถาบันอนุรักษ์คัมภีร์โบราณของเมืองแพร่” ซึ่งมีครูบาศรีวิชัย (พ.ศ. 2320-2406) พระเถระซึ่งเป็นที่ศรัทธาและเคารพในดินแดนล้านนา ซึ่งเดินทางไปศึกษาพระธรรมยังสถานที่ต่างๆ และได้ร่วมสังคายนาและสร้างคัมภีร์โบราณนำกลับมาทั้งจากดินแดนล้านนา ล้านช้าง และร่วมสังคายนาพระไตรปิฎกทั่วดินแดนล้านนา ดังเช่น

พ.ศ. 2376 ครูบาศรีวิชัย (พ.ศ. 2320-2406) ได้เดินทางไปเมืองนันทบุรี (เมืองน่าน) เพื่อร่วมสังคายนาพระไตรปิฎกและคัมภีร์ที่วัดช้างค้ำ หลังจากฉลองธรรมในปี พ.ศ.2380 ครูบาศรีวิชัย นำพระไตรปิฎกส่วนหนึ่งกลับมาไว้ที่เมืองแพร่ ซึ่งปรากฏในจารึกพระกัญจนมหาเถรสร้างพระไตรปิฎก พ.ศ. 2380³⁷⁸ และ พ.ศ. 2377 ครูบาศรีวิชัยร่วมสังคายนาพระไตรปิฎกและบูรณะซ่อมแซมหอไตรวัดพระสิงห์ เมื่อแล้วเสร็จเจ้าอินทวิชัยราชาจึงนิมนต์ครูบาศรีวิชัยกลับมาเมืองแพร่ และสร้างหอไตรขึ้นที่วัดสูงเม่นหลังแรก มีลักษณะเป็นอาคารทรงมณฑปมีร่องน้ำล้อมรอบบริเวณดินเสา

³⁷⁸ พรรณเพ็ญ เครือไทย และคณะ, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม 5 จารึกในพิพิธภัณฑสถานและจารึกเมืองน่านที่น่าสนใจ, 168-169.

เพื่อประดิษฐานคัมภีร์ที่นำมาจากเชียงใหม่และได้จัดงานฉลองธรรมครั้งยิ่งใหญ่³⁷⁹ ต่อมาทางวัดได้สร้างหอพระไตรปิฎกหลังใหม่ซึ่งได้นำลักษณะของหอพระไตรปิฎก วัดพระสิงห์ จ.เชียงใหม่ มาสร้างไว้ พ.ศ. 2379 ครูปากัญจนอริยญาวาสมหาเถรได้เดินทางไปเมืองหลวงพระบาง ร่วมกับเจ้าเมืองและราชวงศ์เป็นประธานในการสร้างพระไตรปิฎก เมื่อฉลองธรรมเสร็จแล้วในปี พ.ศ. 2380 ได้นำพระไตรปิฎกส่วนหนึ่งมาเก็บไว้ที่เมืองแพร่ ซึ่งปรากฏหลักฐานจารึกวัดวิษณุราช พ.ศ. 2380³⁸⁰

พระเจดีย์ในอำเภอสูงเม่นจากการศึกษาวัดโดยส่วนมาก เป็นวัดที่สร้างใหม่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นมา ความนิยมการสร้างเจดีย์ในเขตอำเภอนี้ค่อนข้างจะมีสัดส่วนที่น่าสนใจจากการสำรวจในช่วงนี้พบว่ามียอดซึ่งเพิ่งก่อสร้างแล้วเสร็จภายในช่วง 5-10 ปี ได้แก่ วัดดอนแก้ว วัดไชยมาศย์ วัดกุญชรนิมิต วัดเขื่อนคำลือ วัดโพธิ์สุนทร วัดพงท่าข้าม วัดดอนชัย วัดดอนแทน วัดทองเกศ วัดทุ่งเจริญ วัดน้ำชา วัดน้ำบ่อ วัดพระพุทธรูปมณฑล วัดสร้างโตก วัดสูงเม่น วัดมงคลถาวร วัดร่องกาศเหนือ วัดแก้วมงคล วัดตอนิมิต วัดน้ำบ่อ วัดร่องกาศใต้ วัดร่องเสี้ยว วัดวังวน วัดสบสาย และอีกจำนวนหนึ่งอยู่ระหว่างก่อสร้าง ได้แก่ วัดช่องลม มีเพียงส่วนน้อยที่ไม่มีพระธาตุเจดีย์ภายในวัด จากการสอบถามพบว่าอยู่ในช่วงดำเนินการหาแบบและช่างก่อสร้าง ได้แก่ วัดเกษมสุข วัดโชคเกษม วัดวินิษคร์ทธารธรรม วัดบวักโป่ง วัดพงพร้าว วัดพงหัวขาด วัดพิชัยศิริ วัดม่วงเกษม วัดร่องแค วัดร่องแดง วัดเวฬุวัน วัดศรีสว่าง วัดสิทธิวิมล วัดหนองช้างน้ำ ซึ่งความนิยมในการสร้างเจดีย์ใหม่ในช่วงนี้เป็นผลมาจาก ท่านเจ้าคณะอำเภอสูงเม่น ท่านพระพระครูโกศลพิพัฒนคุณ (เสนาะ กตสาโร) เจ้าอาวาสวัดปงท่าข้าม มีนโยบายสนับสนุนและขอความร่วมมือระหว่างชุมชนและเจ้าอาวาสแต่ละวัด ให้สร้างพระธาตุเจดีย์ประจำวัดเพื่อเป็นสิริมงคล³⁸¹ รูปแบบสถาปัตยกรรมมีความหลากหลายและมีรูปแบบมากกว่า อ.เมือง ทั้งลักษณะเจดีย์ทรงปราสาทยอดแบบล้านนาซึ่งเป็นรูปแบบที่พบมากที่สุดในพื้นที่อำเภอสูงเม่น บางกลุ่มมีลักษณะคล้ายกับพระธาตุหลวงนึ่ง เจดีย์เก่าแก่ที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดในอำเภอสูงเม่น ซึ่งกลายเป็นต้นแบบให้กับเจดีย์รุ่นหลัง เช่น วัดวังวน วัดเขื่อนคำลือ(ภาพที่ 113) หรือรูปแบบที่ได้

³⁷⁹ พระครูสีลสังวรภักดิ์, ประวัติครุฑมหาเถรและคัมภีร์ใบลาน (เอกสารอัดสำเนา)

³⁸⁰ พรรณเพ็ญ เครือไทย และคณะ. **ประชุมจารึกล้านนา เล่ม 5 จารึกในพิพิธภัณฑ์ท่านานและจารึกเมืองน่านที่น่าสนใจ**, 285.

³⁸¹ สัมภาษณ์ พระครูสังฆรักษ์ ภาวันสุมน, รองเจ้าอาวาสวัดปงท่าข้าม อ. สูงเม่น, 14 กุมภาพันธ์ 2561.

แนวคิดจากพระธาตุช่อแฮ เนื่องจากอยู่บริเวณใกล้กับ อ.เมือง จึงมีการรับเอาอิทธิพลของพระธาตุดังกล่าวเข้ามา เช่น เจดีย์วัดสูงเม่น วัดสบสาย วัดกุญชรนิมิต พระธาตุดอนแทน(ภาพที่ 116)

เป็นต้น หรือเจดีย์ทรงปราสาทยุคหลังซึ่งมีอิทธิพลล้านนาผสมอิทธิพลรัตนโกสินทร์ ในกลุ่มของวัดใหม่ โดยสายครูบาสมจิตต(พระสมจิต จิตตคุตโต) วัดสะแล่ง ได้แก่ พระธาตุศรีดอก(ภาพที่ 114) พระธาตุสะหลีไชยา(ภาพที่ 118) พระเจดีย์วัดทองเกตู เป็นต้น รวมทั้งเจดีย์รูปแบบใหม่ที่มีการเพิ่มประโยชน์ใช้สอยส่วนอื่นเข้าไปในเจดีย์ เช่น พระธาตุศรีดอนมูล(ภาพที่ 115) พระธาตุศรีม่วงคำ(ภาพที่ 117) เป็นต้น

ภาพที่ 113 วัดเขื่อนคำลือ

ภาพที่ 114 วัดพระธาตุศรีดอก

ภาพที่ 115 พระธาตุศรีดอนมูล

ภาพที่ 116 พระธาตุดอนแทน

ภาพที่ 117 พระธาตุศรีม่วงคำ

ภาพที่ 118 พระธาตุสะหลีไชยา

อำเภอทอง

แผนที่ที่ 18 แสดงตำแหน่งของวัดที่เลือกเป็นกรณีศึกษาในเขตอำเภอทอง

ประวัติการก่อตั้งเมืองทองไม่ปรากฏหลักฐานยืนยันที่ชัดเจน ซึ่งก็เป็นเช่นเดียวกับชุมชนโบราณอื่นๆ ในจังหวัดแพร่ เรื่องราวบางตอนของเมืองทองปรากฏในพงศาวดารโยนก ตำนานเมืองเชียงแสน พงศาวดารเมืองทริภุญชัยและตำนานเมืองเหนือ ส่วนตำนานท้องถิ่นที่มีความเกี่ยวข้องกับเมืองทองโดยตรงได้แก่ ตำนานพระธาตุศรีดอนคำ และตำนานพระธาตุแหลมลี่ ที่กล่าวถึงการสร้างเมืองทองไว้ และจากหลักฐานต่างๆ ดังกล่าวจึงสรุปหลักฐานของเมืองทองดังนี้

เมื่อพระนางจามเทวีเสด็จออกจากเมืองละโว้เพื่อเดินทางไปปกครองเมืองทริภุญชัย โดยเสด็จมาทางเรือได้พัดหลงเข้ามาบริเวณหนองอ้อ จึงเกิดโต้เถียงซักถามกันในหมู่ข้าราชการว่า มาถูกทางหรือไม่ เมื่อหาข้อยุติไม่ได้ พระนางจามเทวีจึงได้ตรัสว่าให้ลองขึ้นไปดูก่อน และก่อนออกจากบริเวณหนองอ้อนี้ พระนางจามเทวีได้โปรดให้แบ่งพระสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าช่วงพระอุระบรรจุในพระธาตุที่สร้างขึ้นริมหนองอ้อนั้น ในเวลาต่อมาพระธาตุนี้คือพระธาตุห้วยอ้อหรือพระธาตุศรีดอนคำ ซึ่งมีการสร้างวัดและมีการตั้งชุมชนอยู่รอบวัดนี้จนขยายออกไปเป็นเมือง และคำตรัสของพระนางจามเทวีที่ว่าให้ลองขึ้นไปดู เมืองนี้จึงได้ชื่อว่าเมืองทอง นอกจากนี้ยังปรากฏชื่อ เมืองกุกกุไกเอ็ก ซึ่งแปลว่าเมืองไก่ขันเป็นอีกชื่อหนึ่งในตำนานพระธาตุแหลมลี่ ยุคสมัยของพระนางจามเทวีตาม

ตำนานประมาณพุทธศตวรรษที่ 13 แต่หลักฐานทางโบราณคดีระบุการก่อตั้งเมืองลำพูนประมาณพุทธศตวรรษที่ 17 ดังนั้นอายุของเมืองลองจึงไม่ต่ำกว่า 500 ปี³⁸² (ประวัติศาสตร์เมืองลองในยุคสมัยล้านนาและการปกครองได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ 3.5 แล้วโดยละเอียด) ที่ตั้งของตัวอำเภอลองในปัจจุบัน มีเพียงวัดพระธาตุศรีดอนคำเป็นศูนย์กลางและมีอายุเก่าแก่ที่สุด นอกจากนี้การอพยพและการตั้งชุมชนใหม่ซ้อนชุมชนเดิมจึงทำให้ไม่พบหลักฐานอื่น ดังเห็นได้จากมีตำนานการก่อสร้างวัดเก่าแก่หลายวัดในสมัยล้านนา แต่ลักษณะของวัดและรูปแบบเจดีย์นั้นกลับถูกสร้างในยุคสมัยปัจจุบัน เช่น พระธาตุไฮสร้อย

ที่ตั้งของชุมชนโบราณเมืองลองยังเป็นที่ถกเถียงกัน ทั้งที่เนื่องจากบริเวณที่เป็นที่ตั้งของตัวอำเภอลองคือบ้านห้วยอ้อ ในปัจจุบันไม่ปรากฏหลักฐานคูน้ำ คันดินซึ่งแสดงขอบเขตของเมืองเช่นเมืองโบราณอื่นที่ตั้งอยู่ในจังหวัดแพร่ ทั้งที่จากหลักฐานเอกสารที่เกี่ยวข้องและคำบอกเล่าที่สืบทอดกันมา ระบุว่าลองเป็นเมืองใหญ่ที่มีความสำคัญในระดับเมืองหน้าด่านของอาณาจักรล้านนาในสมัยของพระเจ้าติโลกราช แต่มีการพบหลักฐานที่เป็นคูน้ำและคันดินในบริเวณพื้นที่บ้านไฮสร้อย ตำบลปากทาง ซึ่งเป็นที่ตั้งเดิมของเมืองลอง แต่ชาวเมืองลองโดยทั่วไปส่วนใหญ่เชื่อว่าที่ตั้งของเมืองลองในอดีตเป็นที่เดียวกับที่ตั้งอำเภอลองในปัจจุบันคือบ้านห้วยอ้อ โดยถือเอาตำนานการก่อตั้งพระธาตุศรีดอนคำหรือพระธาตุห้วยอ้อมาเป็นหลักฐานยืนยัน³⁸³

นอกจากนี้ยังมีชุมชนโบราณเวียงต้าซึ่งเป็นที่ตั้งของชุมชนค่อนข้างหนาแน่น ในตำบลนี้หมู่บ้านเก่าแก่มักขึ้นต้นด้วยคำว่า “ต้า” ได้แก่บ้านต้าแป้น บ้านต้าเหล่า บ้านต้าม่อน บ้านต้าแหลง บ้านต้าเวียง นอกจากนี้ยังมีตำบลใกล้เคียงที่ขึ้นต้นด้วยคำว่าต้า คือ ต้าผามอก ร่องรอยชุมชนโบราณเวียงต้าที่ปรากฏชัดเจนอยู่ที่บ้านต้าม่อนและบ้านต้าเวียง ลักษณะภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นป่าที่ราบลูกคลื่นอยู่ระหว่างภูเขา ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า ม่อน เป็นที่ตั้งของหมู่บ้าน

ตำนานเวียงต้ากล่าวไว้ว่าในอดีตเมื่อมีการแบ่งเขตบ้านเมืองระหว่างเจ้าเมืองลำปางกับเจ้าเมืองแพร่ โดยตกลงกันว่าต่างฝ่ายให้ออกเดินทางจากเมืองของตนเมื่อมาพบกันที่ใดให้ปันเขตแดนกันตรงบริเวณนั้นเจ้าเมืองลำปางที่ได้ขี่ม้ามา ส่วนเจ้าเมืองแพร่ขี่ควายเฒ่าเจ้าเมืองแพร่จึงมาช้า ทำให้เจ้าเมืองลำปางที่ขี่ม้ามาจนเหนื่อยและได้เขตแดนมากกว่าคอยอยู่ ภาษาคำเมืองคำว่า “ถ้ำ” หมายถึงการรอคอย ต่อมามีการสร้างเมืองขึ้นจึงเรียกว่าเวียงถ้ำ และกลายเสียงเป็นเวียงต้าดังปัจจุบัน

³⁸² พิชราภรณ์ พันธุ์รัตน์, ชุมชนโบราณในจังหวัดแพร่, 70-71

³⁸³ ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดแพร่, ข้อมูลสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมจังหวัดแพร่, 3.

หลักฐานที่สำคัญของเวียงต้า คือ จิตรกรรมฝาผนังเวียงต้า ซึ่งปัจจุบันถูกเคลื่อนย้ายไปไว้ที่ไร่แม่ฟ้าหลวง จ.เชียงใหม่ นอกจากนี้ยังมีเศษภาชนะ เครื่องปั้นดินเผาที่พบตามทุ่งนาและพื้นที่ของวัดเป็นภาชนะแบบแกร่งและเคลือบ ในเขตพื้นที่เวียงต้ายังพบพระพุทธรูปเก่าแก่อยู่ที่วัดเวียงต้า วัดต้าแหล่ง

นอกจากชุมชนโบราณรอบพระธาตุศรีดอนคำแล้ว ยังพบชุมชนบ้านโบราณไฮสร้อย (เมืองโกนหลวง)ซึ่งเมืองโกนหลวงนี้ยังไม่ทราบที่มาว่ามาจากไหน ชุมชนนี้ไม่ปรากฏหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่ชัดเจน มีเพียงตำนานบอกเล่าว่าอาจเป็นเมืองลองเก่าที่มีชื่อ เรียกว่าเมืองกุกกุไก่เอ็ก ครุบาสมจิต วัดสะแล่ง อ.ลอง เคยเดินธุดงค์ผ่านมาแล้วว่า เมื่อก่อนมีเจดีย์ร้างยังไม่ถูกทำลายจนหมดเจดีย์มีลักษณะเป็นอุโมงค์คล้ายกับเจดีย์วัดอุโมงค์ เมืองเชียงใหม่ บริเวณโกนหลวงนี้มีซากวัดร้าง 2 วัดคือ วัดหนองสระและวัดม่วงคำ ซึ่งถูกทำลายเหลือเพียงซากกองอิฐและศิลาแลง และพบวัดร้างมีชื่อว่าวัดหัวข่วง

เดิมเมืองลองอยู่ในเขตการปกครองของจังหวัดลำปาง ต่อมาทางราชการได้ออมนำขึ้นกับจังหวัดแพร่ เพราะราชการเห็นว่ามีความเหมาะสมติดต่อใกล้กว่าลำปางเมื่อวันที่ 25 พฤศจิกายน พ.ศ. 2474³⁸⁴

พระเจดีย์ในอำเภอลองจากการศึกษา ส่วนมากเป็นวัดที่สร้างใหม่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นมา ได้แก่ พระธาตุไฮสร้อย พระธาตุแหลมลี พระธาตุปู่ต๊อบ เจดีย์วัดทุ่งแล้ง เจดีย์ศรีดอก วัดต้าม่อน วัดสะแล้ง กลุ่มพุทธสถานดอยโป่งมีน วัดโพธิสาร วัดศรีดอนชัย วัดเซตวัน เป็นต้น ซึ่งเจดีย์เมืองลองนี้มีความหลากหลาย โดยในกลุ่มของเจดีย์รุ่นใหม่สามารถแบ่งได้หลายกลุ่ม แต่กลุ่มที่มีความต่อเนื่องกับสายวิวัฒนาการของเจดีย์ในเมือง คือการจำลองแบบพระธาตุศรีดอนคำ เช่น พระธาตุปู่ต๊อบ(ภาพที่ 119) พระเจดีย์วัดสะแล้ง อีกกลุ่มที่มีความน่าสนใจคือ กลุ่มของเจดีย์ทรงปราสาทยอดแบบล้านนาในผังแปดเหลี่ยมซึ่งมีความนิยมมากในแถบพุทธสถานดอยโป่งมีน กลุ่มศาสนสถานในความดูแลของวัดสะแล้ง ดังเช่น พระธาตุน้อยนาคอน(ภาพที่ 121) มณฑปพระพุทธรูป วัดทุ่งแล้ง วัดนาหลวง วัดนาจอมขวัญ วัดนาแก(ภาพที่ 120) พระธาตุจ้าง ดอยโป่งมีน(ภาพที่ 122) ส่วนในกลุ่มของเจดีย์ที่ได้รับอิทธิพลศิลปะพม่า นั้นในช่วงนี้ยังไม่มีความเด่นชัดแต่มีปรากฏให้เห็นในส่วนน้อย เช่น พระธาตุขวยปู่ เจดีย์ทรงระฆังวัดต้าม่อน เจดีย์วัดโพธิบุบผาราม เป็นต้น

³⁸⁴ กระทรวงมหาดไทย, ประวัติศาสตร์มณฑลไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดแพร่, 59.

ภาพที่ 119 พระธาตุปู่ด้บั

ภาพที่ 120 เจดีย์วัดนาแก

ภาพที่ 121 พระธาตุน้อยนาคนอน

ภาพที่ 122 พระธาตุจ้าง ดอยโป่งหมื่น

ภาพที่ 123 พระธาตุไฮสร้อย

ภาพที่ 124 พระธาตุแหลมลี

อำเภอสอง

แผนที่ที่ 19 แสดงตำแหน่งของวัดที่เลือกเป็นกรณีศึกษาในเขตอำเภอสอง

อำเภอสองตั้งอยู่ทางเหนือสุดของจังหวัดแพร่ มีเวียงโบราณตั้งอยู่ 2 เวียง ได้แก่ เวียงเทพและเวียงผึ้ง(เวียงสอง) ซึ่งหลักฐานกำแพงเมืองของเวียงสองนั้นมีกำแพงเมือง 3 ชั้นคล้ายกับเมืองสุโขทัย และเคยเป็นเมืองในขอบเขตของสุโขทัยมาจนกระทั่งเปลี่ยนมาอยู่ในความปกครองของล้านนาในสมัยพระเจ้าติโลกราช³⁸⁵ เมืองสองหรือเมืองสรองเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายว่า เป็นเมืองที่อยู่ในวรรณกรรมของพระเพื่อนพระแพงในลิลิตพระลอ ศาสตราจารย์ ดร.อุดม รุ่งเรืองศรี อาจารย์ประจำคณะมนุษยศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้ศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบข้อความที่กำหนดในหนังสือกับชื่อบ้านนามเมืองในเมืองสอง และพื้นที่ใกล้เคียงว่าตำแหน่งที่ตั้งและชื่อเรียกมีความสัมพันธ์กับบทประพันธ์ และยังพบอีกเมืองที่มีความน่าสนใจคือเมืองล่อ ตั้งอยู่ในเขตอำเภอจุน จังหวัดพะเยา ซึ่งมีความสัมพันธ์กับเมืองสองตามท้องเรื่อง อีกทั้งยังมีระยะเวลาการเดินทางระหว่างเมืองใกล้เคียงกัน มีชื่อเมืองและสถานที่ในเวียงสองสอดคล้องกับชื่อเมืองและแม่น้ำในลิลิตพระลอหลายแห่ง เช่น ชื่อแม่น้ำกาหลง สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเมืองล่อของพระลอ และเมืองสอง(เมืองสรอง)น่าจะเป็นเมืองของพระเพื่อนพระแพง ซึ่งในปัจจุบันมีเจดีย์องค์ใหญ่คือพระธาตุพระลอ มีลักษณะเป็นมอญ-พม่าตั้งอยู่เป็นศูนย์กลางของชุมชน

³⁸⁵ องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ ฉบับ พ.ศ. 2559, 120.

ลิลิตพระลอเป็นเรื่องของโศกนาฏกรรมความรักของสองหญิงสาวและหนึ่งชายหนุ่มซึ่งทั้งสามรักกัน และเกี่ยวข้องกับความแค้นระหว่างเมือง เนื้อเรื่องกล่าวถึง 2 เมือง คือเมืองสรอง(มีความเชื่อว่าคือเวียงสองในจังหวัดแพร่) และเมืองสรวง(มีความเชื่อว่าอยู่ในเขตจังหวัดพะเยา) เมื่อทั้งสองเมืองกระทำสงครามกัน เจ้าเมืองสรวงฆ่าเจ้าเมืองสรองตาย ทำให้เป็นที่โกรธแค้นของพระชยาและชาวเมืองสรองเป็นอย่างมาก เจ้าเมืองสรวงมีโอรสเป็นหนุ่มรูปงามนามว่า พระลอ ส่วนทางด้านเมืองสรองท้าวพิชัยพิชณูกรเจ้าเมืององค์ใหม่มีธิดาสององค์มีความงดงามคือพระเพื่อนและพระแพง ความงามของพระลอเป็นที่เลื่องลือจนมีนักขับเพลง ร้องถึงความงามของพระลอจนได้ยินไปถึงเมืองสรอง เมื่อธิดาทั้งสองได้ฟังก็เกิดเคลิบเคลิ้มหลงใหล และหลงรักในตัวพระลอจนอยากจะเจอตัวจริง

ภาพที่ 125 อนุสาวรีย์พระลอพระเพื่อนพระแพงและเจดีย์พระชาตุพระลอ

พี่เลี้ยงทั้งสองคนคือนางรินและนางโรย จึงช่วยกันหาวิธีให้พระธิดาทั้งสองได้สมใจ โดยการไปหาปู่เจ้าสมิงพรายให้ใช้มนต์คาถาเรียกพระลอมาที่เมืองสรอง โดยใช้ไก่แก้วล่อให้พระลอตามมา ซึ่งระหว่างทางพระลอได้เสียดายการเดินทางนี้ที่แม่น้ำกาหลง จนในที่สุดพระลอได้พบพระเพื่อนพระแพงและเกิดความรักกันขึ้น ท้าวพิชัยพิชณูกรทราบเรื่องเห็นพระลอรูปงามจึงจะจัดงานอภิเษกสมรสให้ แต่เมื่อเจ้าย่างโกรธแค้นที่พ่อของพระลอฆ่าสามีของตน เมื่อทราบข่าวจึงนำทหารมาจับพระลอและเกิดการต่อสู้กัน พระเพื่อนพระแพงต่อสู้ยอมเอาตัวเองบังธนูแทนพระลอ จนในที่สุดสิ้นพระชนม์ทั้งหมด

รวมทั้งนางรีน นางโรย นายแก้ว นายขวัญ (เข้ารับใช้ทางฝ่ายพระลอ) เมื่อทำวพิไชยพิฆณกรทราบเรื่อง จึงสั่งประหารเจ้าย่า ทางฝั่งด้านเมืองสรองแต่งทัพมารับศพระลอลกลับเมือง และทั้งสองเมืองยุติการ เป็นศัตรูกันและเป็นมิตรไมตรีต่อกัน จากเรื่องราวดังกล่าว อ.สอง จึงได้สร้างอนุสาวรีย์พระเพื่อนพระ แพงขึ้นไว้ในอุทยานลิลิตพระลอ(ภาพที่ 290)

เมืองสรองเป็นเมืองที่ไม่ปรากฏจารึกหรือหลักฐานอื่นระบุว่าสร้างเมื่อใด แต่จากหลักฐาน ทางโบราณคดีในเขตกำแพงเมือง พบเครื่องมือหินขัดขวานหินขนาดเล็กที่เรียกว่าเสียมตุน กระจายอยู่ เป็นบริเวณกว้าง และมีการค้นพบพระพุทธรูปหินทรายศิลปะพะเยาซึ่งปัจจุบันสูญหายไปแล้ว³⁸⁶ ซึ่ง ข้อเสนอของ ศรีศักร วัลลิโภดม นักโบราณคดี กล่าวว่า เมืองสองนี้น่าจะเป็นชุมชนโบราณขนาดเล็ก อยู่ในช่วงอาณาจักรล้านนาและสุโขทัยลงมา³⁸⁷ ส่วนหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์นั้น พบชื่อเมือง สรองปรากฏในพงศาวดารโยนกและพงศาวดารเมืองน่าน โดยพงศาวดารโยนกกล่าวว่า

“จุลศักราช 914 ปีชวด จัตวาศก เดือน ต ขึ้น 10 ค่ำ เจ้าฟ้าเมืองนายและเจ้าฟ้าเมือง เชียงทองสองพี่น้องยกทัพลงมาตีหัวเมืองต่างๆในอาณาจักรล้านนา ได้เมืองเชียงราย เชียงแสน เมืองล่อ เมืองพะเยา.....ลู่ถึงเดือน 11 ขึ้น 2 ค่ำ ปีเดียวกัน บกกองทัพจากแก่งเมืองพะเยาระยะทางแปด พันวา ไปแรมยางคุ่มเสือบ ยกจากเสือบไปแรมป่าเลา ระยะทางสองพันวา ยกจากป่าเลาไปแรม เมืองสองระยะทางหมื่นวา ยกจากเมืองสองไปแรมป่าเสี้ยว และยกจากป่าเสี้ยวไปแรมเมืองแพร”³⁸⁸ และพงศาวดารเมืองน่านกล่าวว่า

“จุลศักราช 889 (พ.ศ.2070) พญาน่านตนชื่ออุ่นเฮือน ได้ยกทัพลงมาตีเมืองเทิง เมืองสอง ได้ชัยชนะจึงกวาดต้อนผู้คนไปเป็นจำนวนมาก.....จุลศักราช 893 (พ.ศ. 2074) พญาแพรได้ รวบรวมไพร่พลยกขึ้นไปตีเมืองสรองคืนจากพญาน่านแล้วยกทัพเลยไปตีเมืองน่านแต่ไม่สามารถหัก เอาเมืองได้จึงยกทัพกลับ เจ้าเมืองแพรได้แต่งตั้งคนไปปกครองเมืองสรองสืบต่อมา”³⁸⁹

³⁸⁶ ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดแพร่, ข้อมูลสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมจังหวัดแพร่, 76.

³⁸⁷ ศรีศักร วัลลิโภดม, โบราณคดีไทยในทศวรรษที่ผ่านมา (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2525), 15.

³⁸⁸ พระยาประกิจ กระจ่าง(เข้ม บุญนาค), พงศาวดารโยนก, (นนทบุรี : ศรีปัญญา, 2557), 379-381.

³⁸⁹ พงศาวดารเมืองน่าน, (อนุสรณ์งานบำเพ็ญกุศลออกเมรุ พระราชทานเพลิงศพ พระเทพนันทาจารย์(บุญชู ธรรมสารมหาเถร) อดีตเจ้าคณะจังหวัดน่าน เจ้าอาวาสวัดพญาภูพระอารามหลวง, 1 เมษายน 2553).

เดิมเมืองสองขึ้นอยู่กับเมืองน่าน บ้านเจ้าเมืองสองอยู่ที่ตำบลบ้านหนูน ภายหลังกษัตริย์นครแพร์และเจ้านครน่านเป็นความกัน เมืองสองตกเป็นของเมืองแพร์และเจ้าเมืองแพร์ตั้งเจ้าเมืองไปปกครองและย้ายเจ้าเมืองสองไปที่ตำบลบ้านกลาง จน พ.ศ. 2440 ได้มีการจัดการปกครองท้องถิ่นเรียกเมืองสองว่า อ.ยมเหนือ ต่อมาพ.ศ. 2449 เปลี่ยนชื่อเป็น อ.สอง และ พ.ศ. 2470 เปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอบ้านกลาง และ พ.ศ. 2480 เปลี่ยนชื่อกลับมาเป็นอำเภอสองจนถึงปัจจุบัน³⁹⁰

พระธาตุเจดีย์ใน อ.สอง นั้นมีจำนวนไม่มากนักเมื่อเทียบกับพระเจดีย์ใน อ.เมือง และเจดีย์ใน อ.สูงเม่น มีพระธาตุที่สำคัญและโดดเด่นหลายองค์ ซึ่งมีลักษณะและรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่แตกต่างกัน เช่น พระธาตุหนองจันทร์ (ภาพที่ 126) มีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงระฆังส่วนรองรับองค์ระฆังในผังแปดเหลี่ยมมีฐานบัวรองรับ รูปร่างสูงชะลูด ซึ่งถือเป็นพระธาตุองค์หลักของ อ.สอง ซึ่งได้รับอิทธิพลจากพระธาตุช่อแฮในส่วนองส่วนรองรับองค์ระฆัง และพระธาตุพระลอ(พระธาตุหินส้ม)(ภาพที่ 127) รูปแบบสถาปัตยกรรมเจดีย์ทรงระฆังผสมอิทธิพลมอญ-พม่า องค์ระฆังมีลักษณะป้านไม่มีบัลลังก์ ซึ่งลักษณะเจดีย์รุ่นใหม่มีอายุตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นมา และลักษณะของเจดีย์รุ่นใหม่เริ่มมีลักษณะที่แยกออกไปจากสายพัฒนาการของเจดีย์ล้านนาแบบดั้งเดิม เกิดเป็นเจดีย์รูปแบบใหม่ซึ่งเป็นศิลปะแบบรัตนโกสินทร์ผสมกับงานช่างท้องถิ่นแต่ยังคงเค้าโครงของความเป็นล้านนาอยู่ เช่น เจดีย์ทรงปราสาทยอดเดี่ยวแบบทรงสูงการประดับตกแต่งในบางครั้งได้รับอิทธิพลพม่า ที่พบบ่อยคือส่วนของซุ้มรอบระเบียงพระธาตุ หรือเจดีย์ทรงระฆังในผังแปดเหลี่ยมโดยที่ส่วนของปราสาทก็อยู่ในผังแปดเหลี่ยมเช่นเดียวกัน หรือเจดีย์วัดสันปู่สี(ภาพที่ 128) ที่มีความพยายามกลับมานิยมรูปแบบของเจดีย์สมัยทวารวดี ซึ่งก็มีลักษณะเดียวกับเจดีย์จามเทวีลำพูน ซึ่งจะศึกษาจะจัดกลุ่มรูปแบบโดยแยกจากลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็นหลัก เจดีย์ที่ทำการศึกษารวมอยู่ด้วยทั้งหมด 21 วัด ซึ่งวัดส่วนใหญ่ในอำเภอสองนี้จากการสำรวจพบประมาณ 50% มีพระธาตุเจดีย์ภายในวัด ได้แก่ พระธาตุหนองจันทร์ พระธาตุพระลอ วัดลองบุญลือ(ภาพที่ 129) วัดหนูนใต้(ภาพที่ 130) วัดห้วยซอน วัดห้วยหม้าย วัดนาหลวง วัดโทกค่า วัดสันปู่สี ส่วนที่เหลือนั้นเป็นวัดขนาดเล็กยังไม่มีพระธาตุหรือเจดีย์มีเพียงอุโบสถ วิหาร และส่วนสังฆาวาสเท่านั้น ได้แก่ วัดลุนีเกต วัดหนูนเหนือ วัดทอสมาน วัดเตาปูน วัดแดงชุมพล วัดศรีมูลเรือง วัดกลาง วัดคุ้มครองธรรม วัดทุ่งน้ำ วัดดงเจริญ วัดหัวเมือง วัดหนองบัว

³⁹⁰ กระทรวงมหาดไทย, ประวัติศาสตร์มหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดแพร่, 74-75.

ภาพที่ 126 พระธาตุหนองจันทร์

ภาพที่ 127 พระธาตุหินส้ม (พระธาตุวัดพระลอ) อ.สอง

ภาพที่ 128 วัดสันปูลี่

ภาพที่ 129 วัดดงบุญลือ

ภาพที่ 130 วัดหนุนใต้

อำเภอวังชิ้น

แผนที่ที่ 20 แสดงตำแหน่งของวัดที่เลือกเป็นกรณีศึกษาในเขตอำเภอวังชิ้น

อ. วังชิ้นเป็นอำเภอที่อยู่ทางใต้สุดของจังหวัดแพร่ มีอาณาเขตติดต่อกับ อ.ศรีสัชชนาลัย สุโขทัย และ อำเภอเถิน ลำปาง ความเก่าแก่ของวังชิ้นนี้ ปรากฏเวียงเก่าแก่ตั้งแต่สมัยโบราณ ได้แก่ เมืองตรอกสลอบ ดังจารึกหลักที่ 107 หมายเลข พร. 1 จารึกวัดบางสนุก ซึ่งพบที่ อ.วังชิ้น จารึกด้วยอักษรสุโขทัย โดยกล่าวถึงการก่อสร้างวัดและการถวายข้าววัด (ซึ่งได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ 2 เรื่องความสัมพันธ์ของเมืองแพร่และอาณาจักรสุโขทัย) และยังมีเมืองโบราณที่น่าสนใจอีกคือ “เวียงดั่ง” อยู่ในเขต อ.วังชิ้น ต.สรอย ชาวบ้านมีความเชื่อว่าบริเวณดังกล่าวเป็นเมืองโบราณ มีอาณาเขตติดต่อกับ จ.ลำปาง เวียงดั่งนี้เป็นเวียงหน้าด่านทางตอนใต้สุดของอาณาจักรล้านนา ซึ่งสร้างในสมัยพระเจ้าติโลกราชราว พ.ศ. 2000 เจ้าเมืองดั่งคือหมื่นดั่งนคร เป็นแม่ทัพที่มีชื่อเสียงของล้านนา ต่อมาถูกระวางว่าเอาใจออกห่างล้านนาไปเข้ากับอาณาจักรอยุธยา จึงถูกเรียกตัวไปเชียงใหม่และถูกประหารชีวิต และชาวเมืองสรอยได้ตั้งศาลหมื่นดั่งนครไว้สักการบูชา แต่จากความเชื่อของชาวสรอยนี้ยังไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่าเป็นเวียงเดียวกันที่กล่าวถึงหรือไม่ เนื่องจากปรากฏชื่อ เวียงดั่ง อีกเวียงที่ อ.ศรีสัชชนาลัย โดยบันทึกของพระวาสุเทพ เจ้ากรมตำรวจภูธรในคราวปราบกบฏเงี้ยวเมืองแพร่ พ.ศ.2445 ว่า

เดินทัพออกจากสวรรคโลกมายังเมืองดั่ง เพื่อโจมตีฐานกำลังเงี้ยวที่บ้านบ่อแก้ว³⁹¹

จากนั้น พ.ศ. 2473 ถูกโอนมาขึ้นกับอำเภอทอง เนื่องจากสภาพทางภูมิศาสตร์มีลักษณะใกล้เคียงกัน ซึ่งอำเภอทองนั้นในอดีตก็เคยอยู่ในความดูแลของลำปางเช่นเดียวกัน และพ.ศ. 2481 ชุมชนมีความเจริญขึ้นจึงแยกออกมาเป็นกิ่งอำเภอวังชิ้น และวันที่ 22 กรกฎาคม พ.ศ. 2501 ทางราชการได้ยกฐานะเป็นอำเภอวังชิ้น จ.แพร่ จนถึงปัจจุบัน

ที่มาของชื่อวังชิ้นนั้นมาจาก ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์นั้นมี “วัง” ภาษาเหนือหมายถึงบริเวณที่มีน้ำล้นมาก มีความอุดมสมบูรณ์ มีโป่งและผาหินใต้น้ำไหลมา ซึ่งในฤดูแล้งน้ำในลำน้ำยมแห้งแต่ที่วังนี้กลับมีน้ำตลอด และเป็นแหล่งอาหารของสัตว์นานาชนิด โดยเฉพาะสัตว์ป่ากินดินโป่งกลายเป็นที่มาของชื่อผาวัวเลีย ด้วยเหตุนี้จึงเป็นเหตุที่นายพรานเข้ามาล่าเนื้อ(เนื้อ ภาษาพื้นเมืองเรียกว่า “จิ้น”) จึงกลายเป็นอีกชื่อที่ชาวบ้านเรียกว่า วังจิ้น และเพี้ยนมาเป็น บ้านวังชิ้นจนถึงปัจจุบัน³⁹²

พระธาตุเจดีย์ใน อ.วังชิ้นนั้น ถึงแม้ว่าในปัจจุบันไม่หลงเหลือเจดีย์ที่เก่าแก่สร้างมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยดังความสัมพันธ์ของจารึก แต่เจดีย์หลายองค์ยังคงแสดงความสัมพันธ์ทางด้านประวัติศาสตร์กับเมืองสุโขทัยในรูปแบบของตำนานท้องถิ่นและเรื่องเล่าต่างๆ ซึ่งเชื่อมกันด้วยพระพุทธศาสนา

เจดีย์ที่ทำการศึกษารวมประกอบด้วยทั้งหมด 10 วัด ซึ่งวัดส่วนใหญ่ในอำเภอวังชิ้นนี้ จากการสำรวจส่วนมากมีพระธาตุเจดีย์ภายในวัด ได้แก่ พระธาตุพระพิมพ์ วัดบางสนุก พระธาตุพระกัปปี วัดบ้านวังลึก วัดแช่ฟ้า วัดบ้านสองแคว วัดม่วงคำ พระธาตุดอยก่อ พระธาตุศรีกระโจมทอง พระธาตุขวยปู และสำนักปฏิบัติธรรมแม่เกิ้ง ฯลฯ พระธาตุซึ่งเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาววังชิ้นคือ พระธาตุพระพิมพ์ วัดบางสนุก (ภาพที่ 131) ซึ่งมีรูปแบบทางด้านศิลปกรรมแบบล้านนาระยะหลังมีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนา องค์ระฆังและส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นบัวกลีบซ้อนกัน 5 ชั้นในผังแปดเหลี่ยม ส่วนฐานเป็นฐานบัวยกเก็จลักษณะแฉกคอดคอดด้วยลูกแก้วอกไก่ 1 เส้นยี่ดสูงมีลักษณะใกล้เคียงกับพระธาตุศรีดอนคำที่เมืองลอง ถูกสร้างขึ้นภายหลังในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 โดยพระครูบาสมจิตต จิตตคุตโต เจ้าอาวาสวัดสะแล่ง ซึ่งพบลักษณะนี้ที่พระธาตุดอยก่อ ซึ่งมีครูบาสมจิตต เป็นผู้ออกแบบและก่อสร้างเช่นเดียวกัน ส่วนเจดีย์องค์อื่นในเขตอำเภอวังชิ้นนั้น ไม่ได้มีความ

³⁹¹ องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ ฉบับ พ.ศ. 2559, 130.

³⁹² กระทรวงมหาดไทย, ประวัติศาสตร์มหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดแพร่, 89.

นิยมรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งหรือมีลักษณะเฉพาะของวังชั้น ขึ้นอยู่กับความพอใจของเจ้าอาวาสและช่างท้องถิ่นเป็นหลัก เช่น พระธาตุขวยปู(ภาพที่ 133) เจดีย์ทรงมอญ-พม่า ที่สำนักปฏิบัติธรรมแม่เกิ้ง (ภาพที่ 134) เจดีย์ทรงปราสาทที่วัดม่วงคำ(ภาพที่ 135) หรือเจดีย์ทรงพระธาตุพนมรูปแบบอีสานที่ พระธาตุพระกัปป์(ภาพที่ 136) เป็นต้น

ภาพที่ 131 พระธาตุพระพิมพ์

ภาพที่ 132 พระธาตุดอยก่อ

ภาพที่ 133 พระธาตุขวยปู

ภาพที่ 134 สำนักปฏิบัติธรรมแม่เกิ้ง

ภาพที่ 135 วัดม่วงคำ

ภาพที่ 136 พระธาตุพระกัปป์

อำเภอเด่นชัย

แผนที่ที่ 21 แสดงตำแหน่งของวัดที่เลือกเป็นกรณีศึกษาในเขตอำเภอเด่นชัย

ประวัติของอำเภอเด่นชัยนั้นไม่ปรากฏหลักฐานว่าเริ่มเมื่อใดเช่นเดียวกับอำเภออื่นในจังหวัดแพร่ และเป็นอำเภอใหม่ที่ตั้งขึ้นมาในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งในชวงนั้นบ้านเด่นชัยเริ่มมีชาวพื้นเมือง พม่า เจี้ยวเข้ามาอยู่อาศัย และส่วนมากประกอบอาชีพรับจ้างทำป่าไม้ ชุดพลอย ซึ่งชุมชนพม่าจะกระจายอยู่บริเวณในเมือง บ้านเด่นชัย และเมืองลอง ความสำคัญของบ้านเด่นชัยทางด้านประวัติศาสตร์จะเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ทางการเมืองและทางทหาร ตามหลักฐานที่บันทึกไว้ในพงศาวดารปราบเจี้ยวระบุชื่อนี้ว่า “บ้านเด่นใจ” ซึ่งคำว่าเด่นชัยในปัจจุบันน่าจะเพี้ยนมาจากคำเรียกของชาวพื้นเมืองว่าเด่นใจ จากคำบันทึกคำให้การของตำรวจที่ติดตามจับคนร้ายเข้าไปในเขตของบ้านนี้และได้พบความเคลื่อนไหวของพวกเจี้ยวก่อนเข้าไปปล้นเมืองแพร่ในวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ. 2445 ซึ่งเป็นหลักฐานได้ว่าบ้านเด่นชัยน่าจะตั้งขึ้นก่อนเหตุการณ์กบฏเจี้ยวเมืองแพร่ไม่ต่ำกว่า 95 ปีที่แล้ว³⁹³

การปฏิรูปการปกครองในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดความไม่พอใจในหมู่ราษฎรและเจ้านายล้านนา จึงเกิดการต่อต้านและลุกلامเป็นเหตุการณ์กบฏเจี้ยวเมืองแพร่ กองกำลังเจี้ยวจากลำปางและบ้านบ่อแก้ว ใช้เส้นทางจากบ้านเด่นชัยเข้าไปรวมกับเจี้ยวบ้านป่าฝ้าง แล้วยกกำลังผ่านบ้านสูงเม่นเข้าสู่เมืองแพร่ เมื่อทางกรุงเทพฯทราบข่าวสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้สั่งให้กองทัพจากเมืองใกล้เคียง เช่น เมืองสุโขทัย เมืองพิชัย เมืองสวรรคโลก นำกำลังเข้า

³⁹³ พิชราภรณ์ พันธุ์รัตน์, ชุมชนโบราณในจังหวัดแพร่, 64-67.

ปราสาทปรามพวงเจี้ยวโดยให้พระยาสุรศักดิ์มนตรีเป็นแม่ทัพ และยกกำลังเข้ามาทางทิศใต้ตั้งมั่นอยู่บริเวณบ้านเด่นชัย ซึ่งภายหลังจากเหตุการณ์นี้จบลง ชาวบ้านได้อพยพเข้ามาอยู่บริเวณดังกล่าวเพิ่มขึ้นจากเดิมจึงเกิดเป็นชุมชนบ้านเด่นชัยขึ้น ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 1 บ้านเด่นชัยถูกใช้ให้เป็นที่ตั้งกองทัพของกองทหารอาสาสมัครที่เดินทางไปร่วมรบในสมรภูมิยุโรป และ พ.ศ. 2476 ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 กองทหารญี่ปุ่นยกกำลังขึ้นบกที่ไทยและถูกส่งไปยกกำลังขึ้นทางเหนือเพื่อไปตีพม่า พื้นที่บ้านเด่นชัยเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญ เนื่องจากเป็นทางผ่านของทางรถไฟสายเหนือ กองทหารญี่ปุ่นได้ยึดสถานีรถไฟเด่นชัยและบริเวณใกล้เคียงเป็นที่มั่นจนสิ้นสุดสงคราม³⁹⁴

บ้านเด่นชัยเป็นที่ตั้งของสถานีรถไฟของเมืองแพร่และเป็นประตูสู่ล้านนา ถูกสร้างในสมัย พ.ศ 2430 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีคำสั่งให้สำรวจเส้นทางและก่อสร้างทางรถไฟสายกรุงเทพฯ-เชียงใหม่ โดยแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2464 และเปิดการเดินรถไฟเมืองแพร่เสร็จสิ้นในปี พ.ศ. 2452 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ได้เสด็จประพาสมณฑลพายัพ ได้เสด็จลงจากรถไฟเข้าประทับที่สถานีรถไฟเด่นชัย จากนั้นเสด็จเข้าเมืองแพร่ ทรงมีพระราชดำรัสต่อผู้ว่าราชการเมืองแพร่ว่า “.....เรามาถึงเมืองแพร่วันนี้ เสมือนได้เข้าสู่ประตูมณฑล ได้เริ่มแรกเห็นบ้านเมืองและผู้คนในมณฑลพายัพก็ชอบใจ.....” เมืองแพร่จึงได้สมญานามว่าเป็น “ประตูสู่ล้านนา” (ภาพที่ 137)

ภาพที่ 137 กำแพงเมืองแพร่ก่อนเข้าสู่อำเภอเมือง

³⁹⁴ศุภชัยวัฒนธรรมจังหวัดแพร่, ข้อมูลสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมจังหวัดแพร่, 21-23.

พระธาตุเจดีย์ใน อ.เด่นชัยนั้น เนื่องจากเป็นเมืองที่ผู้คนอยู่อาศัยไม่หนาแน่นเท่ากับเมืองอื่นๆและด้วยลักษณะทางภูมิประเทศประกอบด้วยที่ราบเป็นส่วนน้อย พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าและที่ราบสูง ทำให้จำนวนของวัดลดน้อยลงตามไปด้วย ซึ่งหากจะพูดถึงพระธาตุเจดีย์ที่โดดเด่น ได้แก่ วัดพระธาตุสุโทนมงคลคีรีสามัคคีสามัคคีธรรม(ภาพที่ 138) ซึ่งมีพระครูวิจิตรพิพัฒนาภรณ์(ครูบามนตรีธมฺมเมธี เจ้าอาวาส) เป็นวัดใหม่มีสิ่งปลูกสร้างมากมายและได้รวบรวมความหลากหลายของศิลปกรรมทั้งลักษณะของความเป็นล้านนา อิทธิพลศิลปะพม่า หรืออิทธิพลรัตนโกสินทร์ และออกแบบสร้างสรรค์ในรูปแบบของลักษณะศิลปะประยุกต์และร่วมสมัย และครูบามนตรีนี้ยังมีอิทธิพลเกี่ยวข้องกับการสร้างเจดีย์ภายใน อ.เด่นชัย หลายองค์ เช่น เจดีย์วัดพระธาตุแสงเทียน (ภาพที่ 139) เจดีย์วัดอินทนิเวศน์ (ภาพที่ 140)

ลักษณะของพระเจดีย์ในอำเภอเด่นชัยนั้น โดยส่วนมากมีขนาดเล็กก่อสร้างโดยช่างท้องถิ่นในรูปแบบที่เรียบง่าย เจดีย์ที่ทำการศึกษารวบรวมด้วยทั้งหมด 25 วัด ซึ่งวัดส่วนใหญ่ในอำเภอเด่นชัยจากการสำรวจพบว่ามีเพียง 30% ที่มีพระธาตุเจดีย์ภายในวัด ได้แก่ วัดอินทนิเวศน์ วัดพระธาตุสุโทนมงคลคีรีฯ วัดพงป่าหวาย (ภาพที่ 141) วัดไทรย้อย (ภาพที่ 142) วัดจอมคีรีชัย พระธาตุแสงเทียน พระธาตุแก้วมงคล (ภาพที่ 143) ส่วนวัดที่ไม่มีเจดีย์ ได้แก่ วัดชัยเขต วัดดงสุระ วัดเด่นชัย วัดเด่นชุมพล วัดเด่นทัพชัย วัดน้ำคิ่ง วัดน้ำแรม วัดบ่อแก้ว วัดปางเคาะ วัดแพะร่องหิน วัดแพะโรงสูบ วัดแพะหนองบ่อ วัดแม้อยู่ วัดศรีเกษม วัดศรีศิรินทราราม วัดสวนหลวง วัดใหม่วงศ์วรรณ ฯลฯ

ภาพที่ 138 พระธาตุสุโทนมงคลคีรี

ภาพที่ 139 พระธาตุแสงเทียน

ภาพที่ 140 พระธาตุวัดอินทนิเวศน์

ภาพที่ 141 วัดพงษ์ป้าหวาย

ภาพที่ 142 พระธาตุเจดีย์หินล้านปี วัดไทรย้อย

ภาพที่ 143 วัดแก้วมงคล

อำเภอร้องกวาง

แผนที่ที่ 21 แสดงตำแหน่งของวัดที่เลือกเป็นกรณีศึกษาในเขตอำเภอร้องกวาง

อำเภอร้องกวางเดิมเป็นกิ่งอำเภอขึ้นกับ อ.สง ต่อมาในปีพ.ศ. 2455 มีชุมชนหนาแน่นขึ้นทางราชการจึงยกให้เป็น อ.ร้องกวาง ที่มาของคำว่าร้องกวาง มาจากทางตอนเหนือของอำเภอมีลำห้วยทั้งเล็กและใหญ่เป็นจำนวนมากและไหลลงสู่ห้วยแม่คำมี ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า ห้วยร้องกวาง เพราะมีฝูงกวางมากินเป็นประจำ ซึ่งภาษาถิ่นทางเหนือเรียกร่องน้ำหรือทางเดินของสายน้ำว่า “ล่อง” หรือ “ร่อง” จึงเรียกรวมว่าล่องกวางหรือร่องกวาง จนเพี้ยนมาเป็นร้องกวางในปัจจุบัน³⁹⁵ ส่วนอีกที่มานั้นมาจากการตั้งถิ่นฐานบริเวณรอบอำเภอนั้น ชาวบ้านอพยพมาจากบ้านกวางช้างมูบ อ.สูงเม่น ประกอบกับมีร่องน้ำ จึงตั้งชื่อหมู่บ้านว่า ร้องกวางซึ่งเหตุผลดังกล่าวเกี่ยวข้องกับความหมายของภาษาล้านนา คือ ซึ่งคำว่า กวางคือชื่อของต้นไม้ป่าชนิดหนึ่ง ซึ่งความหมายแท้จริงอาจจะหมายความว่า ที่ร่องหรือที่ลุ่มที่มีต้นกวางขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก³⁹⁶

ภายใน อ.ร้องกวาง ปรากฏร่องรองของเวียงโบราณขนาดเล็กชาวบ้านเรียกว่า “เวียงสันทราย” แต่ไม่สามารถระบุได้ว่าสร้างขึ้นเมื่อใด โดยพบแนวกำแพงเมืองและคูเมืองเป็นแนวคันดิน 3

³⁹⁵ กระทรวงมหาดไทย, ประวัติศาสตร์มหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดแพร่, 81.

³⁹⁶ องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ ฉบับ พ.ศ. 2559, 122.

ชั้น และมีผู้พบเศษภาชนะเคลือบดินเผาแบบจีน ซึ่งจะต้องศึกษาในรายละเอียดต่อไป พระธาตุเก่าแก่ของเวียงสันทรายนั้นที่เก่าแก่ที่สุดที่สามารถหาหลักฐานอ้างอิงได้น่าจะเป็นวัดเวียงสันทราย ซึ่งมีบันทึกไว้ในพัทธสาเก่าแก่ของวัด พระอธิการทอง หิริธัมโม เป็นผู้อ่านและสรุปไว้ว่า ว่าสร้างเมื่อประมาณ พ.ศ. 2242 โดยพวกม่าน ภายหลังม่านถูกพวกเงี้ยวรุกรานจึงทิ้งเมืองทำให้ร้างไปจนกระทั่ง พ.ศ. 2325 ได้มีชาวบ้านเข้ามาอาศัยอยู่ใหญ่และพบวัดร้างและพระธาตุขนาดเท่าจอมปลวก และพบศิลาจารึกที่เป็นตัวหนังสือขอมแต่ไม่สามารถอ่านได้ ปัจจุบันสูญหายไป พ.ศ. 2400 ครูบาอาวริชัย วัฒนโต พบต้นตาลขนาดใหญ่ต้นหนึ่งบริเวณวัดร้าง จึงร่วมกันสร้างและบูรณะวัดขึ้นใหม่โดยใช้ชื่อว่า วัดตาลแหง และถูกเปลี่ยนชื่อเป็นวัดเวียงสันทรายจนถึงปัจจุบัน³⁹⁷

พระธาตุเจดีย์ใน อ.ร้องกวาง นั้นมีจำนวนน้อยมากเมื่อเทียบกับอำเภออื่น ซึ่งน่าจะเป็นเพราะยังคงเป็นอำเภอใหม่ การสร้างชุมชนยังไม่ก่อตัวและหนาแน่นพอที่จะสร้างวัดวาอารามใหญ่โต แต่ก็มีพระธาตุคู่บ้านคู่เมืองเก่าแก่ซึ่งเป็นที่ยึดเหนี่ยวของชุมชนในอำเภอคือ พระธาตุปูแจ (ภาพที่ 144) ซึ่งมีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงระฆังในผังแปดเหลี่ยมส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นบัวกลีบซ้อนกัน 5 ชั้น องค์ระฆังเหลี่ยมลักษณะคล้ายกับพระธาตุซ้อแฮสีทองเหลืองอร่าม ตั้งอยู่บนยอดดอย และมีโบราณสถานวัดธาตุเจดีย์ ซึ่งเป็นเจดีย์ทรงปราสาทแบบล้านนาสันนิษฐานอายุอยู่ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 (ซึ่งได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ 3 เจดีย์ทรงปราสาทแบบล้านนา) นอกจากนั้นเป็นเจดีย์ที่ถูกสร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 26-ปัจจุบัน ซึ่งมีความแตกต่างทางด้านรูปแบบสถาปัตยกรรมไม่สามารถจัดเป็นกลุ่มได้ ได้แก่ พระธาตุใจดี (ภาพที่ 145) พระธาตุโชคดีศรีร้องกวาง (ภาพที่ 146)

ภาพที่ 144 พระธาตุเจดีย์ปูแจ

ภาพที่ 145 พระธาตุใจดี

ภาพที่ 146 พระธาตุโชคดีศรีร้องกวาง

³⁹⁷ ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดแพร่, ข้อมูลสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมจังหวัดแพร่, 46.

อำเภอหนองม่วงไข่

แผนที่ที่ 23 แสดงตำแหน่งของวัดที่เลือกเป็นกรณีศึกษาในเขตอำเภอหนองม่วงไข่

เดิมอยู่ในเขตการปกครองของอำเภอร้องกวาง ต่อมาเมื่อชุมชนมีความเจริญและมีประชาชนเพิ่มมากขึ้น จึงได้มีการเสนอจัดตั้งเป็นกิ่งอำเภอ โดยรวมพื้นที่ 4 ตำบล คือ ต.หนองม่วงไข่ ต.แม่คำมี ต.น้ำรัต และ ต.วังหลวง และประกาศให้เป็นอำเภอเมื่อ พ.ศ. 2535 จากการค้นคว้าจากเอกสารและคำบอกเล่าของชาวบ้านดั้งเดิม พบว่าเมื่อสองร้อยกว่าปีที่ผ่านมาแม่น้ำยมเปลี่ยนเส้นทางไหลของน้ำ ทำให้ทางน้ำเก่าเกิดเป็นหนองน้ำ และริมหนองน้ำมีต้นมะม่วงลูกสั้นกลมเหมือนไข่ จึงเรียกว่าหนองม่วงไข่และบริเวณแห่งนี้มีความอุดมสมบูรณ์จึงทำให้เป็นศูนย์กลางของชุมชน³⁹⁸ อำเภอหนองม่วงไข่มีความเกี่ยวข้องกับขบวนการเสรีไทยในช่วง พ.ศ. 2486-2488 โดยใช้พื้นที่เป็นศูนย์ประสานงานการรับส่งข่าวสารและยุทธปัจจัย และการฝึกกำลังพล โดยได้มีการปรับปรุงพื้นที่บริเวณเป็นสนามเสรีไทยเพื่อยกย่องเชิดชูบรรพบุรุษผู้มีความกล้าหาญและเสียสละเพื่อชาติ

เวียงโบราณในอำเภอหนองม่วงไข่ นี้ตั้งอยู่บริเวณที่น้ำแม่คำมีและแม่น้ำยางไหลลงมาบรรจบกับแม่น้ำยม โดยบันทึกการเดินทางทัพของมังไชยศรีสุระ แม่ทัพพม่าในคราวสงคราม 9 ทัพ เมื่อ พ.ศ. 2327 ซึ่งบันทึกโดยน้อยศรีวิชัยอาลักษณ์ของพญาयोग ระบุบริเวณนี้เรียกว่า สบยาง

³⁹⁸อำเภอหนองม่วงไข่, เข้าถึงเมื่อวันที่ 15 มีนาคม 2559 , เข้าถึงได้จาก

เป็นชุมชนใหญ่แห่งหนึ่ง ซึ่งต่อมาใน พ.ศ. 2347 มีชาวเชียงแสนอพยพลงมาตั้งหลักแหล่งในบริเวณนี้ ส่วนหนึ่ง³⁹⁹

พระธาตุเจดีย์ในอำเภอหนองม่วงไข่มีจำนวนน้อยมาก อันเนื่องจากเป็นอำเภอที่เพิ่งแยกตัวออกมา การก่อตั้งของชุมชนเพิ่งจะเริ่มขึ้นในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 26 เป็นต้นมา หลักฐานทางโบราณคดีและพระธาตุเก่าแก่ๆนั้นไม่มีหลงเหลือ ซึ่งเจดีย์ที่เป็นศูนย์กลางนี้คือ พระธาตุนางเหลียว (ภาพที่ 147) ซึ่งเป็นพระธาตุที่สร้างขึ้นใหม่ใน พ.ศ. 2533 จำนวนวัดทั้งหมดในอำเภอหนองม่วงไข่นั้นมีจำนวน 8 วัด ได้แก่ ซึ่งในจำนวนนี้มีเพียงวัดรัตนสุนทรเท่านั้นที่มีพระธาตุ

ภาพที่ 147 พระธาตุนางเหลียว

³⁹⁹องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ ฉบับ พ.ศ. 2559, 127.

5.2 การแบ่งกลุ่มรูปแบบทางสถาปัตยกรรมเจดีย์ในเมืองแพร่พุทธศตวรรษที่ 25-ปัจจุบัน

จากการศึกษาและสำรวจภาคสนามของเจดีย์ในเขตอำเภอเมืองแพร่ทุกอำเภอ การสร้างพระธาตุเจดีย์ระยะหลังเริ่มตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นมา รูปแบบของการสร้างนั้นพบทั้งลักษณะที่ได้รับอิทธิพลจากเจดีย์รุ่นเก่า และรูปแบบที่ได้รับออกแบบก่อสร้างในแนวใหม่ หรือรูปแบบที่เกาะกลุ่มลักษณะเดียวกันภายในอำเภอและบางส่วนส่งอิทธิพลให้กับอำเภอใกล้เคียงสามารถจัดรูปแบบตามลักษณะสถาปัตยกรรมที่ใกล้เคียงกันได้ทั้งหมด 7 กลุ่ม ดังนี้

5.2.1 เจดีย์ทรงระฆังในผังแปดเหลี่ยม สกulptช่างเมืองแพร่ การสืบทอดรูปแบบพระธาตุช่อแฮและพระธาตุจอมแจ้ง อ.เมือง

กลุ่มที่ 1 เจดีย์ทรงระฆังในผังแปดเหลี่ยม สกulptช่างเมืองแพร่ (ส่วนฐานไม่มีฐานบัวยกเก็จ)

กลุ่มที่ 2 เจดีย์ทรงระฆังในผังแปดเหลี่ยม (ส่วนฐานมีฐานบัวยกเก็จ)

5.2.2 เจดีย์ทรงระฆังในผังแปดเหลี่ยม การสืบทอดรูปแบบพระธาตุ ศรีดอนคำ อ.ลอง

5.2.3 เจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนาสกulptช่างเมืองลองระยะหลัง(ส่วนรองรับองค์ระฆังในผังวงกลม)

5.2.4 เจดีย์ทรงระฆังรูปแบบอื่นๆ

1. เจดีย์ทรงระฆังในผังแปดเหลี่ยมองค์ระฆังยี่ดียว
2. เจดีย์องค์ระฆัง ส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นมาลัยเถา
3. เจดีย์ทรงระฆังในผังแปดเหลี่ยม ส่วนรองรับองค์ระฆังในผังกลม
4. เจดีย์ทรงระฆังเหลี่ยมรูปแบบอีสาน
5. เจดีย์ทรงระฆังในผังกลม

5.2.5 เจดีย์ทรงปราสาทยอดเจดีย์

กลุ่มที่ 1 เจดีย์ทรงปราสาทยอดเจดีย์ทรงระฆังในผังแปดเหลี่ยม

1. เจดีย์ทรงปราสาท 5 ยอดแบบล้านนาประยุกต์
2. เจดีย์ทรงปราสาทยอดเดี่ยว ส่วนรองรับองค์ระฆังในผังแปดเหลี่ยม
3. กลุ่มเจดีย์ทรงปราสาทยอดสกulptช่างเมืองลอง

กลุ่มที่ 2 เจดีย์ทรงปราสาทยอดเจดีย์ทรงระฆังในผังกลม

กลุ่มที่ 3 เจดีย์ทรงปราสาทยอดเจดีย์ในผังแปดเหลี่ยมการสืบทอดสายพระธาตุหลวงเมือง

อ.สูงเม่น

5.2.6 เจดีย์ทรงปราสาทขนาดใหญ่รูปแบบมหาเจดีย์และการปรับเปลี่ยนการใช้สอย

5.2.7 เจดีย์ทรงมณฑป-พม่าระยะหลัง

ระเบียบการศึกษาในบทนี้ใช้วิธีการจัดกลุ่มตามลักษณะที่ใกล้เคียงกัน โดยในแต่ละกลุ่มจะเลือกเจดีย์ตัวอย่างศึกษาลักษณะทางสถาปัตยกรรมและความเป็นมาที่มีประวัติศาสตร์และสัมพันธ์กับพื้นที่จำนวน 1-2 องค์ โดยละเอียด พร้อมกับลายเส้นประกอบ จากนั้นสรุปลักษณะโดยรวมและองค์ประกอบการตกแต่งหรือลักษณะใหม่ที่เกิดขึ้นในช่วงท้าย

5.2.1 เจดีย์ทรงระฆังในผังแปดเหลี่ยมสกุลช่างเมืองแพร์ การสืบทอดรูปแบบพระธาตุช่อแฮและพระธาตุจอมแจ้ง อ.เมือง

กลุ่มที่ 1 เจดีย์ทรงระฆังในผังแปดเหลี่ยมสกุลช่างเมืองแพร์ (ส่วนฐานไม่มีฐานบัวยกเก็จ)

เจดีย์กลุ่มนี้ เป็นรูปแบบที่ได้รับความนิยมมากที่สุดในพื้นที่จังหวัดแพร่ ซึ่งปรากฏกระจายอยู่ทุกอำเภอ ได้รับอิทธิพลจากพระธาตุช่อแฮเป็นต้นแบบทั้งในส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นบัวกลาในผังแปดเหลี่ยมซ้อนกันจำนวน 5 ชั้นขึ้นไป และส่วนของฐานซึ่งไม่ปรากฏฐานบัวยกเก็จแบบล้านนา รูปแบบสถาปัตยกรรมนี้พบเป็นส่วนมากในอ.เมือง และ อ.สูงเม่น ซึ่งน่าจะพัฒนาต่อเนื่องจากเจดีย์ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 - พุทธศตวรรษที่ 24 ในเขตอำเภอเมือง คือ เจดีย์วัดพระบาทมิ่งเมือง เจดีย์วัดพระร่วง เจดีย์วัดพระนอน และพระธาตุหลวงไชยช้างค้ำ วัดหลวง เจดีย์วัดพงษ์สุนันท์ เจดีย์วัดศรีบุญเรือง ซึ่งเป็นเจดีย์ที่อยู่ในเขตกำแพงเวียงแพร์เดิม จัดอยู่ในกลุ่มที่ 3.2.3 กรณีศึกษาได้แก่ พระธาตุมหาโพธิ์ (พระธาตุคำกั้ง) วัดมหาโพธิ์ อ.เมือง วัดร่องช่อ อ.เมือง พระธาตุวัดเซตวัน อ.เมือง พระเจดีย์วัดสูงเม่น อ.สูงเม่น พระธาตุศรีมูมเมือง วัดดอนแท่น อ.สูงเม่น พระธาตุศรีดอนมูล อ.สูงเม่น พระธาตุปูแจ อ.ร่องกวาง วัดห้วยหม้าย อ.สอง พระธาตุใจดี วัดน้ำเลา อ.ร่องกวาง วัดเวียงสันทราย อ.ร่องกวาง เจดีย์วัดมงคลถาวร อ.สูงเม่น เจดีย์วัดกุญชรนิมิต อ.สูงเม่น เจดีย์วัดสบสาย อ.สูงเม่น เจดีย์ไศภานาลัย อ.เมือง เจดีย์วัดบ้านเหล่า อ.ลอง

พระธาตุวัดมหาโพธิ์(พระธาตุคำกั้ง) อ.เมือง

ภาพที่ 148 เจดีย์มหาโพธิ์องค์ปัจจุบัน(ซ้าย), เจดีย์มหาโพธิ์องค์เดิม(ยังไม่ปิดทอง)(ขวา)

พระธาตุวัดมหาโพธิ์ (ภาพที่ 148) สร้างสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า โดยเจ้าหลวงอินทวิชัยเจ้าผู้ครองนครแพร่ ดั้งมีหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์ คือ จารึกมหาโพธิ์ พ.ศ. 2382 พร้อมด้วยเจ้านางสุพรรณวดี พระชายาและบุตรธิดา ร่วมกันสร้างวัดมหาโพธิ์ พ.ศ. 2383 ฉลองสมโภชวัด พร้อมทั้งสร้างธรรมมาศก์ ตึก วิหาร หอกลอง กลองหลวง ระฆังหลวง และก่อกำแพงวัด พ.ศ. 2386 บรรจุพระธาตุพร้อมทั้งฉลองสมโภชน์ทั่วทั้งเมือง ดังความว่า

“.....ถึงการยามศึกกราช 1201(พ.ศ. 2382) ปีกัดไค้ อายุวรวงศ์ตัวท่านได้ 59 ปี ครัทธามีทานแก่กล้า...เจรจากับด้วยพระราชเทวีผู้เค้า ชื่อว่าแม่เจ้าสุพรรณวดี และราชบุตราราชบุตรี และราชกัญญาเจ้าทั้งหลายว่า พระองค์ตนแห่งราชะ บังเกิดครัทธามีใครริ้งสร้างแปลง ยังวัดมหาโพธิ แก้วเมืองมูล อันเป็นที่ตั้งแห่งศาสนาหินก้านกุง รุ่งเรือง ไว้ค้ำชูพระศาสนาพระศากยโคดมเจ้า

.....ศักราชได้ 1202(พ.ศ. 2383)จึงมาสร้างยังมหาวิหาร..... 1 ลวงยาว 11 วา ขนาดลวงสูง 11 วาหน้าตัก 2 คอกขนาดสูง แล้วสร้างยังธรรมมาศก์หินเป็นปราสาททั้งบน สร้างวิหารเทียมหลัง 1 หอกลองหลัง 1 กับทั้งระเบียงยาวด้าน 1 ยาว 70 วา ขนาดลวงขวาง 5 คอก ขนาดคือว่า 6 โรงแม 6 หลัง ซ้ำสร้างศาลาและน้ำบ่อ วัจจกฏคือว่าวัด บัวมวลแล้ว สร้างยังกลอง หลวงและแดงหลวง.....”⁴⁰⁰

ซึ่งจากข้อความในจารึกนี้ กล่าวถึงสิ่งปลูกสร้างที่สร้างขึ้นภายในวัด ซึ่งด้วยความที่วัดมหาโพธิ์เป็นวัดที่ถูกสร้างโดยเจ้าเมือง จึงน่าจะเป็นรูปแบบที่ส่งผลต่อให้กับพระธาตุที่สร้างในระยะเวลาต่อมา

พระธาตุองค์นี้มีอายุเกือบสองร้อยปีและได้ชำรุดเสียหายเพราะภัยธรรมชาติ จนกระทั่งองค์พระธาตุแตกร้าว กำแพงรอบองค์พระธาตุทรุดโทรมลง และส่วนยอดหักพังลงมา เพื่อรักษาไว้ซึ่งพระบรมสารีริกธาตุและพระอรหันตธาตุ และข้าวของเงินทองอันล้ำค่าที่เจ้าหลวงอินทวิชัยนำเข้า บรรจุไว้ในองค์พระธาตุไม่ให้เสียหาย แม่เจ้าจันทร์แสงโพธิ์ รังสิยากร ผู้ซึ่งเป็นผู้สืบเชื้อสายมาจากเจ้าหลวงอินทวิชัยพร้อมด้วยบุตรหลาน ได้พากันเป็นศรัทธาตันเชิญชวนพุทธศาสนิกชนร่วมกันบูรณะซ่อมแซมจนสำเร็จเรียบร้อยและได้ทำพิธียกยอด ในวันที่ 6 เมษายน พ.ศ. 2506 โดยรูปแบบในการก่อสร้างพระธาตุองค์ปัจจุบันนครูปาสมจิตต จิตตคุดโต เจ้าอาวาสวัดสะแล่งเป็นผู้สร้าง

⁴⁰⁰ พรรณเพ็ญ เครือไทยและคณะ, จารึกวัดมหาโพธิ์ พ.ศ. 2382. ประชุมจารึกล้านนาเล่ม 9 จารึกในจังหวัดแพร่, 75-77.

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

ระเบียงรอบพระธาตุด้านใน

มีลักษณะเป็นกำแพงรั้วทึบทาสีขาวตกแต่งด้วยแผ่นใบเสมารูปธรรมจักรทาสีทอง ที่มุมทั้งสี่ประดับซุ้มทิศทรงปราสาทจตุรมุขยอดเจดีย์ ตกแต่งด้วยสีทองด้านบน ทางเข้าทั้ง 4 ด้าน ประดับยักษ์อิทธิพลศิลปะแบบรัตนโกสินทร์โดยรอบทั้ง 4 ทิศ ซึ่งระเบียงนี้เป็นงานบูรณะใหม่ในสมัยหลัง ซึ่งศรัทธาวัดได้กล่าวว่าสร้างในช่วงที่ จอมพล ป. พิบูลสงคราม มีนโยบายที่จะปรับเปลี่ยนลักษณะท้องถิ่น ให้เป็นลักษณะเดียวกันกับศิลปะรัตนโกสินทร์ หรือส่วนกลางทั้งประเทศ ดังที่มีการบังคับใช้แบบมาตรฐานของโบสถ์ แบบมาตรฐาน ก.ข.ค. วิหารแบบภาคกลางให้หมดทั้งประเทศไทย

นอกจากนั้นในจารึกยังได้กล่าวถึงขนาดของพระธาตุ การตกแต่งด้วยทองจังโก และระเบียงรอบพระธาตุว่า มีลักษณะเป็นกำแพงรั้วเหล็กโปร่ง มีซุ้มประตูรูปปราสาททั้ง 4 ด้าน มีการประดับด้วยสิงห์ 2 ตัว ดังความว่า

“.....ก่อสร้างยังมหาชินธาตุเจ้าหลัง 1 ตินธรณี กว้าง 6 วา สูง 11 วา ขนาดแก้วหลูปด้วยทองจังโก เสี่ยงประมาณ 5 พันแผ่น แล้วติดคำ บั้วรมวล แล้วก็ซ้าล้อมด้วยปราการลำเหล็ก วั้รอดทั้ง 4 ด้าน จัดเป็นเล่ม 364 เล่ม น้ำหนักมี 700,000 แล้วก่อประตูโขงรูปปราสาททั้ง 4 ซ้า มีรูปสิงห์ 2 ตัว.....”

ซึ่งเมื่อพิจารณาจากรูปแบบปัจจุบันแล้ว สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมคือลักษณะของกำแพงที่รอบพระธาตุซึ่งสอดคล้องกับที่ศรัทธาวัดได้ให้ข้อมูลไว้ อนึ่งความน่าสนใจที่จารึกนี้กล่าวไว้คือ ลักษณะการสร้างระเบียงรอบพระธาตุในลักษณะรั้วเหล็กทึบโปร่ง ซึ่งนอกจากจะพบที่วัดมหาโพธิ์แล้ว ยังพบที่เจดีย์อื่นในอำเภอเมืองและอำเภอใกล้เคียง เช่น เจดีย์วัดร่องซ้อ เจดีย์วัดเซตวัน และเจดีย์ในรุ่นนี้มีความนิยมสร้างระเบียงรอบพระธาตุทั้งรูปแบบรั้วเหล็กโปร่ง ซึ่งทั้งหมดนี้น่าจะได้รับอิทธิพลบางส่วนมาจากระเบียงรอบพระธาตุวัดมหาโพธิ์ก็เป็นได้

ส่วนฐาน

ฐานล่างสุดเริ่มต้นด้วยฐานเชิงในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส 1 ฐาน ยกสูงประมาณ 80 เซนติเมตร ต่อด้วยชุดฐานเชิงในผังแปดเหลี่ยมขนาดเล็กลงมาซ้อนกัน 3 ฐาน

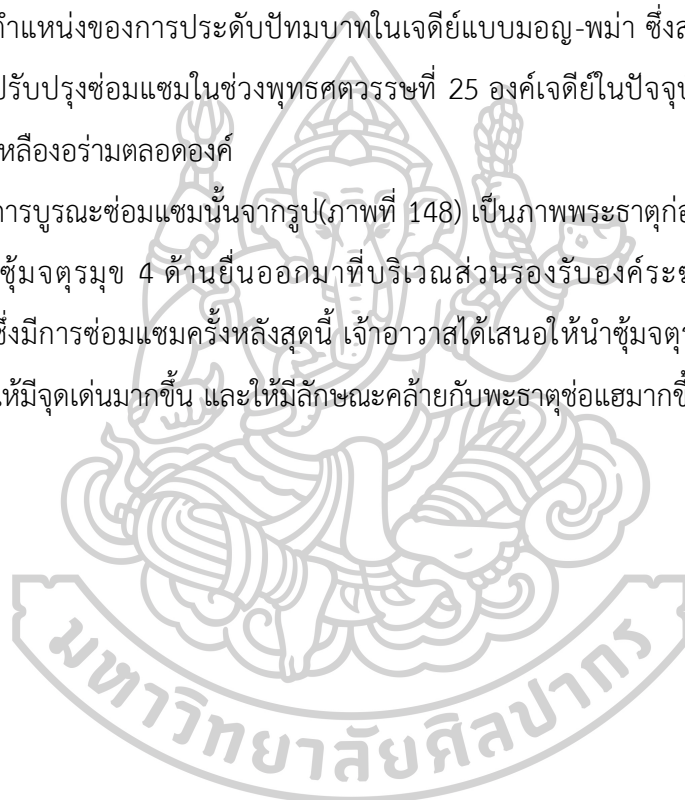
ส่วนกลาง

ส่วนรองรับองค์ระฆังชุดบัวถลาในผังแปดเหลี่ยม จำนวน 5 ชั้น เพิ่มความสูงของเจดีย์ ด้วยการยึดความสูงของส่วนหน้ากระดาน และสัดส่วนของชั้นบัวถลาใกล้เคียงกัน มีบัวปากระฆัง ต่อด้วยองค์ระฆังขนาดเล็กในผังแปดเหลี่ยม

ส่วนยอด

บัลลังก์มีลักษณะเป็นฐานบัวยกเก็จประดับลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น รับริบบแบบมาจากบัลลังก์ของเจดีย์ล้านนา ถัดจากบัลลังก์ขึ้นไปเป็นก้านฉัตร และปล้องไฉน ขึ้นด้วยบัวกลุ่ม คล้ายตำแหน่งของการประดับปัทมบาทในเจดีย์แบบมอญ-พม่า ซึ่งส่วนยอดนี้ น่าจะเป็นการปรับปรุงซ่อมแซมในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 องค์เจดีย์ในปัจจุบันตกแต่งด้วยทองจังโก เหลืองอร่ามตลอดองค์

การบูรณะซ่อมแซมนั้นจากรูป(ภาพที่ 148) เป็นภาพพระธาตูก่อนการบูรณะครั้งหลังสุด ซึ่งยังปรากฏซุ้มจตุรมุข 4 ด้านยื่นออกมาที่บริเวณส่วนรองรับองค์ระฆัง ภายในประดิษฐานพระพุทธรูป ซึ่งมีการซ่อมแซมครั้งหลังสุดนี้ เจ้าอาวาสได้เสนอให้นำซุ้มจตุรมุขทั้ง 4 ด้านออก เพื่อเน้นองค์เจดีย์ให้มีจุดเด่นมากขึ้น และให้มีลักษณะคล้ายกับพระธาตุช่อแฮมากขึ้น

ภาพที่ 149 เจดีย์วัดร่องซ้อ อ.เมือง

วัดร่องซ้อ อ.เมือง

ตามประวัติกล่าวว่า สร้างปี พ.ศ. 2444 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อวันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ. 2511⁴⁰¹ ตามคำบอกเล่าผู้เฒ่าผู้แก่ที่มีชีวิตอยู่ช่วงปี พ.ศ.2443 อาณาเขตบริเวณวัดแต่เดิมเป็นป่าไผ่หนาทึบ มีร่องน้ำ(ชาวบ้านเรียก ฮ่องน้ำ) ที่มีต้นซ้อขึ้นเป็นจำนวนมาก บริเวณนี้ใช้เป็นเส้นทางค้าขายวัวจากอำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ และจากจังหวัดพะเยาตลอดจนถึงชาวบ้านปงศรีสนุก(ชุมชนวัดหลวง, วัดพงษ์สุนันท์ ในปัจจุบัน) และใช้พักแรมจนเกิดชุมชนขึ้น จากนั้นชาวบ้านได้ร่วมกันสร้างศาลาหลังเล็กมุงด้วยหญ้าคาขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะใช้เป็นที่พักของสงฆ์ ต้นตระกูลดั้งเดิมในเขตนี้ได้แก่ตระกูลร่องซ้อและอินตะนอน จากนั้นได้ชักชวนศรัทธาในพระพุทธศาสนาสร้างเป็นสำนักสงฆ์ขึ้น และสร้างเป็นถาวรวัตถุเพิ่มเติม ได้แก่ สร้างกุฏิ วิหาร ศาลา ป่อน้ำ และเรียกชื่อ

⁴⁰¹ กองพุทธศาสนสถาน, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 8, 1069.

สถานที่ทำบุญว่า“วัดฮ่องซ้อ”ตามสภาพภูมิประเทศ จนสำเนียงเพี้ยนกลายเป็นคำว่าฮ่องซ้อจนถึงปัจจุบัน⁴⁰²

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมเจดีย์ (ภาพที่ 149) มีจุดเด่นที่ส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นบัว ถลาซ้อนกันจำนวน 7 ชั้น มีซุ้มจรณะนำออกมาทั้ง 4 ด้านภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปางสมาธิ องค์ระฆังแปดเหลี่ยมตกแต่งรดอก และมีลวดลายแบบมอญพม่ามาประกอบ ตกแต่งด้วยการทาสีทอง ตำแหน่งที่ตั้งอยู่ในแนวแกนหลักแกนหลักสำคัญ คือหลังพระวิหาร มีระเบียงรอบพระธาตุเป็นรั้วเหล็กโปร่ง

วัดเชตวัน อ.เมือง

ภาพที่ 150 พระเจดีย์วัดเชตวัน อ.เมือง

วัดเชตวันสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2400 โดยคณะศรัทธาวัดหลวงและพระอุปาละเจ้าอาวาสวัดหลวง สูง 7 วา และ พ.ศ. 2464 ยอดพระธาตุได้หักพังลงมา จนกระทั่ง พ.ศ.2509 พระอาจารย์ลือ

⁴⁰²วัดฮ่องซ้อ, เข้าถึงเมื่อ 31 มกราคม 2561, เข้าถึงได้จาก

http://www.wungfon.com/index.php?option=com_content&view=article&id=1371:2012-11-09-16-01-55&catid=183:2011-07-05-02-34-59&Itemid=213

เกียรติ ศิริวิวัฒตะโก เจ้าอาวาสได้บูรณะพระเจดีย์ขึ้นใหม่โดยสร้างครอบทับองค์เดิม พร้อมทั้งบรรจุพระสารีริกธาตุ 32 องค์ไว้ภายใน⁴⁰³

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

เจดีย์ของวัดเขตวัน(ภาพที่ 150) มีลักษณะที่ถ่ายทอดมานั้นคือ สัดส่วนของหน้ากระดานกับชั้นบัวกลาเน้นส่วนของหน้ากระดานมากกว่า จนเหมือนเป็นส่วนหน้ากระดานซ้อนชั้นกันขึ้นไป ความแตกต่างที่เพิ่มขึ้นมาในเจดีย์องค์นี้ คือ ส่วนขององค์ระฆังซึ่งเป็นองค์ระฆังในผังกลม มีการประดับตกแต่งด้วยกระเบื้องสี คาดเส้นรดอกมีลวดลายคล้ายกับศิลปะพม่า ส่วนยอดปรากฏปัทมบาทปล้องเอนอวบอ้วน ซึ่งมีความพิเศษแตกต่างไปจากเจดีย์ในกลุ่มเดียวกัน

เจดีย์หลวงพ่อครูบามหาเถร วัดสูงเม่น อ.สูงเม่น (พระเจดีย์วัดสูงเม่น)

ภาพที่ 151 เจดีย์หลวงพ่อครูบามหาเถร วัดสูงเม่น อ.สูงเม่น

ประวัติวัดสูงเม่นยังไม่มีการบันทึกแน่นอนมีผู้เล่าสืบต่อกันมาว่าแต่ก่อนเป็นที่อยู่ของฝูงเม่นเนื่องจากมีแม่น้ำมาไหลผ่าน ส่วนประวัติการก่อสร้างตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์นั้นไม่มีระบุไว้ชัดเจน คาดว่าน่าจะมีอายุไม่น้อยกว่า 200 ปี ซึ่งวัดนี้มี ครูบาก็ญจนอรัญวาสี(ครูบามหาเถรเจ้า) พระเถระผู้ใหญ่ซึ่งมีผู้คนนับถือมาก มีชื่อเสียงทางด้านการชำระและสร้างพระไตรปิฎก ดังนั้นการนับ

⁴⁰³วัดเขตวัน, ประวัติและความเป็นมาของหมู่บ้านเขตวัน, (เอกสารอัดสำเนา)

อายุวัดจึงอาศัยตำนานการสร้างพระไตรปิฎกมาเป็นแนวทาง ซึ่งตำนานนี้เขียนไว้เมื่อปี พ.ศ. 2400 สมัยเจ้าหลวงอินทวิชัยราชา ซึ่งอัญเชิญพระครูบาเข้ามาเวียงโกศัย และสร้างมณฑปและหอพระไตรปิฎกไว้ที่วัดเมืองมานด่านใต้(ซึ่งคือวัดสูงเม่น)⁴⁰⁴ ตามประวัติวัดของกรมการศาสนาระบุว่าสร้างในปี พ.ศ. 2383 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาวันที่ 18 สิงหาคม พ.ศ. 2476⁴⁰⁵

อีกข้อสันนิษฐานกล่าวว่าน่าจะเป็นวัดที่สร้างขึ้นในสมัยอาณาจักรล้านนารุ่งเรือง ถึงแม้ว่าจะไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด โดยสันนิษฐานได้จากลักษณะพระพักตร์ของพระประธานในอุโบสถวัดสูงเม่นมีความคล้ายคลึงกับองค์พระประธานของวัดวิชุนราช เมืองหลวงพระบาง ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวเป็นอย่างมาก ซึ่งในสมัยนั้นหลวงพระบางกับล้านนามีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน วัดวิชุนราชสร้างในปี พ.ศ. 2046 ซึ่งต่อมาในปี พ.ศ. 2379 ครูบากัญจนอรัญญาวาสีได้เดินทางไปเพื่อรวบรวมคัมภีร์ธรรม และนำคัมภีร์กลับมาเก็บรักษาไว้ที่วัดสูงเม่น⁴⁰⁶ ซึ่งมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ คือจารึกวัดสูงเม่น พ.ศ. 2378 จารึกบริเวณบานประตูของตู้พระธรรม ด้านใน กล่าวว่าเจ้าเมืองแพร์(เจ้าหลวงอินทวิชัยราชา)และภรรยาสร้างตู้เก็บพระคัมภีร์เพื่ออุทิศผลบุญให้กับลูกชายตั้งจารึกวัดสูงเม่น พ.ศ. 2378 ข้อความบรรทัดที่ 1-8 ความว่า

“.....จุลศักราชได้ 1195(พ.ศ.2378) ปีดับเม็ด.....หมายมีเจ้านายน้อยศรีวิไชยบังเกิดจิตศรัทธา จึงออกปากจักสร้างแปลงยัง หีดหลังใหญ่ ไร่ไร่พระวรธรรมค้ำชูพระพุทธศาสนา มีความปณิธานปรารถนาไปแล้ว ตนท่านลวดถึงแต่อนิจกรรม นำเอาตนไปสู่ปรโลกภายหน้าเสีย บัดนี้ สมเด็จพระเจ้าสุริยราชธิเบต องค์กรเป็นพระวรราชบิดา และอัครราชเทวีแม่เจ้าสุพรรณวดี ตนเป็นชนิกามารดา จึงได้เล็กร้างสร้างแปลงยังหีดธรรมใหญ่ ไร่ด้วยสุวรรณชาดคำแดง วิวิจิตรไสแสง เรืองเรื่อ จักให้เป็นกุศลไปเถิง เจ้านายน้อยศรีวิไชย ตนเป็นพระวรโอรสบุตรแห่งตนแท้ดีแล”⁴⁰⁷

⁴⁰⁴ หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ศิลปกรรมท้องถิ่น จังหวัดแพร่, **ประวัติและสถาปัตยกรรมในเมือง** (แพร่ : ม.ป.ป.), 35-37.

⁴⁰⁵ กองพุทธศาสนสถาน, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 8**, 1092.

⁴⁰⁶ วัดสูงเม่น, **คัมภีร์โบราณกับงานประเพณีตามอัมม์** (แพร่: โรงพิมพ์ธุรกิจแพร่, 2554), 19.

⁴⁰⁷ พรรณเพ็ญ เครือไทยและคณะ, **จารึกวัดสูงเม่น พ.ศ. 2382. ในประชุมจารึกล้านนาเล่ม 9 จารึกในจังหวัดแพร่**, 168-169.

ข้อสันนิษฐานอายุของวัดนี้ต้องอาศัยข้อมูลหลายส่วนประกอบกัน จากจารึกข้างต้นที่กล่าวถึงการนำพระไตรปิฎกมาเก็บรักษาไว้ที่เมืองแพร์ และจารึกวัดสูงเม่นที่กล่าวถึงการสร้างตู้พระธรรมในปี พ.ศ.2378 มีความเป็นไปได้ว่าวัดสูงเม่นน่าจะถูกสร้างขึ้นก่อนหน้านั้นแล้ว

เจดีย์หลวงพ่อครูบามหาเถร เจดีย์องค์ปัจจุบันสร้างเสร็จเมื่อ พ.ศ.2508 ฐานกว้าง 6 วา 3 ศอก 10 นิ้ว เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งครูบาก็อุยจนอรัญญวาสีมหาเถรนำมาจากประเทศพม่า เมื่อปี พ.ศ. 2383⁴⁰⁸

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม (ภาพที่ 316)

จุดเด่นของเจดีย์วัดสูงเม่นคือส่วนของฐานซึ่งไม่ได้เริ่มจากฐานเขียงและส่วนรองรับองค์ระฆังเหมือนเจดีย์ทรงอื่น แต่เป็นส่วนฐานบัวในผังสี่เหลี่ยมย่อมุมซ้อนกันจำนวน 3 ชั้น คาดด้วยลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น ซึ่งไม่พบลักษณะนี้ในระเบียบของฐานแบบล้านนาและฐานของเจดีย์เมืองแพร์ จัดได้ว่าเป็นลักษณะใหม่ที่ช่างช่วงนี้สร้างสรรค์ขึ้น บริเวณฐานบัวทางด้านทิศตะวันตกมีซุ้มจระนำภายในประดิษฐานครูบามหาเถรเจ้า ซึ่งเป็นลักษณะจระนำทรงเครื่องปูนแบบรัตนโกสินทร์ประดับด้วยกระจก ถัดจากส่วนฐานต่อเนื่องด้วยส่วนรองรับองค์ระฆัง 6 ชั้น องค์กรระฆังกลม ส่วนยอดประดับด้วยฉัตรทอง ระเบียงรอบพระธาตุมีลักษณะเป็นกำแพงเตี้ยก่ออิฐทึบตัน ด้านบนเป็นพญานาคเลื้อยซึ่งมีลักษณะต่างจากระเบียงรอบพระธาตุใน อ.สูงเม่น ตำแหน่งที่ตั้งนั้นไม่ได้ตั้งอยู่ในแนวแกนหลักจากการสอบถาม ใช้เหตุผลว่าเนื่องจากพื้นที่ของวัดมีขนาดจำกัดจึงหาตำแหน่งที่ตั้งตามความเหมาะสม

⁴⁰⁸ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดแพร์, แหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมของชุมชนจังหวัดแพร์ แหล่งเรียนรู้วัดสูงเม่น,(ม.ป.ท : ม.ป.ป.), 7-9.

พระธาตุศรีมูมเมือง วัดดอนแทน อ.สูงเม่น (ภาพที่ 152)

ภาพที่ 152 พระธาตุศรีมูมเมือง อ.สูงเม่น

วัดดอนแทนเป็นวัดร้างไม่ปรากฏว่าสร้างในสมัยใด ประวัติวัดกล่าวว่ามีพระธุดงค์เดินทางผ่านมาจึงบูรณะวัดขึ้นซึ่งต่อมาได้พัฒนาเป็นสำนักสงฆ์ และในปี พ.ศ. 2445 หลวงพ่อชัยมงคล หลวงปู่กันธา คุณโรและนายอิ พุ่มพวง ผู้ใหญ่บ้านได้ร่วมกันหาที่ตั้งใหม่ซึ่งคือที่ตั้งในปัจจุบัน พ.ศ. 2483 การสร้างวัดจึงเสร็จสมบูรณ์และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อวันที่ 17 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2497⁴⁰⁹ รูปแบบของพระธาตุเจดีย์ออกแบบโดย ครูบาสมจิต จิตตคุตโต เจ้าอาวาสวัดสะแล่ง

⁴⁰⁹วัดดอนแทน, หนังสือประวัติดอนแทน, (เอกสารอัดสำเนา)

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

พระธาตุศรีมูมเมือง(ภาพที่ 152) มีรูปแบบที่ใกล้เคียงกับพระธาตุช่อแฮ โดยมีจำนวนการซ้อนชั้นของส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นบัวถลาซ้อนกัน 7 ชั้น ในส่วนรองรับชั้นที่ 1-3 มีซุ้มทรงมณฑปหลังคาทรงบุษบกแบบศิลปะรัตนโกสินทร์ 4 ด้าน ประดิษฐานพระพุทธรูปยืน ในบางทิศเป็นประตูสามารถเดินเข้าไปภายในได้ องค์ระฆังมีขนาดเล็กในผังวงกลม ตามด้วยปล้องโฉนและปลียอดตามลำดับตกแต่งด้วยยอดหมากเบ็งแบบเมืองแพร่ พระธาตุเจดีย์ตั้งอยู่บนฐานไพทีแนวแกนเดียวกับวิหาร มีทางเดินขึ้นสู่ลานประทักษิณด้านบน ระเบียงรอบพระธาตุก่ออิฐถือปูนมีลูกกรงระเบียงคอนกรีต นอกจากเจดีย์ในที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ยังพบเจดีย์ลักษณะดังกล่าวใน อ.สูงเม่น มีลักษณะขององค์เจดีย์คล้าย แต่มีความแตกต่างในการเพิ่มรายละเอียดต่างๆ ดังเช่น เจดีย์วัดมงคลถาวร(ภาพที่ 153) เจดีย์วัดกุฎุขนิมิต(ภาพที่154) เจดีย์วัดสบสาย(ภาพที่ 155)

ภาพที่ 153 วัดมงคลถาวร อ.สูงเม่น

ภาพที่ 154 วัดกุฎุขนิมิต อ.สูงเม่น

ภาพที่ 155 วัดสบสาย อ.สูงเม่น

พระธาตุศรีดอนมูล วัดดอนมูล อ.สูงเม่น

ภาพที่ 156 วัดดอนมูล อ.สูงเม่น

เดิมวัดดอนมูลเป็นวัดร้างและมีพัทธสีมาหน้าแล้ว ชื่อว่าวัดหมื่นน้อย ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2453 หลวงปู่คำจากวัดหัวดง(ปัจจุบันคือวัดแก้วมงคล) ได้บูรณปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่แล้วตั้งชื่อว่าวัดดอนมูล ส่วนประวัติการสร้างพระธาตุนี้ สร้างปีพ.ศ. 2532-2534 สมัยพระอธิการบุญโชค กิตติภักโธ รูปแบบของพระธาตุนั้นเดิมอาคารทรงมณฑปรูปแบบเดียวกับพระพุทธรบาท จ.สระบุรี ต่อมา พ.ศ. 2553 หลังคาร่วมมณฑปรั่ว เจ้าอาวาสจึงทุบหลังคาเก่าออกและสร้างพระธาตุเจดีย์ไว้ด้านบนแทนเป็นอาคารทรงมณฑปยอดเป็นเจดีย์ มีความตั้งใจให้เป็นรูปแบบของเมืองแพร่ จึงนำเอกลักษณ์ของพระธาตุช่อแฮมาเป็นต้นแบบ ช่างที่มาสร้างเป็นช่างจากลำปางเป็นช่างกลุ่มแรกที่ทำในแพร่ และควบคุมการก่อสร้างโดยเจ้าอาวาส⁴¹⁰

⁴¹⁰สัมภาษณ์ พระครูวีรการ โกวิท, เจ้าอาวาสวัดดอนมูล, 16 กุมภาพันธ์ 2561.

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

เจดีย์วัดดอนมูล (ภาพที่ 156) เป็นอาคารทรงมณฑปยอดเจดีย์ ที่ได้รับแรงบันดาลใจจาก พระธาตุช่อแฮโดยตรง ซึ่งเป็นความตั้งใจของเจ้าอาวาส อาคารมณฑปประเภทนี้ไม่ค่อยได้พบในเมืองแพร่มากนัก ลักษณะของส่วนอาคารมีการย่อมุม แม้ว่าจะเป็นการย่อมุมแบบรัตนโกสินทร์ แต่การประดับตกแต่งนั้นทางวัดได้ลงลวดลายประดับแบบล้านนา คือ กาบบน กาบล่าง ประจำยามอก ลักษณะประตูทางเข้าเป็นลักษณะจั่วตกแต่งด้วยนาคเกี้ยวซึ่งเป็นลักษณะของล้านนา ส่วนยอดมณฑปมีการจำลองพระธาตุช่อแฮ มาไว้เป็นเจดีย์ประธาน และเจดีย์รายซึ่งเป็นเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยม เช่นเดียวกัน แต่ทั้งส่วนของเจดีย์ประธานและเจดีย์รายนั้นปรากฏฐานแบบยกเก็จด้วย ซึ่งเป็นความเข้าใจของเจ้าอาวาสว่า ถึงแม้จะยึดตามแบบของพระธาตุช่อแฮซึ่งในปัจจุบันไม่ปรากฏฐานบัวยกเก็จแต่ในความจริงแล้ว เจ้าอาวาสเชื่อว่าก่อนการบูรณะพระธาตุช่อแฮในสมัยของครูบาทวีรวิชัยนั้น พระธาตุช่อแฮน่าจะเคยมีฐานบัวยกเก็จมาก่อน ดังเช่นพระธาตุจอมแจ้งซึ่งอยู่ในช่วงระยะเวลาเดียวกัน จึงกลายเป็นการจำลองแบบพระธาตุช่อแฮที่เติมฐานบัวยกเก็จเข้าไป เพื่อแสดงความเป็นล้านนาที่ชัดเจน

พระธาตุปูแจ อ.ร้องกวาง

ภาพที่ 157 พระธาตุปูแจองค์ปัจจุบันอยู่ระหว่างการบูรณะ

พระธาตุปูแฉงเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ กระดูกตาตุ่มข้างขวาของพระพุทธเจ้า มีตำนานขององค์พระธาตุเท่าที่เล่าขานสู่กันคือ สมัยเมื่อพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นเนื้อทราย ถูกนายพรานล่าเนื้อติดตามรอยมาจนถึงเขาลูกที่เป็นที่ตั้งพระธาตุ เนื้อทรายเกิดบาดเจ็บและขัดเบาปัสสาวะไม่ออก (ชาวบ้านเรียกอาการเช่นนี้ว่า ปวดแฉง ซึ่งเป็นที่มาของคำว่า ปูแฉง) ทุกข์ทรมานอยู่นานถึงสามวันก็เสียชีวิต ชาวบ้านมาพบซากเนื้อทรายนี้อาหิณมากองล้อมไว้ สมัยพุทธกาลเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรดสัตว์ตามรอยทางเดินของเนื้อทรายจนถึงบริเวณเขาแห่งนี้ ชาวบ้านเล่าเหตุการณ์ในตอนนั้นให้พระอานนท์ฟัง พระอานนท์จึงทูลว่าสถานที่นี้ควรเป็นที่สักการะของพุทธศาสนิกชนในภายหน้า พระพุทธเจ้าจึงทรงประทานพระเกศาเส้นหนึ่งให้พระอานนท์ เพื่อประดิษฐานไว้ ณ เขาลูกนี้ ต่อมาจึงได้มีการสร้างพระธาตุขึ้นและเรียกขานว่าพระธาตุปูแฉง มาจนทุกวันนี้⁴¹¹

ภาพที่ 158 พระธาตุปูแฉงก่อนการบูรณะ

พระธาตุปูแฉงในอดีตและวิหารก่อนการบูรณะ
ที่มา : วัดพระธาตุปูแฉง

การก่อสร้างองค์พระธาตุปูแฉง ไม่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรว่าสร้างตั้งแต่เมื่อใด แต่ได้มีการเล่าขานสืบต่อกันมาว่า ชาวบ้านใน ต.บ้านเวียง และ ต.น้ำเลา ได้ร่วมกันสร้างองค์พระธาตุปูแฉงให้สูงใหญ่สมกับเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นที่กราบไหว้บูชา จึงตกลงแบ่งหน้าที่กัน โดยชาวบ้านที่อยู่ติดกับลำห้วยแม่ถางมีทรายละเอียด ให้ขนทราย หมูบ้านนั้นจึงชื่อว่า บ้านเวียงสันทราย หมูบ้านที่

⁴¹¹พระธาตุปูแฉง, เข้าถึงเมื่อ 21 เมษายน 2561 , เข้าถึงได้จาก

อยู่ใกล้พระราชานุสาวรีย์พระเจ้าอู่ไท(เหิงคือเครื่องร้อนทำจากตอกไม้ไผ่) มาเหิงทราย(ร้อนทราย) หมู่บ้านนั้นจึงได้ชื่อว่าบ้านเหิง และเปลี่ยนเป็นบ้านบุญเรียงภายหลัง บ้านที่มีการปลูกอ้อยมากให้นำน้ำอ้อยมาผสมกับทราย(แทนปูนซีเมนต์) บ้านนั้นจึงมีชื่อว่าบ้านไผ่อ้อย บ้านที่มีลำนน้ำไหลผ่านให้ขนน้ำขึ้นไปเพื่อนำไปผสมทรายกับน้ำอ้อย บ้านนั้นจึงชื่อว่า บ้านน้ำเลา (เลา แปลว่า งาม) ชาวบ้านดังกล่าวได้ช่วยกันสร้างองค์พระธาตุจนแล้วเสร็จ ชาวบ้านอื่นทั้งใกล้และไกลทราบข่าวก็พากันมาสักการะกราบไหว้ ถือเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นที่พึ่งทางใจตลอดมา

ต่อมาเจ้าพิริยะ เทพวงศ์ เจ้าหลวงเมืองแพร่ ได้มีบัญชาให้เจ้าพ่อบุรีรัตนคหบดี ทำการบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุและสร้างอุโบสถขึ้น 1 หลัง พระธาตุปูแจขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานเมื่อวันที่ 8 มีนาคม พ.ศ.2478 จนเมื่อได้เป็นวัดสาขาของวัดแพร่ธรรมารามแล้ว เจ้าอาวาสคือหลวงพ่อสุพจน์ สุวโจ ประมาณ พ.ศ. 2555 จึงได้ร่วมกับศรัทธาญาติโยมปรับปรุงซ่อมแซม องค์พระธาตุโบสถ์ ศาลา ให้มีลักษณะดังปัจจุบัน

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

พระธาตุปูแจ (ภาพที่ 157) มีส่วนของฐาน 2 ชั้น ชั้นแรก ได้แก่ ส่วนฐานประทักษิณในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดใหญ่ โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กมีลักษณะเป็นระเบียงทึบมีเสาหัวเม็ดประดับโดยรอบ ชั้นที่สองยกขึ้นขึ้นมาที่ระดับความสูงประมาณ 50 เซนติเมตร เป็นฐานของระเบียงรอบพระธาตุมีลักษณะเป็นรั้วทึบเช่นเดียวกัน ส่วนยอดของเสามีลักษณะของเจดีย์ย่อส่วนขนาดเล็กต่อจากนั้นเริ่มต้นส่วนฐานของพระธาตุด้วยฐานเชิงสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ยกสูง มีเจดีย์รายขนาดเล็กรูปแบบเป็นเจดีย์ทรงระฆังกลมซ้อนชั้น ประดับที่มุมทั้ง 4 ส่วนกลางเริ่มต้นด้วยส่วนรองรับองค์ระฆังซ้อนชั้นกันจำนวน 6 ชั้นในผังแปดเหลี่ยม เน้นความสูงของชั้นบัวถลา องค์ระฆังเหลี่ยมขนาดเล็ก ส่วนของบัลลังก์อยู่ในผังกลม ต่อด้วยปล้องไฉนและปลียอดตามลำดับ ส่วนยอดยังไม่มีตกแต่งด้วยฉัตรหรือยอดหมากเบ็งเนื่องจากอยู่ระหว่างการบูรณะ การตกแต่งองค์พระธาตุปิดทองจึงโกตั้งแต่ส่วนฐานจนถึงส่วนยอด และมีตำแหน่งที่ตั้งสร้างในแนวแกนเดียวกันกับพระวิหาร

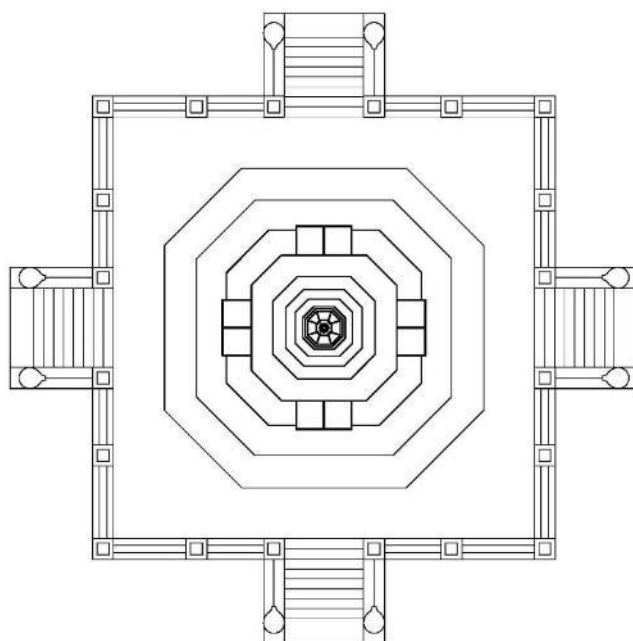
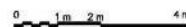
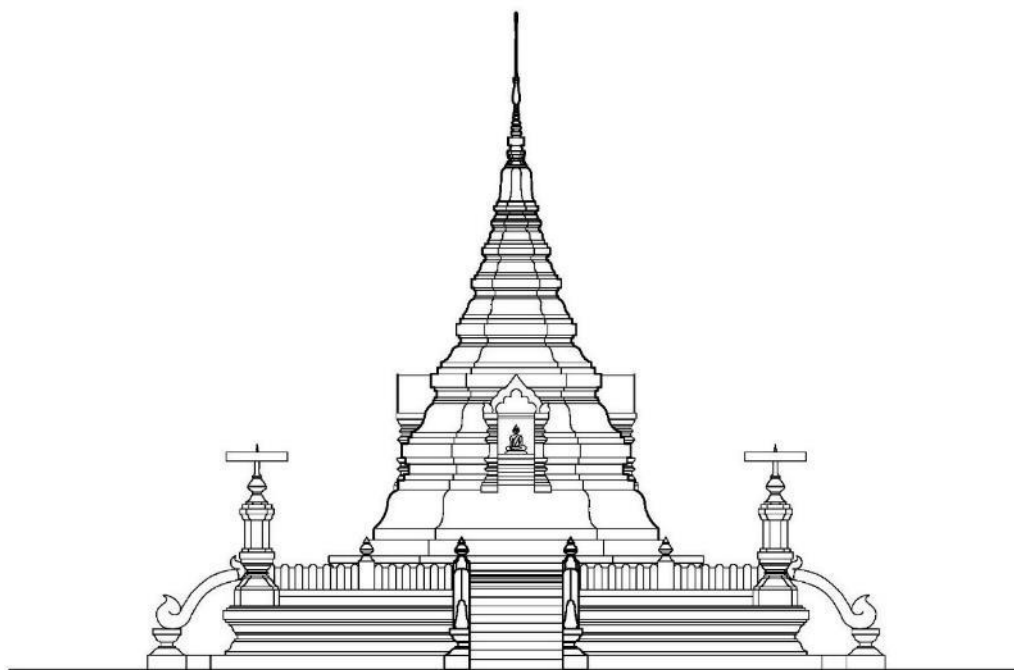
วัดบ้านเหล่า อ.ลอง

ลักษณะสถาปัตยกรรม

มีลักษณะของเจดีย์รุ่นใหม่ที่มีความน่าสนใจจัดอยู่ในกลุ่มที่ 1 ส่วนฐานมีฐานประทักษิณ โดยรอบยกสูง ด้านบนทั้งสี่ด้านประดับด้วยฉัตร 4 มุม ฐานของเจดีย์เริ่มต้นด้วยฐานเชิงในผังสี่เหลี่ยมซ้อนชั้นกัน 2 ฐาน ไม่มีฐานบัวยกเก็จแบบล้านนา จากนั้นเริ่มต้นด้วยส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นบัวถลาซ้อนกัน 6 ชั้น แต่เน้นความสูงของชั้นบัวถลามากกว่า ส่วนของหน้ากระดานที่ส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นที่ 2 และ 3 นั้นมีการประดับจระนำ 4 ด้านภายในประดิษฐานพระพุทธรูปนั่ง ซึ่งเป็นการประดับจระนำที่แปลกกว่าเจดีย์องค์อื่น เนื่องจากองค์อื่นนั้นมักจะทำให้ตำแหน่งของจระนำติดกับฐานชั้นล่าง หรือ บริเวณชั้นบัวถลาชั้นแรก องค์ระฆังในผังแปดเหลี่ยมตามด้วยส่วนของบัลลังก์ ปล้องไฉน ปลียอด ตามลำดับ

ภาพที่ 159 เจดีย์วัดบ้านเหล่า อ.เมือง

ภาพลายเส้นที่ 22 เจดีย์วัดบ้านเหล่า อ.เมือง

วัดห้วยหม้าย อ.สอง

ตามบันทึกของกรมการศาสนาระบุว่าวัดนี้สร้าง พ.ศ. 2413 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อ พ.ศ. 2471⁴¹² และพ.ศ. 2467 ได้สร้างพระธาตุเจดีย์ขึ้นกว้าง 5 เมตร สูง 15 เมตร

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม วัดห้วยหม้าย(ภาพที่160) ส่วนฐานรับรองค์ระฆังชั้นสุดท้ายมีความสูงมากจนเหมือนเป็นองค์ระฆังซ้อนกันจำนวน 2 องค์ องค์ระฆังเป็นทรงกลมไม่มีปล้องกั ส่วนยอดประดับด้วยฉัตร ฐานชั้นล่างสุดมีซุ้มจรณะนำทั้งหมด 8 ด้าน ตำแหน่งที่ตั้งอยู่ในแนวแกนเดียวกับพระวิหารและตั้งอยู่บนฐานไพทีเช่นเดียวกับวัดพระธาตุศรีมูมเมืองทุ่งองค์

พระธาตุใจดี วัดน้ำเลา อ.ร้องกวาง

พระธาตุใจดี (ภาพที่ 161) มีตำนานการสร้างเกี่ยวข้องกับตำนานพระเจ้าเลียบโลก ร่วมกับพระธาตุปูแจ คือ เมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นทราญคำ(กวางคำหรือ กวางทอง) ได้เดินทางถึงม่อนดอยแห่งหนึ่ง จึงได้หยุดพักอยู่ ณ ที่แห่งนี้ ได้รับความสดชื่นร่มเย็น เพราะมีลมพัดจากปากถ้ำเล็ก ๆ มองลงไปยังดินเขาเบื้องล่างก็เห็นมีน้ำมากมาย หลังจากนั้นได้ดื่มกินน้ำทำให้เกิดอาการใจดี สถานที่แห่งนี้จึงได้ชื่อว่า ม่อนใจดี ดินเขาที่มีน้ำมากก็ได้ชื่อว่า บ่อเว้อ ภายหลังได้มีการสร้างพระธาตุขึ้นได้เป็นที่นมัสการกราบไหว้บูชา เรียกชื่อว่า พระธาตุใจดี ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของหมู่บ้าน

ภาพที่ 161 พระธาตุใจดี อ.ร้องกวาง

ภาพที่ 160 วัดห้วยหม้าย อ.สองเม่น

⁴¹² กองพุทธศาสนสถาน, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 8, 1097.

พระธาตุตาลแหง วัดเวียงสันทราย อ.ร้องกวาง

ตามประวัติวัดเวียงสันทรายก่อตั้งเมื่อ พ.ศ.2224 สันนิษฐานว่าพวกม่านเป็นผู้ก่อตั้ง ต่อมาพวกม่านได้อพยพหนีเนื่องจากถูกพวกเงี้ยวมารุกราน จึงทิ้งถิ่นฐานไว้เป็นที่รกร้างว่างเปล่า พ.ศ. 2325 เจ้าแสนช้าง เจ้าพระเลื่อน เจ้าแสนอูดและพระยาเม็งรายได้ชวนกันมาแผ้วถางในบริเวณ จึงได้พบศิลาแผ่นหนึ่งมีตัวอักษรขอมสลักอยู่ไม่มีผู้ใดสามารถอ่านหนังสือขอมได้ซึ่งประดิษฐ์อยู่ที่องค์เจดีย์ (ธาตุตาลแหง) ภาพที่ 162) แต่ยังไม่สามารถอ่านข้อความได้ พ.ศ.2400 ครูบาอาภิชัย วัฒนโต (วงศ์ นันตะ) พร้อมด้วยคณะศรัทธาได้ร่วมพัฒนาวัดพบต้นตาลต้นหนึ่งในบริเวณวัดมีรอยแตกตั้งแต่โคนต้น จนถึงยอดจึงตั้งชื่อวัดว่า “วัดตาลแหง” ต่อมาเมื่อเงี้ยวมาถล่มหาวัดตาลแหง เพื่อหวังมาขูดเอาของ ที่มีค่าที่พวกม่านนำมาฝังไว้หลายแห่งในบริเวณวัดและที่องค์พระธาตุ แต่ชาวบ้านหลอกว่าวัดตาลแหง อยู่ที่บ้านร้องกวางและชาวบ้านได้เปลี่ยนชื่อวัดมาเป็น “วัดเวียงสันทราย”⁴¹³

นอกจากนี้ยังพบเจดีย์ทรงระฆังในกลุ่มดั่งที่กล่าวมานี้ พบเจดีย์ทรงระฆังในผังแปด เหลี่ยมที่มีลักษณะฐานกว้างคล้ายกับกลุ่มของ พระธาตุหลวงไชยช้างค้ำ เจดีย์วัดพระนอนในอำเภอ เมือง ได้แก่ เจดีย์โศภานาลัย อ.เมือง (ภาพที่ 163) แตกต่างกันที่องค์ระฆังอยู่ในผังกลมซึ่งน่าจะเป็น ลักษณะของช่างท้องถิ่นผสมผสานเข้าไปภายหลัง

ภาพที่ 162 พระธาตุตาลแหง

ภาพที่ 163 วัดโศภานาลัย อ. เมือง

⁴¹³ พระธาตุตาลแหง, เข้าถึงเมื่อ 21 เมษายน 2561, เข้าถึงได้จาก

<http://www.banwiang.go.th/web/?mod=data&id=8>.

รูปแบบของเจดีย์ในกลุ่มที่ 5.2.1 กลุ่มที่ 1 เจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยม การสืบทอดรูปแบบพระธาตุช่อแฮ (ไม่มีฐานบัวยกเก็จ) เป็นกลุ่มที่นิยมมากที่สุด เนื่องจากพระธาตุช่อแฮเป็นศูนย์รวมจิตใจและเป็นสัญลักษณ์ที่เป็นตัวแทนและสื่อถึงความเป็นเมืองแพรวอย่างชัดเจน ลักษณะของการจำลองแบบที่พบในอำเภอเมืองและอำเภอสองเม่นนั้น ค่อนข้างจะมีรูปแบบและสัดส่วนที่ใกล้เคียงพระธาตุช่อแฮเป็นอย่างมาก จะแตกต่างกันก็เพียงขนาดที่ย่อส่วนลงมาเพื่อให้มีขนาดเล็กให้ใกล้เคียงกับสัดส่วนของวัด

องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่มีความนิยมสร้างเพิ่มและต่อเติมจนกลายเป็นเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมระยะหลังช่วงพุทธศตวรรษที่ 25-ปัจจุบันคือ การทำซุ้มจรณะหรือจตุรมุขยื่นออกมาทั้ง 4 ด้านเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปองค์สำคัญไว้ภายใน ซึ่งรูปแบบของซุมนั้นไม่ใช่ลักษณะรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบล้านนา กลับมีลักษณะรูปแบบซุ้มแบบรัตนโกสินทร์เป็นส่วนมากทั้งรูปแบบของซุ้มงานเครื่องคอนกรีต เช่น เจดีย์วัดเซตวัน เจดีย์ครูบามหาเถร วัดสูงเม่น เจดีย์วัดห้วยหม้ายวัดสบสาย รูปแบบซุ้มยอดทรงยอดบุษบกขนาดเล็ก หรือรูปแบบของซุ้มเรือนแก้วที่เจดีย์วัดกุญชรนิมิต ซึ่งรูปแบบของซุมนี้น่าจะมีความนิยมต่อเนื่องมาจากกลุ่มของเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมซึ่งมีอายุปลายพุทธศตวรรษที่ 22-24 ในกลุ่มของเจดีย์วัดพระนอน พระธาตุหลวงไชยช้างค้ำ ซึ่งเริ่มมีการประดับซุ้มจรณะบริเวณฐานเจดีย์หรือส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นล่างสุด ความแตกต่างคือจรณะจะมีขนาดเล็กกว่า ซึ่งแน่นอนเจดีย์ให้ดูโดดเด่นต่างจากเจดีย์ในรุ่นนี้เน้นให้ความสำคัญกับจรณะโดยมีขนาดใหญ่กว่าและพระพุทธรูปที่ประดิษฐานอยู่ภายใน ลักษณะขององค์เจดีย์ในกลุ่มนี้พบว่านิยมทำเป็นองค์ขนาดเล็กในผังกลม โดยส่วนมากไม่นิยมตกแต่งลายบนองค์ระฆัง การประดับตกแต่งนิมทาสีทองทั้งองค์เจดีย์ตั้งแต่ส่วนฐานจนถึงส่วนยอด องค์ประกอบที่เพิ่มมาในกลุ่มนี้คือ ระเบียงรอบพระธาตุ ซึ่งมีรูปแบบของระเบียงโปร่งราวระเบียงเหล็กจนถึงระเบียงที่เป็นคอนกรีตเสริมเหล็กทำซึ่งนิยมทำเป็นฐานประทักษิณ ความแตกต่างอีกส่วนหนึ่งของเจดีย์กลุ่มนี้คือ การประดับส่วนยอดสุดของเจดีย์ยังคงนิยมรูปแบบของยอดหมากเบ็งเช่นเดียวกับพระธาตุช่อแฮและพระธาตุจอมแจ้ง แต่มีความนิยมประดับด้วยยอดฉัตรสีทอง

จากข้อสันนิษฐานแล้วการที่ในแต่และอำเภอนำรูปแบบของพระธาตุช่อแฮมาปรับใช้กับรูปแบบพระธาตุสำคัญซึ่งเป็นที่เคารพบูชาของชาวบ้านในอำเภอนั้น นอกเหนือจากความศรัทธาและ

ความศักดิ์สิทธิ์แล้ว การนำรูปแบบพระธาตุช่อแฮมาใช้นั้นแสดงถึงอัตลักษณ์และความเป็นเมืองแพร่ อย่างชัดเจน

กลุ่มที่ 2 เจดีย์ทรงระฆังในผังแปดเหลี่ยม สกulptช่างเมืองแพร่(ส่วนฐานมีฐานบัวยกเก็จ)

ประกอบด้วย เจดีย์วัดเมธังกราวาส อ.เมือง เจดีย์วัดพระธาตุหนองจันทร์ อ.สอง เจดีย์วัดมณีวรรณ อ.เมือง เจดีย์วัดบ้านสุพรรณ อ.เมือง เจดีย์วัดสำเภา อ.เมือง เจดีย์วัดป่าแดง อ.เมือง

วัดเมธังกราวาส อ.เมือง

ภาพที่ 164 วัดเมธังกราวาส อ.เมือง

วัดเมธังกราวาสตั้งอยู่ที่บ้านน้ำคือ อำเภอมือง สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2421 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อ พ.ศ. 2468⁴¹⁴ แต่จากเดิมชาวบ้านกล่าวว่าเป็นวัดเก่าแก่ที่มีมานานแล้ว จากคำบอกเล่าของหนานน้อย ศรีจันทร์ากุล อายุ 94 ปี เมื่อวันที่ 5 กันยายน 2543 ซึ่งเป็นกรรมการอาวุโสของวัดเล่าว่า วัดเมธังกราวาสแต่เดิมเรียกกันว่า “วัดนางเหลียว” ซึ่งเป็นผู้ถวายที่ดินให้วัดในสมัยแรก อาณาเขตของวัดติดกับแนวคูเมือง(น้ำคือ) จึงเรียกอีกชื่อว่า “วัดน้ำคือ” และเปลี่ยนชื่อเป็น “วัดเมธังกร

⁴¹⁴ กองพุทธศาสนสถาน, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 8, 1060.

ราวาส” อย่างเป็นทางการ ตามสมณศักดิ์ของพระมหาเมธังกร พรหมเทโว(พรหม เกศทัตทิเม) เจ้าอาวาสวัดเมธังกราวาสระหว่าง พ.ศ.2430-2493 และปี พ.ศ. 2547 คณะกรรมการให้เปลี่ยนชื่อเป็น “วัดเมธังกราวาส” จากความทรงจำของผู้เฒ่าผู้แก่หลายเล่าให้ฟังถึงเจ้าอาวาสที่ปกครองวัดตามลำดับ จึงนำวิเคราะห์ได้ว่า วัดนี้สร้างราวปี พ.ศ.2425 ซึ่งในกาลครั้งนั้นลักษณะเป็นวัดขนาดเล็กผู้สร้างวัดคือตระกูลวังซ้าย⁴¹⁵ มีอาคารที่ยังหลงเหลือคือ กุฏิสร้างโดยเจ้าอาวาสรุ่นที่ เมื่อ พ.ศ.2426(กุฏิหลังที่สองสร้างเมื่อ พ.ศ.2518-2519) และ พ.ศ.2499 ได้มีการรื้ออุโบสถเดิมออกแล้วสร้างใหม่ หอไตรหลังปัจจุบันสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ.2462 โดยขุนหลวงศรีครานุกุล⁴¹⁶

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

ส่วนฐาน

ฐานประทักษิณมีระเบียงโดยรอบยกสูงทางเข้าทางด้านหน้าบนฐานบัวคาดด้วยลูกแก้วออกไก่ 1 เส้น มีการประดับฉัตรทั้ง 4 มุม

ส่วนฐานเจดีย์

มีรูปแบบเป็นฐานบัวย่อเก็จแบบล้านนาท้องไม้ประดับลูกแก้วออกไก่ 1 เส้น ไม่สูงมากนักมีลักษณะคล้ายกับฐานของย่อเก็จของพระธาตุจอมแจ้ง

ส่วนกลาง

ส่วนรองรับองค์ระฆังชุดบัวกลาในผังแปดเหลี่ยมซ้อนกัน จำนวน 6 ชั้น ความสูงของเจดีย์ด้วยการยึดความสูงของชั้นบัวกลา ซึ่งจะแตกต่างจากพระธาตุช่อแฮและพระธาตุจอมแจ้งที่เน้นส่วนของหน้ากระดาน มีบัวปากระฆัง ต่อด้วยองค์ระฆังขนาดเล็กในผังแปดเหลี่ยม

ส่วนยอด

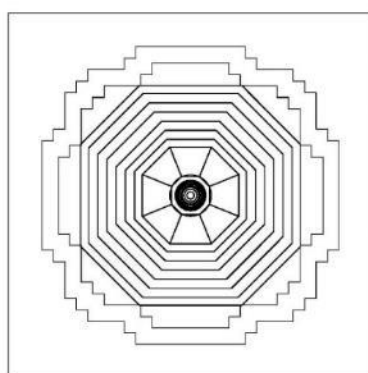
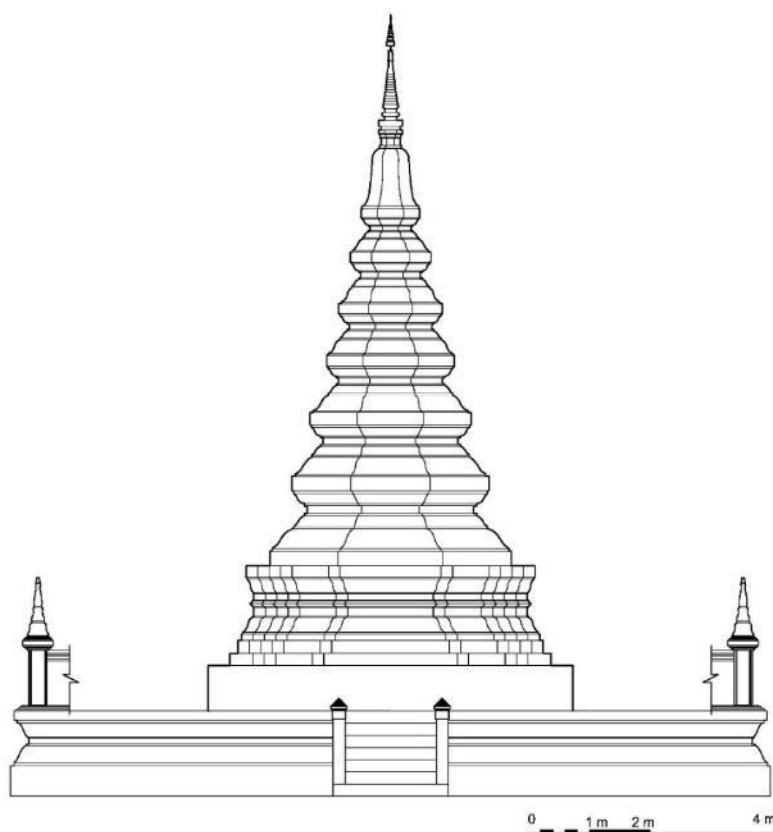
⁴¹⁵วัดเมธังกราวาส, เข้าถึงเมื่อ 31 มกราคม 2561, เข้าถึงได้จาก

,http://www.wungfon.com/index.php?option=com_content&view=article&id=1374:2012-11-10-15-42-42&catid=183:2011-07-05-02-34-59&Itemid=213,

⁴¹⁶สัมภาษณ์ พระวินัยทริโรจน์ (เจ้าอาวาส) วันที่ 21 มกราคม พ.ศ. 2542. อังอิงใน อดุลย์ เบ็ญกาสิทธิ์, “การศึกษารูปแบบหอไตรในวัฒนธรรมล้านนา”, วิทยานิพนธ์ปริญญาตรีบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2542.

บัลลังก์มีลักษณะฐานบัวย่อเก็จในผังแปดเหลี่ยมประดับลูกแก้วออกไก่อ่ 1 เส้นเป็นรูปแบบบัลลังก์ของเจดีย์ล้านนาระยะหลัง ถัดจากบัลลังก์ขึ้นไปเป็นก้านฉัตร และปล้องไฉน ส่วนยอดประดับด้วยฉัตรซึ่งเป็นที่นิยมของเจดีย์รุ่นใหม่ในอำเภอเมือง

ซึ่งเจดีย์วัดเมธังกราวาสนี้จัดเป็นเจดีย์ที่มีความงดงามและสัดส่วนที่ลงตัวมากในกลุ่มของเจดีย์ทรงระฆังในผังแปดเหลี่ยมระยะหลัง ตำแหน่งที่ตั้งพระเจดีย์ไม่ได้ตั้งตามแนวแกนอาคารสำคัญ หรือเป็นเส้นตรงแนวเดียวกับพระวิหารหรือพระอุโบสถ ประวัติการก่อสร้างเจดีย์องค์ปัจจุบันไม่พบระยะเวลาที่แน่นอน แต่จากการสอบถามศรัทธาชนนั้นกล่าวว่า สร้างขึ้นในสมัยของพระมหาเมธังกร พรหมเทโว(พรหม เกศทัตทิม) เจ้าอาวาสวัดเมธังกราวาส ในช่วงเวลาระหว่าง พ.ศ. 2430-2493

วัดพระธาตุหนองจันทร์ อ.สอง

ภาพที่ 165 พระธาตุหนองจันทร์ อ.สอง

ในตำนานซึ่งมีอยู่ในพระธรรมพระเทศนาพื้นเมือง กล่าวไว้ว่า นะโมตัสสะ โพธิสัตโต สุ วัณณะมาสะระภูมิมิคคะ कुम्ภะ เทวาเอกัง ปัพพัตตัง อโหสิ ฯลฯ พระโพธิสัตว์ของเราเมื่อครั้งเสวยชาติเป็นเนื้อทรายทองอาศัยอยู่บนดอยลูกหนึ่ง ใกล้จากเมืองมัทราชประมาณ 2 พันวา อาศัยอยู่กับพ่อแม่ที่นั่นโดยมีสัญจรธรรมอยู่ในใจเมื่ออายุได้ 1 ปี 3 เดือนพ่อแม่ก็ถึงแก่กรรมจึงกลายเป็นเนื้อทรายกำพร้า อยู่มาวันหนึ่งขึ้น 8 คำ เดือน 8 เนื้อทรายได้เสวยผลมะม่วงและได้เกิดปาฏิหาริย์บังเกิดเป็นรัศมีแสงสีทองกระจายไปทั่วป่า ขณะนั้นมีนายพรานผู้หนึ่งเป็นชาวฮ้อ เข้ามาหาเนื้อไปบริโภคและได้เห็นแสงสีทองมีความคิดว่าเป็นรุกเทวดาจึงออกวิ่งตาม เนื้อทรายจึงวิ่งหนีไปยังสถานที่ต่างๆในบริเวณใกล้ ได้แก่ แม่มาบ แม่เมียง ทรายนอน ทรายเหงา เมืองตีบ จนถึงหนองน้ำแห่งหนึ่งก็ไปยืนอยู่เป็นเวลานานแล้วรำพึงว่า ณ สถานที่แห่งนี้ในอนาคตเบื้องหน้าเมื่อเราสำเร็จเป็นพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว จักมีผู้มาก่อสร้างพระมหาเจดีย์เพื่อบรรจุพระเกศาธาตุและจักได้ชื่อว่า “พระธาตุหนองจันทร์”⁴¹⁷

⁴¹⁷ตำนานวัดพระธาตุหนองจันทร์, วัดพระธาตุหนองจันทร์ (เอกสารอัดสำเนา).

ต่อมาครูบาภิชัย(ภิชัย) เจ้าอาวาสวัดกลาง อ.สอง ได้บูรณะขึ้น ได้กล่าวว่ารูปแบบเดิมมีลักษณะคล้ายจอมปลวกขนาดใหญ่ พ.ศ. 2482 (ภาพที่ 165) ท่านเจ้าคุณพระญาณสิทธิสุนทร (ชมภูกาละวงศ์) อดีตเจ้าคณะอำเภอสอง วัดเทพสุนทรินทร์ ได้เป็นหัวหน้าบูรณะก่อสร้างให้สูงขึ้นโดยทำพิธียกยอดพระธาตุและซ่อมแซมใหม่ ฐานกว้างประมาณ 12 ศอก สูงประมาณ 20 ศอก สร้างวิหารติดด้านเหนือพระธาตุอีกหลัง กว้างประมาณ 24 ศอก ยาวประมาณ 30 ศอก พ.ศ. 2509 พระครูสุวรรณธรรมกร อดีตเจ้าคณะอำเภอสอง ได้เป็นประธานก่อสร้างกำแพง 4 ด้าน รอบพระธาตุเรียบร้อยแล้ว จนถึง พ.ศ. 2521 พระอาจารย์มานพ ดิกขวิโร ได้บูรณะต่อมีหุ้มองค์พระธาตุด้วยทองเหลืองปิดทองจังกโกละและมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบทางสถาปัตยกรรม⁴¹⁸ ดังมีรูปแบบดังเช่นปัจจุบัน คือมีการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางสถาปัตยกรรมไปอย่างชัดเจนโดยเฉพาะส่วนรองรับองค์ระฆัง ซึ่งการบันทึกประวัติการก่อสร้างพระธาตุนี้ ทางวัดได้วาดภาพจิตรกรรมฝาผนังไว้ที่ผนังวิหารและระบุระยะเวลาในการก่อสร้างชัดเจน ซึ่งจากการสอบถามศรัทธาวิวัฒน์แล้วเล่าว่า ได้ให้ช่างวาดตามลักษณะที่ผู้เฒ่าผู้แก่เห็นและจดจำกันมาในอดีต

ภาพที่ 166 ภาพจิตรกรรมฝาผนังการบูรณะ พระธาตุหนอง

จันทร์ พ.ศ. 2445-2482

ที่มา : ผนังด้านในของวิหาร

ภาพที่ 167 ภาพจิตรกรรมฝาผนังการบูรณะ พระธาตุหนอง

จันทร์ พ.ศ. 2501

ที่มา : ผนังด้านในของวิหารจันทร์

⁴¹⁸ตำนานวัดพระธาตุหนองจันทร์, เข้าถึงเมื่อ 21 เมษายน 2561, เข้าถึงได้จาก

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

จากประวัติการบูรณะนั้นรูปแบบปัจจุบันของพระธาตุนี้เพิ่งจะถูกปรับเปลี่ยนในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 26 ซึ่งพยายามปรับรูปแบบให้มีลักษณะของเจดีย์เมืองแพะ คือเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยม ส่วนที่เด่นชัดที่สุดน่าจะเป็นส่วนรองรับองค์ระฆังในผังแปดเหลี่ยมซ้อนกันจำนวน 7 ชั้นองค์ระฆังเหลี่ยมขนาดเล็ก แต่เนื่องจากพระธาตุองค์นี้ส่วนฐานปรากฏฐานบัวยกเก็จแบบล้านนาจึงให้อยู่ในกลุ่มที่ 2 เจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมแบบมีฐานบัวรองรับ ลักษณะใกล้เคียงกับพระธาตุจอมแจ้ง ลักษณะของฐานที่ปรากฏนี้มีลักษณะของท่อยี่ตสูงมากคาดด้วยยกแก้วอกไก่จำนวน 5 ชั้นซึ่งไม่เคยมีปรากฏในรูปแบบของล้านนา อีกทั้งช่องไฟระหว่างลูกแก้วยังมีลักษณะไม่สมมาตร จึงน่าจะเป็นรูปแบบความไม่เข้าใจในองค์ประกอบของช่างท้องถิ่นในปัจจุบัน

องค์ประกอบส่วนที่เพิ่มเติมคือส่วนบูรณะเพิ่มเติมในส่วนของระเบียงพระธาตุ ซึ่งมีทั้งระเบียงรอบพระธาตุชั้นใน มีลักษณะเป็นระเบียงเสาคอนกรีตผสมกับรั้วเสาเหล็กแบบโปร่ง และมีการประดับซุ้มคูหายอดประจำด้าน ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปางต่างๆ ส่วนยอดประดับด้วยเจดีย์ทรงระฆังตกแต่งด้วยการทาสีทอง ถัดจากระเบียงชั้นในเป็นระเบียงรอบพระธาตุชั้นที่ 2 ล้อมรอบบริเวณพระธาตุสำหรับเดินประทักษิณ มีซุ้มประตูทางเข้าและเจดีย์ทิศประดับ 4 ด้าน ทำให้ลักษณะของพระธาตุหนองจันทรมีลักษณะคล้ายกับกลุ่มของมหาเจดีย์ ซึ่งมีลักษณะเจดีย์รูปแบบผสมทั้งเจดีย์ทรงระฆังกลมบัลลังก์ขนาดใหญ่ หรือซุ้มเจดีย์ทรงปราสาทซ้อนชั้นตกแต่งส่วนยอดด้วยสีทอง

ภาพที่ 168 กลุ่มเจดีย์พระธาตุหนองจันทร์(ซ้าย), เจดีย์รายประจำทิศ(กลาง),ซุ้มประตูทางเข้าทรงเจดีย์(ขวา)

วัดมณีวรรณ อ.เมือง

ภาพที่ 169 เจดีย์วัดมณีวรรณ อ.เมือง

ประวัติการสร้างวัด สันนิษฐานว่าน่าจะอยู่ในช่วงประมาณ พ.ศ. 2333 ประมาณ 215 ปี แต่ไม่มีหลักฐานยืนยันเพียงแคเล่าสืบต่อกันมา โดยชาวหมู่บ้านเกิดตะวัน บ้านพระนอน บ้านหัวขวาง มาทำไร่บริเวณนี้และได้ร่วมสร้างวัดขึ้นและตั้งชื่อว่าวัดน้ำล้อม ซึ่งปัจจุบันวัดน้ำล้อมกลายเป็นวัดร้าง ทางทิศเหนือของวัดมณีวรรณ ต่อมาเกิดน้ำท่วมจึงย้ายวัดมาทางทิศใต้และตั้งชื่อใหม่ว่าวัดมณีวรรณ โดยมีครูบามหาธรรม(ตุ้เจ้าอัน) สร้างเสนาสนะต่างๆขึ้น ในปี พ.ศ. 2490⁴¹⁹ ซึ่งบันทึกของกรมการศาสนาระบุว่า วัดนี้สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2436 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อวันที่ 1 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2489 ตำแหน่งที่ตั้งของพระเจดีย์ไม่ได้อยู่ในแนวแกนหลักสำคัญของวัด สันนิษฐานได้ว่าพระเจดีย์น่าจะถูกรื้อสร้างภายหลัง

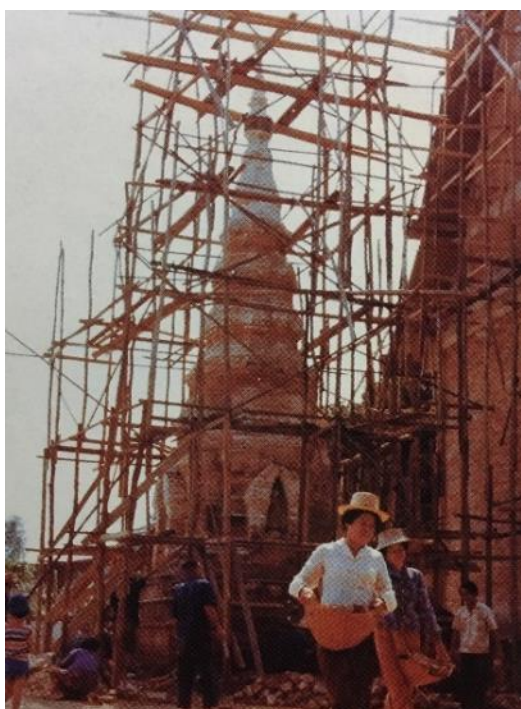
ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

จุดเด่นของวัดมณีวรรณ(ภาพที่ 334) เห็นได้ชัดจากส่วนของฐานที่เน้นความสูงมากขึ้น โดยเฉพาะในส่วนของฐานบัวยกเก็จแบบล้านนาที่ยึดสูงขึ้นไปอย่างชัดเจน ประดับด้วยลูกแก้วออกไก่อ 1

⁴¹⁹วัดมณีวรรณ,ประวัติวัดมณีวรรณ ต.ป่าเมต อ. เมือง. (เอกสารอัดสำเนา)

เส้น ส่วนฐานยังให้ความสำคัญกับซุ้มจรนนำที่มีขนาดใหญ่ ส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นบัวกลมในผังแปดเหลี่ยมซ้อนกัน 5 ชั้น องค์ระฆังขนาดเล็กในผังวงกลม ประดับส่วนยอดด้วยฉัตร

วัดบ้านสุพรรณ อ.เมือง

ภาพที่ 170 เจดีย์วัดบ้านสุพรรณ ก่อนบูรณะ

ภาพที่ 171 เจดีย์วัดบ้านสุพรรณในปัจจุบัน

ที่มา อัครโนประวัติ พระครูบามนตรี ธรรมเมธี (บุญมี) , 418

แต่เดิมเป็นวัดร้างมาก่อนไม่ปรากฏหลักฐานการสร้าง ต่อมาในช่วง พ.ศ. 2425-2427 ชาวบ้านกลุ่มหนึ่งซึ่งอพยพมาจากภายในเวียงย้ายมาตั้งถิ่นฐาน และร่วมกันบูรณะวัดขึ้นมาอีกครั้งและเรียกชื่อวัดว่า “วัดบ้านสุพรรณ” หลังจากนั้นถูกเปลี่ยนชื่ออีกครั้งเป็น “วัดโพธิ์แก้ว” ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อวันที่ 20 สิงหาคม พ.ศ. 2480 หลังจากนั้นวัดโพธิ์แก้วถูกทิ้งร้างอีกครั้ง ในปี พ.ศ. 2523 ชาวบ้านสุพรรณและครูบาปอย จากวัดพงษ์สุนันท์เจ้าอาวาสรูปแรก ได้ร่วมกันสร้างเสนาสนะในวัดจนแล้วเสร็จรวมทั้งพระเจดีย์ พร้อมทั้งเปลี่ยนชื่อกลับมาเป็นวัดบ้านสุพรรณดังเดิม⁴²⁰

⁴²⁰วัดบ้านสุพรรณ, ประวัตินวัดบ้านสุพรรณ ต.ป่าเมต อ.เมือง. (เอกสารอัดสำเนา)

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม(ภาพที่ 170-171)

มีความเด่นที่ส่วนฐาน ในชั้นของฐานเชิงที่เพิ่มความสูง มีซุ้มจรณะอยู่ด้านหน้า ส่วนของฐานบัวยกเก็จนั้นมีการยึดส่วนของท้องไม้เพื่อเพิ่มพื้นที่ในการประดับซุ้มจรณะ ส่วนรองรับองค์ระฆังค่อนข้างสูงขะลุกลีมีลักษณะชั้นบัวกลาซ้อนกัน จำนวน 6 ชั้นในผังแปดเหลี่ยม องค์ระฆังเหลี่ยมขนาดเล็ก ส่วนยอดมีปัทมบาทในศิลปะพม่า ซึ่งสันนิษฐานว่า ช่างท้องถิ่นน่าจะนำมาประยุกต์ภายหลัง ตำแหน่งที่ตั้งอยู่ในแนวแกนหลักกับพระวิหาร พระเจดีย์องค์นี้ได้รับการบูรณะรูปแบบปัจจุบัน โดยพระครูบามนตรี ธรรมเวที เจ้าอาวาสวัดพระธาตุสุโทนมงคลคีรีสามัคคีธรรม อ.เด่นชัย

วัดสำเภา อ.เมือง

ภาพที่ 172 เจดีย์วัดสำเภา อ.เมือง

ภาพที่ 173 เจดีย์วัดป่าแดง อ.เมือง

เจดีย์วัดสำเภาพระธาตุสำคัญของตำบลเหมืองหม้อ(ภาพที่ 172) แต่เดิมเป็นวัดร้าง มีซากฐานอิฐโบราณกองเป็นเนินสูง สันนิษฐานว่าเป็นฐานของพระเจดีย์ ต่อมาปี พ.ศ. 2457 พระครูมหาญาณสิทธิ์(ครูบาคันธา) เจ้าอาวาสและเจ้าคณะตำบลเหมืองหม้อ ได้นำพระภิกษุสามเณร พร้อม

ทั้งศรัทธาชาวบ้านมาพัฒนาผั้วถางบริเวณวัดแห่งนี้และช่วยกันบูรณะวัดขึ้นมาใหม่⁴²¹ จากบริเวณที่โล่งซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “ช่วงเจิง” พ.ศ. 2465 ครูบารส ดวงแก้ว เจ้าอาวาสในสมัยนั้นได้จัดให้มีการฉลองสมโภชวัดขึ้น

รูปแบบเจดีย์ในกลุ่ม 5.2.1 กลุ่มที่ 2 เห็นได้ชัดว่าจุดเด่นที่สุดที่นำมาจัดกลุ่มนั้นคือลักษณะของส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นบัวถลาในผังแปดเหลี่ยม ซึ่งมีลักษณะสูงชะลูดและจำนวนการซ้อนชั้นนั้นมีตั้งแต่ 5 ชั้นขึ้นไป มีจุดที่แตกต่างในกลุ่มแรกคือส่วนของฐานบัวยกเก็จซึ่งมีขนาดสูงองค์ระฆังมีขนาดเล็กอยู่ในผังแปดเหลี่ยมเช่นเดียวกัน ระเบียบของส่วนยอด ส่วนของบัลลังก์มีหลากหลายรูปแบบ ตั้งแต่ลักษณะบัลลังก์สี่เหลี่ยมไม่ย่อมุม หรือบัลลังก์เป็นฐานบัวยกเก็จคาดด้วยลูกแก้วอกไก่ เช่นวัดบ้านสุพรรณ และบัลลังก์ชูดฐานบัวในผังแปดเหลี่ยมของวัดเมธังกราวาส ลักษณะร่วมของเจดีย์กลุ่มนี้คือนิยมสร้างจระนำเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปหรือพระเถระผู้ใหญ่ที่สำคัญต่อวัดนั้นเพิ่มขึ้นมา และเพิ่มส่วนของฐานประทักษิณและระเบียบรอบพระธาตุ การประดับตกแต่งขององค์เจดีย์ นิยมทาสีทองซึ่งเป็นสีนำออกสีลึกลับทาดำทั้งองค์เจดีย์ ไม่พบการตกแต่งด้วยทองจังโกดังเช่นลักษณะของเจดีย์ล้านนาในอดีต ในกลุ่มนี้พบเจดีย์ที่มีความพิเศษแตกต่างไปจากองค์อื่นในเรื่องของโครงสร้างและตำแหน่งที่ตั้ง ได้แก่ พระเจดีย์วัดป่าแดง(ภาพที่ 173) กล่าวคือตำแหน่งที่ตั้งนั้นถูกยกสูงและอยู่ในระดับเดียวกับหลังคาวิหาร ไม่ได้เริ่มจากพื้นคล้ายกับทำหน้าที่เป็นหลังคาของมุขที่ยื่นออกมาหลังวิหารแต่มีส่วนยอดเป็นลักษณะของเจดีย์ทรงระฆังในผังแปดเหลี่ยม ส่วนฐานของมุขหลังคาประดับตกแต่งด้วยลวดลายเมฆและเทวดาซึ่งน่าจะสื่อถึงพระธาตุเจดีย์จุฬามณีซึ่งอยู่บนสวรรค์ อีกทั้งการประดับตกแต่งของเจดีย์องค์นี้เป็นกระเบื้องโมเสกสีเงินซึ่งเป็นการตกแต่งที่แปลกไปกว่ากลุ่มเจดีย์ในอำเภอเมือง

⁴²¹ องค์การบริหารส่วนตำบลเหมืองหม้อ, ประวัติตำบลเหมืองหม้อ อำเภอเมือง จังหวัดแพร่, เข้าถึงเมื่อ 22 กุมภาพันธ์ 2561 เข้าถึงได้จาก

<http://www.comtech.lpru.ac.th/tradition/2556/54122710115/page1.html>.

5.2.2 เจดีย์ทรงระฆังในผังแปดเหลี่ยม การสืบทอดรูปแบบพระธาตุศรีดอนคำ อ.ลอง

เจดีย์กลุ่มนี้สืบทอดลักษณะรูปแบบพระธาตุศรีดอนคำ พบในพื้นที่เขต อ.ลองและ อ.วังชิ้นเป็นหลักและมีจำนวนไม่มาก เนื่องจากรูปแบบของพระธาตุศรีดอนคำนี้มีลักษณะของเจดีย์ทรงระฆังระยะหลังที่เริ่มมีการพัฒนาส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นบัวถลาซ้อนกันตั้งแต่ 5 ชั้นขึ้นไป ซึ่งรูปแบบนี้น่าจะได้รับอิทธิพลของพระธาตุช่อแฮและพระธาตุจอมแจ้งเข้ามาเกี่ยวข้อง หรือเป็นพัฒนาการของเจดีย์ล้านนาโดยตรงนั้น แต่ในส่วนฐานของพระธาตุศรีดอนคำนั้น ปรากฏฐานบัวย่อเก็จแบบล้านนาเข้ามาเป็นองค์ประกอบหลักและเป็นจุดเด่นของงานช่างสกุลช่างเมืองลองกล่าวคือ ลักษณะของฐานบัวย่อเก็จนั้นมีลักษณะการย่อที่ชัดเจนจนเหมือนเป็นลักษณะของเอวที่คอดเข้าไป และมุมของฐานบัวมีขนาดใหญ่ ส่วนองค์ประกอบอื่นๆ นั้นเป็นเช่นเดียวกับฐานบัวยกเก็จของล้านนา โดยทั่วไป คือประกอบด้วยหน้ากระดานและคาดด้วยลูกแก้วออกไก่ 1 เส้น ซึ่งการคาดด้วยลูกแก้วออกไก่ 1 เส้นนั้น น่าจะเป็นลักษณะที่เมืองแพร่รับมาและมีความนิยม ดังจะเห็นว่าเจดีย์ในรุ่นนี้ไม่พบฐานบัวยกเก็จคาดท้องไม้ด้วยลูกแก้วออกไก่ 2 เส้น เจดีย์ที่อยู่ในกลุ่มนี้ได้แก่

พระธาตุพระพิมพ์ วัดบางสนุก อ.วังชิ้น พระธาตุปูต๊ีบ อ.ลอง เจดีย์วัดสะแล่ง อ.ลอง
เจดีย์วัดน้ำซำ อ.สูงเม่น พระธาตุมงคลแสงแก้วมณีตอຍก้อสุบรรพต อ.วังชิ้น พระธาตุใจดี วัดเลาใต้ อ.
ร้องกวาง

พระธาตุพระพิมพ์ วัดบางสนุก อ.วังชิ้น

ภาพที่ 174 พระธาตุพระพิมพ์ อ.วังชิ้น

วัดบางสนุกเป็นวัดเก่าแก่ สัมพันธ์กันกับอาณาจักรสุโขทัย ดังจารึกวัดบางสนุกได้ขึ้นทะเบียนจารึกวัดฤ พร.1 อักษรไทยสุโขทัย วัดฤที่จารึกคือหินดินดานลักษณะวัดฤเป็นแผ่นรูปใบเสมา กว้าง 28 เซนติเมตรสูง 52 เซนติเมตรหนา 6 เซนติเมตร ค้นพบเมื่อ พ.ศ. 2484 ผู้ค้นพบคือท่านพระครูอดุลย์ รัตนญาณเจ้าอาวาสวัดบางสนุก ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ ณ อาคารหอพระสมุทวชิรญาณ หอสมุดแห่งชาติกรุงเทพมหานคร ข้อความที่จารึกคำขึ้นต้นเป็นภาษาบาลีและภาษาไทยเป็นคำกล่าวนมัสการพระรัตนตรัย ต่อจากนั้นได้กล่าวถึง เจ้าเมืองตรอกสลอบได้ชักชวนบรรดาลูกขุนมูลนายไพร่ไทย ตลอดทั้งชาวแม่ชาวเจ้าทั้งหลายสร้างพระพุทธรูปด้วยเหียง(ตีบุก) ด้ายดิน และยังได้กล่าวถึงการบำเพ็ญกุศลอื่นๆ ฉะนั้นจึงมั่นใจและแน่ใจว่าอำเภอวังชิ้น คือเมืองตรอกสลอบ ซึ่งยังมีหลักฐานอื่นปรากฏให้เห็นถึงความเกี่ยวพันคือ เช่น พระธาตุพระพิมพ์ คูเมืองกำแพงเมือง(ปัจจุบันถูกทำลาย) หม้อไหที่ขุดพบรอบบริเวณวัดบางสนุก ศิลาลงที่เคยนำมาสร้างพระธาตุพระพิมพ์องค์เดิม ในบริเวณวัดบางสนุกและหลักฐานชิ้นสำคัญอีกชิ้นหนึ่งที่เก็บรักษาไว้ที่วัดนั้นคือ “ศิลาจารึก” ชิ้นที่ 2 กล่าวถึงพันสุริยนทำบ่อไฟดอก(ดอกไม้ไฟ) เพื่อนำไปเฉลิมฉลองงานบุญที่กล่าวไว้ในศิลาจารึกวัดบางสนุก หลักที่ พร.1 พูดถึงเรื่องการสร้างพระ จารึกที่หักบินไปข้อความไม่สมบูรณ์คงเหลือไว้แค่ขนาดใหญ่กว่าฝ่ามือเล็กน้อยซึ่งจารึกที่ทำด้วยหินดินเช่นเดียวกัน ส่วนพระพิมพ์เมืองตรอกสรอบนั้น มีอายุในช่วงเริ่มสร้างพระธาตุพระพิมพ์ ซึ่งพบในซากเจดีย์ร้างวัดบางสนุกลึกลงไปประมาณ 300 เมตร มีลักษณะเป็นพระพุทธรูปยืน ทรวดทรงมีลักษณะเป็นศิลปะแบบลพบุรี แต่พระพักตร์เป็นแบบท้องถิ่น⁴²²

ครูอดุล รัตนญาณ เจ้าคณะอำเภอ และครูบาสมจิต จิตตคุตโต เจ้าอาวาสวัดสะแล้งสร้างเจดีย์ขึ้นใหม่ครอบทับองค์เดิมในปี พ.ศ. 2516⁴²³ ซึ่งมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมคล้ายคลึงกับพระเจดีย์วัดสะแล้ง พระธาตุดอยก่อ และพระธาตุพระพิมพ์

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

ส่วนฐาน

ระเบียงรอบพระธาตุเป็นระเบียงคอนกรีตเสริมเหล็กมีทางเข้า 4 ด้าน บริเวณกึ่งกลางประดับด้วยเทพพนมในศิลปะพม่า ที่ด้านทางทิศตะวันออกมีซุ้มมณฑปอิทธิพลพม่าภายในประดิษฐานพระพุทธรูป

⁴²² องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ ฉบับ พ.ศ. 2550, 146.

⁴²³ สัมภาษณ์ พระปลัดมานิตย์ อนุรุทโร, เจ้าอาวาสวัดบางสนุก, 15 มีนาคม 2560.

ส่วนฐานพระธาตุ

เริ่มต้นด้วยฐานเชิงขนาดใหญ่ซ้อนชั้นกัน 5 ชั้น ฐานชั้นสุดท้ายประดับด้วยสิงห์แบบพม่าที่มุมทั้ง 4 ฐานของพระธาตุเป็นฐานบัวยกเก็จ 12 มุม ตามแบบพระธาตุศรีดอนคำ ท้องไม้ยัดสูงมากประดับลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น

ส่วนกลางและส่วนยอด

มีการประดับฐานบัว 1 ชั้นก่อนที่จะเป็นส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นบัวกลมในผังแปดเหลี่ยม ซ้อนกันจำนวน 5 ชั้น องค์ระฆังมีอยู่ในผังวงกลม ประดับตกแต่งลวดลายแบบศิลปะพม่า บัลลังก์กลมต่อด้วยก้านฉัตรปล้องโงนและปลียอดตามลำดับ ตกแต่งด้วยฉัตรทอง การประดับตกแต่งทาสีทั้งองค์เจดีย์และระเบียงรอบพระธาตุ

พระธาตุปูต๊ับ อ.ลอง

ภาพที่ 175 พระธาตุปูต๊ับ อ.ลอง จ.แพร่

ตามประวัติวัดสร้างโดยแม่หน่อแก้วพร้อมด้วยคณะสงฆ์สร้างเสร็จ เมื่อ พ.ศ. 2472 มีตำนานแทรกในตำนานพระธาตุแหลมเล็กกล่าวว่า ครูบาศรีวิชัยได้แนะนำให้แม่หน่อแก้ว ไชยแก้ว ไปสร้างเจดีย์พระธาตุปูต๊ับ บริเวณยอดดอยที่องค์พระธาตุตั้งอยู่ปัจจุบัน โดยกลุ่มศรัทธาช่วยกันขนทราย

จากแม่น้ำยมขึ้นไปร่วมบุญกับแม่หนองแก้ว มีพระปลัดอินต๊ะวิชัย เจ้าอาวาสวัดดอนมูล เป็นประธาน ฝ่ายสงฆ์ พระครูจันทรังสี เจ้าคณะแขวงเมืองลอง เป็นประธานสงฆ์ การก่อสร้างสร้างตรงกับปี พ.ศ. 2461 ภายหลังพระธาตุลุ่มพังทลายลงข้าพเจ้า พระครูสีลสังวราริวัต และพระทองแดง อายุวัฒน์โก ได้บูรณปฏิสังขรณ์ให้คงสภาพเดิม พ.ศ.2514 ได้ขุดลงไปตรงกลางองค์พระเจดีย์เพื่อจะบรรจุวัตถุมงคล⁴²⁴

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมพระธาตุปูต๊ับ(ภาพที่175) มีประวัติเป็นระยะเวลายาวนาน ในตำนานพระธาตุปูต๊ับแหลมลี ซึ่งได้กล่าวว่ามีมาตั้งแต่สมัยเดียวกับพระธาตุช่อแฮและพระธาตุจอมแจ้ง แต่พระธาตุองค์ปัจจุบันถูกสร้างในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 26 ในช่วงที่ อ.ลอง มีการบูรณะปฏิสังขรณ์ วัดวาอารามทั่วทั้งอำเภอ ลักษณะของพระธาตุองค์นี้มีลักษณะคล้ายกับพระธาตุศรีดอนคำ และเจดีย์วัดสะแล่งผสมผสานลักษณะของศิลปกรรมท้องถิ่น มีความแตกต่างเล็กน้อยในส่วนของฐานที่เพิ่มสูงนั้น ตำแหน่งของฐานบัวซ้อนกัน 2 ฐานที่คล้ายกับเจดีย์วัดสะแล่งนั้น ถูกแทนที่ด้วยฐานเชิงในผังสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสองซ้อนกันจำนวน 7 ชั้น ส่วนของฐานเจดีย์เป็นฐานบัวยกเก็จลักษณะเอวคอด ชุดฐานบัวคาดด้วยลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น ส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นบัวถลาซ้อนกันจำนวน 5 ชั้น สัดส่วนของชั้นบัวถลามีความแตกต่างกันกับเจดีย์ในกลุ่มเล็กน้อยคือเน้นความสูงของชั้นบัวถลา องค์ระฆังมีขนาดเล็กมากต่อด้วยบัลลังก์ ปลียอดและปล้องไฉนตามลำดับ ประดับตกแต่งด้วยการทาสีทอง ตำแหน่งที่ตั้งไม่ได้อยู่ในแนวแกนหลัก

เจดีย์วัดสะแล่ง อ.ลอง

วัดสะแล่ง เป็นวัดของพระสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสี คำว่า “สะแล่ง” เป็นชื่อดอกไม้ป่าชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นมีดอกสีขาวนวลมีกลิ่นหอมอ่อนๆ ตามตำนานกล่าวว่า เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จมาประทับ ณ สถานที่แห่งนี้ นางคำพูน นางคำเพย มเหสีเจ้าเมืองได้ถวายดอกสะแล่งเป็นพุทธบูชา วัดแห่งนี้จึงได้ชื่อว่า “วัดสะแล่ง” ต่อมาเมื่อพระนางจามเทวีได้เสด็จยังทัพ ณ ตอนสะแล่ง ในคราวที่พระองค์ได้รับทูลเชิญให้ขึ้นไปครองเมืองหริภุญชัย ได้โปรดให้แบ่งพระบรมสารีริกธาตุบรรจุ ณ ปากปล่องถ้ำพญานาคราชและโปรดสร้างเจดีย์ครอบไว้ให้เป็นนิมิต วัดสะแล่งจึงสร้างขึ้นเมื่อครั้งนั้น คือ

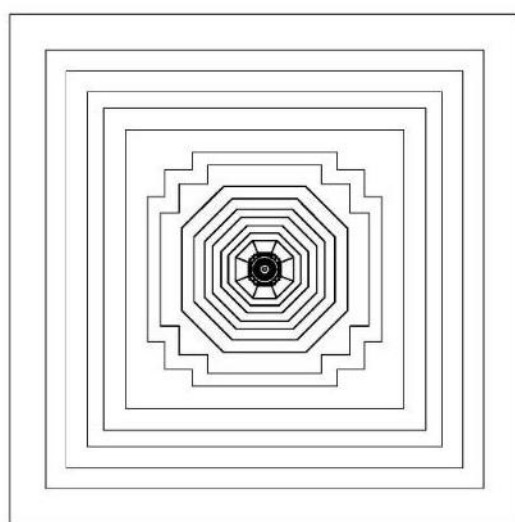
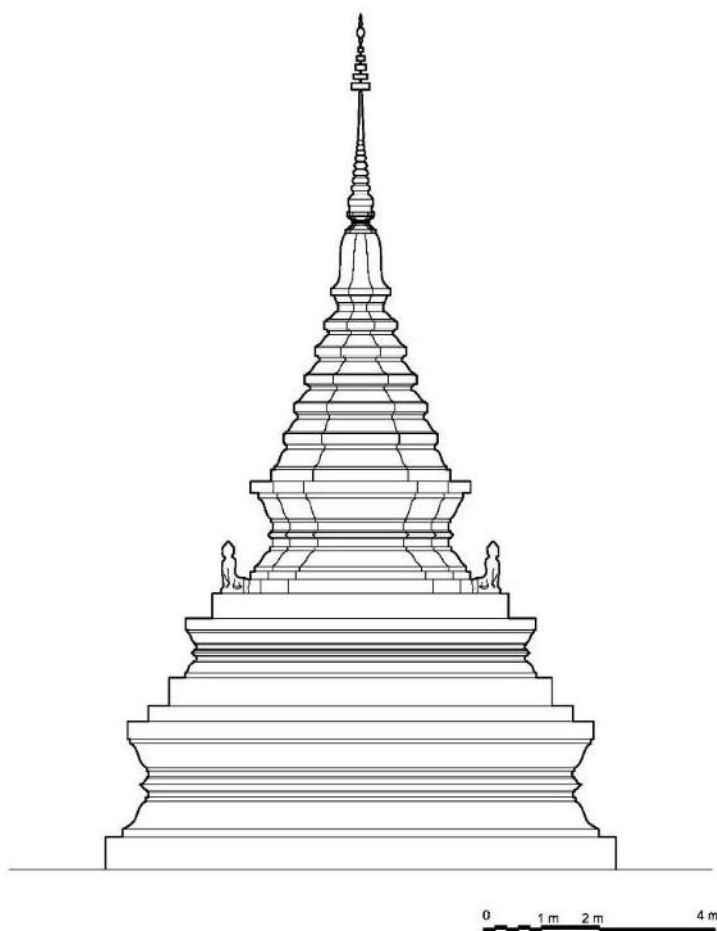
⁴²⁴วัดพระธาตุปูต๊ับ, เข้าถึงเมื่อ 31 กรกฎาคม 2560 เข้าถึงได้จาก

พ.ศ. 1200 และโปรดให้เรียกเจดีย์องค์นี้ว่า พระธาตุผะอุบคำ (เจดีย์ร้างวัดสะแล่งซึ่งกล่าวไว้ในบทที่ 3.2.1) (ผอบทองคำบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ) ต่อมาเมื่อเมืองล่องย้ายจากเวียงโกนหลวง (บ้านนาคุ้ม ตำบลบ่อเหล็กทอง ในปัจจุบัน) มาสร้างเมืองใหม่ที่เวียงเหล่าเวียง(บ้านนาหลวง ตำบลห้วยอ้อในปัจจุบัน) คณะสงฆ์วัดแหลมลีได้ย้ายมารวมกับคณะสงฆ์วัดที่วัดสะแล่งและได้สร้างศาสนวัตถุต่าง ๆ อย่างต่อเนื่องเช่น อุโบสถ กุฏิ กำแพง ฯลฯ จนเวลาผ่านไปประยหนึ่ง พ.ศ. 2506 พระสมจิต จิตตคุตโต และสามเณรมิ่ง เต็มใจ(ปัจจุบันคือพระครูวิจิตรนวกาโรศล และพระครูสีลสังวราริธ) เข้ามาจำพรรษาพร้อมด้วยศรัทธาสาธุชน ได้บูรณะเสริมสร้างเสนาสนะและได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา วันที่ 20 เมษายน พ.ศ. 2532 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่ฯ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมารเสด็จแทนพระองค์ทรงตัดลูกนิมิตผูกพัทธสีมา⁴²⁵ อุโบสถหลังปัจจุบันซึ่ง ร.ศ.เสนอ นิลเดช พระอาจารย์ในองค์สมเด็จพระรัตนราชสุตา สยามบรมราชกุมารี เป็นผู้ออกแบบและควบคุมการก่อสร้าง ตามรูปแบบของกรมศิลปากร

ภาพที่ 176 เจดีย์วัดสะแล่ง อ.ล่อง

⁴²⁵องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ ฉบับ พ.ศ. 2559, 164.

ลายเส้นที่ 24 เจดีย์วัดสะแก อ.ลอง

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

ส่วนฐาน

ระเบียงรอบพระธาตุมีลักษณะเป็นระเบียงโปร่งเสาถูกรงระเบียงเป็นเหล็กหล่อ ที่ด้านทุกด้านมีจรณะซุ้มทางเข้า ลักษณะศิลปะแบบล้านนาประยุกต์ ที่ด้านหน้าของพระธาตุบริเวณกึ่งกลางมีหอยยอทรงล้านนาหลังคาซ้อนชั้น ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัย

ส่วนฐานพระธาตุ

ลักษณะของเจดีย์วัดสะแล่ง เน้นส่วนความสูงด้วยการเพิ่มจำนวนและขนาดของฐาน เริ่มต้นด้วยฐานเขียงและตามด้วยฐานบัวในผังสี่เหลี่ยมซ้อนกันจำนวน จำนวน 2 ชุดแต่ละชุดคาดด้วยลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น ถัดขึ้นมาเป็นฐานของพระธาตุ เริ่มต้นด้วยฐานเขียงและทั้ง 4 มุมประดับด้วยนรสิงห์ในศิลปะพม่า ตามด้วยฐานบัวย่อเก็จซึ่งมีรูปแบบเดียวกับพระธาตุศรีดอนคำ กล่าวคือลักษณะการยกเก็จนั้น มีการย่อมุมที่ชัดเจนและลึกมาก นิยมย่อเก็จ 3 มุม ลักษณะทางของฐานบัวมีลักษณะของส่วนท้องไม้คอดเข้าไปมาก ชุดของฐานบัวคาดด้วยลูกแก้วอกไก่ 1 เส้นเช่นเดียวกัน

ส่วนกลาง

ส่วนรองรับองค์ระฆัง เป็นชุดฐานบัวกลมในผังแปดเหลี่ยมซ้อนกัน 6 ชั้น สัตส่วนระหว่างหน้ากระดานและชั้นบัวกลมใกล้เคียงกัน องค์เจดีย์เอวคอดเพียงเล็กน้อยอยู่ในผังแปดเหลี่ยมมีบัวปากระฆัง

ส่วนยอด

ต่อเนื่องจากองค์ระฆังเอวคอด เป็นปลีลังก์ฐานบัวยกเก็จคาดด้วยลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น ต่อเนื่องด้วยก้านฉัตร ปล้องไฉน และปลียอดตามลำดับ ส่วนบนสุดประดับด้วยฉัตรสีทอง

การประดับตกแต่ง

ในส่วนของฐานที่เน้นความสูงและส่วนของฐานบัวยกเก็จนั้นเป็นการทาสีขาว การประดับตกแต่งด้วยสีทองเริ่มตั้งแต่ส่วนรองรับองค์ระฆังจนถึงส่วนยอดสุด

เจดีย์องค์นี้สร้างขึ้นใหม่ในสมัยของครูบาสมจิต จิตตคุตโต โดยมีพระครูพินิจ อดิภทโท ผู้ช่วยเจ้าอาวาสเป็นผู้เขียนแบบ ถูกสร้างในปี พ.ศ. 2535 โดยได้รับต้นแบบมาจากพระธาตุศรีดอนคำ

อ.ลอง ในเวลาต่อมาของกลุ่มของพระครูบาสมจิตน์ เป็นพระเถระชั้นผู้ใหญ่ และเป็นผู้สร้างเสนาสนะใน พุทธศาสนาหลายแห่งทั้งในเขต อ.ลอง อ.สูงเม่น และ อ.เมือง ซึ่งในอำเภอลองมีพระธาตุเจดีย์ที่ถูก ออกแบบ รูปแบบเดียวกับสะแล่งคือ พระธาตุดอยก่อ (วัดพระธาตุมงคลแสงแก้วมณีดอยก่อสวรพต) พระธาตुพระพิมพ์และเจดีย์น้ำขำ อ.สูงเม่น

พระธาตุมงคลแสงแก้วมณีดอยก่อสวรพต อ.วังชิ้น

ภาพที่ 177 พระธาตุดอยก่อ อ.วังชิ้น จ.แพร่

ที่ตั้งของพระธาตุนี้เล่าต่อกันมาว่า มีภูเขาลูกหนึ่งตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำยม อยู่ตรงข้ามกับบ้านนาเวียง มีลักษณะสูงกว่าภูเขาลูกอื่นในบริเวณใกล้เคียงชาวบ้านเรียกว่า ดอยก่อ ซึ่งในอดีตเป็นป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ มีต้นก่อขึ้นอยู่หนาแน่น ดังนั้นต้นก่อจึงเป็นที่มาของชื่อดอยก่อ และยังเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่านานาชนิด ในคืนวันพระจะมีลูกแก้วส่องสว่างไสลอยไปมาระหว่าง ดอยก่อกับพระธาตुพระพิมพ์ วัดบางสนุก นับเป็นเรื่องอัศจรรย์ ด้วยเหตุนี้จึงมีชาวพุทธที่มีศรัทธาแรงกล้า นำพระพุทธรูปและรูปปั้นพระฤาษีไปตั้งไว้ที่หินแร่เหล็กก้อนใหญ่ขนาดกว่า 2,000 กิโลกรัม จึงมีชาวบ้านขึ้นไปนมัสการอยู่เสมอ ด้วยแรงศรัทธาที่มีต่อพุทธศาสนาจึงมีผู้ดำริที่จะสร้างพระธาตุขึ้นบน ดอยก่อนี้ในเวลาต่อมา โดยผู้ริเริ่มก่อสร้างคือครูบาสมจิตต เจ้าอาวาสวัดสะแล่ง เป็นผู้ออกแบบโดย นำลักษณะของพระธาตुพระพิมพ์ วัดบางสนุกและเจดีย์วัดสะแล่ง เป็นต้นแบบในการก่อสร้าง อายุ

การสร้างพระธาตุนี้ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 26 ซึ่งตำแหน่งที่ตั้งของเจดีย์และตำแหน่งของวัดนั้นอยู่คนละส่วนกัน ในส่วนของพุทธาวาสและสังฆาวาสของวัดจะอยู่ด้านล่างแยกออกจากส่วนของพระธาตุนี้อยู่บนเขา

รูปแบบสถาปัตยกรรมเจดีย์ในกลุ่มที่ 5.2.2 เจดีย์ทรงระฆังในผังแปดเหลี่ยม การสืบทอดลักษณะพระธาตุนครีตคอนค่านี มีลักษณะที่ค่อนข้างชัดเจนและเป็นลักษณะเฉพาะ ถือได้ว่าเป็นลักษณะของเจดีย์เมืองล่อง เจดีย์กลุ่มนี้ถูกสร้างช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 26 โดยมีพระครูบาสมจิต จิตตคุตโต เจ้าอาวาสวัดสะแล่ง เป็นผู้ริเริ่มสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุนี้เก่าแก่และพระธาตุใหม่ในเขตอำเภอล่อง ซึ่งทำให้ลักษณะของเจดีย์ในกลุ่มนี้มีองค์ประกอบและสัดส่วนใกล้เคียงกัน แตกต่างกันที่รายละเอียดเล็กน้อยเพียงเท่านั้น

5.2.3 เจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนาสกุลช่างเมืองลงระยะหลัง(ส่วนรองรับองค์ระฆังในผังวงกลม)

เจดีย์ในกลุ่มนี้เป็นวิวัฒนาการเจดีย์ที่ค่อนข้างจะก้าวกระโดดจากสายพัฒนาการเจดีย์ของเมืองแพร่ที่นิยมในช่วงก่อนหน้านั้น ซึ่งคือสายพัฒนาการพระธาตุช่อแฮและพระธาตุจอมแจ้งโดยมีลักษณะเน้นส่วนรองรับองค์ระฆังที่ยึดยาวมากกว่าส่วนของฐาน แต่กลุ่มนี้มีลักษณะเด่นคือการพัฒนาของส่วนฐานที่นิยมซ้อนชั้นกันหลายชั้นเพื่อเพิ่มความสูง และยึดขนาดของฐานบวักเก็จให้สูงจนเกือบจะมีลักษณะคล้ายกับเจดีย์ทรงปราสาทยอดแบบล้านนา กรณีศึกษาที่ยกตัวอย่างในกลุ่มนี้มีลักษณะที่ใกล้เคียงกันมาก เนื่องจากผู้ที่เป็นประธานออกแบบคือ สายครูบาสมจิต จิตตคุตโต เจ้าอาวาสวัดสะแล่ง และพระพินิจ อดิภทโท ผู้ช่วยเจ้าอาวาส เป็นผู้ออกแบบและเขียนแบบ เจดีย์ในกลุ่มนี้ได้แก่ พระธาตุศรีปungเมือง วัดเหมืองหม้อ อ.เมือง พระธาตุสะหลิมหาโพธิ์ อ.สูงเม่น พระธาตุโชคคีรีร่องวาง อ.ร่องวาง เจดีย์วัดนาหลวง อ.ลอง เจดีย์วัดจอมคีรีขัย อ.เด่นชัย เจดีย์วัดวังหงษ์ใต้ อ.เมือง

พระธาตุศรีปungเมือง วัดเหมืองหม้อ อ.เมือง

ภาพที่ 178 พระธาตุศรีปungเมือง อ.เมือง

วัดเหมืองหม้อสร้างขึ้นจากแรงศรัทธาของชาวเหมืองหม้อ เมื่อ พ.ศ. 2361⁴²⁶ ก่อสร้างในสมัยแรก เสนาสนะต่างๆ เช่น กุฏิ วิหาร หอไตร จะเป็นสถาปัตยกรรมศิลปะแบบมอญผสมไทยใหญ่ มีพุทธศิลป์อ่อนช้อยงดงาม เพราะต้นศรัทธาผู้สร้างในสมัยนั้นเป็นคนหบดีชาวไทใหญ่ ภายหลังถูกรื้อแล้วสร้างขึ้นใหม่ให้มีลักษณะตามสถาปัตยกรรมภาคกลาง⁴²⁷ ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อวันที่ 13 สิงหาคม พ.ศ. 2499 ส่วนประวัติการก่อสร้างเจดีย์องค์ปัจจุบัน ร่วมด้วยเจ้าอาวาสวัดเหมืองหม้อ พระครูปลัดชูศักดิ์ เขมปญโญ และประธานการก่อสร้างคือครูบาสมจิต จิตตคุตโต เจ้าอาวาสวัดสะแล่ง อำเภอลอง จังหวัดแพร่ ได้ออกแบบให้ เป็นสถาปัตยกรรมแบบล้านนาสร้างถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ในวโรกาสพระองค์มีพระชนมายุครบ 75 พรรษา วันที่ 5 ธันวาคม 2545⁴²⁸

พระธาตุเจดีย์ศรีปุงเมือง วัดเหมืองหม้อ มีกำแพงล้อมรอบมีซุ้มประตูเข้า 4 ด้าน มีลวดลายปูนปั้น ก่อนจะสร้างมีพิธีวางศิลาฤกษ์ และมีขบวนแห่อัญเชิญวัตถุมงคลและพระบรมสารีริกธาตุ มาจากวัดสะแล่ง⁴²⁹

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

ระเบียงรอบพระธาตุ

นิยมระเบียงรอบพระธาตุในผังสี่เหลี่ยมเป็นระเบียงในลักษณะโปรง ลูกกรงเหล็กหล่อ สลับกับเสาหัวเม็ดในแต่ละด้านจะมีซุ้มทางเข้า มีลักษณะเป็นซุ้มล้านนาประยุกต์

ฐานเจดีย์

เริ่มต้นด้วยฐานเขียงยกสูงในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส เพื่อเป็นการเพิ่มความสูงต่อเนื่องด้วยฐานบัวแบบล้านนาในผังสี่เหลี่ยมไม่มีการยกเก็จส่วนของฐานถัดมาท้องไม้ยี่ตสูงคาดลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น มีลักษณะเด่นเป็นลักษณะของฐานบัวยกเก็จแบบล้านนา ท้องไม้ยี่ตสูงมาก

⁴²⁶ กองพุทธศาสนสถาน, ประวัติวัดหัวราชอาณาจักร เล่ม 8, 1099.

⁴²⁷ วัดเหมืองหม้อ อ. เมือง จ.แพร่, เข้าถึงเมื่อ 1 กุมภาพันธ์ 2561, เข้าถึงได้จาก

http://www.wungfon.com/index.php?option=com_content&view=article&id=1391:2012-11-19-07-17-17&catid=183:2011-07-05-02-34-59&Itemid=213.

⁴²⁸ องค์การบริหารส่วนตำบลเหมืองหม้อ, ประวัติตำบลเหมืองหม้อ อำเภอเมือง จังหวัดแพร่, เข้าถึงเมื่อ 22 กุมภาพันธ์ 2561, เข้าถึงได้จาก

<http://www.comtech.lpru.ac.th/tradition/2556/54122710115/page1.html>.

⁴²⁹ พระพินิจ อติภทโท, แนวคิดในตำนานสถาปัตยกรรมล้านนาไทย การรวบรวมแนวคิดและปฏิบัติงาน (เอกสารอัดสำเนา), 4-5

ไม่มีการประดับลวดบัวลูกแก้ว การยึดทองไม้สูงทำให้เกิดพื้นที่ว่างเหลือ จนทำให้มองคล้ายกับเจดีย์ทรงปราสาท เพียงแค่ไม่มีเรือนธาตุที่เป็นจระนำประดับเท่านั้น แต่ยังถือได้ว่าเป็นลักษณะของฐานบัวแบบล้านนามากกว่าตัวเรือนฐาน

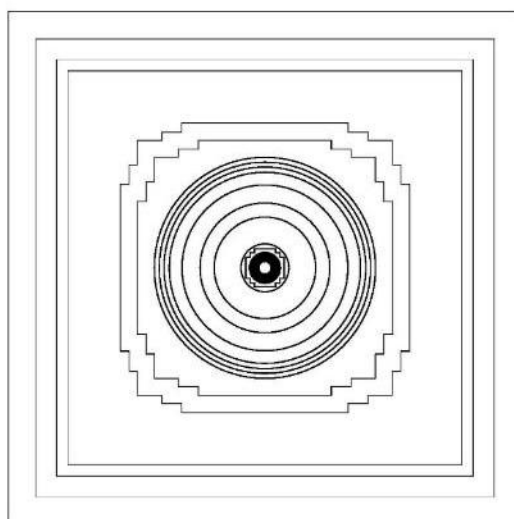
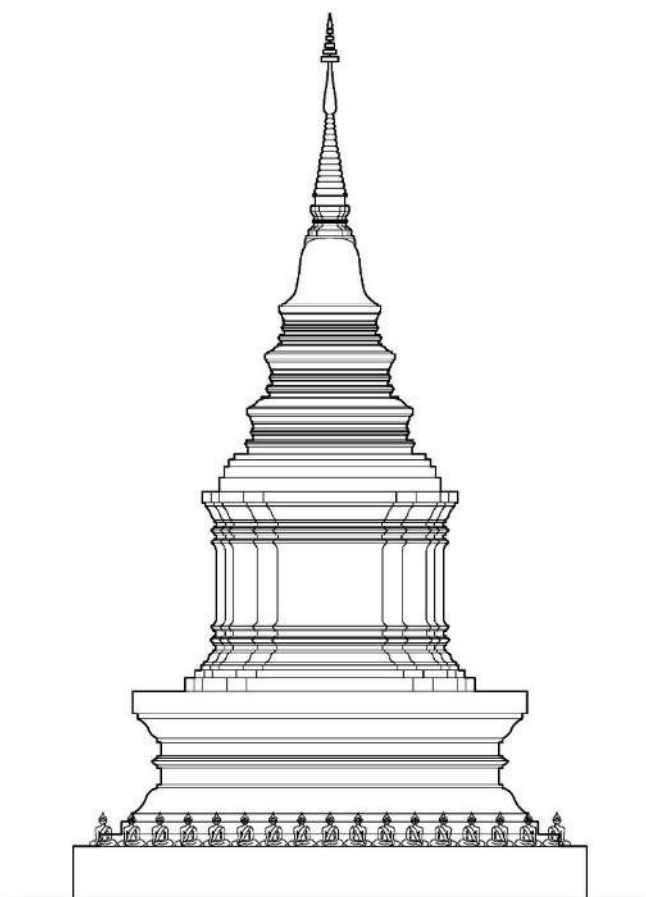
ส่วนรองรับองค์ระฆัง

มีความนิยมกลับไปใช้ส่วนรองรับที่เป็นฐานบัวในผังวงกลม แต่ละชุดของฐานบัว ยึดทองไม้ประดับด้วยลูกแก้วอกไก่ 2 เส้น ซ้อนกันจำนวน 3 ชั้น

ส่วนยอด

กลับมานิยมองค์ระฆังในผังวงกลมขนาดเล็ก และบัลลังก์เป็นชุดฐานบัวย่อเก็จตามด้วยปล้องไฉนปลียอดตามลำดับ การประดับตกแต่งองค์เจดีย์นิยมทาสีขาวทั้งองค์

ลายเส้นที่ 25 พระธาตุศรีปทุมเมือง วัดเมืองหม้อ อ.เมือง

พระธาตุชะหลิมหาโพธิ์ วัดโพธิสุนทร อ.สูงเม่น

ภาพที่ 179 พระธาตุชะหลิมหาโพธิ์ อ.สูงเม่น

ตามประวัติที่เล่าสืบกันมาสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นราว พ.ศ. 2200-2225 เดิมชื่อ“วัดท่าไชยมิ่งเมือง” ตั้งอยู่ติดแม่น้ำแม่ยมแต่เนื่องจากฝั่งแม่น้ำแม่ยมด้านตรงข้ามกับวัดถูกกระแสน้ำกัดเซาะพังทลายไปเรื่อยๆ ทำให้แผ่นดินที่ติดกับวัดงอกขยายออกไป จนแม่น้ำห่างวัดประมาณ 400 เมตร ต่อมาวัดนี้ได้เปลี่ยนชื่อเป็น“วัดเค้าศรี” เพราะมีพระมหาเถระและอุบาสกอุบาสิกา ได้นำต้นโพธิ์ที่สืบมาจากบ่อโพธิ์ตรัสรู้พุทธคยาจากประเทศอินเดียมาปลูกไว้จำนวน 4 ต้น มีขนาดใหญ่ถึง 45 ก่า (1 ก่า เท่ากับเส้นรอบวง 20 เซนติเมตร) ตามตำนานเล่าว่าในวันธรรมเสวนะหรือวันพระ ตอนกลางคืนมักจะปรากฏมีดวงแก้วเปล่งแสงลอยไประหว่างต้นศรีมหาโพธิ์ 4 ต้น เป็นที่เคารพของชาวบ้าน

พระธาตุชะหลิมหาโพธิ์ตั้งอยู่บริเวณหลังอุโบสถวัดโพธิสุนทร เริ่มสร้างเมื่อ พ.ศ.2541 มีพุทธศิลปะล้านนาไทยสมัยเชียงใหม่ โดยมีพระครูวิจิตรนวกการโกศล เจ้าอาวาสวัดสะแล่ง

เป็นออกแบบและผู้อำนวยการสร้าง โดยได้เชิญพลตำรวจเอกเซว่ง วงศ์ใหญ่ มาเป็นประธานในพิธี
 ตระงยอดฉัตรพระธาตุบรรจุทองคำแห่งไว้ น้ำหนักประมาณ 20 บาท ทางวัดมีงานประเพณีนมัสการ
 พระธาตุสลิมหาโพธิ์ในวันเพ็ญ เดือน 3 เป็นประจำทุกปี⁴³⁰

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม(ภาพที่ 179)

มีลักษณะคล้ายกับพระธาตุศรีบุ่งเมือง วัดเมืองหม้อ คือเป็นเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนา
 โดยเน้นส่วนของฐานยกสูงและใช้ฐานต่อเนื่องเดียวกันมาจากฐานของวิหารเป็นลักษณะของฐานไพที
 ส่วนของฐานที่ยกสูงล้อมรอบด้วยระเบียงโปร่งลักษณะท้องถื่น ส่วนฐานของเจดีย์เริ่มต้นด้วยฐานบัว
 แบบล้านนาคาดด้วยลูกแก้วอกไก่ 1 เส้นไม่มีการย่อเก็จ ตกแต่งด้วยการทาสีขาว ส่วนฐานของเจดีย์
 เริ่มต้นด้วยฐานบัวยกเก็จท้องไม่ยัดสูง แต่มาพิจารณาดูแล้วเกิดจากฐานบัว 2 ฐานซ้อนกันโดยมีท้อง
 ไม่เป็นส่วนเชื่อมต่อเนื่องจากส่วนของบัวคว่ำและบัวหงายส่วนที่ติดกับท้องไม้นั้นมีขนาดเล็ก บริเวณ
 ท้องไม้ตกแต่งพระปรมาภิไธยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ส่วนรองรับองค์ระฆัง
 เริ่มต้นด้วยฐานเชิงในผังกลมซ้อนชั้นกัน 3 ชั้น แต่ละชุดของฐานบัวยัดท้องไม้ประดับลูกแก้วอกไก่ 2
 เส้น องค์ระฆังกลม ส่วนกลางขององค์ระฆังประดับด้วยลายประจำยามตกแต่งด้วยกระจกสี บัลลังก์
 ฐานบัวยกเก็จคาลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น ตามด้วยส่วนยอดปล้องไฉนมีลักษณะคอดเข้าและผายออก
 อวบคล้ายกับปัทมบาทในศิลปะพม่า ส่วนยอดตกแต่งด้วยฉัตร

⁴³⁰สัมภาษณ์ พระเสรี ถาวรสุทโธ, รักษาการเจ้าอาวาสวัดโพธิ์สุนทร, 14 กุมภาพันธ์ 2561.

ภาพที่ 180 พระธาตุโชคดีศรีรื่องกาง

ภาพที่ 181 พระธาตุวัดนาหลวง อ.ลอง

พระธาตุโชคดีศรีรื่องกาง อ.รื่องกาง

พระธาตุโชคดีศรีรื่องกางเฉลิมพระเกียรติ ร.9 วางศิลาฤกษ์ เมื่อวันที่ 15 มิถุนายน พ.ศ. 2550 ทำบุญฉลองยกยอดฉัตรทองคำ เฉลิมฉลองอำเภอรื่องกาง 100 ปี เมื่อวันที่ 19 มกราคม พ.ศ. 2554 โดยมีพระครูวิจิตรนวารโกศล (ครูบาสมจิต จิตตคุตโต) เจ้าอาวาสวัดสะแล่ง อำเภอลอง เป็นประธานอุปถัมภ์และอำนวยการสร้าง⁴³¹

ลักษณะสถาปัตยกรรม (ภาพที่ 180)

รูปแบบสถาปัตยกรรมของพระธาตุโชคดีศรีรื่องกางมีลักษณะและสัดส่วนตลอดจนองค์ประกอบคล้ายกับพระธาตุศรีprungเมือง และพระธาตุสะหลิมหาโพธิ์ แตกต่างกันว่าเริ่มมีการประดับตกแต่งองค์พระธาตุด้วยลายกาบบน กาล่าง ประจำยามแบบล้านนา ใช้วัสดุเป็นแผ่นโลหะสีทองฉลุลวดลายต่อเนื่องตั้งแต่ส่วนของฐานเจดีย์ถึงส่วนรองรับองค์ระฆัง และลักษณะดังกล่าวนี้ยังมีพระธาตุวัดนาหลวง อ.ลอง ที่มีลักษณะเดียวกัน(ภาพที่ 181)

⁴³¹วัดรื่องกาง, พระธาตุโชคดีศรีรื่องกาง, (เอกสารอัดสำเนา) .

วัดวังหงส์ใต้ อ.เมือง จ.แพร่

บ้านวังหงส์ตั้งขึ้นมาก่อนปีพ.ศ. 2440 ตามประวัติการเล่าขานกล่าวว่า อพยพมาจาก ตำบลในเวียง อำเภอเมือง คือ บ้านน้ำคือ บ้านเซตวัน บ้านประตู่ เพื่อจับจองเอาที่ดินเป็นที่ทำกิน ทำไร่ ทำนา ทำสวน และมีบริเวณหนองน้ำอันกว้างใหญ่ เป็นที่อยู่อาศัยของ “นกหงส์” จึงได้ตั้งนามบ้านว่า “บ้านหนองหงส์” และต่อมา ปี พ.ศ. 2540 จึงได้เปลี่ยนชื่อบ้านเป็น “บ้านวังหงส์” มาจนถึงปัจจุบัน⁴³² ตำบลวังหงส์มีวัดอยู่ 2 วัด คือวัดวังหงส์ใต้ และวัดวังหงส์เหนือ ซึ่งจะแบ่งกันตามศรัทธาของประชากรในหมู่บ้าน แต่อยู่บริเวณใกล้เคียงกัน

รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์ในกลุ่มที่ 5.2.3 นี้จัดเป็นรูปแบบเฉพาะซึ่งเป็นผลงานการออกแบบของครูบาสมจิต จิตตคุดโตอย่างชัดเจน ที่สร้างขึ้นใหม่ โดยมีลักษณะเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนาที่มีความพยายามกลับมาใช้รูปแบบดั้งเดิมและในขณะเดียวกันก็เพิ่มเติมองค์ประกอบและระเบียบบางส่วนให้มีลักษณะเฉพาะคือ ส่วนของฐานที่ยึดสูงจนคล้ายกับส่วนของเรือนธาตุ แต่ส่วนที่ยังคงความเป็นล้านนา คือ กลับมานิยมส่วนรองรับระฆังเป็นชุดฐานบัวในผังกลม ท้องไม้คาคดลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น ซ้อนกันจำนวน 3 ชั้น องค์กรระฆังกลม และบัลลังก์อยู่ในผังกลม

ภาพที่ 182 วัดวังหงส์ใต้ อ.เมือง จ.แพร่

รูปภาพจาก <https://www.facebook.com/profile.php?id=100006779144747>

เข้าถึงเมื่อ 23 เมษายน 2561

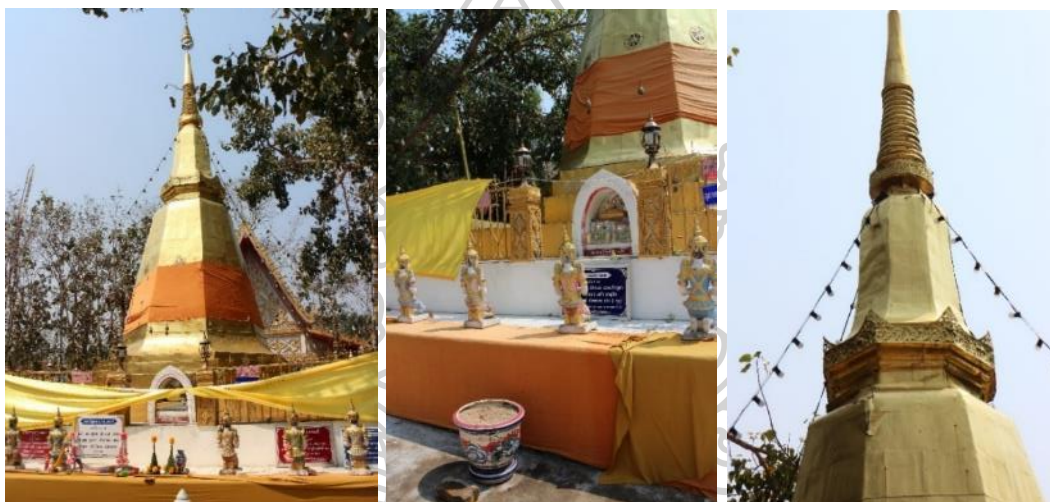
⁴³²ประวัติบ้านวังหงส์ , เข้าถึงเมื่อ 23 เมษายน 2561 , เข้าถึงได้จาก

5.2.4 เจดีย์ทรงระฆังรูปแบบอื่น

กลุ่มของเจดีย์ทรงระฆังรูปแบบอื่นนี้ เป็นการรวบรวมเจดีย์ที่มีลักษณะพิเศษมีความแตกต่างแตกต่างกันในรายละเอียดต่างๆ และไม่สามารถจัดเป็นกลุ่มใหญ่ได้ แต่มีลักษณะร่วมกันคือเป็นเจดีย์ทรงระฆัง ซึ่งเจดีย์ในกลุ่มนี้มีปรากฏแค่องค์เดียว และมักมีความสำคัญเป็นเจดีย์ประจำอำเภอ มีประวัติศาสตร์ความเป็นมายาวนาน แต่มีการสร้างหรือซ่อมแซมในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นมาประกอบด้วยเจดีย์ดังต่อไปนี้

1. เจดีย์ทรงระฆังในผังแปดเหลี่ยมองค์ระฆังยืดยาว

พระธาตุแหลมลิ อ.ลอง

ภาพที่ 183 พระธาตุแหลมลิ อ.ลอง

ตำนานวัดพระธาตุแหลมลิ สร้างขึ้นมาเมื่อปี พ.ศ.1949 โดยมีพระยาพรหมกุลิ เจ้าเมืองเวหาทภษิต พร้อมพระสหายได้พร้อมใจกันสร้างพระเจดีย์ขึ้น เพื่อครอบพระบรมธาตุของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ได้เสด็จมาสถิตย์ ณ สถานที่แห่ง ต่อมาเกิดศึกสงครามโรคภัยไข้เจ็บ ผู้คนอพยพย้ายถิ่นฐานพระธาตุจึงกลายเป็นวัดร้าง พ.ศ. 2531 มีคณะศรัทธาวัดและพระชาอุชัย ชาตวิริโย เจ้าอาวาส พร้อมด้วยศรัทธานายชวน-นางประกอบ สุริยจันทร์ ร้านกุสุมา ลำพูน พร้อมทั้งบุตรธิดา หลานๆทุกคน และนายไพศาล แสนไชย อ.ป่าซาง จ.ลำพูน พร้อมญาติมิตรทั้งหลายได้บูรณะ องค์พระธาตุเจ้าขึ้นมาใหม่ เมื่อวันที่ 19 เมษายน พ.ศ.2533

ภายในพระธาตุบรรจุพระธาตุส่วนกระหม่อมของพระพุทธเจ้าโคตมะ องค์พระธาตุแหลมลิยุคแรกสร้างไม่มีบันทึกรูปแบบสถาปัตยกรรมเนื่องจากการบูรณะหลายครั้ง มีหลักฐานการบูรณะที่ปรากฏหลักฐานเก่าสุด คือ พ.ศ. 2130 มีพญามิเนยยะเจ้าเมืองลองและพระมหาเถรเจ้าจุลทเวาและ

พระมหาเถรเจ้าเตริชาพร้อมกับมีพญาจิงโกปัญญา เจ้าเมืองฝาง รูปทรงของพระธาตุแหลมลิ้นที่ทำการบูรณะในยุคนี้สันนิษฐานว่าคล้ายกับพระธาตุน้อยปากถ้ำที่อยู่ภายในวัดเดียวกัน การบูรณะครั้งที่ 2 โดยเจ้าหลวงวรญาณรังษี เจ้าผู้ครองนครลำปางองค์ที่ 9 และพญาไชยชนะชุมพู่ เจ้าเมืองลอง(พ.ศ. 2398-2435) เป็นประธานทำการบูรณะพระธาตุแหลมลิ้น เมื่อพ.ศ. 2400 การบูรณะในยุคนี้ส่วนขององค์ระฆังแปดเหลี่ยมสูงชะลูดขึ้นเหมือนกับพระธาตุวัดป่าต้นกุ่มเมือง(ภาพที่184)และวัดท่าผา จ.ลำปาง(ภาพที่185) ซึ่งเป็นรูปทรงของพระธาตุที่นิยมที่บูรณะโดยเจ้าผู้ครองนครลำปางสมัยยุคราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน

แต่ต่อมาครุบาอินตา ภิกษุจากจังหวัดเชียงใหม่ได้ทำการรื้อถอนพระธาตุแหลมลิ้นออกครึ่งองค์ แล้วทำการก่อสร้างบูรณะขึ้นใหม่เปลี่ยนเป็นทรงปราสาท การบูรณะครั้งหลังสุดใน พ.ศ. 2533 ได้ทำการทาสีที่สร้างเป็นทรงปราสาทออก องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมพระธาตุที่อยู่ภายในจึงได้รับความกระทบกระเทือน เมื่อทำการบูรณะใหม่จึงทำให้รูปทรงพระธาตุแหลมลิ้นเปลี่ยนไปดังปรากฏในปัจจุบัน⁴³³

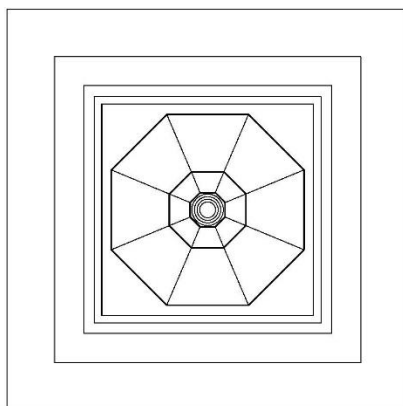
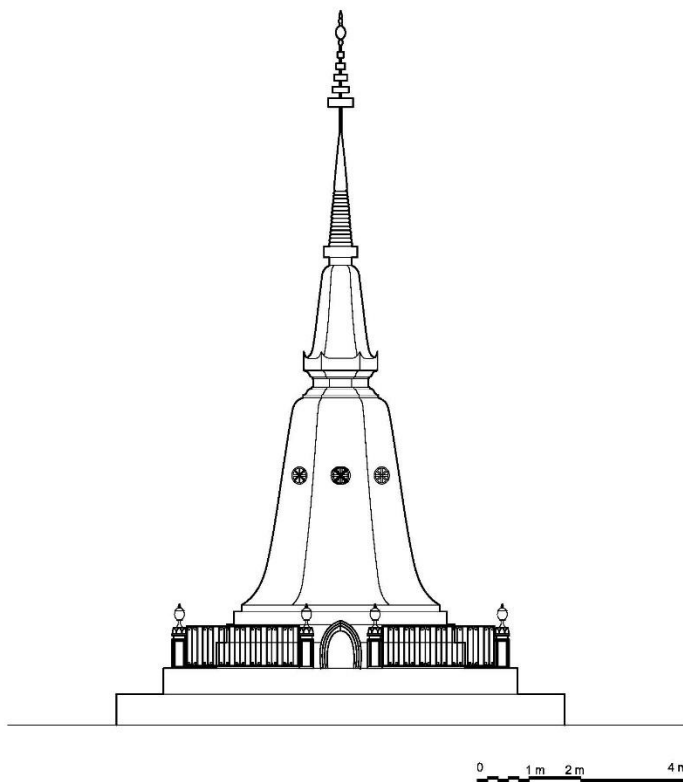

ภาพที่ 184 พระธาตุวัดป่าต้นกุ่มเมือง
จ.ลำปาง

ภาพที่ 185 วัดท่าผา จ.ลำปาง ที่มา :
<http://www.templethailand.org/register>

⁴³³ไชยวัฒน์ รุ่งเรืองศรี และคณะ, สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือเล่ม 8, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542), 4480-4481.

ภาพลายเส้นที่ XX : วัดพระธาตุแหลมมณี

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม(ภาพที่ 183)

ส่วนฐาน

ระเบียงรอบพระธาตุเป็นศิลปะช่างพื้นบ้าน โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กเป็นลูกกรงตามสมัยนิยม ส่วนฐานของเจดีย์ เริ่มต้นด้วยฐานสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ ไม่ปรากฏฐานบัวยกเก็จส่วนองค์ระฆังมีฐานขนาดเล็กซ้อนกันในผังแปดเหลี่ยม

ส่วนกลาง

เป็นส่วนขององค์ระฆังหลักในผังแปดเหลี่ยมยึดความยาวสูง ซึ่งเป็นรูปแบบที่พบได้น้อยมากในเมืองแพร่ แต่กลับพบลักษณะเจดีย์ที่มีความใกล้เคียงกันนี้อีกองค์ที่จังหวัดลำปาง คือ พระธาตุป่าตันกุ่มเมือง อ.ลำปาง ซึ่งชาวบ้านเรียกเจดีย์ทรงนี้ว่า เจดีย์ทรงดอกจำปาแปดกลีบ ซึ่งอาจได้รับการถ่ายทอดอิทธิพลระหว่างกัน เนื่องจากในอดีตพระธาตุแหลมลีเคยอยู่ในความดูแลของเมืองลำปาง ถัดจากส่วนองค์ระฆังหลักนั้นต่อเนื่องด้วยบัลลังก์ในผังแปดเหลี่ยมและขึ้นด้วยองค์ระฆังอีกองค์ซึ่งมีขนาดย่อมกว่า ในลักษณะขององค์ระฆังในผังยึดสูงเช่นเดียวกัน

ส่วนยอด

บัลลังก์ในผังแปดเหลี่ยมแบบล้านนาตามด้วยองค์ระฆังขนาดเล็กย่อส่วนเหมือนองค์ระฆังองค์แรกตามด้วยปล้องไฉน ปลียอดตามระเบียบ

การประดับตกแต่งองค์พระธาตุ

ตกแต่งด้วยทองจังโกแบบโบราณ ส่วนลักษณะของพระธาตุแหลมลีองค์เดิมนั้น ยังไม่สามารถหาข้อสรุปได้ และเนื่องจากภาพการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุแหลมลี โดยครูบาอินตา ชาวเชียงใหม่และโบราณสถานอื่นภายในวัด ซึ่งได้แก่ พระธาตุน้อย และพระนอนเก่าแก่สุดแค่ปี พ.ศ.2500 โดยนายฉลอง พาณิชย์ เป็นผู้ถ่ายภาพ ดังนั้นรูปแบบของพระธาตุแหลมลีในปัจจุบันน่าจะมีอายุตั้งแต่พุทธศวรรษที่ 25 เป็นต้นมา และจากจารึกบนแผ่นไม้ของพระธาตุพระกัปปี อ.ลองนั้น ได้บันทึกไว้ว่าพระธาตุแหลมลีและพระธาตุพระกัปปีถูกสร้างขึ้นพร้อมกันในปี พ.ศ. 2458⁴³⁴(ภาพที่ 186)

⁴³⁴สัมภาษณ์ พระปลัดพินิจ อติภทฺโท, รองเจ้าอาวาสวัดสะแล้ง, 16 กุมภาพันธ์ 2559.

ภาพที่ 186 ภาพถ่ายเก่า พระธาตุแหลมลิ้นและพระนอนองค์เดิมก่อนการบูรณะครั้งหลังสุด, ที่มา: วัดพระธาตุแหลมลิ้น

พระธาตุไข่มุก วัดร่องกาศใต้ อ.สูงเม่น

ประวัติการสร้างวัดในของกรมการศาสนาระบุว่า สร้างเมื่อปี พ.ศ. 2484 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อ พ.ศ. 2413⁴³⁵ จากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาสวัดนี้ สร้างโดยพ่อใหญ่เฮือนแก้วพรหมและคณะเป็นผู้ริเริ่ม โดยมีสล่านันเป็นผู้ก่อสร้าง ส่วนประวัติของการสร้างเจดีย์นั้นจากการสอบถามเจ้าอาวาส พระเจดีย์องค์นี้สร้างเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2530 (ราวปี 30 ปีก่อน) สมัยเจ้าอาวาสอ่อนเป็นเจ้าอาวาส ตำนานการสร้างคือ ตู้อ่อนมาจากเวียงสาจังหวัดน่าน ได้ตั้งจิตภาวนาและปรากฏพระธาตุขึ้นบนฝ่ามือของท่าน และเก็บรักษาไว้ในวัดและในทุกคืนวันพระหรือวันศีลใหญ่พระธาตุจะเสด็จออกเล่น จากวัดร่องกาศไปที่วัดพระธาตุซอแฮ และพระธาตุจอมแจ้ง หลวงพ่อเสริมว่า แต่เดิมองค์พระธาตุเก่าตั้งอยู่มีลักษณะเป็นสถูปทรงระฆังขนาดเล็กหลงเหลือเพียงส่วนของฐานพระธาตุองค์ปัจจุบันถูกสร้างครอบทับไว้ พระธาตุองค์นี้มีความศักดิ์สิทธิ์ได้ตามที่ขอ ชาวบ้านนิยมแก้บนด้วยไข่ดิบ ไข่ต้มและหอยจึงเป็นที่มาของชื่อ สำหรับรูปแบบของพระธาตุองค์ปัจจุบันนั้น เป็นแบบที่ช่างก่อสร้างเป็นผู้นำเสนอให้เจ้าอาวาสและควบคุมการก่อสร้างด้วยตัวเอง⁴³⁶ นอกจากนี้ยังพบเจดีย์ที่มีลักษณะใกล้เคียงกันคือ พระธาตุหม้อคว่ำ อ.เมือง

⁴³⁵ กองพุทธศาสนสถาน, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 8, 1013.

⁴³⁶ สัมภาษณ์ พระอธิการโสฬส สุธัมโม, เจ้าอาวาสวัดร่องกาศใต้, 12 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2561.

ภาพที่ 187 พระธาตุไข่หอย อ.สูงเม่น

ภาพที่ 188 พระธาตุหม้อคว่ำ อ.เมือง

รูปแบบของเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมแบบองค์ระฆังยี่ดียวานี้ ถึงแม้ว่ารูปแบบจะไม่คล้ายคลึงกับพระธาตุช่อแฮซึ่งเป็นเจดีย์ทรงระฆังในผังแปดเหลี่ยม แต่ยังคงรูปแบบของเจดีย์ทรงระฆังในผังแปดเหลี่ยม แต่ลักษณะดังกล่าวนี้ไม่เน้นส่วนรองรับองค์ระฆังซ้อนชั้นและยอดสูงตั้งเช่นพระธาตุช่อแฮ อาจเป็นเพราะว่าเจดีย์รูปแบบพิเศษนี้ส่วนมากสร้างในวัดที่มีพื้นที่ไม่มาก ทำให้การสร้างเจดีย์มีขนาดเล็ก สล่ำท่องถินจึงต้องลดรายละเอียดองค์ประกอบลง ยกตัวอย่างเช่นส่วนรองรับองค์ระฆังนั้นจากรูปแบบของชั้นบัวฉลุกลดรูปเป็นเพียงส่วนของฐานขึงซ้อนกันในผังแปดเหลี่ยมดังเช่นพระธาตุหม้อคว่ำ(ภาพที่ 188) และพระธาตุไข่หอย(ภาพที่ 187)

ตำแหน่งที่ตั้งของพระธาตุในกลุ่มนี้นั้นไม่ได้ยึดตามแนวแกนหลักสำคัญของวัดเนื่องจากเป็นพระธาตุที่สร้างภายหลังและเรื่องของความจำกัดของพื้นที่ ซึ่งถ้าเป็นวัดนอกอำเภอเมืองมักจะมีขนาดเล็ก ตำแหน่งการสร้างพระธาตุจึงสร้างตามบริเวณที่โล่งที่เหลือของวัด

2. เจดีย์ทรงระฆังกลมส่วนรองรับองค์ระฆังในผังกลมส่วนรองรับมาลัยเถา

วัดพระธาตุดอยเล็ง อ.เมือง

ตั้งอยู่ตำบลช่อแฮ อำเภอเมือง เป็นพระธาตุที่อยู่สูงที่สุด มองลงมาเห็นพระธาตุช่อแฮ และตัวเมืองแพร่ ตั้งอยู่บนภูเขาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของพระธาตุช่อแฮ สร้างมาเมื่อใดนั้นไม่ปรากฏแน่ชัด ซึ่งมีตำนานเชื่อมโยงกับพระธาตุทั้งสอง ตามคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ในตำบลป่าแดง

และตำบลช่อแฮได้เล่าไว้ว่า องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้เสด็จไปโปรดเวไนยสัตว์มาดอยลูกหนึ่งอยู่ทางทิศใต้ของดอยโกสีย์รัชชคบรรพต(ดอยที่ประดิษฐานพระธาตุช่อแฮ) เสด็จมาถึงเวลาจวนแจ้งที่นั่นเรียกว่าดอยจวนแจ้ง (ใกล้สว่าง) ปัจจุบันเรียกว่า “พระธาตุจอมแจ้ง” หลังจากนั้นจึงได้เสด็จมาทาง ทิศเหนือถึงชัคบรรพตได้มาประทับอยู่ที่นั่น ได้มีขุนลัวะอ้ายก้อมเป็นผู้อุปฐาก ทรงมอบพระเกศาธาตุไว้ที่ดอยโกสีย์รัชชคบรรพตลูกนั้น แล้วได้เสด็จขึ้นไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ทรงประทับอยู่ ณ ดอยลูกหนึ่ง ซึ่งสูงกว่าดอยทั้งหมดในเมืองโกศย์ จึงได้ประทับแลดูภูมิประเทศของเมืองแพร์หรือเมืองโกศย์ และทรงตรัสว่า “ที่นี่เป็นเมืองที่น่ารื่นรมย์เหมาะแก่การสร้างบ้านสร้างเมืองเพราะ ว่ามีแม่น้ำยมไหลผ่าน จึงให้ชื่อดอยลูกนี้ว่าดอยเล็ง ซึ่งเป็นที่ตั้งปัจจุบันของพระธาตุดอยเล็ง

ตามตำนานกล่าวเพิ่มเติมว่าพระธาตุดอยเล็งสร้างขึ้นหลังการสร้างพระธาตุช่อแฮคือระหว่างปี พ.ศ.1833-1844 โดยพระมหารัชมราชลือเท ได้ให้ขุนลัวะอ้ายก้อมขึ้นไปเป็นบนภูเขาที่จะสร้างพระธาตุดอยเล็ง สามารถมองเห็นทิวทัศน์ได้ทั่วเมืองแพร์เพื่อมองหาสถานที่ที่จะสร้างพระธาตุช่อแฮ ครั้นพอสร้างพระธาตุช่อแฮเรียบร้อยแล้ว ขุนลัวะอ้ายก้อมจึงกลับมาสร้างวัดเพื่อระลึกถึงพื้นที่นั้น ต่อมาชาวเมืองแพร์เรียกชื่อต่อมาว่า พระธาตุดอยเล็ง(เล็งแปลว่า การมองดู)⁴³⁷

ภาพที่ 189 พระธาตุดอยเล็งองค์ปัจจุบันและพระธาตุดอยเล็งองค์เดิมตกแต่งด้วยการทาสีทอง อ.เมือง

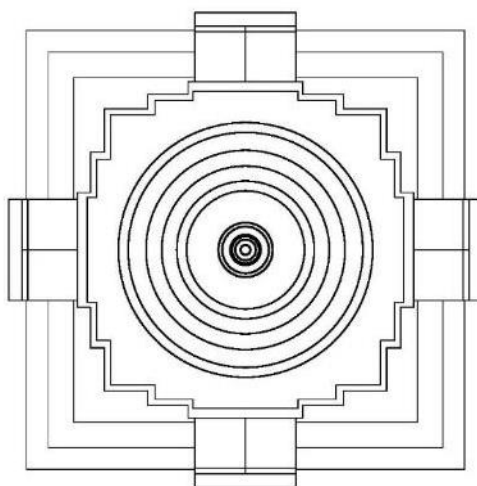
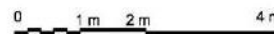
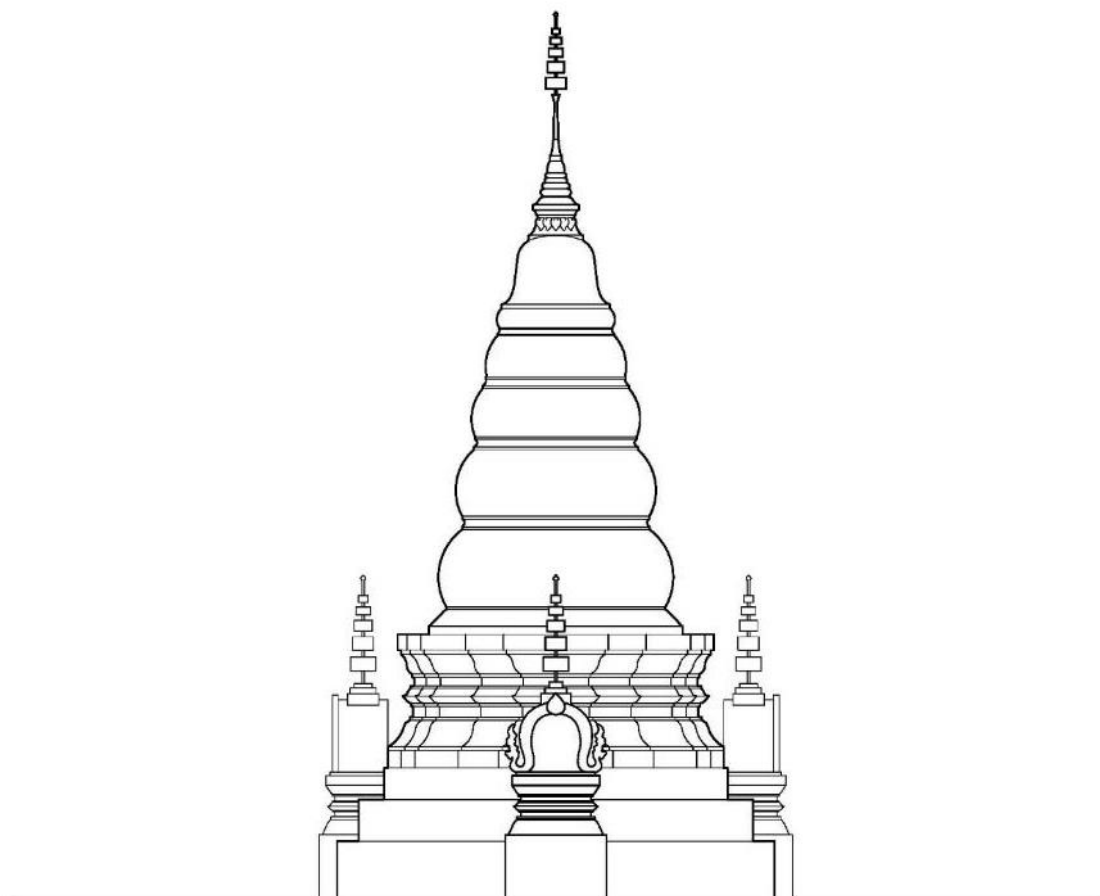
⁴³⁷ หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดแพร์, ตำนานวัดพระนอน. (แพร์ : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัด), 92.

ลักษณะสถาปัตยกรรม (ภาพที่ 189)

มีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงระฆังแบบประกอบด้วยฐานบัวยกเก็จและส่วนฐานที่มีขนาดยืดยาว จุดเด่นอยู่ที่ส่วนรองรับองค์ระฆังซึ่งมีลักษณะพิเศษคือ ไม่ใช่ลักษณะของชั้นบัวกลายซ้อนกันหรือชุดของฐานบัวซ้อนกัน กลับมีลักษณะคล้ายกับบาตรคว่ำหรือมาลัยเถาขนาดใหญ่ ซ้อนกัน 5 ชั้นในผังกลมองค์ระฆังมีขนาดเล็ก แต่มีรูปแบบคล้ายกับองค์ประกอบส่วนยอดของเจดีย์แบบพม่า ที่บริเวณฐานของชุดฐานบัวยกเก็จนั้นมีซุ้มจรณะ ภายในประดิษฐานพระพุทธรูป 4 ด้าน มีระเบียงรอบพระธาตุคอนกรีตเสริมเหล็กแบบทึบตัน ด้านหน้าของระเบียงรอบพระธาตุมีซุ้มคูหาประดิษฐานพระพุทธรูปยืน 2 องค์ทั้งด้านหน้าและขวา มีพระพุทธรูปปางนาคปรกอยู่ด้านหน้าของพระธาตุ

พระธาตุเคยเล็งได้รับการบูรณะหลายครั้ง จากคำบอกเล่าของผู้ดูแลรักษาว่า ในอดีตทางวัดมีภาพถ่ายเก็บรักษาไว้เป็นภาพถ่ายก่อนการบูรณะ ซึ่งลักษณะของส่วนฐานรองรับองค์ระฆังไม่ได้มีลักษณะคล้ายหม้อคว่ำอย่างเช่นปัจจุบัน แต่มีลักษณะคล้ายกับพระธาตุช่อแฮ แต่ปัจจุบันภาพถ่ายดังกล่าวได้สูญหายซึ่งลักษณะที่ปรากฏในปัจจุบันนั้นเป็นรูปแบบการซ่อมแซมในช่วงหลัง

ภาพลายเส้นที่ XX พระธาตุดอยเลิง อ.เมือง จ.แพร่

3. เจดีย์ทรงระฆังในผังแปดเหลี่ยมส่วนรองรับองค์ระฆังในผังกลม

พระธาตุเจดีย์แก้วมงคล วัดแก้วมงคล อ.สูงเม่น

วัดแก้วมงคลสร้างเมื่อปี พ.ศ. 2338 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อ พ.ศ. 2490⁴³⁸ ประวัติการสร้างพระธาตุนี้สร้างขึ้นเมื่อวันที่ 3 พฤศจิกายน พ.ศ. 2559 ในสมัยเจ้าอาวาสคนปัจจุบัน ซึ่งจะมิกงานสมโภชพระธาตุขึ้นในเดือนเมษายน พ.ศ. 2561 ช่างก่อสร้างเป็นช่างฝีมือมาจากลำปาง ส่วนรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์นั้น พระครูรัตนพุทธิสารเจ้าอาวาสคนปัจจุบันเป็นผู้ให้รูปแบบและแนวคิดกับช่างว่ามีความต้องการให้พระธาตุองค์นี้มีรูปแบบล้านนาและให้ช่างนำลักษณะเด่นของพระธาตุศักดิ์สิทธิ์ในล้านนามารวมกัน อันได้แก่ พระธาตุช่อแฮ พระธาตุจอมแจ้ง พระธาตุหลวงนิ่ง(พระธาตุเก่าแก่ประจำอำเภอสูงเม่น) พระธาตุหริภุญชัย ลำพูน พระธาตุดอยสุเทพ เชียงใหม่ โดยมีผู้เขียนแบบมานำเสนอซึ่งเป็นช่างเขียนแบบคนเดียวกับที่วัดสบสายและวัดดอนทัน⁴³⁹

ภาพที่ 190 พระธาตุแก้วมงคล อ.สูงเม่น

⁴³⁸ กองพุทธศาสนสถาน, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 8, 1014.

⁴³⁹ สัมภาษณ์ พระครูรัตนพุทธิสารเจ้าอาวาส, เจ้าอาวาสวัดแก้วมงคล, 12 กุมภาพันธ์ 2561.

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม (ภาพที่ 190)

เจดีย์องค์นี้มีลักษณะการผสมผสานศิลปะแบบล้านนากับศิลปะสมัยใหม่ ซึ่งเป็นรูปแบบที่ไม่ค่อยพบในเมืองแพร่ ตามที่เจ้าอาวาสได้ให้แนวคิดกับผู้เขียนแบบ ลักษณะของพระธาตุ 5 องค์นั้น กลับกลายเป็นลักษณะของพระธาตุหรืออุโบสถที่มีองค์ประกอบเด่นชัดที่สุด โดยเฉพาะการกลับมาใช้ส่วนรองรับองค์ระฆังในผังกลมส่วนองค์ประกอบของลักษณะจากพระธาตุองค์อื่นไม่ปรากฏ หรือลักษณะของพระธาตุช่อแฮก็ไม่ชัดเจน แต่ลักษณะที่คงความนิยมของการสร้างพระธาตุเจดีย์ในสมัยนี้ ยังคงให้ความสำคัญกับ ส่วนฐาน โดยพระธาตุแก้วมงคลนี้ มีฐานประทักษิณตกแต่งทางขึ้นด้วยพญานาค ทั้ง 4 ด้าน บริเวณมุมทั้ง 4 ประดับด้วยฉัตร 4 ด้าน การประดับตกแต่งส่วนฐานประทักษิณ และส่วนของฐานเจดีย์นั้นทาสีขาว ในส่วนของส่วนรองรับองค์ระฆังจนถึงยอดนั้นทาสีทอง ตำแหน่งที่ตั้งนั้นไม่ได้สร้างอิงแนวแกนหลักสำคัญ เจ้าอาวาสเลือกที่ตั้งซึ่งเป็นบริเวณที่ว่างของวัดเป็นตำแหน่งที่เหมาะสม ส่วนแรงบันดาลใจในการสร้างพระธาตุ มาจากเจ้าคณะอำเภอสูงเม่น เป็นผู้แนะนำให้เริ่มสร้างพระธาตุให้เพื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชนบริเวณนี้

4. เจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมรูปแบบอีสาน

พระธาตุพระกัปปี อ.วังชิ้น

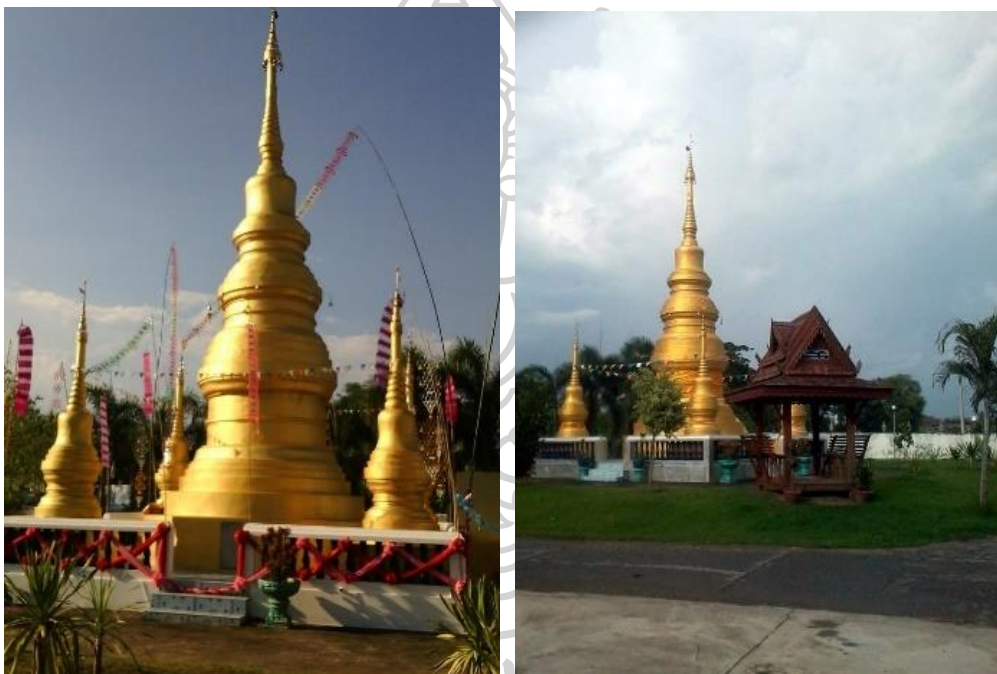
ภาพที่ 191 พระธาตุพระกัปปี อ.วังชิ้น

วัดพระธาตุพระกัปปีมีชื่อเดิมว่า วัดศรีดอนมูลโต่งล้อม ตามประวัติจารึกในแผ่นไม้แกะสลักเป็นภาษาล้านนา พ.ศ. 2458 ระบุว่าได้สร้างพระธาตุพระกัปปีขึ้นพร้อมกับพระธาตุแหลมลี อ.ลอง แต่ในจารึกไม่ได้ปรากฏว่าสร้างในรูปแบบใด จนเมื่อ พ.ศ. 2518 ครูบาสมจิตต(พระครูวิจิตรนถาวร

โกศล เจ้าอาวาสวัดสะแล่ง อ.ลอง มาอยู่จำพรรษาได้สังเกตเห็นว่าวัดมีสภาพทรุดโทรม จึงร่วมกับศรัทธาในพื้นที่ วางแผนบูรณะซ่อมแซมเสนาสนะใหม่ทั้งหมด เช่น กุฏิสงฆ์ ศาลาปฏิบัติธรรมและบูรณะองค์พระธาตุพระกัณฑ์ โดยสร้างเจดีย์องค์ใหญ่ครอบพระธาตุองค์เดิมไว้ มีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยม ซึ่งเป็นรูปแบบที่นิยมของภาคอีสาน รูปทรงเหมือนองค์พระธาตุนครพนม จ.นครพนม เนื่องจากชาวบ้านแม่สินส่วนมากเป็นชาวไทยภูเขาเผ่ากระเหรี่ยง ที่เปลี่ยนจากการบูชาผีดั้งเดิมมาเป็นพุทธศาสนา และบางส่วนอพยพมาจากทางอีสาน⁴⁴⁰

5. เจดีย์ทรงระฆังในฝั่งกลม

วัดล่องลือบุญ อ.สอง

ภาพที่ 192 วัดล่องลือบุญ อ.สอง จ.แพร่

ในปี พ.ศ. 2471 คณะศรัทธาบ้านลอง ได้ร่วมมือกันสร้างวัดขึ้นที่บริเวณฝั่งแม่น้ำสองด้านตรงข้ามกับบ้านลับแลง บนเนื้อที่ 9 ไร่ 40 ตารางวา ซึ่งนายถา นางปิ่น เชี่ยวชาญ เป็นผู้บริจาคที่ดินให้ ปัจจุบันเป็นธรณีสงฆ์ของวัดล่อง เมื่อสร้างวัดเสร็จแล้วได้นิมนต์พระสะอั้ง จ่างสี ซึ่งบวชอยู่ที่วัดเสี้ยว มาเป็นเจ้าอาวาสองค์แรก

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

⁴⁴⁰สัมภาษณ์ พระปลัดพินิจ อติภทฺโท, ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสะแล่ง, 16 กุมภาพันธ์ 2559.

มีลักษณะแตกต่างจากเจดีย์องค์อื่นอย่างมาก คล้ายกับลักษณะของเจดีย์ในอิทธิพลพม่า ประกอบด้วยเจดีย์ประธาน ทรงระฆังในผังวงกลม และมีเจดีย์รายล้อม 4 ทิศ ลักษณะคล้ายกับเจดีย์วัดพระธาตุสุโทนมงคลคีรี อ.เด่นชัย อ.เมือง ตำแหน่งที่ตั้งไม่ได้อยู่ในแนวแกนหลักเช่นเดียวกัน

ภาพที่ 193 วัดทุ่งกวาว

ภาพที่ 194 พระธาตุดอยโดน เมือง

ภาพที่ 195 วัดหนุนใต้

ภาพที่ 196 วัดทุ่งไธ้ได้ เมือง

ภาพที่ 197 วัดห้วยซอน

ภาพที่ 198 ไร่ล้อม

รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์ในกลุ่มที่ 5.2.4 ในเมืองแพร่ในช่วงระยะเวลานี้มีลักษณะที่หลากหลาย ลักษณะร่วมกันของเจดีย์คือส่วนรองรับระฆังและองค์ระฆังในผังแปดเหลี่ยม และบางองค์มีส่วนรองรับระฆังในผังกลม ซึ่งเป็นพัฒนาการของส่วนรองรับระฆังทั้งในกลุ่มของเจดีย์ทรงระฆังและกลุ่มเจดีย์ทรงปราสาท ต่อเนื่องมาตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 22 และพัฒนาการต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน รูปแบบที่น่าสนใจคือกลุ่มเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมแบบองค์ระฆังยี่ดียวใน

กลุ่มของพระธาตุแหลมลี พระธาตุไผ่หอย พระธาตุหม้อคว่ำ ซึ่งน่าจะได้รับอิทธิพลจากเจดีย์ทรงระฆัง ท้องถื่นในจังหวัดลำปางซึ่งจะต้องทำการศึกษาในลำดับต่อไป ส่วนที่มีความแตกต่างกันของเจดีย์ในกลุ่มนี้คือ ส่วนของฐานบัวยกเก็จแบบล้านนา ได้แก่ พระธาตุดอยเล็ง ซึ่งมีฐานบัวยกเก็จผสมรูปแบบ ศิลปะท้องถื่น มีการเจาะช่องเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูป เช่น เจดีย์วัดทุ่งกวาว อ.เมือง(ภาพที่ 193) หรือฐานบัวยกในผังสี่เหลี่ยม เช่น พระธาตุดอยโตน อ.เมืองภาพที่ 194 และส่วนของฐานบัวในผังแปดเหลี่ยมซ้อนกัน 3 ชั้น แต่ละชุดของฐานบัว

เจดีย์ทรงระฆังที่มีรูปทรงที่แตกต่างกันนี้ ส่วนมากจะเป็นจะเป็นเจดีย์ขนาดเล็กและอยู่ในชุมชนที่ไกลออกไปจากศูนย์กลางเมือง การออกแบบลักษณะของเจดีย์นั้น จากการสัมภาษณ์ส่วนมากเกิดจากความต้องการของศรัทธาที่บริจาคเงินและให้เจ้าอาวาสเป็นผู้จัดหาผู้รับเหมาหรือสล่าท้องถื่น โดยรูปแบบในการก่อสร้างนั้น ถูกสร้างตามความเข้าใจและการนำเสนอจากสล่าท้องถื่นนั้น และด้วยความที่วัดเล็กเหล่านี้เป็นวัดที่ห่างไกลจากศูนย์กลางเมือง การเลือกใช้ช่างในการก่อสร้างจึงเป็นช่างที่ก่อสร้างอาคารบ้านเรือนโดยทั่วไป ซึ่งไม่ได้มีความรู้ความชำนาญในการก่อสร้างอาคารทางด้านศาสนสถานโดยเฉพาะ จึงปรากฏเป็นลักษณะงานช่างท้องถื่นซึ่งมีรูปแบบเฉพาะของวัดนั้นๆ

ตำแหน่งที่ตั้งของเจดีย์ในกลุ่มนี้ส่วนมากไม่ได้เป็นไปตามแนวแกนหลักสำคัญของวัด ที่ตั้งของพระธาตุเจดีย์จะถูกเลือกจากบริเวณที่เป็นที่โล่งและเป็นจุดเด่นของวัด ดังเช่น เจดีย์วัดหนุนใต้ อ.สอง(ภาพที่ 195) พระธาตุดอยเล็ง อ.เมือง พระธาตุแก้วมงคล อ.สูงเม่น เจดีย์วัดทุ่งไธ้ใต้ อ.เมือง (ภาพที่ 196) พระธาตุดอยโตน อ.เมือง และมีส่วนน้อยที่สร้างอยู่ในแนวแกนหลักเนื่องจากเป็นวัดใหม่ที่สร้างเจดีย์มาพร้อมกับวิหาร ได้แก่ วันห้วยขอน อ.สอง (ภาพที่ 197) วัดไผ่ล้อม อ.เมือง(ภาพที่ 198) การประดับตกแต่งนิยมหาสีทองมีทั้งบริเวณองค์เจดีย์หรือเน้นเฉพาะส่วนฐานและส่วนรองรับองค์ระฆัง

5.2.5 เจดีย์ทรงปราสาทยอดเจดีย์

กลุ่มที่ 1 เจดีย์ทรงปราสาทยอดเจดีย์ในผังแปดเหลี่ยม

กลุ่มเจดีย์ทรงปราสาทยอดเดี่ยวในกลุ่มนี้ เป็นที่นิยมมากทั้งในเขตอำเภอเมืองแพร่และอำเภอโดยรอบ ลักษณะของเจดีย์มีทั้งรูปแบบที่พยายามพัฒนาสืบต่อเนื่องจากเจดีย์ทรงปราสาทยอดแบบล้านนา เช่น เจดีย์วัดสุวรรณนิเวศ อ.เมือง หรือรูปแบบที่เริ่มได้รับอิทธิพลของศิลปะท้องถิ่นเข้าไปหรือกลุ่มของเจดีย์ทรงปราสาทแบบอำเภอหลง ซึ่งเป็นลักษณะของสายครุบาสมจิต จิตตคุดโต ซึ่งจะกล่าวในรายละเอียดดังต่อไปนี้ วัดสุวรรณนิเวศ อ.เมือง พระธาตุรัตนมณีศรีปฐม เจดีย์วัดเหมืองค่า อ.เมือง เจดีย์วัดโทกค่า อ.สอง พระธาตุศรีสุวรรณเกษ อ.สูงเม่น พระธาตุศรีโตนค่า อ.สูงเม่น พระธาตุนางเหล็ก อ.หนองม่วงไข่ พระธาตุสะหลี(ศรี)ดวงแก้ว อ.ลอง พระธาตุศรีกระโจมทอง อ.วังชิ้น พระธาตุศรีดอก อ.สูงเม่น เจดีย์วัดทุ่งแล้ง อ.ลอง พระธาตุจ้าง(มณฑปพระพุทธบาท) ดอยโป่งหมื่น เจดีย์วัดนาแก อ.ลอง พระธาตุน้อยนาคนอน ดอยโป่งหมื่น อ.ลอง

1. เจดีย์ทรงปราสาท 5 ยอดแบบล้านนาประยุกต์

พระธาตุไฮสร้อย อ.ลอง

ภาพที่ 199 วัดพระธาตุไฮสร้อย อ.ลอง

เป็นพระธาตุเก่าแก่และมีความสำคัญเป็นพระธาตุประจำเมืองมีประวัติกล่าวถึงเป็นระยะเวลายาวนาน ตำแหน่งที่ตั้งของพระธาตุไฮสร้อยในอดีตเป็นศูนย์กลางการปกครองของเมืองล่องยุคแรก มีกำแพงคันดินสี่ชั้นและคูน้ำสามชั้นล้อมรอบ ด้านทิศเหนือทิศตะวันตก ส่วนด้านทิศตะวันออกมีแม่น้ำยม และด้านทิศใต้มีห้วยแม่ลองเป็นปราการธรรมชาติ สันนิษฐานว่าเดิมกำแพงเวียงลองอาจมี 1-2 ชั้น แต่มีการก่อสร้างเพิ่มเป็นสี่ชั้นในสมัยพญาเป็กชะจา(พญาหู่หิน)เจ้าเมืองล่องเพราะช่วงนี้ราว พ.ศ. 1994-2018 พระเจ้าติโลกราช ทรงทำสงครามกับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เมืองล่องจึงเป็นเมืองหน้าด่านหรือเมืองกันชนของล้านนา ในขณะที่อยุธยาเมืองพิชัยเป็นเมืองหน้าด่าน และสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จฯ ขึ้นมาประทับที่ เมืองล่องในช่วงนี้ จึงมีการสร้างคูน้ำคันดินอย่างหนาแน่น

ภายในเวียงล่องประกอบด้วย หัวเวียงซึ่งเป็นที่ตั้งของวัดหัวขวงซึ่งในปัจจุบันไม่หลงเหลือร่องรอยเดิม โขงไชยผืนเมือง(พ่อเฒ่าหลวง, แม่นางแก้ว) ถัดลงมาเป็นข่วงสนามหลวง กาดหลวง คุ่มหลวงเจ้าเมืองและญาติวงศ์ กลางเวียงเป็นที่ตั้งวัดหลวงกลางเวียงคือวัดพระธาตุไฮสร้อย เป็นสะดือเมือง ซ้อนทับอยู่กับไม้ใจเมือง(ต้นไทรย้อย) ที่เป็นศูนย์กลางตามความเชื่อฝังดั้งเดิมอยู่ภายในวัด ซึ่งไทรย้อยต้นนี้เป็นไม้ใจเมือง จึงมีการให้ความสำคัญตลอดมา เช่น นำมาตั้งเป็นชื่อวัดว่า “วัดไฮสร้อย” (ไฮ-ต้นไทร, สร้อย-รากไทรที่ย้อยลงมา) หรือจากในจารึกท้ายคัมภีร์ใบลานของวัดพระธาตุไฮสร้อยพบว่า มักเรียกชื่อวัดหลากหลายตามสภาพแวดล้อมที่ตั้งกับต้นไทร เช่น “วัดพระธาตุไฮสร้อยกิ่งย้อยดอนแทน” “วัดพระธาตุไฮสร้อยดอนแทนริมยม” หรือ “วัดพระธาตุไฮสร้อยดอนแทนวังตะคริว”

ตามตำนานระบุว่า สร้างโดยพญาสุรมาลัยยะ(เจ้าสุรมาลัย) ภายในกำแพงแก้วเขตพุทธาวาสมีพระธาตุไฮสร้อยเป็นศูนย์กลาง มีพระวิหารหันหน้าติดกับฝั่งแม่น้ำยมด้านทิศตะวันออก และมีพระอุโบสถอยู่ด้านทิศเหนือ จนกระทั่งหลังสงครามระหว่างอยุธยากับล้านนาใน พ.ศ. 2020 พญาหัวเมืองแก้วเมืองเชียงใหม่ เสนาบดีของพระเจ้าติโลกราชได้ถูกส่งมาเป็นเจ้าเมืองล่องแทนพญาเป็กชะจาอดีตเจ้าเมืองล่องซึ่งถึงแก่อนิจกรรม จึงได้ย้ายศูนย์กลางการปกครองมาตั้งมั่นชั่วคราวที่บ้านก่อนดอนหัวนา(บริเวณโรงเรียนบ้านห้วยอ้อในปัจจุบัน) สันนิษฐานว่าเนื่องจากเวียงล่องเก่าได้รับความเสียหายจากสงครามระหว่างล้านนากับอยุธยาที่ยาวนานร่วม กว่าปี และห้วยแม่ลองเปลี่ยนเส้นทางน้ำตัด

ผ่านขึ้นมาทางเหนือประมาณ 20 กิโลเมตร ปัจจุบันยังปรากฏเส้นทางน้ำเก่านี้นี้เรียกว่าห้วยแม่ลอง
ตัวน⁴⁴¹

พระธาตุโฮสร้อยตามตำนานและความเข้าใจของชุมชนมีอายุไม่ต่ำกว่า 700 ปี ถือเป็นพระมหาธาตุกลางเวียงลองหรือพระธาตุใจกลางเมืองลองยุคที่ 1 เหมือนกับพระธาตุศรีดอนคำที่เป็นพระธาตุกลางเมืองลองยุคที่ 3 (ดูรายละเอียดประวัติศาสตร์เมืองลองและการแบ่งยุคสมัยในบทที่ 3.6) การบูรณะพระธาตุโฮสร้อยนี้ มีการบันทึก 3 ครั้ง คือ ครั้งแรกสมัยครุบาจอสุง เป็นเจ้าอาวาสช่วงประมาณ พ.ศ.2355 ครั้งที่สองสมัยครุบาจันธิมา(ภายหลังได้รับตำแหน่งเป็นพระใบฎีการูปแรกของอำเภอลอง เป็นเจ้าอาวาสเมื่อ พ.ศ.2453 และครั้งที่ 3 โดยเจ้าหลวงบุญวาทย์วงศ์มานิต(เจ้าน้อยบุญวงศ์ ณ ลำปาง) เจ้าผู้ครองนครลำปางพระองค์สุดท้าย ครั้งที่สาม ภายหลังจากพระธาตุโฮสร้อยในสมัยที่ 2 ได้พังทลายอีกครั้งก็ไม่มีมีการบูรณะอีกจนกระทั่งใน พ.ศ. 2535 สมัยพระอธิการสวัสดิ์ ธรรมรโต เป็นเจ้าอาวาสวัดพระธาตุโฮสร้อย⁴⁴² โดยรูปแบบและประธานในการบูรณะมีครุบาสมจิตต จิตตคุตโต เข้าอาวาสวัดสะแล่ง เป็นประธานในการออกแบบและก่อสร้าง

ภาพที่ 200 พระธาตุโฮสร้อยในอดีต

ภาพที่ 201 ซากกองอิฐพระธาตุโฮสร้อยองค์เดิม

ที่มา : วัดพระธาตุโฮสร้อย

⁴⁴¹ ภูเดช แสนสา, วัดพระธาตุโฮสร้อย : วัดที่ถูกสร้างขึ้นตามคติวัดหลวงกลางเวียงล้านนา. เข้าถึงเมื่อ 22 เมษายน 2561, เข้าถึงได้จาก : <http://lek-prapai.org/home/view.php?id=573>.

⁴⁴² พระธาตุโฮสร้อย เข้าถึงเมื่อ 22 เมษายน 2561, เข้าถึงได้จาก

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม(ภาพที่199)

ระเบียงรอบพระธาตุมีขนาดใหญ่ รูปแบบเป็นเจดีย์ทรงปราสาท 5 ยอดแต่รูปแบบนั้นมีลักษณะของความเป็นล้านนาไม่ชัดเจน มีบันไดขึ้นไปไหว้พระธาตุ ด้านข้างประดับด้วยยักษ์คู่ 2 ตน

ส่วนฐานประกอบด้วยฐานเชิงในผังสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ซ้อนชั้นกัน 3 ชั้น ฐานชั้นแรกสูงประมาณ 50 เซนติเมตร ต่อเนื่องด้วยฐานของพระธาตุมีลักษณะเป็นฐานบัวย่อมุมไม้สิบสองมุมที่ย่อมุมขนาดเท่ากัน ท้องไม้ยี่ตสูงประดับลูกแก้วอกไก่ 2 เส้น อยู่บริเวณติดส่วนปลายของบัวคว่ำและบัวหงาย ส่วนของเรือนธาตุอยู่ในผังสี่เหลี่ยมย่อเก็จประดับซุ้มจรณะนำเดี่ยวภายในประดิษฐานพระพุทธรูปยืนปางประธานพร เรือนธาตุมีลักษณะของบัวปากนกแก้วซึ่งเป็นรูปแบบที่นิยมของเจดีย์ทรงปราสาทแบบล้านนาในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ส่วนยอดเป็นเจดีย์ทรงระฆัง 5 ยอด ลักษณะของเจดีย์องค์กลาง มีรูปแบบเจดีย์ทรงระฆังและส่วนรองรับองค์ระฆังในผังแปดเหลี่ยมซ้อนชั้นกันจำนวน 5 ชั้น องค์ระฆังเหลี่ยมขนาดเล็กไม่มีบัลลังก์ส่วนยอดประดับด้วยฉัตร ในส่วนยอดเจดีย์ 4 ทิศที่ตั้งอยู่บนฐานเดียวกัน มีลักษณะแตกต่างคือเป็นเจดีย์ทรงระฆังในผังสี่เหลี่ยม ต่อเนื่องด้วยส่วนของปล้องไฉนและปลียอดตามลำดับ ตำแหน่งที่ตั้งของพระธาตุไฮสร้อยในปัจจุบันนี้ ถูกสร้างในตำแหน่งเดิมซึ่งอยู่หลังพระวิหาร(ภาพที่ 158) ซึ่งจากภาพยังคงหลงเหลือตำแหน่งของกองอิฐเดิมอยู่ แต่ปัจจุบันถูกย้ายที่มาไว้ที่ลานกว้างด้านนอกภายในเขตพระธาตุ(ภาพที่ 159) การประดับตกแต่งทาสีทองทั้งองค์ตั้งแต่ส่วนฐานจนถึงส่วนยอด บริเวณฐานของเจดีย์มีประติมากรรมปูนปั้นของเจ้าเมืองล่ององค์แรกคือ “พญาศรีภูกกถกภูฏะ”

2.เจดีย์ทรงปราสาทยอดเดียวส่วนรองรับองค์ระฆังในผังแปดเหลี่ยม

วัดสวรรคณิเวศ อ. เมือง

ภาพที่ 202 เจดีย์วัดสวรรคณิเวศ อ.เมือง

ก่อสร้างโดยพระครูอุทัยะ เจ้าอาวาสวัดศรีชุม ได้รับบริจาคที่ดินจากพ่อเลี้ยงเขียว แม่เลี้ยงนวล วิหารเริ่มแรกมุงด้วยหญ้าคาพื้นปูด้วยฟาก ต่อมาเมื่อพ่อค้าชาวอังกฤษมิสเตอร์ เอเซียส พ่อเจ้าแก้ว เมืองมา แม่เจ้าคำ ปันดี(ชัตติยวงศ์ษา)สระแสง ได้ร่วมกันสร้างพระอุโบสถสถาปัตยกรรมแบบล้านนาสร้างด้วยไม้สัก วัดสรรคนิเวศเป็นวัดที่อยู่นอกกำแพงเมืองแพร่ทางทิศเหนือ แต่เดิมเป็นที่อยู่ของพวกชาวไทยพวน ต่อมาเจ้าหลวงเมืองแพร่ ได้สั่งให้พวกชาวไทยพวนอพยพไปตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านทุ่งไธ้งและบ้านศรีชุมในปัจจุบัน เพื่อลดความแออัดของคนในเมือง ตามบันทึกของกรมการศาสนาระบุว่า สร้างขึ้นปี พ.ศ. 2445 ได้รับวิสุงคามสีมา เมื่อ พ.ศ. 2472⁴⁴³

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม (ภาพที่ 202)

เจดีย์วัดสรรคนิเวศมีลักษณะจัดอยู่ในกลุ่มของเจดีย์ทรงปราสาทล้านนาระยะหลัง คือ ปราสาทยอดเดียวในช่วงระยะที่ 3 (ยุคทองล้านนา) ถึงแม้ว่าจะเป็นเจดีย์ที่สร้างใหม่ในช่วงสมัยระยะที่ 4 ปีการก่อสร้าง พ.ศ.2492 แต่กลับมีลักษณะย้อนกลับไปนิยมศิลปะในรูปแบบเดิม ลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็นอาคารทรงปราสาทยอดเดียวขนาดใหญ่ มีลานประทักษิณที่ฐานด้านล่าง

ส่วนฐาน

ส่วนฐานประทักษิณ ส่วนล่างสุดเป็นชุตฐานบัว 1 ฐาน ท่องไม้คาคด้วยลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น ลูกกรงระเบียงเสริมเหล็กมีทางขึ้น 4 ด้านถัดมาเป็นฐานเชิงซ้อนกัน 5 ชั้น ชั้นที่ 3 – 5 มีการย่อมุมไม้ยี่สิบแปด เพื่อให้รับกับส่วนเรือนธาตุที่เป็นอาคารทรงปราสาท ที่ฐานเชิงชั้นแรกประดับหงส์สีทอง 4 ด้าน

ส่วนเรือนธาตุ

เรือนธาตุเป็นอาคารสี่เหลี่ยมย่อมุม การย่อไม่มีมุมประธานแต่เป็นมุมขนาดเล็กที่มีขนาดเท่ากัน ทั้ง 4 ด้านประดับขุมจระนำ ประดิษฐานพระพุทธรูปยืนในขุมจระนำ และประดิษฐานพระพุทธรูปปางประธานอภัย ลักษณะของจระนำเป็นขุมโค้งศิลปะล้านนาประยุกต์ ตกแต่งลวดลายปูนปั้นแบบรัตนโกสินทร์

ถัดจากส่วนเรือนธาตุ เป็นฐานบัว 1 ฐานท่องไม้ประดับด้วยลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น ขนาดเตี้ยเพื่อที่จะปรับเป็นส่วนรองรับองค์ระฆัง แต่ไม่ปรากฏชั้นหลังคาลาด ใช้ฐานเชิงย่อมุมซ้อนกัน 5 ฐานแทน ซึ่งน่าจะเป็นลักษณะของช่างท้องถิ่น ที่เปลี่ยนลักษณะของหลังคาลาดเป็นฐานเชิงย่อมุมซ้อนกันซึ่งพบได้บ่อยในรูปแบบของเจดีย์ทรงปราสาทยอดระยะหลัง

⁴⁴³ กองพุทธศาสนสถาน, ประวัติวัดหัวราชอาณาจักร เล่ม 8, 1087.

ส่วนกลาง

เหนือชั้นฐานเชิงขึ้นไป ส่วนรองรับองค์ระฆังเป็นชุดฐานบัวซ้อนกัน 3 ฐาน ในผังแปดเหลี่ยม โดยในชุดฐานบัวชุดที่ 1 ท้องไม้ยี่ตสูง ประดับด้วยลูกแก้วอกไก่ 2 เส้น องค์ระฆังมีขนาดเล็กในผังแปดเหลี่ยม เช่นเดียวกัน ส่วนยอดมีบัลลังก์ เป็นฐานบัวย่อเก็จ ปลียอดและปล้องไฉนตามลำดับยอดด้านบนประดับ ยอดฉัตรสีทอง

การประดับตกแต่ง

ตกแต่งด้วยสีทองทั้งองค์ตั้งแต่ส่วนฐานของเจดีย์จนถึงส่วนยอด แต่ในส่วนของฐานประทักษิณทาสีขาว ตำแหน่งที่ตั้ง ไม่ได้ตั้งอยู่ในแนวแกนหลักสำคัญของวัด

พระธาตุรัตนมณีศรีปทุม วัดปทุม อ.เมือง

ภาพที่ 203 พระธาตุรัตนมณีศรีปทุม อ.เมือง จ.แพร่

พระธาตุรัตนมณีศรีปทุม วัดปทุม สร้างขึ้นเมื่อ วันที่ 23 เมษายน 2527 ฐานพระธาตุได้สร้างรูปจำลองหลวงพ่อบุญพระครูถาวรชัยกิจ เจ้าอาวาส ยอดฉัตรบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ เมื่อปี พ.ศ.

2554 ได้บูรณะใหม่โดยยกฐานให้สูงมีบันไดขึ้นทางทิศเหนือ ปิดทองเหลืองอร่ามเพื่อเป็นเคารพของ
ศรัทธาวัดปทุม⁴⁴⁴

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม (ภาพที่ 203)

มีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงปราสาทแบบล้านนาประยุกต์เช่นเดียวกับเจดีย์วัดสุวรรณนิเวศน์
แต่มีลักษณะไม่สูงเพรียวเท่า ส่วนฐานประทักษิณยกสูงเป็นฐานบัวในผังสี่เหลี่ยมระเบียบรอบฐาน
ประทักษิณเป็นรั้วโปร่งอลูมิเนียม ฐานเจดีย์เริ่มต้นด้วยฐานเชิง 1 ชั้นต่อด้วยส่วนของเรือนธาตุย่อมุม
มีจระนำเพียงด้านเดียว ลักษณะของจระนำโค้งประดับลวดลายแบบล้านนาประยุกต์ต่อเนื่องจากเรือน
ธาตุ ยกเก็จเป็นชุตฐานบัวล้านนาทอไม้คาดด้วยลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น ในผังแปดเหลี่ยม ต่อเนื่องด้วย
ส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นบัวกลาในผังแปดเหลี่ยมซ้อนกัน 3 ชั้น สัดส่วนของชั้นบัวกลาเน้นความสูง
มากจนดูคล้ายกับองค์ระฆัง ซ้อนกัน ส่วนยอดไม่มีบัลลังก์ ส่วนยอดประดับด้วยยอดฉัตร การประดับ
ตกแต่ง ส่วนฐานจนถึงเรือนธาตุทาสีทองตั้งแต่ส่วนรองรับองค์ระฆังจนถึงส่วนยอดตกแต่งทองจังโก

วัดเหมืองคำ อ. เมือง

ภาพที่ 204 เจดีย์วัดเหมืองคำ อ.เมือง

ภาพที่ 205 เจดีย์วัดม่วงคำ อ.วังจันทน์

⁴⁴⁴ประวัติตำบลเหมืองหม้อ อำเภอเมือง จังหวัดแพร่, เข้าถึงเมื่อ 22 กุมภาพันธ์ 2561 เข้าถึงได้จาก
<http://www.comtech.lpru.ac.th/tradition/2556/54122710115/page1.html>.

วัดเหมืองค่าตามตำนานมีเดิมชื่อว่าวัดสังตงเย็น สร้างขึ้นเมื่อสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ประมาณปี พ.ศ.2180 ที่วัดเหมืองค่า มีพระพุทธรูปองค์หนึ่งที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือและเชื่อว่าเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ชื่อว่าหลวงพ่อลือหรือหลวงพ่อกุญ สร้างเมื่อ พ.ศ. 2312 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อ พ.ศ. 2450

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมวัดเหมืองค่า นั้นมีความใกล้เคียงกับวัดม่วงคำ อ.วังชิ้น(ภาพที่ 205) ได้แก่ ส่วนฐาน ตามความนิยมมีระเบียงรอบพระธาตุบนฐานสี่เหลี่ยมไม่สูงมากนักทางขึ้นทั้ง 4 ด้านประดับรูปเทพพนมในศิลปะพม่า ส่วนฐานของเจดีย์เริ่มต้นด้วยฐานเขียงย่อมุมไม้สิบสองซ้อนกัน 5 ชั้น ถึงจะพบกับฐานบัวย่อมุมไม้สิบสองการย่อมุมของฐานบัวนี้ ไม่ใช่ลักษณะแบบล้านนาค้ำยกับการย่อมุมในศิลปะรัตนโกสินทร์ ส่วนเรือนธาตุ ย่อมุมไม้สิบสองเช่นเดียวกัน การย่อมุมในลักษณะนี้เป็นแบบที่มีความนิยมของเจดีย์ทรงปราสาทล้านนาระยะเวลาหลัง จุดเด่นของเจดีย์ในกลุ่มนี้คือเชื่อมการต่อระหว่างเรือนธาตุและส่วนยอด ซึ่งเน้นฐานบัวย่อมุม ที่ท้องไม้ของฐานบัวไม้ได้ประดับลูกแก้วออกไก่อ ส่วนยอดนั้นยังคงความนิยมส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นบัวกลีบในผังแปดเหลี่ยม องค์ระฆังขนาดเล็กในผังแปดเหลี่ยมส่วนยอดตามด้วยบัลลังก์ ปลียอดและปล้องไฉนตามลำดับ

พระธาตุศรีสุพรรณเกษตร วัดทองเกษตร

ภาพที่ 206 เจดีย์วัดทองเกษตร

เป็นวัดเก่าแกในตำบลเวียงทองสร้างโดยพญาลาวก่อ ใช้ชื่อว่าวัดหลวงเวียงทอง จากนั้นเจ้าหลวงสิ้นตองและครูบาเกศาเห็นว่าวัดชำรุดทรุดโทรมจึงย้ายมาสร้างบริเวณริมน้ำยมและใช้ชื่อว่าวัดทองเกศ จนเมื่อ พ.ศ. 2504 วัดได้รับความเสียหายจากน้ำกัดเซาะตลิ่ง เจ้าอาวาสและศรัทธาวัดได้ร่วมใจย้ายวัดทองเกศอีกครั้งซึ่งคือตำแหน่งที่ตั้งของวัดในปัจจุบัน และสร้างเสนาสนะแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2524 ประวัติการสร้างพระธาตุนั้นเริ่มก่อสร้างในปี พ.ศ.2557-2559 (สมัยสมัยพระอธิการนิคม สัมโม เป็นเจ้าอาวาส ปัจจุบันมรณะภาพแล้ว)แบบของพระธาตุได้มาจากพระธาตุดอยสุเทพ สล้าที่สร้างมาจากจังหวัดลำพูน ภายในประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่ได้รับมาจากสมเด็จพระญาณสังวรสมเด็จพระสังฆราช(เจริญ สุวฑฺฒโน คชวัตร) สมเด็จพระสังฆราชองค์ก่อน⁴⁴⁵

ลักษณะสถาปัตยกรรมเป็นเจดีย์ขนาดใหญ่ เน้นส่วนฐานยกสูงและมีลานประทักษิณโดยรอบ เรือนธาตุขนาดใหญ่ย่อมุมมีจระนำ 4 ด้าน ส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นบัวกลีบซ้อนกันในผังแปดเหลี่ยม องค์ระฆังตกแต่งด้วยการทำสีทอง ส่วนยอดประดับฉัตร พระธาตุศรีโตนคำ วัดสร้างโคก อ.สูงเม่น

ภาพที่ 207 พระธาตุศรีโตนคำ อ.สูงเม่น จ.แพร่

⁴⁴⁵ สัมภาษณ์ พระอธิการสุบินปภัสสร เจ้าอาวาสวัดทองเกศ, วันที่ 14 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2561.

สร้างเสร็จเมื่อ พ.ศ.2531 เพื่ออุทิศให้กับหลวงปู่ฤาษณ์ทศศิริ สร้างโดยพระครูสาทร นิมมานะการ ได้แบบมาจากพระธาตุหนองจันทร์ โดยพระครูมานพ เจ้าอาวาสวัดพระธาตุหนองจันทร์ ช่างเป็นพระและเณรจากพระครูมานพได้พระธาตุที่ประดิษฐานภายในมาจากคุณหญิงอรพิน (ไม่ทราบนามสกุล)⁴⁴⁶ ลักษณะทางสถาปัตยกรรม เป็นเจดีย์ทรงปราสาทล้านนาขนาดเล็ก ส่วนฐานเริ่มต้นด้วยฐานเขียงซ้อนกัน 2 ฐาน ต่อด้วยส่วนของเรือนธาตุย่อมุมประดับจระนำ 3 ด้าน จระนำด้านที่ติดกับพระวิหารทำให้ด้านที่ติดกับพระวิหารไม่มีจระนำ ส่วนยอด มีส่วนรองรับองค์ระฆังในชุดฐานบัวซ้อนกัน 2 ฐาน คาดด้วยลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น ส่วนรองรับองค์ระฆังองค์ระฆังกลมส่วนยอดตามระเบียบของเจดีย์ทรงระฆังทั่วไป

พระธาตุดอนแก้ว อ. สูงเม่น

ภาพที่ 208 พระธาตุดอนแก้ว อ.สูงเม่น

สร้างเมื่อ พ.ศ. 2326 เป็นวัดที่สร้างในสมัยเดียวกับวัดน้ำข่า เพราะหลังจากที่ครูบากัญจนอรัญญวาสีมหาเถร วัดสูงเม่นได้ทำการก่อสร้างวัดน้ำข่าแล้ว 1 ปีก็มาสร้างวัดดอนแก้วในปี พ.ศ.

⁴⁴⁶สัมภาษณ์ พระครูสาทรนิมมานะการ, เจ้าอาวาสวัดสร้างโคก, 16 กุมภาพันธ์ 2561.

2326 แต่เดิมบริเวณหลังวิหารจะมีดินเป็นดอนสูงซึ่งภายในบรรจุพระธาตุเก่า⁴⁴⁷ หลงเหลือเพียงซากก้อนอิฐขนาดเล็ก จากคำบอกเล่าในคืน 8 คำและ 15 คำ จะปรากฏดวงแก้วลอยออกมาให้เห็นอยู่เสมอ จึงเป็นที่มาของวัดดอนแก้ว พระธาตุองค์ปัจจุบันสร้างใหม่ในปี พ.ศ. 2540 โดยครูบาวิจิตรนวกการโกศล รูปแบบเจดีย์เป็นแบบศิลปะล้านนามีฐานข้างล้อมแปดทิศในผังแปดเหลี่ยม ครูบาสมจิตตเจ้าอาวาสวัดสะแล่ง⁴⁴⁸

3.กลุ่มเจดีย์ทรงปราสาทยอดสกุลช่างเมืองล่อง

พระธาตุสะหลีไชยา วัดไชยมาตย์ อ.สูงเม่น

ภาพที่ ๓๐๑ พระธาตุสะหลีไชยา อ.สูงเม่น

วัดไชยมาตย์ สร้างเมื่อปี พ.ศ. 2373 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อ พ.ศ. 2530⁴⁴⁹ เดิมชื่อวัดสันป่าแย้ จากการบอกเล่าของผู้สูงอายุ เมื่อปี พ.ศ. 2410 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ดินแดนทางภาคเหนือถูกรุกรานจากพวกจีนฮ่อ พระยาไชยมาตย์ได้อพยพผู้คนที่ย้ายอยู่ตอนเหนือสุดของบ้านเวียงทองมาสร้างที่อยู่ใหม่ ชื่อว่าบ้านสันป่าแย้ บริเวณพื้นที่แห่งนี้เป็นที่

⁴⁴⁷ประวัติวัดสูงเม่นกล่าวว่า ก่อนมรณภาพครูบากัญจนอรัญญวาสีสั่งให้นำกระดูกของทนายอินดีะและนายจันดีะมาไว้ที่วัดดอนแก้ว

⁴⁴⁸สัมภาษณ์ พระอธิการคง ปัญญาทีโป, 24 ตุลาคม 2559.

⁴⁴⁹กองพุทธศาสนสถาน, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 8, 1019.

ราบสูง(ทางเหนือเรียกว่าสัน) มีตัวแอ้อาศัยอยู่จำนวนมากมาย เวลาเกิดน้ำท่วมสัตว์จำพวกแยะจะขึ้นไป อยู่บนสันนั้น ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็นบ้านไชยมาตย์ ตามนามของผู้นำหมู่บ้านคือ พระยาไชยมาตย์ พอมีผู้คนมาอาศัยอยู่จำนวนมากพระยาไชยมาตย์จึงได้สร้างวัดเพื่อจะเอาไว้ประกอบพิธีทำบุญใน เทศกาลต่างๆ จึงได้ปรึกษากันตั้งวัดหรืออารามขึ้น พ.ศ.2454 สร้างวิหารมีขนาดกว้าง 8 เมตร ยาว 10 เมตร และได้สร้างพระประธานในวิหารอีก 1 องค์ ชื่อว่าหลวงพ่อไชยซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออก ส่วน พระประธานองค์กลางภริยาของท่านสร้างเอาไว้ให้ผู้คนกราบไหว้สักการะเป็นที่ทำบุญของชาวบ้านทั่วไป วิหารเก่าต่อมาได้ชำรุดทรุดโทรมตามกาลเวลา

ประวัติพระธาตุสะหลีไชยา ตั้งอยู่ด้านหลังอุโบสถ เริ่มก่อสร้างเมื่อปี พ.ศ. 2544 โดยมี หลวงพ่อพระครูวิจิตรนวกการโกศล (หลวงพ่อครูบาสมจิต จิตตคุตโต) เจ้าอาวาสวัดสะแล่ง เป็น ประธานดำเนินการก่อสร้างและมีพระครูวิจารณ์ธรรมมาภิวัฒน์ เจ้าอาวาสวัดไชยมาตย์ มิสเตอร์เบอร์ นาด คุณหญิง จินุก เป็นเจ้าภาพ บริจาคทรัพย์ก่อสร้างพร้อมทั้งคณะศรัทธาบ้านไชยมาตย์ทั้งสอง หมู่บ้านช่วยกันก่อสร้างพระเจดีย์สะหลีไชยามีลักษณะศิลปะแบบล้านนาขนาดกว้าง 8 เมตร ความสูง จากฐานธรณีถึงยอดทองคำ 12 เมตร ภายในองค์พระธาตุบรรจุพระบรมสารีริกธาตุจากประเทศ อินเดียและประเทศศรีลังกาและวัดถมุงคลต่างๆ⁴⁵⁰

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม (ภาพที่ 209)

เริ่มต้นด้วยส่วนระเบียงรอบพระธาตุซึ่งเป็นที่ยืนในเจดีย์ทรงปราสาทกลุ่มนี้ ระเบียง รอบมีลักษณะเสาคอนกรีตระหวางช่วงเสาใช้ราวระเบียงเหล็กโปรง ชุ่มประตูทางเข้าระเบียงมี ลักษณะของศิลปะล้านนาประยุกต์ เป็นชุ่มหน้านางออกปลายตัวหงา ตกแต่งด้วยสีแดง-ทองทั้ง 4 ด้าน ส่วนของพระธาตุเริ่มต้นด้วยฐานเขียงในผังสี่เหลี่ยม ต่อเนื่องด้วยฐานบัวยกเก็จแบบล้านนา

ยึดท้องไม้สูงพอประมาณ ประดับลวดลายปูนปั้นประจำยามบางส่วน ส่วนของเรือนธาตุส่วนฐานมี ลักษณะเป็นฐานบัว ยกเก็จล้อกับการย่อมุมของเรือนธาตุ ท้องไม้คาดด้วยลูกแก้วอกไก่ ประดับ ลวดลายประจำยามตามมุม เรือนธาตุย่อมุมไม้สิบสอง มีชุ่มจระนำประดิษฐานพระพุทธรูปยืนปางห้าม ญาติ และปางห้ามสมุทรอยู่ประจำด้านมีรูปปูนปั้นประดับลายกาบบน กาบล่าง และประจำยามอก ลวดลายลักษณะศิลปะแบบรัตนโกสินทร์ ส่วนยอดเป็นเจดีย์ทรงระฆังซ้อนกัน 3 ชั้นเป็นส่วนรองรับ

⁴⁵⁰พระครูวิจารณ์ธรรมมาภิวัฒน์ เจ้าอาวาสวัดไชยมาตย์, วัดไชยมาตย์ , เอกสารอัดสำเนา 15 พฤษภาคม 2546.

องค์ระฆังและองค์ระฆังในผังแปดเหลี่ยม องค์ระฆังประดับลายประจำยามอกรัศมีลายพันธ์พุกษา
ทุกด้าน บัลลังก์เป็นฐานบัวยกเก็จตามด้วยก้านฉัตรปล้องโฉนและส่วนยอดตามลำดับ

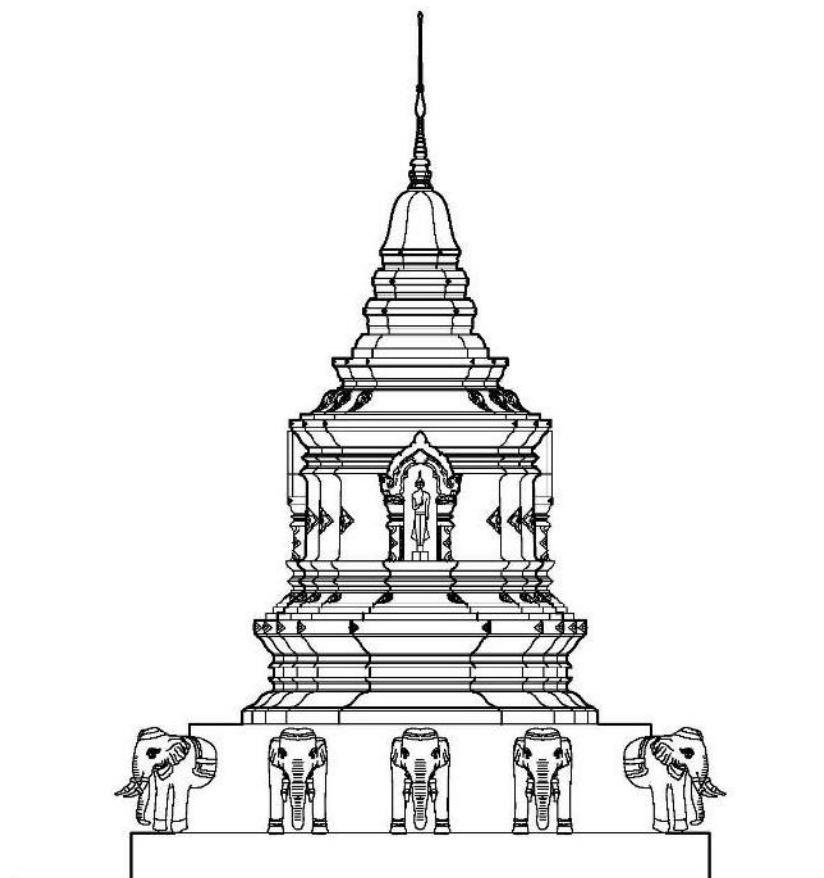
พระธาตุเจดีย์วัดศรีดอก อ.สูงเม่น

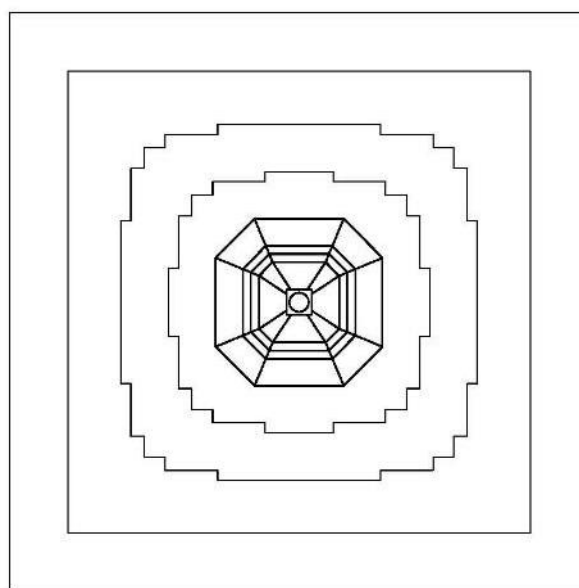
ภาพที่ 210 พระธาตุเจดีย์วัดศรีดอก อ.สูงเม่น

พระธาตุเจดีย์วัดศรีดอก(ภาพที่ 2) เป็นเจดีย์ทรงล้านนา มีระเบียงพระธาตุข้างล้อมถึง
24 ตัว มีกำแพงล้อมรอบมีซุ้มประตูเข้า 4 ทิศ มีลายปูนปั้น ยอดฉัตรเป็นทองคำแท้ พระธาตุเจดีย์องค์
นี้มีประวัติตำนานเล่ากันว่า ครูบามหาเถรเจ้า ได้มีการก่อสร้างขึ้นมาครั้งหนึ่งแต่ก็ไม่สำเร็จ มีเพียง
ฐานใต้ดินทำด้วยอิฐโบราณจึงกลายเป็นเจดีย์ร้าง ต่อมาชาวบ้านและเจ้าอาวาสรูปปัจจุบันพร้อมใจกัน
ไปนิมนต์ หลวงพ่อครูบาสมจิต จิตตคุตโต เจ้าอาวาสวัดสะแล่ง มาเป็นประธานก่อสร้าง⁴⁵¹

⁴⁵¹พระพินิจ อติภทโท, ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสะแล่ง , แนวคิดในตำนานงานสถาปัตยกรรมล้านนาไทย(การ
รวบรวมแนวคิดและปฏิบัติงาน), 5

0 1m 2m 4m

ภาพลายเส้นที่ วัดศรีดอก อ.เมือง จ.แพร่

พระธาตุนางเหลียว วัดรัตนสุนทร อ.หนองม่วงไข่

ภาพที่ 211 พระธาตุนางเหลียว

พระธาตุนางเหลียวเป็นศาสนวัตถุที่มีมาพร้อมกับการสร้างวัดรัตนสุนทร เมื่อ พ.ศ. 2350 ซึ่งก่อนที่จะมาเป็นพระธาตุนั้น ได้มีชาวบ้านที่มาแผ้วถางเพื่อสร้างวัดใหม่พบกองจอมปลวกขนาดใหญ่ จึงได้พยายามขุดออกแต่กลับพบพระเครื่อง พระพุทธรูปปางต่างๆ ที่ทำด้วยทองเหลืองบ้าง ทองสัมฤทธิ์บ้าง และทำด้วยไม้บ้าง จำนวนมาก และได้อัญเชิญพระพุทธรูปที่สมบูรณ์ประดิษฐานไว้ที่อุโบสถชั่วคราว ตู๋ปู่กำ ช่างจากในเวียงเป็นผู้ปฏิสังขรณ์พระธาตุนางเหลียว ทางด้านทิศตะวันออก (องค์เดิม) ของอุโบสถเพื่อให้เป็นที่สักการของชาวบ้านหนองน้ำรัตสืบไป ต่อมาพระมานพ ดิกขวิโร เจ้าอาวาสวัด พระธาตุหนองจันทร์ อ.สอง เป็นองค์ประธานบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุนางเหลียวโดยก่ออิฐคร่อมทับพระธาตุองค์เดิม แล้วเสร็จ พ.ศ.2533

ลักษณะสถาปัตยกรรม

พระธาตุนางเหลียวนี้มีลักษณะเจดีย์ทรงปราสาท มีระเบียงรอบพระธาตุเป็นรั้วโปร่ง ส่วนฐานพระธาตุ เริ่มต้นด้วยฐานเชิงขนาดใหญ่ ด้านหน้าของพระธาตุมีซุ้มจรณะนำประดิษฐานพระพุทธรูป ส่วนเรือนธาตุ มีชั้นฐานบัว 1 ฐาน เรือนธาตุย่อมุมมีจรณะขนาดเล็ก ส่วนรองรับองค์

ระฆังชุดฐานบัวในผังแปดเหลี่ยมซ้อนกัน 3 ชั้นองค์ระฆังเหลี่ยม ต่อด้วยบัลลังก์ปล้องเอนส่วนยอด
ประดับด้วยทอง

เจดีย์วัดทุ่งแล้ง อ.ลอง

ภาพที่ 212 เจดีย์วัดทุ่งแล้ง อ.ลอง

เจดีย์วัดทุ่งแล้ง เป็นเจดีย์ทรงปราสาทแบบศิลปะเชียงแสน มีซุ้มพระพุทธรูปยื่นทั้ง 4 ทิศ มีกำแพงหอกปลายลูกกรงกำแพงเป็นรูปทรงดอกบัวตูม ปลายแหลมมีประตูเข้า 2 ด้าน ประตูที่ 1 เข้าทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ประตูที่ 2 เข้าทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ประตูเข้าจะเป็นซุ้มโงมมีลายปูนปั้น ถ้าเราหันหน้าเข้าห่องค์พระเจดีย์ ประตูจะอยู่ทางด้านขวามือ ซุ้มพระพุทธรูปทั้ง 4 ทิศ ที่ประดิษฐานอยู่บนบัวหางขององค์เจดีย์ โดยมีความตั้งใจให้เห็นพระพุทธรูปเพื่อเป็นการเตือนสติให้เรารู้อยู่เสมอ ในพิธีวางศิลาฤกษ์ได้จัดหาสิ่งของที่เป็นมงคล เพื่อแก้เคล็ดที่ว่าทุ่งแล้ง เช่นพระพุทธรูป ฝนแสนห่า กบแก้ว เต่าพันปี ช้างแก้ว ม้าแก้ว ช้างเอราวัณ และไม้มงคลต่างๆ น้ำผึ้ง ซึ่งมีเกสรดอกไม้

108 ชนิด และมีความหวานหอมเหมือนอย่างน้ำผึ้งพระจันทร์น้ำผึ้งนี้เป็นสัญลักษณ์แห่งความชุ่มเย็น
ภายในบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่แบ่งมาจากวัดสะแล่ง อ.ล่อง⁴⁵²

มณฑปพระพุทธบาท(พระธาตุจ้าง) ดอยโป่งมีน อ.ล่อง

ภาพที่ 213 พระธาตุจ้าง ดอยโป่งมีน อ.ล่อง

มณฑปปรอยพระพุทธบาทจำลองดอยโป่งมีน มีประตูทางเข้า 4 ทิศ มีช้างล้อม 21 ตัว ภายใน
เป็นรอยพระพระพุทธบาทจำลององค์เล็กทำจากหินทราย มีมงคล 108 อีกองค์ได้ติดบนเพดาน ทำ
จากหินชนวนลายเป็นตัวเลขติดตั้งบริเวณขอบบนเพดาน มีลักษณะเป็นไม้เนื้อแข็งแกะลายรูปหงส์
บันไดขึ้นเป็นพญานาค

⁴⁵²พระพิณิจ อติภทโท , แนวคิดในตำนานสถาปัตยกรรมล้านนาไทย(การรวบรวมแนวคิดและ
ปฏิบัติงาน), 9.

เจดีย์วัดหมืองคำ อ.เมือง

วัดโทกคำ อ.สอง

วัดม่วงคำ อ.วังชิ้น

เจดีย์พุทธมงคล วัดตอนิมิต

เจดีย์วัดนาแก อ.ลอง

พระธาตุสะหลีตวงแก้ว อ.ลอง

ภาพที่ 214 กลุ่มเจดีย์ทรงปราสาทยอดแบบล้านนาในฝั่งแปดเหลี่ยม

กลุ่มที่ 2 เจดีย์ทรงปราสาทยอดเจดีย์ทรงระฆังในฝั่งกลม

พระธาตุศรีสังเขวนียสถาน สิทธิถณะมхамงคล วัดพงป่าหวาย อ.เด่นชัย

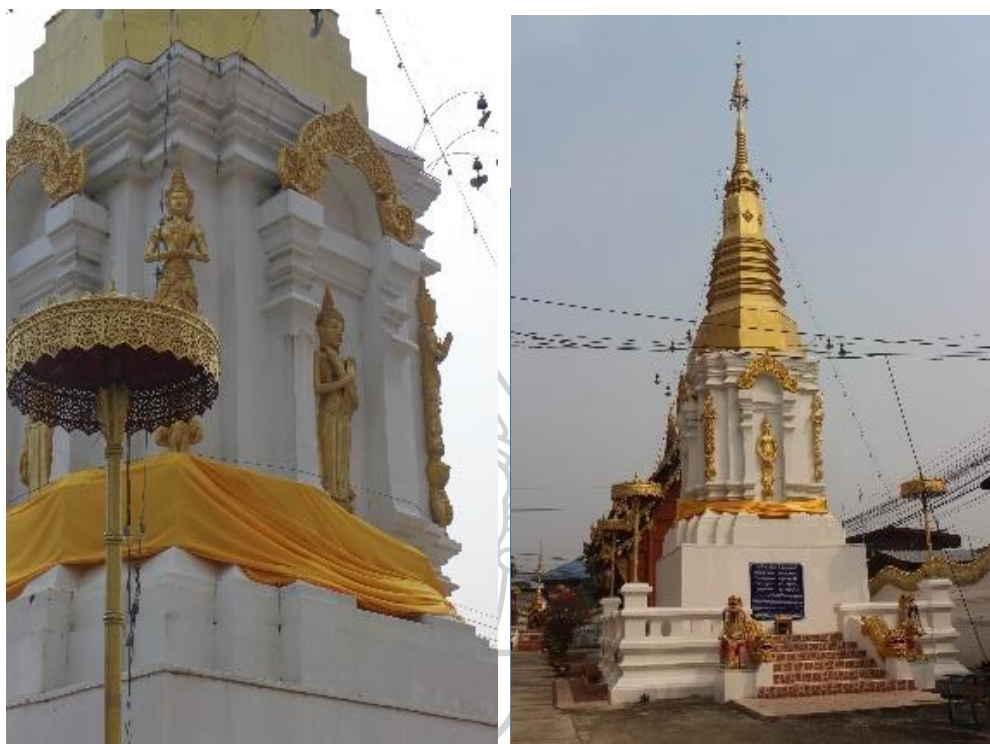
ภาพที่ 215 พระธาตุศรีสังเขวนีย สิทธิถณะมхамงคล

ภาพที่ 216 วัดร่องฟอง อ.เมือง

วัดพงป่าหวาย(ภาพที่ 215) สร้างเมื่อ พ.ศ. 2450 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อ พ.ศ. 2481 แต่เดิมเป็นบริเวณของป่าพงอ้อ จากนั้นชาวบ้านและคณะศรัทธาจึงได้ร่วมกันสร้างเสนาสนะขึ้นในวัด พ.ศ. 2489 ได้สร้างพระวิหารขึ้น ส่วนประวัติของพระเจดีย์องค์นี้เริ่ม พ.ศ.2525 โดยพระครูสุธรรมกิตติวงศ์เจ้าอาวาส ได้เดินทางไปยังประเทศอินเดียและได้นำดินจากสังเขวนียสถานทั้ง และต้นโพธิ์กลับมาปลูกที่วัด และได้รับสาริรักษาจากสมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน) จึงเป็นเหตุว่าควรสร้างพระธาตุขึ้น โดยสร้างพระธาตุไว้บริเวณ หลังโบสถ์ซึ่งแต่เดิมเป็นที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทไว้ และได้สร้างพระธาตุที่รอยพระบาทเดิม รูปแบบของพระธาตุได้รับแรงบันดาลใจมาจากพระธาตุหริภุญชัย ลำพูน ในส่วนยอดขององค์ระฆัง ด้านในก่อทึบโดยเลียนแบบมาจากสังเขวนียสถาน โดยได้งบบจากศรัทธาจาก กรุงเทพ พลตำรวจเอก สมยศ พุ่มพันธุ์ม่วง⁴⁵³ ซึ่งลักษณะเจดีย์ที่อยู่ในกลุ่มเดียวกันอีกองค์ได้แก่ เจดีย์วัดร่องฟอง อ.เมือง (ภาพที่ 216)

⁴⁵³สัมภาษณ์ พระครูสุธรรมกิตติวงศ์, เจ้าอาวาสวัดพงป่าหวาย, 16 กุมภาพันธ์ 2561.

กลุ่มที่ 3 เจดีย์ทรงปราสาทยอดเจดีย์ในผังแปดเหลี่ยมการสืบทอดพระธาตุหลวงเมือง อ.สูงเม่น
พระธาตุศรีดอนใจ วัดเขื่อนคำลือ อ.สูงเม่น

ภาพที่ 217 พระธาตุศรีดอนใจ อ.สูงเม่น

วัดเขื่อนคำลือ(ภาพที่ 217) สร้างโดย พ่อเต่าลือหรือคำลือซึ่งต่อมาได้เลื่อนยศเป็น พญาคำเขื่อนในสมัยเจ้าหลวงพิมพิสารเป็นเจ้าเมืองแพร่ เป็นผู้เริ่มในการสร้างสำนักสงฆ์และเป็นผู้บูรณะเสนาสนะภายในวัดเรื่อยมาโดยตั้งชื่อว่า “วัดป่าเป่าดอนจัยหรือวัดศรีดอนจัยป่าเป่า”⁴⁵⁴ ซึ่งพญาคำลือนี้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการสร้างวัดโพธิสุนทร(เดิมชื่อบ้านท่าชัยศรีปังเมือง) ในประวัติวัดบันทึกว่า สร้างเมื่อ พ.ศ. 2417 และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อ พ.ศ. 2489⁴⁵⁵ ประวัติการสร้างพระธาตุองค์นี้สร้างเสร็จเมื่อปี พ.ศ.2549 สมัยพระครูสุจิณ ธรรมคุณ รูปแบบของเจดีย์องค์นี้ได้แรงบันดาลใจจากพระธาตุหลวงเมือง พระธาตุเก่าแกในอำเภอสูงเม่นผสมผสานกับรูปแบบเจดีย์ทรงปราสาทแบบล้านนา โดยมีพระสยาม สิริปัญญา เจ้าอาวาสสำนักดอยจำค่า เป็นผู้เขียนแบบ ซึ่งท่าน

⁴⁵⁴วัดเขื่อนคำลือ, ประวัติพระธาตุศรีดอนจัย วัดเขื่อนคำลือ, (เอกสารอัดสำเนา).

⁴⁵⁵กองพุทธศาสนสถาน, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 8, 1014.

เป็นพระนักพัฒนารุ่นใหม่ มีฝีมือทำงานช่างและร่วมสร้างวัดในอำเภอสูงเม่นหลายวัด ส่วนช่างก่อสร้างนั้นช่างมาจากเชียงใหม่⁴⁵⁶

พระธาตุเจดีย์ศรีสุริโยภาส วัดวังวน อ.สูงเม่น

วัดวังวนได้รับการอนุญาตสร้างวัดและได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อ พ.ศ. 2517⁴⁵⁷ พระธาตุเจดีย์สร้างเมื่อปี พ.ศ. 2552 ในสมัยของพระครูโกศลพิพัฒธนกุล รักษาการเจ้าอาวาส(ปัจจุบันเป็นเจ้าอาวาสวัดป่าท่าข้ามและเจ้าคณะอำเภอสูงเม่น) รูปแบบเจดีย์ได้รับอิทธิพลของพระธาตุหนึ่ง วัดพระหลวง เช่นเดียวกับวัดเขื่อนคำลือ ผสมผสานรูปแบบของเจดีย์ล้านนาจากเชียงใหม่ผู้ริเริ่มให้มีการสร้างพระธาตุและเขียนแบบให้ คือ พระอาจารย์สยาม สิริปัญญา วัดดอยจำค่า บ้านหาดลือ เป็นผู้ออกแบบและประสานงานก่อสร้าง⁴⁵⁸

เจดีย์ทั้งสององค์นี้จากลักษณะและรูปแบบเป็นการจำลองพระธาตุหนึ่ง อ.สูงเม่นมีความใกล้เคียงของสัดส่วนและมืองค์ประกอบคล้ายกันมาก อีกทั้งผู้ออกแบบพระธาตุ 2 องค์นี้คือ พระสยาม สิริปัญญา วัดจำค่า อ.สูงเม่น ซึ่งเป็นช่างอีกสายหนึ่งที่มีพระครูบาเป็นผู้พัฒนาและสร้างเสนาสนะในเมืองแพร่ ซึ่งวัดจำค่า อ.สูงเม่น นั้นเป็นวัดใหม่ซึ่งกำลังก่อสร้างอาคารเสนาสนะแต่ยังไม่แล้วเสร็จ

รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์ในกลุ่ม 5.2.5 นี้ ถือว่าเป็นอีกรูปแบบที่นิยมสร้างในช่วงสมัยหลัง มีจำนวนสัดส่วนใกล้เคียงกับกลุ่มของเจดีย์ทรงระฆังในฝั่งแปดเหลี่ยม แตกต่างกันที่กลุ่มเจดีย์ทรงปราสาทนี้ มีลักษณะองค์ประกอบตลอดจนการประดับตกแต่ง ทำให้สามารถจำแนกได้หลายกลุ่ม ในกลุ่มที่ 1 เจดีย์ทรงปราสาทยอดเจดีย์ในฝั่งแปดเหลี่ยมนั้น มีกลุ่มที่มีความน่าสนใจคือในกลุ่มย่อยที่ 3 กลุ่มเจดีย์ทรงปราสาทสกุลช่างเมืองลอง ซึ่งโดดเด่นในเรื่องความสวยงาม สัดส่วนและรูปแบบมีการออกแบบที่ลงตัว เนื่องจากเป็นผลงานการสร้างของช่างกลุ่มเดียวกัน คือ สายครูบาสมจิตรนวโกศล เจ้าอาวาสวัดสะแล่ง ซึ่งได้นำเจดีย์ทรงปราสาทรูปแบบนี้สร้างกระจายอยู่ภายใน อ.ลอง จำนวน 7-8 แห่ง โดยเฉพาะกลุ่มพุทธสถานดอยโป่งมีน อ.ลอง ซึ่งเป็นสถานที่ทางศาสนาที่รวบรวม เจดีย์ รอยพระพุทธรูป วิหาร อยู่บนยอดเขา ซึ่งการซ้ำของรูปแบบเจดีย์ดังกล่าวมีจำนวน

⁴⁵⁶ สัมภาษณ์ พระครูสุจิน ธรรมคุณ, เจ้าอาวาสวัดเขื่อนคำลือ, 12 กุมภาพันธ์ 2561.

⁴⁵⁷ กองพุทธศาสนสถาน, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 8, 1077.

⁴⁵⁸ สัมภาษณ์ พระครูโสภณ ศรีวิสุทธิ, เจ้าอาวาสวัดวังวน, 14 กุมภาพันธ์ 2561.

มากเพียงพอที่จะเรียกเจดีย์กลุ่มนี้ได้ว่า “เจดีย์ทรงปราสาทสกุลช่างเมืองล่อง” ในกลุ่มที่ 2 เจดีย์ทรงปราสาทในผังกลมพบว่าไม่เป็นที่นิยมมากนัก ซึ่งพบเพียง 2 แห่งและเป็นรูปแบบของเจดีย์ทรงปราสาทในลักษณะใหม่ ซึ่งเน้นขนาดของเรือนธาตุให้มีขนาดใหญ่ขึ้น และส่วนฐานไม่ได้เน้นความสูงดังเช่น เจดีย์ทรงปราสาทแบบล้านนารุ่นเก่า กลุ่มที่ 3 นั้น เป็นกลุ่มที่จำลองรูปแบบของพระธาตุศักดิ์สิทธิ์ของเดิม มีลักษณะและสัดส่วนที่คล้ายคลึงกับของเดิมในทุกองค์ประกอบ ซึ่งถือได้ว่าเป็นการสืบทอดรูปแบบของเจดีย์ดั้งเดิม

5.2.6 เจดีย์ทรงปราสาทขนาดใหญ่ รูปแบบมหาเจดีย์และการปรับเปลี่ยนประโยชน์ใช้สอย

เจดีย์ในกลุ่มนี้เป็นรูปแบบที่เกิดขึ้นใหม่ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 25 ลักษณะและรูปแบบทางสถาปัตยกรรมนั้นแตกต่างชัดเจน โดยเฉพาะเรื่องของสัดส่วนที่มีขนาดใหญ่ขึ้นอย่างมาก เนื่องจากในปัจจุบันมีเทคโนโลยีและวัสดุที่เจริญก้าวหน้า เอื้อต่อการออกแบบโครงสร้างให้มีขนาดใหญ่ขึ้น อีกทั้งในการก่อสร้างเจดีย์นั้นมีความนิยมต้องการเพิ่มพื้นที่ใช้สอยเพิ่มเติม ซึ่งสอดคล้องกับขนาดของเจดีย์ที่ใหญ่ขึ้น จึงมีการปรับเปลี่ยนและเพิ่มพื้นที่ใช้สอยเข้าไป โดยเฉพาะในส่วนของฐานซึ่งมักจะเป็นห้องเก็บพระบรมสารีริกธาตุ เจดีย์ในกลุ่มนี้ได้แก่ พระธาตุถื่นแกนหลวง อ.เมือง พระธาตุสุโทนมงคลคีรีสามัคคีธรรม อ.เด่นชัย วัดสันป่าเสี อ.สอง พระธาตุเจดีย์ศรีดอนชัย วัดดอนชัย อ.สูงเม่น พระธาตุศรีม่วงก้า(ค้ำ) วัดปงท่าข้าม อ.สูงเม่น พระธาตุแสงเทียน อ.เด่นชัย เจดีย์วัดทุ่งไผ่เหนือ อ.เมือง เจดีย์วัดน้ำบ่อ อ.สูงเม่น วัดอินทริเวศน์ อ.เด่นชัย เจดีย์วัดปงท่าข้าม อ.สูงเม่น เจดีย์วัดช่องลม อ.สูงเม่น เจดีย์วัดดอนชัย อ.สูงเม่น วัดพระธาตุคุดยง อ.สูงเม่น เจดีย์วัดนาแหลม อ.เมือง ฯลฯ

พระธาตุถื่นแกนหลวง อ.เมือง

ภาพที่ 219 พระธาตุถื่นแกนหลวง อ.เมือง

พระธาตุถื่นแกนหลวง อ.เมือง ตั้งอยู่ตำบลบ้านถื่น สร้างเมื่อ พ.ศ. 2539 สมัยพระครูวิจิตรธรรมมาภรณ์ เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช

เนื่องในปีกาญจนานิกษครองราชย์ครบ 50 ปี ทำการก่อสร้างเมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม พ.ศ. 2539 โดยมีหลวงปู่มหาโพธิวงศาจารย์ ที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค 6 วัดพระบาทมิ่งเมืองวรวิหารเป็นฝ่ายสงฆ์

ท่านพระครูศรีมงคลชัยภรณ์ เจ้าคณะอำเภอเมืองแพร่ วัดชัยมงคล เป็นรองประธาน นายวิทยา สุริยะ ผู้เชี่ยวชาญทางด้านออกแบบก่อสร้างวัดเมืองแพร่ อดีตอาจารย์อาชีวศึกษา จ.แพร่ เป็นผู้ออกแบบ เจดีย์วัดพระธาตุถิ่นแกนหลวง เป็นเจดีย์ขนาดใหญ่ ซึ่งมีรูปแบบผสมของศิลปะสุโขทัย และศิลปะล้านนาอย่างชัดเจน ลักษณะการใช้งานมีพื้นที่ใช้สอยภายในชั้นล่างสุด ส่วนของฐานเจดีย์ใช้เป็นพิพิธภัณฑ์ของชุมชนบ้านถิ่น จัดแสดงข้าวของเครื่องใช้ ครุภัณฑ์ เกี่ยวกับศาสนา และภายในอาคารทรงปราสาท เป็นสถานที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

ตำนานพระธาตุถิ่นแกนหลวง

ณ เขตวันมหาวิหาร ยามใกล้รุ่งคืนหนึ่งของพรรษาที่ 25 พระพุทธรองค์ได้รำพึงว่าบัดนี้พระชันษา 20 แล้วขออธิษฐานให้พระธาตุนั้นแบ่งกันไปกราบไหว้และขอให้ไปตั้งอยู่ ณ ที่ซึ่งพระองค์ได้ทำนายนไว้ ครั้นออกพรรษาแล้วเดือนเกียงคำหนึ่ง(เดือน 1 แรม 1 ค่ำ) พระองค์เสด็จนำพระอรหันต์และพระสาวกทั้งหลายออกเทศนาสั่งสอนโปรดสัตว์ตามที่ต่างๆจนมาถึงเมืองแพร่ พระองค์นอนอยู่ใต้ต้นจอบแค บนดอยชื่อโกสิยะคือดอยซ้อแพร่ ก็มีพุทธทำนายไว้ว่า ในอนาคตจะเป็นที่แห่งหนึ่งที่พระบรมธาตุมาประดิษฐาน ต่อมาภายหลังขุนลี้ระอ้ายก้อม ได้มาสร้างเจดีย์บรรจุพระธาตุไว้ เป็นพระธาตุจากส่วนกระดูกข้อศอกซ้ายของพระพุทธเจ้า คือที่ตั้งของพระธาตุซ้อแฮในปัจจุบัน ส่วนพระพุทธเจ้าก็เสด็จไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือไปยังดอยวิสุทธียะปป์ปะตะ แปลว่าบริสุทธิ์ผ่องแผ้วหรือดอยหมดทรงประทับใต้ต้นประดู่อันร่มรื่นมองเห็นภูมิทัศน์ได้กว้างไกล ก็ทรงทำนายจะตั้งพระศาสนาไว้อีกแห่งหนึ่งเพื่อเป็นที่พึ่งแก่คนทั้งหลายที่จะมาตั้งบ้านเมืองอยู่ในที่ราบแห่งนี้

ด้วยพุทธานุภาพก็ปรากฏรูปนิมิตของเทพเทวาเหล่านั้นฟ้า ได้นำดวงแก้วใสมารองรับพระเศียรธาตุอัญเชิญไว้ในใจกลางถ้ำดอยนั้น สถานที่ศักดิ์สิทธิ์แห่งนี้จึงได้ชื่อว่า ดอยเด่นฟ้า มีพระแกนหลวงเป็นผู้เฝ้ารักษาพระพุทธองค์ทรงสั่งว่า เมื่อปรินิพพานไปแล้วให้นำกระดูกข้อศอกขวาของพระพุทธองค์มาบรรจุไว้ที่นี่ด้วย เพราะที่นี่จะเป็นที่ชุมนุม นักศิลปะ นักบุญ ผู้ปรารถนาจะได้ความสุขในมนุษยสมบัติ สวรรค์สมบัติ และพระนิพพานสมบัติ เมื่อผ่านพระมหาปรินิพพานไปแล้ว 218 ปี พระยารัชมามาโคกราช และเจ้าเมืองทั้งหลายในชมพูทวีปก็สร้างเจดีย์ 84,000 องค์ ไว้บรรจุพระบรมธาตุพร้อมกับพระอรหันต์เจ้าทั้งหลายก็อธิษฐานว่า ที่ทรงมีพุทธทำนายไว้ก็ขอให้พระบรมธาตุไป

ประดิษฐานตั้งไว้โดยทั่วถึง แล้วพระธาตุของพระพุทธเจ้าก็เสด็จไปด้วยอากาศตั้งอยู่ ณ ที่นั้นทุกแห่งที่ทรงมีพุทธทำนาย⁴⁵⁹

พระธาตุถิ่นแถบหลวงนี้มีหลักฐานประวัติศาสตร์ปรากฏจารึกที่เกี่ยวข้อง 2 หลัก ได้แก่ จารึกวัดพระบรมธาตุถิ่นแถบหลวง พ.ศ. 2378 ความว่า “พ.ศ.2378 พระยาแพร์(เจ้าหลวงอินทวิชัย) พร้อมด้วยเจ้านางสุพรรณและบุตรธิดาทุกคน สร้างคัมภีร์เรื่องมหาเวสสันดรฉบับสมบูรณ์”ความว่า

“.....จุลศักราชได้ 1196 ปีดับเม็ด ปฐมมูลศักราชพระยาแพร์ พร้อมกับภริยาผู้ชื่อว่านางสุพรรณ ราชบุตร ราชบุตรี ทุกคนสร้างยังธรรมดงมเทศนา ดวง ชื่อว่ามหาเวสสันดร บัรอม ไว้กับพระศาสนาโคตมเจ้าตราบ 5000 วัสสาแล นิพพาน ปจฺจโย โหตุ เม ติจัง ธูวัง แด” และจารึกวัดพระบรมธาตุถิ่นแถบหลวง พ.ศ. 2400 ความว่า⁴⁶⁰

“พ.ศ. 2400 พระยาราชนวงศ์เป็นประธานพร้อมด้วยอัศวมเหสีและบุตรธิดาทุกคน สร้างพระคัมภีร์วัดนี้ไว้ค้ำชูพระพุทธศาสนา” ดังความว่า

“.....ศักราชได้ 1219 ตัวปีเมืองไล้ พรว่าไว้วัน 5 เดือน 10 ออก 11 คำ มีปฐม(ม) หามูลศักราชองค์เป็นเจ้าพระยา ราชวงศ์ เป็นเค้า พร้อมด้วยอัศวมหาราชเทวี ผู้เป็นเค้าตราบต่อเท้า เถิงปลาย แลราชบุตรราชบุตรีชุนชองค์ จึงขงขวย หาได้...มาลิขิตสร้างเขียนนิพพานสูตร 2 จุนทสูตร 1 สารากวีวิชาสูตร 1 มัดนี้ ไว้ค้ำชูพุทธศาสนา ตราบต่อเท้า 5000 พระวัสสา นิพพาน ประม้ง สุขัง นิจจัง ธูวัง ธูวัง ดีหลีเทอะ⁴⁶¹

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

ส่วนฐาน

ฐานชั้นล่างสุดเริ่มด้วยฐานเชิงตามด้วยชุดฐานบัวยึดท้องไม้สูง จนสามารถใช้งานภายในเป็นห้องพิพิธภัณฑ์ ภายในบรรจุข้าวของเครื่องใช้พระบรมสารีริกธาตุ โดยมีประตูทางเข้า 2 ที่ ทางผนัง เจาะช่องลม ระบายอากาศเป็นรูปกากบาทโดยรอบ ฐานชั้นที่ 2 เป็นลักษณะของฐานบัวยึดท้องไม้สูง มีซ่างล้อมที่ฐานล้อมรอบจำนวน 44 เชือก ซึ่งเป็นลักษณะอิทธิพลสุโขทัย

⁴⁵⁹ประวัติพระธาตุถิ่นหลวง , วัดพระธาตุถิ่นแถบหลวง, 8 (เอกสารอัดสำเนา)

⁴⁶⁰ พรรณเพ็ญ เครือไทยและคณะ, จารึกพระธาตุถิ่นแถบหลวง พ.ศ. 2378, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม 9 จารึกในจังหวัดแพร่, 175.

⁴⁶¹ เรื่องเดียวกัน, 75.

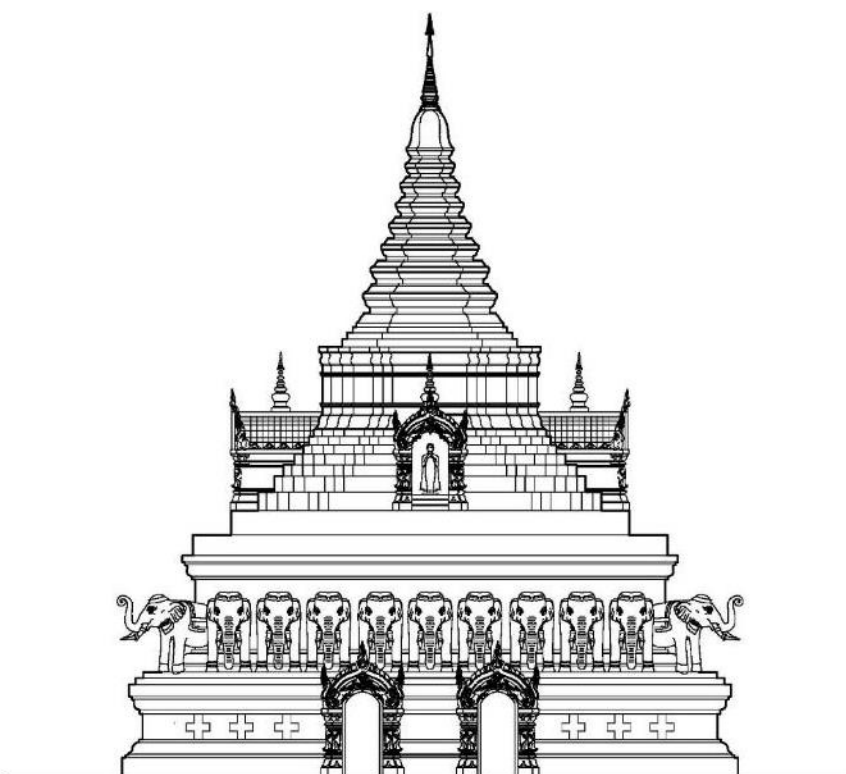
ฐานเจดีย์

ถัดจากฐานข้างล้อมเริ่มต้นจากฐานเชิงไม่สูงมากนักซ้อนกัน 2 ฐาน และฐานเชิงย่อมุมไม้ 28 ที่บริเวณฐานมีซุ้มคูหาภายในประดิษฐานพระพุทธรูปยืนทั้ง 4 ด้าน หลังคาด้านบนของซุ้มคูหาประดับด้วยสฎูปิกะ เป็นเจดีย์ทรงระฆังเอวคอดขนาดเล็ก ตามด้วยฐานบัวยกเก็จแบบล้านนา ประดับด้วยลูกแก้วอกไก่ 2 เส้นพระพุทธรูปภายในซุ้มจระนำเป็นพระพุทธรูปปางรำพึง การประดับลวดบัวของเสาประดับจระนำ ใช้บัวแบบบัวอ่อนหรือบัววัด ระฆังที่บัวถลา

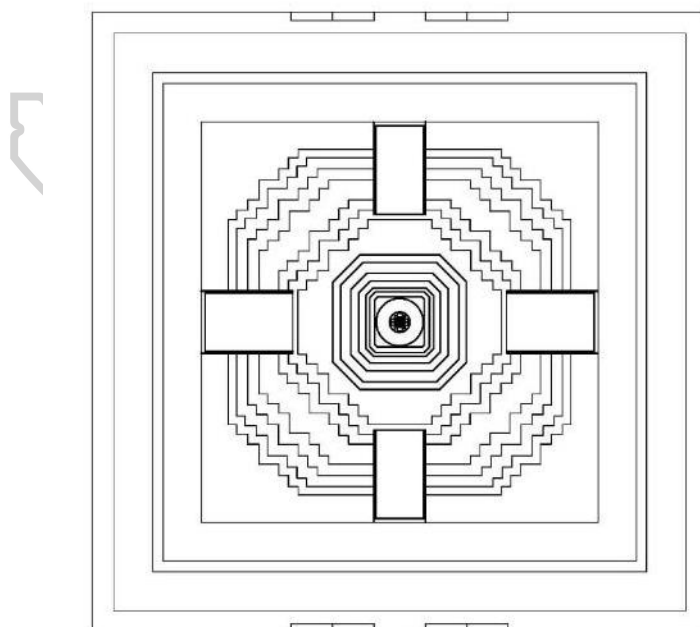
ส่วนกลางและส่วนยอด

ส่วนรองรับองค์ระฆังอยู่ในชุดบัวถลาซ้อนกันในผังแปดเหลี่ยม ลักษณะของส่วนยอดนี้ ลักษณะของรูปแบบเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมแบบเมืองแพร่ซึ่งเป็นที่นิยมในปัจจุบัน ส่วนโค้งของปลายชั้นบัวถลามีเส้นโค้งและตัวคั่นเล็กน้อย ซึ่งอาจจะเป็นอิทธิพลจากบัววัดหรือบัวอ่อนในช่วงศิลปะล้านนาคยุคหลัง องค์ระฆังมีขนาดเล็กมากเป็นองค์ระฆังแปดเหลี่ยมเพื่อให้สอดคล้องกับส่วนรองรับองค์ระฆัง ไม่มีบัลลังก์ และส่วนปล้องไฉนและปลียอด

๑๕

ภาพลายเส้นที่ XX พระธาตุอินทนนท์ อ.เมือง

พระธาตุสุโทนมงคลคีรี อ.เด่นชัย

ภาพที่ 220 พระธาตุสุโทนมงคลคีรี อ.เด่นชัย จ.แพร่

มงคลคีรีธรรม เริ่มก่อสร้างวัด เมื่อวันที่ 16 มีนาคม พ.ศ.2521 ได้รับประกาศตั้งวัดเมื่อวันที่ 28 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2532 ซึ่งมีพระอธิการมนตรี ธรรมเมธี เป็นเจ้าอาวาสและสามเณร 3 รูป เป็นผู้ช่วยในการควบคุมการก่อสร้าง สิ่งก่อสร้างถาวรวัตถุภายในวัดที่สร้างเสร็จแล้ว ได้แก่ โรงเรียนพระปริยัติธรรม 2 ชั้น 1 หลัง ศาลาการเปรียญ 1 หลัง กุฏิสงฆ์ 5 หลัง หอสวดมนต์ 1 หลัง อุโบสถ 1 หลัง ศาลาพิพิธภัณฑ์เก็บโบราณวัตถุอันล้ำค่า อายุไม่ต่ำกว่า 100 ปี เครื่องใช้ต่างๆเช่น พระพุทธรูปทองคำ พระพุทธรูปเงิน คัมภีร์ชาดก กฎหมายมั่งรายศาสตร์ ซึ่งหาได้ยากจากต้นตระกูลของเจ้าผู้ครองนครในภาคเหนือ ซึ่งได้รับบริจาคจากทายาทและศรัทธาประชาชนผู้มีความเลื่อมใสศรัทธา จึงเป็นศูนย์รวมของศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น โบราณวัตถุ ล้ำานนาที่สำคัญ และใช้เป็นสถานศึกษา ค้นคว้าทางประวัติศาสตร์

พ.ศ. 2535 ศรัทธาของวัดบริจาคทุนทรัพย์สร้างอุโบสถ แบบสถาปัตยกรรมศิลปะล้านนากว้าง 10 วา ยาว 20 วา เพื่อน้อมถวายเป็นพระราชกุศลเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เนื่องในวโรกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ครบ 5 รอบ ในวันที่ 12 สิงหาคม 2535 การก่อสร้างคาดว่าจะแล้วเสร็จ ในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2538 ในการก่อสร้างครั้งนี้ พระอธิการมนตรี ธรรมเมธี มีแนวคิดในการออกแบบโดยยึดเอาศิลปะสถาปัตยกรรมแบบล้านนา จากวัดโบราณ

ในภาคเหนือ ได้แก่ วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง วัดสูงเม่น จังหวัดแพร่ วัดปงยางคก จังหวัดลำปาง วัดเบ็งสกัต และพระธาตุแช่แห้ง จังหวัดน่านนำมาผสมผสานกัน

พระเจดีย์ของวัดนี้มีชื่อว่าพระบรมธาตุบารมี 30 ทิศ จำลองมาจากแคว้นสิบสองปันนา ซึ่งพระยาเจืองธรรมิกราช เป็นผู้สร้างไว้ ณ ถิ่นที่กำเนิดของชนชาวไทยโยนกล้านนา ตกแต่งด้วยการหุ้มทองจังโก ภายในบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่เจ้าอาวาสได้อาราธนามาจากพระครูบาพระมหาเถระที่ให้ ได้รวบรวมมาจากที่ต่างๆ ได้แก่ คือ วัดพระธาตุเมืองฮอด ที่จมอยู่ในเขื่อนภูมิพล วัดสบปั่ว อ.ปั่ว จังหวัดน่าน วัดป่าแดด วัดฝายหิน จังหวัดแพร่ การก่อสร้างพระบรมธาตุนี้ สร้างขึ้นเพื่อถวายเป็นราชสักการะ เฉลิมฉลองมหามงคลสมัยที่องค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ได้ทรงครองราชย์ครบ 50 ปี ในปี พ.ศ.2539⁴⁶²

ภาพที่ 221 เสนาสนะภายในพระธาตุสุโทนมงคลคีรี

วิทยาลัยศิลป

⁴⁶² มนตรี ธมเมธี, ประวัติวัดพระธาตุสุโทนมงคลคีรีสามัคคีธรรม, (แพร่ : ห้างหุ้นส่วนแพร่ไทย อุตสาหกรรมกรพิมพ์ 2546), 90-92.

วัดสันปูลี่ อ.สอง

ภาพที่ 222 เจดีย์วัดสันปูลี่ อ.สอง จ.แพร่

วัดสันปูลี่ เดิมเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านสันปูลี่ เป็นพื้นที่ป่าอุดมสมบูรณ์ ประชาชนอาศัยการปลูกพืชผักสวนครัวอยู่ริมแม่น้ำยม และได้ร่วมกันก่อสร้างวิหารขึ้นหลังหนึ่ง เพื่อประกอบกิจการศาสนา ตามหลักฐานที่ปรากฏในปัจจุบัน ต่อมาเมื่อปี พ.ศ.2445 เกิดผู้นำชุมชนจึงได้อพยพขึ้นมาอาศัยถิ่นฐานอยู่ที่บ้านสันปูลี่ โดยสร้างชุมชนขึ้นใหม่ และร่วมกันก่อสร้างวัดสันติสามัคคี เมื่อปี พ.ศ. 2518 โดยมีกุฏิสงฆ์และศาลาการเปรียญเพื่อประกอบกิจการทางพระพุทธศาสนา พ.ศ.2535 พระอาจารย์สุรศักดิ์ ปัญญาวิโร (ปัจจุบัน คือ พระครูโกวิทวิโรศาสน) รักษาการเจ้าอาวาสวัดสันติสามัคคี บูรณะสิ่งปลูกสร้าง ได้แก่ กุฏิสงฆ์ และถาวรวัตถุภายในวัดขึ้นอีกหลายรายการตามที่ปรากฏ และตั้งชื่อวัดขึ้นใหม่ เพื่อให้เป็นชื่อเดียวกับชื่อหมู่บ้านว่า "วัดสันปูลี่" รวมทั้งการสร้างพระเจดีย์ขนาดใหญ่ทรงปราสาทชั้นซ้อน⁴⁶³

ลักษณะสถาปัตยกรรมมีลักษณะของเจดีย์ทรงปราสาทเรือนชั้นซ้อน คล้ายเจดีย์กู่กุดพระนางจามเทวี จ.ลำพูน เจดีย์วัดพญาวัต จ.น่าน ซึ่งจากการสอบถามเจ้าอาวาสแล้วมีความต้องการสร้างเพื่อย้อนให้เป็นศิลปะแบบทริภุชชัย และต้องการให้มีความเป็นล้านนาดั้งเดิม

⁴⁶³ สัมภาษณ์ พระครูโกวิทวิโรศาสน(สุรศักดิ์ ปัญญาวิโร), 8 กุมภาพันธ์ 2561.

ภาพที่ 223 พระธาตุเจดีย์ศรีดอนชัย วัดศรีดอนชัย อ.สูงเม่น

พระธาตุเจดีย์ศรีดอนชัย วัดดอนชัย อ.สูงเม่น

พ.ศ. 2431 ครูบาทหลวงฟอสสิทธี เดินทางมาพำนักก่อนที่จะไปวัดช่องลม ในระหว่างที่สร้างที่พักชั่วคราวนั้น ชาวบ้านมีความเลื่อมใสจึงมาทำบุญถวายทานทำให้ที่พักชั่วคราวนี้คับแคบจึงร่วมกันสร้างเป็นวัดขึ้นโดยสร้างศาลาขึ้น 1 หลัง และตั้งชื่อว่าวัดดอนใจ(คำว่าใจ ภาษาเหนือแปลว่าดูแล) และภายหลังได้เปลี่ยนชื่อเป็นวัดดอนชัย พระเจดีย์สร้างปี พ.ศ 2559 ในสมัยพระสมุหประสิทธิ์ ปญฺญาวชิโร เจ้าอาวาสคนปัจจุบัน มูลเหตุในการสร้าง มาจากหลวงหมุ่มหมื่น คนธวโส อายุครบ 102 ปี โดยหลวงปู่มรณะไปในปี พ.ศ.2534 บรรจุอัฐิธาตุของหลวงปู่หมื่นฯ รูปแบบการก่อสร้างนั้นท่านเจ้าอาวาสเป็นผู้ออกแบบและเขียนแบบเอง เนื่องจากท่านจบการศึกษาจากโรงเรียนเพราะช่างจึงมี

ความรู้ทางด้านงานช่าง ช่างที่ใช้ก่อสร้างเป็นช่างในพื้นที่⁴⁶⁴ วัดนี้ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อ พ.ศ. 2470⁴⁶⁵

พระธาตุศรีมวงก้า(ค้ำ) วัดปงท่าข้าม อ.สูงเม่น (อยู่ระหว่างการก่อสร้าง)

ภาพที่ 224 พระธาตุศรีมวงก้า อ.สูงเม่น

วัดปงท่าข้าม สร้างเมื่อ พ.ศ. 2322 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อ 27 กันยายน พ.ศ. 2481 และในปี พ.ศ. 2554 ได้เปลี่ยนชื่อวัดปงท่าข้ามเป็นวัดปงท่าข้าม⁴⁶⁶ ประวัติการสร้างเจดีย์นั้นผู้ช่วยเจ้าอาวาสกล่าวว่า เนื่องจากบ้านปงท่าข้ามไม่มีพระธาตุเจดีย์เป็นของตัวเอง ท่านเจ้าอาวาสจึงเห็นว่า ควรมีพระธาตุไว้เป็นสิริมงคลให้กับชาวบ้าน รวมทั้งท่านเจ้าอาวาสวัดปงท่าข้ามนี้มีตำแหน่งเป็นเจ้าคณะอำเภอสูงเม่น (พระครูโกศลพิพัฒนคุณ) ซึ่งมีนโยบายสนับสนุนให้วัดในอำเภอ

⁴⁶⁴ สัมภาษณ์ พระสมุห์ประสิทธิ์ ปญฺญาวชิโร, เจ้าอาวาสวัดศรีดอนชัย อ.สูงเม่น, 16 กุมภาพันธ์ 2561.

⁴⁶⁵ กองพุทธศาสนสถาน, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 8, 1021.

⁴⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, 1052.

สูงเม่นมีพระธาตุประจำวัด จึงเป็นเหตุให้ในช่วงนี้ พบการก่อสร้างพระธาตุเจดีย์ใหม่ในเขตอำเภอสูงเม่นเป็นจำนวนมาก และเจ้าอาวาสในอำเภอสูงเม่นให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี

รูปแบบของพระธาตุนั้นมีแรงบันดาลใจมาจากเจดีย์ในรูปแบบล้านนา พระธาตุหริภุญชัย ลำพูน, พระธาตุลำปางหลวง ลำปาง, พระธาตุแช่แห้ง เมืองน่าน ที่มาของชื่อพระธาตุศรีม่วงก้านั้น มาจากบริเวณทิศเหนือของวัดมีต้นมะม่วงค้ำก่าแพงของวัดอยู่ จึงเลือกสร้างพระธาตุบริเวณนั้นและตั้งชื่อพระธาตุว่าพระธาตุศรีม่วงก่า(ค้ำ) ช่างโครงสร้างเป็นช่างที่จบวิศวกรรม เป็นผู้เขียนแบบและเป็นลูกศิษย์ของพระครูโกศลฯ(เจ้าอาวาส) และปรับแก้โดยอาจารย์วิทยา สุริยะ(อดีตอาจารย์วิทยาลัยอาชีวศึกษาแพร่ ปัจจุบันเกษียณอายุราชการ) ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญงานก่อสร้างและงานศิลปะเกี่ยวกับการก่อสร้างวัดในจังหวัดแพร่หลายวัด ช่างทางด้านก่อสร้างและจิตรกรรมตกแต่งคือ หนานไก(นายนำชวน สุวรรณ) โดยตกแต่งด้วยการปั้นปูนสด⁴⁶⁷ ซึ่งปัจจุบันยังก่อสร้างไม่เสร็จสมบูรณ์

พระธาตุแสงเทียน อ.เด่นชัย

ภาพที่ 225 พระธาตุแสงเทียน อ.เด่นชัย

พระธาตุแสงเทียนเป็นสถานปฏิบัติธรรมที่ตั้งอยู่บนดอยไม่สูงมากนัก ประวัติการก่อสร้างเริ่มในช่วง พ.ศ.2554 ชาวบ้านจากบ้านปากปาน อ.เด่นชัย มีความต้องการจะพัฒนาบ้านเกิดให้มีสถานที่ทางศาสนา จึงไปปรึกษาพระครูมนตรี ธมมเมธี เจ้าอาวาสวัดพระธาตุสุโทนมงคลคีรีสามัคคีธรรม เชิญท่านมาเป็นประธานริเริ่มสร้างสถานที่ปฏิบัติธรรม เนื่องจากคุณแม่สนั่นซึ่งเป็นโยมแม่ของครูบามนตรีชราภาพมาก ไม่สะดวกที่จะติดตามท่านไปปฏิบัติธรรมตามวัดต่างๆได้เหมือนเดิม ท่านจึงสร้างวัดให้โยมแม่รวมทั้งญาติพี่น้องและชาวบ้านได้ใช้เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม เริ่มจากบูรณะสำนักสงฆ์ขนาดเล็กบนภูเขา และพัฒนาจากกุฏิเก็บอารมณ์สำหรับพระภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา และผู้มาปฏิบัติธรรม โดยกำหนดให้ใช้การจ้างแรงงานชาวจากบ้านปากปาน เพื่อเพิ่มรายได้ให้ชาวบ้าน และเป็นผู้ออกแบบสถาปัตยกรรม

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม เดิมเจดีย์องค์นี้ตั้งอยู่ท้ายวิหารในแนวแกนเส้นตรง ภายหลังเมื่อมีความต้องการใช้พื้นที่เพิ่มขึ้น จึงก่อสร้างอาคารอเนกประสงค์ครอบทับบริเวณฐานของเจดีย์ภายในห้องจัดแสดงรูปเคารพของนักปฏิบัติธรรมและวิธีการปฏิบัติธรรม(ภาพที่ 226) รูปแบบสถาปัตยกรรมเจดีย์เป็นเจดีย์ทรงระฆังศิลปะล้านนาประยุกต์ ส่วนฐานเริ่มต้นที่ฐานเชิงซ้อนชั้นตามด้วยฐานบัว ย่อเก็จยี่ตสูง ส่วนรองรับองค์ระฆังเป็นชุดฐานบัวคาคดด้วยลูกแก้วอกไก่ 2 ในผังแปดเหลี่ยม ฐานบัวซ้อนชั้นกันจำนวน 3 ชั้น องค์ระฆังมีขนาดเล็ก องค์ระฆังและส่วนยอดมีการตกแต่งแบบ

ภาพที่ 226 ห้องอเนกประสงค์ภายในองค์พระธาตุแสงเทียน วัดแพร่แสงเทียน อ.เด่นชัย

เจดีย์พม่า ที่ฐานมีการประดับเสาไฟ 4 ด้านบริเวณฐานบัว

วัดทุ่งโฮ้งเหนือ อ.เมือง จ.แพร่

จากการบอกเล่าของชาวทุ่งโฮ้ง กล่าวว่าชาวบ้านนั้นถูกกวาดต้อนจากเมืองเชียงขวาง ประเทศลาว สมัยพระยาชัยเจ้าเมืองแพร่ประมาณ พ.ศ.2340-2350 ตั้งบ้านเรือนอยู่นอกกำแพงเมือง ด้านเหนือใกล้ประตูยั้งม้าบริเวณบ้านหัวดง-บ้านใหม่ มีหลักฐานที่ยังปรากฏอยู่คือ บ่อน้ำไทยพวน ด้านหน้าอุโบสถวัดสุวรรณคินเวศ และได้ย้ายไปตั้งหมู่บ้านใหม่บริเวณที่เป็นบ้านทุ่งโฮ้งได้ในปัจจุบัน ประมาณ พ.ศ.2366-2380 มีกลุ่มไทยพวนกลุ่มใหม่อพยพเข้ามา และตั้งหมู่บ้านห่างจากหมู่บ้านเดิม ประมาณ 200 เมตร เป็นบ้านทุ่งโฮ้งเหนือปัจจุบันและมีขนาดใหญ่ขึ้น อาชีพดั้งเดิมคือการตีเหล็กเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ ซึ่งวัสดุที่ใช้รองรับการตี คือทัง ครั้นเมื่อถูกตีเป็นเครื่องตีเป็นประจำนานๆเข้าจึงเกิดการสึกกร่อนไปภาษาไทยพวน เรียกว่า มันทังลงไป จึงมีการเรียกว่า บ้านทังโฮ้ง และภายหลังเรียกเพี้ยนไปเป็น ทุ่งโฮ้งในปัจจุบัน⁴⁶⁸ ประวัติการก่อสร้างเจดีย์ไม่สามารถระบุได้

ภาพที่ 227 วัดทุ่งโฮ้งเหนือ อ.เมือง

⁴⁶⁸ประวัติวัดทุ่งโฮ้งเหนือ, เข้าถึงเมื่อ 23 เมษายน 2561 เข้าถึงได้จาก

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม เน้นส่วนฐานของเจดีย์สร้างเป็นห้องอเนกประสงค์ ภายในห้องใช้เป็นสถานที่เก็บพระพุทธรูป วัตถุมงคล และสิ่งของมีค่าภายในวัด การประดับตกแต่งภายนอกเริ่มมีศิลปะแบบรัตนโกสินทร์เข้ามา เกี่ยวข้องผสมผสานกับศิลปะล้านนาประยุกต์ ส่วนยอดของเจดีย์เป็นเจดีย์ทรงระฆังในผังกลมขนาดใหญ่ ส่วนรองรับองค์ระฆังไม่มีระเบียบที่ชัดเจน คล้ายกับเจดีย์ทรงระฆังแบบศิลปะทางภาคกลางมากกว่าล้านนา ตกแต่งด้วยการทาสีทองทั้งองค์

รูปแบบสถาปัตยกรรมของเจดีย์ในกลุ่ม 5.2.6 นี้ ถือว่าเป็นกลุ่มเจดีย์ที่มีอายุน้อยที่สุด ถูกสร้างขึ้นในช่วงเวลาไม่เกิน 30 ปี คือตั้งแต่ พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา ลักษณะรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่โดดเด่นของกลุ่มนี้ ไม่ใช่เรื่องของรูปแบบหรือองค์ประกอบที่มีลักษณะเฉพาะเจาะจง หรือเรียกได้ว่าเป็นเอกลักษณ์ได้ แต่ความโดดเด่นของกลุ่มนี้คือการเน้นประโยชน์ใช้สอยภายในเจดีย์เพิ่มเติมขึ้นมา แต่ยังคงความเป็นเจดีย์รูปแบบต่างๆที่มีลักษณะของศิลปะที่หลากหลาย ส่วนประโยชน์ใช้สอยที่มักจะเพิ่มขึ้นนั้น โดยมากจะอยู่ในส่วนของฐาน นิยมการสร้างฐานเป็นห้องอเนกประสงค์ขนาดใหญ่เพื่อใช้งานภายใน และตกแต่งส่วนของฐานด้วยองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่แตกต่างกัน ในกลุ่มนี้พระธาตุที่มีขนาดใหญ่ที่สุดคือ พระธาตุถิ่นแถนหลวง(พระธาตุบ้านถิ่น) ซึ่งมีส่วนล่างเป็นพิพิธภัณฑสถานและประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ เป็นห้องอเนกประสงค์ ด้านนอกส่วนของฐานชั้นที่สองตกแต่งด้วยซ่างล้อม ส่วนยอดยังคงลักษณะเด่นของเจดีย์ทรงระฆังแบบเมืองแพร่ในผังแปดเหลี่ยม และเช่นเดียวกันในส่วนของพระธาตุเจดีย์ศรีดอนชัย ห้องชั้นล่างถูกใช้เป็นที่เก็บอัฐิหลวงปู่หมื่น ครูบาผู้เป็นที่เคารพบูชาของชาวบ้านในห้องที่ ส่วนห้องด้านบนเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ เช่นเดียวกับวัดนาแหลม วัดน้ำบ่อ วัดอินทนิเวศน์ และวัดช่องลม (กำลังก่อสร้าง)

รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์กลุ่มนี้นั้นไม่สามารถจัดเข้ากลุ่มได้ พบทั้งรูปแบบที่เป็นอาคารทรงปราสาทยอดเดียวในผังแปดเหลี่ยม หรือเป็นรูปแบบของเจดีย์ทรงระฆังมีฐานบัวยกเก็จแบบล้านนา ส่วนรองรับองค์ระฆังในผังแปดเหลี่ยม เช่น เจดีย์วัดนาแหลม(ภาพที่227) เจดีย์วัดช่องลม(ภาพที่228) เจดีย์วัดน้ำบ่อ(ภาพที่229) ส่วนรูปแบบพิเศษที่มีลักษณะแตกต่างอย่างชัดเจนและน่าสนใจ ถือว่าเป็นผู้บุกเบิกเจดีย์รุ่นใหม่ของเมืองแพร่ได้แก่ เจดีย์วัดพระธาตุสุโทนมงคลคีรี โดยผลงานของพระครูบามนตรี ธมเมธีเป็นผู้ออกแบบ ซึ่งเป็นลักษณะประยุกต์และผสมศิลปะหลายสมัย ทั้งรูปแบบของฐานซ่างล้อมแบบศิลปะสุโขทัย รูปแบบของล้านนาประธานเจดีย์ส่วนบนและลักษณะ

ของเจดีย์ลายที่เป็นศิลปะแบบพม่า ตลอดจนวัสดุที่ใช้ในการก่อสร้าง ซึ่งปัจจุบันถือว่าเจดีย์องค์นี้เป็นสัญลักษณ์ของอำเภอเด่นชัย นอกจากนี้ผลงานของครูบามนตรียังปรากฏที่ เจดีย์วัดอินนิเวศน์ อ.เด่นชัย ซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกัน ปรากฏฐานที่ปรับเป็นห้องอเนกประสงค์ และฐานข้างล้อมเช่นเดียวกับพระธาตุสุโทนาฯ และพระธาตุแสงเทียน อ.เด่นชัย(ภาพที่225) ซึ่งเป็นลักษณะของเจดีย์ทรงระฆังในครั้งที่ก่อสร้างครั้งแรกนั้นมีเพียงองค์เจดีย์ตกแต่งด้วยการทาสีทอง ภายหลังต้องการสร้างพื้นที่ใช้สอยเพิ่ม จึงมีการก่อสร้างเพิ่มเติมในส่วนของฐานเจดีย์เป็นห้องอเนกประสงค์สำหรับประดิษฐานรูปเคารพของพระอาจารย์สายปฏิบัติธรรม

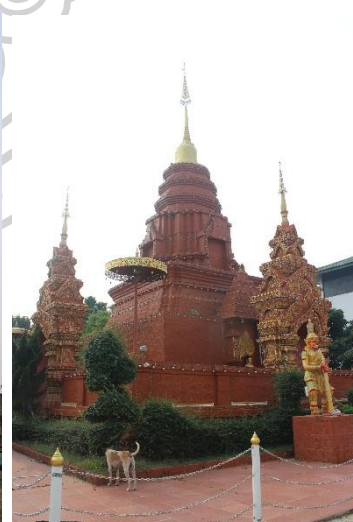
ส่วนเรื่องการประดับตกแต่งนั้นใช้วัสดุที่หลากหลายทั้งการใช้สีขาวสลับกับลายปูนปั้นปิดทอง หรือการใช้สีทองทั้งองค์ หรือการใช้รูปแบบการก่ออิฐ นิยมประดับกระจกซึ่งการประดับกระจกสีฉูดฉาดเป็นอิทธิพลที่ได้รับจากศิลปะรัตนโกสินทร์ ดังปรากฏที่วัดศรีดอนชัย แต่ลักษณะของซุ้มจรณะนำลวดลายปูนปั้นประดับนั้นยังคงลักษณะของล้านนาแบบประยุกต์ ในส่วนของตำแหน่งที่ตั้งนั้น ไม่ได้ยึดตามแนวแกนหลักสำคัญ มักตั้งอยู่บริเวณที่โล่งกว้างของวัดที่เป็นจุดเด่นและสามารถเข้าถึงและมีการจัดภูมิทัศน์เฉพาะที่ชัดเจน ซึ่งเจดีย์กลุ่มนี้ทั้งหมดจะพบในวัดขนาดใหญ่และมีบริเวณ 'group' เพียงพอ

ภาพที่ 228
วัดนาแม่ตม อ.เมือง

ภาพที่ 229
วัดช่องลม อ.สูงเม่น

ภาพที่ 230
วัดน้ำบ่อ อ.สูงเม่น

5.2.7 เจดีย์ทรงมอญ-พม่าระยะหลัง

เป็นรูปแบบที่ไม่ค่อยได้รับความนิยมนับเป็นส่วนน้อย กระจายอยู่ที่ อ.ลอง และ อ.วังชิ้นเป็นส่วนใหญ่ ลักษณะโดยรวมเป็นเจดีย์ทรงระฆังแบบพม่าซึ่งมีการปรับเปลี่ยนองค์ประกอบและรูปทรงผสมผสานกับศิลปะล้านนาจนทำให้รูปแบบของเจดีย์กลุ่มนี้ มีลักษณะความเป็นมอญพม่าไม่ชัดเจน ดังกรณีศึกษา วัดเวียงต้า(วัดตำม่อน อ.ลอง) วัดโพธิบุปผาราม อ.ลอง พระธาตุขวยปู อ.วังชิ้น สำนักปฏิบัติธรรมแม่แก้ง อ.วังชิ้น

วัดเวียงต้า(วัดตำม่อน อ.ลอง)

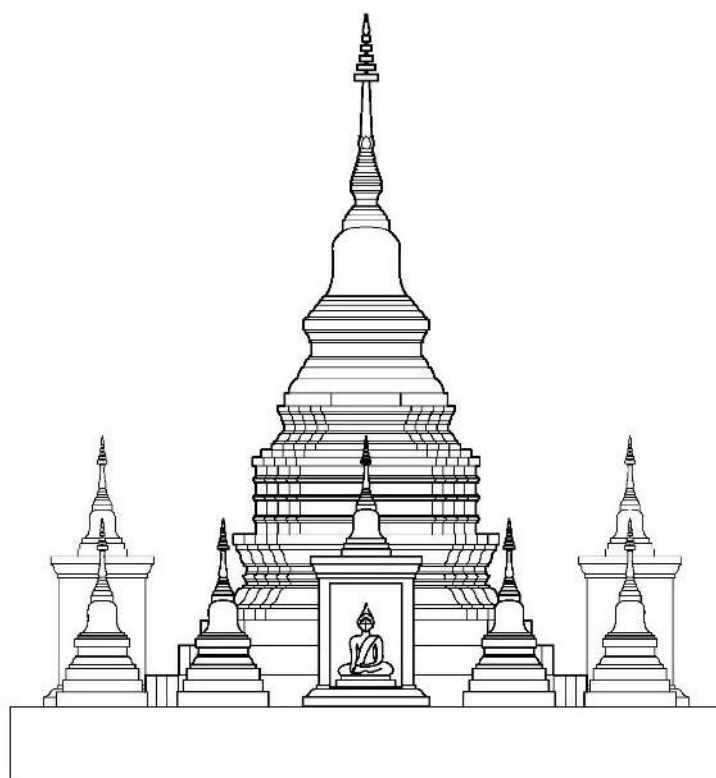

ภาพที่ 231 เจดีย์วัดตำม่อน อ.ลอง

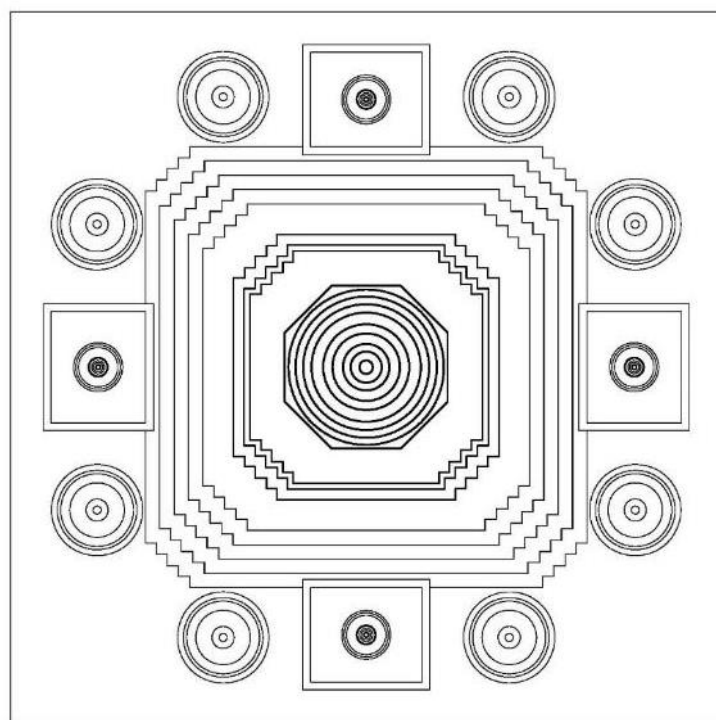
วัดนี้มีความสำคัญและมีงานศิลปะอันเก่าแก่ทรงคุณค่า ได้แก่ จิตรกรรมฝาผนังวัดเวียงต้า เป็นจิตรกรรมที่มีความงดงาม สันนิษฐานว่าผู้วาดเป็นคนเดียวกันกับผู้วาดจิตรกรรมฝาผนังที่วัดภูมินทร์ จ.น่าน แต่รูปแบบของเจดีย์และวิหารในปัจจุบันถูกสร้างขึ้นใหม่ ตามประวัติการก่อสร้างกล่าวว่า จากการบอกเล่าของครูบาคำเขื่อนแก้ว วัดตำม่อนเมื่อวันที่ 28 ธันวาคม พ.ศ.2547 ว่าเรื่องราวต่างๆ เป็นการบอกเล่าของคุณย่าของท่าน ในสมัยที่ท่านยังมีชีวิตเมื่อ 40 ปีกว่ามาแล้ว ผู้ที่สร้างวัดตำม่อน คือเจ้า“ฮ้อยหลวง” เจ้าฟ้าเชียงตุงชาวไทยใหญ่(เงี้ยว) มาแต่งงานกับเจ้าคำป้อเจ้าหญิงแห่งเมืองน่าน นิยายรักของเจ้าฟ้าเชียงตุงกับเจ้าหญิงเมืองน่านนั้นเกี่ยวข้องกับเจ้าเมืองแพร์ช่วงนี้คือ ในช่วงนั้นน่าน

เป็นบริวารของเมืองลำปางแต่ก็สามารถติดต่อสัมพันธ์กับเมืองแพร่และเมืองน่าน เจ้าคำป้อมมีความงดงามเป็นที่หลงใหลของเจ้าเมืองแพร่ จึงต้องจัดขบวนขันมาไปสู่ขอเป็นพระชายา แต่เจ้าหญิงคำป้อมมิได้รักและประสงค์เป็นพระชายาเจ้าเมืองแพร่ จึงต้องหนีจากเมืองน่านโดยมีน้ำชายคือเจ้าวงศ์ เป็นผู้พานางหลบหนีสมรสจากเมืองแพร่มาซ่อนตัวอยู่วัดทุ่งกวาว แต่เห็นว่าไม่ปลอดภัยเจ้าวงศ์จึงพาเจ้าคำป้อมเข้ามาหลบที่เมืองต้าซึ่งปลอดภัยกว่า และที่นี่ก็ได้พบกับเจ้าฮ้อยหลวงได้คอยอำนวยความสะดวกต่างๆ ให้ และเกิดเป็นความรักกันที่สุดในที่สุด จากนั้นเจ้าฮ้อยหลวง เจ้าฟ้าไทยใหญ่จากเมืองเชียงตุง นำข้าทาสบริวารอพยพเข้าสู่เมืองต้าเพื่อทำไม้สักส่งออกจำหน่ายทั้งในและต่างประเทศ จากนั้นได้สมรสกันและพำนักอยู่ ณ เมืองต้า จนสิ้นอายุขัย

พ่อเจ้าฮ้อยหลวงเป็นผู้ศรัทธาและเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ได้สร้างวัดต้าม่อนซึ่งมีลักษณะของศิลปะแบบพม่า สร้างวิหารไม้สักทองและจิตรกรรมฝาผนังอันเป็นที่เลื่องลือจนถึงปัจจุบัน ลักษณะของวัดต้าม่อนเจดีย์องค์เก่าถูกสร้างครอบใหม่ กล่าวว่ารูปแบบตอนสร้างนั้นคล้ายกับเจดีย์วัดจอมสวรรค์ อ.เมือง เจ้าฮ้อยหลวงหาช่างฝีมือดีมาจากเชียงตุง ภายในวิหารด้านข้างให้ช่างวาดภาพพุทธประวัติและนิทานธรรมะเรื่อง“เจ้าก่าก่า” ไว้อย่างสวยงาม ซึ่งลักษณะของจิตรกรรมผนังวัดต้าม่อนนั้นฝีมือช่างชุดเดียวกันคือ“หนานบัวผัน” ที่วาดไว้ที่วัดภูมินทร์ เมืองน่าน พ.ศ. 2440 ต่อมาวิหารทรุดโทรมมากและฝนรั่วทำความเสียหายให้กับภาพ ชาวบ้านต้องการสร้างวิหารใหม่จึงได้ผาติกรรมไปไว้ที่หอคำน้อย อุทยานศิลปวัฒนธรรมแม่ฟ้าหลวงเมื่อวันที่ 29 ตุลาคม พ.ศ. 2531 เนื้อหาของภาพจิตรกรรมเป็นเรื่องชาดกเรื่องเจ้าก่าก่าและเรื่องแสงเมืองหลงถ้ำ และนอกจากนี้ผู้วาดยังได้วาดเรื่องราวของวิถีชีวิตของชาวเมืองในยุคนั้นลงไปอีกด้วย ทำให้สามารถเห็นถึงรายละเอียดอื่นๆ เช่นงานสถาปัตยกรรม งานหัตถกรรมพื้นบ้านต่างๆ ตัวอย่างเช่น เครื่องเงิน หรือผ้าทอ นับเป็นจิตรกรรมที่มีคุณค่าและหลักฐานต่อประวัติศาสตร์มากชุดหนึ่งนอกจากนั้นพระพุทธรูปที่ประดิษฐานภายในวิหารเดิมเป็นพระพุทธรูปทอหว่าน ที่สร้างขึ้นพร้อมกับพระพุทธรูปที่วัดจอมสวรรค์

๒๕๕๕

ภาพลายเส้นที่ XX เจดีย์วัดตำม่อน อ.สอง

ภาพที่ 232 ภาพวิหารวัดเวียงต้าเก่า

ภาพที่ 233 จิตรกรรมฝาผนังวิหารวัดก่อนการรื้อและผาติกรรมออก

ที่มา: ภาพถ่ายจากวัดต้าม่อน

ภาพเขียนด้วยสีฝุ่นบนแผงไม้กระดานหลายแผ่นต่อกันในกรอบขนาดใหญ่ มีลักษณะการแบ่งภาพคล้ายกับที่วิหารน้ำแต้ม วัดพระธาตุลำปางหลวง จ.ลำปาง และวัดบวกรุกหลวง จ.เชียงใหม่ เทคนิคการเขียนและการจัดองค์ประกอบมีลักษณะเป็นพื้นบ้าน และดูสนุกสนานตามรูปแบบงาน

จิตรกรรมสกุลช่างเมืองน่าน แต่ดูเหมือนว่าช่างผู้วาดได้ใช้สติปัญญาแก้ปัญหาเรื่ององค์ประกอบของภาพกับวัสดุที่เป็นพื้นของภาพต่างจากเมืองน่าน กล่าวคือ ช่างเขียนได้พยายามจัดภาพคนและสิ่งสำคัญอยู่บนส่วนของแผ่นไม้ หลีกเหลี่ยงรอยต่อของกระดาน และบางที่พยายามกลบเกลื่อนรอยต่อของกระดานไม้ด้วยภาพที่เป็นแนวตั้ง เช่น ต้นไม้ กอหญ้า หรือเสาของสถาปัตยกรรม การเลือกแก้ปัญหาเช่นนี้ ช่วยให้เกิดมิติใหม่และองค์ประกอบทางจิตรกรรมแตกต่างจากจิตรกรรมล้านนาที่เคยพบมา ความฉลาดทางภูมิปัญญาและความกล้าหาญของช่างพื้นบ้านนี้ ในบางมุมมองอ่อนหวานเหมือนฝันของจิตรกรรมวัดหนองบัว จ.น่าน (ภาพที่ 235) บางทีก็เห็นกลุ่มคนแบบที่วิหารลายคำ วัดพระสิงห์ หรือเส้นสายที่รุนแรงเช่น ของวัดบวรศรีรัตนาราม เชียงใหม่ จุดสำคัญต่างๆในแต่ละภาพมีการเขียนอักษรตัวพื้นเมืองกำกับตามแบบจิตรกรรมล้านนาศายสกุลช่างเมืองน่าน จิตรกรรมเวียงด้านี้ น่าจะเป็นลักษณะรวมรูปแบบของจิตรกรรมล้านนาทั้งหมดที่ปรากฏอยู่ก็คงไม่ผิดไปมากนัก⁴⁶⁹

ภาพที่ 234 จิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์ จ.น่าน

ภาพที่ 235 จิตรกรรมฝาผนังวัดหนองบัว จ.น่าน

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม เป็นรูปแบบเจดีย์ทรงระฆังกลมแบบพม่า ที่ได้รับอิทธิพลศิลปะมอญ-พม่าช่วงอมรปุระ-มณฑลเป็นต้นแบบ จากนั้นในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 26 เจดีย์วัดด้าม่อนได้ถูกสร้างขึ้นใหม่โดยการผสมผสานศิลปะท้องถิ่น ประกอบด้วยส่วนฐานของเจดีย์ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส ที่ฐานของเจดีย์ประดับด้วยเจดีย์รายด้านละ 2 องค์ ส่วนฐานรองรับองค์ระฆังเริ่มต้นด้วยฐานเขียงในผังสี่เหลี่ยมซ้อนกัน 2 ฐาน ส่วนรองรับองค์ระฆังในชุดฐานบัวในผังสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้ยี่สิบซ้อนกันจำนวน 3 ฐาน ที่ฐานชั้นล่างมีห้องคูหา ลักษณะเป็นห้องสี่เหลี่ยมทรงเรขาคณิตยอดเจดีย์ทรงกลมภายในประดิษฐานพระพุทธรูปยืนทั้ง 4 ด้าน ในแต่ละฐานคาดลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น ไม่ปรากฏฐานประดับมุก องค์ระฆังเอวคอดในผังกลม ซึ่งในส่วนขององค์ระฆังนี้เป็นลักษณะประยุกต์ไม่ใช่ลักษณะของเจดีย์

⁴⁶⁹ องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ ฉบับ พ.ศ. 2559, 168-169.

แบบมอญ-พม่า ส่วนยอดเป็นบัลลังก์ในผังกลมยี่ตสูง ตกแต่งด้วยยอดฉัตรทอง เป็นฉัตรในรูปแบบศิลปะพม่า ตกแต่งด้วยการทาสีทั้งองค์

พระธาตุขวยปู วัดชัยสิทธิ์ อ.วังชิ้น

ภาพที่ 236 พระธาตุขวยปู วัดชัยสิทธิ์ อ.วังชิ้น

พระธาตุขวยปู(ขุยปู) นั้นหมายถึงรูปปู ที่มาของคำนี้มาจากตำนานที่เล่าว่า เมื่อพระพุทธเจ้าทรงเสวยพระชาติเป็นโพธิสัตว์ ทรงกำเนิดเป็นปูนาใหญ่สี่เหลี่ยมตามตำนานเรียกว่า ปูคำ ปูคำเลี้ยงดูแม่ที่แก่ชรา อาศัยอยู่ในถ้ำกแม่ป่าก ปัจจุบันกลายเป็นลำห้วยแม่ป่าก ปูคำโพธิสัตว์ มีความกตัญญู คอยดูแลแม่ผู้แก่ชราและได้บำเพ็ญเพียรรักษาศีลภาวนาสังสมบารมีทาน อยู่ที่ถ้ำจนแม่เสียชีวิต ปูคำพระโพธิสัตว์จึงได้ตัดสินใจเจาะรูเพื่อเดินทางออกจากถ้ำไปสังสมบารมี รูที่เจาะออกจากถ้ำนี้ห่างจากถ้ำประมาณ 300 เมตร ซึ่งปัจจุบันคือสถานที่ประดิษฐานพระธาตุขวยปู พร้อมทั้งตั้งอธิษฐานว่า ณ ที่ตรงนี้ขอให้ได้เป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุแห่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงปรินิพพาน พระโศกมหาราชแห่งอินเดีย ได้ส่งพระธรรมทูตมา

เผยแพร่ศาสนา และได้นำพระบรมสารีริกธาตุ ไหล่ด้านซ้ายของพระพุทธเจ้ามาประดิษฐานไว้ในรูปหล่อ ก่อเจดีย์ทับไว้⁴⁷⁰

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม เป็นเจดีย์ทรงระฆังได้รับอิทธิพลศิลปะมอญพม่า สืบเนื่องจากรูปแบบเจดีย์พม่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 แต่เพิ่มลักษณะของช่างท้องถิ่น ส่วนฐานเริ่มด้วยระเบียงรอบพระธาตุ โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก ภายในสามารถเดินประทักษิณได้ ส่วนฐานของพระธาตุชั้นล่างสุดเริ่มต้นด้วยฐานเชิงขนาดใหญ่ที่บริเวณมุมระดับเจดีย์ทิศ รูปแบบศิลปะแบบพม่าประยุกต์ มีการลดทอนลดทลาย ส่วนรองรับองค์ระฆังเป็นฐานบัวย่อมุมแบบพม่า ซ้อนกันจำนวน 3 ชั้น ในฐานแต่ละชุดท้องไม้ยัดสูงประดับลูกแก้วอกไก่ 2 เส้น ฐานประดับมุกอยู่ในผังกลม องค์ระฆังในผังกลมป้านลักษณะแบบพม่า ส่วนยอดสุดตกแต่งด้วยฉัตรทอง

พระธาตุดอยกลางอริยสัจจิ่ง สำนักปฏิบัติธรรมบ่อถ้ำแม่แก้ง อ.วังชิ้น

เริ่มสร้างเมื่อวันเสาร์ที่ 21 เมษายน 2555 บรรจุพระธาตุพระพุทธเจ้าทั้ง 7 และเครื่องมงคลสืบพระพุทธศาสนา มีพระครูบาน้อยวัดศรีดอนมูล เป็นประธานบรรจุดวงพระธาตุ ท่านเจ้าคณะจังหวัดเป็นผู้บรรจุของมงคล พระกรุ พระแก้ว พื้นที่บริเวณสำนักปฏิบัติธรรมบ่อถ้ำแม่แก้งนี้ ก่อนสร้างชาวบ้านมีความเชื่อว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เนื่องจากพบหินธรรมชาติที่มีลักษณะคล้ายพระพุทธรูป

ภาพที่ 237 พระธาตุดอยกลางอริยสัจจิ่ง สถานปฏิบัติธรรมบ่อถ้ำแม่แก้ง อ.วังชิ้น จ.แพร่

⁴⁷⁰ พระธาตุขวยปู, เข้าถึงเมื่อ 23 เมษายน 2561, เข้าถึงได้จาก

และลักษณะคล้ายรอยพระพุทธรูปอยู่ในบริเวณ และยังมีบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านมีความเคารพมาเป็นเวลานาน(ภาพที่238) จึงเห็นว่าบริเวณนี้มีความเหมาะสมที่จะสร้างสถานปฏิบัติธรรมขึ้น

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม เป็นเจดีย์ทรงระฆังแบบพม่าประยุกต์กับศิลปะล้านนามีระเบียงประทักษิณและซุ้มพระพุทธรูปศิลปะพม่า 4 ทิศ ฐานของเจดีย์เป็นฐานเขียงในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดใหญ่ ที่มุมประดับด้วยหม้อปुरुณฆณะแบบล้านนาทั้ง 4 ด้าน ที่บริเวณผนังประดิษฐานพระพุทธรูปเรียงรายอยู่ด้านล่าง ฐานขององค์เจดีย์เป็นฐานบัวยกเก็จในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส ไม่ใช่รูปแบบของฐานบัวยกเก็จแบบล้านนา ประดับเจดีย์รายทรงระฆังกลมแบบพม่า 4 ด้านต่อด้วยส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นบัวกลีบซ้อนกัน 3 ชั้นในผังแปดเหลี่ยม ซึ่งลักษณะนี้เป็นระเบียบของส่วนรองรับองค์ระฆังของเจดีย์แบบล้านนา องค์ระฆังในผังกลมในลักษณะแบบพม่าอย่างชัดเจน ตกแต่งด้วยรัศมีและลวดลายบริเวณบัวคอเสื้อ ปัทมบาทและปลียอดมีลักษณะอ้วน ซึ่งเป็นลักษณะของศิลปะพม่า

ภาพที่ 238 พื้นที่บริเวณสถานปฏิบัติธรรมบ่อฤาษีก่อนสร้างพระธาตุ

ที่มา : การก่อสร้างพระเจดีย์ธาตุดอยกลางอริยสัจจัง, เข้าถึงเมื่อ 23 เมษายน 2561 เข้าถึงได้จาก http://www.buddhadhamma.com/index.php?lay=boardshow&ac=webboard_show&No=1410215

วัดโพธิบุปผาราม อ.ลอง

ภาพที่ 239 วัดโพธิบุปผาราม อ.ลอง

วัดโพธิบุปผาราม สร้างขึ้นประมาณปี พ.ศ.2310 ได้รับวิสุงคามสีมาเมื่อ พ.ศ.2474 แต่เดิมชื่อวัดป็นลอง ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็นวัดบ้านป็น มีเรื่องเล่าว่าในปี พ.ศ. 2400 เกิดนิมิตสิ่งอัศจรรย์ขึ้นที่ต้นโพธิ์ในวัด เกิดมียางสีแดงไหลออกมาจากลำกิ่งเน็ง (กิ่งที่แยกออกจากต้นขนานไปกับพื้นดิน) พอหยุดไหลประมาณอีก 49 วัน ต้นโพธิ์ก็เกิดปาฏิหาริย์มีดอกออกมาเป็นสีขาว และสีชมพู 9 ดอกเป็นสิ่งที่อัศจรรย์ยิ่งนัก ท่านครูบาจุ่มปุเจ้าอาวาสในขณะนั้นพร้อมด้วยคณะศรัทธาจึงนำดอกไปมอบให้เจ้าหลวงญาณรังสี เจ้าเมืองนครลำปางซึ่งในขณะนั้นเมืองลองขึ้นอยู่กับเมืองลำปาง จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นดังกล่าวมาในปี พ.ศ. 2482 จึงขอเปลี่ยนชื่อมาเป็น“วัดโพธิบุปผาราม”⁴⁷¹

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม เป็นเจดีย์ทรงวิหารที่บตันแบบศิลปะพม่า ในส่วนของเรือนธาตุย่อมุม ซึ่งเป็นลักษณะของศิลปะแบบอูระ-มันทล ที่เข้ามาในล้านนาช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 และพัฒนาการต่อมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 26 มีการผสมผสานศิลปะแบบท้องถิ่น และประยุกต์ศิลปะแบบล้านนาเข้าไป ดังจะเห็นได้จากส่วนยอดของเจดีย์โพธิบุปผารามนี้ไม่ปรากฏเจดีย์ทรงกลมแบบพม่า แต่กลับเป็นลักษณะของเจดีย์ทรงระฆังในผังแปดเหลี่ยมซึ่งไม่ใช่ระเบียบขององค์ระฆังในเจดีย์

⁴⁷¹ ประวัติวัดโพธิบุปผาราม , เข้าถึงเมื่อ 23 เมษายน 2561, เข้าถึงได้จาก

ล้านนา ลักษณะนี้น่าจะเป็นลักษณะของช่างท้องถิ่นเมืองลองที่ออกแบบเข้าไปผสมผสาน ส่วนยอดมี
บัลลังก์ขนาดเล็ก ปลียอดอวบน้ำวนแบบศิลปะพม่า

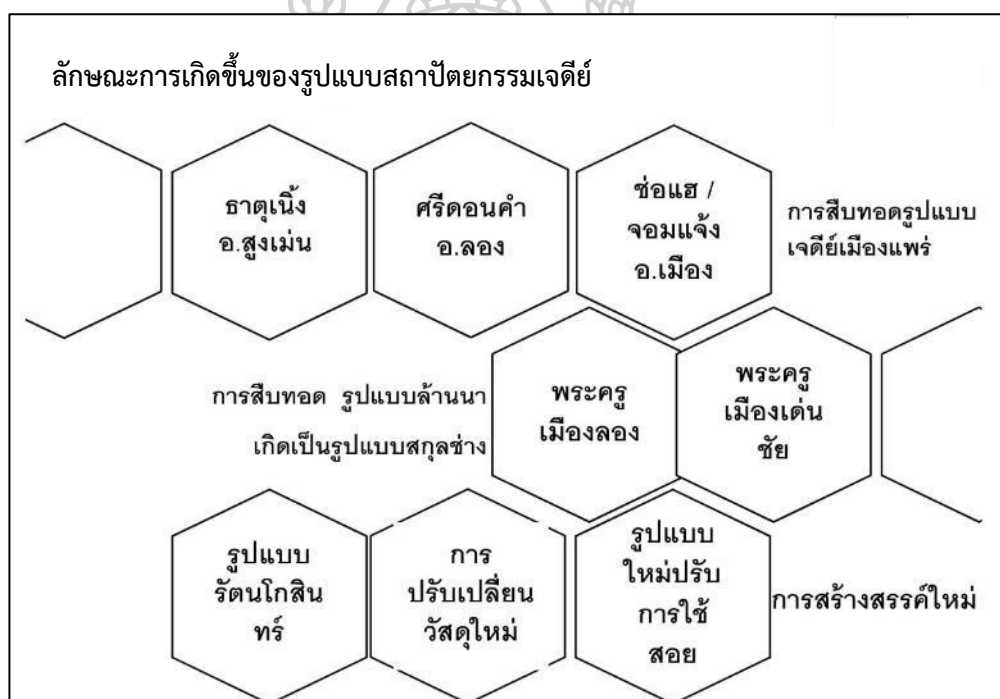
รูปแบบสถาปัตยกรรมเจดีย์ กลุ่ม ที่ 5.2.7 นี้ มีลักษณะร่วมกันของสถาปัตยกรรมที่ได้รับ
อิทธิพลของศิลปะแบบมอญ-พม่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 แต่รูปแบบดังกล่าวไม่ได้ชัดเจนจนเรียกได้
ว่าเป็นศิลปะในช่วงเวลา อมรปุระ-มณฑลโดยตรง และรูปแบบของสถาปัตยกรรมมีความแตกต่างใน
องค์ประกอบมาก ไม่อยู่ในระเบียบรูปแบบที่ถูกต้องชัดเจน มีเพียงแค่บางองค์ประกอบเท่านั้นที่มี
ลักษณะและกลืนอายุแบบพม่า ซึ่งเจดีย์ในกลุ่มนี้อาจเรียกว่า เจดีย์ทรงระฆังอิทธิพลพม่าผสมผสาน
ช่างท้องถิ่นระยะหลัง

5.3 ปัจจัยและอิทธิพลที่ส่งผลต่อรูปแบบสถาปัตยกรรมเจดีย์เมืองแพะ

5.3.1 ลักษณะการเกิดขึ้นของรูปแบบสถาปัตยกรรมเจดีย์

จากการศึกษารูปแบบสถาปัตยกรรมและการจัดกลุ่มเจดีย์ตามลักษณะรูปแบบและองค์ประกอบในหัวข้อที่ 5.2 สามารถจำแนกออกเป็นกลุ่มย่อยได้ทั้งหมด 7 กลุ่มทั่วจังหวัดแพะนั้น ผู้ศึกษามีความพยายามที่จะศึกษาลักษณะของการเกิดขึ้น และการกระจายตัวตามตำแหน่งที่ตั้งในแต่ ละพื้นที่ หรือลักษณะพิเศษที่เกิดขึ้นเฉพาะ ว่ามีความสอดคล้องและความสัมพันธ์กันมากน้อยเพียงใด ซึ่งลักษณะการเกิดของรูปแบบของเจดีย์นั้น สามารถแบ่งได้เป็น 3 สายในการพัฒนารูปแบบดังนี้

ภาพที่ XXX แสดงการเกิดขึ้นของรูปแบบเจดีย์

1. การสืบทอดรูปแบบของสถาปัตยกรรมเจดีย์ดั้งเดิม

การสืบทอดรูปแบบนี้จะพบในกลุ่มหรือบริเวณที่มีพระธาตุเจดีย์เก่าแก่ที่มีชื่อเสียง เป็นที่รู้จักแพร่หลาย โดยจะสืบทอดลักษณะทั้งหมดไม่มีการปรับเปลี่ยนองค์ประกอบ หรือรายละเอียดแต่อย่างใด และไม่มีการผสมผสานลักษณะใหม่ เพียงแต่อาจมีลักษณะย่อยส่วนให้มีขนาดเล็กลง แต่เมื่อ

มองโดยภาพรวมแล้วจะมีลักษณะของพระธาตุต้นแบบอย่างชัดเจน โดยกลุ่มสี่หอเจดีย์เมืองแพร์ แบบดั้งเดิม ได้แก่

กลุ่มที่ 5.2.1 เจดีย์ทรงระฆังในผังแปดเหลี่ยมสกุลช่างเมืองแพร์ การสี่หอรูปแบบพระธาตุช่อแฮ และพระธาตุจอมแจ้ง อ.เมือง ซึ่งลักษณะนี้มีพระธาตุสำคัญซึ่งถือว่าเป็นพระธาตุคู่บ้านคู่เมืองของเมืองแพร์ ถึงแม้ว่าการศึกษาเจดีย์ในกลุ่มนี้ จะทราบข้อมูลระยะเวลาก่อสร้างที่ชัดเจน ดังมีบันทึกไว้ในประวัติการก่อสร้าง แต่ผู้ออกแบบหรือช่างก่อสร้างกลับไม่ได้ระบุไว้ ทำให้ไม่สามารถทราบได้ว่ารูปแบบนั้นเป็นผลงานการออกแบบของใคร หรือสายสกุลช่างกลุ่มใด โดยเจดีย์กลุ่มนี้จะนิยมสร้างเฉพาะในเขต อ.เมือง ซึ่งเป็นที่ตั้งของพระธาตุต้นแบบ และในเขต อ.สูงเม่น เนื่องจากอยู่ติดกับ อ.เมือง จึงได้รับอิทธิพลส่งมาถึง สอดคล้องกับการสัมภาษณ์เจ้าอาวาสในหลายวัดที่เป็นผู้สร้างพระธาตุเจดีย์ในช่วงเวลานั้นกล่าวว่า มีความตั้งใจที่จะจำลองและนำพระธาตุช่อแฮและจอมแจ้งมาเป็นต้นแบบในการสร้าง

กลุ่มที่ 5.2.2 เจดีย์ทรงระฆังในผังแปดเหลี่ยมการสี่หอพระธาตุศรีดอนคำ อ.ลอง มีลักษณะแตกต่างไปจากกลุ่มของพระธาตุช่อแฮและพระธาตุจอมแจ้งอย่างชัดเจน เจดีย์รูปแบบนี้จะกระจายตัวอยู่ใน อ.ลอง และ อ.วังชิ้น ส่วนมากเป็นผลงานการก่อสร้างของครูบาสมจิต จิตตคุตโต เจ้าอาวาสวัดสะแล่ง อ.ลอง ซึ่งจากการสอบถามผู้ช่วยเจ้าอาวาสในการออกแบบและการก่อสร้างนั้น กล่าวว่าแนวคิดในการสร้างเจดีย์รุ่นใหม่ ได้รับแรงบันดาลใจและยกให้จากพระธาตุศรีดอนคำ ซึ่งถือได้ว่าเจดีย์เก่าแก่และประชาชนให้ความเคารพ จึงนำมาเป็นต้นแบบในการก่อสร้างรุ่นหลังหลายองค์

กลุ่มที่ 5.2.5 กลุ่มย่อยที่ 3 เจดีย์ทรงปราสาทยอดเจดีย์ การสี่หอสายพระธาตุหลวง เนิง อ.สูงเม่น การเกิดเจดีย์ในกลุ่มนี้ก็เช่นเดียวกัน เนื่องจากที่ อ.สูงเม่น มีพระธาตุหลวงเนิงเป็นพระธาตุเก่าแก่คู่บ้านคู่เมืองมาเป็นเวลายาวนาน ดังนั้นในการสร้างเจดีย์ใหม่ซึ่งเจดีย์บางส่วนได้รับแรงบันดาลใจอย่างชัดเจน ซึ่งเป็นจำลองลักษณะของพระธาตุเนิงมาครบทุกรายละเอียด ไม่มีการปรับเปลี่ยนสัดส่วนและองค์ประกอบแต่อย่างใด และลักษณะนี้จะพบเฉพาะในเขต อ.สูงเม่น เท่านั้น

2. การสี่หอรูปแบบของเจดีย์ในศิลปะล้านนาและศิลปะพม่า

ในกลุ่มนี้จะเป็นเจดีย์ที่มีลักษณะผสมผสานอิทธิพล และระเบียบองค์ประกอบของเจดีย์แบบล้านนาดั้งเดิมเข้ามารวมกับศิลปะล้านนาประยุกต์ในบางองค์ประกอบ ส่วนที่เน้นในกลุ่มนี้ คือ การกลับมาใช้รูปแบบของฐานบัวยกเก็จล้านนาดั้งเดิม และความนิยมของส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นบัว

ถลาในผังกลม หรือส่วนรองรับองค์ระฆังชุดฐานบัวซ้อนกัน 3 ชั้นในผังวงกลม ซึ่งเป็นลักษณะของเจดีย์ล้านนาที่นิยมใช้ในช่วงศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา แต่ลักษณะดังกล่าวนี้กลับไม่พบและเป็นที่ยอมรับในเมืองแพร่ ในช่วงระยะเวลาที่ร่วมสมัยกัน เนื่องจากเมืองแพร่เลือกรับและปรากฏเน้นส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นบัวถลาในผังแปดเหลี่ยม ซึ่งลักษณะการสืบทอดนี้จัดอยู่ในกลุ่มที่ 5.2.4 เจดีย์ทรงระฆังรูปแบบอื่นๆ และ 5.2.5 เจดีย์ทรงปราสาทยอดเจดีย์

3. การสร้างสรรค์ใหม่

เจดีย์กลุ่มนี้เป็นรูปแบบที่เรียกได้ว่า เป็นการปรับเปลี่ยนรูปแบบของเจดีย์จากสายพัฒนาการเดิมที่มีรูปแบบแตกต่างกันอย่างชัดเจน โดยเฉพาะเรื่องขนาดที่ใหญ่ขึ้น ซึ่งเป็นผลจากการพัฒนาทางด้านวัสดุ โครงสร้างและการประดับตกแต่ง แต่ยังคงลักษณะของศิลปะแบบล้านนาเป็นหลัก และมีการเพิ่มลักษณะศิลปะอื่นเข้ามา เช่น ศิลปะแบบรัตนโกสินทร์ ปรากฏในส่วนสัดส่วนและรูปทรงขององค์ระฆังและการประดับตกแต่งนั้น พบการประดับลวดลายแบบศิลปะรัตนโกสินทร์ ลวดลายศิลปะล้านนาประยุกต์ สี่ที่นิยมใช้ทางองค์พระเจดีย์หรือพระธาตุในกลุ่มนี้ มีความนิยมใช้สีขาวยาวตั้งแต่ส่วนฐานจรดยอดเจดีย์ และนิยมตกแต่งลวดลายฉลุหรือลายปูนปั้นแบบล้านนาทาด้วยสีทองตามองค์ประกอบ เช่น ลายประจายามอก กาบบน กาบล่าง ซึ่งรูปแบบของเจดีย์กลุ่มนี้ได้แก่ กลุ่มที่ 5.2.6 เจดีย์ทรงปราสาทขนาดใหญ่รูปแบบมหาเจดีย์และการปรับเปลี่ยนการใช้สอย ในกลุ่มงานสร้างสรรค์อีกกลุ่ม คือ กลุ่มที่ 5.2.7 เจดีย์ทรงมอญ-พม่า ระยะเวลาหลังซึ่งพบกระจายที่ อ.ลอง เป็นส่วนใหญ่ มีการปรับเปลี่ยนองค์ประกอบของเจดีย์แบบมอญพม่า โดยลดทอนและตัดบางองค์ประกอบออกจนระเบียบของเจดีย์ทรงระฆังหรือเจดีย์ทรงวิหารแบบพม่านั้นมีลักษณะของช่างท้องถิ่นผสมอยู่มาก เรียกได้ว่าเป็นเจดีย์ทรงมอญ-พม่าผสมศิลปะท้องถิ่น

5.3.2 อิทธิพลและกลุ่มบุคคลที่ส่งผลต่อรูปแบบสถาปัตยกรรม

อิทธิพลที่ส่งผลต่อรูปแบบสถาปัตยกรรมเจดีย์ จากการที่ได้กล่าวมาแล้ว ปัจจัยหลักที่สามารถมองเห็นเป็นรูปธรรมได้อย่างชัดเจนคือ ความเจริญทางด้านเทคโนโลยีและวัสดุก่อสร้าง ซึ่งส่งผลต่อขนาดรูปแบบตลอดจนการประดับตกแต่ง อีกปัจจัยหนึ่งคือ ความต้องการในพื้นที่ใช้สอยเพิ่มเติม นำมาซึ่งการสร้างสรรค์เจดีย์รูปแบบใหม่ และอีกปัจจัยซึ่งมีความสำคัญมาก คือ กลุ่มบุคคลที่มีความเกี่ยวข้องกับการสร้างศาสนสถาน ซึ่งประกอบด้วย ศรัทธาวัต ประชาชนผู้มีจิตศรัทธา เจ้าอาวาส พระครู สล่าท้องถิ่น และผู้รับเหมาก่อสร้าง

1. ศรัทธาวัต

เป็นกลุ่มบุคคลผู้สนับสนุน หรือในบางครั้งเป็นผู้ริเริ่มโครงการที่จะก่อสร้างศาสนสถาน หรือเป็นผู้สนับสนุนปัจจัยในการก่อสร้าง ซึ่งศรัทธาวัตนี้มีทั้งประชาชนในพื้นที่ และศรัทธาที่มาจากจังหวัดอื่น และด้วยความศรัทธาจึงร่วมกับเจ้าอาวาสสร้างเสนาสนะขึ้น ศรัทธาวัตเหล่านี้ มีความเกี่ยวข้องในช่วงเริ่มต้นและปัจจัยสนับสนุน แต่ในระหว่างดำเนินการจนถึงระหว่างการก่อสร้างรวมทั้งรูปแบบของเจดีย์ในการสร้างนั้น โดยส่วนมากให้ความไว้วางใจเจ้าอาวาสเป็นผู้เลือกและตัดสินใจว่าต้องการสร้างพระธาตุเจดีย์รูปแบบใด ดังนั้นความต้องการของศรัทธาวัตนี้จึงส่งผลต่อรูปแบบสถาปัตยกรรมเจดีย์น้อยมาก

2. สล่าท้องถิ่น

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาขอใช้คำจำกัดความว่า ช่างพื้นที่ในเมืองแพร่และช่างพื้นที่ในจังหวัดใกล้เคียง ที่ทำงานก่อสร้าง ออกแบบ งานประณีตศิลป์ รวมทั้งการประดับตกแต่งอาคารศาสนสถานประเภทต่างๆ ซึ่งมีความเชี่ยวชาญและประสบการณ์ในการก่อสร้างสถาปัตยกรรมเจดีย์และอาคารที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาโดยตรง จากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาสพบว่า สล่าท้องถิ่นที่ทำงานก่อสร้างในเมืองแพร่นั้นมีกลุ่มของช่างเมืองแพร่ที่รับงานเป็นประจำ และสล่าท้องถิ่นจากจังหวัดใกล้เคียงเข้ามารับงานในเมืองแพร่ โดยกลุ่มสล่าที่นิยมเข้ามาทำงานในเมืองแพร่นี้มาจากลำปางและกลุ่มสล่าจากเชียงใหม่

ลักษณะการทำงานของสล่าท้องถิ่นสามารถแบ่งเป็น 2 ลักษณะคือ

1) สล่าท้องถิ่นที่มีความเชี่ยวชาญและความรู้ในเรื่องศิลปกรรมล้านนาและการก่อสร้างวัดโดยเฉพาะ จะทำหน้าที่ร่วมกับเจ้าอาวาสในการออกแบบและนำเสนอรูปแบบในการก่อสร้าง ถือได้ว่าช่างกลุ่มนี้มีความสำคัญในการกำหนดรูปแบบทางสถาปัตยกรรมเป็นอย่างมาก

2) สล่าท้องถิ่นที่พอจะมีความรู้ในการก่อสร้างวัดบ้าง แต่ไม่มีความเชี่ยวชาญเท่ากลุ่มแรก โดยส่วนมากสล่ากลุ่มนี้จะทำงานร่วมกับเจ้าอาวาสและศรัทธาที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในการสร้างวัดอยู่แล้ว โดยที่รูปแบบและความต้องการต่างๆจะมาจากเจ้าอาวาสเป็นผู้ออกแบบ หรือเจ้าอาวาสบอกความต้องการ ว่าต้องการให้รูปแบบออกมาในรูปแบบใด โดยใช้วิธีจำลองเจดีย์ที่มีมาก่อนว่าอยากได้รูปแบบนี้ หรือนำเจดีย์ต้นแบบมาให้สล่าท้องถิ่นไปศึกษารูปแบบและจำลองแบบมาใช้ปรับและปรับเปลี่ยนเพิ่มเติมรายละเอียดองค์ประกอบอื่นๆเพิ่มเติม โดยระหว่างการก่อสร้างจะมีเจ้าอาวาสเป็นผู้ควบคุมงาน ซึ่งลักษณะการทำงานของสล่าท้องถิ่นนี้จะพบในวัดที่มีขนาดใหญ่ มีความเจริญและความพร้อมในการก่อสร้าง เช่น อ.เมือง อ.สูงเม่น อ.ลอง

หลังจากได้รูปแบบที่จะใช้ในการก่อสร้าง เจ้าอาวาสจะจัดหาสล่าท้องถิ่น 2 ชุด โดยชุดแรกเป็นชุดใหญ่ทำงานโครงสร้าง ขึ้นผังอาคารรูปแบบและตัวอาคาร และอีกชุดทำงานในส่วนขอลวดลายประดับตกแต่งโดยเฉพาะ ซึ่งเป็นงานที่ต้องการความละเอียดและใช้เวลานานมาก(ภาพที่ 240) ซึ่งสล่ากลุ่มนี้เมื่อทำงานเสร็จจะได้รับงานที่วัดโดยการแนะนำต่อกันจากเจ้าอาวาส

ภาพที่ 240 พระธาตุเจดีย์วัดปางท่าข้ามระหว่างการก่อสร้าง
และสล่าที่กำลังปั้นปูนตกแต่งองค์พระธาตุ อ.สูงเม่น

3. ผู้รับเหมาก่อสร้าง

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาขอใช้คำจำกัดความว่า ช่างก่อสร้างที่รับเหมาก่อสร้างอาคารทั่วไป และไม่ได้มีความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับการออกแบบและก่อสร้างเจดีย์หรือวัดโดยเฉพาะ เนื่องจากความไม่เข้าใจในรูปแบบสัดส่วนตลอดจนองค์ประกอบการประดับตกแต่งของศิลปกรรม ล้วนน่าเท่าไรนัก ทำให้ผลงานของช่างกลุ่มนี้มีรูปแบบออกมาไม่ชัดเจน และมีองค์ประกอบที่เปลี่ยนไปจากที่ควรเป็น โดยมากมักจะเป็นเจดีย์ขนาดเล็กไม่เน้นการประดับตกแต่งหรือลวดลาย เป็นองค์เจดีย์เกลี้ยงๆตกแต่งด้วยการทาสีทอง และมักพบในเขตอำเภอที่มีความห่างไกล เช่น อ.สอง อ.หนองม่วงไข่ และเป็นวัดขนาดเล็กที่เพิ่งเริ่มก่อสร้าง หรืออาจยังไม่มีปัจจัยเพียงพอที่จะสร้างพระธาตุเจดีย์องค์ใหญ่ เช่น เจดีย์วัดห้วยขอน อ.สอง(ภาพที่ 242) เจดีย์วัดทุ่งไ้ง้ใต้ อ.เมือง(ภาพที่ 241) เจดีย์วัดม่วงคำ อ.วังชิ้น(ภาพที่ 243)

ภาพที่ 241 เจดีย์วัดทุ่งไ้ง้ใต้

ภาพที่ 242 เจดีย์วัดห้วยขอน

ภาพที่ 243 เจดีย์ม่วงคำ

4. เจ้าอาวาส

กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลมากที่สุดในการออกแบบและก่อสร้างเจดีย์ โดยเจ้าอาวาสนั้นเป็นที่เคารพและเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชุมชนอยู่แล้ว ดังนั้นการที่จะเชิญชวนให้ประชาชนร่วมบุญหรือบริจาคปัจจัยในการก่อสร้างก็เป็นเรื่องไม่ยากนัก ซึ่งเจ้าอาวาสจะเป็นผู้ที่กำหนดทิศทางการออกแบบและก่อสร้างว่าจะเป็นไปในทิศทางใด

เจ้าอาวาสที่ประจำอยู่วัดใหญ่ในเมืองส่วนมาก จะมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องของรูปแบบและการก่อสร้างเจดีย์เป็นทุนเดิม ดังนั้นในการก่อสร้างจึงสามารถจัดหาสถาปนิกที่มีฝีมือ

และความชำนาญ ทำให้รูปแบบของเจดีย์ในเขต อ.เมือง หรืออำเภอขนาดใหญ่ นั้น มีรูปแบบเจดีย์ที่ใหญ่โตและระเบียบองค์ประกอบ สัดส่วน ตลอดจนการประดับตกแต่งที่สวยงาม เจ้าอาวาสบางองค์ นอกจากจะทำหน้าที่เป็นผู้ริเริ่มแล้ว ยังทำหน้าที่เป็นผู้ออกแบบในการควบคุมการก่อสร้างไปด้วย

อย่างไรก็ตามในส่วนของเจ้าอาวาสที่อยู่ประจำวัดขนาดเล็กหรือในบางวัดที่งบประมาณการก่อสร้างของวัดไม่เพียงพอ เจ้าอาวาสจะทำหน้าที่เป็นผู้ควบคุมงาน หรือประสานงานเกณฑ์พระลูกวัด เณร หรือชาวบ้านในพื้นที่ให้มาร่วมแรงร่วมใจสร้างพระเจดีย์ หรือเสนาสนะอื่นๆ ให้แล้วเสร็จ

ซึ่งสิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าชาวล้านนาให้ความสำคัญ และความเคารพแก่เจ้าอาวาสเป็นอย่างมาก เกิดเป็นปรากฏการณ์สำคัญในการสร้างเจดีย์ในช่วงปัจจุบัน ซึ่งมีครูบาสายนักพัฒนาและก่อสร้างแตกออกเป็นสายย่อยๆ ทั้เมืองแพร่ ดังจะอธิบายในหัวข้อต่อไป

5.3.3 ปรากฏการณ์การสร้างสถาปัตยกรรมเจดีย์สายครูบาศรีวิชัย ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25-ปัจจุบัน

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 นี้ เป็นช่วงที่มีการก่อสร้างเจดีย์ทั่วเมืองแพร่เป็นจำนวนมาก ซึ่ง 80% เป็นเจดีย์ที่สร้างใหม่ และส่วนที่เหลือคือการซ่อมแซมบูรณะหรือการสร้างครอบทับพระธาตุเจดีย์องค์เดิมโดยเฉพาะในเขต อ.เมือง อ.สูงเม่น อ.ลอง ซึ่งมีวัดใหม่ตั้งขึ้นเป็นจำนวนมากกระจายอยู่โดยรอบ เกิดเป็นกระแสการสร้างพระธาตุเจดีย์ มีงานฉลองและงานสมโภชน์ตลอดเวลา การสร้างเจดีย์ในช่วงนี้มีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่หลากหลายดังปรากฏในการศึกษาในหัวข้อที่ 5.2 การแบ่งกลุ่มรูปแบบทางสถาปัตยกรรมเจดีย์ในเมืองแพร่

บุคคลที่มีอิทธิพลอย่างมากในการก่อสร้างเจดีย์นั้น คือ กลุ่มเจ้าอาวาส ซึ่งในกลุ่มของเจ้าอาวาสนี้จากการศึกษาพบว่า ในเมืองแพร่มีกลุ่มพระครูบาศรีวิชัย ก่อสร้างวัดและอาคารทางศาสนาอยู่หลายสาย ซึ่งมีผลงานกระจายอยู่ในแต่ละเขตอำเภอ และมีเอกลักษณ์เฉพาะหรือรูปแบบเฉพาะกลุ่มจนเกิดเป็นรูปแบบสกุลช่างท้องถิ่นในพื้นที่นั้นๆ ซึ่งกลุ่มสายพระครูบาเหล่านี้มีบทบาทสำคัญ ในการพัฒนารูปแบบสถาปัตยกรรมเจดีย์ และอาคารทางพุทธศาสนาในเมืองแพร่ ถือได้ว่าเป็นผู้สืบทอดและสร้างงานพุทธศิลปกรรมล้านนาของเมืองแพร่ให้มีความเข้มแข็งขึ้น

สมมุติฐานแรกของการศึกษาในประเด็นนี้คือ ในเมืองแพร่ น่าจะมีพระสายนักพัฒนาในแต่ละอำเภอในจำนวนที่ใกล้เคียงกัน ซึ่งสายสกุลช่างอาจจะสามารถแบ่งได้เป็นสายสกุลช่างเมืองแพร่ สกุลช่างเมืองลอง สกุลช่างเด่นชัย สกุลช่างวังชิ้น ฯลฯ แต่จากผลการศึกษานั้นพบว่า สายพระครูบาศรีวิชัยนักพัฒนานี้กับมีน้ำหนักจำนวนการก่อสร้างชัดเจนในเขต อ.ลอง และ อ.เมือง เป็นหลัก และสามารถแบ่งสายพระครูบาศรีวิชัยนักพัฒนาได้ดังนี้

1. สายพระครูบาวิจิตรนวกการโกศล (พระครูสมจิต จิตตคุตโต)

อดีตเจ้าอาวาสวัดสะแล่ง อ.ลองและพระพิริจ อติภทโท อดีตผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสะแล่ง อ.ลอง

ภาพที่ 244 พระครูบาสมจิต จิตตคุตโต

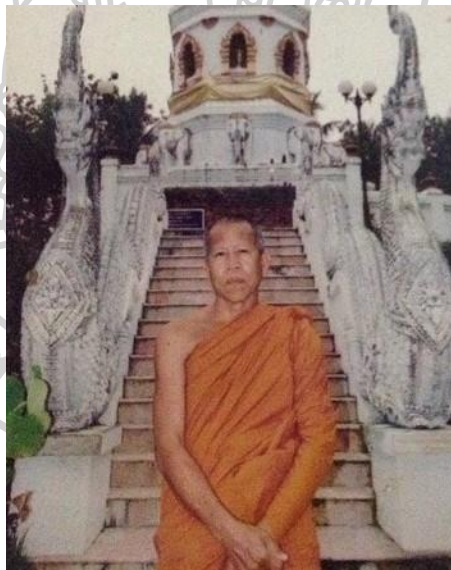
พระครูวิจิตรนวกการโกศล(พระครูสมจิต จิตตคุตโต)(ภาพที่ 244) โยมบิดาชื่อ ชื่น เป็นแพทย์ประจำตำบล หมอขึ้นเป็นหลานของแสนสิริชัยหรือแสนสิริชัย โยมมารดาชื่อคำมูลเป็นหลานของพญาช่างปานและเป็นหลานพญาขันตสึมา เจ้าผู้ครองนครเมืองลองในอดีต ทำครูบาเป็นบุตรคนที่ 2 เมื่อจบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 แล้ว หลวงพ่อครูบาสมจิต ได้เข้าศึกษาต่อในโรงเรียนฝึกหัดครูอุตรดิตถ์ (ปัจจุบันคือมหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์) แต่ท่านได้ลาบวชก่อนที่จะเรียนจบหลักสูตร เมื่อ พ.ศ. 2506 ตรงกับวันที่ 18 มีนาคม พ.ศ.2506 โดยมีหลวงพ่พระครูเกษมรัตนคุณ เจ้าคณะ อ.ลอง เจ้าอาวาสวัดศรีดอนคำ เป็นพระอุปัชฌาย์และได้รับฉายาว่า “จิตตคุตโต”

เมื่อได้เข้าอุปสมบทแล้วพระสมจิต จิตตคุตโต ได้ศึกษาปฏิบัติธรรมที่วัดศรีดอนคำ อ.ลอง และเมื่อวันที่ 18 พฤษภาคม พ.ศ. 2506 ได้ย้ายมาปฏิบัติธรรม ณ วัดร้างแห่งหนึ่งซึ่งอยู่ข้างห้วยแม่กาง อ.ลอง และวัดแห่งนั้นก็คือวัดสะแล่งในปัจจุบัน

การศึกษาทางพระปริยัติธรรมหลังจากบรรพชาอุปสมบท เรียนจบนักธรรมชั้นเอกด้วยผลงานที่หลวงพ่ครูบาสมจิต ได้ปฏิบัติมาอย่างต่อเนื่อง คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์จึงได้ประกาศเกียรติคุณ ถวายปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาพัฒนาชุมชน เมื่อวันที่ 29 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2551

พระครูวิจิตรนวกาโรศล หรือ ครูบาสมจิต ได้ละสังขารเมื่อวันที่ 14 มกราคม พ.ศ. 2560 เวลา 09.52 น. ณ โรงพยาบาลจุฬารัตน์ กรุงเทพฯ สิริอายุ 75 ปี 54 พรรษา ซึ่งเป็นการสูญเสียบุชฌิยบุคคล ทางด้านพุทธศาสนาครั้งยิ่งใหญ่ในเมืองแพร่ แต่อย่างไรก็ตามครูบาสมจิต ยังคงมีลูกศิษย์และผู้สืบทอดงานก่อสร้างสถาปัตยกรรมพุทธศาสนสถานในสมัยปัจจุบัน

ซึ่งการทำงานออกแบบและก่อสร้างของพระครูบาสมจิตนี้ จะมีผู้ช่วยเจ้าอาวาส พระครูพินิจ อดิภทโท(ภาพที่245) เป็นกำลังสำคัญเป็นพระสายงานช่างที่มีความเข้าใจในเรื่องของศิลปกรรมล้านนา การสร้างเจดีย์ตลอดจนศาสนสถานอื่นๆ ภายในวัดซึ่งท่านเป็นผู้ออกแบบและเขียนแบบด้วยตัวเอง รวมถึงควบคุมงานก่อสร้างจนครบขั้นตอน โดยแนวคิดในการออกแบบงานของท่าน ท่านไม่ได้ศึกษาวิชาการทางด้านนี้มาโดยตรง แต่อาศัยข้อแนะนำจากอาจารย์เสนอ ร.ศ.เสนอ นิลเดช และ ผ.ศ. สมคิด จิระทัศนกุล คณะสถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร เป็นเหตุจุดประกายให้ท่านเกิดความสนใจในงานศิลปะล้านนาและงานออกแบบและงานก่อสร้าง

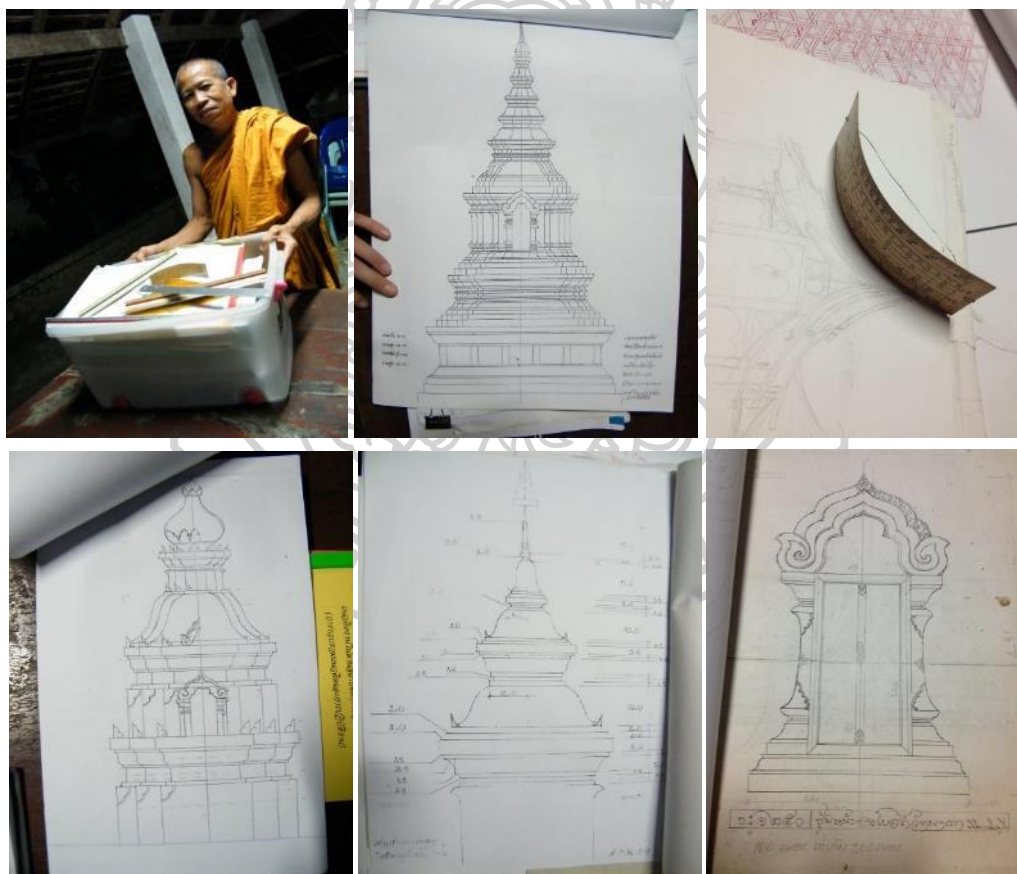

ภาพที่ 245 พระพินิจ อดิภทโท

เนื่องจากในปี พ.ศ. 2528 อาจารย์ทั้งสองได้กรุณาเป็นธุระช่วยออกแบบและควบคุมการก่อสร้างพระอุโบสถวัดสะแล่ง ซึ่งครูบาสมจิต จิตตคุตโต มีความประสงค์จะให้เป็นศิลปกรรมล้านนา อาจารย์ทั้งสองท่านจึงเที่ยวไปเที่ยวมาเพื่อดูแลงานควบคุมการก่อสร้าง ซึ่งพระครูพินิจนั้นมีหน้าที่รับสนองงานครูบาสมจิตและประสานงานกับอาจารย์เสนอและอาจารย์สมคิด ในขณะช่วงเวลาก่อสร้างซึ่งใช้เวลานานหลายปี จึงได้มีโอกาสพูดคุย ประสานงาน และได้รับการถ่ายทอดความรู้จากอาจารย์

ทั้งสอง ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ซึมซับวิชาการด้านนี้มาโดยปริยาย รวมถึงพระพินิจเองมีความสนใจงานด้านนี้เป็นทุนอยู่แล้ว จึงค้นคว้าลงรายละเอียดต่อไป นำมาคิดค้น เพิ่มเติม พัฒนาให้แตกแขนงออกไปอีกตามความประสงค์ของครูบาสมจิต จิตตคุตโต ซึ่งจะคอยบอกความต้องการว่าจะสร้างอะไรรูปแบบอย่างไร จึงทำให้พระครูพินิจต้องค้นคิด และเขียนแบบขึ้นโดยใช้ความรู้ที่ท่านได้รับมาผสมกับความคิดของหลวงพ่เจ้าอาวาส จึงปรากฏให้เห็นเป็นผลงานทั้งใน อ.ลอง และ อ.วังซัน

พระครูพินิจกล่าวว่า “งานก่อสร้างวัดวาอารามนั้นเป็นงานละเอียดอ่อนมาก จะต้องพิถีพิถันในด้านโครงสร้างเพราะจะต้องแน่นหนาและคงทน พร้อมกันนี้ก็ต้องคำนึงถึงความสวยงามไปพร้อมกันด้วย จึงเป็นงานที่ไม่ถ่วงน้ำหนักอาศัยความขยันและความใฝ่รู้ และได้ครูบาอาจารย์คอยแนะนำ ทำให้พัฒนามาจนถึงจุดนี้ได้”⁴⁷² (ภาพที่ 246)

ภาพที่ 246 แบบก่อสร้างงานสถาปัตยกรรมเขียนโดยพระพินิจ อติภทโท

⁴⁷² สัมภาษณ์ พระครูพินิจ อติภทโท, ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสะแล่ง อ.ลอง, 24 กุมภาพันธ์ 2561.

ผลงานสายของพระครูบาวิจิตรนวการโกศล หรือครูบาสมจิต จิตตคุตโตและพระครูพิณิจ อดิภโทนี้ ไม่เพียงเฉพาะแต่สถาปัตยกรรมเจดีย์เท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงอาคารศาสนสถานอื่นๆอีกมากมาย เช่น ศาลาการเปรียญ มณฑป โบสถ์ วิหาร หอไตร หอกลอง หอระฆัง และสิ่งปลูกสร้างทั้งหมดภายในวัด อาคารพิพิธภัณฑ์ที่จัดแสดงสิ่งของภายในวัด เช่น พิพิธภัณฑ์วัดสะแล่ง พิพิธภัณฑ์วัดนาหลวง ตลอดจนโรงเรียนที่อยู่ในเขตพื้นที่ของวัด ซึ่งงานเหล่านี้คณะศรัทธาและประชาชนได้ขอความอนุเคราะห์ให้ครูบาสมจิต และพระพิณิจเข้ามาช่วยในการออกแบบก่อสร้าง ดังมีผลงานปรากฏทั้งในจังหวัดแพร่และจังหวัดใกล้เคียงเป็นจำนวนมาก รวมแล้วไม่ต่ำกว่า 40 วัดขึ้นไป ถือได้ว่าเป็นปรากฏการณ์ครั้งยิ่งใหญ่ เป็นสายของการออกแบบก่อสร้างเจดีย์ และศาสนสถานของเมืองแพร่ที่มีความโดดเด่นเป็นที่นิยมอย่างมาก ตัวอย่างงานออกแบบก่อสร้างพระธาตุเจดีย์ในเมืองแพร่ ดังนี้

ในเขต อ.เมือง ได้แก่ พระธาตุวัดมหาโพธิ์(บูรณะ), เจดีย์วัดหงส์ใต้ อ.เมือง, พระธาตุศรีปรุงเมือง วัดเหมืองหม้อ, วัดนาแหลม, พระธาตุดอยกู่แก้วเมฆวนาราม,

ในเขต อ.สูงเม่น ได้แก่ พระธาตุเจดีย์พระเจ้าองค์หลวง วัดตอนิมิต, พระธาตุสะหลีดวงแก้ว, พระธาตุวัดศรีตอก วัดศรีตอก, พระธาตุศรีดอนมูล วัดศรีดอนมูล, เจดีย์วัดน้ำขำ, พระธาตุสะหลีมหาโพธิ์ วัดโพธิสุนทร, พระธาตุเจดีย์วัดตอนิมิต

ในเขต อ.ร้องกวาง ได้แก่ พระธาตุเจดีย์ศรีร้องกวาง, พระธาตุใจดี วัดเลาใต้, พระธาตุปูแจ (บูรณะ)พระธาตุสะหลีดวงแก้ว

ในเขต อ.ลอง ได้แก่ เจดีย์วัดสะแล่ง, พุทธสถานดอยโป่งมีน (ศาสนสถานบนดอยขนาดใหญ่ มีสิ่งปลูกสร้างหลายแห่ง, พระธาตุปู่ตีบ, พระธาตุวัดนาหลวง, เจดีย์วัดทุ่งแล้ง, มณฑปพระพุทธบาท ดอยโป่งมีน, พระธาตุน้อยนาคนอน ดอยโป่งมีน, เจดีย์วัดนาแก, พระธาตุไฮสร้อย, เจดีย์วัดนาจอมขวัญ, บูรณะ พระธาตุผะอูบคำ, หอพระบาทห้วยเถียง

ในเขต อ.สอง ได้แก่ เจดีย์วัดแม่ลานใต้, พระธาตุเจดีย์ช้างปาน

ในเขต อ.วังชิ้น ได้แก่ พระธาตุมงคลแสงแก้วมณีดอยก้อสุบรรพต, พระธาตุพระพิมพ์วัดบางสนุก, พระธาตุพระกัปป์, พระธาตุขวยปู, พระธาตุม่วงคำ

ในเขต อ.เด่นชัย ได้แก่ เจดีย์ครูบาก็ญจนอรัญญาวิสิมहाเถร

นอกจากนี้ยังมีผลงานศาสนสถานประเภทอื่นนอกเหนือจากเจดีย์ ได้แก่ พิพิธภัณฑ์วัดสะแล่ง, ภูสิสงฆ์วัดสะแล่ง, หอไตรปิฎก วัดศรีดอนคำ, อุโบสถวัดแม่เกษม อ.สอง, พระใหญ่พุทธสถานดอยโป่งมีน อ.ลอง, ศาลาการเปรียญ วัดนาคุ้ม อ.ลอง, วิหารหลวงพ่อสังฆราชา ดอยโป่งมีน

อ.ลอง, พุทธดำหนักเจ้าแม่กวนอิม ดอยโป่งหมื่น อ.ลอง, ศาลาواتานาแบ๋ อ.ลอง, ศาลาการเปรียญ
 วัดนาแก อ.ลอง, วิหารวัดแม่ปาน อ.ลอง, อุโบสถวัดแพร่แสงเทียน อ.เด่นชัย, อุโบสถวัดพระธาตุปุแจ
 อ.ร้องกวาง เป็นต้น

ภาพที่ 247 พระธาตุวัดไฮสร้อย อ.ลอง

ภาพที่ 248 เจดีย์วัดมหาโพธิ์ อ.เมือง

ภาพที่ 249 พระธาตุวัดศรีดอก อ.สูงเม่น

ภาพที่ 250 พระธาตุพระกัป อ.วังชิ้น

ผลงานของพระครูสายนี้ มีจำนวนมากซึ่งรูปแบบในการก่อสร้างนั้นมีรูปแบบและลักษณะเฉพาะจนสามารถเรียกได้ว่าเป็นศิลปะสกุลช่างได้ รูปแบบสถาปัตยกรรมที่หลากหลายและเป็นเอกลักษณ์เฉพาะกลุ่มของสายครูบาวิจิตรนวกการโกศลนี้ สามารถเรียกได้ว่า สายสกุลช่างเมืองลอง ซึ่งลักษณะรูปแบบของครูบาสมจิตนี้ ไม่ได้มีลักษณะเดียวหรือเป็นรูปแบบที่ชัดเจนตายตัว เนื่องจากในแต่ละวัดที่ออกแบบนั้น มีการปรับเปลี่ยนองค์ประกอบตามความเหมาะสม ไม่ได้อยู่ในลักษณะของการ “ทำซ้ำ” ทั้งกลุ่มที่เป็นงานบูรณะซ่อมแซมและงานก่อสร้างใหม่ ตัวอย่างงานบูรณะใหม่เช่น พระธาตุไฮสร้อย อ.ลอง(ภาพที่247) เจดีย์วัดมหาโพธิ์ อ.เมือง(ภาพที่248) ซึ่งสร้างบูรณะซ่อมแซมต่อจาก “ครูบามหาเถรเจ้า” พระครูบาซึ่งเป็นที่เคารพของคนเมืองแพร่และล้านนา และพระเจดีย์วัดศรีดอก อ.สูงเม่น(ภาพที่249) ซึ่งเป็นเจดีย์ที่ครูบาสมจิต มาสานต่อจากครูบามหาเถรเช่นเดียวกัน อีกองค์ที่มีลักษณะแตกต่างไป คือ พระธาตุพระกัปปี(ภาพที่ 250) ซึ่งมีรูปแบบอีสาน ท่านออกแบบมาให้เข้ากับกลุ่มคนที่อพยพเข้ามาจากอีสานและตั้งถิ่นฐานในปัจจุบัน

รูปแบบสกุลช่างเมืองลองผลงานของครูบาสมจิต และมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวชัดเจน คือ

- 1) กลุ่มเจดีย์ทรงระฆังในผังแปดเหลี่ยม การสืบทอดรูปแบบพระธาตุศรีดอนคำ อ.ลอง(ภาพที่251) ซึ่งกระจายทั้ง อ.ลอง เช่น เจดีย์วัดสะแล้ง(ภาพที่252) พระธาตุพระพิมพ์ วัดบางสนุก(ภาพที่253) พระธาตุปู่ตีบ(ภาพที่254) เจดีย์วัดน้ำซำ

ภาพที่ 251 พระธาตุศรีดอนคำ อ.สอง

ภาพที่ 252 พระธาตุวัดสระแสง อ.สอง

ภาพที่ 253 พระธาตุพระพิมพ์ อ.วัง

ภาพที่ 254 พระธาตุปู่ต๊อ อ.สอง

- 2) รูปแบบเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนาสกุลช่างเมืองยอง ซึ่งรูปแบบนี้จากการสัมภาษณ์พระครูพินิจ ผู้ออกแบบกล่าวว่าครูบาสมจิตมีความต้องการใช้รูปแบบของล้านนาเข้ามาโดยเลือกใช้สักรองรับองค์ระฆังฐานบัวในฐานกลมซ้อนกัน 3 ชั้นให้ความรู้สึกของล้านนามากกว่า การใช้ฐานบัวกลาในผังแปดเหลี่ยมได้แก่ พระธาตุศรีปungเมือง วัดเหมืองหม้อ อ.เมือง(ภาพที่255) พระธาตุสะหลิมหาโพธิ์ วัดโพธิสุนทร อ.สูงเม่น(ภาพที่256) พระธาตุโชคดีศรีร้องกวาง อ.ร้องกวาง(ภาพที่257) พระธาตุวัดนาหลวง อ.ลอง(ภาพที่258)

ภาพที่ 255 พระธาตุศรีปungเมือง อ.เมือง

ภาพที่ 256 พระธาตุสะหลิมหาโพธิ์ อ.สูงเม่น

ภาพที่ 257 พระธาตุโชคดีศรีร้องกวาง
อ.ร้องกวาง

ภาพที่ 258 พระธาตุวัดนาหลวง อ.ลอง

- 3) เจดีย์ทรงปราสาทยอดสกุลช่างเมืองล่อง เป็นรูปแบบที่ครูบาสมจิตนิยมใช้และมีเอกลักษณ์เฉพาะชัดเจน ซึ่งพบกระจายที่ อ.ล่อง โดยเฉพาะในกลุ่มของพุทธศาสนสถานดอยโป่งมีน อ.วังชิ้น และ อ.สูงเม่น เป็นกลุ่มที่สร้างในช่วง พ.ศ. 2540 ขึ้นไป อยู่ในสายการสร้างของพระครูบาในช่วงหลัง เช่น พระธาตุสะหลีไชยา วัดไชยมาตย์(ภาพที่ 259) พระธาตุวัดศรีดอก(ภาพที่260) เจดีย์วัดทุ่งแล้ง(ภาพที่261) เจดีย์วัดนาแก(ภาพที่ 262)

ภาพที่ 259 พระธาตุสะหลีไชยา วัดไชยมาตย์

ภาพที่ 260 พระธาตุวัดศรีดอก อ.สูงเม่น

ภาพที่ 261 เจดีย์วัดทุ่งแล้ง

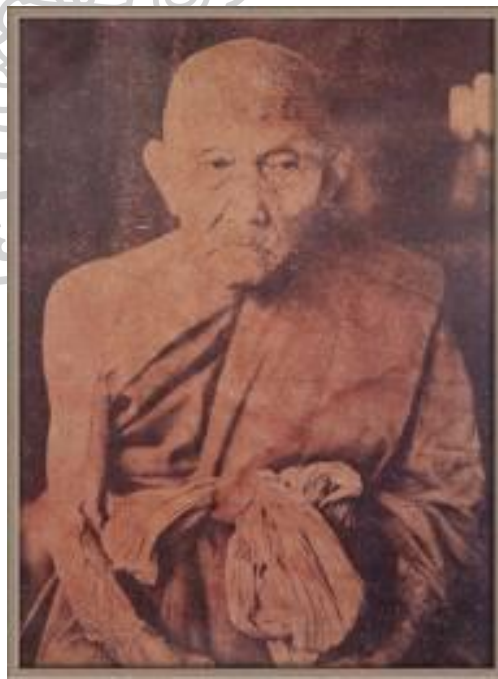
ภาพที่ 262 พระธาตุวัดนาแก

ซึ่งที่กล่าวมาทั้งหมดนั้นถือได้ว่าเป็นปรากฏการณ์สำคัญในวงการการก่อสร้างพระธาตุเจดีย์และศาสนสถานอื่นๆ ถือได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนและเชื่อมต่อลักษณะสถาปัตยกรรมเจดีย์รุ่นก่อนและการผสมผสานรูปแบบใหม่ เกิดเป็นรูปแบบเจดีย์สกุลช่างเมืองแพร่ที่มีความลงตัว และเป็นเอกลักษณ์ของเมืองแพร่ระยะหลัง

การก่อสร้างของเจดีย์รุ่นนี้อยู่ในช่วงระยะเวลาที่สั้นมาก คือเริ่มตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 25-จนถึงปัจจุบัน แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านมีความเคารพศรัทธาและเชื่อมั่นในตัวพระครูวิจิตรนวกการโกศลเป็นอย่างมาก จึงเกิดเป็นปรากฏการณ์งานสร้างเจดีย์และศาสนสถานทั่วเมืองแพร่ จากการสัมภาษณ์ศรัทธาวัดและชาวบ้านนั้น ในบางกลุ่มนอกจากจะมีความศรัทธาและความเชื่อมั่นแล้ว ยังมีความเชื่อแอบแฝงเข้ามาคือ ความเชื่อว่าครูบาสมจิตร์นี่ เป็นตัวแทนหรืออาจเป็น “ครูบาก็ญจนอรัญญาวาสี(ครูบามหาเถร)” แห่งวัดสูงเม่น ซึ่งเป็นครูบาที่มีชื่อเสียงในเมืองแพร่และล้านนา เป็นพระครูสายปฏิบัติและสายพัฒนาที่มีอายุอยู่ในช่วงต้น-ปลายพุทธศตวรรษที่ 24 กลับชาติมาเกิด ซึ่งเหตุผลนี้ผู้ศึกษาให้น้ำหนัก ไปในเรื่องความเชื่อส่วนบุคคล แต่ถือว่าเป็นความเชื่อของคนกลุ่มใหญ่ซึ่งมีพลังความเชื่อที่เข้มแข็ง ซึ่งครูบาสมจิตร์มักจะได้รับเชิญให้สร้างงานสานต่อจากครูบามหาเถรเจ้า ตัวอย่างของความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันคือ วัดหรือเจดีย์ที่มีประวัติว่า ครูบามหาเถรเป็นผู้ริเริ่มสร้างขึ้น พอมาในสมัยหลัง ชาวบ้านและศรัทธาวัด จะมาเชิญให้พระครูวิจิตรนวกการโกศลมาเป็นผู้ซ่อมแซมและ

ภาพที่ 263 เจดีย์ครูบาก็ญจนอรัญญาวาสีมหาเถรหรือครูบามหาเถร อ.เด่นชัย
เข้าถึงจาก

ภาพที่ 264 ครูบาก็ญจนอรัญญาวาสีมหาเถร

บูรณะต่อ เช่น บูรณะวัดมหาโพธิ์ อ.เมือง บูรณะหอไตร วัดสูงเม่น สร้างพระธาตุเจดีย์วัดศรีดอก อ.สูงเม่น และพระเจดีย์วัดดอนแก้ว อ.สูงเม่น ซึ่งครุบามหาเถร ได้ริเริ่มก่อสร้างในส่วนของฐานและถูกปล่อยทิ้งร้างไว้ จนครุบาสมจิตรวการโกศลมาสร้างต่อจนแล้วเสร็จ นอกจากนี้ยังได้ออกแบบ “เจดีย์ครุบาก็ญจนอรัญญวาสีมหาเถรหรือครุบามหาเถร ต.แม่อั่ว อ.เด่นชัย” (ภาพที่ 263) ซึ่งเป็นความต้องการของชาวบ้านและศรัทธาวัดที่เป็นลูกศิษย์ของครุบามหาเถร

ซึ่งจะกล่าวถึงประวัติและผลงานของครุบามหาเถร “ครุบาก็ญจนอรัญญวาสี” ซึ่งถือว่าเป็นอีกบุคคลที่มีอิทธิพลทางศาสนา เช่นเดียวกันทั้งในด้านของพระครูบาที่มีจริยวัตรตรงตาม แดกฉานในด้านทางธรรม ครูบानักเผยแผ่ศาสนาด้วยพระธรรมคัมภีร์ และพระครูบานักพัฒนาและนักสร้างอาคารศาสนสถาน ซึ่งถือว่าเป็นปรากฏการณ์ของการเปลี่ยนแปลงงานก่อสร้างและการเผยแผ่ศาสนาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 ซึ่งหลังจากนั้นพระครูบาสมจิตก็ได้เข้ามาสืบทอดต่อและทำหน้าที่คล้ายกับครุบามหาเถรนี้

ครุบาก็ญจนอรัญญวาสีมหาเถรหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ครุบามหาเถร” (ภาพที่ 264) เป็นพระมหาเถรที่มีชีวิตอยู่ในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น ท่านเกิดหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทางสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ได้ประมาณ 8 ปี หลวงปู่เป็นบุตรของพ่อสุปินแม่จันทร์ดีบ เกิดเมื่อปีระกา พ.ศ. 2332 ตำบลสูงเม่น มีพี่น้องร่วมมารดาเดียวกัน 2 คน คือ พ่อหนานอินตา และน่านจันตะ ในวัยเด็กมีชื่อเล่นว่า “ปอย”

เด็กชายปอยได้บรรพชาเป็นสามเณรที่วัดสูงเม่น หลังจากนั้นสามเณรปอยได้ไปศึกษาทั้งคันธุระและวิปัสสนาธุระกับครูบาหลายท่าน เช่น ครูบาอุดม ที่วัดศรีชุม โดยท่านเป็นคนฉลาดและสนใจหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง จนถึงอายุครบจึงอุปสมบท โดยครูบาอุดมว่าวัดศรีชุมเป็นผู้อุปสมบทให้ในปี พ.ศ. 2352 โดยมีเจ้านายหอน้ำเป็นเจ้าภาพผู้อุปการะและให้การอุปถัมภ์ เนื่องจากเป็นผู้ที่มีความสนใจในการเรียนและมีผลการเรียนที่ดีมากจึงได้รับฉายาว่า “กัญจนภิกขุ” หรือ “กณจโน ภิกขุ” หลังจากอุปสมบทแล้วท่านได้กลับไปยังวัดสูงเม่น เริ่มงานเขียนคัมภีร์ธรรมและสั่งสอนลูกศิษย์จนสร้างผลงานมากมาย

ด้วยความประสงค์ที่จะศึกษาเล่าเรียนให้ยิ่งขึ้นไป ท่านจึงลาพระอุปชฌาย์ไปศึกษาต่อที่เชียงใหม่ หลังจากนั้นได้ไปศึกษาด้านวิปัสสนาธุระกับพระมหาราชครูที่วัดสวนดอก เชียงใหม่ ตามตำนานเล่าว่าพระมหาราชครูและครุบามหาเถรเป็นพระรุ่นราวคราวเดียวกัน จึงนับถือกันและกัน โดยครุบามหาเถรนับถือพระมหาราชครูเพราะท่านเป็นพระผู้ใหญ่มีอำนาจทางพระสงฆ์และบ้านเมืองมี

เชื้อสายเจ้านายฝ่ายเหนือ ส่วนพระมหाराชครูนั้บถือครูบามหาเถรเพราะเป็นผู้มีคุณสมบัติสูง แดกฉานในอรรถบาลีแลพระธรรมวินัย จนขอเรียนอรรถบาลีด้วยซึ่งครูบามหาเถรก็ขอเรียนด้วย วิปัสสนาธุระกับพระมหाराชครูเพิ่มเติม ครูบามหาเถรได้ศึกษาเล่าเรียนและช่วยเป็นครูสอนโดยทำหน้าที่เป็นอย่างดี ต่อมาพระครูมหाराชครูจึงสนับสนุนให้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดพระสิงห์ แทนที่พระครูเมืองที่ว่างลง ท่านปกครองวัดพระสิงห์ด้วยดีจนได้รับสมณศักดิ์นามฉายาจากเจ้าผู้ครองนคร เชียงใหม่ในสมัยนั้นว่า “ครูบาก็ญจนอรัญญาวิสมาเถร”

ในระหว่างท่านอยู่จำพรรษาที่เชียงใหม่ ท่านได้เดินทางไปยังประเทศพม่า เพื่อศึกษา วิปัสสนาและนมัสการองค์เจดีย์ยันตะโก่ง ท่านได้เรียนรู้ด้านญาณสมบัติขั้นสูง และได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุและพระธาตุจำนวนมากมาบรรจุที่เจดีย์วัดมหาโพธิ์ อ.เมืองแพร่ โดยได้นำทูลเกล้าถวายเจ้าหลวงอินทวิชัยราชา เจ้าผู้ครองนครแพร่ เพื่อร่วมสร้างเจดีย์วัดมหาโพธิ์

ครูบาก็ญจนอรัญญาวิสมาเถรต้องการความสงบ และขออยู่ป่าเป็นวัตร เพื่อจะได้มุ่งสู่ การปฏิบัติธรรมอย่างเต็มที่ หลวงปู่จึงตัดสใจจำพรรษาที่จังหวัดตาก ซึ่งเคยเป็นสถานที่ที่หลวงปู่เคย ไปสร้างคัมภีร์ที่นั่น(เมืองเวียงระแหง) และได้มรณภาพที่จังหวัดตาก เมื่อวันที่ 11 ค่ำ เดือน 8 เหนือ (เดือน 6 ใต้) ปี พ.ศ. 2411 ตรงกับปีมะโรง⁴⁷³

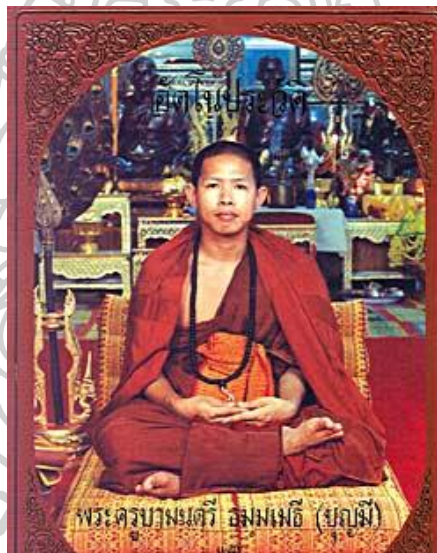
ผลงานและการออกแบบศาสนสถานและพระธาตุเจดีย์

1. ในระหว่างปี พ.ศ. 2365-2408 สมัยที่ท่านดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดสูงเม่น ท่านได้ ปฏิสังขรณ์วัดและสร้างถาวรวัตถุไว้ที่วัดมากมาย โดยเฉพาะอุโบสถที่มีความงดงาม สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน
2. ในปี พ.ศ. 2370-2377 ครูบาก็ญจนอรัญญาวิสมาเถร ได้ชักชวนพระมหाराชครูวัดสวนดอกที่ ร่วมกันสังคายนาพระไตรปิฎก ร่วมกันบูรณะหอไตรวัดพระสิงห์ที่สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยพระเจ้าติโลกราช และต่อมาได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์อีกครั้งในสมัยพระเจ้ากาวิโรรส ในปี พ.ศ. 2412
3. ปี พ.ศ. 2383 ได้ก่อสร้างเจดีย์วัดมหาโพธิ์ เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่นำมาจาก ประเทศพม่า ร่วมกับเจ้าหลวงอินทวิชัยราชา เจ้าหลวงเมืองแพร่

⁴⁷³ประวัติครูบามหาเถร, เข้าถึงเมื่อ 20 เมษายน 256, เข้าถึงได้จาก

4. ได้สร้างหอไตรวัดสูงเม่น เป็นที่เก็บรวบรวมคัมภีร์ธรรมและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ร่วมกับเจ้าหลวงอินทวิชัยราชาและชาวสูงเม่น
5. สร้างวัดศรีดอก อำเภอสูงเม่น เพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนาให้ชาวสูงเม่นอีกวัดหนึ่งซึ่งวัดศรีดอกก็ยังคงเป็นวัดมาตราบจนปัจจุบัน
6. ปี พ.ศ.2403 หล่อระฆังกังสดาลใหญ่ที่วัดพระสิงห์แล้วนำไปไว้ที่วัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน (ระฆังลักษณะเป็นทองสัมฤทธิ์ ทรงกลมวงเดือน เส้นผ่านศูนย์กลาง 228 เซนติเมตร หนา 7 เซนติเมตร จารึกเป็นภาษาไทยยวน ตัวอักษรระฆังขามใหญ่ ตัวเลขเป็นเลขโหรา)

2. สายครูบามนตรี ธรรมเมธี(บุญมี) เจ้าอาวาสวัดพระธาตุสุโทนมงคลคีรีสามัคคีธรรม อ.เด่นชัย

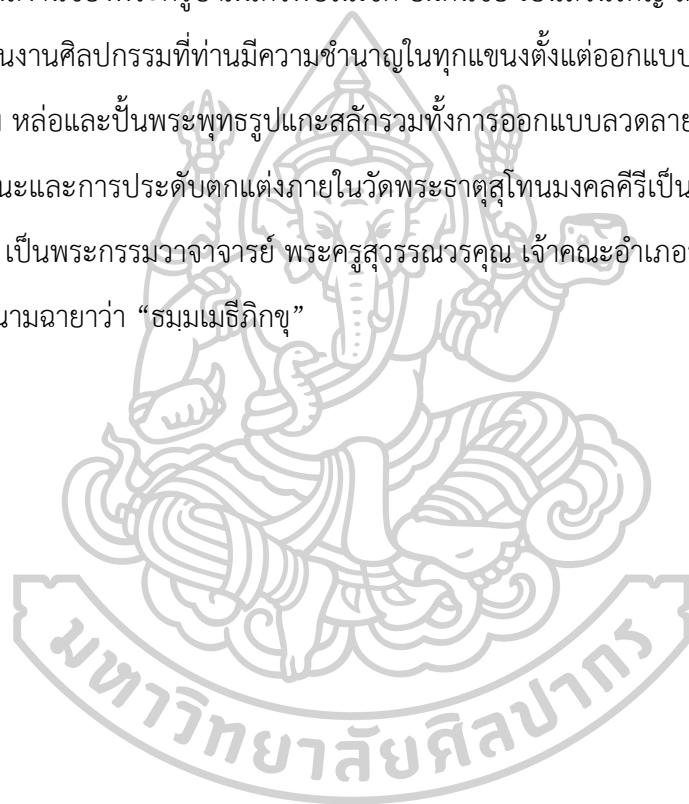

ภาพที่ 265 ครูบามนตรี ธรรมเมธี (บุญมี)

สายครูบามนตรี ธรรมเมธี(บุญมี)(ภาพที่265) เจ้าอาวาสวัดพระธาตุสุโทนมงคลคีรีสามัคคีธรรม เป็นอีกสายพระครูบายสายนักพัฒนาที่มีความสำคัญและมีเอกลักษณ์โดดเด่นเช่นเดียวกัน ซึ่งสายพระครูบามนตรีเน้นการออกแบบรูปแบบศิลปกรรมล้านนาประยุกต์ และผสมผสานลักษณะศิลปะร่วมสมัย โดยประวัติของท่านมีดังนี้ พระอธิการมนตรี ธรรมเมธี นาม มนตรี นามสกุล บุญมี นามฉายา ธรรมเมธี เกิดวันเสาร์ที่ 28 พฤษภาคม พ.ศ. 2503 เกิดที่บ้านหนองน้ำเค็ม อำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่ เป็นบุตรคนโต ของนายโต บุญมี นางบัวตอง นันตียากร และมีพี่น้อง 7 คน เมื่ออายุ 12 ปีได้บรรพชา ณ วัดเด่นชัย และเมื่ออายุครบ 20 ปีได้อุปสมบท เมื่อวันที่ 17 กรกฎาคม พ.ศ. 2523 โดยพระครูวิศาลศีลวัฒน์เจ้าคณะ อ.เด่นชัย เป็นพระอุปัชฌาย์ พระครูเกษมรัตนคุณ เจ้าคณะอำเภอลอง

การศึกษาทางสามัญ สำเร็จการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 7 โรงเรียนเด่นชัยประชานุกูล การศึกษาทางธรรม ได้ศึกษาปริยัติธรรม - บาลี และสมถกรรมฐานจากครูบาพรหมจักร ฦ สำนักพระ พุทธบาทตากผ้า จ.ลำพูน เมื่อวัยเด็กเป็นผู้สนใจในการศึกษาอักษรล้านนามาก และได้พยายามศึกษา จดจำจนสามารถใช้ภาษาล้านนาได้อย่างชำนาญตั้งแต่อายุได้ 9 ปี และมีความสนใจในการศึกษา ศิลปกรรมทุกแขนง โดยเฉพาะงานประติมากรรม เมื่อบวชเป็นสามเณรจึงได้รับการถ่ายทอดวิชาหล่อ พระ หล่อระฆัง จากคุณตาหมื่น บุญเวทย์บ้านบวโกปร่อง อ.สูงเม่น จ.แพร่ และคุณตาอยู่ จ.สุโขทัย⁴⁷⁴

ผลงานของพระครูบามนตรีพบในเขต อ.เด่นชัย เป็นส่วนใหญ่ ถึงแม้ว่าจำนวนผลงานไม่ มาก นับแต่เป็นงานศิลปกรรมที่ท่านมีความชำนาญในทุกแขนงตั้งแต่ออกแบบงานสถาปัตยกรรม งาน ประติมากรรม หล่อและปั้นพระพุทธรูปแกะสลักกรมทั้งการออกแบบลวดลายประยุกต์ ดังเห็นได้จาก อาคารเสนาสนะและการประดับตกแต่งภายในวัดพระธาตุสุโทนมงคลคีรีเป็นผลงานของท่านทั้งหมด (ภาพที่ 266) เป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระครูสุวรรณวรคุณ เจ้าคณะอำเภอร้องกวาง เป็นพระอนุสา วณสจารย์ ให้นามฉายาว่า “ธมมเมธีภิกขุ”

⁴⁷⁴ พระครูบามนตรี ธมมเมธีร์(บุญมี), ประวัติพระธาตุสุโทนมงคลคีรี,(แพร่ : หจก.แพร่อุตสาหกรรม การพิมพ์, 2546), 93-94

ภาพที่ 266 พระครูบามนตรีและเสนาสนะ วัดพระธาตุสุโทน

พระธาตุเจดีย์ที่เป็นผลงานของท่านได้แก่ พระธาตุสุโทนมงคลคีรี (ภาพที่ 267) เจดีย์วัดอินทนิเวศน์ อ.เด่นชัย(ภาพที่268) พระธาตุแสงเทียน อ.เด่นชัย เจดีย์วัดสุพรรณ อ.เมือง นอกจากนี้ยังมีเจดีย์ที่จังหวัดอื่น ได้แก่ พระธาตุวัดดอนชัย จ.ลำปาง(ภาพที่269) พระธาตุวัดบ้านก้ง จ.น่าน(ภาพที่270) ซึ่งทั้งหมดนี้ล้วนเป็นลักษณะของศิลปกรรมล้านนาที่มีเอกลักษณ์

ภาพที่ 267 พระธาตุสุโทนมงคลคีรี อ.เด่นชัย

ภาพที่ 268 พระธาตุวัดอินทนิเวศน์ อ.เด่นชัย

ภาพที่ 269 ศรีดอนไชย จ.ลำปาง

ที่มา:

<http://www.danpranipparn.com/web/prattas/pratta26mini7.html>

ภาพที่ 270 เจดีย์วัดศรีมงคล (บ้านก้ง) อ.ท่าวังผา จ.น่าน

ที่มา :

<https://web.facebook.com/nikon.kong55140/>

3.สายพระครูวิธานนพกิจ (มานพ ติก.ขวีโร) เจ้าอาวาสวัดพระธาตุหนองจันทร์ อ.สอง

ภาพที่ 271 พระครูมานพ ติกขวี

ครูบามานพ เจ้าอาวาสวัดพระธาตุหนองจันทร์(ภาพที่ 271) เป็นพระครูบาที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือมากจึงเป็นอีกบุคคลที่ชาวบ้านมักจะเชิญไปเป็นประธานการสร้างวัด พระเจดีย์ศาสนสถานหลายแห่ง ซึ่งผลงานได้แก่ พระธาตุดอยโตน อ.เมือง(ภาพที่272) พระธาตุหนองจันทร์ อ.สอง(ภาพที่275) พระธาตุศรีโตนคำ วัดสร้างโคก อ.เมือง (ภาพที่274)

ภาพที่ 272 พระธาตุดอยโตน อ.เมือง

**ภาพที่ 273 พระธาตุหนองจันทร์
อ.สอง**

**ภาพที่ 274 พระธาตุศรีโตนคำ
วัดสร้างโคก อ.เมือง**

ภาพที่ 275 พระอาจารย์ สยาม สิริปัญญา

ซึ่งที่กล่าวมานี้เป็นสายพระครูบาที่มีอิทธิพลในเรื่องของพัฒนาการของรูปแบบสถาปัตยกรรมเจดีย์ในเมืองแพร่เป็นอย่างมาก ในปัจจุบันแนวโน้มการสร้างเจดีย์และอาคารศาสนสถานในเมืองแพร่กำลังเป็นกระแสนิยมมากขึ้น อำเภอต่างไกลต่างๆซึ่งแต่เดิมเป็นวัดขนาดเล็กและไม่ มีพระธาตุเจดีย์เป็นประธานของวัด เริ่มมีโครงการก่อสร้างและอยู่ในระหว่างการก่อสร้างเป็นจำนวนมาก ซึ่งยังมีเจ้าอาวาสหรือสายพระครูรุ่นใหม่อีกมาก ที่กำลังมีแนวโน้มจะสร้างปรากฏการณ์พัฒนาการการสร้างเจดีย์ในช่วงระยะเวลาต่อไป เช่น สายพระอาจารย์สยามสิริปัญญา วัดดอยจำค่า (ภาพที่275) อ.สูงเม่น ผลงานที่เริ่มก่อสร้างเป็นรูปแบบการจำลอง พระธาตุเก่าคือ พระธาตุศรีดอนใจ วัดเขื่อนคำลือ อ.สูงเม่น(ภาพที่277) และพระธาตุศรีสุริโยภาส(ภาพที่ 278) วัดวังวน อ.สูงเม่น ซึ่งท่านได้ให้แนวคิดในการก่อสร้างว่า ต้องการสืบทอดรูปแบบพระธาตุศักดิ์สิทธิ์ดั้งเดิมของ อ.สูงเม่น ซึ่งพระธาตุทั้งสองจำลองแบบมาจาก พระธาตุหลวงเมือง

ภาพที่ 276 พระธาตุหลวงนึ่ง
อ.สูงเม่น

ภาพที่ 277 พระธาตุศรีดอนใจ
อ.สูงเม่น

ภาพที่ 278 พระธาตุศรีสุริยภาส
อ.สูงเม่น

นอกจากนั้นพระธาตุเจดีย์ที่วัดดอยจำค่าที่มีการก่อสร้างใหม่และอยู่ในรูปแบบเจดีย์ทรงล้านนาประยุกต์ (ภาพที่ 279) และยังมีเจดีย์รูปแบบใหม่เกิดขึ้นอีกมากมาย เช่น วัดพระธาตุอุโมงค์ศิลาบรรพต (วัดจำบอน)(ภาพที่ 280, 281) ต.บ้านปง อ.สูงเม่น สร้างโดยครูบาภักดีเจ้าอาวาส อยู่ในระหว่างดำเนินการก่อสร้าง ซึ่งเจดีย์รุ่นใหม่จนถึงปัจจุบันนี้มีความน่าสนใจในการพัฒนารูปแบบที่หลากหลายซึ่งจะเป็นประเด็นการศึกษาต่อเนื่องในอนาคต

ภาพที่ 279 พระธาตุวัดดอยจำค่า อ.สูงเม่น

ภาพที่ 281 พระธาตุโฆงค์ศิลาบรรพต

ภาพที่ 282 เสนาสนะ ภายในวัด

วัดพระธาตุโฆงค์ศิลาบรรพต (วัดจำบอน) ต.บ้านปง อ.สูงเม่น เข้าถึงจาก
<https://web.facebook.com/pages/วัดพระธาตุโฆงค์ศิลาบรรพตจำบอน>

บทที่ 6

บทสรุป

“เมืองแพร์” เมืองเล็กในดินแดนล้านนาเป็นเมืองที่มีความสัมพันธ์กับพุทธศาสนาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน สิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความแน่นแฟ้นนี้ ได้แก่ การสร้างอาคารศาสนสถานอย่างต่อเนื่องในทุกยุคสมัย ซึ่งสัญลักษณ์และตัวแทนความรุ่งเรืองที่เห็นได้ชัดเจนนั้นก็คือ เจดีย์หรือล้านนา นิยมเรียกว่าพระธาตุ ก็ดำเนินมาตามการเปลี่ยนแปลงของช่วงเวลา สะท้อนอิทธิพลทางด้านต่างๆ ผ่านรูปแบบสถาปัตยกรรมแต่ละยุคสมัย ซึ่งมีลักษณะรูปแบบความงามและเอกลักษณ์ที่แตกต่างกัน เมืองแพร์มีความสัมพันธ์กับอาณาจักรใกล้เคียงตั้งแต่อาณาจักรสุโขทัย ดังปรากฏในจารึก ดำนาน เรื่องเล่าของกษัตริย์แห่งสุโขทัยเสด็จมาสร้างหรือซ่อมแซมบูรณะวัดวาอารามในเขตเมืองแพร์ และเมืองแพร์มีความแน่นแฟ้นมากที่สุดกับอาณาจักรล้านนา ซึ่งเริ่มต้นในช่วงที่ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของล้านนาในสมัยพระเจ้าติโลกราช ในสมัยของล้านนานี้ถือว่าการเริ่มต้นของรูปแบบสถาปัตยกรรมเจดีย์ที่ปรากฏในเมืองแพร์รุ่นแรก นอกจากรูปแบบทางศิลปกรรมแล้ว เมืองแพร์ยังรับขนบธรรมเนียมประเพณีในรูปแบบของล้านนาเข้ามาในวิถีชีวิตและดำเนินมาจนถึงปัจจุบัน

ในส่วนของความสัมพันธ์ของเมืองแพร์กับอาณาจักรอยุธยาที่มีความโดดเด่นในเรื่องการสงคราม ในช่วงนี้ไม่ได้มีการรับหรือถ่ายทอดอิทธิพลทางด้านศิลปกรรม เนื่องจากฐานะของเมืองแพร์นั้นมีฐานะเป็นรัฐกันชนในสมรภูมิรบ โดยในช่วงแรกนั้นเป็นรอยต่อสงครามระหว่างอาณาจักรสุโขทัยกับกรุงศรีอยุธยา อยุธยาไม่ได้เข้ามามีส่วนในการบริหารจัดการปกครองเมืองแพร์โดยตรง เมืองแพร์มีฐานะเป็นรัฐกันชนเช่นเดียวกัน ต่างกันที่ระหว่างอาณาจักรล้านนาและกรุงศรีอยุธยา ทั้งสองอาณาจักรมีความสนใจเมืองแพร์และผลักดันแย่งชิงยึดครองและบางครั้งเมืองแพร์ก็ตั้งตนเป็นอิสระ จนในที่สุดกลายเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนา

ความสัมพันธ์ของเมืองแพร์กับอาณาจักรพม่านั้นมีความสัมพันธ์ใน 2 ช่วงคือ ช่วงแรกที่พม่าเข้ามาปกครองล้านนา เมืองแพร์ยังคงยึดมั่นและรักษาศิลปกรรมแบบล้านนาอย่างเหนียวแน่น อีกทั้งพม่าเองก็ไม่ได้เข้ามามีบทบาทมากในด้านศาสนา มุ่งสนใจในเรื่องของการปกครองและการสงครามเท่านั้น ศิลปะพม่าที่ปรากฏในเมืองแพร์เริ่มเห็นชัดเจนในช่วงที่ 2 ซึ่งคือในช่วงรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ 25 - ปัจจุบัน เป็นช่วงที่ชาวพม่าเข้ามาในเมืองแพร์ในฐานะของลูกจ้างชาวตะวันตก เพื่อเข้ามารับจ้างประกอบอาชีพทำสัมปทานป่าไม้ ชาวพม่ากลุ่มนี้เข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนและสร้างวัดเพื่อเป็นศูนย์กลางซึ่งเกิดเจดีย์รูปแบบศิลปะแบบพม่าขึ้น

ความสัมพันธ์ของเมืองแพร์กับกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ เกิดขึ้นจากเหตุการณ์รวบรวมบ้านเมืองในช่วงที่กรุงธนบุรียกกองทัพขับไล่พม่าที่เมืองเชียงใหม่ พญาเมืองไชยเจ้าเมืองแพร์เข้าสวามิภักดิ์ ความสัมพันธ์ของเมืองแพร์ในช่วงรัตนโกสินทร์เริ่มชัดเจนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 ทางส่วนกลางส่งคนมาจัดการปฏิรูปการปกครองหัวเมืองล้านนา ซึ่งในเมืองแพร์เกิดความไม่พอใจและเกิดเหตุการณ์การคานอำนาจจนนำไปสู่ “เหตุการณ์กบฏเจ็ยเมืองแพร์” รูปแบบของศิลปกรรมของรัตนโกสินทร์ในช่วงนี้ยังไม่ได้เข้มแข็งมากพอที่จะเข้ามาแทนที่ศิลปกรรมล้านนาเดิม เมืองแพร์ยังคงยึดรูปแบบทางศิลปกรรมของล้านนาเป็นหลัก

แนวคิดและคติการสร้างเจดีย์ในเมืองแพร์เป็นไปตามมูลเหตุของการสร้างเจดีย์ในพระพุทธศาสนาและตามคติความเชื่อของล้านนา ได้แก่ ตำแหน่งที่ตั้งของวัดตามทิศทางฝั่งเมือง เช่น การตั้งวัดมหาธาตุศักดิ์สิทธิ์ใจกลางเมือง มหาธาตุศักดิ์สิทธิ์บนยอดดอย ตำแหน่งของวัดที่บริเวณขวงเมือง ตำแหน่งที่ตั้งของวัดตามทิศและประตูเมือง และการให้ความสำคัญระหว่างพระธาตุกับชุมชนในตำนานการสร้างพระธาตุเมืองแพร์นั้น โดยเฉพาะพระธาตุที่มีความเก่าแก่และมีความสำคัญของแต่ละท้องถิ่นนั้น มีปรากฏตำนานพระเจ้าเลียบโลกและตำนานพระพุทธบาทเล่าขานสืบต่อกันมา ดังปรากฏในตำนานพระธาตุช่อแฮ พระธาตุจอมแจ้ง พระธาตุดอยเล็งในอำเภอเมือง และตำนานพระธาตุปูทับแหลมลี ในอำเภอลอง เป็นต้น นอกจากนี้พระธาตุสำคัญของเมืองแพร์ ได้แก่ พระธาตุช่อแฮยังถูกโยงเข้ากับคติการไหว้พระธาตุ 12 นักขัตหรือพระธาตุประจำปีเกิดในล้านนา ซึ่งแสดงความสัมพันธ์อันแน่นทางด้านพุทธศาสนากับดินแดนล้านนาเป็นอย่างมาก

พัฒนาการรูปแบบสถาปัตยกรรมของเจดีย์ในเมืองแพร์ เริ่มต้นในช่วงที่เมืองแพร์เข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนา และรับอิทธิพลจากล้านนาเป็นอันดับแรก ดังปรากฏ “รูปแบบเจดีย์ทรงระฆังกลมแบบล้านนา” มีอายุในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21-22 ซึ่งพัฒนาการมาจากสายพระธาตุหรือภูญชัย จ.ลำพูน เจดีย์วัดพระบวช เชียงแสน ดังปรากฏเจดีย์วัดหัวข่วง อ.เมือง ซึ่งมีลักษณะฐานบัวยกเก็จแบบล้านนา องค์กรระฆังและส่วนรองรับองค์ระฆังในผังกลมจากนั้นลักษณะของเจดีย์ทรงระฆังเมืองแพร์เริ่มปรับเปลี่ยนเป็น “รูปแบบเจดีย์ทรงระฆังในผังแบบแปดเหลี่ยม” ได้แก่ พระธาตุช่อแฮ พระธาตุจอมแจ้ง ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงของส่วนรองรับองค์ระฆังเป็นชั้นบัวถลาอิทธิพลสุโขทัย โดยเน้นส่วนของหน้ากระดานแทนลักษณะของส่วนรองรับองค์ระฆังฐานบัวในผังกลม ฐานบัวแบบเดิม ซึ่งเมืองแพร์ไม่ได้รับโดยตรงจากสุโขทัยแต่รับและพัฒนาต่อจากสายของเจดีย์ของล้านนา องค์ระฆังอยู่ในผังแปดเหลี่ยม ส่วนยอดประดับด้วยหมากเบ็ง อันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของเจดีย์ในกลุ่มนี้ และเกิดเป็น “เจดีย์ทรงระฆังแบบแปดเหลี่ยมสกุลช่างเมืองแพร์” มีอายุอยู่ในช่วงปลายพุทธ

ศตวรรษที่ 21-ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ต่อจากนั้นเจดีย์รูปแบบนี้กลายเป็นที่นิยมและส่งรูปแบบให้กับเจดีย์ในเขตอำเภอเมืองจนถึงปัจจุบัน เจดีย์ทรงระฆังอีกรูปแบบที่พบในเมืองแพร่ ซึ่งมีลักษณะแตกต่างจากกลุ่มของพระธาตุช่อแฮ ได้แก่ “กลุ่มเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมแบบล้านนาสกุลช่างเมืองล่อง” โดยมีรูปแบบที่ชัดเจนคือ การปรากฏฐานบัวยกเก็จแบบล้านนาและมีลักษณะของท้องไม้คอดเข้าไป จนเหมือนลักษณะของเจดีย์แบบแควคอด และการยกเก็จของฐานนั้นมีความชัดเจน โดยมีมุมขนาดใหญ่นิยมย่อมุมไม้สิบสอง ส่วนรองรับองค์ระฆังในผังแปดเหลี่ยมเน้นลักษณะของชั้นบัวถลา เช่น พระธาตุศรีดอนคำ อ.ล่อง และกลายเป็นอีกรูปแบบที่ส่งต่อไปให้กับเจดีย์รุ่นหลัง นอกจากสายของเจดีย์ทรงระฆังแล้ว เมืองแพร่ยังปรากฏเจดีย์อีกรูปแบบหนึ่ง คือ “กลุ่มเจดีย์ทรงปราสาทแบบล้านนา” ลักษณะของเจดีย์ทรงปราสาทมีอายุเก่าแก่ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21-22 ได้แก่ เจดีย์วัดศรีชุม อ.เมือง และพระธาตุหลวงเมือง อ.สูงเม่น ซึ่งมีลักษณะรูปแบบของล้านนาชัดเจน ได้แก่ ส่วนฐานบัวยกเก็จคอดด้วยลูกแก้วอกไก่ 1-2 เส้น ส่วนเรือนธาตุประดับกระจนาดกแต่งลวดลายปูนปั้นแบบล้านนา ส่วนยอดเป็นเจดีย์ทรงระฆังในผังแปดเหลี่ยมส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นบัวถลา ซึ่งมีการผสมผสานงานช่างพื้นบ้านเข้ามาด้วย ดังที่ปรากฏที่ธาตุเจดีย์น้อย อ.ร้องกวาง “เจดีย์ศิลปะมอญพม่า” ในเมืองแพร่ มีลักษณะของศิลปะพม่าช่วงสมัยอมรปุระ-มณฑล มีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 สามารถแบ่งกลุ่มของเจดีย์ในกลุ่มที่ 2 รูปแบบคือ กลุ่ม “เจดีย์ทรงระฆัง” ซึ่งมีความนิยมเขต อ.เมืองแพร่ เช่น เจดีย์วัดจอมสวรรค์และเจดีย์วัดสระบ่อแก้ว ได้แก่ “เจดีย์ทรงวิหารยอดทับตัน” มีลักษณะสืบทอดจากศิลปะอมรปุระมณฑลเช่นเดียวกัน มีลักษณะของเรือนธาตุที่ทับตัน ไม่สามารถเข้าไปใช้งานภายในห้องคูหาได้ เช่น เจดีย์วัดต้นธง อ.เมือง เจดีย์วัดใหม่พม่า เจดีย์วัดเวียงต้า อ.ล่อง ลักษณะของเรือนธาตุอยู่ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีระนาบประกอบที่เรือนธาตุ ส่วนยอดเจดีย์มีลักษณะเจดีย์ทรงระฆังกลมแบบพม่า ไม่มีบัลลังก์ มีการประดับลวดลายปูนปั้นอิทธิพลล้านนา

เจดีย์เมืองแพร่ได้รับอิทธิพลล้านตั้งแต่ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 24 นั้น เป็นเจดีย์เก่าซึ่งพบในเขตอำเภอเมือง อำเภอสูงเม่น อำเภอลองเท่านั้น ซึ่งเจดีย์ของเมืองแพร่ที่เหลือในเขตอำเภออื่น ได้แก่ อำเภอสอง อำเภอวังชิ้น อำเภอเด่นชัย อำเภอหนองม่วงไข่ เป็นเจดีย์ที่สร้างขึ้นใหม่หรือถูกบูรณปฏิสังขรณ์ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นมาทั้งสิ้น ซึ่งจัดให้อยู่ในกลุ่มของเจดีย์สมัยรัตนโกสินทร์

รูปแบบของเจดีย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ พัฒนาการรูปแบบทางสถาปัตยกรรมในช่วงนี้เริ่มแตกเป็นหลายสาย ซึ่งมีลักษณะที่โดดเด่นแตกต่างกัน การรับอิทธิพลของศิลปะในช่วงนี้ปรากฏทั้งการสืบทอดรูปแบบเจดีย์แบบล้านนา การสืบทอดรูปแบบเจดีย์แบบสกุลช่างเมืองแพร่ สกุลช่างเมืองล่อง

ได้แก่ เจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมและลักษณะของการผสมผสานศิลปะท้องถิ่น ตลอดจนการปรับเปลี่ยนรูปแบบการใช้งาน และการใช้เทคโนโลยีในการก่อสร้างและวัสดุที่มีความหลากหลายมากขึ้น โดยแบ่งเป็นกลุ่ม ดังนี้

“เจดีย์ทรงระฆังในผังแปดเหลี่ยม” การสืบทอดรูปแบบสกุลช่างเมืองแพร่พระธาตุช่อแฮ และจอมแจ้ง โดยมีลักษณะร่วมคือ การเน้นส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นบัวถลาในผังแปดเหลี่ยมและมีพัฒนาการของการเพิ่มความสูงชะลูดขึ้น ซึ่งเป็นลักษณะท้องถิ่นของสกุลช่างแพร่ สามารถแบ่งย่อยได้อีก 2 กลุ่มเล็ก คือ แบบที่ไม่มีฐานบัวยกเก็จสืบทอดจากพระธาตุช่อแฮ และแบบที่มีฐานบัวยกเก็จสืบทอดตามลักษณะของพระธาตุจอมแจ้ง เจดีย์กลุ่มนี้เป็นรูปแบบที่นิยมมากที่สุดในเมืองแพร่ และพบมากในเขตอ. เมืองและอ. สูงเม่น

“เจดีย์ทรงระฆังในผังแปดเหลี่ยม” การสืบทอดรูปแบบสกุลช่างเมืองลองพระธาตุศรีดอนคำ อ.ลอง เจดีย์ในกลุ่มนี้มีลักษณะความเป็นล้านนา เนื่องจากปรากฏฐานบัวยกเก็จ และส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นบัวถลาผังแปดเหลี่ยมเน้นส่วนชั้นบัวถลา เช่น พระธาตุปูต๊อบ เจดีย์วัดสะแล่ง พระธาตุพระพิมพ์

“เจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนา” เป็นกลุ่มเจดีย์ทรงระฆังรุ่นหลัง ที่มีลักษณะเน้นส่วนฐานในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส เพิ่มความสูงของฐาน และมี 2 ชั้นซ้อนกัน ชั้นแรกเป็นส่วนของฐานอาคาร ชั้นที่ 2 เป็นส่วนของฐานปัทมในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสยกเก็จยอดสูงไม่มีการประดับลูกแก้วอกไก่ จนดูล้ายกับเรือนธาตุขนาดเล็ก แต่ไม่มีการประดับจระนำ ส่วนยอดกลับมาใช้ส่วนรองรับองค์ระฆังชุดฐานบัวในผังกลม และส่วนรองรับองค์ระฆังชั้นบัวถลาในผังแปดเหลี่ยม เช่น พระธาตุศรีมูมเมือง อ.เมือง พระธาตุสะหลิมหาโพธิ์ อ.สูงเม่น เป็นต้น

“กลุ่มเจดีย์ทรงระฆังรูปแบบอื่น” กลุ่มนี้เป็นการรวบรวมเจดีย์ทรงระฆังที่ไม่สามารถจัดเป็นกลุ่มได้ พบทั้งเจดีย์ที่สร้างขึ้นใหม่และเจดีย์ที่เกิดจากการบูรณะซ่อมแซม มีรูปแบบที่หลากหลาย เช่น เจดีย์ทรงระฆังในผังแปดเหลี่ยมองค์ระฆังยืดยาว ได้แก่ พระธาตุแหลมลี อ.ลอง พระธาตุไชยหาย อ.เมือง เจดีย์ทรงระฆังกลมส่วนรองรับองค์ระฆังมาลัยเถาซ้อนชั้นปรากฏฐานบัวยกเก็จ ได้แก่ พระธาตุตอยเล้ง อ.เมือง เจดีย์ทรงระฆังฐานบัวและส่วนรองรับองค์ระฆังในผังแปดเหลี่ยมองค์ระฆังกลม ได้แก่ พระธาตุเจดีย์แก้วมงคล อ.สูงเม่น เจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมรูปแบบอีสาน ได้แก่ พระธาตุพระกัปป อ.วังชิ้น เป็นต้น

“กลุ่มเจดีย์ทรงปราสาทยอดแบบล้านนา” สามารถแบ่งย่อยได้เป็น 2 กลุ่มคือ เจดีย์ทรงปราสาทยอดระฆังในผังแปดเหลี่ยม และเจดีย์ทรงปราสาทยอดระฆังในผังกลม เจดีย์ในกลุ่มนี้พบ

กระจายในเขต อ.เมือง อ.สูงเม่น อ.ลอง รูปแบบที่เป็นเอกลักษณ์ จนเรียกได้ว่าเจดีย์สกุลช่างเมืองลอง เป็นผลงานของพระครูวิจิตรนวกโศล เจ้าอาวาสวัดสะแล่ง ซึ่งถือว่าเป็นบุคคลผู้มีความสำคัญและสร้างปรากฏการณ์การสร้างเจดีย์และศาสนสถานในสมัยหลัง เช่น พระธาตุจ้างตอยโป่งมีน อ.ลอง เจดีย์วัดทุ่งแล้ง อ.ลอง พระธาตุสะหลีไชยา อ.สูงเม่น เป็นต้น ส่วนเจดีย์ทรงปราสาทยอดในผังวงกลมนั้นไม่เป็นที่นิยม พบเพียง 2 องค์คือ พระธาตุศรีสังเวชนียส์สิทธิ์ดงมหาวมงคล อ.สูงเม่น และเจดีย์วัดร่องฟอง อ.เมือง ในกลุ่มนี้พบเจดีย์ทรงปราสาทอีกกลุ่มที่มีลักษณะสี่บทอดเจดีย์เก่าแก่อยู่ภายในอำเภอ คือ กลุ่มที่สี่บทอดลักษณะของพระธาตุหลวงหนึ่ง อ.สูงเม่น ได้แก่ พระธาตุศรีดอนใจ วัดสบสาย และพระธาตุเจดีย์ศรีสุริโยภาส วัดวังวน ซึ่งพบเฉพาะในเขตอ.สูงเม่นเท่านั้น ในกลุ่มนี้มีพระธาตุไฮสร้อย อ.ลอง ซึ่งเป็นเจดีย์เก่าแก่และได้รับการบูรณะขึ้นใหม่ มีความโดดเด่นจากเจดีย์ในกลุ่มคือ มีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงปราสาท 5 ยอด

“เจดีย์ทรงปราสาทขนาดใหญ่” รูปแบบมหาเจดีย์และการปรับเปลี่ยนประโยชน์ใช้สอย เป็นกลุ่มที่เกิดขึ้นใหม่ในช่วงไม่เกิน 30 ปี ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 26-ปัจจุบัน มีลักษณะเป็นเจดีย์ขนาดใหญ่ มีการผสมผสานของรูปแบบศิลปะล้านนา ศิลปะพม่า ศิลปะรัตนโกสินทร์และศิลปะงานช่างพื้นบ้าน นิยมปรับส่วนของฐานเป็นห้องอเนกประสงค์ชั้นล่าง เช่น พระธาตุถิ่นแถนหลวง ด้านล่างใช้เป็นพิพิธภัณฑสถาน เจดีย์วัดดอนชัยใช้เป็นที่เก็บอัฐิของพระครูที่มีชื่อเสียงในอำเภอ และความงดงามของพระธาตุสุโทนมงคลคีรี อ.เด่นชัย เป็นต้น

“กลุ่มเจดีย์ทรงมอญ – พม่าระยะหลัง” มีลักษณะรูปแบบของเจดีย์ทรงมอญพม่า ซึ่งไม่ได้มีลักษณะที่ชัดเจนหรือเป็นเอกลักษณ์ได้ เกิดจากการผสมผสานของศิลปะพม่า ศิลปะล้านนา และศิลปะท้องถิ่น เจดีย์ในกลุ่มนี้พบเป็นส่วนน้อยเมื่อเทียบกับเจดีย์กลุ่มอื่นในเมืองแพร่ พบแค่ อ.ลอง และ อ.วังชิ้น รูปแบบที่นิยมคือเจดีย์ทรงระฆังแบบมอญ ซึ่งพัฒนาต่อเนื่องจากศิลปะอมปุระ-มณฑล เช่น พระธาตุขวยปู อ.วังชิ้น เจดีย์วัดด้าม้อน อ.ลอง ส่วนเจดีย์โพธิบุบผาราม มีลักษณะเรือนธาตุแบบพม่าแต่ส่วนยอดเจดีย์ทรงระฆังในผังแปดเหลี่ยมแทน ซึ่งเป็นลักษณะใหม่หรือลักษณะประยุกต์ของช่างท้องถิ่น

อิทธิพลที่ส่งผลให้กับเจดีย์ในสมัยรัตนโกสินทร์นี้ นอกจากการพัฒนาทางด้านเทคโนโลยีการก่อสร้างและวัสดุแล้วนั้น บทบาทของเจ้าอาวาสและสภาท้องถิ่นมีส่วนสำคัญมากในการกำหนดรูปแบบทางสถาปัตยกรรม กล่าวคือ ในการสร้างเจดีย์หรืออาคารศาสนสถาน การเลือกรูปแบบที่จะใช้ก่อสร้างจะต้องขึ้นอยู่กับเจ้าอาวาส ซึ่งแล้วแต่ว่า ความชอบและความนิยมของเจ้าอาวาสนั้นจะออกมาในรูปแบบใด ส่วนมากจะยึดลักษณะของศิลปะล้านนาเป็นหลักและผสมผสานศิลปะอื่นเข้าไป

โดยนำลักษณะของพระธาตุศักดิ์สิทธิ์ในจังหวัดแพร่ที่มีชื่อเสียงหรือนำเอาลักษณะของพระธาตุในล้านนาอื่นเข้ามาผสมผสาน จากนั้นเจ้าอาวาสจะนำแนวคิดไปปรึกษากับสล่าท้องถิ่น โดยลักษณะโดยละเอียดนั้น สล่าท้องถิ่นจะเป็นผู้นำเสนอแบบว่าเป็นที่ถูกใจหรือไม่ ระหว่างการก่อสร้างมีเจ้าอาวาสควบคุมการก่อสร้างให้เป็นไปตามลักษณะที่ต้องการ

อีกสายของการพัฒนารูปแบบได้แก่ สายของเจ้าอาวาสและพระครูบาทูที่มีความรู้ทางด้าน การออกแบบก่อสร้างและศิลปกรรมล้านนาที่กระจายอยู่ทั่วเมืองแพร่ โดยพบสายพระครูที่สำคัญ ดังนี้ 1) *สายพระครูวิจิตรนวกุศล (ครูบาทสมจิต จิตตคุตโต)* เจ้าอาวาสวัดสะแล่ง และพระครูพินิจ อดิภทโท ผู้ช่วยเจ้าอาวาส ซึ่งเป็นสายที่มีผลงานการออกแบบและก่อสร้างมากที่สุดในจังหวัดแพร่ ซึ่งมีผลงานสร้างเจดีย์และอาคารทางศาสนาอื่น 40 กว่าวัดทั่วเมืองแพร่ ผลงานจะพบกระจายอยู่บริเวณ อ.เมือง อ.ลอง และ อ.สูงเม่น 2) *สายพระครูบาทมนตรี ธรรมเมธี (บุญมี)* เจ้าอาวาสวัดพระธาตุสุโทน มงคลคีรี อ.เด่นชัย โดยผลงานของท่านจะอยู่ในเขต อ.เด่นชัยเท่านั้น การเลือกใช้รูปแบบเน้นการ ออกแบบแบบล้านนาประยุกต์และการนำเอาศิลปะอื่นเข้ามาผสมจนเกิดเป็นลักษณะใหม่และมีความ โดดเด่น 3) *สายครูบาทมานพ ตึกข้าวไร่ วัดพระธาตุหนองจันทร์ อ.สอง* นิยมรูปแบบของการใช้เจดีย์ทรง ระฆังแปดเหลี่ยมสกุลช่างเมืองแพร่ 4) *สายพระอาจารย์สยามศรีปัญญา วัดดอยจำค่า* สายนี้เป็นสาย พระครูที่มีอายุงานก่อสร้างอยู่ในกลุ่มหลัง มีผลงานช่วงแรกคือการสืบทอดรูปแบบเจดีย์ของพระธาตุ หลวงนึ่ง และจำลองมาสร้างใน อ.สูงเม่น และกำลังมีผลงานการก่อสร้างในปัจจุบันอีกหลายวัด ซึ่ง จะต้องทำการศึกษาต่อไป

จากผลการศึกษาเจดีย์เมืองแพร่ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21-ปัจจุบัน นี้ ผู้ศึกษามี จุดประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะการพัฒนารูปแบบของเจดีย์เมืองแพร่ในช่วงยุคสมัยต่างๆ และ อิทธิพลที่เกี่ยวข้องและหวังว่าจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาต่อเนื่องในอนาคต

รายการอ้างอิง

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	นันทพร พุ่มมณี
วัน เดือน ปี เกิด	27 ตุลาคม 2523
สถานที่เกิด	กรุงเทพมหานคร
วุฒิการศึกษา	พ.ศ. 2546 ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรบัณฑิต(สถาปัตยกรรมไทย) จากคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. 2548 ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการจัดการ สถาปัตยกรรม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2557 ศึกษาต่อระดับปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ ไทย คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
ที่อยู่ปัจจุบัน	90/91 หมู่บ้านคชา-พรีเมียม ถนนวงแหวนรอบนอกอ่อนนุช-ลาดกระบัง แขวงดอกไม้ เขตประเวศ กรุงเทพมหานคร 10250

